

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE, FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT KOMUNIKAČNÍCH STUDIÍ A ŽURNALISTIKY
KATEDRA MEDIÁLNÍCH STUDIÍ

Diplomová práce

**Odkaz politických procesů 50. let v Československu na stránkách
vybraných periodik v podmínkách obnovující se svobody slova
během Pražského jara 1968.**

Vypracoval: Bc. Ondřej Hohl

Vedoucí práce: PhDr. Jakub Končelík

Praha 2007

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, jen s využitím uvedené literatury, internetových zdrojů a příslušných časopisů z roku 1968 z fondů Národní knihovny v Praze a Archivu hl. m. Prahy. Souhlasím s využitím celé této práce nebo jejích částí.

Bc. Ondřej Hohl

Poděkování:

Děkuji především svým rodičům za neuctahající podporu ve studiu, kterou mi ve všech směrech poskytovali i během psaní této práce.

Dále děkuji všem zaměstnancům Národní knihovny v Praze a Archivu hl. m. Prahy, kteří mi vycházeli vstříc při mých návštěvách.

A konečně děkuji své tělesné schránce, že to se mnou celé – navzdory enormnímu namáhání – opět vydržela.

Vzdávám tímto rovněž čest a úctu všem obětem komunistického útlaku nejen v Československu, ale i na celém světě, s přáním, aby se už nikdy nic podobného nemuselo opakovat.

Obsah:

1. Úvod, stanovení hypotézy, metoda práce	4
2. Počátky komunistické diktatury a zrod politických procesů	7
2.1. Zakladatelské období komunistického režimu.....	7
2.2. Zrod politických procesů	9
2.3 Historické fáze procesů	10
2.4. Předpokládané cíle procesů.....	11
2.5. Oběti soudní perzekuce	11
2.6. Zastrahování třídním nepřítelem	13
2.7 Monstrprocesy.....	14
2.8. Odklon od monstrprocesů	15
2.9. Ideologická stránka procesů.....	16
3. Proces s „protistátním spikleneckým centrem“	18
3.1. Zvláštní postavení procesu	18
3.2. Pozadí a příprava procesu	20
3.3. Ideologická stránka procesu a antisemitské tendence	24
3.4. Průběh procesu a jeho výsledek	25
3.5. Organizovaná kampaň a reakce veřejnosti.....	26
3.6. Další procesy, navazující na proces s „centrem“	26
4. Československo v roce 1968.....	28
4.1. Kořeny Pražského jara v samých počátcích režimu.....	28
4.2. Komunisté tváří v tvář destalinizaci.....	31
4.3. Hlavní rysy reformního a demokratizačního procesu	33
4.4. Slovenská otázka.....	39
4.5. Stranické dilema.....	42
4.6. Osudové rozuzlení.....	43
4.7. Od okupace přes normalizaci k listopadu 1989	44
5. Rehabilitace a odhalování pravdy o politických procesech	45
5.1. Prezidentské amnestie a rehabilitační komise.....	46
5.2. Situace v médiích a vývoj cenzury v roce 1968.....	49
6. Reflexe politických procesů 50. let ve vybraných tištěných médiích.	57
6.1. Reportér.....	57
6. 2. Student	91
6.3. Nová mysl	101
7. Závěr	106
Příloha <i>Reportér</i>	109
Příloha <i>Nová mysl</i>	152

1. Úvod, stanovení hypotézy, metoda práce

Politické procesy 50. let 20. století v Československu jsou velikou a neodstranitelnou skvrnou na naší jinak pestré národní historii. Jsou mementem, které nám stále připomíná, kam až může zajít zaslepenost mocí, nekritická poslušnost vyšším ideálům a bezmezná víra v jakousi lepší budoucnost ve jménu socialismu a komunismu, společenského zřízení podle svých strůjců a nositelů nejspravedlivějšího z nejspravedlivějších. Pochod komunismu 20. stoletím za sebou zanechal miliony obětí (prameny uvádějí až neuvěřitelných 100 milionů mrtvých¹) a zničených lidských osudů. Za těmito těžko představitelnými čísly se skrývají bezejmenní lidé, kteří se této nekontrolovatelné likvidační bouři, která chtěla smést vše staré a vybudovat cosi nového – lepšího, připletli do cesty. Jsou tam ale i ti, kteří této bouři dodávali energii a určovali směr a byli jí rovněž smeteni.

Nejinak tomu bylo i v Československu počínaje rokem 1948, kdy se komunisté za široké podpory obyvatelstva, nesoucího si trpké zkušenosti nabyté za II. světové války i z meziválečné první republiky, chopili moci. Původní ideály sociálně spravedlivějšího uspořádání společnosti byly brzy pošlapány prostou nenávisť vůči všem, kteří tyto ideály nesdíleli nebo měli jen nesprávné společenské resp. třídní postavení. A když komunisté zlikvidovali či jinak odstranili všechny své nepřátele, obrátili se do vlastních řad, aby hledali nepřátele i tam, neboť teze o zostřování třídního boje, přicházející ze Sovětského svazu od „neomylného“ Stalina, se jim patrně zdála dostatečně věrohodná. Koneckonců se i v tomto případě uplatnila známá poučka o tom, že revoluce požívá své děti. Další tragédií bylo, že za všemi problémy nově nastolovaného systému byli viděni konkrétní lidé (sabotéři) a svalováním viny na ně se komunisté snažili tyto problémy ospravedlnit.

Tématu politických procesů 50. let v Československu a jejich výskytu ve vybraných denících z let 1952–53 jsem se věnoval ve své bakalářské práci s názvem „*Zachycení politických procesů 1. poloviny 50. let v dobovém tisku, analýza s důrazem na antisemitské prvky*“ z roku 2004. Protože jsem z osobního zájmu zůstal této problematice a obecně historii komunistického Československa věrný, rozhodl jsem se na svou bakalářskou práci navázat, a sice s úmyslem zmapovat vybraná tištěná média z přelomového roku 1968 a vyhledat v nich vše, co souvisí s politickými procesy 50. let a rehabilitacemi, které v roce 1968 byly na pořadu dne. Jako vedlejší produkt takového výzkumu se sama nabízí možnost ukázat, jak zpracování tohoto tématu ovlivňovala resp. přestala ovlivňovat cenzura. Neexistence cenzury a možnost psát o tak citlivém a režimu nebezpečném tématu, jakým byly procesy 50. let, spolu zákonitě souvisí. To bych chtěl touto diplomovou prací také dokázat.

---

¹ Kol.aut.: *Černá kniha komunismu I.*, Paseka, Praha - Litomyšl 1999, str. 16

V atmosféře všeobecného uvolňování ideologicko-politického krunýře, který zákonitě omezoval i veřejný diskurz, se média chopila dlouho odpírané svobody slova, která jim byla po praktickém zastavení cenzurních zásahů začátkem března 1968 nabídnuta. Kromě toho, že reformně orientovaní představitelé strany sami potřebovali média k oslovení veřejnosti a šíření svých reformních názorů, chopila se média příležitosti a přicházela s tématy dosud těžko prosaditelnými či dokonce zakázanými nebo s novými pohledy na záležitosti dosud tabuizované nebo ideologizované.

Součástí událostí Pražského jara byly i dlouhá léta odkládané soudní rehabilitace, kterými by byli očištěni ti, kteří se stali obětí persekuce a politických procesů v 50. letech, ale i později. Zákon o rehabilitacích byl přijat až v červnu 1968, takže rehabilitace se vzhledem k srpnové okupaci a následné normalizaci dočkalo jen malé procento postižených.

Když už se na veřejnosti a v médiích hovořilo o rehabilitacích, muselo se samozřejmě hovořit o příslušných politických procesech, na jejichž oběti se měla rehabilitace vztahovat. Již zde je nutno uvést, že na základě mých zjištění ve zkoumaných médiích téma politických procesů a jejich faktografické mapování (výpovědi odsouzených, příběhy příbuzných obětí, analýza příčin, praktiky vyšetřovacích orgánů, volání po politické odpovědnosti konkrétních osob a nejrůznější další svědectví) zcela převážilo téma rehabilitací. Příčinou byla zjevně touha po pravdivém poznání trýznivé skutečnosti, která byla dlouhá léta před veřejností skrývaná.

Jak je uvedeno v teziích této diplomové práce (DP), měl jsem v úmyslu prozkoumat časopisy *Reportér*, *Student* a *Tribuna*, vše ročníky 1968. *Reportér*, vydávaný Ústředním výborem Svazu čs. novinářů (ÚV ČSN), a *Student*, vydávaný vysokoškolskou radou Ústředního výboru Československého svazu mládeže (ÚV ČSM) měly reprezentovat nezávislá (rozuměj ne přímo podřízená orgánům KSČ) periodika a *Tribuna* jako ryze stranický list (podobně jako *Rudé právo*). Při shromažďování zdrojů jsem však zjistil, že týdeník *Tribuna* začal vycházet až v lednu 1969, proto jsem jej po dohodě s vedoucím DP nahradil měsíčníkem *Nová mysl*, což byla teoretická revue ÚV KSČ.

Hypotéza, kterou bych touto prací chtěl potvrdit, je následující: Díky uvolnění cenzury a podmínek pro novinářskou práci obecně bylo možné uchopit dosud tabuizované téma politických procesů a prosadit ho do médií. Zároveň bych chtěl potvrdit nebo vyvrátit předpokládaný rozdíl v míře zastoupení textů s příslušnou tematikou v listu stranickém (*Nová mysl*) a periodikách nestranických (*Reportér*, *Student*). Předpokládám, že *Nová mysl* bude v tomto ohledu mnohem rezervovanější.

Tuto hypotézu chci potvrdit prozkoumáním vybraných výše jmenovaných periodik. Cílem je zjistit, jak se tato média problematiky politických procesů a rehabilitací chopila, jakým konkrétním případům a v jaké míře se věnovala, a současně postihnout i výskyt nalezených textů

vzhledem k průběhu působení cenzury (její uvolnění od března do srpnové okupace a její následné znovunastolení).

Metoda práce spočívá ve vyhledání příslušných článků se sledovanou tematikou a stručné vyložení jejich obsahu ilustrované relevantními citacemi. Kritériem výběru jsou tyto tématické okruhy: výpovědi odsouzených, osobní příběhy obětí či jejich příbuzných, analýza příčin, praktiky vyšetřovacích orgánů, volání po politické odpovědnosti konkrétních osob, výpovědi vyšetřovatelů či politicky odpovědných osob, a konečně soudní rehabilitace, jejich politické zázemí a praktické uplatňování.

Způsob sběru materiálu (xerokopie a následné převedení textu pomocí technologie optického rozpoznávání znaků (OCR) do počítače) mi umožnil z *Reportéra* (jen č. 1-23/1968) a *Nové myslí* získat plné texty nalezených článků. Ty dávám k dispozici v příloze. V případě *Studenta* jsem se musel omezit na pořízení fotografií digitálním fotoaparátem. Podobná situace nastala v případě *Reportéra* z druhého pololetí roku 1968, tj. od čísla 24 dále, protože ve fondu Národní knihovny tento svazek nebyl k dispozici, a proto jsem využil služeb Archivu hl. m. Prahy, kde však není samoobslužné kopírování povoleno a pracovníci mi vyhotovili výtisky digitálních fotografií vybraných stránek. Tyto texty jsou sice poměrně dobře čitelné, avšak pro převedení do elektronické podoby metodou OCR nepoužitelné (fotografie mají příliš malé obrazové rozlišení, pro potřeby OCR je rozumné minimum 300 DPI). Musel bych je ručně přepsat, což se mi jeví jako nadbytečná a úmorná práce, zejména po zkušenostech s bakalářskou prací, kde jsem byl na prosté opisování (z velkých novinových formátů a z mikrofilmů) zcela odkázán. Digitální fotografie časopisu *Student* mohu zájemcům poskytnout.

2. Počátky komunistické diktatury a zrod politických procesů

Obsahem této kapitoly je co možná nejvěcnější přehled o vzniku, příčinách a následcích politických procesů 50. let po nastolení komunistické diktatury. Zvláštní kapitolu č. 3 jsem vyhradil procesu s R. Slánským a spol., který je specifický a svým zaměřením na mocenské špičky KSČ do značné míry určující k pochopení až absurdního střetu moci se sebou samou.

Odkazuji se zejména na dvě práce Karla Kaplana, renomovaného českého historika a významného (možná největšího) znalce této problematiky. Proto se domnívám, že tyto zdroje jsou dostatečně kvalitní zárukou pravdivosti a nepovažoval jsem za nutné se obracet k další literatuře, která by byla co do konkrétních údajů víceméně duplicitní.

2.1. Zakladatelské období komunistického režimu

Státním převratem v únoru 1948 začalo zakladatelské období komunistického režimu, které vyvrcholilo jeho krizí v polovině padesátých let. Touto etapou prošly všechny komunistické režimy bez ohledu na to, zda to bylo za života Stalina nebo po jeho smrti v roce 1953. Ve čtyřicetileté historii komunistického režimu v Československu zaujímal tento úsek jen asi pětinu doby své existence, avšak poznamenal jej až do konce. Jeho komunističtí představitelé totiž neměli (a dosud nemají) vůli, odvahu, zájem ani sílu se s dědictvím této nejkrutější etapy důsledně vyrovnat.

Zakladatelské období komunistického režimu – v poválečné historii Československa nejohroznější úsek dějin – se vyznačovalo největším rozsahem a nejvyšším stupněm nezákonností.

Zvůle mocných, politické perzekuce a represe, které v různých podobách a s různou krutostí postihly přímo čtvrt milionu občanů, zasáhly do životních osudů téměř poloviny rodin, celých sociálních vrstev a skupin občanů poválečného Československa. Oběťmi se stali příslušníci všech sociálních skupin (paradoxní „pro režim dělnické třídy“ bylo, že nejpočetnější skupinu perzekvovaných tvořili právě dělníci), odpůrci, kritikové režimu i jeho budovatelé a představitelé, včetně nejvyšších, věřící i bezvěrci, Češi, Slováci i příslušníci národnostních menšin, bývalí i současní funkcionáři nekomunistických stran... Zvlášť krutě se komunistická moc „odměnila“ těm, kteří doma nebo v zahraničí bojovali za vznik a obnovu Československé republiky – účastníkům prvního a druhého odboje.

V letech 1948 – 1955 se v naší republice uskutečnilo nejvíce politických procesů, s největším počtem obětí a s nejkrutějšími rozsudky. Každý týden se před soudy v Praze, Brně, Bratislavě a jiných městech, ale i v továrnách, závodech či podnicích odehrávaly nejméně dvě, tři, ale i více tragédií nevinných občanů. Postupně se takovéto politické procesy stávaly, zvláště za přispění

médií (v dané době tisk a rozhlas) nebo účastníků–diváků, běžným jevem. Většina společnosti je chápala téměř jako normální součást chodu režimu a života v Československu. Tím, že se veřejnost nad existencí procesů příliš nepozastavovala, svědčí o úspěšné indoktrinaci a nekritickém přijímání komunistického režimu.

Nejsilnější vlna nejkrutějších politických procesů přímo souvisela s charakterem tohoto zakladatelského období. S přihlédnutím k poválečné mezinárodní situaci a k důsledkům mezinárodní politiky, doplněných o tlak ministerstva spravedlnosti na příslušné instituce, aby zvýšily pracovní tempo a vynášely dostatečně vysoký počet rozsudků dodávajících pracovní síly – vězně do uranových dolů², měl velký počet politických procesů v letech 1948–1954 několik příčin.

Základní a výchozí příčinou byla zásadní změna režimu, nové uspořádání společnosti započaté brzy po únoru 1948. Tak rozsáhlé a tak hluboké přeměny rozrušily dosavadní způsob života a předurčily osud většině občanů a rodin, zejména poté, co komunistická strana zcela programově převzala sovětský vzor či model socialismu. Přejít od dosavadní „lidové demokracie“ k diktatuře charakterizovalo prosazování monopolní moci komunistické strany nejen v řídicích strukturách a institucích státních i hospodářských, ale také ve všech zájmových a masových organizacích. Přeměna státních orgánů a mocenských útvarů v pouhé vykonavatele vůle komunistického vedení (od ústředí po nejnižší složky strany), „zpracování“ masových i zájmových organizací, a v neposlední řadě podřízení sdělovacích prostředků v poslušný prostředek propagandy – to byly podmínky a hlavní nástroje k nastolení nadvlády nad společností.

Přejít k monopolní moci provázely rozsáhlé politické čistky, různé formy perzekucí a represí. Znamenal likvidaci občanských a politických práv a svobod včetně tradičních dělnických práv, likvidaci občanské společnosti a její „transformaci“ v pouhý nástroj mocenského aparátu.

Rozsáhlé znárodnění a vytvoření státních podniků, převod živnostníků „ve vyšší formy podnikání“ (družstva a komunální podniky) a kolektivizace zemědělství tak dopadly na statisíce občanů a ze společnosti vyřadily střední stav. Ve státním a družstevním sektoru nyní pracovalo přes 90 procent zaměstnanců³, kteří byli ekonomicky a sociálně podřízeni existující moci a do značné míry na ní závislí. Také tento hluboký společenský zásah byl uskutečňován různými formami hospodářské perzekuce a politické i administrativně mocenské represe. Protiprávní represí a perzekucí plodil také strach o moc.

Ohrožování režimu (a tedy vlastní moci) vnějšími a vnitřními nepřáteli patřilo ke stálým proklamacím vládnoucí strany. Její vedoucí představitelé buď hrozbě věřili, nebo jí zdůvodňovali oprávněnost represí. Někteří ukázněně, jiní z přesvědčení, avšak hromadně přejímali tyto názory

---

² Kaplan, K., Paleček, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno 2001, str. 17

³ *tamtéž*

přicházející ze Sovětského svazu. Avšak právě přesvědčení ve stálé ohrožování režimu a obava z jeho nepevnosti v prvním období po státním převratu byly motivem hledání, konstruování, vytváření a odhalování nepřátel, vlastizrádců, špiónů, iniciátorů a organizátorů protistátní činnosti všeho druhu; a to jak jednotlivců, tak i skupin.

Změny, které komunistická moc uskutečnila v krátké době čtyř či pěti let po únoru 1948, postihly společnost v mnohem větším rozsahu a hloubce, než lze ve stručnosti uvést. Rozrušily dosavadní vztahy mezi občany, přátelské, sousedské, rodinné vazby. Vyvolaly nebo prohloubily přehradu mezi oporami režimu a jeho odpůrci. Společnost se v důsledku šířící a stupňované atmosféry strachu drobila do skupin vzájemně izolovaných; pouze „organizované demonstrace souhlasu“ jako dílo davové psychózy alespoň formálně tuto atomizaci zakrývaly.

Komunistickému režimu se s větším či menším úspěchem dařilo měnit, až zcela převrátit, stupnici hodnot. Z hrdinů dělal zrádce, aktivní účastníky osvobozovacího boje prezentoval jako agenty nepřátel a zbabělce, snažil se znehodnotit a pošpinit nejdůležitější události zápasu za samostatnost a proti nacismu. Princip solidarity, soucit s takto postiženými a pomoc jim, byl označován za trestný čin.

Každá z těchto a dalších společenských proměn se setkávala s nevědomým nebo vědomým odporem jednotlivců i celých skupin občanů. Někteří z nich cílevědomě a z přesvědčení aktivně vystupovali proti komunistickému režimu. Státní bezpečnost (StB) mnohé činy běžné v demokratickém systému (například setkání přátel, pomoc postiženým perzekucí) postihovala jako protistátní a tedy trestnou činnost. Jakýkoliv styk s cizincem mohl být účelově pokládán za špionáž. StB dokonce sama takovou činnost podněcovala provokacemi, aby mohla potrestat občany, které považovala za potenciální nepřátele.

2.2. Zrod politických procesů

Důsledky těchto společenských změn se přirozeně projevíly i v samotném mocenském centru. Mezi jednotlivými články komunistické moci a v řadách jejích nositelů a vykonavatelů přibývalo rozporů, konfliktů, někteří jejich aktéři končili ve vězení a na popravišti. Politická moc v každém režimu poznamenává její nositele a vykonavatele, ovlivňuje jejich charakter, myšlení, city i vztahy k přátelům i odpůrcům. V komunistickém režimu s nekontrolovatelnou a centralizovanou mocí jsou však zmíněné vlivy mnohem silnější. Boj o moc, boj o členství v mocenských skupinách se zdaleka neomezoval pouze na získání privilegované pozice ve společnosti. Úsilí o udržení se stávalo záležitostí existence.

Bortily se a ničily dosavadní a utvářely se jiné vztahy mezi občany, vztahy mezi mocí, státem, jeho institucemi a občany, kdy se převracela stupnice lidských hodnot, kdy právní jistotu vystřídala masová nezákonnost, kdy se od základů a nuceně měnila sociální struktura obyvatelstva,

kdy se v hroživé podobě a ukrutnostmi představovala diktátorská moc a jí vytvářená atmosféra strachu, kdy se ekonomika a politika podřizovala sovětským velmocenským zájmům. Na tomto celkovém stavu společnosti se podílely politické procesy nejen jako pasivní produkt zakladatelského období komunistického režimu, ale jako aktivní faktor prvořadého významu.

Nezvratitelnost mašinérie politických procesů tkvěla v počáteční fázi v přesvědčení vedoucích komunistických funkcionářů, že jejich režim není dostatečně pevný. Bylo proto nutné výsledek státního převratu pojistit. Neméně důležitou příčinou procesů se staly mezinárodní události, konkrétně velmocenská politika Sovětského svazu. Příprava na válečný konflikt a rychlá výstavba silné armády patřily k podnětům pro „odhalování válečných plánů imperialistů a jejich domácích pomahačů“ a pro povzbuzování nenávisti k nim. Sloužily rovněž ke zdůvodňování očisty armády od „politicky a třídně nepevných důstojníků“. K významným podnětům mezinárodního rázu patřilo také úsilí Moskvy zajistit si bezvýhradnou podřízenost a poslušnost států sovětského bloku a demonstrovat změny své zahraniční politiky vůči Jugoslávii a později i Izraeli.

2.3 Historické fáze procesů

Politické procesy měly svou vlastní historii. Tu můžeme rozdělit do třech období – zakladatelské období režimu v letech 1948–1954, období pomalé a mírné liberalizace (1957–1969) a období tzv. normalizace (1970–1989). Tato období se ještě dále členila na jednotlivé fáze.

V období nejpłodnějším na politické procesy, v letech 1948–1954, lze vyčlenit fázi do příchodu sovětských poradců do Státní bezpečnosti v roce 1949–1950. Mezníkem byl první jimi vyrobený monstr-proces, proces s Miladou Horákovou a spol., po kterém následovala fáze velkých procesů, která skončila procesem se Slánským a spol. Třetí tříletá fáze se vyznačovala ústupem od velkých procesů a přechodem na procesy neveřejné a menšího politického významu.⁴

V druhém období se stala mezníkem rehabilitace politických procesů, která začala v roce 1963. Rehabilitaci předcházelo podmíněčné propuštění nebo amnestie většiny přeživších obětí politických procesů z poloviny padesátých let. Amnestie se nevztahovala na politické vězně, kteří byli odsouzeni za zvlášť závažné činy proti státu, za které bylo považováno např. nezákonné držení zbraní. Na rozdíl od vymyšlených nebo skutečných politických deliktů, bylo držení zbraní vnímáno všemi zákony jako nebezpečný kriminální delikt.

V třetím období se mezníkem politického pronásledování včetně procesů stala druhá polovina 70. let, do níž spadala zvýšená aktivita disentu, podpořená vznikem Charty 77.

---

⁴ *tamtéž*, str. 49

2.4. Předpokládané cíle procesů

Historie politických procesů v letech 1948–1955 v Československu, jejich rozsah, zaměření a velký počet obětí však svědčí o tom, že hlavním motivem bylo mocenskopolitické, ekonomické a kulturní prosazení cílů československého komunistického vedení a především záměrů Sovětského svazu. O záměrech, které představitelé režimu politickými procesy sledovali, existují různé teorie. Někteří autoři se domnívají, že jejich strůjci chtěli cílevědomě postihnout inteligenci jako elitu národa a potenciálního odpůrce. Jiní považují za hlavní cíl likvidaci středních vrstev, a tedy rozbití tradiční struktury společnosti.

Politické procesy fungovaly jako jeden ze způsobů uskutečňování záměrů oficiální politiky. Procesy měly specifické, pro komunistickou moc nenahraditelné a tehdy nepostradatelné poslání: potrestat a odstranit či izolovat ty, kdo těmto záměrům překáželi nebo mohli překážet. Kromě tohoto hlavního poslání měly politické procesy ovšem i další úkoly – vytvářet ve společnosti atmosféru strachu jako důležitý stabilizační faktor. Režim „odhaloval“ vymyšlené viníky svých neúspěchů, hlavně hospodářských, čímž „potvrzoval“ správnost nastoupené politické cesty.

2.5. Oběti soudní perzekuce

Oběti politických procesů nepocházely jen z jedné společenské vrstvy nebo skupiny obyvatel. Režim postihl dělníky, rolníky, příslušníky inteligence, středních vrstev i bývalé buržoazie, kněze, věřící i nevěřící, účastníky protifašistického domácího i zahraničního odboje, důstojníky vojenských jednotek na Západě i na Východě, emigranty, kterým se útěk za hranice nepodařil, funkcionáře nekomunistických stran, kteří proti komunistům vystupovali, i ty, kteří s komunisty spolupracovali, nakonec i vedoucí komunistické funkcionáře, budovatele režimu i jeho skutečné nebo vyprovokované rozbíječe, Čechy, Slováky, příslušníky národnostních menšin, kritiky i obdivovatele Sovětského svazu, stejně jako nepřátele Západu i jeho příznivce, bohaté i nemajetné, staré i mladé. Sociální složení obětí politických procesů v letech 1948-1955 odráželo strukturu tehdejší československé společnosti.

I neúplné údaje o sociálním rozložení vězňů odsouzených pro činy politické povahy potvrzují, že nejpočetnější skupinu tvořili dělníci (čtvrtinu až třetinu), rolníci s výměrou půdy do 20 ha (21-25 %), drobní živnostníci (12-13 %), stejně i úředníci a vojáci. Zbývající část tvořili ostatní občané v zaměstnaneckém poměru a vězni, u nichž se sociální příslušnost nepodařilo později zjistit. V roce 1950 bylo za protistátní činy odsouzeno 11 026 osob, z toho 31,6 % dělníků.

V období od ledna 1951 do poloviny roku 1953 zatkla StB 12 120 osob, z toho 39,2 % dělníků a 20,8 % rolníků s výměrou půdy do 20 hektarů.⁵

Obžalované za protistátní činy justice nejdříve soudila podle zákona na ochranu republiky č. 50 z roku 1923. Od října 1948 platil zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231. Od 1. srpna 1950 do 1. ledna 1962 se trestné činy politické povahy soudily podle trestního zákona č. 86. Každý z těchto tří zákonů se od předešlého lišil větší tvrdostí a stále se rozšiřujícím počtem činů, jež klasifikoval jako trestné. Například zákon 231/1948 Sb. zavedl do československého práva některé dosud neznámé kategorie „trestných“ činů, které se v demokratických systémech považovaly za zcela zákonné. Kromě této změny obsahoval v porovnání se zákonem z roku 1923 nepoměrně vyšší trestní sazby. Zákon 86/1950 Sb. převzal celý zákon 231/1948 Sb. jako první hlavu zvláštní kapitoly, opět rozmnožil „trestné činy“ a zvýšil trestní sazby.⁶

Politické procesy zařazovaly oficiální statistiky podle počtu soudů a vynesených rozsudků za trestné činy proti republice. Ty vymezoval nejdříve zákon na ochranu lidově demokratické republiky a později zvláštní část první hlavy trestního zákona. Nejvíce trestných činů projednal státní soud, jenž působil od října 1948 do konce roku 1952. Předtím a potom projednávaly „protistátní“ činy obvykle krajské soudy a menší delikty okresní soudy. Abychom mohli zjistit přesný počet politických procesů, museli bychom se shodnout na přesném vymezení, jaké trestné činy spadají do této kategorie. Není to zatím možné, protože nejsou k dispozici všechna statistická data.

Nicméně za spodní hranici počtu soudně perzekuovaných osob, můžeme považovat počty osob rehabilitovaných zákonem 119/1990 Sb. Podle těchto údajů se jednalo o 257 864 lidí, které režim postihl během svého trvání v letech 1948–1989. Tento počet nezahrnuje 3873 osob odsouzených vojenskými soudy ani případy, kdy příslušné instituce podaly stížnost pro porušení zákona, což činí 1192 osob, a konečně ani 1500 obětí rehabilitovaných podle zákona 82/1968 Sb. Uvedené údaje dávají celkové číslo 264 429 obětí.⁷ Přestože je to číslo hrozivé, ani ono neposkytuje úplný obraz o soudní perzekuci, jedná se o spodní hranici počtu obětí, která je statisticky prokazatelná.

Českoslovenští soudci odsoudili podle zákona 50/1923 Sb. celkem 5187 osob, podle zákona 231/1948 celkem 26 079 osob a podle zákona 86/1950 ještě 106 049 osob, které justice po roce 1990 rehabilitovala. Z celkového počtu 257 864 rehabilitovaných byl poměr Čechů a Slováků 195 642 ku 62 222 odsouzených.⁸

---

⁵ *tamtéž*, str. 47

⁶ *tamtéž*, str. 38

⁷ *tamtéž*, str. 39

⁸ *tamtéž*

Kromě politických procesů v pravém slova smyslu, tj. obvinění za trestné činy proti republice, existovaly i procesy motivované čistě politicky. Jejich oběti nebyly obviněny z protistátní činnosti, avšak třeba z neplnění dodávek potravin, které byly stanoveny záměrně tak vysoko, aby museli rolníci vstoupit do zemědělských družstev, nebo například za cenové přestupky, jejichž postih vedl až k likvidaci živností a podobně. Tyto trestní věci, jichž bylo velmi mnoho, obvykle spadaly pod pravomoc okresních soudů. Jejich množství lze pouze odhadovat, i když s velkou mírou pravděpodobnosti.

V uvedených číslech chybí také politické tresty, uložené příslušnými komisemi národních výborů. Jejich počet byl zvlášť vysoký. Šlo např. o tresty vybraným rolníkům - odpůrcům kolektivizace - za různé přestupky obvykle uměle vykonstruované, za odpor proti státní církevní politice, za slovní napadení veřejných činitelů a podobně. Konečně v těchto přehledech chybějí lidé vězněni nebo internovaní bez soudů, přikázání do táborů nucených prací, internovaní řeholníci a branci násilně povolání do pomocných technických praporů.

Politicky motivované procesy a rozsudky bez soudu se koncentrovaly především do první poloviny padesátých let. Neomezily se však jen na toto období. Sice již v mnohem menším rozsahu, avšak přesto používal komunistický režim procesy politicky i jinak motivované po celou dobu své existence, zvlášť v době tzv. normalizace v sedmdesátých letech.

2.6. Zastrahování třídním nepřítelem

V zakladatelském období komunistického režimu měly procesy nejen zúčtovat se skutečnými, předpokládanými nebo vymyšlenými odpůrci a nepřáteli, plnily však ještě jednu funkci – „politicky vychovávaly masy“. Jejich prostřednictvím měli občané poznávat „odpornou tvář“ a počínání nepřátel režimu a škůdců hospodářství. Politické procesy měly tedy působit jako škola ostražitosti a bdělosti. Aby tento úkol splnily, musely být přístupné nejširší veřejnosti prostřednictvím médií a za její účasti na přelíčeních. Příslušné justiční instituce vydaly směrnice k organizování veřejných procesů a k jejich popularizaci ve sdělovacích prostředcích i na veřejných schůzích.

Pouze některé procesy, především s bývalými pracovníky bezpečnosti a armády, se konaly s vyloučením veřejnosti. Stupeň politické důležitosti a možného propagandistického využití určoval jejich dělení na procesy místní, kterých se účastnili jen obyvatelé obce, města, zaměstnanci závodu, dále na procesy regionální určené pro jeden i více okresů, a na celostátní, u nichž veřejnost reprezentovaly delegace ze všech krajů republiky,

V projevech vedoucích komunistických funkcionářů se množily výzvy k bdělosti. Rudolf Slánský na poradě krajských tajemníků KSČ vyzýval k ostražitosti, neboť „za každým nedostatkem

je ruka třídního nepřítele“⁹, což přispělo k hysterii ve společnosti, která sama byla nejlepším zastrašovacím prostředkem. Václav Kopecký už v říjnu 1948 volal výstražně: „Dále jsem přesvědčen, že mezi námi je mnoho lidí nepřáteli nasazených.“ Klement Gottwald zařadil zvýšenou ostražitost a bdělost mezi deset hlavních bodů politiky, vyhlášených na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949: „Nesmíme ani na okamžik zapomínat, že cesta k socialismu je a bude i po únorovém vítězství cestou třídního boje. Stále platí, že v únoru [1948] byla reakce sice bita a poražena, ale nebyla a nemohla být dobita a zlikvidována... Ano, dnešní plány reakce jsou zrudné a chorobné a nemají nejmenší naděje na uskutečnění... Dovedli jsme zatočit s reakcí, když seděla ve vládě. Najdeme i vás ve vašich řadách a vaše temné dílo znemožníme.“¹⁰ I na programu schůze ÚV KSČ v únoru 1950 referoval Ladislav Kopřiva o zvyšování revoluční bdělosti a ostražitosti.

Žádný významnější politický proces se proto v novinách neobešel bez výzvy k ostražitosti před „válečnými imperialistickými štváči“ nebo před „domácími nepřáteli, zrádci, spojenci imperialistů“, před rukama třídních nepřátel, kteří stojí v pozadí všech politických i hospodářských obtíží.

2.7 Monstrprocesy

Zvláštní postavení v politických procesech zaujímaly monstrprocesy. Jejich iniciátoři a výrobci je konstruovali tak, aby doma působily otřesně, aby šokovaly. Jejich politická působivost měla překročit hranice státu a měla mít mezinárodní ohlas. Tomu odpovídalo jak politické zaměření, výběr obětí, příprava i průběh přelíčení, tak vykonstruovaná míra zločinů a krutost trestů. K neznámějším československým monstrprocesům patřily soudy s církevními představiteli, s tzv. vedením záškodnického spiknutí (M. Horáková a spol.), proces s V. Žingorem a spol. a s tzv. vedením protistátního spikleneckého centra (R. Slánský a spol.). Soudní přelíčení, ať se odehrávala v soudních síních, ve velkých sálech nebo v závodních jídelnách, se změnila v divadlo. Probíhala podle předem vypracovaného scénáře a s vybraným obecnstvem.

Proces s M. Horákovou a spol. (neboli proces s tzv. „Direktoriem“) byl dovršením eliminace demokratických a socialistických bývalých politických partnerů. Probíhal v Praze od 31. května do 8. června 1950. Bylo odsouzeno 13 osob, předáci strany národně socialistické, sociálnědemokratické a strany lidové a jeden „trockista“. Čtyři k trestu smrti (včetně M. Horákové), čtyři k doživotí a pět k trestům od 15 do 28 let (celkem ke 110 letům odnětí svobody). Zpráva Nejvyššího soudu publikovaná během Pražského jara v roce 1968 udává, že v souvislosti s procesem s M. Horákovou se odehrálo dalších 300 politických procesů, v nichž bylo odsouzeno

---

⁹ *tamtéž*, str. 42

¹⁰ *tamtéž*, str. 43

více než 7000 bývalých členů Čs. strany národně socialistické. Nejdůležitější z těchto procesů se odehrály mezi květnem a červnem 1950 v mnoha okresních městech, aby tak byl předveden národní rozměr smyšleného spiknutí: ve 35 procesech bylo odsouzeno 639 osob, z toho 10 k trestu smrti, 48 k doživotnímu žaláři a ostatní k úhrnem 7850 letům vězení.¹¹

Úvod ke směrnicím ministerstva spravedlnosti z 19. července 1951 pro organizování veřejných politických procesů nařizoval:

„Úkolem lidově demokratické justice je co nejvíce přispívat k boji o mír a zejména přesvědčovat a vychovávat masy. Jedním z prostředků ke splnění těchto úkolů je, aby v dobře připravených a propagačně správně využitých veřejných procesech, které jsou zvláště účinným nástrojem přesvědčování a výchovy a zvyšování bdělosti a ostražitosti, odhalovaly, isolovaly a v osobách stíhaných pachatelů potlačovaly nepřátele našeho státu a jeho lidově demokratického zřízení. Zvláštní úlohou státního soudu pak jest, aby zjišťoval a svými výroky zároveň paralyzoval vlivy cizích, reakčních a imperialistických činitelů a mocností, chystajících novou světovou válku, a aby ukazoval na spojitost třídních nepřátel uvnitř státu a jejich zločinné činnosti se snahami imperialistických podněcovatelů války.“¹²

2.8. Odklon od monstrprocesů

Éra veřejných procesů a monstrprocesů skončila v roce 1953. Poslední monstrproces se Slánským a spol. se uskutečnil v listopadu roku 1952. Tím však boj a ostražitost komunistů neustala, protože tzv. procesy následné, které na Slánského proces navazovaly, probíhaly ještě v roce 1954, avšak s vyloučením veřejnosti a bez dříve obvyklé propagandy. Stejně skromné byly procesy v letech 1954–1955 se sociálními demokraty, původně připravované také jako jeden velký monstrproces. Obdobně církevní procesy – s biskupem Štěpánem Trochou a akce Russicum byly neveřejné. Komunistické vedení přestalo mít od roku 1953 na veřejných politických procesech už zájem.

V ústředí i v krajích, kde strana schvalovala režii všech politicky významnějších procesů, přijímala tehdy formulaci „s vyloučením veřejnosti“ nebo „s organizovanou veřejností“. Tu však obvykle tvořili pracovníci bezpečnosti, justice a aparátu KSČ. Ve zprávě ministra spravedlnosti V. Škody pro politické byro ÚV KSČ z října 1954 o soudním případě J. Goldman a spol. se uvádí: „*Hlavní líčení proti Josefu Goldmanovi a spol. probíhalo s vyloučením veřejnosti, toliko rozsudek byl vyhlášen veřejně. Proces byl sledován referentem ministerstva spravedlnosti.*“ Další zpráva z téhož dne o trestním řízení proti dr. Jaroslavu Nebesáři a spol. sdělovala: „*Hlavní líčení bude provedeno neveřejně, protože lze očekávat, že se Nebesář bude u soudu hájit.*“ Oddělení ÚV KSČ k tomu připojilo poznámku: „*Procesu Nebesář by se dalo velmi dobře využít v předvolební agitaci. Jestli však bude tajný, jeho využití nebude možné.*“¹³

S odezníváním prvního období komunistického režimu, kdy se soustředoval na upevnění moci i těmi nejbrutálnějšími prostředky, zmizely i monstrprocesy. To však nebyl jediný důvod. Příčinou tohoto nového postoje byly politické změny probíhající v Sovětském svazu a v zemích jeho bloku. Tam totiž mezitím začínala revize dosavadních procesů směřující k rehabilitacím obětí. Už od roku 1953 začalo propouštění politických vězňů v Sovětském svazu, avšak bez

¹¹ Kol.aut.: *Černá kniha komunismu I.*, str. 359

¹² *tamtéž*

¹³ *tamtéž*, str. 44

rehabilitace. V Maďarsku a Polsku byli propuštěni bratři Noel a Herman Fieldovi, považovaní za americké agenty nasazené do komunistických stran. V Maďarsku a také v Bulharsku se už připravovala revize procesů s vedoucími komunistickými funkcionáři Lászlo Rajkem, Trajčo Kostovem a dalšími.

V Československu přesto ještě dva roky dobíhaly „rozdělané“ případy. Takže zatímco v okolních státech začaly komunistické režimy propouštět oběti nezákonností z věznic, československá justice dál vynášela rozsudky v neveřejných velkých procesech a také v řadě menších procesů. Zde je jejich neúplný výčet: v roce 1954 bylo odsouzeno 9797 osob (z toho za nedovolené opuštění republiky 674 občanů a za hospodářské delikty 6768 lidí), v příštím roce 9792 (393 a 6230) a v roce 1955 7945 osob (304 a 5577)¹⁴.

2.9. Ideologická stránka procesů

Politické procesy a všechny typy perzekuce měly svoji třídní ideologii. Příslušela jí důležitá role: nejenže ospravedlňovala perzekuční zákroky, ale působila i jako výzva k další perzekuci. Základní a dlouhotrvající ideologickou tezí byla teorie o třídním boji, rozšířená o zásadu zostřujícího se třídního boje za socialismu a o nepříteli ve vlastní straně.

Teorii třídního boje chápali komunisté také v mezinárodním měřítku. Zejména od šedesátých let, kdy československou společnost prohlásili za beztřídní, vyzvedávali světový zápas mezi kapitalismem a socialismem jako hlavní pole třídního boje. Podléhání kapitalistickému nepřátelskému vlivu a jeho „ideologické diverzi“ se uvádělo jako příčina nezákonné činnosti.

V zakladatelském období komunistického režimu fungoval princip třídního boje jako ideologická šablona u všech významných politických procesů. Kromě tohoto setrvalého principu dodávaly procesům ideologii krátkodobé politické kampaně, v nichž „třídní a političtí nepřátelé“ dostávali konkrétní pojmenování. Šlo zejména o tažení proti různým *-ismům*: trockismu, sionismu, buržoaznímu nacionalismu, liberalismu, sociáldemokratismu, masarykismu, revizionismu nebo antisovětiismu. Některá ideologická zdůvodnění pocházela ze Sovětského svazu a českoslovenští funkcionáři je přizpůsobovali domácímu prostředí, jiná si sami vymýšleli. Zvláště aktivně si v roli ideologa politických procesů počínal tehdejší člen komunistického vedení a vlády Václav Kopecký.

Oficiální ideologické schéma a směrnici pro perzekuci a politické procesy vyhlásil ÚV KSČ v listopadu 1948. Podle politické potřeby komunistické moci dostávalo toto schéma konkrétní podobu. Václav Kopecký patřil k těm ideologům, kteří aktivně díky svému umu vymýšleli nová a nová schématická označení pro třídní nepřátele. Z jeho slovníku pocházela hanlivá označení a

---

¹⁴ *tamtéž*, str. 45

krkolonné složeniny jako sionistický titoismus, šlingovština, slánština, buržoazní kosmopolitismus (ve skutečnosti se jednalo o antisemitismus). Kopecký seznamoval pracovníky Státní bezpečnosti s československým trockismem, na schůzi ÚV KSČ v únoru 1951 pronesl odstrašující a „ideologicky zásadní“ obvinění zrádců a zločinců ve vlastní straně. Na ideologické konferenci měl i další zásadní referát „Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu“. Za několik měsíců opět vystoupil v roli ideologa politických procesů. Citujme alespoň některé z jeho výroků, které pronesl 16. prosince 1952:

„V procesu se Slánským a spol. se ukázalo, jakou houževnatost mají trockističtí zrádci, představující předvoj buržoazní kontrarevoluce, a jak je třeba do kořenů vyhladit tuto zrádnou trockistickou hlízu. Ukázalo se dále, jaké nebezpečí představuje buržoazní nacionalismus jako ideologie, na kterou západní imperialismus navazuje... A totéž platí o kosmopolitismu jako dvojenci buržoazního nacionalismu... Sionismus se ukázal vskutku jako zákeřný a nebezpečný nepřítel. Máme odvahu postavit se tváří v tvář i tomuto nepříteli.“¹⁵

---

¹⁵ *tamtéž*, str. 48

3. Proces s „protistátním spikleneckým centrem“

3.1. Zvláštní postavení procesu

V sérii politických monstrprocesů první poloviny padesátých let zaujímá zvláštní místo „**Proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským**“. Proběhl ve dnech 20.–27. listopadu 1952 a je běžně nazýván jako proces se Slánským a spol. V poválečné historii politických procesů v Československu představoval mezník, neboť byl posledním monstrprocesem vůbec. To neznamená, že by jím politické procesy skončily, avšak už neprobíhaly jako velké divadlo pro veřejnost a jako „politické školení mas“. Proces s centrem se od předchozích procesů výrazně lišil skladbou obviněných osob. Byli v něm a v procesech následných totiž odsouzeni vedoucí funkcionáři komunistického režimu – bývalý generální tajemník UV KSČ a nejbližší Gottwaldův spolupracovník Rudolf Slánský, dále dva jeho zástupci, ministr zahraničních věcí, několik náměstků ministra (Šváb, Reicin, Margolius, Löbl, London, Fischl a Hajdů), velitelé Státní bezpečnosti a velitelé sektorů v bezpečnosti, náčelník generálního štábu armády a několik generálů, vedoucí funkcionáři ústředního i krajských sekretariátů KSČ, bývalý předseda a členové Sboru pověřenců, vedoucí funkcionáři a vůdcové československého hospodářství.

Souhlas vedoucích komunistických funkcionářů s odsouzením jejich soudruhů vyplýval mimo jiné z obavy, aby mezi obžalovanými neskončili oni sami. Nikdo z nich neměl odvahu postavit se proti falešným obviněním, aby na něho nepadlo podezření, že obhajuje „zrádce a nepřátele“. Raději uvěřili tomu, co jim předkládali vyšetřovatelé StB a sovětsští poradci. Svou roli sehrály i osobní vztahy, vzájemné podezírání, antipatie i zákulisní mocenské spory. Např. ve vztahu ke Slánskému těmito neduhy trpěli V. Kopecký, A. Zápotocký, A. Čepička i A. Novotný. „Odhalení nepřátel“ také uvolňovali významná místa, na která už čekali další zájemci toužící po kariéře.¹⁶

Šlo o dosud největší poválečný soud s vedoucími komunistickými funkcionáři v sovětském bloku. Mimořádná pozornost, kterou Sovětský svaz procesu přikládal, se projevila nejen v rozhodující roli jeho poradců při výrobě procesu, avšak také přímo v zájmu politických špiček v Moskvě, včetně Stalina.

Na přípravu procesu přijeli do Prahy dohlížet a radit navíc tři zvláštní poradci.¹⁷ Společně s už přítomnými poradci přesně okopírovali sovětskou konstrukci monstrprocesů a určili její koncepci, vycházející z potřeb sovětské zahraniční politiky. Zkonstruovali hlavní proces, složení centra a jeho odnože. „Protistátní spiklenecké centrum“ sestavili tak, aby v něm měly personální

¹⁶ Zajímavý rozbor možných příčin procesu se Slánským jsou zde: <http://www.coldwar.cz/reflexe1.htm>

¹⁷ O činnosti sovětských poradců podrobněji např. ve slovenském týdeníku Nové slovo:

<http://www.noveslovo.sk/archiv/2003-2/ominulosti.asp>

zastoupení důležité oblasti hospodářství, strany a politické moci. Prosadili, aby žaloba obsahovala nejhorší trestné činy - velezradu, špionáž, ba dokonce pokus o zavraždění Klementa Gottwalda a Jana Švermy (Slánského mj. donutili přiznat, že při bojích ve slovenských horách schválně dal Švermovi malé boty, aby mu ztížil chůzi a způsobil tak jeho smrt umrznutím)¹⁸.

Činnost sovětských poradců dokonale ilustrovala naprostou poslušnost KSČ vůči Moskvě. Českoslovenští vyšetřovatelé se řídili jejich pokyny a vedoucí funkcionáři, soudci a prokurátoři přijímali výsledky jejich činnosti. Tato slepá podřízenost poradcům a Moskvě však nesnímá ani nezmenšuje prvořadou a plnou odpovědnost československých činitelů, kteří se na přípravě procesů podíleli.

Procesem Slánský a spol. dosáhla v Československu tzv. výrobní technologie monstrprocesů svého vrcholu a dokonalosti. Někteří vyslychaní se domnívali, že svým doznáním k činům, které neudělali, slouží straně. Vycházeli z toho, že vyšetřovatelé představují stranu nebo že vyžadují doznání a jejich formulaci podle pokynů komunistického vedení. Dosvědčují to např. slova Marie Švermové: *„Byli jsme od mládí vychováváni k tomu, abychom kladli zájem strany nade vše a pro stranu dovedli všechno obětovat i sebe. Po sepsání svého „doznání“ jsem prohlásila referentovi, že všechno, co jsem napsala, je lež, že před soudem sice budu vypovídat podle toho, co jsem sepsala, poněvadž to považuji za úkol daný mi stranou - ale jednou že pravda stejně vyjde najevo.“*¹⁹ Podobně se stranou cítil též budoucí československý prezident Gustáv Husák, který byl devět let vězněn za těch nejtvrděších podmínek. Je těžké tyto pohnutky a oddanost straně dnes pochopit.

Jiní uvažovali zcela opačně a odmítali vyhovět požadavkům vyšetřovatelů v přesvědčení, že lež a podvod straně nemůže prospět. Někteří v důsledku své izolace dospěli k názoru o převratu ve straně. Počítali s odvoláním falešných protokolů u soudu. Další si teprve ve vězení uvědomili rozsah a hloubku nezákonností, na kterých se dříve podíleli. Někteří komunisté – a nebylo jich málo – byli zpočátku nebo i dlouho přesvědčeni, že v jejich případě došlo k omylu, který se vysvětlí, ale ti ostatní že jsou ve vězení právem.

Nemálo uvězněných komunistických funkcionářů poznalo už po prvních výsleších beznadějnost svého odporu proti doznání, jež požadovali a formulovali vyšetřovatelé. Byli i tací, kteří tuto skutečnost věděli hned po zatčení, poučení ze sovětských předválečných procesů (B. Geminder, V. Clementis). Naopak k nejtvrdějším odpůrcům falešných doznání patřili ti, kteří se v politice vyznačovali stranickým fanatismem, radikalismem a zvláště nesmlouvavými postoji (G. Husák a J. Taussigová).

---

¹⁸ ze Slánského výpovědi před soudem, Rudé právo 21.listopadu 1952

¹⁹ Kaplan, K.: Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. Mladá fronta, Praha 1992, str. 124

3.2. Pozadí a příprava procesu

Cesta, na jejímž konci čekal Rudolfa Slánského, do té doby mocného generálního tajemníka KSČ a pravou Gottwaldovu ruku, provaz, byla dlouhá a klikatá. Komunisty StB vyslýchala a hrozila jim vězením už brzy po Únoru 1948. Šlo však pouze o ojedinělé případy nižších funkcionářů, kteří vystoupili na stranických schůzích s kritikou výše postavených soudruhů. Situace se změnila ve chvíli, kdy se Stalinova teorie o zostřujícím se třídním boji transformovala do podoby teze o pronikání nepřátel do funkcí ve straně. Zároveň se z tohoto hlediska začalo posuzovat počínání i názory funkcionářů.

Během přípravy Rajkova procesu²⁰ a zejména po něm hon na „nepřátele ve straně“ zesílil. Přispěl k tomu také tlak Budapešti a Varšavy, kde se tamější straničtí vedoucí funkcionáři podívovali, že v ČSR dosud nebyl odhalen žádný velký nepřítel. Současně vzkazovali Gottwaldovi, že hlavní ohnisko nepřátel je v Československu. Z Maďarska poslali dokonce seznam „nepřátel v ČSR“, jejichž jména se objevila ve výslechových protokolech k Rajkovu procesu. To už byly konečně i v Československu zaznamenány případy „odhalených nepřátel ve straně“. Zůstávaly však na krajské úrovni (Otto Šling) a nemohly se stát východiskem pro monstrproces přinejmenším tak významný jako byl Rajkův.

Ani sovětští poradci, kteří se podíleli na přípravě procesu v Budapešti a které do Prahy pozvali Gottwald a Slánský, zpočátku neuspěli při odhalování československého Rajka. Jako oběti přicházeli v úvahu ministři Clementis nebo Nosek. Naději na monstrproces velkého významu nedávali ani funkcionáři, kteří byli zatčeni v souvislosti s případem Noela Fielda. Právě tento případ využili v Budapešti při konstrukci Rajkova procesu.

Vladimír Clementis vyslovil pochyby o správnosti sovětsko–německého paktu z roku 1939 už za války. V březnu 1950 byl zbaven úřadu ministra zahraničních věcí. Noel Field byl americký diplomat, za války působil jako vedoucí činitel americké charitativní instituce v Evropě, potom jako novinář. Do konce třicátých let spolupracoval se sovětskou zpravodajskou službou, která k němu posléze pozbyla důvěry. Když v USA hrozilo odhalení Fieldovy činnosti pro Sověty, obvinila ho Moskva jako amerického agenta nasazeného v zemích sovětského bloku. Zde měl jako levicový intelektuál a charitativní pracovník přátele mezi komunisty, kteří zastávali po válce významné funkce. K obvinění N. Fielda z protisovětské špionážní činnosti přispěli i českoslovenští zpravodajci a politici. Vyhověli žádosti maďarských kolegů, Fielda v Praze zatkli a předali ho do Budapešti. V Praze i v Budapešti se objevily dopisy N. Fielda z války, adresované A. Dullesovi, který v Evropě působil jako vedoucí zpravodajské služby zaměřené proti nacistickému Německu.

---

²⁰ proces s Lászlo Rajkem, maďarským ministrem vnitra, se konal již v září 1949. Byl to jeden z prvních velkých procesů ve střední Evropě pod vedením sovětských poradců. Spolu s Rajkem byli popraveni další dva jeho „komplícové“.

To byl hlavní „důkaz“ o Fieldově zpravodajské činnosti proti SSSR a zemím jeho bloku s cílem blok rozvrátit. Noel Field, jeho žena Herta a bratr Herman (zatčený v Polsku) obvinění trvale odmítali a nebyli nikdy postaveni před soud. V roce 1954 byli rehabilitováni. Z významnějších komunistických funkcionářů v Československu v souvislosti s N. Fieldem byli uvězněni šéfredaktor deníku KSČ Rudé právo a člen komunistického vedení Vilém Nový, náměstek ministra zahraničního obchodu Evžen Löbl a Fieldův spolupracovník v charitativní instituci Gejza Pavlík. Pokus o napodobení maďarského postupu v Československu se poradcům tedy nezdařil. A tak Karel Šváb, vedoucí speciálního útvaru pro odhalování nepřátel v KSČ utvořeného ve Státní bezpečnosti, oznamoval už v říjnu 1949 Gottwaldovi, že „s pomocí těchto osob (dosud zatčených) se nám nepodaří učinit zvláště velké pokroky v odhalování vážnějších škůdců“.²¹

Bezradnost a přešlapování v hledání vhodných osob pro velký proces s vedoucími komunistickými funkcionáři prolomilo téměř po roce zatčení a uvěznění krajského politického tajemníka KSČ v Brně Otto Šlinga v říjnu 1950. Výrobci procesů věřili, že konečně odhalili „nepřítele ve straně“ v dostatečně vysoké funkci a s takovými svazky a známostmi, které umožní zkonstruovat očekávaný monstrproces.

Po mimořádně krutém vyšetřování Šlinga a na základě informací získaných sledováním řady dalších funkcionářů následovalo hromadné zatýkání. V lednu a v únoru 1951 bylo ve vězení už kolem padesáti vedoucích komunistických funkcionářů, mezi nimi V. Clementis, A. London, B. Reicin, G. Husák, L. Novomeský, K. Šváb, O. Závodský a M. Švermová.

Po necelém měsíci surového vyšetřování vyslechl ÚV KSČ zprávu a schválil referáty o dvou nepřátelských skupinách a vyhlásil jejich politické cíle, které stanovily koncepci chystaných procesů. Podle ní česká nepřátelská skupina v čele s O. Šlingem a M. Švermovou usilovala o odstranění R. Slánského a A. Zápotockého z funkcí a o izolaci Gottwalda. Dále chtěla docílit změny režimu a odtržení ČSR od sovětského bloku. Do čela slovenské skupiny postavili V. Clementise – tato skupina měla údajně za úkol rozvrátit nebo přímo rozbít republiku oddělením Slovenska.²²

Funkcionáři zatčení v době od ledna do února 1951 byli asi měsíc v podzemních kobkách zámku Koloděje, poté je převezli do věznice v Ruzyni. Zvláštní komise ÚV KSČ ve složení Václav Kopecký, Bruno Köhler a Gustav Bareš zpracovala výsledky vyšetřování, prováděných Státní bezpečností. Kopecký na schůzi ÚV KSČ 21.–22. února 1951 přednesl „zprávu vyšetřující komise předsednictva ÚV KSČ k případu O. Šlinga, M. Švermové a druhých zločinných škůdců a spiklenců“ a vedoucí tajemník ÚV KS Sloveska Štefan Baštovanský referát o „odhalení špionážní záškodnické činnosti V. Clementise a frakční protistranické skupiny buržoazních nacionalistů v KSS“. Ortel nad vězněnými byl vynesena.²³

Doba vyšetřování však byla příliš krátká na to, aby koncepce získala vynucenými falešnými doznáními přesnou a důvěryhodnou podobu. Proto referáty o chystaném spiknutí adresované ÚV

---

²¹ Kaplan, K., Paleček, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, str. 128

²² *tamtéž*, str. 129

²³ *tamtéž*

KSČ obsahovaly převážně vymyšlená a nepodložená tvrzení o špionáži, o protisovětských úmyslech, o chystaném převratu aj.

První konstrukce procesu s vedoucími funkcionáři byla na světě. Zatímco u některých politiků vyvolalo uspokojení, že se konečně „nepřítel odhalil“, pak poradcům, novému vedení bezpečnosti i jiným politikům se vedoucí osobnosti spiknutí jevíly pro monstrproces málo reprezentativní. Šlo přece jen o funkcionáře nižší kategorie, chyběli funkcionáři nejvyšší, přímo z klíčových pozic ve vedení strany a státu.

S okruhem funkcionářů souvisela i úzká a málo politicky významná koncepce procesu - v obou případech se omezovala na vnitrostranický a vnitrostátní převrat s možností přechodu ČSR do „imperialistického“ bloku. Od Šlingova zatčení a zejména od ortelu vyneseného na schůzi ÚV KSČ v únoru 1951 zcela převzali přípravu velkého procesu sovětsští poradci. Od března 1951 se počalo ve výpovědích některých nedávno zatčených činitelů objevovat jméno Slánského.²⁴ Vyslýchání uváděli, že své činy, považované za nepřátelské, prováděli s jeho souhlasem nebo dokonce na jeho pokyn.

Sovětsští poradci buď vycítili, že v Moskvě padl stín podezření na Slánského, nebo dostali přímo ze své centrály pokyn změnit linii vyšetřování. V dubnu a květnu se tajné protokoly množily, a to i přes výslovný ministrův zákaz uvádět v nich jména prominentních politiků. Tajné protokoly se dostávaly pouze k rukám sovětských poradců. Vyšetřovatelé dokonce už některé vyslychané k takovým výpovědím nepřímo vybízeli.

Bezprostředním důvodem pozdějšího povolení výslechů na Slánského byla výpověď Artura Londona ze 14. července 1951 o Slánském jako hlavě trockistické skupiny v Československu.²⁵ Ani tehdy však vyšetřovatelé nedostali úplnou volnost. Výpovědi o prominentech vykonávajících dosud funkci mohli pouze zaznamenat. Nesměli je sami požadovat nebo zaměřovat v tomto směru vyšetřování. Vyšetřovatelé však toto omezení nedodržovali a naopak urychlili přechod na novou linii vyšetřování.

Z podnětu sovětských poradců zpracovali vedoucí vyšetřovatelé koncem června 1951 zprávu o dosavadních výsledcích vyšetřování. Uposlechli směrnice poradců a upozornili na nebezpečí židovského buržoazního nacionalismu, který se projevil zejména ve výpovědích zatčených funkcionářů ve spojitosti se Slánským a Geminderem. Tehdy už vedoucí vyšetřování přijali názor poradců o Slánském jako hlavě připravovaného spiknutí za svůj.

Zpráva upravená a schválená poradci putovala až ke Stalinovi. Iniciátoři zprávy v Moskvě i v Praze očekávali, že Stalin na předložené „důkazy“ odpoví pokynem zatknout Slánského. To byl hlavní důvod zrodu a záměr zprávy. Z dlouholetých zkušeností tvůrci procesů věděli, že jedině ve

---

²⁴ *tamtéž*, str. 130

²⁵ *tamtéž*

vězení se zatčení stanou povolnými a budou přiznávat to, co vyšetřovatelé chtějí. Plán však nevyšel. Stalin namísto očekávaného příkazu k zatčení kritizoval špatnou práci poradců. Gottwaldovi to sdělil 24. července 1951.²⁶

Vedoucí sovětských poradců Vladimír Bojarskij přesvědčoval nejen vyšetřovatele, ale i politiky (např. J. Taussigovou), že židovská buržoazie a její instituce jsou hlavní složkou světového imperialismu a největším nebezpečím pro světové vítězství socialismu. Antisemitismus se už tehdy šířil i mezi funkcionáře KSČ. Bojarskij byl nakonec pro špatnou práci na Stalinův pokyn odvolán z Prahy. Nelze zcela vyloučit jeho pozdější tvrzení, že tehdy nepovažoval Slánského za hlavu spiknutí. Jeho zástupci (Jesikov a Smirnov) patřili rovněž k šířitelům antisemitismu a o nutnosti vedoucí pozice Slánského ve spiknutí nepochybovali.

Stalin po obdržení zprávy vyzval Gottwalda, aby přijel do Moskvy a záležitost zde projednal. Ten za sebe poslal Čepičku, který se 23. července zúčastnil jednání sovětského vedení. Stalin opět odmítl obvinění Slánského na podkladě předložených důkazů, které pocházejí od zatčených nepřátel. Toto stanovisko obsahoval i jeho dopis Gottwaldovi, který Čepička přivezl do Prahy. Obvinění Slánského, obsažená ve zprávě z Prahy, zdůvodňovali její autoři tím, že v Československu zastávají ve státním a hospodářském aparátu mnoho vedoucích funkcí komunisté židovského původu. Z toho iniciátoři vyvozovali jak silný vliv buržoazního židovského nacionalismu, tak roli Slánského, který takové osoby záměrně dosazoval do funkcí a vytvářel z nich svou skupinu. Ta údajně připravovala vnitrostranický převrat, převzetí moci a změnu režimu.

Výrobce procesu však neúspěch neodradil. Gottwald byl spokojen, ovšem ne docela. Stalin totiž ve zmíněném dopise vyslovil názor, že Slánský nemůže zastávat tak významnou funkci. Při jeho odvolání ze stranické funkce, o němž jednal Ústřední výbor KSČ v září 1951, už zaznělo zdůvodnění velmi podobné argumentům sovětské bezpečnosti a přibyl argument nový: na ústředním sekretariátě pod vedením Slánského vznikalo druhé centrum moci.²⁷ Stalinova kritika Slánského, jeho odvolání z nejvyšší stranické funkce tvůrcům procesu potvrdily, že jejich počínání je správné, a dodaly jim impuls k dalším krokům.

Na zářijové schůzi Ústředního výboru KSČ pak vystoupil Gottwald s myšlenkou možné existence dvou center moci - ve straně a ve vládě. Toho se chytli vyšetřovatelé a se dvěma centry moci už operovali při výsleších. Slánský přiznal, že jeho vinou se do významných funkcí dostalo „*tolik škůdců, nepřátel a spiklenců*“²⁸. Václav Kopecký hovořil o kosmopolitech, ve skutečnosti o Židech, kteří pronikli do funkcí, a o nebezpečí světového sionismu.

Přes obnovený Gottwaldův zákaz výslechů ve věci Slánského v nich vyšetřovatelé pokračovali. Výsledky však neposkytovaly pádný nový důkaz, aby Stalin dal souhlas k zatčení

---

²⁶ *tamtéž*, str. 131

²⁷ *tamtéž*

²⁸ *tamtéž*, str. 132

Slánského. Východisko z této obtížné situace by v Moskvě jejich poradci i jejich českoslovenští poslušní pomocníci nakonec jistě našli, nicméně vítanou příležitostí jim poskytl *dopis Velkému metaři*.

Státní bezpečnost dostala dopis 9. listopadu. Z NSR jej přenesl agent-chodec. Již dva dny nato přiletěl do Prahy člen sovětského vedení Anastas Mikojan, který obsah dopisu znal. Přivezl Gottwaldovi Stalinův pokyn, aby byl Slánský zatčen. Prý hrozí nebezpečí, že uprchne do zahraničí. Autoři dopisu vyzývali adresáta k emigraci, neboť se s ním chystá proces. Gottwald po jistém váhání Stalinovu pokynu vyhověl a Slánský byl zatčen v noci 24. listopadu 1951.²⁹

Dopis Velkému metaři Slánský nikdy nedostal. O původu a autorství dopisu existuje několik verzí. Jisté je, že jeho autorem byl Herbert Kauders, který byl v roce 1951 propuštěn z vězení a podařilo se mu emigrovat. V emigraci se stal spolupracovníkem československého exilového zpravodajského útvaru, řízeného gen. F. Moravcem. Útvar spolupracoval se zpravodajskou službou USA. Z jeho podnětu vznikl varující dopis Slánskému. Ministerstvo vnitra šetřilo v roce 1962 okolnosti napsání dopisu a ve zprávě uvedlo, že šlo pravděpodobně o zpravodajskou hru americké rozvědky, a nevyloučilo ani dosud neprozkoumanou možnost účasti československých orgánů prostřednictvím Kauderse.³⁰

3.3. Ideologická stránka procesu a antisemitské tendence

Během přípravy monstrprocesu byli postupně pozatýkáni další funkcionáři. Někteří už přímo a pouze za účelem, aby byli zapojeni do vedoucí skupiny, tzv. centra, neboť vyhovovali politické koncepci procesu (Josef Frank, André Simone, Ludvík Frejka). Protože se proces konal zdánlivě se zpožděním, tj. po procesech s vedoucími komunisty dalších zemí sovětského bloku z konce čtyřicátých let, nechyběly v jeho scénáři dozvuky předešlých monstrprocesů - silné protiamerické, protibritské a protijugoslávské tendence.

Z vnitropolitických záležitostí na předním místě žaloby figurovala příprava státního převratu a hospodářské sabotáže. Oba body reagovaly na hospodářské obtíže a na nespokojenost s oficiální politikou i ve vlastní straně. Proces měl ukázat viníky tohoto stavu.

Dominující však byla linie protisionistická, resp. antisemitská. Ta zcela sloužila zájmům a momentálně nejvíce odpovídala potřebám sovětské zahraniční politiky. Po neúspěchu svých záměrů v Izraeli se totiž Moskva snažila získat vliv na Středním východě prostřednictvím arabských států. A československý proces jim měl podat důkaz, že sovětský blok odsuzuje svou

---

²⁹ *tamtéž*

³⁰ *tamtéž*

dřívější proizraelskou politiku. Ve světě bylo známo, že v letech 1948–1950 udržovala ČSR velmi přátelské a všestranné vztahy s Izraelem a to hlavně ve vojenské oblasti.

Proces s centrem vyvolal antisemitskou vlnu v zemi a zapadl do prudce vzedmuté antisemitské vlny v SSSR. Převažující antisionistická linie se projevila nejen v koncepci, ale i v sestavě „centra“. Ze čtrnácti souzených v hlavním procesu bylo jedenáct osob židovského původu.

Taussigová v roce 1954 a 1963 uváděla dva případy antisemitismu u politických funkcionářů: „Někdy začátkem července 1951 při rozhovoru s tajemníkem Franka³¹ Formanem řekl mi tento doslova: Slánský je nepřítel, protože je Žid.“ V přibližně stejné době protestovala v Čepičky proti propuštění několika vojenských přidělců, většinou komunistů židovského původu. Ten se na ni obořil s tím, že „komise stranické kontroly je útočištěm sionistů a nepřátel.“³²

Antisemitské tendence ve straně a v bezpečnosti ještě „ideologicky podkoval“ a umně spojil s kritikou Slánského ministr Václav Kopecký. O tom, že „*zdrucující většina* (uvězněných komunistů) *nevyrostla z kořenů naší země a naší strany*“³³, hovořil na zasedání ÚV KSČ v září 1951 nejdříve Gottwald. Ale zatímco u něho šlo víceméně o okrajovou záležitost, Kopecký učinil sionismus ústředním námětem svého projevu. Pro Kopeckého bylo charakteristické, že velmi často signalizoval příští záměry jistých moskevských bezpečnostních a politických kruhů. V Praze vystupoval téměř jako ideologický prorok a tento jeho útok proti sionismu mnohé předznamenal:

„Podle mého názoru je neodpustitelnou a těžkou chybou, když není dodržována zásada, že kosmopolity na vedoucí místa ze zásady dávat nemáme. Jde vskutku o problém kosmopolitismu, nejde o otázku rasovou... A jako jsme dříve museli bojovat s bestiálním antisemitismem, tak nyní máme co dělat s potíráním sionismu, poněvadž víme, že vztah mnoha lidí židovského původu se změnil v poměru k dělnické třídě. Hitler Židy pronásledoval, ježto šli s námi. Ale nyní mají vztah k anglo-americkému imperialismu, který podporuje Izrael a spekuluje na sionismus jako na prostředek vnitřního rozkladného působení právě ve stranách lidově demokratického zřízení a socialismu... Nepodceňujte tyto věci... pochopte, jaké je to hrozné nebezpečí... To je právě to, že to jde, jako to šlo v Jugoslávii... Mohlo se podařit něco strašného, že lidovou demokracii... oni (nepřátelé) vzali a hodili nám na krk jako diktaturu fašismu. Takové věci se nesmějí podceňovat, za dnešní situace, kdy mají svůj mocenský aspekt. To soudruh Slánský musí uzнат.“³⁴

3.4. Průběh procesu a jeho výsledek

Příprava procesu trvala celý rok. Probíhala v tajnosti, za účasti vyšetřovatelů, velení i dalších útvarů StB a pod bedlivým dohledem sovětských poradců. Ti všichni vybírali nebo schvalovali oběti, prokurátory, soudce, svědky, autory znaleckých posudků i advokáty. Poslední slovo v přípravě celého dějství i jednotlivých výstupů si vyhradilo komunistické vedení a jeho instituce. Monstrproces proběhl přesně podle předem vypracovaného scénáře 20.–27. listopadu 1952. Prokurátorem byl Josef Urválek, předsedou senátu Státního soudu Jaroslav Novák. Soud vynesl

³¹ Josef Frank, tajemník ÚV KSČ, odsouzen v procesu se Slánským a popraven

³² Kaplan, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992, str. 148

³³ *tamtéž*, str. 149

³⁴ *tamtéž*

jedenáct trestů smrti a všechny byly už 3. prosince (mezi 3. a 6. hodinou ranní) vykonány.³⁵ Popel popravených měli zřízenci StB rozházet na pole za Prahou, ale cestou s ním posypali namrzlou silnicí...

O rozsudku rozhodovalo vedení KSČ v listopadu 1952. Gottwald navrhl dát „*jedenáct špagátů a tři doživotí*“³⁶. Nikdo z přítomných se na nic neptal, vyslovili tedy tichý souhlas. K trestu smrti byli odsouzeni a popraveni **Slánský, Geminder, Frejka, Frank, Clementis, Fischl, Margolius, Reicin, Simone, Šváb a Šling**. Žádosti o milost Gottwald zamítl, vedení souhlasilo, aniž znalo texty žádostí. Kromě Slánského napsali krátce před popravou všichni odsouzení k smrti poslední dopisy svým rodinám. Někteří psali Gottwaldovi, několik z nich ujišťovalo, že činy, za které byli odsouzeni, nikdy nespáchali. Gottwald dostal dopisy od ministra Karola Bacílka až několik dní po popravě. Dopisy rodinám dostali pozůstalí až za několik let.

3.5. Organizovaná kampaň a reakce veřejnosti

Po zatčení Slánského v listopadu 1951 organizovaly komunistické orgány rozsáhlou kampaň. Ze schůzí jim došlo 2355 rezolucí.³⁷ Ve všech byli Slánský a ostatní označováni za nepřátele a volalo se v nich po absolutních trestech. Během procesu a hlavně po něm se rozpoutala kampaň, několik tisíc rezolucí vyjadřovalo souhlas s rozsudkem. Nechyběl ani nesouhlas, avšak s tím, že trest smrti *nedostali* všichni. Několik delegací ze závodů se dokonce dostavilo ke Státnímu soudu, aby mu vyslovilo nedůvěru „pracujících“, a požadovalo prověřit, zda soudci záměrně nekryjí nepřátele.

Během této kampaně si na bývalého druhého nejmocnějšího muže ve státě přisadili jak ti, kdo zavětřili příležitost k vzestupu, tak i ti, kdo se pro dřívější styky s ním obávali o život. Lavina udání se valila a doprovázela spolu s rozhořčenými rezolucemi občanů a výzvami k pracovním závazkům celý proces.

Politickou tečku za procesem udělala oficiálně celostátní konference KSČ 16.–18. prosince 1952. Gottwald na ní hovořil o velikém vítězství socialismu a vyvozoval politická poučení z odhalení a odsouzení „spiklenců“.³⁸

3.6. Další procesy, navazující na proces s „centrem“

---

³⁵ Kaplan, K., Paleček, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, . str. 133

³⁶ *tamtéž*, str. 135

³⁷ *tamtéž*

³⁸ Kaplan, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, str. 254

Od počátku roku 1953 probíhaly více než rok tzv. procesy následné. Byly koncipovány jako součást či odnože centra v bezpečnosti, armádě, stranickém aparátu, ekonomice, na ministerstvu zahraničí a na Slovensku. Jejich oběťmi, z nich většina byla zatčena již spolu se Slánským, se stali ve velkém počtu vysocí komunističtí funkcionáři, kteří ve straně zastávali nějakou „názorovou úchylku“ či byli jinak nepohodlní.

K nejvýznamnějším patřil proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty Gustávem Husákem a spol., který proběhl v dubnu 1954. Tento proces však nesehrál původně určenou roli jakési slovenské obdoby procesu s centrem.

Konal se totiž v době, kdy už na veřejných monstrprocesech nebyl zájem. To byl i jeden z důvodů, proč soud nevynesl trest smrti. Druhý a hlavní důvod spočíval v „nepřipravenosti Husáka“ pro veřejné přelíčení. Ten odmítal všechna obvinění a nepřiznával se. Prokurátor L. Grešo navrhoval nejvyšší trest, předseda soudu však G. Husáka, L. Novomeského, D. Okáliho, J. Horvátha a L. Holdeše odsoudil k dlouholetým trestům vězení.³⁹

Je třeba mít však na paměti, že oběti politických procesů z řad komunistických funkcionářů představovaly z desítek tisíc postižených nepatrný zlomek – kolem 280 osob. Význam procesů spočíval v něčem jiném. Protože šlo o procesy s představiteli a budovateli režimu a někteří z nich se podíleli na výrobě předcházejících procesů (zejména Slánský), nezůstaly bez vlivu na režim a v komunistické straně způsobily krizi důvěry v její vedení.

Pro jejich zařazení mezi politické procesy mluví tři důvody: o přípravě procesů a o rozsudcích rozhodovali cizí státní příslušníci – sovětské poradci, a proto byly procesy nezákonné. U jejich zrodu stál politický záměr a účel. A konečně obžalovaní byli souzeni za činy, které neprovedli, a nikoli za trestné činy, kterých se mnozí z nich dopustili.

---

³⁹ Kaplan, K., Paleček, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, str. 134

4. Československo v roce 1968

Tato přehledová kapitola, která nastiňuje historické události v Československu v přelomovém roce 1968 i jejich příčiny, se opírá o monografii Jana Pauera *Praha 1968*, ve které se autor soustředil především na plánování a provedení vojenské okupace vojsky pěti členů Varšavské smlouvy v srpnu 1968, přičemž sleduje vývoj československých vnitropolitických událostí a postupné upevňování záměru sovětského vedení vojsky zasáhnout, když už všechny politické tlaky selhaly. Odborné i memoárové literatury věnující se tématu Pražského jara je celá řada, kupříkladu obsáhlé *Paměti Čestmíra Císaře*, ze kterých jsem čerpal především dobovou atmosféru v řadách vládnoucího aparátu KSČ. Dále je třeba připomenout J. Hájka, Z. Mlynáře, O. Šíka, A. Dubčeka i značně tendenční paměti V. Biřáka. Pauerovo zhodnocení je, myslím, dostatečně hutné a objektivní k tomu, aby posloužilo jako podklad pro zevrubný popis historických příčin a hlavních rysů onoho pokusu o „demokratizaci socialismu“ v Československu ve velmi krátkém, zato však již historicky trvalém období od ledna do srpna 1968. Nedělám si nárok na nějaké nové uchopení těchto událostí, to ostatně není vůbec cílem této práce. Avšak jako ojedinělé a specifické vzepření se totalitní praxi komunistické moci stojí za to jej znovu a znovu připomínat, stejně jako příčiny, které k němu vedly.

4.1. Kořeny Pražského jara v samých počátcích režimu

Roku 1968 začal v Československu jako v první zemi s komunistickou vládou rozsáhlý reformní proces, který neznamenal jen pouhou „oblevu“, ale vyústil v hluboké systémové změny. Na rozdíl od radikalismu první protitotalitní revoluce v tehdejší východní Evropě v Maďarsku na podzim roku 1956 probíhal tento proces pokojně. Jeho sevřený reformní program, příznivé výchozí hospodářské podmínky i ideologicky motivovaný optimismus dominujícího reformního proudu v komunistické straně, pokud šlo o možnosti rozvíjet humánní a demokratický socialismus, zakrývaly navenek fakt, že i Pražské jaro bylo důsledkem narůstající vývojové krize byrokratického vládního systému sovětského typu. Vinou strukturálních defektů, daných samým systémem, a následkem přehlížení národních zvláštností resp. odmítnutím tzv. specifických cest k socialismu vyvolal sovětský vládní systém ve všech zemích, kde byl po druhé světové válce násilně zaveden, krizové příznaky. Ty podle situace v té které zemi buď propukaly otevřeně, nebo se je podařilo na čas neutralizovat. Zdrojem permanentních krizových jevů v systému tzv. reálného socialismu byla principiální neschopnost sovětského systému vytvořit v hospodářské rovině ekvivalenty pro kvantitativně odlišné činnosti a v sociální a politické rovině uznat legitimitu dílčích zájmů, které byly namísto toho potlačovány a deformovány.

Konkrétní forma vývojové krize československé společnosti v šedesátých letech nebyla ovšem pouze důsledkem těchto obecných strukturálních závad, ale měla i specifické národní příčiny. V meziválečném období patřilo Československo mezi nejrozvinutější země světa a ve východním bloku po roce 1945 byly ČSR a NDR jediné státy, které vykazovaly všechny znaky průmyslové země. A tak nebylo divu, že sovětský hospodářský model, preferující extenzivní rozvoj, právě zde narazil poměrně brzy na své meze.

Politicky motivovaná deformace a zaměření československého hospodářství na industrializační a zbrojní potřeby Sovětského svazu a některých dalších států východního bloku po roce 1948 vedla k vážnému ekonomickému napětí. Nejkřiklavějšími důsledky převzetí sovětského plánovacího a hospodářského systému byly naddimenzovaná výstavba těžkého průmyslu v zemi chudé na suroviny, zanedbávání spotřebních požadavků československého obyvatelstva, rozmáhající se neschopnost inovací, pokles efektivity hospodářství a současně rozsáhlé plýtvání energií, surovinami i časem.

Už roku 1958 se uvnitř strany objevily první opatrné reformní náznaky a po nich následovaly další diskuse o nutnosti rozsáhlé hospodářské reformy. Když se roku 1963 objevila první krize růstu, ani samo vedení strany nutnost hospodářské reformy nepopíralo, i když pro ni v praxi nic neudělalo. V letech 1958–1968 se diskuse československých ekonomů, spjaté především se jménem Oty Šika, vyvinuly v rozsáhlou kritiku teoretických základů a metod centrálně plánovaného hospodářství.⁴⁰ Skutečnost, že Novotného vedení sice slovně s hospodářskou reformou souhlasilo, ale současně se jí z mocenskopolitických důvodů bránilo, byla jedním z hlavních krizových momentů, které vedly k Pražskému jaru. Sám autor ekonomické reformy Ota Šik ve své vzpomínkové knize *Jarní probuzení* na adresu Novotného vedení uvádí:

„Jako jediná země východního bloku vydalo Maďarsko moji knihu »Plán a trh za socialismu«. (...) S maďarskými ekonomy jsme od samého začátku byli v úzkém spojení a základní obrysy obou reformních návrhů byly velmi podobné. Ovšem jediný, zato ale podstatný rozdíl byl v tom, že maďarské reformátory chránil přímo Kádár, zatímco my jsme museli reformy prosazovat proti silnému odporu Novotného. Proto jsme byli také nuceni začít nikoliv lehký politický boj, spojený s velkým rizikem. Po stranickém sjezdu se politický život neuklidnil, jak si Novotný přál, ale naopak, nespokojenost mezi lidmi vzrůstala. Nejhlasitěji to vyjadřovali spisovatelé a filmoví pracovníci. Ještě před stranickým sjezdem mě Svaz spisovatelů pozval na přednášku do Domu spisovatelů, abych je podrobně informoval o bojích za hospodářskou reformu. Cítil jsem, že mluvím se stejně smýšlejícími, a tak jsem velmi kriticky a otevřeně líčil snahu Novotného sprovodit reformu ze světa. Diskuse byla stejně otevřená a ostrá. Mnozí nijak neskryvali své opovržení k Novotného vedení a zlost na režim.“⁴¹

Už na XIII. sjezdu KSČ roku 1966 se vystoupení Oty Šika stalo projevem otevřené politické opozice proti Novotnému.

I v politickém ohledu zaujímalo Československo v někdejším východním bloku do jisté míry zvláštní postavení. Jako uznávaný spojenec vítězné koalice nebylo po druhé světové válce natrvalo obsazeno sovětskými vojsky, ale mohlo si v letech 1945–1948 podržet parlamentní demokracii,

⁴⁰ Pauer, J.: *Praha 1968*, str. 18

⁴¹ Šik, Ota: *Jarní probuzení*, str. 144–145

byť v omezené míře čtyř povolených politických stran. Přes znárodnění bank, klíčového průmyslu a pojišťovnictví dál fungovala tržní ekonomika. Silně vyhraněnou téměř padesátiletou tradici socialistického hnutí ovšem dál posilovala zkušenost z mnichovského politického diktátu, zrady spojenců a okupace republiky hitlerovským Německem. „Mnichovské trauma“ způsobilo, že se orientace bezpečnostní politiky první Československé republiky (ČSR) na Západ jevila jako falešná a dále nepotřebná. Základem poválečné orientace Československa byla smlouva o přátelství a vzájemné pomoci se Sovětským svazem, kterou za druhé světové války roku 1943 uzavřela nezávisle na západních spojencích Benešova exilová vláda. Spojenectví se SSSR, téměř euforicky proklamované v prvním programu koaliční vlády Národní fronty (NF) v dubnu 1945 v Košicích, nebyl nějaký zvenčí oktrojovaný program, ale postoj opírající se o široký konsenz zasahující velkou část spektra občanské společnosti. Vyrůstal z pocitu vděčnosti za osvobození od hitlerovského režimu a úcty k obrovským obětem, které za druhé světové války Sovětský svaz položil.

Československo bylo jedinou demokraticky založenou, suverénní zemí ve střední Evropě s tak vyhraněnou prosovětskou orientací. Proto nepřekvapí, že KSČ vyšla z prvních svobodných poválečných voleb jako nejsilnější strana s 38% hlasů.⁴² V té době KSČ ještě usilovala o pokojnou cestu k socialismu a o jeho specifickou národní variantu, která se nehodlala vzdát parlamentní demokracie a smíšené formy hospodářství. Politický poválečný režim ovšem kolektivním odsunem národních, sociálních a politických nepřátel demokratické normy porušil.

S počátkem studené války a propuknutím konfliktu mezi Stalinem a Titem došlo i v Československu k vnitropolitickému obratu. Jeho nejmarkantnějším projevem bylo odmítnutí účasti Československé republiky na Marshallově plánu roku 1947, které si vynutila Moskva. Stalinovo rozhodnutí nepropustit Československo ze sféry své hegemonie, ale integrovat ho do už existujícího sovětského bloku, vedlo k tomu, že se KSČ v únoru 1948 po „krátkém pochodu“⁴³ dostala k moci.

Převzetí moci komunisty, jež mělo být v případě hrozícího nezdaru podpořeno sovětskou „vojenskou pomocí“,⁴⁴ vedlo k tomu, že Československo beze zbytku převzalo sovětský politický a hospodářský systém. Nucené sloučení sociální demokracie s KSČ, zrušení pluralismu politických stran, úplné znárodnění všech hospodářských odvětví až po úroveň řemeslné výroby a nucená kolektivizace zemědělství šly ruku v ruce s širokou vlnou politických a sociálních represí, které postihly celou zemi. V letech 1948–1954 se komunistický režim vyvinul v totalitní stát. Všechny vymoženosti občanské společnosti v politické, sociální i hospodářské sféře – pluralitní demokracie, právní stát, nezávislá veřejnost, fungující tržní ekonomika – byly násilně zničeny. V

---

⁴² Pauer, Jan: *Praha 1968*, str. 19

⁴³ tento termín pochází od K.Kaplana, jako analogie k čínskému „dlouhému pochodu“

⁴⁴ Pauer, Jan: *Praha 1968*, str. 19

rámci úkolu „dohnat sovětizaci“ v Československu bylo nutné zlikvidovat právě občanskou společnost, která tu na rozdíl od jiných zemí Sovětského bloku dosud nebyla tolik zdecimována válkou a bezprostředně následujícím Stalinským terorem. Čím vyšší byl stupeň sociální, politické, hospodářské a kulturní diference společnosti, tím silnější musely být politické a sociální represe, aby se dosáhlo vynucené homogenizace sociálních zájmů a eliminace národních specifíků. To byla hlavní příčina, proč během procesu násilného zakotvení sovětského systému v Československu nabývaly ve srovnání se sousedními zeměmi represe neobvykle velkého rozsahu.⁴⁵

4.2. Komunisté tváří v tvář destalinizaci

Díky opatřením ke stabilizaci ekonomiky v letech 1953–1955 a díky vyčkávavému postoji k Chruščovově destalinizaci dokázalo Novotného vedení až do potlačení maďarské revoluce roku 1956 zabránit jakékoli destabilizaci systému po XX. sjezdu KSSS. Vedení KSČ, které ještě po Stalinově smrti nechávalo v politických procesech vynášet rozsudky smrti, se nicméně ocitlo pod tlakem. Vytvořilo komisi, jíž předsedal ministr vnitra R. Barák, ta však ve své zprávě z roku 1958 politické zločiny zaretušovala. Poněvadž Chruščov na XXII. sjezdu KSSS roku 1962 v destalinizaci pokračoval, muselo zareagovat i Novotného vedení. Dalo strhnout monstrózní Stalinův pomník tyčící se nad Prahou a v roce 1962 byla ustavena komise ÚV KSČ pod vedením D. Koldera, která dostala za úkol prozkoumat politické procesy padesátých let. Výsledky práce komise však byly utajeny; komise totiž přes svůj stranicky loajální postoj odhalila teror padesátých let a vykonstruované procesy.⁴⁶ Navzdory váhavým rehabilitacím a propuštění prvních obětí politických procesů k úplné soudní rehabilitaci většiny postižených nedošlo. Roku 1963 byla ustavena další komise, která se měla vypořádat s vykonstruovaným procesem proti tzv. „slovenským buržoazním nacionalistům“ (Clementis, Husák, Novomeský). Husák byl osvobozen, ne však úplně politicky rehabilitován. Lidé, kteří byli propuštěni z vězení, ale jen polovičatě rehabilitováni, značně přispěli k procesu deziluze uvnitř KSČ a k zesilování opozičních nálad vůči Novotného vedení. Velký podíl někdejších obětí politických procesů na reformním vývoji v roce 1968 je do očí bijící.

Přes vnitrostranické čistky v padesátých letech a represe zůstávala KSČ – na rozdíl od komunistických stran v ostatních státech východního bloku – masovou stranou, v níž se zrcadlila všechna napětí a občanské konflikty celé společnosti. Roku 1966 měla KSČ 1 698 002 členů, což znamená, že jejím členem byl každý šestý dospělý obyvatel země. V porovnání s Polskem a

---

⁴⁵ O srovnání míry represí v jednotlivých zemích sovětského bloku viz např. studii Blaive, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo v roce 1956*. Praha 2001, str. 187–215

⁴⁶ Závěrečná zpráva Kolderovy komise je dostupná např. na <http://coldwar.cz/kolder.htm>

Maďarskem, kde bylo po roce 1956 členy komunistických stran jen 4–6 % obyvatelstva, to bylo v Československu trvale 10–12 %.⁴⁷ I když příslušnost ke KSČ jistě byla důležitým rozlišovacím kritériem uvnitř společnosti, dělící linie mezi politickým panstvím a pouhou participací na politice neprobíhala primárně mezi stranou a ostatní společností (nestraníci), ale mezi velice úzkou skupinou stranických nomenklaturních kádrů a převážnou většinou dospělého obyvatelstva. Mezi členstvem KSČ a společností fungovalo jisté prolínání, a to spoluurčovalo specifický průběh Pražského jara.

Ve snaze překonat krizi legitimacy, kterou vyvolala destalinizace, se Novotného vedení upnulo na koncepci vědeckotechnické revoluce, jež se od XII. sjezdu KSČ stala oficiální stranickou doktrínou. Protože podle jednoho stranického usnesení z roku 1960 socialismus v Československu zvítězil, vyžadovala tato kvalitativně vyšší vývojová fáze novou ideologickou koncepci. Ta byla nalezena v ideologii vědeckotechnické revoluce. Vedlejším efektem této ideologie bylo uznání většího společenského významu inteligence, která také byla větší měrou zapojena do vnitrostranické diskuse. Se souhlasem vedení strany vznikly v druhé polovině šedesátých let vědecké týmy, které se zabývaly důsledky vědeckotechnického pokroku (Richtův tým), otázkami dalšího vývoje politického a právního systému (Mlynářův tým) a ekonomickou reformou (Šikův tým)⁴⁸. Byla rehabilitována dosud hanobená sociologie, a tak bylo možno získat první poznatky o skutečném stavu společnosti. Důležitý závěr, který už byl výsledkem těchto diskusí a stal se oficiální tezí XIII. sjezdu KSČ roku 1966, zněl, že třídní boj už není hlavní hnací silou společenského pokroku. Za nahrazením ideologického třídního paradigmatu empiricky podloženou sociologií stratifikace společnosti prosvítaly – byť v hávu ideologické fráze o diktatuře proletariátu – realistické obrysy společnosti diferencované podle jednotlivých vrstev a potřeb.

Otevřeně propuknuvší krize stalinské ideologie zesílila dezintegrační tendence marxismu v ČSSR. Ten stále větší měrou přijímal nemarxistické myšlenkové proudy (existenciální filozofii, strukturalismus, psychoanalýzu, fenomenologii) a západní marxismus (Gramsci, frankfurtská škola) a stával se stále polymorfnějším. Hledal se dialog s křesťanstvím, znovu se na program dostala humanistická tradice T. G. Masaryka a problémy morálky a etiky v socialismu. Jakkoli to, že se marxismus otevíral, fakticky signalizovalo v dlouhodobé perspektivě jeho zánik, v kontextu víry v pokrok typické pro šedesátá léta se zdálo, že možnosti specifické socialistické moderny zdaleka nejsou vyčerpány. Naopak, koncem šedesátých let prožíval marxismus celosvětovou renesanci.

Souběžně s tím se překračovaly a prolamovaly tuhé estetické normy socialistického realismu ve výtvarném umění, literatuře, divadle i filmu. Skoro všechna odvětví umění prožívala v

---

⁴⁷ Pauer, J.: *Praha 1968*, str. 20

⁴⁸ *tamtéž*, str. 21

šedesátých letech velmi produktivní fázi, z níž vzešla řada společenskopolitických a originálních děl. Kafkovská konference roku 1963 zpochybnila nárok strany určovat v oblasti umění a literatury politické regule. Konflikty mezi umělci a stranickými byrokraty kulminovaly na IV. sjezdu spisovatelů roku 1967, kde došlo k otevřenému střetnutí mezi spisovatelem a stranickou byrokracií. K politickému konfliktu přistoupil ve všech oblastech i generační konflikt mezi starou gardou komunistické nomenklatury a mladými stranickými intelektuály. Rebelovat začala i mládež, která se stále víc vymykala vlivu strany. V říjnu 1967 došlo k první studentské demonstraci, na niž režim odpověděl tvrdými represemi.

4.3. Hlavní rysy reformního a demokratizačního procesu

Nejdůležitější programové dokumenty Pražského jara, *Akční program* a vládní prohlášení z dubna 1968, skýtají obraz rozsáhlé přestavby stávajícího systému. Znovuoživení „socialistického trhu“ mělo postavit podniky do role hospodářských subjektů a zaměstnanecská samospráva měla zajistit spolurozhodování pracujících v podnicích. Realistická informační základna vytvořená liberalizací cen měla umožnit syntézu rámcového plánování a trhu, tedy socialistickou tržní ekonomiku. Státní hospodářská politika sledovala dlouhodobé cíle, které zahrnovaly útlum těžkého průmyslu ve prospěch inovačních hospodářských odvětví a spotřebního průmyslu. Reforma politického systému směřovala k demokratizaci strany, státu a společnosti na základě plurality zájmů. Vedoucí úloha komunistické strany měla sice zůstat zachována, protože její zrušení by režim dozajista podkopalo, strana se však měla oprostít od své celospolečenské řídicí a integrační funkce. Měla znovu získat profil politické strany a věnovat se především programovým a koncepčním úkolům.

Vláda měla získat větší samostatnost vůči vedení strany, měla však být výrazněji kontrolována parlamentem. Kontrola exekutivy se týkala především represivních orgánů státu. Problém záruk proti zneužití moci se roku 1968 stal ústřední otázkou jak veřejné diskuse, tak i teoretických modelových úvah. StB už nesměla být nasazována jako nástroj ve vnitropolitických sporech a ministr vnitra se měl napříště zodpovídat parlamentu.

Integraci partikulárních zájmů různých sociálních vrstev a skupin mělo sloužit znovuoživení Národní fronty. Tento tradičně komunisty ovládaný zastřešující orgán, který v celé tehdejší východní Evropě fungoval jako převodní páka panství komunistických stran, se měl stát místem dialogu s nekomunisty. Zejména znovuoživení Sociální demokracie bylo hodně diskutované téma. Měla být garantována nezávislost odborů a zájmových svazů a jejich činnost měla být omezována pouze ústavou.

V rámci plánované reformy ústavy měl být zahájen proces obnovy právních jistot, z něhož měl vzejít socialistický právní stát. Uznával se princip dělby moci a byla revidována oficiální

teorie o jednotném charakteru státní moci. Soudy se měly stát nezávislými na politické moci a měly chránit práva občanů před zásahy státu. Za tím cílem se mělo posílit postavení soudců a advokátů. Diskuse o zřízení ústavního a správního soudu byla výrazem snahy podstatně omezit dosavadní úlohu státních zastupitelství (prokuratur), která v dosavadním právním systému měla zároveň vykonávat právní kontrolu. V téže souvislosti se rozvíjely snahy o humanizaci výkonu trestu a diskuse o zrušení trestu smrti či o aktuálnosti lidských práv. Rehabilitace obětí politického pronásledování se měla stát základnou posílení důvěry občanů v budoucí právní jistoty. Národního vyrovnání mezi Čechy a Slováky se mělo dosáhnout federalizací státu. Měla být zaručena náboženská svoboda a práva národnostních menšin. Poprvé od druhé světové války byli do ochrany národnostních menšin výslovně zahrnuti i Němci. Ve výhledu bylo nové pojetí shromažďovacího a sdružovacího práva a volebního zákona.

Všeobecné odideologizování se odrazilo i v zahraniční politice. Ta se vyznačovala opatrným otevíráním a modifikacemi, žádnými odvážnými návrhy. Základní orientace dosavadní československé zahraniční politiky se neměla měnit. V rámci socialistické soustavy však chtěla ČSSR hrát aktivnější roli a uspořádávat vztahy uvnitř bloku podle principu „rozmanitostí k jednotě“, jak jej razil Palmiro Togliatti, generální tajemník italské KS⁴⁹. ČSSR usilovala o rovnoprávné partnerství v socialistickém bloku a učinila Chartu Organizace spojených národů (OSN) integrální součástí svého pojetí suverenity a nevměšování i mezi socialistickými státy. Každý stát měl mít „výlučnou zodpovědnost“ za socialismus ve své zemi. V rámci mezinárodního komunistického a socialistického hnutí se mělo usilovat o překonání dosavadní exkomunikace Jugoslávie a o navazování kontaktů se sociální demokracií a jinými levicovými stranami. V politice vůči rozvojovým zemím se zdůrazňoval princip „nevměšování“ a oceňovalo se hnutí neangažovaných států.⁵⁰

Jádrem dlouhodobé koncepce zahraniční politiky mělo být zaměření na Evropu. Za střednědobý cíl se považovalo zlepšení vztahů se Spolkovou republikou Německo (SRN) a s Rakouskem, jakož i vybudování hospodářské kooperace. Dlouhodobá koncepce ministerstva zahraničí si kladla za cíl poskytnout specificky československý příspěvek k systému evropské bezpečnosti. Vytvářely se návrhy právní kodifikace zásad mírového soužití na základě Charty OSN. Tyto úvahy byly zaměřeny stejným směrem jako pozdější závěrečná akta helsinské konference z roku 1975. Vůdčím motivem zahraniční politiky neměl už být třídní boj a měly se podporovat všechny celoevropské projekty, překračující hranice bloků. S některými západoevropskými státy se měly uzavřít bilaterální smlouvy o neútočení. Záměrem bylo vtáhnout do těchto projektů i neutrální státy a dlouhodobě se propracovávat k překonání rozštěpení na

---

⁴⁹ *tamtéž*, str. 25

⁵⁰ *tamtéž*

bloky. Stejně zaměřené mělo i tzv. „memorandum“ pražské Vojenské akademie z května 1968, kde se formuloval návrh samostatné československé bezpečnostní doktríny. Jádrem memoranda – vedle kritiky bezmyšlenkovitého přejímání sovětské vojenské doktríny a jejích základních předpokladů (např. německý revanšismus jako aktuální válečné nebezpečí aj.) bylo zdůraznění vlastní odpovědnosti Československa v rámci Varšavské smlouvy. ČSSR neměla být „obětí“ vývoje, na nějž nemá žádný vliv, ale „partnerem“ v bezpečnostním spojení socialistických států. Neměla usilovat o „stereotypní hledisko“ třídního boje, ale snažit se snižovat napětí a dospět k dohodám o nepoužití síly s „potenciálními protivníky“ (SRN, Francie, Rakousko). Jako prvořadé bezpečnostní zájmy ČSSR se proklamovalo odvrácení války a omezování vojenských potenciálů.⁵¹ I když memorandum nebylo platnou bezpečnostní doktrínou ČSSR, vyvolalo v sovětských vojenských kruzích značný rozruch. Ani diskuse ve sdělovacích prostředcích nepodněcovaly k nějaké rychlé změně statu quo v Evropě, nýbrž se do značné míry shodovaly s oficiální linií KSČ a vlády.

K uvedení těchto rozsáhlých reformních záměrů do praxe z valné části nedošlo. Až do vojenské intervence v srpnu 1968 byly přijaty pouze dva důležité zákony – o zrušení cenzury a o rehabilitacích. Všechny ostatní záměry uvázly v podobě předloh zákonů v parlamentních výborech, na ministerstvech nebo v orgánech Národní fronty. Například zákon o socialistickém podniku byl sice definitivně připraven, po intervenci jej však už z politických důvodů nebylo možné přijmout. Parlament nicméně přijal řadu opatření ke zlepšení životní úrovně obyvatelstva. V roce 1968 stouply reálné mzdy a na přelomu let 1968 a 1969 byly mezi vládou a odbory uzavřeny první tarifní dohody, které zajišťovaly další růst reálných mezd. Zavedením pětidenního pracovního týdne se zkrátila pracovní doba, byly zvýšeny minimální důchody a prodloužena mateřská dovolená.⁵² Také zřetelné usnadnění cest na Západ jasně ukazovalo, že „socialismus s lidskou tvářič“ nebyl pouhou frází.

Pro rehabilitaci vytvořil parlament právní předpoklady. Každá oběť politické zvěle měla být rehabilitována individuálně a měla obdržet materiální odškodnění. Tento postup byl v dějinách rehabilitací v někdejší východní Evropě stejně ojedinělý jako fakt, že se o rehabilitacích veřejně diskutovalo. Souběžně s tím probíhaly rehabilitace vnitrostranické. Důležitější než jejich rozsah bylo vytvoření stranické vyšetřovací komise, která měla volný přístup ke všem archivům a poprvé mohla pojmenovat politické zločiny a zodpovědnost vedení strany. Její výsledky však po intervenci už nesměly být zveřejněny⁵³.

Personálně nebyl reformní kurz až do intervence zajištěn. Nové vedení strany a státu nevzešlo z demokratických voleb, ale bylo výsledkem mocenských bojů, zákulisních kompromisů

---

⁵¹ *tamtéž*, str. 26

⁵² *tamtéž*

⁵³ Zpráva tzv. Pillerovy komise vyšla jen na Západě, v Československu byla zveřejněna až po roce 1989

a tlaku veřejnosti. Při přestavbě vedení strany v dubnu 1968 se sice jak do předsednictva, tak do sekretariátu ÚV KSČ dostala řada reformistů (F. Kriegel, J. Smrkovský, J. Špaček, Č. Císař, Z. Mlynář a V. Slavík), kteří tam zastávali důležité funkce, ale početně měli politicky konzervativní členové vedení až do intervence v srpnu 1968 převahu. Během celého reformního procesu nebylo vedení KSČ nikdy politicky homogenní. To platí nejen pro konzervativní a reformně orientovanou skupinu uvnitř vlastního vedení strany. Stejně vypadal poměr sil v ÚV, jehož složení se navíc téměř nezměnilo. Pojtkem mezi různými proudy ve straně byla charismatická postava nového prvního tajemníka KSČ Alexandra Dubčeka. Přestože měl Dubček za sebou vzornou stranickou kariéru včetně studia na vysoké stranické škole v Moskvě, během roku se stal přesvědčeným stoupencem rozsáhlé systémové reformy a demokratizace existujícího režimu. Díky své téměř nábožensky založené víře v možnost moderního, humánního a demokratického socialismu věřil ve zdar své politiky navzdory už existujícímu konfliktu se Sovětským svazem na jedné straně a radikalizaci demokratické veřejnosti v ČSSR na straně druhé.⁵⁴ I v Národním shromáždění (NS) se sice dostal v osobě Smrkovského do čela reformátor, ale poslanci byli zvoleni ještě za časů Novotného. Nicméně se díky zavedení tajného hlasování, vytvoření nových parlamentních výborů vedených odborně kompetentními poslanci, a především díky nové transparentnosti parlamentu před veřejností stalo z NS diskusní fórum a dělný legislativní orgán. O něco lépe než ve vedení strany se vytvářela situace ve vládě nového premiéra O. Černíka, který do vlády povolal řadu odborně schopných a reformně orientovaných ministrů (ministr zahraničí J. Hájek, ministr vnitra J. Pavel, náměstek předsedy vlády O. Šik, M. Galuska, V. Kadlec, J. Borůvka, B. Machačová a další).

Nový prezident Ludvík Svoboda, generál, který za druhé světové války velel československé armádě po boku armády sovětské, se jako nestraničný prezident těšil velké vážnosti jak v ČSSR, tak i v Sovětském svazu. Přes tajné volby, které proběhly v červnu a červenci na krajských konferencích KSČ a které vedly k výměně 71 % středních stranických kádrů, ale v žádném období Pražského jara neexistovalo demokratické zastoupení stranické základny nebo obyvatelstva v obou komorách parlamentu. Na úrovni vysokých nomenklaturních kádrů bylo vyměněno pouze asi 100 funkcionářů.⁵⁵ Tato neuspokojivá situace vedla k radikalizaci vlivného Městského výboru KSČ v Praze, který si nakonec vynutil svolání mimořádného sjezdu KSČ a považoval se za protiváhu ÚV obsazeného konzervativci. Za tím účelem navázal pražský městský výbor horizontální vztahy s jinými stranickými organizacemi, přičemž obešel sekretariát ÚV, a dne 7. července přijala mimořádná městská konference v Praze návrh na trvalé zasedání městské konference až do zahájení sjezdu, na němž měl být odvolán starý ÚV a zvolen nový, reformně orientovaný. Avšak

⁵⁴ Pauer, J.: *Praha 1968*, str. 27. Tuto „víru“ ve vlastní politiku projevil Dubček na sjezdu novinářů v červnu 1968

⁵⁵ *tamtéž*, str. 27

nejmocnější silou, která konzervativnímu proudu ve straně zabraňovala zvrátit vývoj, byl svobodný tisk a tlak veřejnosti. Projevy členů ÚV se uveřejňovaly, byť pouze ve výňatcích, takže i konzervativci museli dbát na mínění stranické základny. Odrazem všeobecného demokratizačního trendu v KSČ byl i návrh nových stanov, který poskytoval rozsáhlá práva politické názorové menšině uvnitř strany. Ve straně celkově dominoval umírněně reformní proud, který podporoval cíle *Akčního programu* a zahrnoval zhruba 80 % členstva. Zbýlých 20 % si mezi sebe rovnoměrně rozdělily konzervativně smýšlející a radikálně demokratický proud.⁵⁶

Nejzávažnější důsledky ze všech vnitropolitických rozhodnutí roku 1968 mělo úplné odstranění cenzury. To se uskutečnilo postupně, a ačkoli bylo příslušné usnesení přijato na Dubčekův podnět 4. března 1968, byla cenzura pod tlakem žurnalistů a široké vlny neposlušnosti vedoucích stranických funkcionářů stejně neudržitelná. Reformně orientovaní předáci byli totiž na počátku reformního procesu odkázáni na podporu sdělovacích prostředků. Usnesením strany bylo Ústřední publikační správě (ÚPS), de facto cenzurnímu orgánu, přikázáno vyslovovat zákaz uveřejnění pouze v případech porušení státního tajemství a jinak přenechat odpovědnost šéfredaktorům. Kromě toho byla ÚPS vyňata z působnosti ministerstva vnitra.⁵⁷ Jako signál pak zapůsobilo zrušení zákazu časopisu Svazu spisovatelů, *Literárních listů*, a od března v ČSSR fakticky existovala svoboda tisku. Redakce časopisů jednotlivých svazů a velkých deníků se odmítaly řídit pokyny svých politických vydavatelů, a dokonce i redakce *Rudého práva*, ústředního orgánu ÚV KSČ, už nechtěla být zodpovědná pouze předsednictvu a sekretariátu ÚV, ale chtěla být mluvčím „celé strany“ a domáhala se samostatného podílu na tvorbě politiky. Za tímto faktickým zrušením následovalo v červnu 1968 i zákonné zrušení cenzury parlamentem. Novela tiskového zákona č. 81/1966 Sb. zněla: „*Jakákoli cenzura je nepřípustná*“ (§ 17). Zatímco jiné hospodářské, politické a právní reformy samy o sobě ještě neznamenaly zásadní narušení systému, zrušení cenzury se dotýkalo samé podstaty monokratického systému vlády. Jakmile vznikla veřejnost, jejíž ústřední instancí se stal svobodný tisk, byla mocenská sféra vystavena kontrole a soudu „*rezonujícího publika*“ (Habermas).⁵⁸ Veřejné mínění, před demokratizací v lednu pouze inscenované, se proměnilo v kritickou instanci, jíž se musely politické vládnoucí kruhy nadále zodpovídat. Svobodné hromadné sdělovací prostředky, které byly v roce 1968 ve stavu disciplinované anarchie, se staly mluvčím a informačním orgánem veřejnosti, a tedy protivníkem moci.

Konstituování veřejnosti procházelo různými fázemi. Struktury neformální veřejnosti vznikaly už od ledna 1968, ale teprve od března 1968 se začala překonávat roztříštěnost jednotlivých společenských skupin. Veřejná shromáždění, diskuse a horizontální propojení

---

⁵⁶ *tamtéž*, str. 28

⁵⁷ *tamtéž*

⁵⁸ *tamtéž*

různých zájmových skupin s jejich organizací urychlovaly utváření nezávislých sociálních a politických iniciativ. Během několika málo týdnů vznikla nezávislá občanská hnutí, která vykonávala politický tlak na KSČ. Klub K-231, nazvaný podle pověstného zákona 231, podle něhož byli odsuzováni političtí vězňi v 50. letech, se zasazoval za důsledné rehabilitace a vytvoření trvalých právních záruk proti eventuálnímu zneužití moci. Před tím, než byl po vojenské intervenci zakázán, měl K-231 na sto tisíc členů.⁵⁹ Klub angažovaných nestraníků (KAN) byl sice diskusním fórem nekomunistů, který nevytyčoval systémové otázky, ale považoval se za samostatnou politickou sílu vedle KSČ. Ideově a politicky se pak KAN soustřeďoval na lidská práva a co do politického profilu se podobal pozdějšímu Občanskému fóru, které stálo u změny systému v roce 1989. A právě jako občanské hnutí, a ne přímo jako politická strana se KAN také hodlal zúčastnit příštích voleb. Přímoú výzvou adresovanou KSČ byl pak pokus o obnovení sociálnědemokratické strany, jejíž představitelé se však pod sovětským tlakem vzdali snah aktivně vystupovat proti KSČ. Kromě toho v českých zemích také vzrůstal počet členů nekomunistických stran Národní fronty, tedy Československé strany lidové a Československé strany socialistické. Během normalizace byl potom K-231 a zejména KAN vydávány za hlavní centra „pravicových a antisocialistických sil.“

Bezesporu nejnápadnějším projevem nezávislé veřejnosti se stal manifest *2000 slov* z června 1968, který vyzýval k občanské statečnosti a samostatnému organizování a mobilizaci sil proti nebezpečí vnitropolitické restaurace a který jasnými slovy překračoval dosavadní hranice politických diskusí. Právě v tomto manifestu podepsaném známými intelektuály a umělci se ale zřetelně projeví slabiny nově vzniklé veřejnosti. Přestože byla KSČ podrobena tvrdé kritice, signatáři tváří v tvář hrozbě zahraniční intervence slibovali „*své vládě... že za ní budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát*“.⁶⁰ Jelikož za celou tuto dobu neexistovalo demokraticky legitimní zastoupení obyvatelstva, zaměňovalo se tu přání mít demokratické zastoupení s realitou. Vláda totiž neměla mandát voličů, a tak demokratická veřejnost těžko mohla mluvit o „své vládě“. Zde se ve veřejnosti projeví politická hegemonie kritických, nicméně vůči KSČ veskrze loajálních, reformně komunisticky smýšlejících intelektuálů. Jenže tato politická orientace převažovala i mezi obyvatelstvem. O socialismu téměř nikdo nepochyboval a KSČ se přes svou minulost těšila velké vážnosti. Hlasy, které veřejně volaly po pravé politické opozici (např. Ivan Sviták), proto působily téměř extravagantně. K tomu přistupovalo institucionálně slabé zakotvení demokratických institucí a struktur, které nacházelo svůj výraz v manifestech a výzvách adresovaných vedení strany a státu. Veřejnost, opírající se o média, neměla charakter účelově zájmové konkurence a řízeného hledání konsenzu, nýbrž častěji tíhla k patosu a vytváření mýtů.

---

⁵⁹ *tamtéž*, str. 29

⁶⁰ text manifestu *2000 slov* je k dispozici např. zde: <http://www.totalita.cz/texty/2000slovt.php>

Protipólem těchto strukturálních deficitů byla teoretická a politická dvojakost reformně komunistického projektu. Monistické základy marxisticko-leninské ideologie byly sice odbourány a v široké míře se uznávala koncepce pluralismu a obnovilo se dělení moci, ale vedoucí úloha strany zůstávala zachována. Přední reformně komunističtí myslitelé byli ochotni akceptovat opozici, pokud nebude zpochybňovat základy socialistického společenského zřízení.

Návrat k politickému pluralismu stran soupeřících o moc se jim jevil jako ústup od již dosaženého stupně sociálně ekonomické transformace. Uchování společenského vlastnictví bylo pro reformátory zdrojem jistoty, že politický pluralismus nepovede k rozrušení základů socialismu. Rehabilitovali trh, ale zároveň byli přesvědčeni, že značná část státních investic předpokládaných rámcovým plánováním zůstane uchráněna před logikou zisku. Byli pro obnovení trhu zboží, ale proti existenci kapitálového trhu. Tyto zásady pro ně tvořily v politické a ekonomické sféře dělící linii mezi západním kapitalismem a specifickou socialistickou modernou, v níž věřili, a tento Rubikon reformní komunisté nemínili překročit.

4.4. Slovenská otázka

Všechny země sovětského bloku v menší míře napodobovaly ve vnitřní politice i přehlížení národních a regionálních zvláštností. Národní aspirace Slováků, které plně neuspokojila už ČSR, zůstaly obnovením jednotného československého státu roku 1945 znovu nesplněny. Ačkoli teze o „jednotném československém národě“ nepřežila ČSR a v Košickém vládním programu byla uznána existence slovenského národa a proklamovala se zásada rovnosti obou národů v novém státě, očekávání Slováků, že poválečný společný stát bude mít federální uspořádání, se nesplnilo. Nejprve tzv. „pražské dohody“ omezily politickou autonomii, již Slovensko získalo, a pak převzetí moci KSČ v únoru 1948 odstranilo i poslední zbytky politické participace Slovenska na novém státě. Vliv KSČ na Slovensku byl po válce zřetelně menší než v českých zemích. Ve volbách roku 1946 získala KSČ na Slovensku jen 30,6 % hlasů, kdežto buržoazní Demokratická strana 62,5 %.⁶¹ Zavést komunistický mocenský monopol na Slovensku by bez pomoci z Prahy nebylo možné. Cenou za zajištění politického mocenského monopolu KSČ na Slovensku byl konec jakékoli slovenské autonomie. Stalinismus a sovětizace celé země byly na Slovensku často pocíťovány jako jedna z forem pražského centralismu.

Zatčením a uvězněním vedoucích funkcionářů KSS v zinscenovaném procesu se „slovenskými buržoazními nacionalisty“ roku 1954 byly umlčeny poslední slovenské hlasy, které se domáhaly splnění dřívějších slibů týkajících se národního sebeurčení Slováků. Ideologický boj proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“ byl pojat do oficiálního stranického kánonu a přes

---

⁶¹ Pauer, J.: *Praha 1968*, str. 22

tichou rehabilitaci jeho obětí (Husák, Novomeský aj.) se uplatňoval až do svržení Novotného. Gustáv Husák byl navzdory destalinizaci propuštěn z vězení až v roce 1960.

Slovensko prošlo v komunisticky řízeném Československu mohutným modernizačním rozvojem, ve dvou desetiletích po převzetí moci komunisty se mu však nedostávalo podílu na politickém rozhodování. Komunistická strana Slovenska (KSS) byla redukována na regionální úroveň. Bez předchozího schválení z Prahy nemohla KSS přijmout žádné usnesení a publikovat žádný referát. V nové ústavě z roku 1960 byly pravomoci Slovenské národní rady (SNR) fakticky přeneseny na pražská ministerstva.

Přestože se od poloviny šedesátých let téměř ve všech důležitých oblastech politiky, hospodářství a společnosti mluvilo o nutnosti reformy, zůstávala slovenská národní otázka mimo jakoukoli oficiální diskusi. Přesto se Dubčekovi, který byl od roku 1963 prvním tajemníkem KSS, podařilo proti záměrům Novotného vybudovat ve slovenské komunistické straně vlastní pozici. Zasadil se o rehabilitaci odsouzených slovenských komunistů a vytvořil na Slovensku liberálnější klima než v Praze. Slovenští žurnalisté a intelektuálové směli psát svobodněji než v českých zemích. Kritickou tribunou se stal zejména časopis *Kulturný život*.⁶²

Systémově podmíněný centralismus zesilovalo ještě omezené chování Novotného, naprosto necitlivého k národním zájmům. Byl osobně spoluodpovědný za vykonstruované procesy se „slovenskými buržoazními nacionalisty“ a za politické pronásledování bezpočtu partyzánských velitelů ze Slovenského národního povstání, a tak se Slovensku vyhýbal, jak jen mohl. Když tam v šedesátých letech zajel, měl strach, že na něj bude spáchán atentát nebo že ho někdo otráví.⁶³ Naopak se koncem roku 1967 mezi funkcionáři KSS rozšířily obavy, že by Novotný ve snaze zachránit svou ohroženou pozici mohl na Slovensku rozpoutat vlnu zatýkání. Vzhledem k pověstem o možném nasazení některých jednotek věrných Novotnému prohlásil slovenský generál Kodaj, že je připraven bránit slovenské členy ÚV násilím. Pokud by byly vydány zatykače, hodlala i policie vypovědět Praze poslušnost.⁶⁴

K otevřenému střetu došlo v září 1967 při Novotného návštěvě Martina, srdce slovenského národního hnutí. Novotný se tu dopustil celé řady trapností, které prozrazovaly jeho arogantní přístup ke Slováckům, a nakonec odmítl přijmout dárky, které mu občané Martina přichystali. Když konečně na plenárním zasedání ÚV v říjnu nařkl Dubčeka z buržoazního nacionalismu a plánoval jeho odvolání, zformovala se v ÚV KSČ opozice složená z reformistů a slovenských členů ÚV, která přivedla Novotného pád. Slovenská otázka se tak z mocenskopolitického hlediska stala rozhodujícím faktorem svržení Novotného a počátku Pražského jara.

⁶² Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, Praha 1993, str. 126–128

⁶³ Pauer, J.: *Praha 1968*, str. 23; Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, str. 106–110

⁶⁴ *tamtéž*, str. 23, viz V. Biľak, *Paměti I*

Jakkoli přispěla nevyřešená otázka slovenského národního sebeurčení rozhodujícím způsobem ke svržení Novotného, nebyla zpočátku ústředním bodem reformního a demokratizačního procesu. Ale už počátkem března 1968 se G. Husák chopil iniciativy a vytyčil problém federalizace jako základní požadavek slovenské politiky. 15. března 1968 pak vyslovila SNR požadavek federalizace státu a naléhala na to, aby byly vytvořeny ústavní záruky proti majorizaci Slovenska českými zeměmi.⁶⁵ Dubnový *Akční program* toto pojetí v podstatě akceptoval, ale formuloval federalizaci jako střednědobý, a nikoli okamžitý cíl.

G. Husák, který v šedesátých letech kolem sebe seskupil reformně založené slovenské stranické intelektuály a díky svým životním osudům se stal přirozeným mluvčím národně smýšlejících slovenských komunistů, byl pověřen přípravou federalizace ve vládě. Ale už v dubnu naléhalo usnesení ÚV KSS na předložení návrhu příslušného zákona do konce června 1968. Protože provedení federalizace se rovnalo rozsáhlé ústavní reformě, bylo nutné podniknout řadu významných politických a legislativních kroků, což zčásti blokovalo projednání a přijetí jiných zákonů. Navíc docházelo během porad expertů k rozporům mezi českými a slovenskými členy komise, což vyústilo ve veřejné polemiky. Zatímco čeští experti chápali ustavení federace jako součást demokratizačního procesu a konstituování národních orgánů v obou částech federace spojovali s demokratickými volbami, slovenská strana naléhala na rychlé ustavení paritní federace, i když ještě zdaleka nebyly vyjasněny konkrétní rozhodovací kompetence. Také trvala na jasném zakotvení principu národní suverenity, že Slovensko nesmí být v žádném případě přehlasováno početně silnějšími českými zeměmi. Česká strana se naproti tomu obávala, že při uplatnění slovenského časového plánu se octne v nevýhodě, protože (na rozdíl od Slovenské národní rady) dosud neexistoval žádný český parlament, a při plánovaných rozsáhlých změnách ústavy by tak nemohla být dostatečně respektována politická vůle českého národa. Rovněž se českým zástupcům nelíbil proces „sebepotvrzování“ už existujících zastupitelských orgánů obsazených většinou konzervativci, protože tyto orgány byly naplněny dělením a kooptacemi namísto demokratických voleb.

Schválením zákona o přípravě federalizace ČSSR 24. června 1968 se prosadily slovenské představy, podle nichž měla být federace ustavena ke dni 50. výročí vzniku Československa, tedy 28. října 1968.⁶⁶

KSS usilovala o autonomii také na stranické úrovni. Ve svém akčním programu z 24. května 1968 dala jasně najevo, že se už nepovažuje za pouhou územní organizaci KSČ. Zřetelně konzervativněji formulovaný *Akční program KSS* se vyslovil pro posílení slovenské národní kulturní instituce, Matice slovenské, která teď opět směla získávat nové členy. Přestože se

---

⁶⁵ Pauer, J.: Praha 1968, str. 31

⁶⁶ *tamtéž*

Dubčekův nástupce v čele KSS, Vasil Biľak, snažil čelit radikalizaci KSS, nedokázal zabránit tomu, že v průběhu plánovaného sjezdu KSS došlo k důkladné výměně kádrů. Přesto bylo zjevné, že dominantní politický proud v KSS je naladěný silně nacionálně. Když L. Novomeský, V. Mihálik a M. Válek demonstrativně vystoupili z redakce kritického časopisu *Kulturný život* a začalo vycházet *Nové slovo*, časopis, který sledoval Husákův kurz, stalo se uskutečnění federace hlavním tématem slovenské politiky.

Už před 21. srpnem se projeví výrazné rozdíly v cílech, které si vytyčovaly obě části státu. Zatímco demokratizační hnutí v českých zemích se radikalizovalo a veřejnost se skutečně o specificky slovenské záležitosti valně nezajímala, na Slovensku získal politickou hegemonii národně komunistický proud vedený G. Husákem. Počínající národní střet jen nakrátko přerušila cizí vojenská intervence, po 21. srpnu však propukl znovu, zavedením federálního zřízení se po roce 1969 uklidnil, a pak jej zadusila politická restaurace a nástup normalizace. Přestože byl stát přebudován na federativním principu, otázka národního vyrovnání mezi Čechy a Slováky nebyla v letech 1968–1969 dovedena do konce.

4.5. Stranické dilema

Pražské jaro byl trojitý proces: sebetransformace mocenské sféry, sociální hnutí usilující o demokratizaci a modernizaci společnosti a konečně hnutí za národní emancipaci Slováků. Na rozdíl od jiných krizí v někdejší východní Evropě probíhal reformní a demokratizační proces v Československu jako zcela specifická interakce mezi veřejností a mocenskou sférou. Zmizelo institucionalizované oddělení vnitrostranických a celospolečenských procesů a kumulativní a navzájem se zesilující procesy způsobovaly, že konečný výsledek reformního a demokratizačního procesu byl čím dál nejistější. Obojaký charakter reformního komunismu jako síly, která na jedné straně systém měnila, a na druhé straně jej chtěla uchovat, a souběžně narůstající vnější tlak Sovětského svazu a dalších spojeneckých států Varšavské smlouvy by byly možná i bez srpnové vojenské intervence přinutily Dubčekovo reformní vedení, aby vliv nezávislé demokratické veřejnosti utlumilo. Neúspěšný pokus v tomto směru podniklo plénum ÚV KSČ v květnu. Jisté však je, že ve chvíli zahraniční vojenské intervence byly podstatné rysy sovětského modelu v Československu už odstraněny, takže jeho reprodukce již nebyla zaručena. Z konkrétní politické situace bylo zřejmé, že ani při očekávané stabilizaci reformně orientované většiny v KSČ na plánovaném mimořádném sjezdu strany základní dilema Dubčekova vedení nezmizí, ale bude dál a ještě větší měrou ovlivňovat vnitřní politiku. Cíle demokratické veřejnosti a restaurační záměry sovětského vedení a vedení dalších stran zemí Varšavské smlouvy byly natrvalo neslučitelné a oba tyto faktory se úplně nebo stále více vymykaly sféře politického vlivu československého stranického a státního vedení.

4.6. Osudové rozuzlení

Tragickým, avšak do jisté míry očekávatelným koncem Pražského jara byl vpád spojeneckých armád Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 pod taktovkou Sovětského svazu s cílem „zabránit kontrarevoluci“. Stranické špičky a delegace, které vedly několik jednání se SSSR a dalšími bratrskými stranami, mohly možná takový vývoj očekávat (sovětské ústřední velení začalo s přípravami na vojenskou intervenci již v únoru)⁶⁷, ale reformátoři raději ujišťovali sami sebe i veřejnost, že k ničemu takovému dojít nemůže. J. Pauer považuje takovéto vyústění konfliktu za prakticky neodvratné, zvláště po březnové schůzce v Drážďanech:

Na schůzce stranických představitelů šesti států Varšavské smlouvy v 23.–24. března v Drážďanech byla československá delegace podrobena zdrcující kritice. Toto setkání bylo v mnoha ohledech typické pro charakter a formu konfliktu mezi SSSR a jeho satelitními státy na jedné straně a ČSSR na straně druhé v průběhu celého roku 1968. Nic netušící československá delegace, v náhodném složení a bez promyšlené koncepce, avšak s úmyslem projevit skutečnou věrnost spojeneckému svazku, narazila na téměř jednotné pětinasobné odmítnutí a kritiku politického vývoje v zemi a zatím ještě stěžejší rozeznatelného kurzu KSČ. (...) Typické pro chápání konfliktu v ČSSR bylo totální zamlčování rozporů na tomto „trapném setkání“ (Dubček). Ani vedení strany, ani veřejnost se nedozvěděly nic o konfliktu, tím méně pak o nějakých eventuálních ústních příslibech delegace KSČ, že bude řídit vývoj pevněji v duchu sovětských záměrů. Hlavním důvodem, proč čtyři členové delegace neposkytli informace o skutečném průběhu jednání v Drážďanech ani na předsednictvu ÚV KSČ 25. 3. 1968, byly obavy některých členů předsednictva, že by stoupenci Novotného mohli tvrdou kritiku nového kurzu ze strany spojenců zneužít pro své účely. Ve vztahu k celé straně a veřejnosti se pak Dubček a Černík obávali toho, že informace o tribunálu proti československé politice a o hrubém vměšování do vnitřních záležitostí ČSSR by v zemi vyvolaly protisovětskou atmosféru, což se přičilo záměrům reformy. Toto taktické rozhodnutí však mělo dalekosáhlé následky. Jednak veřejnost a právě z okovů cenzury osvobozený tisk, na jehož sebekázeň se Dubček později mnohokrát marně pokoušel apelovat, nic netušily o závažnosti kritiky ze strany států Varšavské smlouvy zastoupených v Drážďanech, a tedy ani o skutečné velikosti ohrožení reformního a demokratizačního procesu. Na druhé straně značná část reformních politiků, kteří se v dubnu dostali do vedoucích pozic ve straně a do vlády a z nichž mnozí byli oblíbeným terčem sovětské aj. kritiky (Smrkovský, Císař, Kriegel, Šik), byla hned na počátku své činnosti poslána v iluzi o relativně širokém prostoru pro reformní politiku. Tento postup po drážďanském setkání byl výrazem politických závěrů, jež Dubček a Černík z drážďanských jednání vyvodili. Zatímco Lenárt, Biřák a Kolder sovětskou kritiku, jež jimi podle jejich vlastního doznání také otrásla, brali vážně a postupně ji přijali za vlastní, reagovali Dubček a Černík spíš vzdorovitě. (...) V novém předsednictvu strany se stále zřetelněji projevovalo politické rozštěpení, základ tohoto procesu ovšem bezesporu položilo sovětské vedení v Drážďanech. Tato základní struktura počínajícího konfliktu mezi ČSSR a SSSR byla během dalších měsíců ještě obohacena o rozštěpení československého stranického a státního vedení a modifikována přiznáním politických rozporů mezi ČSSR a koalici pěti států Varšavské smlouvy na straně SSSR. Ve své podstatě se však nezměnila.“⁶⁸

Avšak široká veřejnost, která v obrovské většině představitelům KSČ důvěřovala a věřila v obrodný proces, ať už si ho představovala jakkoliv, byla náhlou vojenskou okupací krutě zrazena a definitivně ztratila sebemenší iluze o reformovatelnosti komunistického režimu a možnosti jakékoliv nápravy.

⁶⁷ Pauer, J.: Praha 1968, str. 42

⁶⁸ Pauer, J.: Praha 1968, str. 41-43

4.7. Od okupace přes normalizaci k listopadu 1989

Následná tzv. normalizace, návrat k neostalinskému způsobu vládnutí, opětovné potírání jakýchkoliv forem nesouhlasu, pronásledování politických odpůrců, obnova rigidního plánovaného hospodářství a odmítnutí všech navrhovaných reforem a v neposlední řadě masivní ideologická propaganda, vracející se svým stylem do 50. let, udusila v československé veřejnosti poslední odhodlání k odporu. Už v letech 1969 a 1970 došlo ke kompletní obměně lidí v čele strany a státu. V dubnu 1969 nahradil Alexandra Dubčeka ve funkci generálního tajemníka v Gustáv Husák. O rok později byl Dubček definitivně vyloučen ze strany.

V roce 1970 proběhly velké stranické čistky. Z KSC muselo odejít 327 tisíc lidí a dalších 147 tisíc raději vrátilo legitimaci dobrovolně. Spousta lidí (podle K. Kaplana asi 350 tisíc) přišla o práci a nemohla pracovat ve svém oboru. Čistky probíhaly i mezi policisty a vojáky. Jen z armády byla vyhozena víc než polovina důstojníků. Stejně tvrdě byli postiženi i nekomunisté. Z veřejného života jich muselo odejít na 300 tisíc. Pod zvlášť tvrdým dohledem se octli aktivisté Klubu angažovaných nestraníků nebo organizace politických vězňů K-231. Většina z propuštěných pak nemohla sehnat slušné zaměstnání a jejich děti nebyly přijímány ke studiu na školy.⁶⁹

Poměrně štědrá sociální podporou si režim udržoval tichou podporu obyvatelstva. Nebude-li člověk hlasitě politiku strany a její představitele kritizovat a alespoň formálně jí vyjadřovat podporu, má jistou – byť značně omezenou – možnost se realizovat v osobním životě i v pracovní kariéře. Mnoho lidí se s tímto přístupem nehodlalo smířit, aktivně vyjadřovali svůj nesouhlas a byli za to nejrůznějším způsobem perzekvováni, včetně svých rodinných příslušníků. Jiní na tento koncept oportunisticky nebo i z donucení přistoupili a našlo se pro ně nějaké výhodné místo v hierarchii stranické nomenklatury. Ale drtivá většina občanů socialistického Československa musela žít v podmínkách tzv. reálného socialismu každodenním kompromisem, existenčními starostmi, rodinou a prací. Nechtěli riskovat existenci svou a svého okolí, ani se morálně znemožnit otevřenou spoluprací s režimem.

Aktivita disentu začala stoupat v polovině 70. let, zejména po vzniku Charty 77, v níž autoři vyzývali režim, aby dodržoval závazky k ochraně lidských práv. Boj s režimem byl veden především ve sféře slov a argumentů. Na oprávněnou kritiku nedokázal režim reagovat jinak než hysterickou kampaní, represemi, pronásledováním i vězněním signatářů Charty 77 a dalších odpůrců. Až v polovině 80. let, v souvislosti s nástupem M. Gorbačova do čela KSSS, se situace začala uvolňovat, ze SSSR přicházely signály dovolené kritiky („glasnost“) a snahy po jistých reformách („perestrojka“). K těmto snahám však bylo vedení KSC vstřícné jen „na oko“. Ve skutečnosti se jim urputně bránilo, protože se oprávněně obávalo o svou existenci. Po protestech v

⁶⁹ <http://www.sds.cz/rservice.php?akce=tisk&cisloclanku=2005121203>, cit. Lidové noviny 10.12.2005

roce 1988 a konečně po potlačení původně studentské demonstrace 17. listopadu 1989 se již režim pod tlakem široké veřejnosti a bez sovětské podpory zhroutil a Československo mohlo nastoupit opět na cestu demokracie a znovunabytí zprerhaných evropských svazků.

5. Rehabilitace a odhalování pravdy o politických procesech

Probírání nejrůznějších aspektů Pražského jara by bylo jistě zajímavé, ale obraťme konečně pozornost na stěžejní téma této práce. Problematika odhalování pravdy o politických procesech 50. let nebyla ani ve straně nijak nová. Zajímavé a trošku pokrytecké – u vysokých komunistických funkcionářů asi nelze jinak – svědectví o snahách dobrat se pravdy a zároveň neublížit „soudruhům“ dosud figurujícím ve vrcholných funkcích aparátu KSČ, kteří ve vztahu k politickým procesům neměli čisté svědomí a někteří za ně byli tak či onak osobně zodpovědní, nabízí Čestmír Císař, v 60. letech postupně šéfredaktor *Nové myslí*, tajemník ÚV KSČ, ministr školství, velvyslanec v Rumunsku (kam byl tzv. „uklizen“) a konečně vážný kandidát na prezidenta v březnu 1968. Jeho obsáhlé *Paměti* mi byly inspirací a vodítkem k pochopení postojů reformních komunistů, mezi které se řadil. V následujícím úryvku popisuje svůj postoj k politickým procesům a stav této problematiky uvnitř strany v polovině 60. let:

„Jak dobře působí pravda, jsem se pokusil doložit ohlasem sdělení dubnového ÚV (roku 1963 – pozn. O.H.), v němž byly oznámeny výsledky přešetření politických procesů. Lidé za léta čekání na vyřčení utajované a oddalované pravdy už dávno tušili, že procesy měly punc nezákonnosti a zločinů. Nyní si poněkud oddychli, že snad už bude konečně nastolena spravedlnost a znemožněno opakování podobných hrůz. Zmínil jsem se o tom, že rehabilitace různých osob vyhlásují - na nic nečekajíce - spisovatelé, novináři a jiní na svých sjezdech, že s tím můžeme sice polemizovat, ale řešení je v tom, že své slovo řekne především strana, pravdivé, jasné a nahlas.

O politických procesech a pozdějších rehabilitacích existuje dnes dostatek svědectví a rozborů, k nimž zejména přispěl K. Kaplan. Mohl jsem po léta sledovat chování vedení strany a osobně Novotného, kteří se úplné pravdě bránili, ale nemohu nepřiznat, že obratně. Stejně jako naprostá většina komunistů, upřímně zaujatých pro věc socialismu, ztotožňovanou s úlohou KSČ, jsem i já poměrně pozdě přijal názor, že procesy je třeba odsoudit, a to bez výhrad. Těmi argumentoval především Novotný: že odsouzení se přece jen různě provinili, že roztáčeli kola nezákonnosti, až pod ně sami spadli. To se ovšem týkalo jen komunistických špiček v čele se Slánským, nikoliv nekomunistů, u nichž se nevina dala rozpoznat snáze, ale přesto byla dlouho pohřbena pod přikrovem mlčení.

Když vznikala v roce 1962 tzv. Kolderova komise, vystříhalo se vedení strany dát jí pokyn zjistit pravdu »padni, komu padni«. Pořád ještě v něm zasedali někteří vůdčí aktéři politiky 50. let. Na XII. sjezdu se znovu stali členy ÚV i někteří podílníci na výrobě procesů. Informace komise na dubnovém plénu 1963 již obsahovala přesvědčivá fakta o vykonstruování falešných obvinění, o krutostech při vymáhání doznání, o výrobě scénářů pro procesy a jiných podvodech v počínání bezpečnosti a justice.

Vedení KSČ nezbylo než s rehabilitacemi obětí souhlasit. Kámen úrazu představovala otázka viny, kterou nebylo možno svalovat jen na represivní orgány a pominout politickou odpovědnost stranické špičky. Žijící členové vedení z 50. let tvrdili, že tehdy o zákulisních machinacích nevěděli, že zasvěcení do všeho byli jen zemřelí Gottwald, Zápotocký a Kopecký, snad i Čepička, Kopřiva a jiní, z politiky již odešli.

Z žijících prominentů komise navrhla odchod z funkcí členů ÚV a poslanců P. Davida, B. Kohlera a K. Bacílka. Provinilci z StB a justice se odvolávali na pokyny strany, příkazy ministra, ba i na neznalost zákonů. Většinou unikli potrestání a byli pouze přemístěni do jiných institucí nebo podniků.

Pokud se komisi podařilo prosadit rehabilitaci obětí, pak jen v rovině soudní, nikoliv stranické. Novotný a další se tomu bránili, neboť se obávali návratu očistěných funkcionářů do politického života. Ostře tato otázka vystoupila na Slovensku, kde usilovali početní členové ÚV KSS a další funkcionáři o stranickou rehabilitaci tzv. buržoazních nacionalistů, předně Husáka a Novomeského. Jejich někdejší postih posuzovala nová komise,

tzv. barnabitská (zasedala v bývalém klášteře Barnabitek), v níž se osvědčili zejména mladší a vzdělaní komunisté. Na podzim 1963 vydala závěry plně ve prospěch postižených. Jedním z důsledků jejich stranické rehabilitace byl odchod předsedy vlády V. Širokého z funkcí a návrat G. Husáka na politickou scénu. Působivě na očistná rozhodnutí reagoval L. Novomeský, který nad rehabilitaci křivě obviněných a odsouzených soudruhů vyzdvihl rehabilitaci komunistické iniciativy, tvůrčího uplatnění a rozvíjení marxismu, rehabilitaci zdravého rozumu nesusvazovaného ideologickými poučkami. Vzpomínám na jednu jeho větu: »Je to rehabilitace revolucionáře na úkor byrokrata.«

Pokud jsem býval jako tajemník ÚV přítomen na schůzích předsednictva nebo sekretariátu ÚV, málokdy se tam objevilo téma revize politických procesů 50. let a rehabilitace jejich obětí. Zvláště se opomíjel smutný osud nekomunistických občanů, jakoby se jich spravedlnost netýkala. Nikdy nepadla jména M. Horákové, H. Píky, P. Drtiny, J. Berana, B. Laušmana, J. Ursínyho, J. Lichnera, Z. Kalandry, Z. Kalisty, J. Zahradníčka, B. Fučíka a dlouhé řady dalších politiků, vojáků, duchovních, profesorů, spisovatelů i prostých dělníků a rolníků. Nemálo občanů musilo čekat na svou rehabilitaci až do pádu totalitního režimu v listopadu 1989.

Pokoušel jsem se vyzvědět od »starých« členů vedení KSČ, co se dělo počátkem 50. let a proč k tragédiím vůbec došlo, ale v podstatě bez úspěchu. Ani Dolanský, který vzděláním a inteligencí převyšoval své partnery a s nímž jsem si dost rozuměl, se nechtěl vracet k oněm rokům. Také on se vyhýbal otázce odpovědnosti celého Gottwaldova vedení za zločinné procesy. Opakovaně tvrdil, že to byla záležitost hrstky zasvěcených jednotlivců, o jejichž hrůzném pozadí členové politbyra nevěděli, Informace a falešné dokumenty předkládané bezpečností měli za věrohodné. Jednou mi řekl zhruba toto: Jen si vzpomeň, v jakém nástupu bylo budování socialismu na všech frontách od ekonomiky po kulturu, čím byli lidé v továrnách, na vesnicích, v intelektuální sféře, v národních výborech a jinde plně zaujati. Odpovídal jsem tehdy za finance a plánování, zaváděli jsme nové způsoby řízení hospodářství, usilovali splnit první pětiletku, na nic jiného nebyl čas. Když přišel Gottwald do politbyra se zprávou o »spiknutí«, byli jsme zpočátku v šoku a pak jsme už jen přihlíželi.

Zajímal mne právě onen počátek, ono prvotní překvapení, které přece musilo být naplněno nedůvěrou a podezřením, co za tím vězí, ale k tomu se Dolanský neuměl nebo nechtěl jasně vyslovit. Kdyby se mne byl zeptal, jak jsem tehdy smýšlel já, musil bych přiznat, že přes všechno překvapení jsem obviněným rovněž uvěřil. Později, když vyšla najevo celá děsivá pravda, což bylo právě v 60. letech, kladl jsem si otázku, jak se mohlo několika málo zasvěceným lidem podařit oklamat masu členstva strany i veřejnosti. Měl jsem před očima a v uších zejména Kopeckého zapálené projevy o zrádcích a agentech imperialismu na plénech ÚV v letech 1950–1951, které zmátly statisíce a miliony lidí.

(...)

Do zákulisí politických procesů se Slánským a jinými mi dal aspoň náznakem nečekaně nahlédnout V. Široký, s nímž jsem se setkal v červnu 1964 na pohřbu jeho ženy a po obřadu jsme měli příležitost krátce pohovořit. Sířila se pověst, že si jeho žena sáhla na život, protože nemohla unést břímě odhalených zločinů a vědomí manželovy spoluúčasti na nich. Tato Širokého osobní tragédie mne přivedla k opovázlivé otázce, jak to vlastně bylo tenkrát v 50. letech. Kupodivu se nezalekl a s dojetím v hlase mi řekl větu, která mne zamrazila. Zněla asi takto: »Nepřítel musil být objeven a likvidován. Kdybychom to nebyli učinili my, udělali by to ti druhí - my bychom šli na šibenici a oni by vládli.« Přítom na mne hleděl kdysi pronikavýma, nyní však neklidným očima. Po několika desítkách vteřin, kdy jsem nebyl schopen reagovat, mi podal ruku a odešel.

Stalin potřeboval oběti a tak je dostal. Z vítězství se dlouho netěšil, ani jeho komplic Gottwald, oba za pár měsíců zemřeli. Ale spáchané zlo po léta páchlo a otravovalo veřejný život i soukromí desítek tisíc obětí. Bůhvíjak dlouho ještě bude páchnout a prznit osudy našich lidí až do dalších pokolení. Český národ umí přežít režimy kruté i hloupé, ale stále propadá iluzi, že se očistí přehazováním špíny z jedněch na druhé a naopak.⁷⁰

5.1. Prezidentské amnestie a rehabilitační komise

Součástí vnitropolitického uvolnění v polovině padesátých let byla i rozsáhlá, dosud největší amnestie, která se týkala obětí politických procesů. Představitelé režimu tímto způsobem reagovali na množící se žádosti a výzvy protiprávně odsouzených a jejich příbuzných o revizi či obnovu soudního řízení, povzbuzených i počínajícimi rehabilitacemi ve státech sovětského bloku. V Československu ovšem byla zvolena místo skutečné rehabilitace, která by znamenala úplné očištění obětí, jen amnestie, tj. jakýsi akt dobré vůle moci, jež umožňoval propustit neprávem odsouzené na svobodu bez anulování jejich viny a trestu. Před úřady tedy zůstávali i nadále

⁷⁰ Císař, Č. : Paměti, str. 510-514

zločinci a s tímto stigmatem se „vraceli do společnosti“. Amnestie navíc dávala možnost spojit prominutí trestu s podmínkou, což se také běžně aplikovalo. Nad amnestovanými tak visela několikaletá hrozba návratu do věznice.⁷¹

Amnestie prezidenta republiky z roku 1955 byla omezená, obětí politických procesů se týkala pouze ojedinele, nabízela však možnost návratu emigrantům (vrátilo se jich 898). Ještě rozsáhlejší amnestii poskytl prezident k 9. květnu 1960. První návrh jejího rozsahu předložený ministry vnitra a spravedlnosti a generálním prokurátorem projednávalo politické byro ÚV KSČ 16. února. Autoři zprávy navrhli propustit 37 vězňů, kteří před rokem 1945 byli členy komunistické strany. Dále vymezili trestné činy, na které se amnestie neměla vztahovat a doporučovali vyjmout z ní osoby, které před odsouzením zastávaly významné hospodářské a politické funkce (jako Prokop Drtina, Jan Syrový, Ján Lichner, biskup Vojtašák a další). Podle těchto kritérií by se amnestie nevztahovala na zhruba pět tisíc z dosud vězňených 9068 obětí politických procesů. Komunistické vedení si vyžádalo přehled významných politických osob, na něž by se amnestie vztahovala, ale ještě před jeho vypracováním sdělovalo krajům své rozhodnutí: Jde o rozsáhlou a „všeobecnou politickou amnestii. Dojde k propuštění poměrně většího počtu osob potrestaných za protistátní činnost“ (tj. obětí politických procesů).⁷²

Na program schůze politického byra ÚV KSČ se seznam dostal 12.4.1960. Soupis obsahoval 57 jmen navržených k amnestii a tucet nedoporučených. Zároveň uložilo ministrům vnitra (Rudolfu Barákovi) a spravedlnosti (Václavu Škodovi) doplnit seznam o další bývalé funkcionáře politických stran odsouzené za protistátní činnost. Novým seznamem se komunistické vedení zabývalo už za čtrnáct dní. Schválilo návrh na udělení milosti dalším 310 osobám a zamítlo dalším 89 osobám. O mnohem větším počtu vězňů rozhodovaly ústřední a krajské komise. Ústřední schválila amnestii u 1747 případů, krajské u 3572. Nakonec se amnestie týkala 5319 lidí z celkem 8708 obětí politických procesů, které se nacházely ve výkonu trestu (další byly ve vyšetřovací vazbě), a 5600 z celkem 23 023 odsouzených za kriminální a menší trestné činy. Dále obsahovala prominutí vedlejších trestů u těch odsouzených, kteří byli propuštěni z vězení před rokem 1960. Kromě toho byli z výkonu trestu propuštěni i cizí státní příslušníci.⁷³

Po dvou letech, v roce 1962, následovala další amnestie. Podnětem k ní byly stížnosti obětí, které zůstávaly nadále ve vězení, a svůj vliv měly také závěry sovětského sjezdu komunistů v říjnu 1961. V dopise krajům z dubna 1962 komunistické ústředí upozorňovalo, že amnestie se bude týkat i osob odsouzených za protistátní činy, a poukazovalo na dobrý výsledek amnestie z roku 1960. Většina z tehdy propuštěných pracovala a dodržovala uloženou podmínku, že „deset let povedou život pracujícího člověka a nedopustí se úmyslně trestného činu“. Po amnestii z května

⁷¹ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy II*, Brno 2002, str. 40

⁷² *tamtéž*, str. 41

⁷³ *tamtéž*

1960 zůstávalo ve vězení 2985 obětí politických procesů, z nichž 832 osobám v roce 1961 trest vypršel, ale dalších 1713 během roku přibylo. Z celkového počtu 3866 odsouzených za tzv. protistátní činnost se amnestie v roce 1962 vztahovala na 2520 osob. Více než třináct set jich nadále ve vězení zůstávalo a každým rokem další přibývali.⁷⁴ V roce 1965, k dvacátému výročí osvobození ČSR, udělil prezident další amnestii. Vězení opustilo 3138 osob, tj. 14% všech vězňů, z toho 170 odsouzených za činy protistátní a 2968 za kriminální. Těžkostmi přechodu do „normálního občanského“ života ovšem trpěli všichni, bez rozdílu.⁷⁵

Kromě hromadné amnestie uděloval prezident i individuální milosti. (Mnohem větší počet odsouzených však opustil věznicí na základě podmíněného propuštění, o němž se rozhodovalo na nižších úrovních.) V letech 1962–1967 vyřídil kladně 1359 žádostí, z nichž rozhodující většina se týkala obětí politických procesů.⁷⁶

Připomeňme rovněž několik důležitých dat a událostí v pomalém procesu rehabilitací. Na jednání ÚV KSČ 15.–17. listopadu 1961 A. Novotný (přes volání po odsouzení Stalinových zločinů na XXII. sjezdu KSSS v říjnu 1961) varoval před přílišným voláním po rehabilitacích.

4.–8. prosince 1962 se v Praze konal XII. sjezd KSČ, na kterém Novotného vedení odmítlo diskutovat o otázce rehabilitací a trvalo na stanovisku, že není třeba „nic měnit na vině Slánského a některých dalších“. Nakonec však ustoupilo tlaku volajícímu po rehabilitaci a nově sestavená rehabilitační komise v čele s D. Kolderem zahájila svou práci.⁷⁷

Pro jednání ÚV KSČ ve dnech 3.–4. dubna 1963 připravil jeho sekretariát obsáhlý materiál s názvem *O porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti*; měl nahradit souhrnnou zprávu Kolderovy komise (často označované jako „komise barnabitské“, protože mnoho měsíců zasedala v dosti přísné izolaci v klášteře barnabitek v Praze). Tato zpráva jednoznačně prokázala nevinu pronásledovaných lidí, a naopak snesla důkazy o vině mnoha vysokých komunistických funkcionářů; proto byla částí vedení KSČ označena za „provokaci“ a naprosto „v této podobě nepřijatelnou“. Přesto došlo (byť jen částečně) i k postihům viníků. Z funkcí byli odvoláni K. Bacílek a B. Köhler. A 22. srpna Rudé právo publikovalo (po těžkých diskusích) zprávu tzv. barnabitské komise, která přes Novotného škrty vedla přece jen k plnému odvolání procesů a k soudní rehabilitaci 481 nevinně odsouzených.⁷⁸ Kolderova komise tedy sice prorazila zeď kolem rehabilitace, ale zůstávala nedůsledná a ustupovala tlaku „starých kádrů“ (zejména A. Novotného).

K žádnému radikálnímu odhalení a nápravě ani po závěrech Kolderovy komise tedy nedošlo, rehabilitace byly více než polovičaté a týkaly se jen některých postižených komunistů. Na

⁷⁴ *tamtéž*, str. 42

⁷⁵ *tamtéž*

⁷⁶ *tamtéž*, str. 43

⁷⁷ Čapka, F.: *Dějiny země koruny české v datech*. Praha 1998. <http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t105.html>

⁷⁸ *tamtéž*

důslednější rehabilitaci se muselo počkat až na rok 1968, ale ve většině případů na soudní projednání kvůli okupaci nedošlo a postižení museli čekat dalších dvacet let. Mnozí se tohoto zadostiučinění již nedočkali.

5.2. Situace v médiích a vývoj cenzury v roce 1968

K otevřené diskusi na téma politických procesů a rehabilitací během Pražského jara přispěly zásadní měrou sdělovací prostředky zbavené cenzury. Dosavadní veřejná diskuse byla nežádoucí, a pokud existovala, byla zákonitě zkomolena nejrozličnějšími dohady, pochybnostmi a neznalostmi. V souladu s nástupem neomezené veřejné diskuse na dosud tabuizovaná témata lidé dychtili po informacích nejrozličnějšího charakteru, ale hlavně po těch pravdivých a úplných. A média jim je po mnoha letech konečně mohla poskytnout, čehož se také s náležitou vervou chopila.

Nebyla to však jednoduchá a jednorázová záležitost. Mnohým soudruhům se zrušení cenzury celkem pochopitelně nelíbilo. O situaci ve straně a na poli sdělovacích prostředků se celkem podrobně zmiňuje i Č. Císař. Vybírám několik citací z jeho *Pamětí*, které podhalují některá fakta, zákulisní děje a vztah mezi novináři a stranickým vedením. Ani on – jakkoliv sdílel a prosazoval reformní myšlení – se nemohl nedočkat situace, kdy se někteří draví novináři, léta čekající na svou příležitost, neváhali „šťourat“ do těch nejproblematičtějších věcí. Hlavním problémem bylo, že odpovědní aparátníci nebyli vůbec zvyklí s médii komunikovat, natož pak pohotově a smysluplně reagovat na dotazy kladené např. během tiskových konferencí. Tyto přímé konfrontace odhalovaly omezenost a byrokratičnost jejich myšlení, léta pěstované v poli ideologických klišé, marxistických pouček a nic neříkajících frází. Nebylo zdaleka výjimkou, že si své projevy – jakkoliv obsahově poloprázdné – nechávali psát svými podřízenými, a proto když nyní měli mluvit spatra, dostávali se do úzkých. Císař píše:

Již několikrát jsem se zmínil o sdělovacích prostředcích a aktivitě novinářů. Je na čase napsat o nich více, neboť patřili do mého tajemnického »resortu«, měl jsem s nimi takřka každodenní styk a – neváhám říci i nemálo trápení. Cenzuru navrhli zrušit mí předchůdci, tisk mohl svobodně psát a publikovat názory, které redakce uznala za hodná zveřejnění. Když mi J. Hendrych odevzdával klíče od své kanceláře, kterou jsem po něm »dědil«, neopomněl poznamenat, že se mám připravit na permanentní souboj s novináři, což nebude žádný med. Někteří si počínají odpovědně, ale jsou mezi nimi i divoši, kteří kolem sebe bijí hlava nehlava, aniž se starají jaké důsledky jejich řádění má. »A právě tihle člověku připraví nejednu bezesnou noc, s tím počítej,« řekl mi. V tu chvíli jsem pokládal jeho výroky za přehnané strašení, které pramení z jeho známých půtek nejen s novináři, ale i se spisovateli a progresivní inteligencí vůbec. Brzy jsem měl zažít lekce, že ani moc nepřeháněl. Hned při prvním setkání s šéfredaktory, jak už jsem zaznamenal, jsem se přesvědčil, nakolik je otázka naprosté, nikým a ničím neregulované svobody tisku ožehavá. Rozhodl jsem se s Dubčevým souhlasem podávat na tiskových konferencích co nejúplnější informace o všech otázkách, které byly projednávány ve stranických orgánech a měla je znát veřejnost. Odpovídal jsem i na položené dotazy, pokud jsem se cítil k tomu oprávněn. Záhy jsem zjistil, že by se měli setkání s novináři účastnit také další odpovědní soudruzi, kteří jsou schopni dát informace, které sám nemám.

Podářilo se mi je získat jen výjimečně. Neochotni předstoupit před redaktory byli zejména Lenárt, Indra a Kolder, občas přišel Dubček, Sádovský nebo Mlynář, který byl zvolen dalším tajemníkem na plénu ÚV koncem května.

Vyzkoušel jsem metodu co nejúplněji informovat šéfredaktory v průběhu dubnového pléna ÚV, kdy jsem se s nimi sešel dvakrát po skončení druhého a pátého dne jednání. Měl jsem dojem, že se častá komunikace s nimi osvědčuje. Na setkání se zahraničními novináři v závěru pléna ÚV jsme šli společně s J. Hájkem, novým

ministrem zahraničí. Byli jsme zahrnuti dotazy na vnitřní i zahraniční politiku nové vlády, která dosud ani nebyla jmenována, ale korespondenti ze Západu i z Východu věděli, že se neodchýlí od toho, co schválil ÚV KSČ. Vzpomínám, že kladli velmi zasvěcené otázky. Dobře působilo, že jsme s Hájkem odpovídali v cizích jazycích. Večer jsem ještě hovořil o výsledcích zasedání UV v televizi.

Za důležité formy styků s novináři jsem považoval jak návštěvu redakcí s besedou za účasti celého novinářského kolektivu, tak setkání s jednotlivými šéfredaktory nebo vlivnými publicisty. Osobním stykem a otevřenou výměnou názorů bylo možné dosáhnout vzájemného porozumění. Ne však obecnými debatami, nýbrž konkrétními argumenty, kdy tutéž problematiku společně posoudíme já jako politik, nucený o ní rozodovat v daných podmínkách a můj partner jako novinář, nahlízející ji z hlediska pozorovatele a komentátora vedeného »veřejným zájmem«. Čeho je ovšem potřebí, je oboustranná informovanost a poučenost o podstatě věci, jinak dojde k dialogu hluchých. Proto se kloním k těm, kdo tvrdí, že politik i novinář mají mít v podstatě shodnou profesní přípravu a jejich vzájemné pochopení je přímo úměrné zaměřitelnosti jejich rolí.

V dubnu se mi podařilo besedovat s kolektivem pracovníků televize, rozhlasu, ČTK, týdenku Květy aj. Jak široká paleta názorů a otázek se přitom rozvíjela, mohu soudit z dochovaných poznámek z průběhu besedy v redakci rozhlasu 9. dubna. Účastníci se převážně zajímali o práci ÚV KSČ a jeho předsednictva, o činnost vlády a parlamentu, o kádrové přesuny a výměny ap. Zde jsou některé jejich připomínky: Aktivita PÚV je málo výrazná, snad tím, že mezi jeho členy je devět bývalých dělníků málo nejlepších mozků. Zdá se také, že PÚV příliš taktizuje a zaostává za vývojem situace. Lidé si všímají odlišností v názorech Sika, Černíka a Kadlece a ptají se, zda nejsou tři linie ekonomické reformy. Bylo chybou, že nepravdivá tvrzení Novotného na dubnovém plénu nikdo nevyvrátil. Sjezd by měl být co nejdříve, starému ÚV už nikdo nevěří. Nový ÚV by neměl být navrhován shora, nýbrž sestaven formou delegátů z krajů. Měl by se prověřit rozsah privilegií vedoucích kádrů a stanovit rozumné limity. Při rehabilitaci obětí nezákonností se málo dbá odhalování viníků, k nimž patří i Novotný. Indra by neměl zužovat rehabilitaci na komunisty a postih např. národních socialistů neprohlášovat za »akty revoluční spravedlnosti«. Kolují pověsti, že se snad Hoffmann vrátí jako ředitel rozhlasu, což nechceme, ať jde jinam.⁷⁹

(Karel Hoffmann jako ředitel Ústřední správy spojů nechal ve dvě hodiny ráno pro jistotu vypnout rozhlasové vysílače, aby nemohlo být odvysíláno oficiální stanovisko předsednictva ÚV KSČ, které s okupací nesouhlasilo. Podařilo se však odvysílat rozhlasem po drátě.)

Jistěže v tak náhlém uvolnění svobody slova mohlo docházet k případům, které se ani reformně smýšlejícímu Císařovi nemusely líbit a dovolil si je označit za porušení novinářské etiky. Což ale nebylo uplynulých dvacet let tvrdé cenzury, potažmo autocenzury, nehledě na další aspekty komunistické diktatury, v příkrém rozporu s jakoukoliv etikou, nejen tou novinářskou?

Prohřešky vůči novinářské etice byly hlavním zdrojem kritiky sdělovacích prostředků z řad komunistů i dalších občanů, kteří protestovali jednak proti bezdůvodnému napadání konkrétních osob, jednak proti nesprávným generalizacím. Vzpomínám na případ přednosta chirurgie ve vojenské nemocnici ve Střešovicích Bedřicha Placáka, jehož odbornou stať ve Zdravotnických novinách hrubě napadl redaktor Večerní Prahy pod značkou »jn«. Když se profesor Placák ohradil replikou, VP ji neotiskla a místo toho opět značka »jn« napsala, že repliku - čtenářům neznámou - odmítá. Autor to považoval za poškození své pověsti lékaře, které se snadno napíše, hůře pak odčिňuje. Učinil správně, že o svém »případu« napsal do Rudého práva.

Proti paušálním útokům na členy KSČ místo na konkrétní viníky chyb a omylů se ohradil ve Středočeské Svobodě zestárlý komunist O. Vostárek, který prožil nuzné mládí učně a dělníka v Rakousku, potom nacistický koncentrák, ale po válce přišel jako Čech do naší země a podílel se na budování republiky jen a jen prací. Nyní odsuzoval deformace a nezákonnosti, způsobené vyznavači slepé víry, avšak odmítal přijímat kritiku od lidí, kteří se poctivým budovatelům posmívali nebo jejich dílo mařili. Přál si, aby se už jednou učinil konec fanatismu, který je nepřitelem demokracie.

K tomu bych chtěl dodat, že pocit viny za křivdy spáchané politikou KSČ nesli ve svém svědomí a litovali jich spíše ti, kteří se ničeho nezákonného nedopouštěli, než ti, kteří se uchylovali k deformacím a autoritářským manýrům. Konkrétní viníci nalézali kdejaký důvod ke svému ospravedlnění, buď že všechno dělali »z příkazu strany«, anebo že »když se kácel les, lítaly třísky«, někdy také docela bezostyšně tvrdili, že se všechno dělo po právu jako »revoluční nezbytnosti«. Nemyslím, že by minulost propletenou záslužnou prací i omyly a chybami bylo možné překonat »pokáním«, pasivním »zpytováním svědomí«, které vedou nanejvýš k omluvám, nikoliv k nápravě. Nová politika KSČ programově směřovala k institucionálním zárukám právního státu, občanských

⁷⁹ Císař, Č. : Paměti, str. 752-754

svobod a sociální spravedlnosti. A jen úsilí tento program krok za krokem realizovat mohlo být spolehlivým zátarasem před návratem do odsouzené minulosti.⁸⁰

Jak vidno, neměli to komunisté jednoduché. Právem se na ně sváděly všechny hříchy minulosti. Ti z nižších pozic vládnoucí hierarchie sice mohli tvrdit, že za „deformace a nezákonnosti“ nemohou, že se na nich přímo nepodíleli. Jenže všichni dohromady vědomě pomáhali udržovat režim v chodu a kdyby nebylo těch nejposlednějších agilních, straně a ideálům oddaných lidí, nemohl by se režim ani v počátcích své existence ani v době první velké krize po roce 1953 nebo později udržet. Uplatňování principu kolektivní viny vždy naráží na jednotlivce, kteří nemají na této vině žádný nebo jen zanedbatelný podíl. Neodpustím si ještě jednu osobní poznámku. Celá čtyřicetiletá minulost pod kuratelou KSČ je neomluvitelná, i když se někteří snaží vyzdvihovat nejrůznější pozitivní stránky budování socialismu a tvrdit, že „se udělalo i mnoho dobrého“. Co se tím „dobrým“ vlastně míní? Velké průmyslové komplexy? Komplexní bytová výstavba? Sociální jistoty? Právo na práci? Nebo snad dokonce odstranění vykořisťování a nastolení naoko rovnostářské společnosti? Vyzdvihované hmotné statky by zajisté vznikly i bez patronace KSČ, o tom není pochyb. A to ostatní? To je jen zkáza, morální devastace, křivení charakterů, likvidace sociálních vazeb, utrpení tisíců nevinných, zničené lidské osudy. Snad proto měli tíživější pocit viny ti, kteří na sebe brali hříchy ostatních v rámci soudružské solidarity.

Vraťme se ale ještě ke zkušenostem Č. Císaře s novináři:

Nemálo setkání s novináři a publicisty se odehrálo v mé pracovně. Krátce po dubnovém plénu přišel Alois Svoboda s námětem vydávat nový časopis s názvem *Politika*, který by neměl charakter teoretické *Nové mysli*, nýbrž soustředil by se na publikaci závažných příspěvků předních osobností domácích i zahraničních, dokumentů doby ap. Námět se mi zdál užitečný a schválilo jej i vedení strany. Připomínal mi někdejší *Peroutkovu Přítomnost*, což nebyl právě špatný vzor.

Významný filosof a člen redakční rady *Literárních listů* Karel Kosík se dostavil projednat již delší dobu diskutovaný záměr obnovit vydávání *Lidových novin*, kdysi jednoho z nejlepších demokratických deníků ve střední Evropě. O vhodnosti deníku, jakým bývaly *Lidové noviny*, jsem neměl pochyb a přípravy k jeho obnově jsem podpořil, avšak srpnová intervence ji zmařila.

Před koncem května se mi ohlásil Jan Zelenka, přítel z poválečných let prošlý v éře *Novotného* mnoha funkcemi. V minulých letech novinářil ve *Večerní Praze* a v *Květech*. Zde měl několik kvalitních publicistů, mj. V. Stuchla, D. Tomáška, M. Tyllera, M. Sedloně, J. Hilčera ad. Ke spolupracovníkům *Květů* patřili J. Kantůrek, J. Ruml, A. Branald, L. Stehlík, F.K. Zeman, M. Filip, M. Kubátová, J. Hochman aj. S širokým okruhem spisovatelů, básníků, publicistů, reportérů, ale i výtvarníků, fotografů, grafiků se dal dělat vskutku vysoce kvalitní obrázkový týdeník. Jako v jiných redakcích, také v *Květech* se po lednu rozproudily živé diskuse a v nich se ocitl jejich dřívější šéfredaktor J. Zelenka pod palbou kritiky. Kolegové mu nemohli odpustit zvláště jeho souhlas převzít vedení *Literárních novin*, odňatých v září 1967 *Svazu* čs. spisovatelů a odevzdaných *Hoffmannově* ministerstvu kultury, kde pak vycházely pod názvem *Kulturní noviny*.

Po přeletu z *Bukurešti* do *Prahy* jsem dostal za 2 nebo 3 dny zoufalý dopis *Zelenkovy* tehdejší manželky *Jarky*, že »Honza leží již 14 dní v nemocnici« a je v duševní depresi. Je prý si vědom »velké chyby«, které se dopustil a nyní neví, kudy dál. Měla velké obavy o svého muže, kterého opravdu měla ráda, což jsme já i *Jiřina* věděli, znajíce *Zelenkovu* životní anabázi až po zakotvení v druhém manželství. Trvalo několik týdnů, než se ozval sám zotavený Honza, který se přišel domluvit, co by měl dělat. Nabídl jsem mu práci zpravodaje *Rudého práva* a *Květů* v *Moskvě*, kde se uvolňovalo místo. Neuspěl jsem však, *Zelenka* řekl něco jako »Prosím tě, do takové vesnice...« a vyslovil1 přání jít za zpravodaje do *Bonnu*. Nu, na ničem jsme se nedohodli, ale *Honzovi* později ten *Bonn* vyšel - za »věrnost zdravému jádru strany«. V paměti mi utkvěl jeho telefonát někdy počátkem normalizace, v němž mne pokáral: »Čekali jsme po vstupu vojsk na sovětské ambasádě, že mezi nás přijde...« Inu, možná čekali, možná ne.

⁸⁰ *tamtéž*, str. 754-755

Aby nebylo mýlky: rozhodně nechci tímto příběhem nasazovat J. Zelenkovi psí hlavu. Byl to ve 40. letech dobrý kamarád, náruživý muzikant, milovník divadla - chodívali jsme spolu často do Vaňátkova Divadla mladých pionýrů na Gorkého náměstí. Když jsme později novinařili, vídali jsme se na nejrůznějších redakčních a jiných sešlostech, až nás osud rozvál a posléze rozvedl. Osobně jsme však jeden druhému nikdy neublížili, aspoň se to domnívám.⁸¹

Když byly po 4. sjezdu čs. spisovatelů v září 1967 zastaveny na pokyn rozezleného Novotného *Literární noviny*, byly nahrazeny *Kulturními novinami* pod přímým dohledem ministerstva kultury. V dubnu 1968 byla tato epizoda stranicky kontrolovaného spisovatelského časopisu ukončena a *Literární noviny*, ovšem pod novým názvem *Literární listy*, byly obnoveny. K tomu Č. Císař uvádí:

Když už jsem se zmínil o »ministerských« *Kulturních novinách*, sluší se připojit, že se v průběhu obrodného procesu snažili otevřít své stránky i progresivním autorům, napsali tam např. O. Šik, B. Šimon aj. V březnu zesílily útoky na jejich existenci a Jan Procházka na velkém mítinku ve Stromovce prohlásil, že nemají »morální kredit« *existovat*. Pár dní po mítinku rozhodlo PÚV zrušit usnesení ze září 1967 a doporučilo vydavateli, jímž bylo Čs. ústředí knižní kultury vedené J. Grohmanem, aby z toho »vyvodilo patřičný závěr«. Poslední číslo KN vyšlo 26. dubna a v něm se redakce rozloučila se čtenáři. Zaujalo mne její sdělení, že ti, kdo do redakce v září přešli, neučinili tak »pouze ze stranické discipliny«, nýbrž na základě »přesvědčení, že rekriminované a opuštěné LN nesmějí být vydány retardačním silám a že je třeba této platformy využít k pokrokové politice. A kdyby nepřišel leden? Kdyby v lednu zvítězily »retardační síly«?

Všiml jsem si také zmínky, že rozhodnutí vydavatele zastavit vydávání KN »je provedeno s vědomím tajemníka ÚV KSČ soudruha Č. Císaře«. Ovšemže: s rozhodnutím PÚV jsem souhlasil a spoluodpovědnost za ně přiznávám. Spisovatelské *Literární listy* získaly nazpět postavení, které zákrokem Novotného vedení ztratily *Literární noviny*. V jejich čele stála nyní plejáda předních spisovatelů a publicistů. Byli mezi nimi F. Hrubín, B. Hrabal, V. Neff, J. Otčenášek, M. Kundera, I. Klíma, O. Daněk, F. Vodička, K. Kosík, J. Šotola a další, včetně šéfredaktora Milana Jungmanna. Obliba LL s vysokým nákladem svědčila o jejich kvalitě.⁸²

Uvolňování cenzury nebylo jednoduchou záležitostí. V ÚV bylo její zastavení, resp. pozastavení činnosti cenzurního orgánu – Ústřední publikační správy (ÚPS) v březnu 1968 prosazeno až obměněným reformním vedením, s tím, že pokud by bylo třeba, lze existenci cenzury zase obnovit. To se novinářské obci samozřejmě nelíbilo a požadovala větší záruky, nejlépe zrušení cenzury zákonem. Jiří Ruml se v *Reportéru* č. 15/1968 v článku *Svoboda jako půjčená nutnost* o cenzuře, jejím praktikování a požadavcích novinářů rozepsal značně otevřeně, což mimochodem samo svědčí o nebyvalé svobodě slova:

Nedělám noviny od včerejška a vím proto, že zásahy do svobody slova lze dělat i jinak než prostřednictvím úřední cenzury. Stačí zavolat šéfredaktory a „domluvit“ jim. Když to nepomůže, lze jim dát na vybranou: buď toho „rejpnání“ necháte, nebo od toho půjdeš. Kdo by se chtěl vzdát svého dobrého existenčního zajištění, zvláště když není jisté, zda by se jako řadový novinář užívil? Říkalo se vždycky: chceme mít na vedoucích místech hromadných sdělovacích prostředků lidi oddané. Na mne to však většinou dělalo dojem, že jim jde spíše o lidi poddané.

Abych nechodil dlouho kolem horké kaše: dělal jsem v rozhlase s menšími přestávkami šestnáct let a zažil jsem tam několik ředitelů. Posledním z nich, před mým odchodem, byl Karel Hoffmann, později ministr kultury a informací. Dlouho jsem váhal, zda mám teď celou záležitost vytahovat na veřejnost, abych si nepřihřívál „osobní polívčičku“. Ale jde o věc zásadní. Říkali jsme mu tenkrát v rozhlase „partajní listonoš“. Přišel k nám z aparátu strany (jako konečně většina vedoucích pracovníků tisku, rozhlasu a televize), a proto spolehlivě pendloval mezi svým bývalým a současným pracovištěm jako doručovatel. Šlo to dokonce tak daleko, že když se ho jednou někdo při diskusi o zakázaném pořadu spíš ze žertu zeptal, zda by stáhl z vysílání twisty, kdyby mu to telefonicky nařídil soudruh Hendrych, ředitel Hoffmann odpověděl: Samozřejmě! A jistě to nemínil jako

⁸¹ *tamtéž*, str. 755-756

⁸² *tamtéž*, str. 757

žert, což mnohokrát při jiných příležitostech dokázal. On byl totiž přesvědčen, že ho tam strana vyslala jako hlídače, že právo na omyl má pouze strana a že on se smí mýlit jen s ní.

Nepřipomínal bych to, kdyby nešlo o věc zásadní, protože není rozhodující, koho kdy vyhodil či suspendoval, nýbrž to, že takové prosazování politiky strany lidí deformuje, že křiví páteře. A že to škodí i vlastní tvůrčí práci, což lze dokázat na stagnaci rozhlasové publicistiky těch let, ale i na jiných úsecích rozhlasové tvorby.

(...)

Ale zůstanu u těch záležitostí novinářských. Co se změnilo v metodice řízení? Rád bych uvěřil onomu jasnému a úsměvnému výroku Čestmíra Císaře, kterým vítal delegaci pražských novinářů na Hradě v době zasedání ústředního výboru KSČ: „Nevrátil jsem se z Rumunska proto, abych cenzuru znovu zaváděl, nýbrž proto, abych tisk osvobodil.“ Rád bych tomu uvěřil (co víc si už novinář může přát!), zejména proto, že s. Císař současně dementoval nesprávné (nebo nepřesné?) zprávy, podle nichž se zase utvořila „cenzurní rada“ z ředitelů a šéfredaktorů nejmasovějších sdělovacích prostředků.

Jak ovšem uvěřit neexistenci takové komise, když ředitel rozhlase vydá hlavním redaktorům přesné pokyny, co se smí a nesmí vysílat. Že by to „evangelium sv. Marka“ bylo z jeho vlastní vůle? Jak uvěřit v kvalitativní změnu řízení tisku, když soudruh Císař svolá po zasedání ústředního výboru šéfredaktory, aby je informoval (což je jistě chvályhodné), ale na pořade není pozván šéfredaktor REPORTÉRA. Protože není členem strany? Zase budeme dělit šéfredaktory na „bílé a barevné“? Kdyby šlo o čistě vnitrostranické záležitosti – prosím. Ale i tak je nutné poskytnout informace všem novinářům bez rozdílu, neboť jde o záležitosti, které se hluboce dotýkají života celé republiky.

Nebude klidu v obci novinářské, dokud všechny tyto otazníky definitivně nezmizí. Pro jistotu je ještě shrnu: Novelizace a posléze nový tiskový zákon s cílem, aby cenzura byla zcela zrušena právně i fakticky. Novelizace a posléze nové zákony o ČTK, Čs. rozhlase a Čs. televizi s cílem skutečné služby všemu lidu a všem legálním politickým silám. Rovnocenné podmínky materiálně technické i přístupu k informacím pro všechny redaktory a redakce. Možnost (vlastně povinnost) konkursního obsazení vedoucích funkcí ve sdělovacích prostředcích lidmi vzdělanými, odpovědnými a charakterními.

To poslední je zvláště nutné i na jiných úsecích, protože kompromisy ve volbě osob vedou koneckonců ke kompromisům ve skutečích — a těch už bylo věru dost. Půjčka bez záruky je pro kočku.⁸³

Č. Císař nabízí pohled z druhé strany a dokládá, že soudruzi, zejména ti z vedoucích orgánů, to s novináři opravdu neměli jednoduché. Osvobozená publicistika se chytala témat dosud zakázaných a pro některé soudruhy velmi nepohodlných. Pozastavení cenzury vyvolalo a otevřelo nejen jeden problém a do jisté míry přispělo k rozdělení vedoucích komunistů na pro- a protireformní. Myslím, že je vhodné zde uvést ještě jednu, poněkud delší citaci z Císařových *Pamětí*:

Mimořádně vlivné postavení v novinářské obci si vydobyla pražská pobočka Svazu čs. novinářů, jejíž delegace mne vyhledala o prvním dnu dubnového zasedání ÚV na Hradě, aby mi tlumočila požadavek zabezpečit svobodu slova a tisku zákonem. Upozornili, že zrušení usnesení PÚV [předsednictvo ÚV KSČ] o cenзуře z roku 1966 a pozastavení činnosti Ústřední publikační správy (ÚPS) v březnu 1968 sice platí, ale nejsou »definitivní«, takže nic nebrání je kdykoliv zase odvolat, pokud by to politický orgán považoval za nutné.

Ujistil jsem mluvčího J. Rumla i jeho kolegy, že podporuji přípravu nového tiskového zákona s těmi zárukami, jaké požadují. Po týdnech diskusí, v nichž se srážela radikálnější a obezřetnější stanoviska, nakolik svoboda tisku ano a v čem ji omezit, dospěla formulace novely tiskového zákona do konečného znění, které rušilo předběžnou cenzuru a upravovalo svobodu tisku na evropské úrovni. Nebyla to jenom zásluha stranických orgánů, v nichž toto řešení prosadila jeho progresivní část, nýbrž i neustálého tlaku novinářů samých, podporovaných veřejným míněním. Svým dílem se o to zasloužily tzv. dělnické výbory na obranu svobody tisku, vznikající v závodech a institucích, sice nepočetné, ale agilní. O jejich vznik se ne přímo zasloužil také A. Indra. Na dubnové krajské konferenci KSČ v Ostravě prohlásil, že »svoboda projevu je zneužívána« a vyzval novináře k autocenzuře. Ty, kdo vybočují z rámce novinářské etiky, doporučoval »hmotně postihovat«. Tak to aspoň tvrdilo prohlášení prvního výboru na obranu tisku, založeného 26. dubna v Moravských chemických závodech. Indrovy formulace v tehdejší atmosféře panující ve sdělovacích prostředcích musily působit provokačně, jak jsem to sám zakusil svým vzpomínutým březnovým uřeknutím o »obnovení cenzury«, nenastane-li v médiích pořádek. A vypuštěný džín z láhve bývá nezkratný.

Pražská pobočka svazu novinářů měla u kolegů v redakcích velkou autoritu. Stala se postupně jakýmsi »hlavním štábem« sešikované bojové jednotky progresivních novinářů. Slovo jejích lídrů platilo často víc než stanovisko vedení strany nebo sdělení odpovědného tajemníka ÚV. Přestože jsem na tiskových konferencích pravdivě stranická usnesení a doporučení zdůvodňoval, redakce v tom snad spatřovaly pokračování někdejšího »řízení tisku« a samy si proto rozhodovaly, zda budou má sdělení respektovat. Stávalo se, že po tiskovce se

⁸³ Reportér č. 15, roč. 1968, str. 3

sešlo vedení pražské pobočky SČN, zaujalo vlastní odlišné stanovisko k některému problému a mnohé redakce se mu podřizovaly. Neuvádím tato dávno minulá fakta jako výtku, vždyť byla zrozena dobovým politickým kláním a nepochybuji, že vznikala povětšinou bona fide. Kdykoliv se přihodilo, že se tisk »neřídil« přáním PUV, byl jsem na nejbližší schůzi peskován, že neplním jeho usnesení. Hromy na vlastní hlavu jsem pak občas přenášel na vedoucího tiskového oddělení D. Havlíčka, který chodíval na novinářské schůzky a byl tam svědkem výlevů nespokojenosti s počínáním vedení strany. Bojovným radikálům v redakcích se leccos zdálo zbytečným taktizováním či ustupováním konzervativcům.

Nelíbilo se jim, že s uvážením všech podmínek a rizik jsme některá rozhodnutí činili s vědomím, že jinak než kompromisem s věcí nepohne. Nám se zase jejich počínání jeví jako naivní představa, že demokratizace je pochod po přímé silnici bez překážek - a pokud se nějaká objeví, pak ji prostě odstraníme čelným útokem. Dubček, ale i Smrkovský, Kriegel nebo Špaček, při veškeré obhajobě médií za jejich podporu obrodnému procesu, neubránili se údivu nad neodpovědnými výroky či formulacemi různých těch »hrdinů dne« a popravu je kritizovali. V takové situaci nebylo pro mne vždy snadné hájit novinářskou obec jako celek, zvláště když se všelijakých publicistických »ujetí« a »úletů« objevilo povícero. Pozoroval jsem, že v Indrovi, Bilákovi a Švestkovi se stále častěji projevuje vůči mně jistá averze jako k nenapravitelnému liberálovi a souputníku opozičníků, kterého ostatně Novotný právem za tyto »neřesti« zbavoval funkcí.

Jedním z mých pokusů najít cestu k dorozumění s novináři bylo setkání s čelnými funkcionáři-komunisty v ústředí svazu v polovině května. Dubček byl tehdy velmi dotčen, že se málo tlumočí, analyzuje a propaguje akční program, jehož rozsah i díkce nejsou vždy jednoduché a široká veřejnost by měla dostat objasňující komentáře. Někteří novináři se tehdy netajili, že dokument nepovažují za lákavý předmět publicistiky. Potřebu zakotvit jeho reformní návrhy ve vědomí lidí podceňovali a přehlíželi. Dubček mi jednou položil otázku, zda se redakce nenechávají opět euforií ze svého společenského vlivu, někdy však získaného pochybným způsobem hromaděním afér, senzací, spekulací a jiného přitažlivého »čtíva«. Slíbil jsem mu, že narušené kontakty mezi vedením strany a žurnalistickou obcí se vytrvale budu pokoušet dovést k přijatelnému modu vivendi.

Stejně jako Dubček jsem byl i já přesvědčen, že stále komplikovanější situace vyžaduje nevířit atmosféru a spíše ji zklidňovat. Cítili jsme, že naléhavě potřebujeme konsolidovat výsledky politického a kádrového převratu, upevnit vítězství nad autoritářským režimem. Jen tak splníme akční program a získáme východisko k dalšímu prohlubování základů demokracie socialistického typu, jejíž model jsem osobně stále častěji spatřoval v sousedství programu a praxe - sociální demokracie. Přejít k takovému cíli však mohl být jen specificky náš, československý, evoluční, neuchvátaný, rozpočtený na delší období, korigovaný podle zkušeností a proměny podmínek. Demokratický cíl nemůže mít jiné než demokratické metody přechodu.⁸⁴

Na 24. schůzi Národního shromáždění, během které byly mj. přijaty dva nejzásadnější zákony Pražského jara, nový tiskový zákon, který zrušil cenzuru, a zákon o rehabilitacích, promluvil 25. června 1968 předseda NS J. Smrkovský, sám oběť represí z 50. let, a výstižně vyjádřil nejen nutnost rehabilitací, ale i význam sdělovacích prostředků pro tento proces, který byl zároveň a pro širokou veřejnost především procesem odhalování dosud utajované pravdy:

Soudružky a soudruzi, pochopitelně, že mluvím jako poslanec Národního shromáždění. Nerad používám velkých slov. Dnes však od této zásady musím upustit. Chci totiž nazvat naše jednání o návrhu zákona o soudní rehabilitaci vpravdě historickým. Tento zákon a na jeho základě provedené rehabilitační dílo může v naší zemi obnovit to, bez čeho je politický a morálně zdravý vývoj civilizované společnosti nemyslitelný. Víru v právo a ve spravedlnost. Neboť jde jak o odčinění křivd a rehabilitaci nevině, či nepřiměřeně tvrdě odsouzených lidí, tak i o rehabilitaci těchto mravních hodnot a humánních zásad.

Je proto jen samozřejmé, že projednání tohoto zákona je pro každého z nás něčím víc než jen otázkou zákonodárského aktu. Je i vyjádřením postoje k minulosti, ale i k přítomnosti a budoucnosti celé naší společnosti.

Dovolte mi k tomu říci několik slov jako poslanci i jako člověku, který má nad to ještě zvláštní osobní vztah k obsahu i smyslu projednávaného zákona. Tento svůj vztah jsem vyjádřil počínaje svým vystoupením na lednovém zasedání ústředního výboru naší strany, kde jsem požadoval skoncovat s nedůslednou a nepoctivě prováděnou rehabilitací lidí odsouzených nezákonně v padesátých letech. I vás, soudružky a soudruzi poslanci, jsem ve svém nástupním projevu 18. dubna zde vyzýval, aby otázky rehabilitace byly zákonem vyřešeny co možná nejrychleji a označil jsem to za úkol, který musí a má mít v tomto shromáždění přednostní právo. Nuže, tohoto přednostního práva se zákonu o soudní rehabilitaci dostalo a myslím, že v plném souladu s vůlí celé naší společnosti, neboť kdy naposledy bylo v naší zemi sledováno s takovou netrpělivostí a napjatým očekáváním přijetí zákona jako právě v tomto případě?

⁸⁴ Císař, Č. : Paměti, str. 758-760

Už tato skutečnost svědčí o jeho celospolečenském významu a závažnosti. Jestliže se dřívější nedůsledná a polovičatá rehabilitační opatření týkala jen malé části postižených občanů republiky, pak toto zákonné ustanovení bude mít obecný ráz. Tím bude vyjádřena nejen zásada o rovnoprávnosti všech občanů před zákonem, ale i společný osud komunistů i nekomunistů jako obětí deformací padesátých let. Neboť i tam v Ruzyni, na Pankráci, na Borech, v Leopoldově a jinde jsme si byli rovni. I tam byla část, a nejsem si jist, zdali horší, politické reprezentace všech stran a složek Národní fronty i angažovaných nestraníků. A jsem opravdu rád, že jako člen tohoto shromáždění mohu dnes pomoci splatit dluh, který má naše společnost vůči mým soudruhům a kamarádům z padesátých let.

Vítám upřímně přijetí zákona o soudní rehabilitaci i proto, že je vlastně jedním z prvních závažných činů, naplňujících akční program komunistické strany, který se stal výchozím dokumentem vládního programu i programu činnosti Národního shromáždění. Je jedním z prvních, opravdu hmatatelných činů naší nové polednové politiky. Přál bych si proto, abychom pod pojmem rehabilitace neviděli jen minulé křivdy, ale i současné poctivé úsilí tyto křivdy odstranit a vytvořit záruky, aby se již nikdy nemohly opakovat. **Přál bych si proto, aby i pracovníci tisku, rozhlasu, televize i zpravodajského filmu vždy přistupovali k těmto složitým a bolestivým problémům způsobem, který napomůže k tomuto obrodnému úsilí. Jednostranné vyjevování temných stránek minulosti nemůže být samoúčelem a konečným cílem.** (zvýraznil O.H.) Nemůže ulpívat pouze na minulosti a stále a stále jít její rány, ale musíme především tyto rány hojit a zahlazovat všude tam, kde je to možné. A o to nám právě jde přijetím tohoto zákona, který vytváří možnosti, aby se tak stalo urychleně a co nejschůdnější cestou.

Věříme, že nás v tomto pozitivním úsilí budou ještě účinněji podporovat i pracovníci masově sdělovacích prostředků. Hovořím o této otázce proto, že před námi stojí nejen přijetí zákona o soudní rehabilitaci, ale i jeho přeměna v živou praxi, že před námi stojí úkol naplňovat humánní zásady tohoto zákona neméně humánní praxí, v níž ani msta ani zákon revanše nemají místa. Neboť jen na zásadách lidskosti dosáhneme politického i mravního ozdravení celé společnosti, jen tak skončujeme s neblahými praktikami minulosti.⁸⁵

Pro upřesnění se ještě podívejme na znění původního „cenzurního“ § 17 zákona 81/1966 Sb, jímž je zřizována Ústřední publikační správa.

§ 17

- (1) Při ochraně zájmů socialistické společnosti napomáhá Ústřední publikační správa.
- (2) Ústřední publikační správa zajišťuje, aby v hromadných informačních prostředcích nebyly uveřejněny informace, které obsahují skutečnosti tvořící předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, pozastaví Ústřední publikační správa její uveřejnění, popřípadě rozšiřování.
- (3) Rozhodnutí Ústřední publikační správy o pozastavení přezkoumá na návrh vydavatele krajský soud. Pro řízení o návrhu platí občanský soudní řád.
- (4) Je-li obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele.
- (5) Ustanovení předchozích odstavců platí obdobně pro jiné veřejné publikační prostředky a pro veřejnou činnost kulturních a osvětových zařízení.

a na článek zákona 84/1968 Sb. ze dne 26.června 1968, kterým se zákon 81/1966 Sb. mění:

Zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích, se mění takto:

1. § 17 zní

„ § 17

(1) Cenzura je nepřijatelná.

(2) Cenzurou se rozumějí jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky. Tím není dotčena pravomoc prokurátora a soudu.“

Podepsáni Svoboda, Smrkovský, Černík.

⁸⁵ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenoprotokoly z 24.schůze Národního shromáždění konané ve dnech 24.-28.6.1968, <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024011.htm>

Krátce po invazi spojeneckých vojsk, již 13. září 1968, schválilo Národní shromáždění zákon č. 127/1968 Sb.⁸⁶ „o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků“, který účinnost článku 17 zákona 84/1968 Sb. o nepřístupnosti cenzury „pozastavuje“. Tento zákon také vytvořil dva nové, samostatné cenzurní úřady: Úřad pro tisk a informace (ÚTI) a Slovenský úřad pro tisk a informace (SÚTI). Úkolem těchto nových institucí bylo „jednotně usměrňovat a kontrolovat“ sdělovací prostředky. Článek 3 zákona č. 127/1968 stanovoval, že Úřad pro tisk a informace má právo zajistit, aby nebyly zveřejňovány informace, které „obsahují skutečnosti, jež jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu.“.

127/1968

Zákon

ze dne 13. září 1968

o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku
a ostatních hromadných informačních prostředků

Národní shromáždění Československé socialistické republiky se usneslo na tomto zákoně:

§ 1

(1) V zájmu dalšího pokojného vývoje je třeba, aby v oblasti periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků nebyly narušovány důležité zájmy vnitřní a zahraniční politiky státu. Zároveň je třeba zabezpečit všestrannou péči o rozvoj periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků.

(2) Jako orgány státní správy se zřizují Úřad pro tisk a informace, na Slovensku Slovenský úřad pro tisk a informace. Na Úřad pro tisk a informace přechází dosavadní působnost ministerstva kultury a informací podle zákona č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích, ve znění zákona č. 84/1968 Sb.; v témže rozsahu přechází dosavadní působnost pověřence Slovenské národní rady pro kulturu a informace na Slovenský úřad pro tisk a informace. Úkolem úřadů pro tisk a informace je zejména jednotně usměrňovat a kontrolovat činnost periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků.

§ 2

Organizaci a začlenění Úřadu pro tisk a informace, jakož i podrobnější vymezení jeho působnosti stanoví vláda, a pokud jde o Slovenský úřad pro tisk a informace, Slovenská národní rada.

§ 3

(1) Pozastavuje se účinnost § 17 zákona č. 81/1966 Sb., ve znění zákona č. 84/1968 Sb.

(2) Příslušný úřad pro tisk a informace má právo přímo nebo prostřednictvím zmocněnců ustanovených vedoucím příslušného úřadu na společný návrh vydavatele a šéfredaktora (dále jen zmocněnec) zajišťovat, aby v periodickém tisku (jiném hromadném informačním prostředku) nebyly zveřejňovány informace, které obsahují skutečnosti, jež jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, je příslušný úřad pro tisk a informace nebo zmocněnec oprávněn pozastavit její zveřejnění nebo jiné rozšiřování.

Podepsáni Svoboda, Smrkovský, Černík...

⁸⁶ <http://www.lexdata.cz/web/lexdata.nsf/frameset?openpage&sb=C12571D20046A0B2C12566D400723430>

6. Reflexe politických procesů 50. let ve vybraných tištěných médiích.

Po nezbytném historickém úvodu a stručném pojednání o vývoji cenzury v roce 1968 se konečně se dostáváme k jádru věci. Média se osvětové role a odhalování pravdy o politických procesech ujala samovolně již začátkem jara, kdy cenzurní zásahy byly utlumeny na popud stranických činitelů, kteří s jejich pomocí mohli publikovat své reformně nakloněné názory. Rozbouřená veřejná diskuse měla za následek poznání skutečnosti zejména o těch nejkřiklavějších a nejznámějších případech, protože pochopitelně zdaleka nebylo myslitelné věnovat se všem politickým procesům a mnoha osobním tragédiím a nespravedlnostem. Ti, kteří byli do politicky řízené justiční zvěle 50. let nějakým způsobem zapleteni, byli nyní odhalováni a ocitli se pod palbou veřejné kritiky. Byli vyzýváni nejen k přiznání své viny, ale i k jejímu odčinění, povětšinou alespoň vzdáním se své politické či jiné funkce. Tlak na ně mohl být i natolik silný, že se dokonce proklamativně ptali, zda by snad neměli raději spáchat sebevraždu (viz např. *Reportér* č. 13 níže).

Vedle osobních příběhů obětí i jejich inkvizitorů bylo nutné podrobit publicistickému zpracování také samotný princip a systémové podhoubí, které existenci politických procesů umožnilo. Soudě podle prozkoumaných textů a literatury bylo povědomí o těchto principech a příčinách v uplynulých letech (před rokem 1968) velmi mlhavé, byla to prakticky bílá místa v nedávné historii, která se sama nabízela ke zmapování. Publikum dychtilo po informacích a žurnalisté dostali konečně možnost mu je v nezkreslené podobě přinést.

6.1. Reportér

Jedním z nejprogresivnějších médií, které využilo svobodné diskuse a možnosti necenzurovaně informovat, byl *Reportér*, týdeník Československého svazu novinářů. Dal by se označit za „výkladní skříň“ nové žurnalistiky, působili v něm autoři výjimečné kvality, kteří se i později zapsali do historie nejen žurnalistické – Jiří Ruml, Jiří Hanák, Jiří Dienstbier, Stanislav Budín (šéfredaktor). Vycházel od roku 1967 do jara 1969, kdy byl zastaven. V roce 1990 zažil ještě krátký pokus o obnovení, přičemž jeho úloha – psát o tom, o čem se v uplynulých dvaceti letech psát nesmělo – byla prakticky stejná jako v roce 1968.

Pokrýval široké pole témat, od aktuální politické situace, přes hospodářská, společenská, politická témata, přes dění v zahraničí a mezinárodní politiku až k velice žádaným historickým tématům. Obraz pravdivě zachycené historie, zejména té poválečné, ve veřejnosti velmi chyběl. Dospívající generace pochopitelně neměla možnost se oficiálně seznámit se skutečnou podobou poúnorového vývoje Československa. „Vítězství pracujícího lidu“ a proklamované, z Novotného iniciativy ústavně zakotvené dosažení socialismu byla nucena přijmout jako hotovou věc a neuvědomovala

si okolnosti, za kterých k tomuto stavu společnost došla. O politických represích a teroru z 50. let se mohla neoficiálně leccos dozvědět třeba z okruhu svých blízkých či známých, ale skutečně objektivní informace veřejnosti chyběly. Pojdme se podívat na jednotlivé relevantní texty chronologicky.

Publikovaná diskuse v *Reportéru* č. 7 pod názvem „Čím je dnes pro vás Únor“ měla čtenářům přiblížit osobní zážitky těch, kteří se „vítězného Února“, jehož 20. výročí se právě slavilo, aktivně zúčastnili a porovnat je s názory těch, kteří tenkrát byly ještě dětmi. Celý text uvádím v příloze, vybírám na tomto místě několik úryvků. Ten první svědčí o nekritickém obdivu strůjců převratu:

BENDA: Pokud jde o organizaci Února, provedla ji komunistická strana velice dokonale. Všechno bylo geniálně připraveno nezapomnělo se vůbec na nic. V Únorové revoluci nedocházelo v podstatě k nějakým výstřelkům nebo chybám které by mohly ovlivnit její zdárný průběh a změnit ji v ozbrojený boj proletariátu proti jiným vrstvám. Na to by nebyly doplatily ani tak proletářské nebo vysloveně reakční vrstvy. Byla by to odnesla vrstva nediferencovaná, a ta toho byla uchráněna.

HUDEČEK: Únoru je třeba rozhodně přiznat jednu československou specifickou — že byl proveden elegantně. Myslím, že se v tom jeví to určité československé specifikum, které spočívá v tom, že náš lid je přece jen schopen dostatečně si uvědomit, že v této zemi může vládnout. My jsme to tenkrát udělali tak, že nám Únor schválil parlament a prezident republiky, přičemž samozřejmě nechyběly ani nátlakové síly v záloze, včetně těch ozbrojených. Ale provedlo se to elegantně bez nich.

TUČKOVA: Poznámka k té eleganci: Netkví snad právě v našich demokratických tradicích?

BENDA: Rád bych byl takový optimista, ale vím, že český národ ve své historii, zejména v té nejčerstvější, dokázal že je schopen přijímat i metody mnohem méně elegantní.⁸⁷

Tuto „eleganci“ vzápětí zpochybňuje i Karel Kaplan, jeden z účastníků diskuse a již tehdy velký znalec mocenských praktik a útlaku 50. let vůbec:

KAPLAN: (...) Souhlasím s tím, že se komunistické straně podařilo vypracovat výborně fungující mechanismus řešení tohoto základního politického souboje. Byl vypracován především díky tomu, že strana měla ve svých rukou základní páky politické moci, například revoluční odbory, které sehrály velkou úlohu, i bezpečnost. Ovšem už od poloviny roku 1947, kdy vztahy mezi politickými stranami dostaly podobu mocenského zápasu, probíhal velký souboj mezi dvěma hlavními články mocenského mechanismu v Československu — mezi ministerstvem spravedlnosti a bezpečností. Teprve v souvislosti s pokusy o diktát a také s odhalením protistátních živlů v demokratické straně vyplul najednou tento souboj na povrch, dostal se na půdu parlamentu, ovšem i tak v sobě skrývá věci o kterých zatím nikdo z nás neví. Nevíme, jak si počínalo ministerstvo spravedlnosti, jak bezpečnost, na obou stranách šlo o mocenský zápas. To není. žádné moralizování, to je přirozená věc.⁸⁸

A svůj výklad o průběhu Února zakončuje situací ostatních nekomunistických stran ve vládě:

Jejich největší prohra byla v tom, že nemohli ukázat před světem, že z vlády neodešli, ale že je komunisté vytlačili. Kalkulovali totiž, že odjedou do zahraničí a vytvoří opoziční vládu mimo Československo. Protože však vláda existovala dál, neměli žádnou morální základnu pro to, aby mohli vytvořit nějakou trucvládu mimo Československo. Proto se také po Únoru všichni sesypali na Beneše, že je nechal ve štychu.⁸⁹

Přístup současné mládeže k Únoru přibližuje František Morkes slovy:

MORKES: Současná mládež mimo jiné chápe Únor i jako určité „prokletí“, aspoň pokud se týče pojetí političnosti a vyjadřování politických postojů. Pořád je určitá tendence chápat politickou angažovanost mládeže

⁸⁷ příloha Reportéra č. 7, roč. 1968, str. IV

⁸⁸ *tamtéž*

⁸⁹ příloha Reportéra č. 7, roč. 1968, str. VI

tak, jako se to chápalo tehdy. Přičemž tehdy byla alternativa: socialistické zřízení, nebo kapitalistické. Nyní ovšem mládež svůj vztah ke společnosti neřídí touto alternativou, ale konfrontací naší současné ekonomické situace. To je poněkud jiná rovina, a proto se angažovanost mládeže projevuje v jiných formách, třeba i konkrétní materiální zainteresovanosti.⁹⁰

S tím souvisí i představa o podstatě socialismu. Generačně rozdílné chápání socialismu je – co se ovlivňování postojů týče – určující:

BENDA: Možná, že to budete považovat za útok na vaši generaci: Vy jste chápali socialismus jako stav, do kterého jste vkročili, nebo který jste začali budovat; my — anebo alespoň já — ho chápeme jako experiment. Po Únoru se opustily osvědčené empirické postupy, socialismus a komunismus se začaly chápat pouze jako cíl a ne jako permanentní rozvoj a život společnosti na kvalitativně jiné bázi. Mluvilo se o tom, co bude, a momentální potřeby, které by vyplynuly z důkladného empirického zkoumání, byly nahrazovány určitými vizemi krásných cílů, k nimž národ jednou dospěje a pro které musí v současné době něco obětovat – ať již ze svého materiálního zabezpečení, či ze svých demokratických vymožeností. Přitom by právě tyto vymoženosti měly být v socialismu mnohem větší samozřejmostí, než jsou ve společnosti kvalitativně nižší, kde jsou pouze výrazem třídní struktury. I ve formulaci „cílový program“, která se používá a které také použil soudruh Kaplan, je částečně zakořeněna ona fetišizace cíle. Zvláště v současné době, kdy vidíme v současné době, kdy vidíme do světa mnohem více, než jste viděli tehdy vy, ztrácí tento výraz svou konkrétní náplň. Je to příliš strnulé.

HUDEČEK: Ani ne tak strnulé jako příliš budoucí.⁹¹

K problematice vztahu mladé generace k politické situaci a socialismu se v *Reportéru* č. 8 v rozhovoru vyjádřili i předseda Čs. svazu spisovatelů Eduard Goldstücker (germanista, profesor německé literatury, rovněž oběť politických procesů, vězněn tři a půl roku) a místopředseda svazu Jan Procházka:

„REPORTÉR: Víím, že máte oba blízko k mládeži a že vás mají mladí rádi. V čem vidíte svou hlavní odpovědnost před mládeží?

GOLDSTUCKER: Já ji stále cítím jednak jako otec a dokonce dědeček, jednak jako učitel a jednak jako člověk, který sem tam veřejně pracuje. Neřeknu nic nového, když potvrdím starou pravdu, že každá mladá generace, když se osamostatňuje, je zpočátku taková, jakou ji starší generace udělají. Čili jinými slovy: všechny výtky, ať jsou oprávněné nebo neoprávněné, adresované na dospívající mladé lidi, by si měli ti starší říkat do zrcadla sami sobě. Pokud znám mladé lidi, zejména intelektuální studenty, víím, že aktivní část této mladé generace — a to je vždycky ta část, která určuje profil celé generace, jsou lidé upřímně se starající o to, aby náš život zde byl co nejlepší v tom smyslu, aby co nejvíc odpovídal potřebám a možnostem naší doby, třetí třetiny XX. století. Jsou to lidé, kteří těžce nesou všechno, co se v jejich představách odchyluje v našem životě od toho, co by mohlo být. To znamená, že těžce nesou každá zaostávání, každou zaostalost našeho života u srovnání s poznáními možnostmi našeho věku. (...) Ne svou vinou vyrostli v atmosféře odpolitizované, protože se dělalo všechno možné, aby se do styku s reálným politickým životem nedostali. Do dneška se jim vytýká – lépe řečeno do věčejška se jim vytýkalo — jako hlavní smrtelný hřích, že se zabývají politikou. (...) Musíme jim dát možnost plného života uprostřed naší společnosti jako rovnoprávným mladým partnerům, kteří musí jednoho dne od starších převzít štafetu, protože bez toho nemáme budoucnost. Dát jim veškerou svobodu — a pak uvidíme a jsem přesvědčen, že brzy uvidíme tuto mladou generaci na místech velmi hluboce chápané odpovědnosti za osud současných i budoucích.

PROCHÁZKA: Zdá se mně, že mládež vzdor tomu, že ji vychováváme, je pořád ještě dobrá a myslím si taky, že přes veškeré snahy utlumit v minulých letech patriotismus je to mládež vlastenecká. Chce, aby Československo bylo zemí, která v celém tom koncertu evropských zemí bude znít plným hlasem a bude přínosem i pro Evropu, a mám pocit, že se nechce zříkat své odpovědnosti, že naopak po této spoluodpovědnosti touží.

Něco jiného je, zda naše výchova a náš přístup k mládeži je vždycky dostatečně opravdový a dostatečně upřímný. Vyhlásili jsme už mnohokrát mnoho hesel o podílu mládeže na správě všech věcí v této zemi. Ale, bohužel, zůstává pouze u těchto hesel. Hlas mladých lidí není dostatečně slyšeným hlasem. Vždycky si jej ztotožňujeme s organizací, která mládež zastupuje. (...) Hlas mladých lidí je vůči nám velice kritický, myslím tedy té části mládeže, na které by nám mělo záležet, která není apatická a lhostejná a o něco jí jde; měli bychom těmto hlasům umět vyjít vstříc a měli bychom si uvědomit, že generační boj i v naší zemi existuje a bude

⁹⁰ *tamtéž*, str. VII

⁹¹ *tamtéž*, str. X

existovat, protože je něčím zcela přirozeným, protože vždycky názory dvacetiletých budou jiné než názory šedesátiletých a trochu jiné než názory čtyřicetiletých.⁹²

Odhaltování pravdy o politických procesech nestojí osamoceně, ale je součástí propuknuvší široké diskuse na nejrůznější témata, o kterých se do té doby mohlo jen referovat v duchu ideologické doktríny a podle stranických restrikcí, a nikoliv o nich diskutovat. Proto v mnoha publicistických textech z tohoto období se řada témat mísí a hledají se mezi nimi souvislosti.

V *Reportéru* č. 9 se Jiří Ruml v článku *Mých dvacet let* velmi dovedně a otevřeně odvažuje popsat dosavadní poúnorový vývoj. Nešetří otevřenou kritikou a svým přístupem dalece předčí mnohé akademické či politicky okrojované diskuse. Celé znění je k dispozici v příloze, zde uvádím alespoň „nejodvážnější“ pasáže:

Před dvaceti lety jsme my, tehdy dvacátníci, skočili do politiky po hlavě jak do neznámě vody. Bylo v tom kus odvahy, ale také hazardérství, mnoho elánu i zbrklostí, hodně srdce, méně rozumu. To vše je mladým vlastná a tady se naskýkala možnost předtím dlouho upíraná být přítom, když se tvoří něco nového. A byli jsme i náležitě neurvalí a málo ohleduplní k váhavosti či nepochopení starších a třeba i zkušenějších.

Dobyli jsme velkého vítězství. Mnozí šli potom s námi ze sympatií, jiní ze setrvačnosti, někteří ze strachu. Ne vždy jsme to dost citlivě rozeznávali a rozlišovali. Psali jsme hrdá hlášení, strhávali ostatní, a když to vždy nešlo dobrovolně, nařizovali jsme. Revoluce „nemá čas“ přesvědčovat, žádá rozhodné činy. Poručíme větru, dešti — tak proč ne lidem — a kdo nejde s námi, je proti nám, toho bouře smete. A dívali jsme se bedlivě kolem sebe — nepřítel může být všude. I uvnitř strany. Brzy se tam opravdu „našel“.

Začaly procesy. Dnes se to snadno řekne: prašivá léta, ale my tomu tenkrát věřili. Snesené „důkazy“ se nám zdály věrohodné. „Zločinci“ ohrozili, co my jsme s takovým úsilím a nadšením budovali, pro co jsme žili.

Krátko nato odešli ti, kdo nás do tohoto boje vedli, s jejichž jmény jsme své úspěchy spojovali. Už to bylo sklíčující, ale skutečný otřes nastal, až když jsme zvěděli, že oni ani zdaleka nebyli neomylní.

To že byli pozavíráni a popraveni nevinní, jsme se dozvídali až později a po troškách — nejprve s výmluvou, že se „odsouzení dostali do soukolí, které sami roztočili“, a později s omluvou, že „falešné důkazy byly poprvé“.

Rehabilitovali jsme. Podle výkladu tento termín znamená: obnovení dobré pověsti, vážnosti, hodnosti, práva, postavení, ospravedlnění. Bohužel ne obnovení života. Ale tento výklad nebyl zcela naplněn ani v mnoha případech ostatních. Rozhodně jsme s větší pompou rozsudky vynášeli, než zahlazovali. Zahlazovaly se spíše stopy po tom, kdo je vynášel, ať už přímo nebo nepřímě. A tady se začínal prohlubovat konflikt mezi vědomím a svědomím, přičemž docházelo k paradoxu: čím více měl někdo o těch věcech vědomí, tím méně ho zřejmě trápilo svědomí.

(...)

Mnohokrát jsem se ve své novinářské práci setkal s tvrzením, že určité pojmy jsou u nás nedotknutelné, že jsou pojmy přímo svaté. Často jsem v této souvislosti slyšel okřídlená slova: Straně věřte. Strana potřebuje. Zklamal jsi stranu. Mýlit se můžeš jen se stranou.

(...)

Kolik bylo před Únorem na ulicích debatních kroužků, v nichž platil jen argument proti argumentu. A nikdo nemohl vztyčit prst a vykřiknout: to nesmíš říkat, to si nesmíš dovolit! Bylo třeba porazit protivníka faktem, jeho mylku nebo nepravdu vyvrátit. My jsme si však zvykli, že o slovech a činech „vedoucí síly společnosti“ se nesmí pochybovat, ani když jsou ta slova a činy někdy v rozporu. Tudíž ani není třeba přesvědčovat, neboť to dokonce máme zakotveno v ústavě — tak jaképak debaty. A pomalu se přestalo diskutovat i na příslušných schůzích, protože kdo bude na sebe zbytečně přivolávat hromy a blesky. Tak vznikala „jednota“ — nikoli ve střetávání názorů, ale v jejich bezvadném zákrytu. „Jednotné“ se stávaly i ostatní politické strany a masové organizace, protože čím vyspělejší je socialistická společnost, tím uvědomělejší má členy. Uvědomělost se projevuje souhlasem se zásadními směrnicemi. Kdo má razítko, má i veřejné mínění.

(...)

Mezi sebou, v kruhu svých známých a blízkých, si můžeme říci pravdu, ale navenek ji nesmíme říkat plně nebo vůbec, abychom neoslabili hnutí. Vznikl zvláštní kód — říkáme nebo píšeme něco jiného, než si myslíme. A protože už to děláme dlouho, dokonce obojímu věříme. Anebo se alespoň tak tváříme.⁹³

⁹² Reportér č. 8, roč. 1968, str. 28-29

⁹³ Reportér č. 9, roč. 1968, str. 5

V témže čísle *Reportéra* se Anna Tučková v článku *Proč zemřel Osvald Závodský* pokouší rekonstruovat život tohoto zapáleného komunisty, kterého osud doběhl také na popravišti. V roce 1937 odjel bojovat do Španělska v rámci tzv. interbrigád, za války žil dva roky ve Francii s partyzánským oddílem, později byl zatčen a deportován do Mauthausenu. Po válce se vrátil do Prahy, kde pracoval nejprve v branném oddělení sekretariátu ÚV KSČ, až se v roce 1949 stal vedoucím Státní bezpečnosti. Nebylo mu to však nic platné. 27. ledna 1951 byl zatčen, v listopadu 1952 vystupoval jako svědek v procesu se Slánským a spol. a ještě 19. března 1954, po odeznění nejhorších vlny procesů, byl popraven.

Druhá polovina článku je zpověď jeho ženy Heleny Závodské a typickou ukázkou přístupu státních orgánů vůči rodinným příslušníkům odsouzených a popravených. Zde uvádím ukázkou, celý text je v příloze.

Vystoupil jako svědek v procesu s „protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“, ale jeho žena nechápala jediné slovo z toho, co bylo otištěno v novinách. Proč obviňoval Závodský interbrigády, na které byl vždycky hrdý? Proč tvrdil o sobě a o svých kamarádech, že jsou nepřátelé? Co to s ním udělali? Když se — a bylo to mnohem později — dozvěděla, že proběhl i proces se skupinou „Závodský a spol.“, šla na Nejvyšší soud. Proč ji neuvědomili? Řekli, že prý to byla vina jeho obhájce, ten že ji měl dát zprávu. Šla za obhájcem. Řekl jí: „Ano, váš manžel byl odsouzen k trestu smrti, on vám o tom nepsal!“ Neměla už dost síly, aby pátrala dál, zavolala jeho bratry z Ostravy. Přijeli v noci, v metelici, ale ani oni se nedověděli víc. Prokurátor jim jenom řekl, že Osvald Závodský dobře vypadá a je zdrav. Pak konečně přišel jeho dopis. Poslední. Že je odsouzen na smrt a že ho může zachránit jen milost.

A potom už nic. Týdny a měsíce čekání, úzkosti, zoufalství. V březnu 1953 umřel Stalin, o několik měsíců později, v červenci 1953, je po zásluze odhalen Berija, iniciátor nedůvěry ke španělákům; v prosinci je Berija popraven. Svítá naděje. Ale potom se vrátí padesátikoruna, kterou Závodská poslala do Ruzyně. Na ústřížku je poznámka, že peníze nemohly být doručeny. A zase nic. Až v prosinci 1954 dostává žena Osvalda Závodského z národního výboru Praha 4 úmrtí list svého muže: datum úmrtí 19. března 1954. A poněvadž má ve Spolku přátel žehu blízko ke hřbitovům, dozví se, že byl po popravě i s jinými hozen do hromadného hrobu v Dáblicích.⁹⁴

Reportér č. 10 přináší pod hlavičkou rubriky REHABILITACE článek M.Hrice a T.Michala „*Neukamenovali jsme proroka?*“, pojednávající o Jozefu Herczegovi, který vedl v Novém Liptově na Slovensku hned několik zemědělských družstev, včetně těch ztrátových, zavedl přidruženou výrobu a vykazoval tak nepřiměřený zisk, že byl obviněn z kapitalistických praktik a následně v červnu 1961 odsouzen nejdříve na devět let, za tři měsíce mu byl trest zmírněn na šest let. I když tento případ nepatří k politickým procesům 50. let, o které v této práci jde především, jistě stojí za pozornost, neboť ukazuje ideologickou zatvrzelost a krátkozrakost i tam a v době, kdy by bylo přinejmenším vhodné se nad některými nedotknutelnými premisami socialismu alespoň zamyslet a přehodnotit reálné důsledky nekriticky uplatňovaných praktik. Uvádím krátkou citaci, celý text je v příloze:

Do družstva, které jako pozoruhodný e x p e r i m e n t sledovaly orgány až po ministerstvo zemědělství, kde rada ONV věděla o každém pohybu, protože schvalovala plány a bilance ...

PŘIŠLA HLOUBKOVÁ KONTROLA

⁹⁴ Reportér č. 9, roč. 1968, str. 11

„Ano, lidé vydělávají, družstvo funguje. Ale jestliže najdeme sebenepatrnější porušení předpisů — konec!“ — přiznal se jeden z kontrolorů. Strach má totiž velké oči. Co když se k Herczegovu družstvu za miskou čočky — třicetikorunovou jednotku — připojí postupně družstva z celého kraje? Z celého Slovenska? Herczeg koupil ztrátovou vápenku a družstvu přinášela zisk. Co když družstvo odkoupí všechny ztrátové podniky?

Vždyť, vážení, to pak bude k a p i t a l i s m u s !

Zní to jako ironizování, naivní hyperbola?

„Hospodaření JZD Liptov bylo obžalovaným Herczegem ... postaveno na základnu kapitalistickou, kde hybnou pákou podnikatelské činnosti byl zisk, a to na úkor celé naší společnosti...“ nalézáme ve zdůvodnění rozsudku soudu prvního stupně na str. 121.

Byl to tehdy v Banské Bystrici velký proces.

Snad poslední z procesů tohoto druhu u nás ...

A veřejnost se divila. Jak se ze dne na den hrdina proměnil v našich novinách — ve zločince.

Nelze probrat všech 46 bodů obžaloby.

Tedy alespoň několik ukázek, jak Herczeg „kapitalisticky podnikal na úkor celé „společnosti...“⁹⁵

Příloha *Reportéra* č. 10 se věnuje tématu veskrze aktuálnímu. V diskusi pod názvem *Hovoříme o demokracii v politice* se u kulatého stolu sešli představitelé tehdejší komunistické inteligence Ing. Jiří Hanzelka, doc. dr. Milan Hübl, CSc, prof. dr. Jaroslav Klofáč, DrSc, doc. Ing. Miloslav Král, CSc, doc. Zdeněk Mlynář CSc, prof. Ing. Věněk Šilhán, CSc. Za *Reportéra* byl přítomen Vladimír Nepraš.

Celá diskuse je dobrým důkazem názorové otevřenosti. Kritika a polemika nad stávajícím politickým systémem v Československu i dalších socialistických zemích, které se v ní objevují, by bylo před lednem 1968 nemožné nejen publikovat, ale ani jinak šířit. I když se kritika stranické politiky objevovala, zpochybňovat (samozřejmě v rozumných mezích) samotné principy marxismu-leninismu a vedoucí úlohu KSČ bylo nemyslitelné.

Uvádím zde jen slova J. Klofáče, hodnotící dosavadní „omezování“ demokracie, mocenské praktiky a úlohu cenzury. Celý obsáhlý text, přestože se problematiky procesů přímo nedotýká, uvádím v příloze jako ilustraci dobové diskuse a snahy skloubit – alespoň na myšlenkové úrovni – demokracii a socialismus.

Měli bychom začít tím prvním, otázkou, zda u nás byla demokracie omezována. Je možno dnes otevřeně říci, že byla. Hlavní tedy je problém, jaké měla příčiny, a jak z toho.

Jedna z nich byla v ideologii. U nás ideologie hraje význačnou úlohu, koneckonců marxismus-leninismus je uzákoněn jako státní ideologie. Myslím, že právě v této oblasti byla udělána rada chyb, že se skutečnost vytvářela podle určitého ideologického obrazu.

První taková nesprávnost byla, že jsme tehdy vycházeli z představ, že zespolečenštěním výrobních prostředků dojde k jakési jednotné společnosti, že se odstraní jakékoli konflikty mezi výrobními vztahy. Že tato jednotná společnost bude zcela nekonfliktní a že se v ní lidé budou shodovat nejen v základních cílech a zájmech, ale ve všem. V důsledku tohoto ideologického předsudku, který je podle mého názoru zcela v rozporu s marxistickou teorií, bylo vše, co vycházelo mimo tuto jednotu, považováno za jev patologický nebo přežitek či za projev nějaké buržoazní ideologie, který je nutno odstranit.

Vycházelo se z toho, že naše společnost musí být ve všem jednotná, a to se muselo potom také konkrétně projevovat ve všech oblastech. Projevovalo se to ve volbách, které musely vždy skončit výsledky na 99,8 %, projevovalo se to v tom, že musí být jednota zájmů všech organizací Národní fronty, že odbory nebo Svaz mládeže nemohly hájit jiná stanoviska než strana. Pochopitelně to podporoval celý mocenský aparát, který v ideologické oblasti zabráňoval nejrůznějšími způsoby, ať cenzurou nebo pronásledováním lidí, kteří vyjadřovali jiné názory, aby se projevil nějaké jiné stanovisko.

Druhá příčina byla v tom, že se naše demokracie — i když jsme buržoazní demokracii vždycky kritizovali jako formální — rovněž stala vyloženě formální záležitostí, která končila u volební urny; sám volební proces byl formální, a proto výsledek voleb postupně přestal lidi vůbec zajímat. Formálnost šla až do té míry, že ti,

⁹⁵ Reportér č. 10, roč. 1968, str. 8

kteří byli v těchto volbách voleni, neodpovídali za své činy, že vznikla situace nesaditelnosti kohokoli, neodpovídání za politické rozhodování, že ministr měl většinou dvě možnosti buďto — jestliže se neosvědčil — dostal funkci jinou, to znamená stal se ministrem něčeho jiného; nebo byl zavřen.

Třetí příčina byla, myslím, v tom, že strana převzala veškeré mocenské pozice, a to nejen v oblasti politické, ale ve všem, že se stala určitou výsadní organizací, která měla moc naprosto ve svých rukou a znemožňovala jakékoli vystupování jiným způsobem, než jak rozhodovaly orgány, a to často ne volené, ale jmenované.⁹⁶

Závěrečná slova Z. Mlynáře jsou rádo by prorocká:

MLYNÁŘ: My tuto besedu konáme ve zvláštní situaci, kdy se prakticky ještě téměř nic neudělalo z těch základních opatření, jež mohou reálně ovlivnit demokratický vývoj, takže naše optika možná v něčem podceňuje ten kvalitativní posun, který podle mého názoru v naší společnosti nastane, jestliže se nejen vyhlásí v podobě akčního programu strany, ale jestliže se provede těchto několik základních opatření: zásada nezaměňovat státní a společenské organizace stranou, uplatnění samostatnosti demokratických orgánů státu i společenských organizací, institucionální změna v ekonomické sféře — v postavení podniků, jejich sdružení i orgánů státní hospodářské politiky a bude-li skutečně tomu odpovídat ekonomický pohyb, jestliže se odstraní cenzura a umožní se svobodný projev názorového střetávání, což je u nás dost závažná věc. Je třeba vidět, že se řada přežitých věcí drží už po léta tím, že se o nich nedovoluje mluvit. Sám proces výměny názorů nutně povede k dost rychlému tempu vývoje. Když se o něčem začne veřejně diskutovat, mnoho věcí se za pár měsíců stane neudržitelnými a příslušné orgány musí na to reagovat. Jestliže se v některých organizacích, které jsou dnes dost zdiskreditovány (odbory, ČSM atd.), provede vnitřní svobodná kritika, která uvede masu čtyř milionů lidí do myšlenkového pohybu, vzniknou návrhy, jak by měla ta či ona organizace vypadat, a to povede ke změně. Jestliže se vytvoří právní záruky pro institucionální pohyb, může to vést do roka k dost hlubokým kvalitativním změnám a posunům. I když tím na druhé straně nebude ještě vytvořen ideální politický model, jaký si lze přát. Ale kvalitativní rozdíl vznikne jistě a jestliže se přes tuto sérii opatření dostaneme, pak do roka a do dne bude taková beseda vypadat značně jinak i z hlediska optimálních možností dalšího vývoje.

NEPRAŠ: V tom případě za rok vás zvou na stejné téma ke kulatému stolu.⁹⁷

Ale optimisticky viděný vývoj směřující k diskutovaným změnám byl nečekaně a nečekaně tvrdě přerušen. Za rok se už žádný kulatý stůl nekonal...

V *Reportéru* č. 12 vede Anna Tučková v článku *Dost na jeden život* rozhovor s Marií Švermovou, vdovou po Janu Švermovi, který zahynul v horách při Slovenském národním povstání. Tím však její tragedie neskončila. M. Švermová byla obviněna ze spolupráce s Ottou Šlingem, že chtěla zlikvidovat Gottwalda i Slánského. V roce 1954 byla odsouzena na doživotí, její bratr byl popraven a její zeť byl také dlouhá léta vězněn. Ironií čistek a absurdností procesů s nejvyššími představiteli KSČ bylo, že Slánský byl donucen se přiznat k tomu, že úmyslně zavinil Švermovu smrt a Gottwald nechal preventivně zlikvidovat nejen Šlinga, ale i Slánského.

Přitom se Švermová vyznává nejen z mladického obdivu k Sovětskému svazu, ale stále cítí zodpovědnost za stranu, po tom všem, co jí způsobila. Opět několik úryvků, celý text článku je v příloze.

Cítím se stále zodpovědná za stranu. Minulost, myslím, není dnes to primární. Hlavní je co teď a co v budoucnosti, jak získat znovu plnou důvěru lidí. — Hodně si slibuji od akčního programu.

(...)

Až v roce 1939, když jsme tam [do Sovětského svazu] po Mnichovu znovu přijeli, jsme cítili změnu atmosféry, lidé už nebyli srdeční a otevření, báli se s námi jako s cizinci mluvit, báli se jeden druhého, a když jsem se ptala na toho či onoho z Kominterny, ledově mlčeli. Říkali isme si tehdy, že kdyby se byli ti, kteří byli odsouzeni, provinili jen nastolením této nedůvěry, že by zasloužili svůj tvrdý trest. Dnes v odstupu let vidím

⁹⁶ příloha *Reportéru* č. 10, roč. 1968, str. I

⁹⁷ příloha *Reportéru* č. 10, roč. 1968, str. VIII

jednu z hlavních příčin v tom, že Stalin soustředil ve svých rukou veškerou moc a nepřipouštěl jiné názory. Byl přesvědčen, že protichůdný názor ohrožuje jeho koncepci, a promítal si jeho možné dalekosáhlé důsledky.

A proto považoval za nutné nositele takového názoru odstranit. Později, když mne vyšetřovali, setkala jsem se s touž snahou: Otrást myšlení člověka, vymýtít z něho, co považoval za správné, a přimět ho, aby přijal jejich interpretaci svých činů, dal jim takový smysl a cíl, jaké jim oni přikládali. Řekla jsem například na kterési schůzi, že ani ten sebelepší vzor nelze mechanicky přenášet do jiných podmínek, a oni si to vykládali jako odmítání sovětských zkušeností a pokus o rozbití spojenectví se Sovětským svazem. A vidíš, i u nás tomu lidé věřili a byli přece vzdělanější, politicky zkušenější než masy v SSSR. Pamatuji si, jak mi dozorcí v Ruzyni smutně říkali: „My jsme vás měli tak rádi, jak jste nás mohla tak zklamat?“⁹⁸

(...)

[Tučková:] Obvinění, že Slánský zavinil Švermovu smrt ve slovenských horách, bylo otrásající.

ŠVERMOVÁ: Slánský se také proti němu nejdéle bránil, skoro až do konce, a já jsem odmítla v tomto směru proti němu vypovídat. Nikdy jsem tomu nevěřila — vždyť jsem viděla, jak zubožený, fyzicky a duševně, se vrátil z povstání, s omrzlýma nohama a zoufalý, že Jan zemřel. Později jsme se spolu často hádali, přeli, to vyplývalo z naší práce na sekretariátě, kde jsem vedla organizační oddělení a měla na některá opatření jiné názory než on. To je přece přirozené. Když se mi však narodil vnuk a dali jsme mu jméno Jan, požádala jsem Slánského, aby mu byl kmotrem. Copak bych to mohla udělat, kdybych si myslela, že zavinil Janovu smrt?⁹⁹

Zajímavé je, že Švermová cítí povinnost rehabilitovat i nespravedlivě odsouzené nekomunisty, a těch byla drtivá většina. Patrně cítila i osobní odpovědnost za pronásledování nekomunistů z prvních poúnorových let, kdy zastávala vysoké stranické místo v Komisi stranické kontroly, a uvědomovala si rozsah represí, kterými byli nekomunisté postiženi a které zůstávaly ve stínu velkých a veřejně známých procesů s komunisty.

Už jsem se s tím dávno vyrovnala a jestliže se dnes znovu vracíme k rehabilitacím, pak myslím, že tentokrát by mělo jít také — a možná že především — o nekomunisty, jimž bylo také ukřivděno. Udělat opravdu čistý stůl. Podle mého názoru je však pro naši současnost a i budoucnost především důležité, abychom věděli, na čem jsme i v ekonomii — co přebíráme z minulých let. Jen takové poctivé účty mohou zabránit nebezpečným tvrzením, která by chtěla vyvolat dojem, že strana při uskutečňování nezbytných hospodářských opatření přestává hájit dělnickou třídu. A je tomu právě naopak — je přece právě v zájmu dělnické třídy, aby naše hospodářství šlo kupředu. (...)¹⁰⁰

K osobě Marie Švermové je proto nanejvýš vhodné zde připomenout její angažmá v procesu s dr. M. Horákovou a spol. Vladimír Just, který se tento nechvalně proslulý proces pokusil rozebrat z hlediska teatrologie, mj. píše:

Rezoluce jsou objednané ze sekretariátu ÚV KSČ. A to tajnou Směrnicí z 1. června 1950, zaslanou dálnopisem „všem krajským výborům, vedoucím krajským tajemníkům a kulturně propagačním tajemníkům“. Směrnice je pozoruhodná už jazykově. Návodně předepisuje přesně tentýž slovník a slogany (například formulace o „spravedlivém a přísném potrestání“), jež se pak budou opakovat v tisících rezolucí a objeví se i v závěrečných řečech prokurátorů (proces jako „velká škola pracujícího lidu“ resp. „velká škola nenávisti“). Nejprve dálnopis oznamuje zahájení procesu se „záškodnickým“ spiknutím, jež usilovalo „o násilné obnovení kapitalismu cestou války, vedené západními imperialisty včetně západního Německa proti ČSR“. (Proces „strhuje masku ze zločinecké tváře vnitřní i zahraniční reakce, musí se stát školou pracujícího lidu“.) Pak už přijdou konkrétní pokyny: „Organizujte zpravodajství... Vyslejte z krajů na proces úderníky... Široce podchyťte ohlas procesu. Necht' promluví hlas lidového hněvu... Připravte závodní schůze a projevy, na nichž náš lid řekne, že zesílí bdělost, že zvýší své pracovní úsilí, že zbytky rozvratné reakce rozdrtíme. V těchto usneseních necht' je také žádáno spravedlivé a přísné potrestání rozvratných zločinců... Podejte nám obratem zprávu, jaká opatření jste v krajích učinili a jaký má proces ohlas.“ Podepsáni: Marie Švermová, Gustav Bareš.

Ano, tatáž Marie Švermová, vdova po národním hrdinovi a sestra jednoho z režisérů naší inscenace, Karla Švába (popraveného za dva roky v procesu se Slánským), která v roce 1968 prohlásí:

„Milada Horáková byla politicky vyspělá, vzdělaná a měla všechny předpoklady k tomu, aby se stala jednou z vedoucích osobností našeho politického života. Pravda je, že jsme byly dobré přítelkyně. Míru její viny nemohu posoudit. Jsem však přesvědčena, že trest nebyl úměrný.“

⁹⁸ Reportér č. 12, roč. 1968, str. 5

⁹⁹ *tamtéž*, str. 5-6

¹⁰⁰ *tamtéž*, str. 6

Jak tuto schizofrenii vysvětlit, jak se ke svému chování po letech postavit? Třeba takto:

„Byl to první příkladný proces inscenovaný berijovci na odhalení páté kolony u nás... Nebýt tohoto zásahu zvenčí, nikdy by nebylo k těmto tragickým událostem došlo.“ V těchto slovech, nad nimiž se bude ještě v r. 1990 v knížce o Horákové rozplývat Jiří Radotínský, je instantně ukryt veškerý komunistický (a nejen komunistický) alibismus při posuzování minulosti. Nebyl to přece Lavrentij Berija, kdo vyzýval krvelačným dálkopisem celou republiku, aby žádala trest smrti pro nevinné lidi (tehdy jejich vinu uměla Švermová posoudit věru dobře!). Jedno je jisté: nejen soudci, prokurátoři a úderníci, ale i ty teatrální koše rezolucí, objednané mj. Marií Švermovou, se vydatně podílejí na „úspěchu“ inscenace.¹⁰¹

V témže čísle *Reportéra* je ještě článek Ladislava Svobody s názvem „...a odsuzuje se k trestu smrti“. Nevěnuje se žádné z justičních vražd 50. let, jak by mohl titul napovídat, ale problematice trestu smrti obecně, zejména ve vztahu k násilným trestným činům a uplatnění absolutního trestu vůči tzv. nenapravitelným a společensky nebezpečným jedincům. Obsahuje i řadu zajímavých dobových statistik. Protože je to téma stále živé a za všech okolností a dobových konstelací diskutabilní (tím myslím vhodné k diskusi), připojuji text článku v příloze.

V *Reportéru* č. 13 se konečně dostává na pozůstalé po generálním tajemníkovi KSČ Rudolfu Slánském. Jde o rozhovor J. Čutky s vdovou Josefou Slánskou pod názvem *Hodnota přátelství*, doplněný o některá fakta o rodině Slánských. Zde je na místě připomenout, že syn popraveného R. Slánského, nesoucí jméno svého otce, byl po všech životních peripetích v 70. letech disidentem, signatářem Charty 77, v letech 1990–1996 velvyslancem v Rusku, v letech 1997–2004 velvyslancem na Slovensku a zemřel 14. dubna 2006. Předzvěstí tragédie rodiny Slánských byl únos půlroční dcery Naděždy v Moskvě před vánoci 1943. Nikdy nebyla nalezena.

J. Slánská neměla po zatčení svého muže lehký život. Stejně jako se z generálního tajemníka stal největší vyvrhel společnosti, na J. Slánskou bylo pohlíženo jako na ženu zločince. Tento rozhovor je však zaměřen na vztahy s přáteli, která J. Slánský měla, ztrácela a nové nacházela. Z jejích slov je i po tom všem, co prožila, patrný stále jistý patos a oddanost straně.

REPORTÉR: Byla jste ženou revolucionáře. Později ženou jednoho z nejpřednějších lidí v republice. Potom ženou zrádce a zločince a ještě později vdovou po soudně rehabilitovaném Rudolfu Slánském. Měla jste svůj osobní život, své přátele, svůj okruh známých. Poznala jste za těch posledních 17 let hodnotu přátelství?

SLÁNSKÁ: Je pravda, že jsem prožila různá období. Všechna byla těžká a některá z nich dokonce tak nesnesitelná, že si někdy sama kladu otázku, jak to, že jsem to všechno mohla přežít. Ani vůle, ani odhodlání umění rvát se s osudem by mi nebyly stačily, kdyby nebylo přátel kolem mne nebo alespoň projevů lidského pochopení a spoluúčasti. Často jsem přemýšlela o svých bývalých přátelích, hledala pohnutky jejich chování. Jsou ovšem přátelé a „přátelé“. Zejména, je-li váš manžel ve vysoké funkci, nemáte o „přátele“ nouzi: Takovým já říkám „funkční přítel“. Vzpomínám si, že při prvním výročí Února, v roce 1949, jsem dostala záplavu květinových darů. Na den 25. února připadají totiž moje narozeniny. Můj manžel mě našel, jak uprostřed těch květin pláču. Zpočátku nechápal, proč jsem tak rozhořčená a proč nemám spíš radost. Řekla jsem mu, že ty květiny jsem nedostala já, a přes mne ani on, ale že květiny dostala jeho funkce. A požádala jsem ho, aby je všechny, až na ty prosté květy od něho, soudruha Gemingera, Svatopluka Rady a dvou tří mých přítelkyň nechal odvést na Olšany na hroby rudoarmějců. Vyhověl mi. Na okraj mohu říci, že od té doby dostávám 25. února květiny jen od svých dětí.¹⁰²

¹⁰¹ Just, V.: Teatralita politického procesu aneb 'Horáková a společníci' jako divadelní inscenace,

<http://www.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=10225>

¹⁰² Reportér č. 13, roč. 1968, str. 7

Vzpomínka na zážitky z Ruzyňské věznice, kde byla také vyslýchána, avšak záhy propuštěna, působí až dojímavě. V prostředí zvrácených lží a krutosti však jakýkoliv projev solidarity a lidskosti zapůsobí velmi přesvědčivě:

REPORTÉR: Setkala jste se po roce 1951 s nějakým projevem přátelství, nebo s lidmi, kteří vám projeví lidskou účast?

SLÁNSKÁ: Setkala. Dokonce i v Ruzyni. Jeden ze strážných, který mě poznal, mi hlasem plným zoufalství říkal: „Soudružko, to není možné, to přece není možné.“ Protože nebyl schopen převázat mi oči hadrem, převázala jsem si je sama. A tu malou chvíli, kterou mě vedl k výslechu, mě doslova něžně držel za loket a šeptal: „Řekněte, proboha, co pro vás můžu udělat? Udělám pro vás všechno, co budete chtít.“ Potom už Ruzyň nebyla pro mne takovým peklem, to světýlko přátelské účasti mne vydrželo zahřívát a povzbuzovat po všechny dny tam strávené. Víckrát jsem ho už mezi svými strážnými neviděla. Dodnes to pokládám za jeden z nejbohatších okamžiků mého života.¹⁰³

Je bezesporu obtížné nalézt objektivní hodnocení Slánského. Kdyby se nestal obětí kolotoče politických procesů, dívali bychom se dnes na něho se stejným opovržením jako na Gottwalda, Baráka, Novotného, Doubka, Urválka a jiné. Jenže jeho tristní konec takový odsuzující pohled do značné míry otupuje. Slánský byl nepochybně vinen, jenže něčím úplně jiným, totiž rozvinutím nemilosrdných praktik komunistické diktatury a odstraňování nepřátel režimu. A o této Slánského vině se v 60. letech raději mlčelo.

REPORTÉR: Našla jste již tehdy někoho, kdo by byl s vámi sdílel názor o nevině soudruha Slánského?

SLÁNSKÁ: Ano. Už v Rázově na Moravě, kde jsme byli ve vyhnanství. Pan Rossmanith, náš soused a spoludělník mi řekl, že plakal, když četl o popravě soudruha Slánského a ostatních soudruhů. A plakalo prý víc ostřílených chlapů. Nemohli prostě uvěřit takové krutosti. Jiný dělník z naší továrny mi otevřeně řekl, že podle jeho mínění byl soudruh Slánský jen obětinným beránkem, který snímal hříchy druhých.¹⁰⁴

Ano, Slánský snímal hříchy druhých a především své. Poslední jeho slova před popravou byla více než upřímná: „Mám, co jsem si zasloužil.“. To by jeho žena rozhodně slyšet nechtěla. Ponížení a vyvržení ze společnosti si však J. Slánská nezasloužila. I ona, jakožto žena velezrádce, si nesla svůj podíl trestu. Svůj pocit shrnuje na závěr rozhovoru takto:

REPORTÉR: Máte dnes už pocit občanky, která není žádným způsobem vyřazování ze života?

SLÁNSKÁ: Pocit normálního zařazení do lidské společnosti nemám a už asi nikdy nebudu mít. Už proto, že se mnoho lidí na mne nedovele dívat normálně. Někdo ke mně přistupuje s nenávistí nebo opovržením, jiný s málo tajenou nedůvěrou, s předsudky k paničce „shora“ nebo s příliš zdůrazňovaným pocitem soucitu, což také uráží, protože ani soucit nevytváří normální rovnocenný vztah mezi lidmi.¹⁰⁵

Celý článek s rozhovorem a se dvěma dopisy, které J. Slánská podle svých slov nikdy neodeslala, je v příloze.

Nezapomenutelnou postavou z procesu se Slánským a spol. je nepochybně prokurátor JUDr. Josef Urválek. Jeho památná dvouhodinová závěrečná řeč, ve které žádal „do kořene vypálit hanebnou hlízu zrady“ je ukázkou extatické nenávisti inkvizitora a mistrné rétoriky uchvacující strnulé davy u rozhlasových přijímačů. Hned za rozhovorem s J. Slánskou otiskl *Reportér* č. 13 telefonický rozhovor s J. Urválkem. Zde je krátká ukáзка, která, myslím, nepotřebuje komentáře.

¹⁰³ *tamtéž*

¹⁰⁴ *tamtéž*

¹⁰⁵ *tamtéž*, str. 8

HÁJEK: Domníval jste se, že proces je veden v duchu litery zákona?

URVÁLEK: Ovšem. Nakonec mi nepřislušelo, abych něco posuzoval, všechno už bylo předem dohodnuto a uděláno, takže jsem nemusel pochybovat o správnosti. Řekli mi, že šetření provedly nejlepší kádry bezpečnosti. Já jsem osobně obžalované neznal, jen tak podle jména, nikdy předtím jsem je neviděl, spatřil jsem je prvně až u soudu. Soudní síň byla plná a také hodně novinářů tam přišlo a ti všichni věřili se mnou, že to, co se děje, je v pořádku a neviděli na průběhu řízení nic nezákonného a nepřirozeného. Snad k tomu přispěla i ta okolnost, že obžalovaní se navíc vzájemně obviňovali a potvrzovali, že doznání, která učinili před vyšetřovateli, jsou právoplatná.

HÁJEK: Pracujete v justici hodně přes třicet let a máte značnou praxi. Někdy po roce 1948 jsem byl přítomen soudnímu řízení v jižních Čechách a tam jste vystupoval, jak si dobře pamatují, velmi mírně — zcela jinak než při procesu. Měl jsem dokonce dojem, že jste byl spíš na straně obviněných. To jsem ovšem ještě nevěděl, že jméno Urválek se brzy stane neblaze proslulé právě svou tvrdostí.

URVÁLEK: Já jsem přece na Pankráci nemohl obviněné přesvědčovat o jejich nevině, když sami přiznávali vinu. Neměl jsem potuchy o tom a nevěděl jsem, že na bezpečnosti je celá banda, určená na likvidaci stranických kádrů. Také jsem proces, ani ty „bezpečáky“ nedával dohromady a nebyl jsem to já, kdo vytvořil pověstné oddělení pro práci proti vnitřnímu nepříteli.¹⁰⁶

Celý text je v příloze. Urválek se později v *Reportéru* č. 16 proti zveřejnění tohoto telefonického rozhovoru ohradil, o tom dále.

Příloha *Reportéra* č. 15 byla tentokrát věnována stěžejní diskusi na téma politických procesů s příznačným názvem „*Jak to bylo možné?*“. Účastníci diskuse, O. Boček, předseda senátu Nejvyššího soudu, J. Čutek z mezinárodního odd. ÚV KSČ, J. Honzík z filosofické fakulty UK, K. Kaplan z Historického ústavu ČSAV, J. Opat z Ústavu dějin socialistických zemí ČSAV, V. Prečan z Historického ústavu ČSAV a L. Sochor z Právnické fakulty UK, se pokoušeli na tuto základní otázku odpovědět, každý z trochu jiného hlediska, z pohledu svého profesionálního zaměření, tedy z pohledu obecně filosoficko-politického na jedné straně a z konkrétnějšího historicky-faktografického pohledu na straně druhé. Diskuse se pohybuje mezi analýzou systémových příčin a poukazováním na osobní odpovědnost konkrétních osob. Podívejme se tedy na několik ukázek, celý text je v příloze.

Úvodem L. Sochor poukazuje na potřebu pojmenovávat věci pravými jmény, zbavit se metafor a vyprázdněných pojmenování, za které si lze dosadit cokoliv podle aktuální potřeby:

Justiční vraždy, lživá demagogie se zájmy dělnické třídy, tendence k osobní noci, potlačení socialistické demokracie — to jsou jen jednotlivé symptomy systému, který se za těmito povrchovými jevy skrýval, následky teorie a praxe stalinismu se Stalinem anebo bez něho, tj. stalinismu, jenž byl destalinizován polovičatě, pokrytecky a nedůsledně. Nedostaneme se ovšem kupředu, dokud se při analýze těchto jevů nezabavíme matoucích pojmů, jako je kult osobnosti. Osvícení lidé dnes samozřejmě chápou termín „kult osobnosti“ ne v jeho doslovném znění, ale pouze jako metaforu většinou ho uvádějí v uvozovkách nebo jej doplňují adjektivem „takzvaný“ stalinismus. Přesto i takto zakrývá tento eufemismus skutečný stav věci. Staví totiž na první místo ideologický derivát určitého systému a tím znovu mystifikuje systém sám. Za druhé staví na hlavu marxistický pohled na společnost a její dějiny a nahrazuje ho myšlením, které osciluje mezi póly deus ex machina a diabolus ex machina. Za třetí metaforu „kult osobnosti“ redukuje stalinismus na dějinné náhody a exkulpuje systém, protože mění v čistou nahodilost krutého „vladaře“, který může být právě tak nahodile vystřídán „vladařem“ dobrým, stejně jako dobrý „vladař“ může být vystřídán „vladařem“ zlým. Mám na mysli ony polonáboženské legendy o Leninovi, které se vyrojily po XX. sjezdu a na počátku procesu destalinizace. Je třeba se tedy vzdát metafor a nazývat věci pravým jménem — termíny jako je osobní moc, byrokratizace socialismu apod.

(...)

¹⁰⁶ *tamtéž*, str. 9

Stalinismus jako ideologie je degenerovaný marxismus, je to amalgam marxismu a byzantského byrokratického pragmatismu, amalgam marxismu a předburžoazního myšlení. Stalinismus jako společenský systém je extrémní byrokratizace socialistické společnosti. K jeho rysům patří monolitismus strany, společenských organizací, společnosti jako celku. Důsledkem je potom teroristický režim, který je liberálnější nebo ostřejší podle proměn společenské situace a podle periodicky se střídajících krizí systému a osobní moci. Stalinismus vybudoval obrovské aparáty reglementace společnosti, od bezpečnostního aparátu až po zjemněnější nástroje ideologického dozoru. Tyto mohutné aparáty mají a měly samozřejmě svůj samopohyb, něco, co bychom mohli charakterizovat jako falešnou produktivitu. Jakmile jsou vybudovány, začínají samy produkovat předmět své činnosti. Začínají si hledat zaměstnání a kde nemají reálné úkoly, vymýšlejí si fiktivní, jež mají pro společnost katastrofické důsledky. Když nejsou protisocialistické síly, vytváří si je rozbujelý bezpečnostní aparát policejní provokací, když nejsou ideoví odpůrci, ideologickou provokací.¹⁰⁷

S podobně otevřenou kritikou se do diskuse zapojil i J. Opat:

Odpověď na otázku, „jak to bylo možné“, bych začal kritikou termínu „deformace socialismu“, užívaného často při retrospektivních pohledech na léta po Únoru. Sérii chyb a omylů nelze odbýt tím, že šlo o chyby nahodilé. Mám za to, že byly svým způsobem „zákonité“, jejich kořeny byly mnohem hlubší. Není mezi historiky vcelku sporu o tom, že zhruba od druhé poloviny 1947 se politika strany orientovala na postupnou realizaci sovětské varianty socialismu v Československu. Od první chvíle to nebylo takto formulováno, ale zcela jednoznačně k tomu došlo po uveřejnění rezoluce Informbyra. Kladu si otázku: Je vůbec možné realizovat v podmínkách konkrétní země společenský systém, jehož principy byly odvozeny ze systému, vybudovaného v podmínkách zcela jiných? Soudím, že normálním způsobem, bez negativních následků pro společnost to možné není. Zvolená varianta socialismu předpokládala hluboké strukturální přeměny společnosti, socializaci všech výrobních prostředků, včetně drobných vlastníků, předpokládala socializaci vesnice. Předpokládala i zcela konkrétní politiku v oblasti kultury i zcela konkrétní mechanismus politické moci. Není, myslím, třeba dokazovat, že kolektivizace vesnice nebyla doprovázena dobrovolným souhlasem a podporou většiny rolnictva. Totéž lze říci o drobných vlastnících ve městech — mám na mysli holiče, klempíře, malé obchodníky, hostinské atd., nejde mi o kapitalisty ani o střední podnikatele, ale ony drobné vlastníky, kteří v době před Únorem považovali KSČ za své spojence a kterým pro budoucnost slibovala garantovat jejich postavení. Takováto koncepce socialismu se nutně musela spoléhat na monopolizovanou politickou moc, na byrokracii, včetně jejích zvláštních oddílů — bezpečnosti, soudů atd. Procesy, postihy vůči jednotlivým osobám, skupinám osob, při nichž bylo použito těch nejdrastičtějších prostředků, jsou svým způsobem extrémní, ale nejsou nahodilé. Teze o zosťování třídního boje, jež tuto praxi zdůvodňovala, se objevila v SSSR v druhé polovině třicátých let, v době čistek. Tato teze se stala i u nás organickou součástí oficiální politiky a metod vládnutí, se všemi důsledky, které z toho vyplývaly.¹⁰⁸

Následuje výklad o alternativách a specifických cestách k socialismu, které údajně Stalin nejprve připouštěl, ale pak je pod hrozbou konfliktu se Západem zavrhl a v rezoluci Informbyra odsuzující Jugoslávii striktně nařídil nastolení sovětského modelu ve všech tzv. lidově-demokratických státech. K. Kaplan, v té době již kvalifikovaný znalec československých politických procesů, uvádí některá fakta jejich vzniku a vývoje:

V historii procesů existují dvě základní fáze. První od počátku 1948 do konce 1949: Jde o případ spojený s Maďarskem, potom případ Čedok (Pavlík), politické procesy proti představitelům jiných politických směrů — Horáková a biskupové. Tyto procesy, které jsou zajisté také tragické, nebyly tak velké svými rozměry a nezasahovaly do strany v takovém rozsahu jako procesy pozdější. Koncem roku 1949 začíná nová fáze. Naskytá se otázka, nám historikům nevyjasněná, kterou zřejmě nikdo nebude chtít vyjasnit, protože lidé, kteří tam byli, si nevzpomínají. V roce 1949 se sešel sekretariát Informbyra v Bukurešti Když jsem s lidmi, kteří tenkrát reprezentovali Československo v Informbyru, hovořil, říkali, že takový orgán nikdy nevolili. Tohoto zasedání se za naši stranu zúčastnil Ladislav Kopřiva a referoval potom na předsednictvu ÚV. Z takových zasedání se obvykle nedělají zápisy. Zachovalo se však usnesení předsednictva o tom, že se zpráva L. Kopřivy bere na vědomí a k ní je přijato rozhodnutí se dvěma body:

že Kopřiva podá na nejbližším zasedání ÚV zprávu o ostražitosti a bdělosti (jde o únorové plénum 1950),

že se prozkoumají patřičné materiály a vyvodí důsledky. Za několik měsíců začíná první šetření a rodí se počátek prvního politického procesu. Na začátku 1950, na zasedání předsednictva ÚV KSS, Slánský říká, že na základě doporučení orgánu Informbyra — zřejmě tím myslí právě onen sekretariát — strana prověřila minulost některých vedoucích soudruhů a došla k závěru, že Clementis má ve své minulosti určité kazy. Zřejmě se

¹⁰⁷ příloha Reportéra č. 15, roč. 1968, str. I

¹⁰⁸ *tamtéž*, str. I–II

myslelo na Paříž a na jeho postoj k sovětsko-německému paktu 1939. Na základě toho dochází k návrhu na odvolání Clementise z funkce. Z té doby se zachovala korespondence mezi Clementisem a předsednictvem. Je neobyčejně smutná, neboť je z ní jasné, že jde o vytvoření případu; Clementisovi se totiž dávají za vinu věci, které už tenkrát musely být snadno vyvratitelné. Například, že byl členem Slovenského výboru v Londýně za války, že to bylo v rozporu s politikou strany, že byl členem londýnské Státní rady, a to prý také proti vůli strany. Clementis na to odpovídá, že jde o omyl, že nebyl členem slovenského, ale Slovanského výboru, že tam byl z pověření stranické organizace v Londýně, že nebyl členem Státní rady, ale právní komise Státní rady a podobně. Domnívám se, že si Clementis uvědomoval, oč jde, protože v dopisu uvádí, že mu už Vyšinskij a Molotov na zasedání OSN ani nepodali ruku...¹⁰⁹

Diskuse pokračuje podrobným výkladem známých faktů o přípravě a konstruování procesu se Slánským a spol. Všeobecná fascinace Slánského procesem je zřejmě tak veliká, že ostatní procesy – ať už kupříkladu ten s M. Horákovou, se slovenskými „buržoazními nacionalisty“ nebo kterýkoliv jiný z dlouhé řady větších či menších procesů – jsou téměř opomíjeni. Neodvažují se však tvrdit, že úmyslně.

Problematickým aspektem procesů byla vyprovokovaná hysterie veřejnosti, volání pro trestech smrti pro obžalované, sepisování rezolucí v závodech či hromadné hlasování ve školách. Oprávněně se mladá generace ptala, odkud se tato slepá víra v oprávněnost procesů a podléhání davové hysterii vzaly. J. Honzík odpovídá:

Roku 1952 jsem seděl u ampliónu a věřil i nevěřil. Byly tam některé nelogické věci, jako třeba tvrzení o malých botách, které prý měl Slánský Švermovi půjčit. Na druhé straně jsem si nedovedl představit, proč by právě tito funkcionáři, kteří prošli lecčím, přiznávali to, co přiznávali. Dnes už víme proč. Zamýšlím se nad tím, jak se z příslušníka revolučních zástupů může stát příslušník hysterického davu. Někdo víc, někdo méně, ale prošly tím statisíce komunistů. Z hezkého pocitu nastupovat na 1. máje 1946 nebo 1947 jako součást avantgardy až po účastníka schůze, která v daném případě sice neodhlasovala (ale původně měla odhlasovat), aby i tři, kteří v procesu nedostali trest smrti, viseli. Většina lidí proto nemluvila ani ze strachu, ani z kariérismu, nýbrž zdánlivě z lepších pohnutek — snad to byla psychóza anebo dokonce přesvědčení. Myslím však, že v tomto případě je přesnější mluvit o psychóze. Kdy však přesvědčení přechází v psychózu, to nevím.

Proč jsme byli ve velké většině tak relativně snadno manipulovatelní? Není pravda, že by všichni komunisté byli roku 1948 tak naivní, aby všechno přijímali s absolutním nadšením. Člověk si uvědomoval, že se vzdává různých důležitých svobod, předpokladů intelektuální práce, jenomže se domníval, že se jich vzdává dočasně a ve jménu něčeho podstatnějšího. Něčeho, co umožní prostým lidem lépe žít a co vytvoří perspektivy pro lepší intelektuální práci. Ale pak najednou nastal moment, kdy se začal vzdávat mnoha věcí, kterých se nikdy vzdát nelze.

Domnívám se dokonce, že tento typ rezignace na vlastní kritické myšlení a na vlastní postoj, tento typ podřizování sebe sama zájmům celku apod., byl zřejmě jednou z příčin toho, čeho jsme byli svědky zejména v procesech s komunisty. Ti lidé se ve svých funkcích jistě dopustili nejedné chyby — a kdo žil konec 40., počátek 50. let, ví přece dobře, jak poměrně snadné bylo pak přimět člověka, aby si sám své chyby napravoval, aby se viděl neobjektivně černě. Dařilo se to i při pouhém kádrovém řízení, tím spíše se to muselo dařit u lidí, kteří si pod tlakem Kopřivova a Bacílkova vyšetřujícího aparátu sami sebou přestali být jisti.¹¹⁰

Diskuse se dále stočila na výběr obviněných, proč se oběťmi stali právě ti komunisté a ne jiní. S. Budín vyslovil následující myšlenku:

Mluvílo se o nahodilosti ve výběru obžalovaných. Ale to bylo pravidlo, byla to teorie amalgamu. V procesech se vždycky na lavici obžalovaných ocitali lidé, kteří neměli spolu nic společného a velmi často zastávali protichůdná stanoviska. Tak se i v našich procesech například ocitl Clementis vedle Londona a Hajdů, kteří byli na ministerstvu zahraničí jeho největšími oponenty. Byli tam Reicin i Šváb, kteří byli agenti sovětské bezpečnosti. Kdyby byl Stalin živ ještě pět let, potom by se na lavici obžalovaných určitě ocitli i Kopřiva, Bacílek a Čepička. Takový je logický vývoj.¹¹¹

¹⁰⁹ *tamtéž*, str. III

¹¹⁰ *tamtéž*, str. V

¹¹¹ *tamtéž*, str. VI

V této souvislosti byl zmíněn i mezinárodní význam procesů pro utváření tábora socialistických zemí a upevňování vlivu Sovětského svazu, a to i v arabském světě. V. Prečan to shrnul slovy:

Je třeba vidět jedno: Jestliže z hlediska vnitropolitického mají procesy vytvořit monolitní společnost, z hlediska sovětské politiky mají vytvořit monolitní socialistický tábor a hrají ukáznější úlohu vůči vedení komunistických stran v jednotlivých zemích. Takový proces proti Slánskému vedl mimo jiné k ukázněvání Gottwalda.¹¹²

Nebyly opomenuty ani vyšetřovatelé, jejich osobnostní charakteristika a činnost. Z toho, co bylo o těchto lidech řečeno, mohli být čtenáři dosti nepříjemně překvapeni:

SOCHOR: Chtěl bych se vás, soudruhu Bočku, na něco zeptat: Jaká byla morální úroveň a intelektuální obzor neřadových vyšetřovatelů, ale jejich šéfů, jako byli Doubek a Kohoutek?

BOČEK: O jejich morálce mohu říci málo, pokud se sami jeden druhého nenahrávali na magnetofonový záznam, nevíme o tom. Jejich kvocient inteligence byl často na dolní hranici a také jejich znalost marxismu praubohá. Operativní agentura byla mizerná. Pozornost byla zaměřena jen na nepřítel ve straně, spousta nepřátel mimo stranu unikala pozornosti a mohla skvěle pracovat. Takováto bezpečnost naletěla na všechno, každou neprověřenou operativně agenturní zprávu brala za svou. A obávám se, že na vnitru byly změny provedeny v nejmenší míře. Pokud vím, byli do dnešního dne za protizákonné činy z celého vnitra odsouzeni čtyři lidé.

SOCHOR: Když jste se setkal s těmito lidmi jako se svědky, jaký byl jejich postoj k jejich bývalé činnosti? Považují se za pouhý nástroj, anebo přiznávají nějakou iniciativu?

BOČEK: Především říkají, že všechno, co udělali, dělali v zájmu strany. Za druhé, že ke všemu, to je k mlácení, „šlapákům“ atd., dostávali pokyny od politických orgánů a od sovětských poradců. Je pravda, že někdy v roce 1950 bylo školení, na němž se skutečně mluvilo o možnosti použití fyzického násilí. Já jsem tam pochopitelně nebyl, ale tvrdí to celá skupina vyšetřovatelů.

SOCHOR: To je známo už z předválečných let. V Chruščevově řeči se mluví o telegramu Ždanova, Molotova a Stalina z Krymu. Velké teroristické procesy z let 1936—1938 měly dopad v každé republice, oblasti a okrese. Někde v NKVD se asi našli svědomití lidé a bouřili se proti použití tortury, žádali vysvětlení od ústředního výboru. Tato trojka v čele se Stalinem odpovídá, že jsou to nemístné úvahy, protože je zcela běžné, že imperialistická policie mučí hrdinné bojovníky proletariátu. Proč bychom tedy — odpovídá Stalin — měli být více humánní proti vzteklým psům imperialistických rozvědek?

TUČKOVÁ: Našel se u nás někdo, kdo měl konflikty se svědomím a odmítl vykonávat tuto práci?

BOČEK: Našli se. A tito lidé většinou zmizeli.¹¹³

Posledním tématem diskuse k problematice procesů byly rehabilitace a obecně podíl soudního aparátu na procesech. Problémem zůstávaly zejména nedokončené rehabilitace, přičemž řada případů nebyla dořešena vůbec, a na případy se zjednodušeným soudním řízením (kupř. trest za odmítnutí vstoupit do družstva) se rehabilitace prakticky nedostala.

BOČEK: Jsou tři skupiny případů se specifickými rysy: Politické procesy, které jsou do značné míry vyřešeny. Ovšem je rozdíl mezi soudní rehabilitací a rehabilitací občanskou a stranickou. Dále je velký objem rozsudků, které na běžícím pásu vyráběl státní soud. Dávaly se dohromady třebaš třicetičlenné skupiny a rozhodovalo se velmi zjednodušeně. Také toho, co převzaly krajské soudy, je obrovský objem a v krátké době to nezvládneme. Pak je tu zvláštní skupina tzv. zemědělských procesů. Nemám na mysli ty vysloveně kulacké, ale takové, kdy třeba někdo nechtěl do JZD, a tak se na něho např. zjistilo, že se nedovoleně ozbrojil. Netvrdím ovšem, že všechno — a to by byla druhá krajnost — co se odehrávalo u státního soudu, je možno a limine zbourat. To by bylo to nejhorší, co by se mohlo stát, protože sami vidíme, že rada diverzantů a sabotérů byla souzena právem. Potíž je v tom, že se rehabilitace nedodělala v roce 1956. Tehdy bylo ještě všechno živé — od té doby uplynulo 12 let důkazy se dávají těžko dohromady a ani archiv není tak úplný, jak by se dalo doufat.

KAPLAN: Politická intervence v soudních procesech zachycena není?

BOČEK: Přirozeně, že ne. Bude to vůbec obrovský problém. V politických procesech jsou snad už věci po soudní stránce z velké části dořešeny, ale nikoli po stránce stranické a osobní.¹¹⁴

¹¹² *tamtéž*

¹¹³ *tamtéž*

¹¹⁴ *tamtéž*, str. VII

Na samý závěr diskuse se zúčastnění vyslovili k principům socialismu, zárukám proti zneužívání moci, probíhajícímu obrodnému procesu a zhodnotily dosavadní vládnutí KSČ.

KOSTROUN: (...) U nás byla podle mého soudu strana budována jako prostředek moci, možná, že byly dvě alternativy. Podle toho, co se dělo už v třicátých letech například v oblasti kultury, je patrné, že tu byl dvojitý model strany. Tady ovšem to někde začíná: Aby mohla strana plnit svou funkci nástroje moci, musí si vybudovat převodové páky, což nejsou jen organizace, odbory atd., ale i bezpečnost a celý systém mocenských nástrojů, které pak pracují v jejích intencích a realizují její záměry. Zažil jsem a zblízka poznal konkrétní fázi jednoho obrodného procesu už kolem roku 1963, kdy velice zesílil vliv těch členů strany, kteří se proti tomuto systému postavili. Narazili na vybudované prostředky, především stranický aparát, který byl schopen za určitou dobu tuto vlnu paralyzovat. Myslím, že hlavní problém je ve straně samé, že nejde o to, jaký je — řekněme — systém jednotlivých ministerstev, ale především na tom, jak je organizována strana. Z tohoto hlediska nemůžeme ani dnes být přehnanými optimisty, protože ve straně samé je dnes ještě mnoho — aspoň kvantitativně — mocných sil...

ČUTKA: ...disciplinovaných vojáků strany...

KOSTROUN: ...dá se to takhle obrazně říci — jejichž samotná existence je přímo vázána na minulý model strany a společnosti, který tu nazýváme deformací. To není žádná legrace, protože jestliže proti tomu není anebo nebude postavena druhá alternativa, pak je možná — snad za delší dobu, než tomu bylo dříve — restaurace těch metod, které tu už jednou byly.

ČUTKA: Vid': „Až se páni profesori vypovídají, dostaneme to znovu do ruky a pak uvidíme!“¹¹⁵

Vskutku prorocká slova...

V *Reportéru* č. 16 byla otištěna reakce dr. Urválka na publikovaný telefonický rozhovor s ním (viz výše). Urválek tvrdí, že nedal svolení k publikování rozhovoru a především že byly některé jeho odpovědi zkreslené. Proto se rozhodl uvést některé věci na pravou míru. Předně odmítá, že by byl nějak zapojen do výslechů obžalovaných a příprav protokolů. Ty prý obdržel jen krátce před procesem k prostudování. Odmítá, že by některý soudce byl před procesem odvolán kvůli tomu, že měl zájem klást i jiné otázky, než byly v přípravných protokolech. Ke své roli a svému zaujatému přesvědčení o nepochybném provinění obžalovaných Urválek uvádí:

Byl jsem naprosto přesvědčen, že všichni obžalovaní se dopustili těch zločinů proti republice a jejímu lidu, z nichž byli usvědčováni a ke kterým se také doznávali. Vím také, že totéž přesvědčení měli i další tři prokurátoři a všichni členové senátu. Tehdy bylo pro nás nepředstavitelné, že by existoval celý aparát složený dokonce z komunistů, který by donucoval významné stranické funkcionáře, komunisty, k nepravdivým doznáním a konstruoval podvodně neexistující „spiklenecké centrum“, aparát, který je schopen donutit obviněné, aby zcela rezignovali na jakoukoliv obhajobu při hlavním líčení a vzdali se i odvolání. K takovému poznání otevřel cestu teprve XX. sjezd KSSS. Nevěděli jsme nic o stalinských represáliích a berijovských metodách. Měli jsme plnou důvěru jak k nejvyšším představitelům strany a státu, tak i k orgánům bezpečnosti a sovětským „poradcům“, kteří je zřejmě řídili. Proto i moje závěrečná řeč byla v plném souladu s mým tehdejším přesvědčením.

Z dnešního hlediska, kdy nezákonné metody bezpečnostních orgánů jsou již známé a kdy je známa i řada dalších souvislostí a vlivů působících při přípravě procesu, je snadné obviňovat prokurátory a soudce činné v procesu z toho, že k výpovědím obviněných a svědků, k věcným důkazům, a znaleckým posudkům nezaujali dostatečně kritický postoj. Žádný z nás však o tomto zákulisí procesu neměl nejmenší tušení.¹¹⁶

Není mi známo, nakolik byl prokurátor Urválek a další členové soudního senátu seznámeni s praktikami výslechů a přípravou procesu, která trvala skoro rok. Ale není možné, aby dr. Urválek nevěděl opravdu *nic*. Už jen proto, že byl o dva roky dříve u procesu s M. Horákovou, kde se s podobnými praktikami setkal. Odvolávání se na XX. sjezd KSSS, kde Chruščov leccos

¹¹⁵ *tamtéž*

¹¹⁶ Reportér č. 16, roč. 1968, str. 14

z nekalých praktik Stalinovy krutovlády poodhalil, aby totéž vyšlo záhy najevo i v Československu, je velmi chabá obhajoba. Ostatně, pokud byla Urválkova závěrečná řeč „v plném souladu“ s jeho přesvědčením, vypovídá to jen a pouze o jeho zaslepené nenávisti vůči obžalovaným a pohrdání soudní spravedlností, když jako prokurátor jednal zcela jednostranně, podle předem připraveného scénáře a neumožnil obžalovaným jakoukoliv formu obhajoby. Výsledek procesu byl předem určen a to Urválek vědět musel. Na závěr si neodpustil krátké „pokání“:

Na počátku roku 1963, když bylo komisí ÚV KSČ po obsáhlém šetření v plném rozsahu zjištěno, že proces s R. Slánským i jiné politické procesy byly vykonstruovány, byl jsem tím hluboce otřesen, požádal jsem o zproštění z funkce a odešel jsem pracovat na úsek, který je zaměřen především na zjišťování příčin obecné kriminality a metod prevence.¹¹⁷

Domnívám se, že o zproštění funkce Urválek nepožádal kvůli „hlubokému otřesu“, ale proto, že byl po úplném odhalení pravdy ve funkci předsedy Nejvyššího soudu, kam byl dosazen koncem roku 1953, nadále neudržitelný.

Za vyjádřením dr. Urválka následuje ještě krátký „dopis čtenáře“, ve kterém JUDr. L. Wichs zpochybňuje Urválkovy argumenty a dokonce uvádí, že pátý den procesu (tj. 25.11.1952) se dožadoval osobního setkání s Urválkem, aby mohl „protestovat a vysvětlit nesprávná a nepravdivá tvrzení, která byla pronesena v předešlých dnech v hlavním přelíčení.“

Celý text prohlášení Dr. Urválka a následný dopis je v příloze.

Reportér č. 17 v článku Josefa Hollera s tristním názvem „...a odsuzuje se k trestu smrti provazem“ připomíná osud generála Heliodora Píky, jednoho z prvních obětí justičních vražd, popraveného 21. června 1949. Článek začíná zněním rozsudku, okolnostmi soudního procesu, marnou žádostí o milost a poslední nocí a posledními slovy gen. Píky před popravou. Následuje přiblížení osobnosti H. Píky, citace ze vzpomínek generála V. Sachera a citace ze záštiplného hodnocení V. Kopeckého z jeho knihy „ČSR a KSČ“:

Je třeba si představit, jak jsme musili být stále ostražití vůči generálu Heliodoru Píkovi jako šéfu čs. vojenské mise, v Sovětském svazu. Od první chvíle jsme věděli, že Píka je vojenským i politickým špiónem, a to nejen v měřítku československém, ale v měřítku širším, v měřítku zájmů západních mocností. Bylo každému známo, že všechny čs. vojenské mise v zahraničí na cestě Londýna přes Káhiru, Bagdad a Teherán jsou napojeny na anglickou vojenskou špionáž a na špionáž anglické „Intelligence Service“. A Heliodor Píka k takovému poslání zvláště kvalifikován. Vypěstoval si své zvláštní schopnosti v generálním štábu čs. armády. Uměl se dokonale přetvařovat a potřeby společnost zabavovat i všelijakými kouzly, jimž se někde naučil, jako jsou triky s kartami, s ručníkem, s prsteny apod. I na zábavě v největším veselí však nepil. Vymlouval se na nemoc jater, ale bylo zřejmo, že ho v generálním štábu naučili nepít, aby v opilosti něco neprozradil. Píka měl i na vojenské misi v Sovětském svazu lidi, kteří všude slídili a které Píka posílal i za soudruhem Gottwaldem a námi, komunisty.¹¹⁸

V článku je dále připomenuto kladné hodnocení Píky od gen. L. Svobody, které však nebylo u soudu přečteno. Gen. B. Reicin, iniciátor procesu, sám popravený spolu se Slánským, nemohl

¹¹⁷ *tamtéž*

¹¹⁸ Reportér č. 17, roč. 1968, str. 10

něco takového připustit. Všechno co obhajoba navrhovala, bylo zamítnuto. Dr. Váhala, Píkův obhájce, v článku říká:

„Tento proces postrádal jakékoliv normální pravidelnosti a nepřipustil právo obhajoby. Právo obhajoby znamená navrhnout svědky, slyšet svědky přímo před soudem, klást svědkům otázky, provést případně konfrontaci svědků s obžalovaným, možnost svědecké výpovědi doplňovat nebo je vyvracet. Právě v obavě, aby velmi povrchní, nic nedokazující výslechy slyšených svědků nebyly úplně znehodnoceny, nebyly připuštěny žádné důkazy. A tak se stalo něco, co snad bylo poprvé v dějinách československého soudnictví: obžalovaný byl odsouzen k trestu smrti, aniž by před soudním tribunálem stál jeden svědek.“¹¹⁹

Autor dále vyvrací tři hlavní body obžaloby a uvádí skutky v nich nařčené na pravou míru, a dokládá, že po prostudování všech dostupných dokumentů musí každý dojít k závěru, že H.Píka je neviný. K absurditě procesů s Píkou na jedné straně a s Reicinem na straně druhé závěrem dodává:

Dokázali jsme se už podívat pravdě v tvář při rehabilitaci procesů s tzv. protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským. Rudolf Slánský byl kromě jiného odsouzen proto, že se ke své „nepřátelské“ činnosti spojil s „anglo-americkým špiónem generálem Píkou (dr. Urválek při výslechu Slánského). Bedřich Reicin byl popraven kromě jiného také proto, že „byl spjat v době své činnosti u I. československého sboru v Sovětském svazu s některými reakčními důstojníky tohoto sboru... jako špiónem Heliodorem Píkou...“

Pane bože, co se to vlastně dělo v těch letech temna? Reicin obviňuje vlastence Píku ze špionáže a posílá ho na smrt, někdo jiný posílá později na smrt i Reicina, protože spolupracoval s Píkou; je to úděsný kolotoč.

Generál Heliodor Píka nebyl odsouzen za to, co ve druhé světové válce v našem osvobozovacím boji proti hitlerovskému Německu konal a vykonal, ale proto, že se jeho činnost v pozdější, politicky změněné době, posuzovala v rozporu se skutečností, na základě přání a — musí se to přiznat — msty. Neboť jiné vysvětlení tu není. Škoda, že poznání přichází tak pozdě.¹²⁰

Celý článek je v příloze.

V témže čísle *Reportéra* byl otištěn dopis pánů JUDr. P. Šimka a Prof. MUDr. J. Broda k výše zmíněnému telefonickému rozhovoru s dr. Urválkem v *Reportéru* č. 13. Autoři v něm navrhnou, aby jednání a úlohu dr. Urválka v procesu se Slánským a spol. posoudil „čestný soud právníků“, neboť se podle nich „dotýká jejich cti jako celku, především pracovníků prokuratury“¹²¹. Pokud by bylo zjištěno, že Urválek věděl o nesprávnosti soudního řízení a nevyvodil z toho důsledky, měl by opustit vědecké pracoviště a najít si místo mimo obor. Závěrem dodávají:

Smyslem těchto řádků není nabádat dr. Urválka ke skoku s petřínské rozhledny, ale k tomu, aby našel v sobě tolik cti, aby opustil vědecké pracoviště, kam v žádném případě nepatří, a aby dal velikost svého provinění proti celému národu zvážit čestnému soudu. Toto by snad i jemu pomohlo, aby se zbavil pocitu hrůzy, který, jak sám prohlásil, v sobě nese už mnoho let.¹²²

Celý text dopisu je v příloze.

¹¹⁹ *tamtéž*, str. 11

¹²⁰ *tamtéž*, str. 12

¹²¹ Reportér č. 17, roč. 1968, str. 13

¹²² *tamtéž*, str. 14

Reportér č. 18 přinesl v rubrice „Rehabilitace“ příběh Štěpána Borýska pod názvem „*Příběh celníka aneb Bude se muset přimluvit Tito?*“ Dotyčný je celníkem, za války utekl do Jugoslávie a přidal se k partyzánům. Byl zatčen a přežil několik koncentračních táborů i pochod smrti. Po válce se vrátil a oženil se s vídeňskou Češkou. Od té doby se nemůže vrátit ke své práci na celnici, protože mu v tom brání jeho kádrové hodnocení. Nejprve byl nepřijatelný kvůli své účasti v jugoslávském odboji, později kvůli své manželce. S tou se později rozvedl, ale jeho kádrový posudek s ním putuje stále dál a ani v roce 1968 nikdo nemá odvahu či vůli ho změnit. A člověk byl bezmocný....

Příloha Reportéra č. 19 s názvem *Tři z mnohých* obsahuje tři svědectví politických vězňů.

První s podtitulem *Jak jsem se přiznal...* je věnována osudu Evžena Löbla, odsouzeného v procesu se Slánským na doživotí. Text je výňatkem z připravované knihy *Svědectvo o procese s protištátným sprisahaneckým centrom vedenom Rudolfem Slánským*.

Poměrně detailní svědectví o pobytu v komunistickém kriminále a vyšetřovacích metodách vyvolává dodnes nepříjemnou pachut', o to větší zděšení muselo takové odhalení skutečnosti působit čtenářům na jaře 1968, když se s ním setkali možná poprvé.

Kdykoli vězeň opustil celu, zavázali mu oči a vedli ho za ruku. Třebaže se mi to v Ruzyni stalo za čtyři roky více než tisíckrát, pokaždé znovu a znovu jsem měl pocit urážky, že mě vedou jako dobytče na jatka.

A fingovaly se i popravy. Šestkrát nebo sedmkrát sebralo, že mě v noci probudili a se zavázanýma očima odvedli do suterénu, zavedli do kanceláře a tam mě nechali stát, abych slyšel telefonický rozhovor. Poněvadž mi ustavičně vyhrožovali, že mě nebudou žít zadarmo, ani si se mnou nebudou ničit nervy a ztrácet drahocenný čas a že vůbec nejsou odkázaní na soud, budou-li se mne chtít zbavit, byl jsem přesvědčen, že jde o popravu. V takovém rozčilení se každé poznámce připisuje zvláštní význam. Před „popravou“ jsem se soustředil na to, jak si mám počínat, zda vůbec něco a co říci jako poslední slovo. Přes toto napětí jsem byl poměrně klidný. Ale když mě odvedli zpět do cely, nastala reakce, hodiny trvající třesavka a duševní stav. Lidová moudrost, že člověk si zvykne i na šibenici, přece jen nemá pravdu.

Po přiznání, kdy se Kohoutek choval už kamarádsky, zeptal jsem se ho, proč to dělal. Řekl, že o tom nic neví a že si věci přimýšlím. Později jsem se od spoluvězňů dověděl, že je to běžná praxe. Fingují popravu, aby podlomili vyšetřovancův odpor.

(...)

Kohoutek — dříve prý prodavač obuvi — byl „ukecaný“. Imponovalo mu, že se může vytahovat na lidi, před nimiž měl asi kdysi velký respekt, a rád se chvástal svými vědomostmi a svou důležitostí. Dokud jsem se ohrazoval proti obviněním a trval na tom, že jsem čestný občan, byl velmi nepříjemný. Avšak sotva jsem se přiznal, že patřím mezi vyvrhly lidstva, byl velice kamarádský a sdílný. Diskutovali jsme o všem a nejednou mluvil o věcech, které by ho mohly stát krk, kdyby se to byli dověděli jeho „učitelé.“ I London — jak mi později vyprávěl — s ním měl stejné zkušenosti. Kohoutek mně prozradil taktiku, kterou používají jeho „učitelé.“ Bít a fyzicky týrat se má zásadně pouze tehdy, hrozí-li nebezpečí ze zpoždění. Když například chytí agenta, je nutno dostat z něho ihned všechny styky, aby bezpečnostní orgány mohly zasáhnout dřív, než se agentovi společníci dovtípí, že ho chytili. Tu je nutno nasadit takové dávky fyzického týrání, které zlomí odpor hned. Později jsem měl ve vězení příležitost mluvit s vězni, kteří byli podrobeni takové proceduře. Kromě klasického bití se používalo ledových sprch, drcení genitálií, zavazování hlavy do mokrého hadru; když prosychal a přitom se stahoval, působilo to šílené bolesti hlavy. To všechno se odehrávalo za nepřetržitého výslechu ve dne v noci. Nikdo z těch, s nimiž jsem mluvil, neodolal déle než dva dny. V těchto případech vůbec nezáleželo na tom, zda vyšetřovanci později své výpovědi odvolali.¹²³

¹²³ příloha Reportéra č. 19, roč. 1968, str. III

Druhým textem je svědectví Františka Faltyse, od mládí komunisty a za války letce v Anglii. Jeho vzpomínky jsou daleko konkrétnější a sugestivně vykreslují podmínky ve věznici na Ruzyni. Detailní popis týrání vězňů, primitivismus dozorců i vyšetřovatelů, absolutní beznaděj, hrůzostrašné prostředí věznice, nekonečně traumatizující volba mezi vzdorováním a přiznáním se k účelově smyšleným činům, to vše nastoluje skutečný obraz „nezákonností“, „přehmatů“ a „porušování socialistické zákonitosti“, o kterých se jinde vedou akademické diskuse u kulatých stolů.

Křížový výslech. Nějak se mi to nechtělo pochopit. Nevěděl jsem, proč mne sem dovezli. Prý, abych tedy všechno vysypal, jenže co? První promluvil „Bohouš“: „Jste špion a teď nám řekněte, kdo vám dával příkazy?“ Pak se do toho vložil „Kohoutek“ a pravil svému třetímu společníku: „Pepíku, piš!“ a „Pepík“ psal tak, jak „Kohoutek“ formuloval věty mého životopisu. Mezitím pršely otázky rychle, na přeskáčku, o důležitých i nesmyslných věcech, jež mne měly zmást, prokazovat protimluvy či nepřesnosti. Šlo to jako z kulometu. Snažil jsem se rychle odpovídat. Odpovědi neuspokojovaly. „Bohouš“ i „Kohoutek“ byli vzteklí a já seděl na štokrleti a třásl se zimou.

Náhle měl Bohouš „objevný“ nápad s teplometem. Přistrčil mi jej k pravému boku na vzdálenost několika centimetrů s poznámkou: „Jste dost tvrdý a za chvíli změknete. My vám tady ty ledvinky už připečeme...“ Opravdu, za pár minut ze mne teklo a výslech končící o půlnoci byl dovršen „trestem“: spát nahý na studené podlaze. — Pět let mne pak zlobily ledviny a lékař usoudil, že díky této „Bohoušově péči“.

(...)

Až později jsem se dověděl, že „Bohouš“ je pověstný podplukovník Bohumil Doubek a že „Kohoutek“ není přezdívka, nýbrž že se skutečně jedná o majora Kohoutka, již tehdy jsem se dozvěděl od bývalého ministerského předsedy Rudolfa Berana (č. 1752, trávil jsem s ním několik týdnů na cele 5/01 v tak zvaném „prasečím chlívků“), že se jedná o bývalého policejního komisaře Kohoutka, který sloužil za všech režimů, a to i za nacistů, kteří ho ke konci války zavřeli na několik měsíců, a to nikoliv za politické delikty.

Vězeňská budova se začala plnit. Bylo slyšet řev vyšetřovatelů, facky, rány a pláč vyšetřovaných. Někteří zešleli a jejich neustálé bédování se rozléhalo dnem i nocí. Velitel věznice (bývalý ostravský kat) si na dvore zařídil chov a výcvik policejních psů ve zvláštních drátěných kotech, jejichž štěkot a skočení celé noci doplňovaly vyšetřovatelskou psychologickou metodu.

(...)

Naše v řadě předcházející cela byla temnicí. (Sám jsem tam také seděl.) Večer 24. dubna tam byl kdosi dodán. Snad se bál, neboť hrozně nařikal a klepal na strážného. Přišli dva a nařezali mu. To se opakovalo 25., pak byl 26. klid a v noci z 27. na 28. duben, když vyšetřovanec bušil na dveře a prosil, aby ho vrátili do jiné cely, přišli snad tři dozorcí, hrozně ho zmlátili, pak mu nasadili svěrací kazajku a do úst vrazili plechový roubík. Když odešli, nastalo ticho, jen my slyšeli tlumený, zoufalý neartikulovaný zvuk, jako když se někdo dusí.

Nemohli jsme tušit, o co jde.

Ráno, při obchůzce dozorců, asi v 5 či v 6 hodin, jsme slyšeli volání strážného na kolegu: „Pocem, pojď se sem podívat! Myslím, že je mrtvej! To bude zase průser...!“

Konečně byla otevřena cela temnice, kdosi odběhl pro nosítka a nastalo ticho.

Když nám pak před naši celu pokládali plechovou misku se snídaní, viděli jsme, že pod oknem u ústředního topení stál opřen slavník z temnice. Na něm ležela plátěná svěrací kazajka a na ní plechový roubík ve tvaru velké hrušky, na jehož silnějším konci byly malé vzduchové otvory a přidělaný řemínek s přezkou k utažení v záhlaví.¹²⁴

Poslední svědectví s názvem *Tupec a inkvizitor* pochází od Vladimíra Veselého, novináře, působícího i v Čs. televizi, který se v Ruzyni ocitl až v roce 1957, ale – jak sám uvádí – metody tam panovaly stále stejné. Zabývá se především osobou hlavního vyšetřovatele majora Ledla, který se podílel i na procesu se Slánským a ve své činnosti pokračoval nerušeně dál i po klíčovém XX. sjezdu KSSS. Svědectví V. Veselého mj. ukazuje, jak snadno lze udělat z novináře špiona:

Major Ledl mne uvítal asi takto: „Neměli bychom o vás žádný zájem, kdybyste byl nějakým úředníčkem z Koospolu. Ale vy jste to dotáhl hodně vysoko a nyní o to níže spadnete. Je domluveno, že jste špionáž prováděl.“

¹²⁴ tamtéž, str. V

Ted jde jen o to stanovit, s kým a jak.“ Na moji námitku, že jsem nevyvíjel žádnou jinou činnost než normální novinářskou, mi vyšetřovatel začal vštěpovat 2 axiomy:

a) Mezi činnostmi novináře a špióna není vůbec žádný rozdíl. Oba shánějí zprávy, pokud možno takové, které nejsou obecně známé. Zdánlivý rozdíl je v tom, že špión tyto zprávy neuveřejňuje nikdy a novinář jen někdy.

b) Každý cizí diplomat a zahraniční novinář je špión, také zahraničně politický redaktor se stýká výlučně s představiteli různých nepřátelských rozvědek a je jen otázka času, kdy s některou naváže spojení.

Pokusil jsem se uplatnit argument, že jako novinář úzce specializovaný na zahraniční politiku, tedy na cizí země, jsem se nestýkal s žádnými vnitropolitickými činiteli, nezajímá se o vnitropolitické záležitosti a nemohl se tedy dozvědět žádná státní tajemství. Nato mi jako axiom č. 3 byla předložena tato definice špionáže:

c) Když dáte nepříteli obrázek tanku, vystřížený z Rudého práva, které je k dostání všude na stáncích, tak je to špionáž.

Na moji námitku o pracovním oboru, který mne vylučoval z vnitřní politiky, mi bylo řečeno, že jsem však mohl při svém postavení získat přístup k vedoucím osobnostem a něco se od nich dozvědět. Tato teze potenciální nebezpečnosti se stala pak leitmotivem celého vyšetřování. Stále znovu jsem slyšel, jakou cenu bych mohl mít pro nepřítel, kdybych byl... atd.¹²⁵

Vyšetřovatelé se netajili svým cynismem, výhrůžky byly běžné, ale některé jejich poznámky mohly způsobit kouzlo nechtěného:

Pplk. Brůha se pokusil o tvůrčí aplikaci cizích zkušeností a vlastní povinné četby se zvláštním zřetelem k mému povolání novináře.

Jednou mě nechal vyvést na vycházku první po zatčení, v den, tedy bylo mimořádně krásné počasí. A když jsem oslněn zíral do hlubin modré oblohy na plovoucí bílé mraky kolem vodárenské věže ruzyňské věznice, vzal mne pojedou strážný z vycházky a odvedl k Brůhovi do kanceláře. Ten tam seděl u otevřeného okna, v němž se jako v rámu v slunečním jasu skvěly svahy Bílé hory s letohrádkem Hvězdou. Ukázal rukou na ten živý obraz a otázal se: „Vzpomínáte si z „Reportáže na oprátce“, jak komisař Böhm ukazoval Fučkovi Prahu a říkal: „Vím, že máš rád Prahu, podívej! Cožpak se už nikdy nechceš do ní vrátit? Jak je krásná, vid! A bude krásná, i když ty nebudeš...“

Řekl jsem, že si na tu pasáž vzpomínám. Na to Brůha začal mluvit v tom smyslu, že jsem v obdobné situaci a že bych z toho měl vyvodit důsledky. Já jsem, upřímně překvapen, odpověděl, že nevím, jak bych já k té cti přišel, aby mne srovnával zrovna s Fučkem. V tu chvíli mu došla i druhá půlka té paralely, totiž srovnání jeho sama s komisařem gestapa, a přišel na chvíli do lehkých rozpaků. Ale jen na vteřinku.

To major Ledl se žádnými literárními reminiscencemi nezdržoval. Promluvil takto:

„Myslíte si, že se s vámi budeme srát? Jste úplně v naší moci. My můžeme všechno. Jsou dvě možnosti: buď se dá s Veselým ještě na něco počítat a vy budete s vyšetřováním spolupracovat, nebo se s vámi počítat nedá a pak vás zlikvidujeme za 14 dní i bez soudu. Tak si to rozmyslete. To je doslova vaše poslední příležitost.“¹²⁶

Plné texty všech tří svědectví jsou v příloze a rozhodně stojí za přečtení.

V *Reportéru* č. 21 se Zdenka Šťastná vrací k problematice amnestie a srovnává amnestii prezidenta Svobody z 9. května 1968 z dřívějšími amnestiemi z let 1960–65. Připomíná, že dřívější amnestie měly tolik výjimek, že mnoho odsouzených za protistátní činnost se prominutí trestu nedočkali.

Pokud porovnáваме nynější amnestii s těmi, které byly uděleny v minulých letech, objevíme dosti markantní rozdíly. I obě poslední amnestie (1962, 1965) byly formulovány politicky, dotýkaly se politických delikventů. Zároveň však byly hned oklesťovány a zužovány řadou výjimek. (...) Nejen tedy, že i z trestných činů proti republice byly vyňaty celé kategorie — ty nejzávažnější, např. vlastizrada, rozvracení republiky atd. — byla zde dále připojena celá řada výjimek, na které se amnestie nevztahuje. Tu byli kromě jiného uvedeni sabotéři socialistické výstavby a jejich pomocníci, pachatelé teroristických akcí, přímí agenti imperialistických rozvědek, organizátoři teroristické, sabotážní nebo jiné nebezpečné protistátní skupiny atd. Vznikala vůbec otázka, zdali výjimek není tolik, že vlastně překrývají amnestované trestné činy.

První podstatný rozdíl letošní amnestie tedy spočívá v tom, že toto oklesťování, tyto výjimky neobsahuje.

A druhý, neklade podmínku, nepřináší lhůty, ve kterých by mohl být zbytek trestu nařízen.

Tyto lhůty — to byl totiž také jeden „háček“ minulých amnestií. Ta z roku 1962 kladla u protistátních trestných činů podmínku dokonce desetiletou, vymíňovala si, že pachatel po celou tuto lhůtu povede „řádný

¹²⁵ *tamtéž*, str. VII

¹²⁶ *tamtéž*

život pracujícího člověka“ a nedopustí se úmyslného trestného činu. Co to v praxi znamenalo? Nic méně než to, že tito amnestovaní byli nadále svým způsobem „pod dohledem“ a pokud se ukázal „vyšší zájem“, stačila třeba drobnost — a pro bezpečnostní aparát nebylo problémem takovou drobnost nalézt — a delikvent skončil zase tam, odkud se dobrodinním amnestie v příznivém případě dostal. Tyto podmíněné lhůty — i když poněkud kratší, 3 a 7 let — obsahuje i amnestie z roku 1965.¹²⁷

Upozorňuje rovněž, že amnestie není totéž co rehabilitace. Omítá však tezi, že by mělo dojít k potrestání těch, kdož se podíleli na politických procesech a považuje takové potrestání za „pouhou odplatu“. Případné prodloužení desetileté promlčecí lhůty chápe jako „politicky účelové“:

„Za současné politické situace vede amnestie i k různým dalším úvahám. Lidé se ptají: „Co bude s těmi, kteří týrali odsouzené v politických procesech, kteří vynucovali nezákonnými metodami jejich doznání? Bude teď vůbec možno postavit je před soud? Nevztahuje se amnestie i na tyto trestné činy?“ Tu je problém poněkud jiný. Nesouvisí s amnestií, ale s promlčením. U těchto deliktů připadá v úvahu lhůta promlčení podle našeho platného právního řádu 5, případně u závažnějších 10 let. Ozývají se dnes požadavky, aby se tyto trestné činy mohly stíhat bez ohledu na toto promlčení. Obnovení trestnosti je však samo o sobě záležitostí z hlediska právního řádu zcela neobvyklá, která je v podstatě v rozporu se základními zásadami trestního práva. Pokud by byl vydán zvláštní zákon, který by umožnil stíhat tyto trestné činy bez ohledu na promlčení, musili bychom připustit, že je vlastně opět právo „vylepšováno“ či „upravováno“ podle aktuálních politických potřeb a požadavků. A koneckonců i případný trest těmto viníkům uložený by nebyl ničím jiným než pouhou odplatou. Oněch trestných činů se totiž dopustili před tak značnou dobou, že dnes by již bylo iluzorní hovořit o převýchově dotyčných pachatelů.“¹²⁸

Celý text článku je v příloze.

Reportér č. 22 se v článku A. Tučkové s názvem „Slánský a spol. – jejich »velký« případ aneb Zlé věci nepřicházejí najednou.“ k procesu se Slánským. Tentokrát se však zaměřil na osobu hlavního vyšetřovatele, jehož jméno je však utajeno a v textu je označován jen jako „XY“. Nepochybně jde o Bohumila Doubka, o jehož vlastní výpověď se text opírá. Patrně existovaly důvody pro utajení jeho totožnosti, nebo se k tomu rozhodla redakce, aby nezavdávala k nějakým formám útoku na jmenovaného.

Článek mapuje cestu dotyčného do řad vyšetřovatelů StB, jeho zaučování u sovětských poradců, metody a cíle výslechů, poměry v ruzyňské věznici, výrobu různých vyšetřovacích verzí až po detailní přípravu soudního procesu. „XY“ byl v roce 1955 zatčen a odsouzen, ale již v roce 1958 byl propuštěn. Ve vazbě pak napsal svou výpověď. To vše jsou dnes známá fakta, dostupná v literatuře. Je ale velmi pravděpodobné, že díky tomuto článku se uvedené skutečnosti dostaly na veřejnost vůbec poprvé. Celý rozsáhlý text je v příloze, zde uvádím krátké ukázky pro ilustraci:

„XY“ říká: Sověští poradci nás učili, že našim největším kapitálem je vyšetřovaneč, i tak lze zpanchartit ono krásné humanistické heslo Gorkého, že člověk je našim nejcennějším kapitálem! Rafinovaný nepřítel totiž po své činnosti nezanechává usvědčující materiály, a proto je třeba ho k doznání donutit. Vyšetřovaneč je nutno fyzicky a nervově vyčerpat — proto ono nepřetržitě stání a chození i noční buzení — a přesvědčit je o tom, že je strana opustila, hodila přes palubu. Cílem bylo vyvolat u vyšetřovaneč „zlom“. Když se podařilo tohoto zlomu dosáhnout, apaticky podepsal všechno.¹²⁹

(...)

(Slánský) Protestoval i proti záhlaví protokolu, na níž bylo uvedeno, že je „židovské národnosti“ a později „české národnosti židovského původu“. Řekl, že takové označení nepodepíše a tak je potom vynechávali.

¹²⁷ Reportér č. 21, roč. 1968, str. 9

¹²⁸ *tamtéž*, str. 10

¹²⁹ Reportér č. 22, roč. 1968, str. 9

Protože se vytrvale bránil přiznání, navrhl poradce Alexej, aby byl vyslýchán nepřetržitě — to znamená bez spánku, bez možnosti se posadit — dokud nepřátelskou Činnost nepřizná. Jednoho večera šel „XY“ s několika českými vyšetřovateli a sovětskými poradci na hokejový zápas. (Neboť život běžel dál i v těchto dobách, lidé chodili do kin, do divadel, na výlety, slavili vánoce i Silvestra, zatímco v kobkách Koloději a Ruzyně jiní lidé bojovali svůj zoufalý zápas.) Po hokeji se vrátili do Ruzyně, aby vystřídali ty, kdož zatím Slánského vyslýchali. Když jeden z vyšetřovatelů zůstal se Slánským sám v místnosti, požádal ho vyslýcháný, aby mohl na odchod. Vyšetřovatel šel na chodbu zavolat stráž — Slánský za ním bleskurychle přibouchl dveře, zamkl a když nenašel jeho služební pistoli, oběsil se na šňůře poplachového zařízení na klíce u okna. Vyrázili dveře a našli ho v bezvědomí, ale vězeňský lékař ho injekcemi a umělým dýcháním přivedl k životu — byl za to později vyznamenán.¹³⁰

(...)

V tomto národě, který zrodil Švejka, se nemohla ovšem ani Ruzyň obejít bez specifík tohoto druhu: Někteří vyšetřovatelé, hlavně bývalí dělníci ze závodů, si stěžovali ministroví — nikoliv, bohužel, na nezákonnosti, ale na to, že při nepřetržitých výsleších není dodržována osmihodinová pracovní doba. Vyskytl se dokonce jeden, který si problém sobot a nedělí vyřešil tak, že soudruha Smrkovského vždycky na tyto dva dny zavřel do temnice. „XY“, hlavní vyšetřovatel, se dlouho zamyslel nad tím, proč se Smrkovský vždycky provinil v pátek, aby musel být potrestán, než přišel na pravý důvod. Lékař, který se denně setkával s nehlubším ponížením humanity, si pro sebe vymyslel příjemný melouch: z lihu, který dostával přidělem pro ordinaci, páčil likér — černý humor by ho mohl nazvat „ruzyňákem“, a „XY“ si během výslechu k němu posílal pro firšana.¹³¹

Když se začala odhalovat minulost a skutečná činnost některých lidí, na něž padlo podezření ze zvlášť nekalé činnosti ve státním a stranickém aparátu, byl mezi nimi i Miroslav Mamula, aktivní člen KSČ na Ostravsku, ale především vedoucí tajemstvím opředeného 8. oddělení ÚV KSČ. *Reportér* č. 23 přináší rozhovor K. Hájka s M. Mamulou pod názvem „*Miroslav Mamula, muž v pozadí, vysvětluje*“. Mamula v něm vyvrací jednotlivá nařčení, která údajně kolují na veřejnosti. Mělo jít o ovlivňování činnosti rehabilitační komise ÚV KSČ v roce 1963, zasahování do činnosti justice (v případě bývalého ministra vnitra R. Baráka, spisovatele J. Beneše aj.), kumulace řízení mocenských orgánů a dokonce případné zneužití armády A. Novotným. Konečně je mu připisována i zodpovědnost za praktiky 50. let. Mamula na většinu výtek odpovídá, že vždy jednal podle stranivých direktiv, s „odpovědností za práci svou i za práci kolektivu“ a na 50. letech nemůže nést žádný podíl, protože ve funkci byl až od roku 1960. Nehledě na Mamulu, kolik takových „odpovědných soudruhů“ bylo... Mamula však měl tu smůlu, že se jako vedoucí 8. oddělení, kde se sbíhaly nitky z vyšších míst, stal terčem kritiky i za řadu funkcionářů v podobném postavení a se stejnou – ne-li větší zodpovědností za direktivní zvůli.

HÁJEK: 8. oddělení se vytýká, že zasahovalo do sféry prokuratury a justice, že ovlivňovalo orgány soudu a prokuratury, že se jeho vedoucí nebo jednotliví pracovníci podíleli na represáliích vůči občanům či dokonce je organizovali.

MAMULA: Mohu mluvit o činnosti oddělení jen od roku 1960. V té době jsme usilovali o to, abychom ve sféře prokuratury a justice působili přesně v duchu usnesení strany. Zvlášť jsem dbal na to, aby moji spolupracovníci stejně jako já neovlivňovali soudy a orgány prokuratury v jejich rozhodování. Pozorně jsem sledoval, aby v 8. oddělení za mého vedení nedocházelo k recidivám metod „padesátých“ let. Ani Státní bezpečnost jsme neřídili, oddělení se tu staralo pouze o stranickopolitickou práci a kádry podle nomenklatury. Z mé iniciativy ani z popudu soudruhů z oddělení nebyl nikdo zatčen ani sledován či odposloucháván. Soudy jsme v žádném konkrétním případě neovlivňovali ani ve prospěch či neprospěch obžalovaného nebo odsouzeného.¹³²

(...)

HÁJEK: Vaše jméno se objevilo také v souvislosti s prací rehabilitační komise na OV KSČ v roce 1963.

¹³⁰ *tamtéž*, str. 10

¹³¹ *tamtéž*

¹³² *Reportér* č. 23, roč. 1968, str. 7

MAMULA: Do rehabilitační komise jsem sice byl koncem srpna 1962 jmenován, avšak na její práci jsem se pro těžké onemocnění podílel jen nepatrně. Když jsem opět po léčení nastoupil do práce, chýlila se činnost komise již ke konci. Neříkám to proto, abych se od ní distancoval, ale proto, že by se mohl možná ještě někdo najít, kdo by mne chtěl obviňovat, že jsem i tuto komisi ovlivňoval. Státní orgány postupovaly při provádění rehabilitací podle usnesení ÚV. Do jejich činnosti jsme rušivě nezasahovali, a naopak jsme se snažili, aby závěry ústředního výboru strany byly v plném rozsahu realizovány.

HÁJEK: V tisku se objevila informace o poradě na 8. oddělení v červnu 1963, na níž jste se měl v rozporu s objektivní skutečností vyjádřit v tom smyslu, že „všechny nepravosti z minulosti byly napraveny“.

MAMULA: Porada v červnu 1963 měla zcela opačný smysl, nežli se uvádí. Šlo totiž o podání podrobných informací o závěrech z pléna ÚV KSČ a porada měla přispět k upevnování socialistické zákonnosti a k podpoře rehabilitací ve smyslu usnesení ÚV. V případě inkriminovaného výroku jde o zkreslenou informaci. Jak bych něco takového mohl odpovědně pronést, když soudní rehabilitace se v té době teprve začaly rozbíhat!¹³³

(...)

HÁJEK: Jste člověk zkušený, musel jste přece za ta léta, po která jste pracoval v aparátě, vidět, že se dějí nedobré věci, a měl jste tedy zasáhnout

MAMULA: Nevím, jaké nedobré věci máte konkrétně na mysli. Na událostech padesátých let nemám nejmenší podíl a do roku 1963 jsem o nich věděl to co naše veřejnost. Tedy velmi málo. Když jsem nastoupil do státně administrativního oddělení, spolu se svými spolupracovníky jsem usiloval o zkvalitňování práce ve prospěch zvýšení obranyschopnosti a bezpečnosti republiky. Vycházeli jsme přitom z docílených kladných výsledků i existujících nedostatků a snažili jsme se politicky působit, aby problémy byly řešeny v intencích linie strany, a tedy aby byly odstraňovány i poznané nedostatky, nebo, jak říkáte nedobré věci. Myslím si, že z minulé činnosti oddělení není mnoho co „odtajňovat“. Naše názory a práci znaly stovky a stovky soudruhů z nejrůznějších úseků. Oddělení nebylo uzavřené, nechodilo se kolem něho po špičkách, lidé se na nás s důvěrou obraceli s nejrůznějšími osobními a pracovními problémy. Ročně za námi přicházely stovky soudruhů se svými návrhy i potížemi.¹³⁴

Z rozhovoru se čtenář mnoho konkrétního nedozví. Soudruh Mamula se snaží odrážet útoky, které jsou na něj vedeny ze všech stran, s odkazem na „vědomí odpovědnosti za svou práci i za práci kolektivu, který řídil“. Byl pevným článkem mocenské struktury a jako takový bezesporu nesl spoluodpovědnost za její fungování.. Jak píše K. Hájek v epilogu tohoto rozhovoru:

Pro veřejnost je Mamula stále oním mužem, který naháněl strach a jenž stál v pozadí všeho zlého. Byla vždy ve všem čistá hra? Teď je každopádně Mamula terčem. Ti, kteří jej postavili do čela 8. oddělení, kdo byli a možná ještě i jsou ve vyšších juncích, než byl on sám, a kdo mu dávali příkazy, se ho veřejně nezastali a takticky se distancovali. Bezesporu Miroslav Mamula byl vedoucím, který oddaně plnil příkazy. Věřil, jak říká, tomu, co dělal, byl článkem důležitého soustrojí, které pracovalo i šrotovalo. Teď zůstal sám a nikdo se ho nezastane. A v tom je kus lidské tragédie.¹³⁵

Celý text článku je v příloze.

V příloze *Reportéra* č. 23 je článek B. Navrátila a Z. Pejčocha „Politik »penzionovaný« v cele č. 8“. Věnuje se kauze bývalého ministra vnitra, místopředsedy vlády a člena politbyra ÚV KSČ Rudolfa Baráka. Ten se osobně podílel na politických procesech 50. let a záměrně zdržoval rehabilitace. Už v závěrečné zprávě tzv. Kolderovy komise se uvádí, že:

V pozdějších letech se zvláště výrazně projevila úloha R. Baráka. Jeho veliká vina a politická odpovědnost spočívá v tom, že jako předseda komise pro prověřování politických procesů v letech 1955 - 1957 a ministr vnitra – ač znal řadu závažných signálů a skutečností – neprovedl šetření důsledně, neobjasnil politickému byru a ústřednímu výboru řadu významných okolností, které vrhaly jiné světlo na hodnocení politických procesů a obvinění jednotlivých účastníků tzv. centra.

R. Barák tak činil především z kariéristických důvodů, neboť spekoval na to, že takovým postupem si nezbytně zaváže řadu vedoucích pracovníků ministerstva vnitra, kteří se na provokacích a nezákonnostech podíleli. Je třeba říci, že právě v tomto období kult Baráka v ministerstvu vnitra nesmírně vzrostl. Vliv na jeho

¹³³ tamtéž, str. 8

¹³⁴ tamtéž, str. 8-9

¹³⁵ tamtéž, str. 9

nesprávný postup měla rovněž skutečnost, že v prvních letech jeho působení ve funkci ministra vnitra proběhly některé procesy (Švermová a jiní, Husák a jiní, Závodský a jiní), které, jak nynější šetření prokazuje, byly nezákonné.

Barák neodstranil z ministerstva vnitra důsledně ty pracovníky, kteří se podíleli na nezákonnostech. Vytvořil situaci, kdy řada závažných opatření týkajících se vyšetřování a operativní práce, přijatá z iniciativy ÚV a osobně soudruha Novotného, nebyla důsledně uváděna v život. Tyto příkazy svěčoval k vyřízení lidem, kteří se podíleli na porušování socialistické zákonnosti a kteří neměli zájem věci řešit a napravit. K dokreslení politického profilu Baráka je třeba uvést skutečnost, že ačkoliv sám předložil politickému byru návrh na odejmutí státních vyznamenání pracovníkům bezpečnosti, kteří organizovali práci na tzv. politických procesech, toto usnesení z r. 1957 vůbec nesplnil.¹³⁶

V lednu 1962 byl za osobní účasti A. Novotného zatčen a na návrh politbyra ÚV KSČ byl odsouzen na 15 let za majetkovou trestnou činnost, zejména za zpronevěru vysokých finančních částek, a to i v zahraničních měnách. Ve skutečnosti šlo o dary zahraničních agentů – vyzvědačů. Od té doby se spekovalo, zda skutečným důvodem k úplnému „odstavení“ R. Baráka byly krádeže peněz, nebo zcela jiné – politické důvody. Barák byl totiž velmi ambiciózní a dokonce usiloval o post prezidenta po A. Zápotockém.¹³⁷

V květnu 1968 podal podplukovník JUDr. M. Richter stížnost na porušení zákona a R. Barákovi byl přerušen výkon trestu. Novináři, kteří za ním do vězení nesměli, konečně dostali možnost udělat s ním rozhovor. Z něj vyplynulo, že se R. Barák – jak jinak – cítí osobně nevinný:

„Pře počítal jsem se v jedné věci. Věřil jsem, že mne propustí to dřívější vedení. Že samo bude cítit povinnost vůči mně a vůči celé mé rodině. Bohužel, toho jsem se nedočkal. Proto si dneska, po lednovém plénu ÚV KSČ, tím více vážím svého příchodu do Prahy.“

K otázce, zda bude znovu politicky pracovat, se vyjádřil, že se této činnosti nezrekne. „To, že je člověk v kriminále, ještě neznamená, že by příchodem do něj měl ztratit to, co má v hlavě, co zná a o čem je přesvědčen.“

Šlo o kriminalitu nebo politickou záležitost? — To byla naše poslední otázka v prvním novinářském rozhovoru s Rudolfem Barákem po jeho oficiálním propuštění na svobodu v budově Nejvyššího soudu na Pankráci.

„Celá záležitost má kořeny už ve čtyřiapadesátém roce. Již od té doby jsem se dostával postupně do rozporů v některých politických otázkách, které budu muset důkladně osvětlit, ukázat na příčiny, pozadí. Protože po těch osm, devět let politické práce jsem byl dobře informován o situaci v zemi. A myslím, že jsem měl dost času si to zhodnotit.“¹³⁸

Zbývá jen dodat, že Nejvyšší soud zrušil v červenci 1968 rozsudek jako nezákonný, R. Barák byl rehabilitován, ale do politiky se již nevrátil, i pro normalizační garnituru byl příliš nepohodlný. Celý text článku je v příloze.

Příloha *Reportéra* č. 24 se vrací k otázce „Jak se to mohlo stát?“ v rozsáhlém článku „A každý podezíral každého“ (díl I.) se k této otázce vyjadřuje první ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva. Redakční úvod k výpovědi L. Kopřivy znovu otevřeně odmítá tezi o anonymní kolektivní vině a vyzývá k pravdivému pojmenování všech konkrétních viníků.

Teze o kolektivní vině a další upevňování moci hlavních strůjčů deformací patří mezi zásadní a rozhodující momenty, které probouzející se jaro roku 1956 zmrazily na příštích dvanáct let. Dvanáct let je příliš dlouhá

¹³⁶ <http://www.coldwar.cz/kold3.htm>

¹³⁷ více o konfliktu Baráka s Novotným v knize Kaplan, K., Kosatík, P.: *Gottwaldovi muž*. Paseka, Praha-Litomyšl 2004, str. 283-284; také článek Karla Pacnera *Nová zbraň rozvědky – únos*,

http://zpravy.idnes.cz/vedatech.asp?r=vedatech&c=A020425_121928_vedatech_jan

¹³⁸ příloha *Reportéra* č. 23, roč. 1968, str. XVI

doba; namísto odpovědného, zasvěceného a celkového pohledu na ta nejkrutější léta sbíráme teď střípky osobních křivd a paušální odsouzení metod, pídíme se po vykonavatelích a marně hledáme strůjce, vyčítáme odpovědným málo odvahy a pomíjíme systém, který odvalu nepřipouštěl, jehož morálka oslavovala odvahu v něčem jiném, než ji vidíme dnes.

Rok padesátý šestý je mezník; odpovědní měli v té době dost faktů a znalostí, aby obhájili svou čest, aby přirozené touze lidí po spravedlnosti, svobodě a humanismu pomohli k sebenaplnění: Neudělali to; proto od této chvíle lze s plnou odpovědností obvinít vládnoucí skupinu lidí ze všeho, co se stalo. V té chvíli se postavila proti lidu, jen pod tlakem přiznávala to či ono, aby vzápětí přešla do ofenzívy „ve jménu dělnické třídy a v zájmu socialismu“.

V pravidelně opakujících se fázích bojů proti nejrůznějším nebezpečím ukazovala vládnoucí skupina občas i hezkou, propagační tvář. Na XI. sjezdu v roce 1958, pět let po odhalení kultu osobnosti a Berijovy kliky, se nesměle hovoří o rehabilitacích; rehabilitační komise pracují i po XII. sjezdu a v roce 1963, na zasedání ÚV ve dnech 3. a 4. dubna, podává Antonín Novotný zprávu o porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti a na základě této zprávy jsou L. Kopřiva a A. Čepička vyloučeni z KSČ, K. Bacflek zproštěn funkce člena předsednictva ÚV KSČ a prvního tajemníka ÚV KSS, B. Köhler odvolán z funkce tajemníka ÚV KSČ. To je všechno. Čili: největší viníci jsou L. Kopřiva a A. Čepička, menšími pak K. Bacflek a B. Köhler a ti ostatní nic, už nikdo víc, nikdo.

Dokumenty posledních měsíců však dokazují, že i tato politická pirueta byla kamufláž. Viníků je víc. Mnoho. Přesto i někteří z nich při otázce „Kdo je ten hlavní?“ ukáží podle vzoru usnesení z roku 1963 na ty dva: Ladislav Kopřiva a Karol Bacflek. První a poslední ministr národní bezpečnosti.

Na koho ukáží oni?¹³⁹

L. Kopřiva nejprve předkládá svůj životopis – od vstupu do sociálně demokratické strany po 1. světové válce po vyloučení z KSČ v roce 1963 a odchod do důchodu. Podrobněji vysvětluje své působení v čele kádrového oddělení ÚV KSČ, přitom si stěžuje, jak už v letech 1948–49 zasahovaly do činnosti tohoto oddělení samozvané Akční výbory Národní fronty.

Akční výbory Národní fronty jako revoluční organizace únorových dnů zaslouží jistě důkladnější pozornost historiků. Tři roky od konce války, tři roky od dnů, kdy přirozená tendence rozhodovat o spravedlnosti na ulici byla předána lidovým soudům, nastupuje znovu revoluční síla, jinak zformovaná, k dalšímu aktu čistky a třídění mimo státní a soudní moc. Nejsou snad v činnosti akčních výborů, v té bezprostředně poúnorové činnosti, symptomy budoucích deformací? A nedochází snad v aparátě strany ze strachu z nadřazování se akčních výborů k přebírání jejich hlavní síly, kterou byla represe?¹⁴⁰

Na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 byl Kopřiva zvolen jedním ze zástupců generálního tajemníka R. Slánského. V listopadu téhož roku zastupuje Československo na poradě Informačního byra.

Na zasedání ÚV KSČ koncem února 1950 podává pak zprávu, kde poukázal na to, že podle rezoluce tohoto orgánu je nejdůležitějším úkolem KSČ úsilí o všemožné zvyšování revoluční bdělosti ve vlastních řadách a odhalování a vymycování buržoazně nacionalistických živlů a agentů imperialismu, ať se skrývají kdekoli. Pro pochopení situace je nutné připomenout tento neslavně proslulý orgán, Informbyro, jeho rezoluce o Jugoslávii a z toho potom pramenící závěry pro práci komunistických stran ostatních, přesněji řečeno závazné směrnice pro honbu na čarodějnice, ať už se jmenují jakkoliv. Čím vyšší postavení budou zaujímat v té či oné komunistické straně, tím lip, neb imperialisté musí dostávat ránu za ranou.¹⁴¹

Rezoluce Informbyra měly pro politické čistky v zemích lidové demokracie zásadní význam (v článku je přehled o zasedáních Informbyra od roku 1947, který sestavil L. Kopřiva). Zejména po roztržce s Jugoslávií všechny zbývající členské země Informbyra v čele se Sovětským svazem politiku Komunistické strany Jugoslávie (KSJ) označili za „protistranickou, protisovětskou a neslučitelnou s marxismem-leninismem“ a jednomyslně ji odsoudily. Tím byla zahájena kampaň

¹³⁹ příloha Reportéra č. 24, roč. 1968, str. XIII

¹⁴⁰ *tamtéž*, str. XIV

¹⁴¹ *tamtéž*

za očistu v řadách KSČ. Protože se ÚV KSJ této schůze Informbyra v červnu 1948 v Rumunsku nezúčastnil, rozhodlo se ÚV KSČ 8. července 1948 nevyslat své zástupce ani na sjezd ÚV KSJ.

Je pozoruhodné, že místo toho, aby se zástupci většiny komunistických stran přišli podívat na situaci v KSJ a přesvědčili se o její činnosti, odmítli účast na sjezdu KSJ.

Zatím se v orgánu IB „Za trvalý mír, za lidovou demokracii“ pokračovalo v hodnocení „zrady“ KSJ projevy nejvýznamnějších zástupců komunistických stran. Nejaktivnější počtem příspěvků svých vedoucích funkcionářů byla Komunistická strana Rumunska. Zástupci KSČ se vyjádřili až 22. prosince 1950 článkem R. Slánského v čísle 51. časopisu „Bělehradští špióni bez masky.“¹⁴²

L. Kopřiva dále vysvětluje, že tlak vůdců mezinárodního dělnického hnutí byl veliký a jakýkoliv odchýlný názor byl v této době pokládán za nepřátelský. Kampaň, která měla reflektovat rezoluci Informbyra a objasnit situaci v KSJ probíhala v KSČ „zcela jistě slaběji“ než v jiných komunistických stranách.

Změnu přineslo zasedání Informbyra v listopadu 1949 v Maďarsku. V článku jsou uvedeny části znění některých schválených rezolucí. Jedna z nich byla schválena k referátu rumunského delegáta G. Georgiu-Deje s názvem *Komunistická strana Jugoslávie v moci vrahů a špiónů*. (Už jen to, že oficiální dokument může mít takovýto název, je příznačné ... a přízračné.) V této rezoluci se mj. praví:

... Klika bělehradských nájemných špiónů a vrahů se otevřeně smluvila s imperialistickou reakcí a dala se do jejich služeb, což s naprostou jasností odhalil budapešťský proces Rajka-Brankova ...

... Přejít Titovy kliky není náhodný, došlo k němu na pokyn jejich pánů — angloamerických imperialistů, jejichž je zaprodancem ...

... Titova klika udělala z Bělehradu americké středisko špiónáže a protikomunistické propagandy...

... V Organizaci spojených národů, kde Kardeljové, Djilasové a Beblerové vystupují ve velmi důležitých otázkách mezinárodní politiky v jednotné frontě s americkými reakcionáři...

... V důsledku kontrarevoluční politiky Tita-Rankoviče, která uchvátila moc ve straně a ve státě, byl v Jugoslávii zřízen protikomunistický, policejní státní režim fašistického typu...¹⁴³

Tyto rezoluce měly pro další vývoj v Československu i v dalších zemích sovětského bloku zásadní význam. Při hledání a odstraňování nepřátel, které KSČ začala praktikovat ihned po Únoru 1948, se nyní zaměřila i do vlastních řad. Jak L. Kopřiva sám přiznává

Vliv těchto rezolucí na usnesení KSČ a opatření z nich vyplývající je nesporný. Čelní funkcionáři reagovali na jednotlivé myšlenky a závěry rezoluce ve svých projevech. Byla vyhlášena linie bdělosti a ostráživosti. Kdokoliv by se byl v této době vyjádřil opačně, nebo jen měl nějaké pochybnosti, stavěl se okamžitě do řad nepřátel.

Členové KSČ chtěli dokázat svou revoluční bdělost a svoji oddanost straně i tím, že se nejen řídili pokyny této rezoluce, ale aplikovali její zásady na současnou situaci. Zklamat důvěru strany bylo největším proviněním.¹⁴⁴

Následuje ještě krátká informace o zasedání Informbyra koncem dubna 1950 v Rumunsku. Celý text článku je v příloze.

Reportér č. 25 otiskuje pod titulkem *O vině a nevině A. Novotného* projev G. Husáka, který pronesl na zasedání ÚV KSČ 29. května 1968 po vystoupení A. Novotného. Husákova nevráživost

¹⁴² *tamtéž*, str. XV

¹⁴³ *tamtéž*, str. XVI

¹⁴⁴ *tamtéž*

vůči Novotnému je známá. Protože byl Husák, spolu s ostatními „buržoazními nacionalisty“ odsouzen až v roce 1954, tedy relativně dlouho po popravě Slánského i po smrti Gottwalda, snažil se Husák svést vinu (nebo její hlavní část) za svůj proces na Novotného:

Víme, že kulturní praktiky ještě nějaké ty roky trvaly; a dá se říci, že trvaly až do lednového pléna letošního roku. Kdo je tím zlým duchem pak, když zavřeli Slánského? Mluví se tu o odpovědnosti Gottwalda. Gottwald při svých zásluhách měl jistě i své nedostatky a v kulturních souvislostech nesl i odpovědnost. Ale pokud já vím, soudruh Gottwald v roce 1953 zemřel. A co nastalo potom u nás? Éra zákonitosti, éra slušných metod, alespoň vůči soudruhům, vůči všem občanům? Kdo byl tím zlým duchem potom, po smrti soudruha Gottwalda? Kladu zcela otevřeně tuto otázku soudruhům, kteří hledají viníky v mrtvých. Pokud já vím, praktiky kultury trvaly velice dlouho, nejen v druhé polovině padesátých let. (...) Kdo tedy byl tím „zlým duchem“ a kdo za kterou éru nese odpovědnost? Aby bylo jasné, proč to říkám, uvedu, proč si myslím, že velkou míru odpovědnosti nese A. Novotný. Nerad mluvím o osobních věcech, je mi to nepříjemné. Ale musím to říci, protože to, co tu předkládám, jsou fakta, která je možno si ověřit. Bacílek a Kopřiva svalují věci na sovětské poradce. Určitá míra odpovědnosti tu jistě je; ale považují to za zbabělé a pro komunistu nedůstojné, jestliže v dnešní situaci, v současné antikomunistické hysterii, nebo i v hysterii antisovětské, svalují takoví staří funkcionáři vinu na Sovětský svaz nebo na sovětské poradce. Bylo však už řečeno, že roku 1953 byli Berija a jeho agenti včetně Lichačeva popraveni.

Kdo tedy nese odpovědnost potom? Také poradci? Kdo má politickou odpovědnost? Soudruh Piller tady mluvil o osmi procesech. Někteří soudruzi z postižených jsou přítomni. Sedí tu soudruzi Smrkovský, Pavel a nevím, zda ještě někdo jiný. Z těch osmi velkých procesů bylo sedm až po popravě Berijl, Lichačeva a dalších. Kdo tu tedy má politickou odpovědnost? Věděl A. Novotný a ostatní, že Berija a jeho agenti byli už odsouzeni a popraveni? A že Sovětský svaz zároveň s nimi odsoudil i jejich metody?

V březnu 1954, když už A. Novotný byl ve vedení strany jako jeden z nejčelnějších funkcionářů (dnes se sebe dělá skromného, že byl jenom jeden z rovných), měl se po třiceti devíti měsících vyšetřovací vazby Novomeského, a dalších konat s námi proces. Poprvé mi dovolili obrátit se na vedoucí činitele. Napsal jsem dopis předsednictvu strany a Generální prokuratuře. V tom dopise jsem napsal, že po třiceti devíti měsících vazby není ještě se mnou sepsán protokol. Že se používají surové, násilné vyšetřovací metody, že jsem absolutně nevinný. Zkrátka v rozsahu oněch pěti stran, které mi povolili, vylíčil jsem situaci a měl jsem k předsednictvu strany a Generální prokuratuře jedinou prosbu: aby mne vyslechla buď stranická komise, nebo orgány prokuratury. Dostaly vedoucí orgány a Antonín Novotný tyto moje dopisy, věděli o tom?

Dostal jsem tuto odpověď (samozřejmě prostřednictvím bezpečnostních orgánů): Vedení strany rozhodlo, že půjdete před soud, budete souzen a přísně odsouzen. Jediná odpověď pro člověka, který byl už tehdy více než dvacet let ve straně, který napsal jen fakta a nic jiného nechtěl.¹⁴⁵

V příloze *Reportéra* č. 25 pokračuje výklad bývalého ministra národní bezpečnosti L. Kopřivy „*A každý podezíral každého*“ (díl II.) o příčinách, vývoji a důsledcích politických procesů. Kopřivův výklad událostí je do značné míry politicky korektní, hledá objektivní příčiny v existenci studené války, v provokacích a „záškodnických a sabotážích akcích“, v tlaku ze zahraničí, v činnosti sovětských poradců i v bezduchem následování zjednodušených tezí o zostřování třídního boje. Fakta, která L. Kopřiva uvádí, nejsou nijak zvlášť v rozporu se současnými historickými znalostmi a odpovídají v podstatě tomu, co je uvedeno v historickém nástinu v úvodu této DP. Mezikomentáře redaktora Josefa Hollera, kterými je text L. Kopřivy protknut, už tak korektní nejsou.

Vedoucí činitelé naší komunistické strany žili dlouho v Moskvě, v prostředí, které formovalo jejich myšlení a vytvářelo onu sentimentální komunistickou kázeň za každou cenu. V době války byla bezesporu nutná, po válce... Je snadné říci ne, je těžké však to dokázat. Jugoslávští komunisté tvořili svou politiku v partyzánském boji, v bezprostředním vlivu vlastenců, v těžkých podmínkách. Víra ve správnost vlastní cesty musela zcela zákonitě být u nich silnější.

Nebylo by správné vyčítat našim vedoucím komunistům, že neprohlédli lživost všech obvinění. Studená válka byla v rozkvětu, situace ve vlastní zemi a ve vlastním táboře nedávala možnost vše objektivně posoudit. Zvlášť ne proto, že se pod prohlášení podepsali i představitelé komunistických stran s vynikající

¹⁴⁵ Reportér č. 25, roč. 1968, str. 5

demokratickou tradicí, jako byli Palmiro Togliatti a Jacques Duclo? Nevěřit jim? Nevěřit v té době Stalinovi, Togliattimu a Duclosovi?

Skutečně není tak snadné jednoznačně odsoudit naše komunistické představitele za to, že se nepostavili po bok Jugoslávii. Že se zalekli nátlaku, když váhali s represivním prováděním teorie o zostřování třídního boje.

Všechny ty nadnesené řeči rezolucí, dnes tak směšné, měly bohužel velmi praktický obsah a dosah.¹⁴⁶

V maďarském procesu s Rajkem se objevila jména československých komunistů, které maďarská strana doporučovala zatknout. Vedení strany nejprve váhalo a poté předalo věc ministerstvu vnitra. V roce 1949 došlo k prvním zatčením, tedy v době, kdy ministerstvo národní bezpečnosti, jehož byl Kopřiva prvním ministrem, ještě nebylo zřízeno. Tím se snaží vyhnout odpovědnosti za počátek represí. Možná za počátek represí vůči komunistům, ne však represí jako takových.

Po přijetí rezolucí Informbyra začaly přicházet nejrůznější oznámení a udání. Jak uvádí Kopřiva, Komise stranické kontroly (KSK) si stěžovala na neschopnost Bezpečnosti tyto případy řešit a rozhodla se Bezpečnost posílit svými pracovníky. Tak došlo ke konfliktu mezi těmito orgány a rozvinula se chorobná podezřavost všech vůči všem. Po sesazení Slánského z funkce generálního tajemníka KSČ se na Kopřivu snesla kritika za to, že několik měsíců předtím proti němu zastavil šetření. Dále Kopřiva čelil nejrůznějším provokacím a udáním, z nichž uvádí např. že se snažil umožnit útěk Clementisovi, že zatajil hlášení o přípravě atentátu na Gottwalda a Zápotockého, že kryl „zrádnou činnost Slánského a jeho společníků“. Bývalý tajemník Svazu protifašistických bojovníků mu v roce 1964 sdělil, že ho nutili, aby řekl, že měl Kopřiva jeho prostřednictvím styky s dr. Horákovou a její skupinou.¹⁴⁷

Dál se Kopřiva obšírně zmiňuje o činnosti sovětských poradců (jejichž skutečná jména prý ani neznal), o zatčení Šlinga, Záborského, Švába, Valeše a konečně i Slánského.

„Nemluvil bych pravdu, kdybych dnes tvrdil, že jsem obvinění proti Slánskému nevěřil. Materiály a svědectví byly tak přesvědčivé, že jsme tomu věřili všichni.

(...) O pravdivosti výsledků vyšetřování, které mi byly předkládány, jsem byl tehdy přesvědčen.“¹⁴⁸

Koncem ledna 1952 Kopřiva funkci ministra národní bezpečnosti na vlastní žádost opustil. Redaktor J. Holler tento krok komentuje slovy:

Ladislav Kopřiva zastával funkci ministra národní bezpečnosti od 23. května 1950 do 22. ledna 1952. Nastoupil v době procesu s dr. Miladou Horákovou, o kterém se dozvěděl z rozhlasu, a odešel deset měsíců před nejostudnějšími dny v dějinách naší země, deset měsíců před procesem s Rudolfem Slánským a ostatními falešně obviněnými. Bylo by naivní tvrdit, že o ničem nevěděl. Věděl o všem. A všemu věřil. Věřil tomu, všichni jeho nejbližší a dlouholetí spolupracovníci jsou zrádci a špioni. Kromě Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Viliama Širokého se mnoho předválečných komunistů z vedení strany dostalo do rukou Doubkům a Kohoutkům, kteří mučením a podlým odvoláváním se na jejich lásku ke straně konstruovali jejich výpovědi o onomu fantastickému konečnému nařčení z nejhanebnější zrady.

A ministr národní bezpečnosti vymyšlená obvinění předkládá, protože jim věří, nejvyšší vedení strany souhlasí, protože věří. Nebo je k víře někdo nutil? Ale kdo? KDO? Na to neodpovídá ani Doubek, ač jeho výpověď hýří podrobnostmi, ani Ladislav Kopřiva, ani Karol Bacilek, ani Antonín Novotný, který jako jediný z tehdejšího nejužšího vedení zůstal.

Ladislav Kopřiva požádal o uvolnění z funkce. Ne na protest proti zcestným metodám, ale proto, že se domníval být nedostatečně bdělý a ostražitý! Taková to byla doba!¹⁴⁹

¹⁴⁶ příloha Reportéra č. 25, roč. 1968, str. I

¹⁴⁷ *tamtéž*, str. II

¹⁴⁸ *tamtéž*, str. V

¹⁴⁹ *tamtéž*, str. V-VI

Kopřiva svůj odchod vysvětluje tím, že byl „poslední měsíce pod stálým napětím, a jednak proto, že byl podezříván a osočován z několika stran.“ Dostal se do takového psychického stavu, že nemohl již dále pracovat. Patrně příliš slabá povaha na takovou funkci.

V roce 1956 vypovídal Kopřiva i na vojenské prokuratuře, aby záhy zjistil, že jeho „pohled na činnost sovětských poradců začínal být kritický“. Shledává činnost všech dosavadních stranických komisí pro přešetření politických procesů (z let 1956 a 1963) za nedostatečnou a rehabilitace za neukončené:

Základní chyba při prošetřování politických procesů z let padesátých spočívá v tom, že bývalé vedení strany neprovedlo ani v roce 1956, ani v roce 1963 rehabilitaci důsledně a že neřeklo členům strany o celém případě plnou pravdu. Případ měl být posouzen v celém kontextu tehdejších souvislostí, spravedlivě, netendenčně, kriticky a sebekriticky tak, aby se vytvořily předpoklady pro důsledné odstraňování nedostatků a chyb v minulosti, a současně i záruka toho, aby se nic podobného již neopakovalo. Tak, aby se dospělo ke zjištění historické pravdy, zamezilo se zkreslování skutečností, ať kladných, či záporných, nebo posuzování z hlediska jednotlivce.¹⁵⁰

Ve zbývající části článku Kopřiva detailně kritizuje činnost obou rehabilitačních komisí, brání se všem nařčením, která na něj tyto komise uvalily, a ohrazuje se před svým vyloučením ze strany. I žádost o přešetření jeho vyloučení byla zamítnuta. Je mu vytýkáno, že „v roce 1951 a proti všem nezastavil obrovský parní válec, který ze zahraničí valil k nám, nečelil jeho silám proti všem v období, kdy všichni v oprávněnost těchto opatření věřili“.¹⁵¹

L. Kopřiva se zkrátka stal pro řadu vedoucích funkcionářů vhodným *mouřenínem*, na jehož bedra byla naložena téměř veškerá vina, přitom však ti, kterým tímto mouřenínem byl, svorně mlčeli a mlčí. A ti zemřelí už budou mlčet navždy. Autor článku J. Holler uzavírá slovy:

Dokud nebude lidu této země předložen objektivní a seriózní rozbor příčin a vlivů, které vytvářely atmosféru padesátých let, bude toto období ležet na svědomí našich národů jako těžký balvan. Dvanáctiletá praxe politikaření kolem deformací nás dostatečně naučila nevěřit ani jednomu z pokusů přesvědčit stranu a národ o kolektivní vině, nebo jen o vině několika jednotlivců, či donutit nás ke kolektivnímu zapomnění. Oběti těch let jsou příliš hrozné a a deformace v myšlení příliš veliké.¹⁵²

Přídavkem ke zповědi Ladislava Kopřivy je článek Petra Kettnera „Případ Lédl“. Věnuje se případu Josefa Lédl, bývalého vyšetřovatele Státní bezpečnosti, o jehož praktikách vyprávěl v *Reportéru* č. 19 Vladimír Veselý (viz výše). J. Lédl se stal vedoucím hospodářské správy Ústavu radiotechniky a elektroniky ČSAV v Praze, kam byl – podobně jako mnozí jiní – tiše „uklizen“. Zpočátku byl klid, ale jen do chvíle, kdy se zaměstnanci tohoto ústavu dozvěděli z článků v *Mladém světě* a záhy i v *Reportéru* o skutečné minulosti bývalého podplukovníka Lédl. V ústavu zavládlo zděšení, horečně se diskutovalo, zda Lédl odvolat, nebo zda mu odpustit,

¹⁵⁰ *tamtéž*, str. VII

¹⁵¹ *tamtéž*, str. VIII

¹⁵² *tamtéž*, str. IX

pokud on sám o prominutí požádá a přizná svou vinu. Jak z článku vyplývá, v době jeho vydání nebyla situace ještě vyřešena.

V tomto čísle *Reportéra* (25) je na str. 22–24 ještě článek J. Opata „*Milovali svou zemi*“ s podtitulem *K 20. výročí první a druhé rezoluce Informbyra o KSJ*. Autor podrobně mapuje historii těchto rezolucí a jejich fatální vliv nejen na rozkol mezi Sovětským svazem a Jugoslávií, ale i na rozpoutání čistek a politických procesů v ostatních lidově demokratických zemích. Jugoslávští komunisté své pozice nakonec uhájili, i díky charismatické osobě svého vůdce maršála Tita, a – jak autor uzavírá – „*Historie sama rozřešila vážný spor. Za pravdu dala nikoliv mocnému Stalinovi a Informbyru, ale bojovným komunistům Jugoslávie a jejich vedení.*“¹⁵³

V příloze *Reportéra* č. 30 je poslední velký článek o politických procesech. V. Vrabec jej nazval přílehavě „*Mlýn a mlynáři*“. Základní příčinu autor spatřuje v politickém systému, „za nějž odpovídá naše strana, neboť spočívají přímo v jejím pojetí a postavení jako mocenské nástroje.“¹⁵⁴

Z toho vyplýval mechanismus, ohánějící se sice demokratickým centralismem, ale s důrazem na druhou polovinu tohoto termínu, se společenskými organizacemi a druhými stranami jako převodovými pákami, s byrokratismem a nadřazováním strany nad společnost, policie nad stranu a aparát či dokonce jednotlivců nad její volené orgány. Tedy v politickém systému a v pojetí strany, které jsme převzali jako jediné tehdy existující, ale vůbec nehodící se k nám, protože nepřihlížely k našim národním zvláštnostem, demokratickým tradicím, k humanistickému cítění českého a slovenského lidu.¹⁵⁵

O metodách, které tento systém zplodil, autor tvrdí, že „vyrostly z nenormálního a zaostalého prostředí carského Ruska, kde bylo asi (sic!) třeba bojovat i těmi nejdrastičtějšími prostředky proti barbarství reakčního samoděržaví, zamořeného špiclovstvím, korupcí a vůbec nemorálností v politickém životě, bestialitou, které se musely nutně odrazit i v činnosti dělnické strany, na formách její práce, vztahu mezi členy strany atd.“¹⁵⁶ Zde se však autor zásadně mylí (anebo záměrně skutečnost převrací), protože to byli právě bolševici s Leninem v čele, kteří již krátce po říjnové revoluci v roce 1917 zahájili bezprecedentní teror a nemilosrdnou občanskou válku, odrazili četná masová povstání a vzpoury, až nakonec odpor obyvatelstva za cenu obrovských obětí zlomili.¹⁵⁷

Autor shledává, že postupem času se i KSČ stala stranou disciplinovaných členů plně důvěřujících názorům vedení, a ten kdo projevil jen trochu odlišný názor, byl označen za trockistu a podobně. Přijetím rezolucí Informbyra se tento princip mnohem více utužil. Představa o československé cestě k socialismu se stává nerealizovatelnou. Již v září 1948, na popud četných členů strany, začalo masové zatýkání všech, kteří tak či onak nesouhlasí s novým režimem. Strana

¹⁵³ Reportér č. 25, roč. 1968, str. 24

¹⁵⁴ příloha Reportéra č. 30, roč. 1968, str. I

¹⁵⁵ *tamtéž*

¹⁵⁶ *tamtéž*

¹⁵⁷ viz *Černá kniha komunismu I*, str. 44–122

„začala klást důraz na ostré vedení třídního boje, na omezování a zatlačování zbytků kapitalistických živlů“. Hovořilo se o nutnosti zřízení táborů nucených prací. V listopadu 1948 schválilo ÚV KSČ zřízení Komise stranické kontroly, která měla prověřit všechny členy strany.

V celé zemi rostla atmosféra nedůvěry a podezírání, činnosti špiónážních centrál kapitalistických států, různé sabotáže, vraždy funkcionářů apod. vedly k tomu, že za každou chybou a nedostatkem byl spatřován zlý úmysl. Slánský 8. prosince 1948 na poradě krajských tajemníků řekl, že za různými tzv. objektivními potížemi stojí rafinovaná práce nepřítelů a Gottwald na zasedání předsednictva ÚV KSČ v lednu 1949 v diskusi o zásobovacích obtížích na Slovensku řekl, že se bojí, že za tím nevězí jen neschopnost, ale nedobrý „poměr ke straně a k její politice“.¹⁵⁸

Bdělost a ostražitost se staly příkazem dne. Státní bezpečnost zvyšovala aktivitu a neváhala používat metod nejrůznějších provokací. V krajích vznikají tzv. bezpečnostní pětky.

V. Vrabec dále vyjmenovává nejvyšší stranické funkce a osoby, které se v nich během let 1949–53 vystřídaly. Kumulace stranických a státních funkcí je až zarážející. Následuje podrobný popis událostí po Rajkově procesu v Maďarsku. Zatčení bývalých interbrigadistů a dalších členů strany, příprava procesu se skupinou představitelů bývalých nekomunistických stran v čele s M. Horákovou, zatčení tzv. slovenských buržoazních nacionalistů, zatčení O. Šlinga a jeho kruté vyslýchání, zatčení dalších vysokých stranických a státních funkcionářů, přibývající podezření na Slánského, narůstající tlak z Moskvy na jeho zatčení, dopis „Velkému Metaři“ a konečně zatčení samotného Slánského.

6. prosince 1951 na zasedání ÚV KSČ byla již veškerá Slánského dosavadní činnost kvalifikována jako zrada a Gottwald zde řekl, že se Slánský sám pod tíhou důkazů přiznal. Následovala nejen mohutná vlna rezolucí (bylo jich přes 10 tisíc), žádajících nejvyšší tresty pro zrádce, ale také nová vlna zatýkání. (...) Na doporučení Stalina byl vyměněn ministr národní bezpečnosti. Po L. Kopřivovi se jím stal K. Bacílek.¹⁵⁹

Toto sdělení je mimochodem v rozporu s prohlášením L. Kopřivy, který ve své výpovědi tvrdil, že z funkce národní bezpečnosti odešel na vlastní žádost.

Dostáváme se k procesu s tzv. centrem (Slánský a spol.), včetně zřízení komise, která měla operativně zajišťovat jeho průběh a tiskové komise, která ho měla zprostředkovávat pro veřejnost. 20. listopadu 1952 začalo „trapné divadlo“, které po sobě zanechalo 11 popravených.

Následoval výběr kandidátů k dalším procesům a jejich rozdělení do skupin podle profesí a zaměření. „Opět o tom i o výši trestu rozhodoval politický sekretariát, v němž byli po smrti Gottwalda Bacílek, Čepička, Dolanský, Kopecký, Novotný, Široký a Zápotocký.“¹⁶⁰ To je poprvé, co jsou takto jmenovitě označeni ti nejodpovědnější, ti, kteří měli rozhodující a poslední slovo.

Konaly se procesy se skupinou Švermové (leden 1954), s tzv. skupinou slovenských buržoazních nacionalistů (duben 1954), se skupinou vedoucích pracovníků bezpečnosti (prosinec 1953), s tzv. velkou trockistickou radou (únor 1954) a další. E. Löbl ve svém *Svědectví o procesu* píše, že se chystali ještě další procesy a StB sbírala materiál na další funkcionáře.

¹⁵⁸ příloha Reportéra č. 30, roč. 1968, str. II

¹⁵⁹ *tamtéž*, str. V

¹⁶⁰ *tamtéž*

Tento na detailní informace bohatý a přehledný článek je uzavírán zmínkou o vzniku stranických komisi na přešetření politických procesů. 10. ledna 1955 byla zřízena tzv. Baráková komise, 30. srpna 1962 nová tzv. Kolderova komise, která navrhla zrušit obžalobu u většiny postižených, doporučila však (prý na návrh Novotného) rozdělení právní a stranické rehabilitace.¹⁶¹

To ovšem musely přijít polednové dny letošního roku. A jak ukazuje praxe, a obě poslední zasedání ÚV KSČ to potvrdila, ti u nichž je míra odpovědnosti za procesy největší, se k přiznání své viny vůbec nemají. (...) Jistě výstižně mluvil G. Husák o ztrátě paměti a nedostatku lidského svědomí u některých čelných představitelů strany z minulých let.¹⁶²

Reportér č. 31 se v článku A. Tučkové „*Rudolf Barák a zákony smečky*“ vrací k případu bývalého ministra vnitra, kterého nechal Novotný v roce 1962 ve vykonstruovaném procesu uvěznit na devět let, údajně za zpronevěru financí (viz výše). V době vydání tohoto článku (červenec 1968) byl rozsudek nad R. Barákem Nejvyšším soudem zrušen. Ohlas však vyvolala jak Baráková výpověď, tak „patetická řeč“ jeho advokáta.

Politická „věrchuška“ minulých let se zjevila jako smečka lidí, kteří se před aparáty kamer na sebe usmívají, ale přitom se smrtelně nenávidí – jeden na druhého schovává v trezoru usvědčující materiál.¹⁶³

V článku jde v podstatě o to, že Barák by dnes neměl být považován za kdovíjakého bojovníka za rehabilitace, když se v roce 1953 stává ministrem vnitra, za jeho éry jsou nadále popravováni nevinní lidé (milost jim sice udělit nemohl, ale nepokusil se nijak zasáhnout), sám si přisuzuje hlavní zásluhu na zatčení O. Šlinga a rehabilitační komise, které předsedal, v roce 1955 zaretušovala vinu za proces se Slánským, dokonce došla k závěru, že na procesu se Slánským „není v podstatě potřeba nic měnit“.

Pro *Reportér* č. 32 vedla A. Tučková rozhovor s předsedou Nejvyššího soudu dr. Otomarem Bočkem na témata obsažená v titulku *O rehabilitacích, justici a jistotách dnešní doby*. Hlavním problémem spojeným s prováděním rehabilitačního zákona, na který dr. Boček poukazuje, je časová vzdálenost procesů, které je nutno zrekonstruovat, a s tím související dohledávání důkazů. Zjišťování, zda bylo při vyšetřování používáno fyzické či psychické násilí, je také nesmírně obtížné, protože v soudních spisech nic takového samozřejmě uvedeno není. Dalším obtížně řešitelným problémem jsou provokace a provokatéři, na které neexistuje trestní postih. O to víc je situace komplikovanější, protože metoda provokací byla v 50. letech zavedeným systémem. Pokud jde o soudce, rozhodovat o jejich odpovědnosti za nezákonná rozhodnutí má kárný senát Nejvyššího soudu, který pro tento účel zvolí Národní shromáždění.¹⁶⁴

¹⁶¹ *tamtéž*, str. VI

¹⁶² *tamtéž*

¹⁶³ *Reportér* č. 31, roč. 1968, str. 13

¹⁶⁴ *Reportér* č. 32, roč. 1968, str. 8

Dr. Boček však důrazně upozorňuje, že:

Podstatnou stránkou rehabilitačního komplexu je to, že znamená revizi rozsudku, nikoliv zákonodárství. Jestliže nějaký čin byl trestným v době, kdy byl spáchán – živé je to například u přechodů přes hranice – potom se soud musí držet zákonů, které platily v době, kdy soudce o trestném činu rozhodoval. I když třeba dnes dotyčný čin není trestný anebo nebude jako takový posuzován. Jinak by se nám rehabilitace změnila v revizi nikoliv rozsudků, ale samotného zákonodárství a po pravdě řečeno ve svých důsledcích i v revizi celého poúnorového vývoje.¹⁶⁵

Podívejme se ještě na jeden velmi výmluvný úryvek z tohoto v mnoha ohledech zásadního rozhovoru:

REPORTÉR: Některé dopisy, které dostáváme do redakce, mě až děsí. Zamýšlím se nad tím, jestli minulá deformace hluboce nepostihly i duši národa. Ozývá se v nich pomstychtivý tón, někdy i dychtící po krvi – co s tím?

Dr. BOČEK: Považuji zkázy, které utrpěly charaktery lidí, za nejhorší a obávám se, že právě ty jsou nejtěžší napravitelné. Můžeme totiž do jisté míry napravit křivdy, které se staly před soudem, ale těžko můžeme napravit škody na lidech, kteří byli zlomeni nebo u nichž došlo k podhodnocení důstojnosti člověka. Tento krizový jev má mnohostrannou podobu. Mohl bych to ukázat právě na justici. Klíčový problém, jak postavit justici na nohy a jak z ní udělat justici v pravém slova smyslu, je – a to myslím hluboce vážně – vrátit spravedlnosti její váhu. To znamená vrátit váhu úloze soudce a vrátit mu ovšem i jeho morální profil.¹⁶⁶

Reportér č. 33 otiskl úvahu Zdeňka Eise „*Literatura a procesy*“. Autor shledává, že Sartrova předpověď, že literatura „za železnou oponou“ přinese do evropské literatury něco zcela nového, se naplňuje. Touto novou literaturou je v prvé řadě literatura faktu, „knihy těch, kteří byli při tom; svědectví, vzpomínky, dopisy záznamy, výpovědi atd.“ Tedy blíže upřesněno literatura takřkajíc „kriminálnická“.

Přítomná chvíle – a za ní se tající morálka slušného člověka – nám stále ještě ukládá poznat důsledně a v úplnosti vše z toho, co zůstalo naší zkušenosti v uplynulém dvacetiletí skryto, vše to, co zůstalo naší zkušenosti v uplynulém dvacetiletí skryto, vše to, co úryvkovitě znala jen menšina národa. Proto jsme se stali dychtivými čtenáři novin, vášnivými posluchači rozhlasu a netrpělivými diváky televize. Chceme-li z toho, co po dlouhou dobu zůstalo skryto zkušenosti národa, udělat věc veřejnou, všem přístupnou, pak musíme počítat s tím, že na konci tohoto poznávání stojí vnitřní obroda národa a mravní obrození socialismu. Poznání i obroda měly by co nejdříve přejít do vědomí celku, aby působily jako mravní protilátka proti možnému opakování, byť třeba v jiné podobě.¹⁶⁷

Z. Eis vyzdvihuje zejména první knihu tohoto druhu vydanou u nás, *Svědectví o procesu* od Evžena Löbla, jednoho z přeživších po procesu se Slánským a spol. Říká o ní:

Löblova kniha je vícestranná: je to dokument o době z pera člověka který jako jeden z mála ze Slánského procesu přežil; je to osobní výpověď i zpověď umocněná fakticitou i dramatickým podáním v literární čin. Je to také první velké mravní memento člověka, který s pukajícím srdcem vzal na sebe nelehký úděl vynést „na povrch hloubku morálního a politického bahna“.¹⁶⁸

Druhou vyzdvihovanou knihou je *Studené slunce*, což je deník Jiřího Muchy (syna malíře Alfonse Muchy), několik let vězněného v pracovním táboře, „psaný za svitu hornického kahanu uprostřed důlní sloje“.

Autorova kniha je poselstvím intelektuála z hlubin země, z hlubin nespravedlnosti evropským intelektuálům, s nimiž ho pojily četné duchovní svazky.¹⁶⁹

¹⁶⁵ *tamtéž*, str. 9

¹⁶⁶ *tamtéž*

¹⁶⁷ *Reportér* č. 33, roč. 1968, str. 26

¹⁶⁸ *tamtéž*

¹⁶⁹ *tamtéž*, str. 27

Jen doplním, že dalším světově proslulým svědectvím o procesu je *Doznání* od Artura Londona.

Tím jsme se časově dostali k 21. srpnu a vojenské okupaci. Jak je uvedeno v úvodníku až dalšího řádného čísla *Reportéra* s pořadovým číslem 36, *Reportér* č. 34 byl připraven k tisku, ale po nečekaných událostech (vpád zahraničních vojsk) se redakce rozhodla, že jej nevydá, protože obsahově neodpovídal aktuální situaci. *Reportér* č. 35 vyšel v omezeném nákladu a omezeném rozsahu osmi stran a každý jeho dochovaný exemplář je vzácností.

Po obsahové stránce byl *Reportér* po zbytek roku 1968 velmi střízlivý a plně respektoval nařízení, které zakazovalo publikovat jakékoliv informace o pohybu vojsk či jejich přítomnost jakkoliv kritizovat. Vnitropolitické komentáře a vůbec celá domácí publicistika vyzývala ke smířlivému postoji vůči nastalé situaci, kterou je zkrátka nutné přijmout jako fakt, přizpůsobit se jí a v dalším postupu z ní vycházet. Z několika čísel *Reportéra* z pozdního podzimu 1968 jsem měl dokonce osobní dojem, jako by k žádné okupaci snad ani nedošlo. Cenzurní opatření začala znovu účinně působit. Tomu odpovídá i zpracování tématu politických procesů a rehabilitací, které se omezilo již jen na dva rozsahem i významem nevelké články.

V *Reportéru* č. 40 v článku „*Aby se nevrátily nezákonnost a zvěle*“ hledá J. Belda záruky proti obavám z návratu poměrů před lednem 1968 nebo dokonce 50. let. Stručným výkladem o koncentraci moci, vlivu studené války a nekontrolovatelné represi ze strany Státní bezpečnosti a justice se dostává k „polednovému demokratizačnímu procesu“ a „soustavnému odhalování nezákonností a násilných vyšetřovacích metod padesátých let“. Vyzdvihuje roli médií, které „nás seznámily s mnoha konkrétními případy zvěle a nezákonností a byla uváděna jména nejen obětí, ale i jejich trýznitelů“. S přihlédnutím k aktuální situaci svou úvahu uzavírá slovy:

Připustí-li se ke slovu zbraně, nikdy nejsou vyloučeny zcela nepředvídané obraty a návraty. Věříme však, že lid naší země, který poodhalil roušku zakrývající dosud nejtemnější údobí posledního dvacetiletí, už nikdy nebude schopen dobrovolně přijmout podobné metody bezpečnosti a justiční praxe, a nikdo z bezpečnosti, prokuratury a soudů se na nich podílet. (...)

Jsou-li však občané naší republiky proti tomu, co deformovalo náš vývoj v posledních 20. letech, neznamená to, že jsou proti socialismu. Naopak, jsou pro socialismus skutečný, pro humanistické uspořádání naší společnosti.¹⁷⁰

Konečně v *Reportéru* č. 41 se Z. Šťastná vrací k rehabilitacím v reportážním článku „*Nejen právníká záležitost*“. Líčí zkušenosti z činnosti rehabilitačních poraden, které se hned v prvních dnech své činnosti setkaly se značným ohlasem a zájmem veřejnosti.

Počáteční poradenská činnost je důležitá i z toho důvodu, že odborníci správně rozliší, zda jde o soudní či mimosoudní rehabilitaci, a v tom směru doporučí klientům další kroky. Ale ulehčí pozici i soudům a advokátům. Pracovníci poradny totiž vysvětlí mnohým zájemcům, že v jejich případech o rehabilitaci vůbec neběží. Již dnes z mnohých žádostí vyplývá, že by někteří lidé chtěli využít rehabilitace ke změně naprosto

¹⁷⁰ Reportér č. 40, roč. 1968, str. 8

správných rozhodnutí ve věcech občanských, správních i soudních, které s politickými aspekty deformačního údobí nemají nic společného.¹⁷¹

A to je vše. Nezbyvá než konstatovat, že všichni, kdo se na přípravách *Reportéra* v roce 1968 podíleli, zejména v těch šesti hektických a neopakovatelných měsících od března do srpna, kdy se mohli těšit z dosud netušené svobody slova, základní podmínky pro skutečnou a plnohodnotnou žurnalistickou práci, vykonali ohromný kus práce a stejně jako mnozí další přispěli k poznání tragické povahy režimu 50. let, vyjasnění mnoha skutečností a částečně i k sebereflexi národa, který v oné atmosféře živelného budování socialismu a slepého následování svých vůdců nebyl schopen rozpoznat pravdu od lži a důsledky svého počínání. *Reportér*, ve spolupráci s dalšími médii, pomohl objasnit příčiny těchto jevů, jejichž vrcholem se staly politické procesy, které si komunisté s nejvyšší pečlivostí zkonstruovali sami na sebe. Bohužel – a to znovu opakují – takové pozornosti, které se dostalo procesu se Slánským a dalšími komunisty, se jiným obětem státního teroru až na malé výjimky nedostalo. Kde hledat příčinu? Patrně si strana chtěla především zamést před vlastním prahem a očištěním se od hříchů na vlastních lidech chtěla dokázat, že to s reformami a odstraněním stalinských relikvů myslí vážně. Rovněž to může souviset s vnitrostranickým bojem, kdy se tzv. progresivní komunisté snažili konzervativce znemožnit poukazováním na jejich hříchy z minulosti.

Dovolím si vyslovit spekulaci, že se komunisté sami přičinili o publicitu „svého Slánského“ a novináři jim ochotně „skočili na vějičku“. To však nijak nesnižuje jejich zásluhu a úsilí, protože dopátrat se podrobných informací nemuselo být vždy snadné, zvláště když ve stranickém aparátu a veřejných funkcích stále pracovali lidé, kterým odhalení jejich minulosti muselo být krajně nepříjemné.

6. 2. Student

Časopis *Student* byl periodikem vysokoškolských studentů, vydávaný Vysokoškolskou radou ČSM. Periodicita: týdeník. cena 1 Kčs. Kromě problematiky vysokoškoláků a mládeže se věnoval politice. V roce 1968 se vyznačoval snad nejradikálnější žurnalistikou, která vyvrcholila publikováním rozhovoru s redaktory rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Stačila vyjít jen první část, dalším už zabránila srpnová okupace. Ze známých přispěvatelů můžeme jmenovat Alexandra Kramera a Jana Kavana.. Významný prostor na stránkách *Studenta* měl Ivan Sviták a byla též publikována série dopisů mezi Pavlem Kohoutem a Günterem Grassem.

---

¹⁷¹ *Reportér* č. 41, roč. 1968, str. 14

Student č. 12 z 20. března 1968 publikoval první ze série rozhovorů pod názvem *Ženy s podobným osudem* (s podtitulem *Seriál rozhovorů studenta s vdovami po popravených v procesu z roku 1952*). Autoři článku jsou Jan Kavan a Alexandr Kramer, hovoří Heda Kovalyová–Margoliová, vdova po R. Margoliově. Její vyprávění je redakčně neupravené a ponechané v původní podobě nesouvislých vět. Nejdříve se pozastavuje nad odpovědností strany a jejích čelních představitelů za politické procesy, nepožaduje ani tak vyšetření toho, kdo je za co zodpovědný, ale vytvoření záruk, aby se tato praxe nemohla opakovat. V zárukách na principu kolektivního vedení nevidí řešení:

Já, když jsem v třiašedesátém roce když byla ta slavná rehabilitace ... kterou teda já osobně považuju za skutečnou facku do našich obličejů ... když jsem se zeptala, jaká je záruka, aby se něco podobného v budoucnu neopakovalo ... tak nato ...tak jsem slyšela odpověď: Tu záruku dává kolektivní vedení ... Což není vůbec odpověď' ...podle mého názoru, to, co to všechno způsobilo, bylo příliš mnoho moci v příliš málo rukou ... Ať už to byl jeden člověk, nebo několik lidí, nebo třeba i několik desítek lidí, pořád to bylo příliš málo lidí a ta moc byla příliš nekontrolovatelná ...Každá moc svádí k tomu, aby byla zneužita.¹⁷²

Dále H. Margoliová vypráví, jak se doslechla, že Gottwald údajně Margolia ze seznamu určených k trestu smrti škrtl, ale nakonec byl Margolius stejně popraven, z čehož usuzuje, že tu byl „někdo ještě mocnější“. Vzpomíná na atmosféru po zatčení E. Goldstückera, kterého měli všichni za „neobyčejně čestného člověka“ a domnívali se, že se stal obětí „nějakého velkého spiknutí řízeného ze Západu“ a že „strana to objeví, že se na to přijde a že očištění těchletých lidí je otázkou týdnů“. Popisuje zatčení svého muže před jejich domem, které „bylo inscenováno tak trochu jako ve filmu“. Nejbolestnější pro H. Margoliovou prý bylo, že po zatčení jejího muže se k ní začali hlásit „všichni reakcionáři, takoví ti zazobanci a páni domácí“, kdežto soudruzi se od ní odvrátili a „na ulici dělali kruh, aby vás nemuseli potkat“. V době procesu byla těžce nemocná a ležela v nemocnici v Praze na Bulovce. Chtěla propustit domů, ale lékař jí to nedovolil, načež den po výslechu jejího muže dostal příkaz, aby jí okamžitě poslal domů. Když rozhlas vysílal přímý přenos ze soudní síně, ihned poznala, že „je zle, protože jsem vůbec nepoznala jeho hlas. Mluvil takovým napjatým, takovým cizím, takovým vynuceným hlasem. Věděla jsem, že nemůže mluvit pravdu.“. Ihned po zatčení svého muže a i později psala dopisy na všechny strany, ve kterých se za něho zaručovala. Všechny zůstaly bez odezvy. 3. prosince 1952 byla pozvána k poslednímu rozhovoru před popravou, což byl asi její nejstrašnější zážitek. Úmrtní list získala až o rok později.

12. dubna 1963 byla pozvána na ÚV, kde jí bylo oznámeno, že její muž byl rehabilitován. Žádala, aby byla rehabilitace důkladně zveřejněna a publikována v novinách, a to hlavně kvůli dítěti, které bude jinak stále považováno za syna zločince. Bylo jí řečeno, že to není možné, s dodatkem: „Nebojte se, soudružko, vono se to roznese...“

Potom ještě psala generálnímu prokurátorovi, kde žádala potrestání všech, kteří se „dopustili zločinu vraždy“ na jejím muži. Věrně podle tradice, opět bez odpovědi. Závěrem H.

¹⁷² Student, č. 12, roč. 1968, str. 1

Margoliová doufá, že se vysvětlí, proč se rehabilitace táhla až do roku 1963 resp. 1968. Autoři rozhovoru nabízejí hledat možnou odpověď v *Rudém právu* z 18. prosince 1952, které cituje ministra národní bezpečnosti K. Bacílka na celostátní konferenci KSČ: „*Mnoho usvědčujících důkazů o činnosti spikleneckého centra bylo získáno až po zatčení Slánského. Za velké pomoci soudruhů Gottwalda, Zápotockého, Dolanského, Kopeckého a nejvíce soudruha Novotného (podtrženo autory) byl získán materiál z aparátu strany a z různých ministerstev.*“¹⁷³

Student č. 13 z 27. března 1968 pokračuje v sérii rozhovorů s vdovami po popravených *Ženy s podobným osudem*. J. Kavan a A. Kramer si tentokrát pozvali Lídu Clementisovou, ženu bývalého ministra zahraničních věcí Vladimíra Clementise.

Do patřičné atmosféry naladí čtenáře krátké úryvky ze závěrečné řeči prokurátora J. Urválka, rozsudku Státního soudu a noticky spisovatele Ivana Skály („*Jaká služba, taková výslužka. Psovi psí smrt!*“). L. Clementisová vzpomíná na poslední rozhovor s manželem, na jeho statečnost při popravě („*Tehdejší ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek, který byl při popravě, když Vlada věšeli, mi řekl, že se Vlado choval jako kavalír...*“).¹⁷⁴ Popisuje poslední rozhovor s manželem před popravou, svůj vlastní pobyt ve vězení (byla zavřena 23 měsíců) a zjevnou zradu Kl. Gottwalda, který Clementise, t.č. v Americe, ujišťoval, že se může bez obav vrátit do Československa.

V rámci Clementisovy částečné rehabilitace dostala odškodnění 50 tisíc korun, přičemž jí bylo řečeno, že Clementis sice nespáchal to, za co byl odsouzen, ale kritikou sovětsko-německého paktu o neútočení v roce 1939 se „dopustil úchylky“. A jak si L. Clementisová představuje důslednou rehabilitaci?

Především musí být potrestáni praví viníci, zvláště Široký a Bacílek. Novotný byl od 6. září 1951 tajemníkem ÚV KSČ, od 6. prosince 1951 členem předsednictva ÚV KSČ od září 1953 prvním tajemníkem ÚV KSČ. Vladovým největším nepřítelem byl Viliam Široký, to byl podle mne inspirátor jeho smrti. Už na IX. sjezdu KSS napadl Vlada, Laca Novomeského, G. Husáka a další jako buržoazní nacionalisty. Těsně před tím, než jsem jela za Vladem do Ameriky, pozvali mě Čepičkovi na večeři. Byl tam i Široký, Kopecký a Šlechtovi. A Šlechtová říkala: Paní Clementisová, vidíte, že žena takového zrádce, jako byl Rajko, musí o všem vědět a musí tedy také trpět. Já jsem tenkrát žasla, co mi to říkají. Na letišti mě šla vyprovodit Margita Široká, ta se potom, co Viliam Široký přestal být tím, čím byl, zastřelila.

Viliam Široký toužil se stát ministrem zahraničních věcí, taky se jím po Vladovi pak stal. Když mě propustili, tak se Široký o mně vyjádřil, že se diví, že jsem nespáchala sebevraždu. Snad mu také řekli, jak to bylo v té Ruzyni. To mě tam zavedli do podzemí, svlékli donaha, vážili, měřili, fotografovali ze všech stran, hledali, jestli nemám nějaké zvláštní znamení, zuby mi projeli a nakonec se zeptali, kdo by mě mohl identifikovat v případě mé smrti..., tak jsem řekla, že Viliam Široký. Strašně mi vynadali.¹⁷⁵

Autoři dále konstatují, že mnoho dokumentů ještě není k dispozici, archivy jsou zavřené, hledání skutečných viníků je složité. L. Clementisová o přešetření rozsudku nikdy nežádala, jen o

¹⁷³ *tamtéž*, str. 3

¹⁷⁴ *Student* č. 13, roč. 1968, str. 3

¹⁷⁵ *tamtéž*

znovupřijetí do strany. Nevzali ji, že prý je „už stará“... Po propuštění pracovala v Národní knihovně jako samostatný odborný bibliograf, aby nebyla lidem moc na očích. Bacílek na ni dělal nátlak, aby se nechala přejmenovat. Její rodiče byli vyloučeni ze strany a vystěhováni z bytu. Měli se nastěhovat do domku s udupanou hlínou místo podlahy. Mnohem odvážnější, než ti, kteří nabídli L. Clementisové zaměstnání, jsou podle ní ti, kteří se „přímo odmítli zúčastnit té špinavé hry. Právníci Solnář a Bláha šli raději do dolů, než aby se stali loutkami v rukou vrahů.“

Otázka viny je jistě velmi složitá. Dnes se každý snaží zbavit svého dílu odpovědnosti a omlouvá se vírou, neznalostí, disciplínou, kázní, bezmocností. A přece existují příklady mravní statečnosti, které ze všech těchto „argumentů“ dělají pouhé výmluvy. Boj mezi etikou a strachem z existence musel někdo prohrát. Ale ti lidé, u nichž zvítězila obava a stali se poslušnými šroubečky v hrůzném stroji, nemohou – či aspoň ti méně otrlí – mít klidný spánek. Dokazují to nepřímě i slova dr. Boženy Pátkové, sestry Lídy Clementisové: „Když jsem se šla v průběhu procesu uklidnit procházkou v parku, spatřila jsem tam předsedu senátu státního soudu dr. J. Nováka, který se celý třásl a byl viditelně na pokraji nervového vyčerpání“.¹⁷⁶

V témže čísle *Studenta* je na str. 9 pod názvem *Básník za mřížemi* velmi civilní svědectví Josefa Knapa o spisovateli Janu Zahradníčkovi. V roce 1951 byli oba v rámci skupiny katolických intelektuálů zatčeni a ve vykonstruovaném procesu odsouzeni, J. Zahradníček na 13 let. Krátce po propuštění na amnestii v roce 1960 však Zahradníček zemřel na následky neléčené srdeční choroby. V roce 1968 byl rehabilitován.¹⁷⁷ Pro ilustraci připojuji krátkou ukázkou:

Aby se aspoň na chvíli před usínáním distancoval od vězení a aby se mohl soustředit sám k sobě, přetahoval si prostěradlo přes hlavu. Zpod deky vyčnívaly nohy. Ubohé, obnažené, kostnaté, hubené nohy vězňovy. Když usnul, bylo slyšet jeho stálé, tiché pochrupávání, jako když kočka přede. Ale než usnul? Měl raportem povoleno, že může mít u sebe fotografie svých tří malých dětí, synka a dvou ještě menších děvčátek – jinak se dopisy z domova nebo fotografie tehdy musely odvádět po dvou třech dnech. Měl tehdy snímek pohlednicového formátu pořád u sebe v knize, kterou právě četl. Hlavně před usínáním – dotýkal se před námi obrázku klamavým pohledem, nepřiznané jako mimochodem.¹⁷⁸

Student č. 14 z 3. dubna 1968 přináší rozhovor A. Kramera a B. Šnajdera s předsedou Nejvyššího soudu dr. Josefem Literou s názvem *Jménem republiky*. Námětem rozhovoru je pravomoc a zodpovědnost soudní moci vůči lidu a zákonům, nátlak stranických orgánů na soudy a soudce a konečně stav a ovlivňování rehabilitací. Dr. Litera víceméně potvrzuje dnes a již i tehdy známá fakta, že vyšetřování (jde především o proces se Slánským) mělo politické pozadí, bylo prováděno Státní bezpečností pod dohledem strany a že obžalovaní měli svá „doznání“ naučená nazpaměť. Ovšem stejně jako mnozí jiní svaluje vinu na *system*, na tolik omílané zostřování třídního boje. Formulace volí s ohledem na svou funkci velmi opatrně:

Pokud jde o konkrétní příčiny porušování socialistické zákonnosti, vidím je **někdy** (zvýraznil O.H.) i v tlaku na soudní orgány ze strany aparátu KSČ, jednak v neúměrně velké pravomoci orgánů ministerstva vnitra.

Podívejte se, je známo, že v průběhu vyšetřovací vazby prováděly orgány Státní bezpečnosti na obžalované často nepřijatelný morální, nebo i fyzický nátlak, aby získaly doznání. Když se potom před soudem snažili upozornit na to, že jejich doznání bylo vynuceno, rozšiřoval zpravidla prokurátor hned žalobu ještě o křivé obvinění veřejného činitele. Možnosti soudu byly značně zmenšeny také tím, že byla zrušena instituce

¹⁷⁶ *tamtéž*

¹⁷⁷ http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Zahradn%C3%AD%C4%8Dek

¹⁷⁸ Student č. 13, roč. 1968, str. 9

vyšetřujících soudců, jejichž pravomoc se de facto přenesla na orgány vnitra. Toto rozhodnutí svévolně a zcela protizákonně učinil ministr čepička. – No a vrcholem toho všeho bylo, že v některých případech dokonce i při poradách senátu, který hlasoval o vině a trestu, seděli lidé od STB a sledovali, jak který soudce hlasuje. Sám vím o takových případech, soudruzi.¹⁷⁹

Student č. 15 pokračuje v cyklu *Ženy s podobným osudem* rozhovorem A. Kramera aj. Kavana s pozůstalými po O. Šlingovi, manželkou Marian Vilbrovou–Šlingovou a synem Janem Šlingem. Na úvod pár citací z rozsudku, dobových ohlasů v Rudém právu a část dopisu z roku 1963, který M. Šlingová adresovala A. Novotnému, na který – jak jinak – nedostala odpověď. Potom M. Šlingová popisuje svůj pobyt ve vězení a situaci, když byl její muž ještě považován za „hlavu spiknutí“. Šling byl v roce 1963 rehabilitován právně, nikoliv stranicky. O důvodech zamítnutí stranické rehabilitace hovořil J. Šling 24.6.1967 se soudruhy Hronem a Uhlířem:

Můj otec byl prý jeden z tvůrců kultu osobnosti a jeho metod u nás. Dopustil se těžkých chyb v letech 1945-48. No, a několik dalších věcí. Jako například násilné nahánění rolníků do JZD, avanturistická akce „Mládež vede Brno“, nesprávné metody jednání s lidmi, odvolání s. Davida z funkce vedoucího kádrového oddělení ÚV KSČ po tom, co kritizoval O. Šlinga. To na přání Šlinga zařídila Švermová. Rovněž prý muselo být rehabilitováno mnoho soudruhů, kteří byli O. Šlingem neoprávněně propuštěni ze strany.¹⁸⁰

Rozhovor se záhy stočil na problematiku viny či nevinu Slánského za rozpoutávání politických procesů. Podivností, kterou ani Šlingová nedokáže vysvětlit, je to, že Šling se Slánským se osobně dobře znali, a přesto oba skončili na popravišti:

ŠLINGOVÁ: Ano, znali. To je právě to, co vám nedokážu vysvětlit. To byste museli žít v tom ovzduší, ovzduší uměle vyvolané nedůvěry často i mezi blízkými přáteli.

JAN ŠLING: Já osobně se nestydím za to, že jsem taky věřil tomu, že můj táta byl lump. Když se podíváš na tento stát, tak zjistíš, že tu existuje obrovská masa lidí, kteří v tom nějak mají namočený ruce. Kteří to třeba do roku 1950 dělaly v čistý víře, že tím budují socialismus. Proto dnes nechceme odvetu, nechceme nové procesy.¹⁸¹

Předmětem rozhovoru bylo dále hledání odpovědnosti vedoucích funkcionářů, soudců a prokurátorů, kteří jednali v intencích příkazů z vyšších míst, rovněž tak vliv antisemitismu. Po propuštění v únoru 1953 byla M. Šlingová vystěhována s dětmi do vesnice v Orlických horách, kde byli nuceni zůstat až do roku 1956. J. Šling se nedostal na jedenáctiletku, vyučil se betonářem a nyní (jaro 1968) studuje dálkově střední knihovnickou školu.

Vzpomínám si na vojnu, kde mi jeden zástupce velitele praporu pro věci politické tvrdil, že dělal pod mým otcem v Brně a že mi ukáže, co to bylo. Dostal jsem jeho kancelář do „socialistické péče“. Musel jsem tam oprašovat tu hnědou knihu o procesu, a různá povídání o zrádcích socialismu. To však bylo jen trapné.¹⁸²

Student č. 14 ještě přináší rozhovor s Charlotte Kreibichovou, ženou Karla Kreibicha, velmi zasloužilého člena strany. Soudě podle její výpovědi měla Ch. Kreibichová o procesech pochybnosti a v roce 1956 vystoupila na jedné stranické konferenci s kritikou postoje vedoucích představitelů, kteří chtěli případ rychle ututlat. Byla pozvána komisí stranické kontroly

¹⁷⁹ Student č. 14, roč. 1968, str. 7

¹⁸⁰ Student č. 15, roč. 1968, str. 3

¹⁸¹ *tamtéž*

¹⁸² *tamtéž*

k rozhovoru, kde jí bylo vyčteno všechno možné, že je „dobrodruh“, že „lže ÚV KSČ“ a byla ze strany vyloučena. Opakovaně žádala o revizi tohoto rozhodnutí, ale marně. Teprve v březnu 1968 se konečně dozvěděla, že se revizní komise bude jejím členstvím zabývat, ale „že to tak rychle nebude“.

K rozhovoru s Ch. Kreibichovou přináleží zevrubná zpráva K. Kreibicha o procesu se Slánským a o důsledcích „kultu osobnosti“ obecně. K. Kreibich byl v letech 1950–52 velvyslancem v Moskvě, omítl represe 50. let a musel odejít z politického života. Zemřel v roce 1966. V článku připomíná některé podrobnosti ze života O. Šlinga a dalších vysoce postavených soudruhů, těch popravených i těch horlivých.

V roce 1948 zjistil Marx a Engels, že v Evropě straší přízrak: komunismus. Roku 1956 bylo na sjezdu KSSS zjištěno, že v SSSR řídil také přízrak: kult osobnosti, který zničil tisíce lidských životů. A 22. srpna 1963 jsme se dočetli, že justiční vraždu 11 komunistů v roce 1952 nezavinil žádný člověk, žádný prokurátor, žádný soudce z povolání anebo „z lidu“ a žádný stranický „orgán“, žádné stranické vedení, KSČ, nýbrž onen zlý duch, tedy něco pověrečného, čemu se podrobila celá naše strana, naše státní orgány, zkrátka my všichni. Byl to snad Stalin, jemuž jsme postavili takový mohutný, neohrabaný pomník – postavení a potom odstranění tohoto kolosu stálo prý mnoho set milionů? (Ptát se kolik by bylo podezřelou zvědavostí.) Anebo měl v tomto justičním skandálu prsty Berja se svými agenty? To je ještě tajemství, jehož rozluštění se dožije až některá z příštích generací.¹⁸³

Student č. 17 otiskuje v článku pod názvem „*Sine iustitia...*“ (možno přeložit jako „*Bez spravedlnosti*“) vzpomínku vojenského prokurátora Dr. Antona Rašly, který byl později odsouzen za spolupráci s gen. Reicinem, odpovědným za smrt gen. Píky a později popraveným spolu se Slánským. A. Rašla přiznává své prvotní nadšení po vítězství komunistů, když považoval všechny „instituce buržoazního státu“ za „přežitek a zbytečné haraburdí“. V roce 1948 se stal vyšším vojenským prokurátorem na Slovensku a Reicin mu vyčítal, že tamější vojenské soudy „málo ovlivňuje k větší přísnosti“. Když se mu dostala do ruky brožura o údajné špionáži gen. H. Píky, uvědomil si, že dokumenty, které měly být předmětem špionáže, protože obsahovaly informace z Moskvy, pomáhal v roce 1945 z Londýna dopravit on sám. Pochopil, že autorem této brožury je Reicin (pod pseudonymem Bartovský). Zašel za ním, aby mu vysvětlil, že kontakty gen. Píky s anglickými důstojníky v Praze po osvobození byly běžným služebním stykem, navíc tak Píka činil z rozkazu svých nadřízených.

„Na to sa mi Reicin vysmial, že som vraj dajaký slabý právnik keď si myslím, že sa Píka bavil s Angličanmi o dievčatách a že im spieval české vojenské pesničky. Keď som sa potom neskôr dozvedel, že generál Píka bol odsúdený na smrť a popravený, nemohol som sa zbaviť presvedčenia, že hlavnou obžalobou proti nemu bola predsa len jeho služobná činnosť v Moskve, teda žiadny skutočný zločin.“¹⁸⁴

Na podzim 1949 napsal Dr. Rašla na příkaz vedoucího Národní bezpečnosti K. Švába velmi podrobnou sebekritiku o svých stycích s jugoslávskými činiteli, načež pochopil, o co jde a chtěl z armády odejít. Reicin mu jeho úmysl „velmi hrubě rozmluvil“ a vyhrožoval, že by byl jeho odchod považován za „demonstraci solidarity s vyakčnenými důstojníky“. Zmíněná sebekritika, o

¹⁸³ *tamtéž*

¹⁸⁴ *Student* č. 17, roč. 1968, str. 3

ktelé Šváb prohlásil, že „měla jít do humoristického časopisu“ posloužila k tomu, aby byl Rašla obviněn, zatčen a v Ruzyni „preparován“ k přiznání, že „úzce spolupracoval s Reicinem – agentem imperialismu, a měl styky s Jugoslávci – tedy s imperialistickou a fašistickou rozvědkou“ a následně odsouzen. Taková to byla doba...

Student č. 20 ze 14. května 1968 na str. 1 a 8 přináší článek Zdeňka Reimanna *Svědectví živých i mrtvých*. Je souborem různých svědeckých výpovědí a vysvětlení politického vývoje, dobových i osobních příčin a důsledků éry procesů. Alois Samec¹⁸⁵ (zemřel krátce po poskytnutí rozhovoru v březnu 1968) shrnuje např. působení sovětských poradců a jejich vlivu na Gottwalda, osud „slovenských buržoazních nacionalistů“ a připomíná neochotu A. Zápotockého udělit milost odsouzeným k smrti v době, kdy to mohl udělat. Vzpomíná na svou práci pod vedením sovětských poradců:

Koncem roku mě zavolali Čepička a Kopřiva a řekli mi, že jsem byl nejvyššími stranickými orgány vybrán ke konspirativní práci. V Melounově ulici v Praze (...) byly zřízeny pracovny, kam mi bývalý poslanec Klícha nosil celé haldy spisů, jež jsem měl přečíst, utřít a založit kartotéku jmen, která se ve spisech vyskytnou. Potom Smirnov řekl: Tak, a bude se zatýkat. Ohradil jsem se: Vždyť to jsou hlouposti! Odbyl mne s tím, že ví, co dělá. K zatčení například stačilo udání, že dotyčný člověk nenosí partajní odznak, ačkoli je členem strany, a stýká se s „podezřelými“ lidmi. Jejich „podezřelost“ se zjišťovala až dodatečně... Později mi Smirnov nařídil vést výslechy. Neposlechl jsem. Nabídl mi křeslo ministra vnitra, jestli vyhovím, nebo místo šéfa Bezpečnosti. Odmítl jsem. Rozhodl jsem, abych požádal o propuštění. Nepožádal jsem. Nakonec mě ve dvaapadesátém vyhodili jako psa. Zařídili, abych nemohl být nikde přijat. Nechtěli mě přijmout ani do Jáchymovských uranových dolů! Co zkusila manželka a děti, nemá ani smysl povídat. Zbili ji před nimi... Ale v uranových dolech mě nakonec přijali.¹⁸⁶

Otřesnost podmínek a sadistické chování dozorců ve věznicích autor ukazuje na svědeckých několika vězeňkyň. Vybírám jedno z nich:

Vězeňkyně V. B.

„... Později zavolal i dozorkyni z ženského oddělení pankrácké věznice Hlinovskou. V tomto doprovodu mi odvedli do sklepa před korekci, která se už několik let nepoužívala. Dozorci museli shánět žárovky, protože ani v korekci ani v místnosti před ní nesvítilo světlo. V korekci byl plesnivý slavník, chcípá krysa, vysoká vrstva prachu a spiny a různé odpadky. Nařídili mi, abych se svlékla, což jsem odmítla. Hlinovská mi vyhrožovala, že mě k tomu donutí. Odebrala mi všechno šatstvo, i sponku ve vlasech, a nařídila mi, abych se obrátila čelem ke dveřím. Stála jsem přede všemi nahá. Když mě roztrásla prudká zimnice, nařídili mi, abych chodila ode zdi ke dveřím. Udělalo se mi nevolno, dostala jsem závrať a upadla jsem. Nařídili mi znovu, abych chodila. Když jsem upadla podruhé, nechali mě ležet na betoně. Několikrát jsem ztratila vědomí. Zimou jsem se vždy probírala, ale neměla jsem sílu vstát. Zůstala jsem tak, na betonové podlaze, až do dopoledne příštího dne. Probrala jsem se, až když velitel Pešek do mne kopal a řval: „Vstávej, ty svině!“ Sprostě mi vyhrožoval a nadával, že teď už mě snad přivedou k rozumu a budu mluvit. Hodil mi kalhoty a kabát, abych se ihned oblékla, že jdu k dalšímu výslechu. Měla jsem prudké bolesti a bylo mi tak zle, že mě musil obléknout. Podpíral mě cestou po schodech, protože jsem nebyla schopna chůze... Lékařka zjistila oboustranný zápal plic, zánět pohrudnice a zánět vaječníků. Měla jsem 41 stupňů horečku, bolesti... Lékařka prohlásila, že z tímto případem nechce nic mít, protože nemá ani potřebné léky. Co bylo dál, si nepamatuju.“¹⁸⁷

¹⁸⁵ o činnosti A. Samce např. článek P. Žáčka *Únosy československé Státní bezpečnosti*. <http://www.cs-magazin.com/2003-10/view.php?article=articles/cs031065.htm>

¹⁸⁶ *Student* č. 20, roč. 1968, str. 3, 8

¹⁸⁷ *tamtéž*, str. 8

Student č. 21 z 21. května 1968 na str. 6 otiskuje část z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka na básníka Jana Zahradníčka (viz výše). M. Dvořák se (celkem oprávněně) domnívá, že vliv na Zahradníčkovu předčasnou smrt krátce po propuštění na amnestii v roce 1960 měl jeho pobyt ve vězení, kam se musel vrátit i po pohřbu svých dvou malých dětí (které se otrávilí muchomůrkou zelenou) v roce 1956 a který si vysloužil též „velkým zájmem o jeho osobu“, když se léčil v třebíčské nemocnici, a pochopitelně i jeho rodinnou tragédií. Ani Zahradníčkův syn si nemohl vypěstovat ke svému otci patřičné pouto, neboť ho vídával jen řídce při návštěvách ve vězení. M. Dvořák popisuje průběh jeho dvou posledních návštěv u J. Zahradníčka, při nichž sledoval jeho zdravotní stav nedobрым. („Myslím, že i ten spěch, s kterým chtěl dohonit promeškaná léta, vyčerpával jeho skrovné síly.“). J. Zahradníček zemřel 7. října 1960 při převozu do nemocnice. Pohřeb se konal již v neděli 9. října v Uhřínově. Nad jeho hrobem „vládlo výmluvné mlčení“.

Jan Zahradníček byl souzen a odsouzen jako odpůrce komunismu. Nevím, jaká byla míra jeho provinění proti platným zákonům. Jak už jsem řekl, nikdy jsem se ho na to nezeptal. Novinářský referát, který jsem četl o procesu s celou skupinou, byl tak povšechný a frážovitý, že provinění jednotlivců z něho nijak nevystupovalo. O jednom však nepochybují: že trest byl nepřiměřený jako tolik trestů v roce 1952, kdy „kult osobnosti“ procházel svým kulminačním údobím. Jan Zahradníček byl odsouzen jako odpůrce komunismu, který poznal především v jeho stalinské formě, odsouzené od tolika příslušníků strany. Můžeme zazlívat tomu, kdo viděl stíny stalinismu dávno předtím, než je strana rozeznala a odsoudila, že nebyl komunistou, nebo že byl jeho odpůrcem?¹⁸⁸

Student č. 22 z 29. května 1968 na str. 6 a 7 otiskuje pod názvem *Ne trestu smrti* elaborát o devětašedesáti bodech z přednášky v rámci kurzu filosofické antropologie na Filosofické fakultě UK v Praze konané dne 10. prosince 1966, v Den lidských práv. V záhlaví je poznámka, že tato přednáška byla poslední a bezprostředně poté byla zakázána děkanem. Soudě podle otevřené kritiky justičních vražd, jasně vyplývající z bodů 57–62, není divu:

57. Schvalování státem prováděných poprav veřejností – často poprav nevinných lidí – je schvalováním zločinu. Žádá-li skupina obyvatelstva popravu vraha, je to předehra k lynči. Všichni lidé, kteří kdekoli kohokoli lynčují, jednají s předpokladem, že zajišťují spravedlnost. Lynčovat lze nejen černochoy, ale také židy, vrahy, členy domněle nepřátelských skupin. Také myšlenky, svobodu a lidská práva.

58. Stát trestá nejtěžšími tresty – smrtí – zločiny proti společnosti samé a zločiny, které zasahují samy základy lidského soužití. To, co však stát považuje za zásadní narušení společenského řádu, je však velmi proměnlivé a záleží na dobových představách. Ještě před sto lety existovaly tresty smrti za krádež, před dvěma sty lety tresty smrti za čarodějnictví.

59. Zločiny spáchané naopak jménem společnosti na konkrétních lidech byly vždy beztrestné, byly naopak provázeny rozpoutáváním masové nenávisti a líčeny jako služba vlasti. Schvalovány byly popravy viníků i nevinných, protože apel na agresivitu a sadismus je úspěšnou demagogií.

60. Nejvíce trestů smrti nebylo vyneseno za brutální vraždy, ale z politických důvodů. Trest smrti nepostihuje především brutální sadisty – jak si myslí veřejnost –, ale právě ty, kteří nejbrutálnějšímu sadismu brání a kteří před ním brání společnost.

61. Generace vyvražděných revolucionářů, reformátorů, myslitelů a politických obětí jsou trvalým argumentem proti trestu smrti. Každý druhý popravený je nevinen.

62. Samy představy o zločinu, vině a trestu jsou vázány na přechodné společenské poměry a mění se názory. Smrt člověka nesmí záviset na změně názorů o účelnosti smrti určitého člověka, protože změna názorů (rehabilitace) není návratem k předešlému stavu.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Student č. 21, roč. 1968, str. 6

¹⁸⁹ Student č. 22, roč. 1968, str. 7

Ve *Studentu* č. 24 z 12. června 1968 se na titulní straně v článku *Zločiny jsou promlčeny?* ptá Josef Fryč, zda-li je vůbec možné napadat trestné činy spáchané v 50. letech, když jejich promlčecí lhůta již v drtivé většině případů uplynula. Sugestivně pokládány otázkami dospívá k závěru, že situace je tristní a že pokud nemá být t. č. připravovaný rehabilitační zákon bezzubý, je třeba do něj vložit ustanovení, „podle něhož trestní i civilní promlčení počíná běžet teprve od počátku působnosti rehabilitačního zákona“. Součástí právního řádu totiž byla a je Všeobecná deklarace lidských práv přijatá Valným shromážděním OSN dne 10. 12. 1948 a k jejímuž dodržování se Československo písemně zavázalo. (Dodnes však tato deklarace není právně závazná pro žádnou zemi, je to pouze doporučení.) Přitom některé části trestního řádu jsou s ní v příkrém rozporu (autor uvádí např. právo opustit kteroukoliv zemi (i svou vlastí), ale § 109 tr. zákona to považuje za závažný trestný čin). Anebo příkladná otázka svobody slova a tisku, kde J. Fryč vidí rozpor se samotnou ústavou:

Naše ústava např. v čl. 28 zaručuje svobodu slova a tisku, avšak § 100 tr. zák. nařizuje nakládat těžké tresty za názory a kritiku, které mohou být podle libosti považovány za pobuřování. Může být právní řád platný, i když odporuje sám sobě? Není právní řád ve státě součástí nebo ukázkou celkové úrovně kultury a morálky národa vůči světu a může být základem spravedlivé jurisdikce? Je právním to, co je nemorální?¹⁹⁰

Tato odvážná slova však autor v závěru své připomínky ještě daleko předčí, když nepřímou srovnává zločiny komunistů z 50. let se zločiny nacistickými:

Domáhali jsme se toho, aby se v NSR trestné činy, spáchané nacisty na cizích občanech, nikdy nepromlčely, zatímco na druhé straně usilujeme o promlčení trestných činů spáchaných na našich spoluobčanech našimi státními úředníky a funkcionáři.

Budou viníci rozhodovat o své vině sami? Kdo bude rozhodovat o složení soudních senátů a rehabilitačních komisí a jak bude zajištěna čistota řízení? Perzekvovaných se na to nikdo ptát nebude? Mohou do toho mluvit poškození, kteří si vzdor teroru uchovali čisté ruce?¹⁹¹

Student č. 25 z 19. června 1968 otiskl pod názvem „*Zakázané horizonty*“ projev Ivana Svitáka na zakládající schůzi Klubu nestraníků v Ostravě ze 14. května 1968. I. Sviták byl během Pražského jara a zejména po něm konzervativním komunistům „trnem v oku“, protože neúnavně volal po vytvoření plnohodnotné demokratické opozice vůči KSČ, hledal možnost spojení demokracie a socialismu. Už od poloviny 50. let se dostával do konfliktů s dogmatickými marxisty a stranickými funkcionáři svými příspěvky k tématům vztah filozofie, vědy, ideologie a politiky, vztah teorie a praxe, náboženství a ateismus, vedoucí úloha dělnické třídy a komunistické strany, kulturní politika, společenská role inteligence, svoboda uměleckého tvoření, aj.¹⁹² Jeho formulace (v řadě jiných článků ve *Studentu* i jinde) byly vždy velmi precizní, aktuální a vyznačovaly se schopností přesně vystihnout podstatu věci. Nejinak tomu bylo i v tomto projevu, kde se mj. věnoval problému (během Pražského jara velmi aktuálnímu a hojně diskutovanému) práva na existenci sociálně demokratické strany, v Únoru 1948 násilně sloučené s KSČ. Nebezpečí pro

¹⁹⁰ Student č. 24, roč. 1968, str. 1

¹⁹¹ *tamtéž*

¹⁹² <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/svitak.html>

socialismus vidí v pouhé pozůstalosti po zločinech 50. let, které ho „na delší dobu“ (chtělo by se spíše říci jednou provždy) diskreditovaly, a jako spojence pro záchranu socialismu doporučuje komunistům spolupracovat se sociálními demokraty.

8. Nelze přehlédnout, že v perspektivě se může ocitnout v izolaci nejen některé křídlo komunistické strany, ale sama myšlenka socialismu. Program rehabilitací bude ještě delší dobu působit tak, že bývalí uvězněni nemusí říci o politice ani slovo a přece pouhá skutečnost o tom, co bylo možné jménem socialismu páchat ve střední Evropě, bude působit pronikavě na mládež i dospělé voliče. Tento tlak nemůže vydržet komunistická strana sama, nechce-li sáhnout zpět k represím, jež by znamenaly cestu zpět. Soudruzi, hledejte spojence, najdete je mezi včera žalářovanými představiteli demokratického socialismu, alespoň daleko spíše než ve stínových stranách, které si vydržujete ve vládě a v Národní frontě.

9. V každé straně jsou krizové jevy, které soudí historie daleko lépe než usnesení a autoritativní postoje tajemníků. Sociální demokraté prožili takových krizí už hodně a vědí, co to je být náhle vylučován z národa, anebo vyrovnat se s odpovědností. Vina na minulosti není vinou dělnické třídy ani vinou komunistické strany, která ji fakticky zastupovala, je otázkou konkrétní odpovědnosti, konkrétních osob a tragédií velké myšlenky, jež narazila na systém totalitní moci.

10. Pochopení pro tragédii velkých myšlenek mají právě ti, kteří byli obětmi a herci této tragédie a kteří za plného jasu slunce viděli mrak, jenž předznamenával bouři. Svědectví o tom by mohli říci ti komunisté, kteří se ocitli vedle nich v kriminálech a kterým sociální demokraté uměli s lidským pochopením podat ruku. Mají totiž pochopení pro dějinné krize, protože se učili socialismu u Marxe a ne u Stalina, z praxe odborového hnutí a ne z praxe aparátu manipulace a také z reality Leopoldova a Mírova a nikoliv z tribun májových přehlídek.¹⁹³

Student č. 30 z 24. července 1968, v němž byla publikována první část rozhovoru s redaktory rozhlasové stanice Svobodná Evropa (pod názvem *Hovory v anglické zahradě*), což bylo a stále je považováno za ojedinělý a odvážný novinářský počín, se z hlediska sledované problematiky věnuje na str. 7 v článku Marie Šolleové s názvem „Opustíš-li mě, nezapomeň...“ příběhu jedné rodiny, která tvrdě doplatila na nástup komunistů k moci. Tři bratři, Luboš, Ilja a Milan. Ilja padl během květového povstání v roce 1945, Milan, který se účastnil studentského pochodu na Pražský hrad v únoru 1948, raději utekl do Austrálie a později se v USA stal předsedou republikánské rady Kalifornie. Luboš, který kromě členství ve Skautu všeho všudy nic neprovedl, zatkl i s jeho otcem a odsoudili na 10 let, otce na 11 let. Pracoval v uranovém dole na Jáchymovsku a podařilo se mu utéct. Přes hranice u Mariánských lázní se mu však přejít nepodařilo, tak se tři čtvrtě roku skrýval v Praze. Jeho matka se psychicky zhroutila a skončila v Bohnicích. Když StB zjistila, kde se Luboš skrývá, nezatkla ho hned, ale zatáhla do případu co nejvíce lidí, včetně jeho snoubenky. Za útěk byl odsouzen na dalších 16 let, trest mu měl vypršet 20.3.1976.

LUBOŠ: „...Soudruhu! – Seděl jsem 10 let, a tam si tak říkali bachaři. Když to slovo slyším, tak mám pořád pocit, že bych se měl nějak schoulit, protože teď se blíží někdo, kdo mě nakopne. Později tam začali přicházet čím dál víc i vězni komunisti. Nesouhlasil jsem s tím, že trpěli i od spoluvězňů. Ale nevíte se. Jejich osud byl už dávno zpečetěn tím, že se oni, nebo ti, ke kterým se hlásili, nejdřív nelidsky chovali k nám... Jak jednou překročíš pravidlo, tak tím ho vlastně rušíš, pak přestane i tebe chránit... Dneska mě trochu dráždí, když si někteří z nich stěžují: zavřeli nás mezi nepřátele tohoto zřízení. Přece jen si myslím, že si měli včas klást otázku: Co vlastně měl dělat člověk, který nemohl souhlasit s tím, co bylo tady? Odejít nesměl, tak zbejvalo buď jen stát se krysou, nebo spáchat sebevraždu...“¹⁹⁴

¹⁹³ *Student* č. 25, roč. 1968, str. 6

¹⁹⁴ *Student* č. 30, roč. 1968, str. 7

Ve *Studentu* č. 33 ze 14. srpna 1968 se na str. 3 Vilém Hejl ptá *Kdo je opravdu vinen?* Tedy kdo je zodpovědný za politické procesy, brutální vyšetřovací metody, pracovní tábory, provokace, rozpoutávání hysterie a bezprecedentní rozsudky na podkladě falešných důkazů nebo i bez nich. Autor varuje, aby se případné omezování rehabilitace těch, kteří na ni mají plné právo, neobrátila v ospravedlnění (rehabilitaci) těch, kteří jejich útrapy způsobili.

Významný veřejný činitel – sám bývalý dlouholetý vězeň – fatalisticky prohlásil, že ti z jeho kolegů, kteří se nepodíleli na nezákonnostech, si to nemohou přičítat za zásluhu; zůstat prý děle na svobodě, měli by také svůj podíl viny. Není proč s ním polemizovat, věděl patrně co a o kom mluví. Naštěstí pro tento národ ne každý považoval zvlášť za morovou ránu, již nelze uniknout; bylo dost těch, kdo dali přednost málo nadějnému odporu před podílnictvím nebo přehlížením.

Zdvihají se prsty, že rehabilitace se nesmí týkat těch, kdo se „skutečně“ provinili proti zákonům. Domyšleno to znamená, že z rehabilitace mají být vyňati ti, kdo nepodlehli lákání výhodného konformismu, ti, kdo měli sílu a odvahu uchovat si pod palbou propagandy své přesvědčení a své svědomí, ti, kdo nepodlehli lákání výhodného konformismu, ti, kdo se ve stavu nouze a nevyhnutelné obrany základních lidských hodnot dostali s vědomím vážného osobního rizika do otevřeného konfliktu s panujícím pořádkem.

Vyšetření vztahu k těmto lidem činí z rehabilitace klíčovou otázku naší přítomnosti. Rehabilitace mohou být součástí opravdového třídění, vytýčení hranic v národě ne mezi komunisty a nekomunisty, mezi „bezučinnými“ občany a bývalými trestanci, ale mezi lidmi s čistým svědomím a chamradí, ochotnou sloužit každému kdo přijde, kdo zaplatí, kdo poručí.

Rehabilitace jsou však i praktickou příležitostí režimu. Republika může získat plnou důvěru a podporu lidí s rovnou páteří. Nevím, který stát na světě jich má nadbytek.

Nejde však o pouhý počet rehabilitovaných. S každým ohraničením rehabilitace klesne i její morální váha; z velkorysého, státnického činu může zůstat kalkulace, reklama, almužna nebo z nouze ctnost. Státní pokladna by možná něco ušetřila, ale devalvace důvěry by nastala v celé společnosti, nejen mezi těmi sto třiceti tisíci občany, o něž především jde.

Kromě toho – a to je snad ještě povážlivější – s každým omezením rehabilitací, s vyřazením dalších „právem odsouzených“ se naprosto jednoznačně a vědomě dává za pravdu tomu a těm, kdo se s někdejšími politickými vězni kdysi střetli. Pak by byli ve skutečnosti rehabilitováni – po drobných příkořích letošního jara – tedy uznáni za čestné, prospěšné a zasloužilé všichni horliví konfidenti, hystericky řvoucí po šibenicích, všichni organizátoři štvanic celostátních, okresních, místních a uličních, všichni Koniášové, Bretschneiderové i Čechonové, rehabilitována by byla lhovost, omezenost a ničemnost, stručně řečeno, celý ten tragický tíživý amalgam indiferentnosti a konformismu.¹⁹⁵

Tím téma politických procesů a rehabilitací v časopise *Student* končí. Poslední číslo *Studenta* (č. 34) vyšlo symbolicky 21. srpna 1968 a je v něm záznam telefonického rozhovoru s Pavlem Tigridem, zakladatelem čs. redakce rádia Svobodná Evropa a vydavatelem významného exilového časopisu *Svědectví*. Hned jeho odpověď na první otázku je ještě symboličtější:

Nejdříve bychom se vás chtěli zeptat, co v současné době děláte?

Píšu knihu o československém jaru 1968 pro jedno francouzské nakladatelství. Teď to dokončuji. Je to práce velká, ale zajímavá.¹⁹⁶

6.3. Nová mysl

Měsíčník *Nová mysl* byl teoretickou revue pro otázky socialismu a marxistické problematiky vůbec. Rozsáhlé teoretické statě, vypracovávané předními vědci ve svém oboru, pokrývaly široké pole témat, se kterými se strana musela vypořádat, i když mnohdy právě jen na teoretické úrovni. Počátkem 60. let se v *Nové mysl* začaly prosazovat reformní názory, zejména

¹⁹⁵ Student č. 33, roč. 1968, str. 3

¹⁹⁶ Student č. 34, roč. 1968, str. 3

pokud šlo o hospodářství, které v té době procházelo velkou krizí a hledaly se recepty na jeho ozdravení.

V roce 1968 se *Nová mysl* v rámci svých stálých témat soustředila na projekt socialistického humanismu, demokratizace socialismu a chápání demokracie v marxistickém duchu. Hektický vývoj, který během Pražského jara probíhal, však *Nová mysl* příliš nereflektovala. Je to pochopitelné, protože jakožto teoretický časopis, navíc s měsíční periodicitou, zůstávala stranou praktické politiky a dlouho předem připravované texty nemohly reagovat na rychle se měnící situaci.

Co se týče problematiky politických procesů 50. let, vykonal historik Karel Kaplan již tehdy velký kus práce, když pro *Novou mysl* připravil rozsáhlou třídílnou stať s názvem *Zamyšlení nad politickými procesy*. Zajisté přitom vycházel ze svých dřívějších prací a výzkumů, zejména se podílel na vypracování zprávy tzv. Pillerovy rehabilitační komise, která měla s politickými procesy definitivně zúčtovat a předložit straně a veřejnosti jedinou a úplnou pravdu. Tato komise byla schválena 5. dubna 1968 a měla k dispozici početný tým kompetentních odborníků, který připravil 40 dílčích odborných studií. Závěrečná zpráva byla několikrát přepracována, avšak v důsledku událostí po srpnu 1968 nebyla nikdy zevrubně neprojednána.¹⁹⁷

První část v *Nové mysl* č. 6/1968 zahájil K. Kaplan úvodem, ke kterému nastínil okolnosti vzniku své práce a její obsah:

Prožíváme dramatické dny. K jejich napětí nemalou měrou přispěly pronikající zprávy o politických procesech z poloviny padesátých let i o osudech těch, kteří byli postiženi. Rozsáhlost informací a jejich otřesný obsah dopadá na naše občany, vyvolává v nich trpké pocity a celou řadu otázek. Zvláště silně doléhají uvedené zprávy na členy a funkcionáře komunistické strany, z nichž velká část byla ve zmíněných letech ve funkcích, a cítí spoluodpovědnost za osudy naší společnosti. Mnozí si kladou otázku, jak to bylo možné, kdo to zavinil, proč tomu strana nezabránila, kdo nese odpovědnost. Odpověď si často nemohou sami dát, neboť zprávy, které získávají, jsou kusé, mnohdy jednostranné, neúplné a nepřesné. Volání po odpovědnosti, po tom, aby strana vyvodila důsledky, je silné. Nechybějí případy, kdy se jednotlivci snaží své osobní krize řešit odchodem ze strany.

Jako každý komunista, kterému leží na srdci osud republiky a socialismu, prožíval jsem trpké chvíle, když jsem se seznamoval před časem s podrobnostmi padesátých let. Byly to chvíle vnitřního utrpení, těžké deprese a rozporuplnosti, které násobily ještě neustálé a naléhavé otázky z řad mladší generace, její oprávněné znechucení, její výčitky a obviňování nás starších z ne statečnosti. To byl jeden z důvodů, který mne vede k napsání této užší studie i později snad i obsáhlejší práce, neboť jsem přesvědčen o její prospěšnosti právě v této chvíli.

(...)

Ve své studii soustředí pozornost výkladu především na politický proces dosud považovaný za hlavní — na proces s takzvaným proti-stranickým centrem: Pokusím se zachytit nejvýznamnější domácí, i zahraniční politické příčiny a vlivy, které vedly k nezákonnostem a k politickým procesům, popsat mechaniku či technologii výroby politických procesů. Samozřejmě rozsah studie i čas mne nutí omezit se na proces jeden, a jak věřím, nejtýpističtější a nevhodnější ke zpracování už dnes, jednak proto, že o něm nejvíce dosud známe, neboť v jeho přehodnocení byl učiněn největší krok kupředu, a také proto, že mechanismus přípravy a průběhu politických procesů se v něm promítl v nejvyhraněnější podobě. Přitom samozřejmě nikterak nepopírám význam a morální povinnost zkoumat i ostatní politické procesy, ať už postihly komunisty či nekomunisty.

(...)

¹⁹⁷ Čapka, F.: *Dějiny země koruny české v datech*. Praha 1998. <http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t107.html>

Studii rozčleňují do tří dílů. Prvý obsahuje hledání kořenů a vytváření podmínek pro hlavní politické procesy; druhý bude shrnovat přípravu a průběh politického procesu; v třetí se budu zabývat dnes už »dějinami rehabilitace«, čili dalšími osudy procesů.

Žádám čtenáře, aby studii chápali a posuzovali jako první pokus komunistického historika o širší pohled na politické procesy. Jsem si vědom, že nese všechny znaky a důsledky omezenosti doby.

Je pouhým příspěvkem k poznání nedávné minulosti a současně chce být podnětem pro ty, kdož hledají odpověď na řadu dnes ještě aktuálních problémů. Domnívám se, že přes všechny výhrady alespoň částečně svoje poslání splní.¹⁹⁸

Výklad začíná rokem 1947, vznikem studené války, československým odmítnutím účasti na Marshallově plánu a založením Informbyra. Pokračuje změnou koncepce československé politiky a nastolením nového politického systému, který „rozrušil dřívější, i když nedokonalou soustavu zábran proti zneužívání moci“. Založení Komise stranické kontroly (KSK), která měla jako obrana proti zneužití moci, se ukázalo jako neúčinné a KSK sama „iniciovala nezákonnosti a spolupracovala s Bezpečností“. K. Kaplan též pojednává o „podstatných změnách v politické, hospodářské a kulturní oblasti pounorového života československé společnosti“, které „spoluvytvářely atmosféru doby, vyvolávaly politické a sociální napětí v zemi, vedly k narušení dosavadních demokratických vztahů mezi vrstvami obyvatel“.

Dále přichází na řadu rozhodující rezoluce Informbyra o KSJ a opatření, která komunisté v reakci na ni přijali. Autor podrobně mapuje rozvinutí tezí o zostřování třídního boje do konkrétních podob a jejich aplikaci do všech vrstev společnosti.

Teorie zostřování třídního boje postupně ovládala funkcionáře komunistické strany a ovlivňovala jejich pohled na společnost. Od rozsáhlé propagandy této teorie, od ostrých slov vedoucích představitelů, v nichž se tak často objevovala chvála bezpečnostních zákroků, se přešlo také k činům.¹⁹⁹

Zmíněná rezoluce také rozpoutala tažení proti „buržoaznímu nacionalismu“ na Slovensku.

Politické případy v komunistické straně byly první předzvěstí hledání nepřitele ve straně. K. Kaplan se zmiňuje o kauze A. Kolmana a tzv. „karlovarském“ a „olomouckém případě“.

Karlovarský případ je zajímavý ze dvou hledisek: jednak poskytuje obraz o tom, jak se rychle šířily a množily případy nezákonností, jednak dokumentuje skutečnost, že v určitém ovzduší se nezákonnosti stávají zdrojem dalších nezákonností. Představa, že za vším stojí ruka nepřitele, už pronikla do vědomí a činnosti vyšetřujících orgánů KSK i Státní bezpečnosti, jež společně v karlovarském případě zasahovaly. A prosakovala dál, do vědomí stranických řad i státních orgánů a stávala se nedílnou součástí povědomí.²⁰⁰

Nástin vlivu rezoluce Informbyra na celou čs. společnost si všímá již reakce na Vsesokolský slet v červenci 1948 a pohřeb E. Beneše 8. září téhož roku. Na poradě předsednictva ÚV KSČ 9. září 1948 R. Slánský prohlásil:

Dělníci žádají rázný postup proti reakci. Podle mého byl nejvyšší čas, abychom proti reakci zakročili. V poslední době se stupňovaly akce až nebezpečně. Je nejvyšší čas, abychom učinili silnější opatření proti reakci. Také s. Gottwald doporučuje, abychom využili této situace k tomu, a udělali řadu důležitých zákroků proti reakci. Nyní bude přijat ve vládě zákon na ochranu republiky ... To je dobré, ale myslím, že to nestačí, a doporučuji, abychom přijali zákon o pracovních táborech. Bude to mít velmi dobrý vliv mezi dělnictvem... V cizině nám to stejně neuškodí, říká se tam už dnes, že máme koncentráky. Výchova a přemlouvání nestačí a je třeba zvolit ráznější postup. Podle mého je také třeba ostřeji postupovat proti živnostníkům a obchodníkům, kteří štvou proti režimu. Také proti kulakům musíme postupovat. Doporučili jsme, aby na usedlosti

¹⁹⁸ Nová mysl č. 6, roč. 1968, str. 795-766

¹⁹⁹ *tamtéž*, str. 773

²⁰⁰ *tamtéž*, str. 778

provinivších se byly dosazeny národní správy. Máme zákon, že můžeme státní zaměstnance propustit okamžitě. Je třeba udělat také opatření a zbavit velká města těch lidí, kteří budí veřejné pohoršení. Jsou to zejména Praha, Karlovy Vary, Jáchymov.²⁰¹

Další takto podrobný rozbor této Kaplanovy práce není, myslím, nutný, zájemci necht' si text prostudují, je k dispozici v příloze. Navzdory době svého vzniku obsahuje citlivé informace a především hojně citované výroky stranických představitelů vytvářejí skutečný obraz režimu, který uchvátil moc nad touto zemí. Chtěl jsem na tomto místě jen ukázat, že teror vůči celému spektru obyvatelstva stál u samého počátku komunistické diktatury a že jsou za něj osobně zodpovědní i ti (a samozřejmě nejen oni), kteří se sami stali jeho obětí. Gloriola Slánského jakožto mučedníka se pod tíhou těchto faktů náhle vyjeví jako veskrze falešná.

Druhá část studie (*Nová mysl* č. 7/1968) se věnuje zostření studené války, procesu s L. Rajkem v Maďarsku, založení Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), strukturální přeměně československé společnosti. Rozsáhle a velmi podrobně mapuje hledání „československého Rajka“ v řadách KSČ, zatýkání vysokých funkcionářů strany, hledání „hlavy spiknutí“, vývoj výsledků, činnost sovětských poradců a konečně velký soudní proces s „protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“. Též se krátce zmiňuje o ohlasech veřejnosti na proces a o tzv. procesech následných.

Třetí, závěrečná část studie (*Nová mysl* č. 8/1968) znovu shrnuje hlavní vlnu politických procesů do roku 1954, jejich společenské znaky, vlivy a důsledky. Druhá polovina této závěrečné části popisuje první pokusy o přehodnocení procesů v roce 1955, přes zřízení a polovičaté závěry Barákovy komise až ke komisi Kolderově z roku 1963.

V závěrečném resumé K. Kaplan uvádí svůj pohled na význam politických procesů pro současnost (1968) a jaké poučení by si z nich měla komunistická strana pro svůj další vývoj vzít:

Na závěr této studie, která nechtěla nic více než přispět k prohloubení poznatků o politických procesech, opustíme půdu historie a přeneseme se do současnosti. Omezený rozsah výkladu předurčil, že jsme se mohli zabývat pouze některými fakty a museli jsme se soustředit zejména na procesy hlavní. Nicméně soudíme, že se podařilo shromáždit poznatky, které mají dosud platnost.

Nejsem sice přítelem teze, že přítomnost nachází v historii recepty na léčení svých neduhů. Přesto mi nedá, abych se alespoň několika postřehy z temných stránek československé poválečné historie nepokusil přispět k formování představ o nové tvářnosti naší socialistické společnosti.

Shodneme se jistě v tom, že trpké zkušenosti padesátých let se nesmějí už opakovat. Musíme učinit vše pro to, aby se tato naše předsevzetí stala skutkem. Připomínám v této souvislosti poznatek, který jsem již uvedl v úvodní pasáži studie, že totiž nezákonnost si nevybírá. Nezná hranic, postihuje nejvyšší funkcionáře jako prosté občany, politicky angažované a organizované i neorganizované, ba dokonce i ty, kteří sami nezákonnosti prováděli. Proto zápas proti nezákonnostem, z nichž politické procesy vyrostly, musí být společným úkolem nás všech.²⁰²

(...)

Vedoucí úlohu, kterou si strana uchovává, nemíní, jak několikrát prohlásili její představitelé, opírat o rozhodující pozice v orgánech moci, ale o důvěru občanů. Již toto nové prohlášení pojetí vedoucí úlohy strany jako společenské avantgardy vyžaduje přetvořit stranu moci v jiný společenský útvar. Nás ovšem zajímá jiná skutečnost. Rodící se nový politický systém je možný pouze za předpokladu, že se komunistická strana přetvoří v moderní společenskou organizaci, jejíž vnitřní život bude odpovídat pojetí a obsahu demokracie dnešní doby. Mám na mysli tuto skutečnost — stranickou kázeň. Téměř všichni, kteří se podíleli na výrobě

²⁰¹ *tamtéž*, str. 781-782

²⁰² *Nová mysl* č. 8, roč. 1968, str. 1075

politických procesů, uvádějí, že plnili stranická rozhodnutí, podřizovali se stranické kázni. Taková podřízenost stranické kázni však v podstatě znamenala poslušnost vládnoucí skupině ve straně, jejím záměrům a pokynům. Jejich činy a rozhodnutí byly v hlubokém protikladu s programem strany, s jejím cílem a posláním a konečně s obecnými principy humanismu. Člen strany vstoupil do strany pro její cíle, záměry, program a tomu v první řadě musí zachovávat poslušnost. Vnitřní uspořádání stranického života by mělo vypadat tak, aby dovolovalo bez jakýchkoliv důsledků vymknout se poslušnosti orgánu, jestliže cítí, že jeho rozhodnutí a pokyny jsou v rozporu s programem a činy strany. Tato myšlenková volnost komunisty se může stát formou kontroly stranického vedení, odpovědnosti komunisty, renesance jeho komunistického svědomí. (...) Lhostejnost podložená ideovým vlivem vítězila a změnila se u někoho v aktivitu proti těm neprávem obviněným. Atmosféra doby byla zlá, posilovala, někdy i vyvolávala lhostejnost a rezignaci, jinde dezorientovala. Ale i tuto atmosféru pomáhala společnost a její lhostejnost spoluvytvářet. Lhostejnost — to je odpovědnost nás všech. Celá společnost je jí poznamenána, je to její minulost, kterou má v sobě, nese si ji do příštích dnů a zbývá jí jen jediné — překonat ji v sobě.²⁰³

---

²⁰³ *tamtéž*, str. 1078

7. Závěr

Sledovali jsme tři tištěná periodika z roku 1968 a jejich diskusi o politických procesech 50. let a rehabilitacích. Z celého uvedeného průzkumu je bezpochyby zřejmé, že uvolnění cenzury (pozastavení činnosti ÚPS) na popud ÚV KSČ mělo jednoznačný vliv na možnost žurnalisticky podchytit problematiku polických procesů a rehabilitací a přispět tak významně k velmi živé veřejné diskusi na toto téma.

Stanovená hypotéza zněla: „Díky uvolnění cenzury a podmínek pro novinářskou práci obecně bylo možné uchopit dosud tabuizované téma politických procesů a prosadit ho do médií.“ Je tedy možné říci, že hypotéza byla potvrzena. Současně s tím lze ještě doplnit, že – soudě podle týdeníku *Reportér* – se i znovuoobnovení cenzury v září 1968 se na této diskusi zásadně projevilo, a sice jejím omezením pouze na probíhající proces rehabilitací, který zůstával součástí oficiální politiky a dosud nebyl brzděn. U časopisu *Student* tento fakt přímo potvrdit nelze, neboť jeho vydávání bylo po srpnové okupaci zcela zastaveno. V případě *Nové mysli* lze pouze konstatovat, že stěžejní třídílná stať K. Kaplana stačila vyjít do srpnového čísla a případný zásah cenzury se jí proto již nemohl dotknout. To, že ve zbývajících číslech *Nové mysli* do konce roku 1968 se již žádný text s touto problematikou neobjevil, nemusí být vlivem cenzurního zásahu, neboť vzhledem k charakteru časopisu je pravděpodobné, že již žádný další takový text v edičním plánu pro rok 1968 nebyl.

Porovnání *Nové mysli* jakožto komunistického periodika s periodiky nekomunistickými (*Reportér*, *Student*) není vzhledem k jejich odlišnému charakteru tak zcela správné a možné. Lze však konstatovat, že časopisy *Reportér* a *Student* využily charakteru své aktuální publicistiky a reagovaly na nejaktuálnější témata, která se ve veřejné diskusi o politických procesech a rehabilitacích vyskytovala, a samy také nová témata (konkrétní kauzy) nastolovaly. *Nová mysl*, zajisté i s ohledem na úzký okruh svých čtenářů, o takový postup neusilovala a ani usilovat nemohla. Rozsáhlá studie Karla Kaplana však poskytla takové množství podrobností, detailních i nových informací, ke kterým se běžní novináři ani dostat nemohli. Proto lze brát tuto studii jako seriózní a tehdy i dnes významný doplněk k diskusi o éře politických procesů, která se stala nesmazatelnou skvrnou na vládnutí komunistické strany v Československu a i po roce 1968 zůstávala v paměti generace, která si od Pražského jara slibovala řádné zadostiučinění.

Tato práce má 348 704 znaků (včetně mezer)

Seznam zkratk:

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

KSJ – Komunistická strana Jugoslávie

ÚPS – Ústřední publikační správa

ČSR – Československá republika

Použitá literatura a prameny:

1. Kaplan, K.: Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. Mladá fronta, Praha 1992. ISBN 80-204-0269-1
Kaplan, K., Paleček, P.: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Barrister & Principal, Brno 2001. ISBN 80-85947-75-7
2. Kaplan, K.: StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka. ÚDV, Praha 2002. ISBN 80-902885-8-8
3. Kaplan, K., Kosatík, P.: Gottwaldovi muži. Paseka, Praha – Litomyšl 2004, ISBN 80-7185-616-9
4. Pauer, J.: Praha 1968. Argo, Praha 2004, ISBN 80-7203-558-4
5. Císař, Č.: Paměti. Sin Con, Praha 2005, ISBN: 80-86718-53-0
6. Hájek, Jiří: 1968. Irma, Logos. Praha 1994, ISBN 80-901352-1-8
7. Blaire, M.: Promarněná příležitost. Československo a rok 1956. Prostor, Praha 2001
8. Kaplan, K., Tomášek, D.: Cenzura v Československu v letech 1945-1956. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994. ISBN 80-85270-38-2
9. Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968, díl III. a IV. Doplněk, Brno 2002. ISBN 80-7239-135-6
10. Hájek, Jiří: 1968. Irma, Logos. Praha 1994, ISBN 80-901352-1-8
11. Nesk.: O procesech a rehabilitacích. Florenc. Praha 1990
12. Kol. aut.: Černá kniha komunismu I. Paseka, Praha – Litomyšl 1999, ISBN 80-7185-194-9
13. McQuail, D. Úvod do teorie masové komunikace. Portál, Praha 1999
14. Defleur, M., Rokeacheová, S.: Teorie masové komunikace. Karolinum, Praha 1996
15. Fidelius, P.: Řeč komunistické moci. Triáda, Praha 1998

Časopis *Reportér*, ročník 1968

Časopis *Student*, ročník 1968

Časopis *Nová mysl*, ročník 1968

Bibliografický seznam nalezených článků

Reportér

- Tučková, A.: *Čím je dnes pro vás Únor?*, Reportér, roč. 3, č. 7, str. 1
Bretyšová, T.: *Střetávání názorů*. Reportér, roč. 3, č. 8, str. 27
Ruml, J.: *Mých dvacet let*. Reportér, roč. 3, č. 9, str. 5
Hric, M.: Michal, T.: *Neukamenovali jsme proroka?*. Reportér, roč. 3, č. 10, str. 8
Nesg.: *Hovoříme o demokracii v politice*. Reportér, roč. 3, č. 10, str. 1
Tučková, A.: *Dost na jeden život?*. Reportér, roč. 3, č. 8, str. 5
Svoboda, L.: *...A odsuzuje se k trestu smrti*. Reportér, roč. 3, č. 12, str. 10
Čutka, R.: *Hodnota přátelství*. Reportér, roč. 3, č. 13, str. 6
Hájek, K.: *Hledání viny*. Reportér, roč. 3, č. 13, str. 9
Urválek, J.: *Ještě jednou k »Hledání viny«*. Reportér, roč. 3, č. 16, str. 14
Holler, J.: *...a odsuzuje se k trestu smrti provazem*. Reportér, roč. 3, č. 17, str. 10
Šimek, P., Brod, J.: *Rada více než přátelská*. Reportér, roč. 3, č. 17, str. 10
?: *Příběh celníka aneb bude se muset přimluvit Tito?* Reportér, roč. 3, č. 17, str. 16
Kol.aut.: *Tři z mnohých*. Reportér, roč. 3, č. 19, str. 1
Šťastná, Z.: *Amnestie bez podmínek a výjimek*. Reportér, roč. 3, č. 21, str. 9
Tučková, A.: *Slánský a spol. – jejich »velký« případ aneb Zlé věci nepřicházejí najednou*. Reportér, roč. 3, č. 22, str. 8
Hájek, K.: *Miroslav Mamula, »muž v pozadí«, vysvětluje*. Reportér, roč. 3, č. 23, str. 7
Navrátil, B., Pejčoch, Z.: *Politik »penzionovaný« v cele č.8*. Reportér, roč. 3, č. 23, str. XIV
Nesg.: *„A každý podezíral každého...“ I*. Reportér, roč. 3, č. 24, str. XIII
Husák, G.: *O vině a nevině A. Novotného*. Reportér, roč. 3, č. 25, str. 5
Holler, J.: *„A každý podezíral každého...“ II*. Reportér, roč. 3, č. 25 str. 1
Kettner, P.: *Případ Lédl*. Reportér, roč. 3, č. 25 str. X
Opat, J.: *Milovali svou zemi*. Reportér, roč. 3, č. 25 str. 22
Vrabec, V.: *Mlýn a mlynáři*. Reportér, roč. 3, č. 30, str. 1
Tučková, A.: *Rudolf Barák a zákony smečky*. Reportér, roč. 3, č. 31, str. 13
Tučková, A.: *O rehabilitacích, justici a jistotách dnešní doby*. Reportér, roč. 3, č. 32, str. 8
Eis, Z.: *Literatura a procesy*. Reportér, roč. 3, č. 33, str. 26
Belda, J.: *Aby se nevrátili nezákonnost a zvěle*. Reportér, roč. 3, č. 40, str. 7
Šťastná, Z.: *Nejen právníká záležitost*. Reportér, roč. 3, č. 41, str. 14

Student

- Kavan, J., Kramer, A.: *Ženy s podobným osudem*. Student, roč. 4, č. 12, str. 3
Kavan, J., Kramer, A.: *Ženy s podobným osudem*. Student, roč. 4, č. 13, str. 3
Knap, J.: *Básník za mřížemi*. Student, roč. 4, č. 13, str. 9
Kramer, A., Šnajder, B.: *Jménem republiky*. Student, roč. 4, č. 14, str. 1
Kavan, J., Kramer, A.: *Ženy s podobným osudem*. Student, roč. 4, č. 15, str. 3
Nesg.: *Rozhovor s Charlotte Kreibichovou*. Student, roč. 4, č. 15, str. 4
Nesg.: *Karel Kreibich*. Student, roč. 4, č. 15, str. 4
Rašla, A.: *Sine iustitia*. Student, roč. 4, č. 17, str. 3
Reimann, Z.: *Svědectví živých i mrtvých*. Student, roč. 4, č. 20, str. 4
Dvořák, M.: *K životopisu JZ*. Student, roč. 4, č. 21, str. 6
Nesg.: *Ne trestu smrti*. Student, roč. 4, č. 22, str. 6
Fryč, J.: *Zločiny jsou promlčeny?*. Student, roč. 4, č. 24, str. 1
Sviták, I.: *Zakázané horizonty*. Student, roč. 4, č. 25, str. 6
Šolleová, M.: *Opustíš-li mě, nezahyneš...* Student, roč. 4, č. 30, str. 7
Hejl, V.: *Kdo je opravdu vinen?* Student, roč. 4, č. 33, str. 3

Nová mysl

- Kaplan, K.: *Zamyšlení nad politickými procesy I*. Nová mysl, roč. 21, č. 6, str. 765
Kaplan, K.: *Zamyšlení nad politickými procesy II*. Nová mysl, roč. 21, č. 7, str. 906
Kaplan, K.: *Zamyšlení nad politickými procesy III*. Nová mysl, roč. 21, č. 8, str. 1054

Summary

The Communist Party seized political power after the putsch in February 1948 in Czechoslovakia. Communists divested their political opponents also with an assistance of political trials. Number of victims of this reign of terror is more than 260 thousands. One from the greatest trials was a trial with "Rudolf Slánský and company", which took place in November 1952. After this trial 11 communists with high status was executed.

During the period in the year 1968 in Czechoslovakia, which is usually called "The Prague Spring", when a censorship was suspended (in March 1968), arose a public discussion about this political trials, their victims and instigators and law rehabilitations. Media contributed to this discussion very much. In three printed media which I probed ("Reportér", "Student" and "Nová mysl") went through the trial with "Slánský a company" at most. Not only the victims, but also through the widows of executed and politically responsible men. A method of creation this trial, his historical context and role of soviet advisors was examined in details too.

After a military occupation by The Soviet Union and "friendly armies" on 21st August and a restoration of censorship in September 1968, the discussion was practically closed.

Tučková, A.: Čím je dnes pro vás Únor?, Reportér, roč. 1968, č. 7, str. I–XI

U kulatého stolu v redakci Reportéra se sešly dvě skupiny diskutujících — pamětníci, kteří se Února 1948 aktivně zúčastnili, a ti, kteří tehdy ještě byli dětmi První skupinu reprezentovali: dr. Božena PATKOVÁ, historik doc. dr. Karel KAPLAN z Historického ústavu ČSAV, profesor dr. Bedřich RATTINGER, vedoucí katedry ústavního práva PF UK, dr. Jiří HUDEČEK, pracovník Ústavu pro politické vědy, a za redakci Reportéra zástupce šéfredaktora Jiří SEYDLER a Anna TUČKOVÁ. Mladí, kteří si s nimi konfrontovali své názory, byli Štěpán BENDA, student filosofické fakulty, Jiří SEIDLIC, pracovník UV ČSM, a promovaný historik František MORKES.

HUDEČEK: Dělal jsem tenkrát agitpropěfka. Seděli jsme u Prašné brány v posledním poschodí a vyráběli tempem, které je dnes nepředstavitelné, různé materiály, zvláště „Říkáme lidem pravdu“. Tyto rotačkové tisky se obrovskou rychlostí dostávaly do rukou komunistických referentů. V Únoru jsem byl tělesně i duševně vyčerpán. Měli jsme za sebou několikaměsíční kampaň, předznamenanou heslem „Získání většiny národa“. A od začátku ledna 1948 jsme připravovali kampaň k volbám.

V těch pěti šesti dnech, které byly vlastním střetnutím, jsem byl už tak unaven. Je jsem jen chodil za tím, co se odehrávalo. Mrzl jsem v sobotu dopoledne na Staroměstském náměstí, byl jsem na sjezdu závodních rad a na další schůzích, na Václavském náměstí jsem čekal blízko tribuny, až dojde Gottwald se Slánským. Když začal běžet Únor, ukázalo se to, co jsme dělali předtím, zbytečně, najednou jsme postihli, že věci jdou rychleji, a říkali jsme si: Ježíšmarjá, co jsme si to naplánovali, když se to dá vyřešit jednoduše. Vyústilo to ve velmi silný pocit, který jsme my mladí lidé tehdy měli. Lid se stává opravdu něčím, co hybe dějinami, je to revoluce. Už předtím jsme zažili různé formy, kterými se demokracie projevovala bezprostředněji než parlamentem. Věděli jsme, že se mají poslat deputace a petice, že může vypuknout stávká, sejít se rolnická komise. Dlouhá pozíční vojna, vojna argumentů nám najednou připadala jako strašně zdoluhavá. Ten pocit jsme tenkrát měli.

TUČKOVÁ: Myslím, že ho měla většina národa. Po tahanicích, které byly kolem různých zákonů, a potom, že se nemohlo dosáhnout žádného řešení, dospěla k názoru, že to k němu nevede.

HUDEČEK: Ano, v tom bylo překvapení Února, že se najednou lid jako subjekt dějin — jak se dnes říká — etabloval na ulici. A zažili jsme to nejen v Praze, věděli jsme, že to bylo i v Brně, v Plzni a jinde. To byl nesmírně silný pocit, pocit revoluce. Na Staroměstském náměstí jsem se potkal s mladým Neumannem, byl dojat a rozřesen, a ještě večer přinesl básničku, která potom vyšla v Rudém právu. V ní byl tento pocit přesně vyjádřen: „Nadešel čas — kdy je třeba říci, že je to tato zem.“ A za dva dny napsal Arnošt Košťál na tuto básničku překrásnou melodii. Pro nás se Únorem řešil spor, buď buržoazní parlamentní demokracii, která nepochybně žila v povědomí lidí, spojená s Masarykem a Benešem, anebo demokracii socialistickou. V masovém vystoupení na mnoha místech republiky jsme právě viděli bezprostřední projev vůle lidu. Pamatuji se na heslo, za které nám potom umyli hlavu: „Rolníci rozhodují — kolchozy nebudou.“ Říkali jsme si: Nebudou chtít rolníci, nebudou kolchozy. V této zemi opravdu vládnou lidé. To byla naše představa Února.

KAPLAN: Já jsem také pamětník. Prožíval jsem Únor jako okresní tajemník strany ve Vysokém Mýtě a taky jsem z toho měl radost. Když šli členové Lidové milice, skoro jsme plakali, jakou to máme všichni sflu. Ovšem dnes si myslím, že se na to musíme podívat očima těch dvaceti let, která od té doby uplynula. Říkal jsi: bezprostřední projev vůle lidu. Také tomu fandím a myslím, že je to jedna velká možnost, jak provádět kontrolu politického rozhodování. Ovšem má to jednu velkou slabinu: totiž že bezprostřední projev vůle lidu byly také organizovány jako projev jedné strany proti druhé. Měly svou funkci do té doby, dokud strana chtěla prosadit a posilovat své mocenské postavení. V momentě, kdy je už měla, se funkce bezprostředních projevů vůle lidu měnila. To, co původně mělo být subjektem dějin, se stalo objektem politiky. Ono všechno má svůj mechanismus...

HUDEČEK: Nejsme, soudruhu Kaplane, v rozporu, já jsem jen líčil svůj tehdejší pocit.

PÁTKOVÁ: Byla jsem organizována v národně socialistické straně od svých patnácti let a tradice této strany byly pokrokové, socialistické. Po roce 1945 se do národně socialistické strany bez vědomí, dokonce snad i proti vůli širokého členstva, dostávali lidé, kteří se stranou neměli nic společného a vnášeli do ní nesocialistické tendence. Byli to jednak ti, kteří přišli z emigrace, jednak bývalí příslušníci agrární strany, živnostníci i bývalí členové národně demokratické strany, kteří svou stranu neměli a domnívali se, že u nás mohou působit po svém. Většina řadových členů to nesla těžce, a Únor pro ně znamenal očistnou bouři a naději — doufali, že se zbaví těchto „podnájemníků“. Osobně považují Únor za historickou křížovku, na které ztvrděla socialistická orientace — a jsem přesvědčena, že se k ní hlásily široké vrstvy našeho obyvatelstva.

TUČKOVÁ: Myslím, že všichni, kdo jsme Únor prožili — také jsem tehdy seděla u Prašné brány a pracovala v krajských denících strany — tím budeme ovlivněni celý život. Viděli jsme v něm vítězství úsilí, které, předcházelo. Na budově se-sekretariátu byl balkon a když dole pochodovaly milice, stáli na něm Slánský a Geminder — ten vyskakoval jako tabač panák a křičel: „Tak jste to prohráli, tak jste to prohráli.“ Taková byla tehdejší atmosféra. Nás však dnes zajímá především, čím je Únor pro ty, kteří už k němu tento sentimentální vztah nemají, kteří jej vidí jinak.

BENDA: Já jsem tu nejmladším, nejsem ani tak starý, abych si mohl něco z Února pamatovat; jsem totiž ročník 1946. Říkala jste, že se vám těžko abstrahuje od vašich emocionálních prožitků, pro mě je však Únor také velkou událostí, protože mě a mé vrstevníky v podstatě zasadil do života a jednoznačně jej určil. Únor se projevil ve formování svých názorů. Moje první vzpomínky, když už jsem věděl o tom, že byl nějaký Únor — byly barevné, krásné a velice jednostranné. Všechno bylo jasné. Tehdy jsem mýjval i pád kapitalistického systému s radostnými oslavami, které jsem každý rok prožíval na Prvního máje, když jsem viděl, jak lidé jásají a proslavují slávu nové skutečnosti. Jenže když jsem začal rozum brát, nacházel jsem také záporné stránky této nové skutečnosti, a když jsem se učil ve škole o Únoru, tak se mi ten krásně barevný obraz změnil. V jednoduše šedivou masu, kterou jsem vůbec nechápal.

SEIDLIC: Mně bylo devět let, žil jsem ve Východočeském království a bezprostřední vzpomínky z té doby nemám. Únor jsem poznal z tehdejší „občanky“, ve které byla nejen Gottwaldova, ale i Stalinova fotografie. Z doby války a persekuce, osvobození a otcova schůzování ve mně zůstal dětský pocit, že k tomu světému patřím. Úsilí komunistů, které vedlo k Únoru, chápu jako proces demokratické revoluce. Záporné stránky, které byly tak říkajíc večera, jsem nikdy s Únorem nespojoval. Můj vztah k němu je veskrze pozitivní. I jako dospělý se dívám na Únor jako na akt demokratický, specificky československý.

TUČKOVÁ: O tom, zda Únor byl či nebyl vyjádřením specificky československé cesty k socialismu, bylo už mnoho diskusí. Jak se na to díváte teď, po dvaceti letech?

KAPLAN: V podstatě je to otázka širší — otázka místa Února v poválečném československém vývoji, v poválečné cestě československé společnosti k socialismu. Jako historik bych chtěl říci, že v poslední době se názory na hodnocení celého poválečného období různí. Sám patřím k těm, kteří jsou přesvědčeni, že Československo nastoupilo cestu k socialismu v roce 1945 a že základním mezníkem jeho poválečného vývoje je právě rok 1945. Že se pokusilo o socialistickou přestavbu v malé průmyslové zemi uprostřed Evropy na rozhraní Východu a Západu v období, kdy existovala — jak bychom to dnes nazvali — mírová koexistence. Že tehdy uskutečnilo řadu politických i sociálně ekonomických přeměn, které odpovídaly složitě strukturu společnosti. V tomto smyslu se může mluvit o tom, co nazýváme nepřesně specifickou cestou k socialismu. Myslím totiž, že každý stát i společnost má svou cestu — v Rusku je ruská, v Anglii bude anglická. V soudobé terminologii se to však užívalo, takže to můžeme používat také.

Myslím, že vývoj Československa byl značně předurčován jeho mezinárodním postavením. Leželo v srdci Evropy a tuto pozici nemohlo změnit. Právě v období, kdy existovala spolupráce velmocí protihitlerovské koalice, mělo do značné míry možnost hledat svůj československou cestu nebo neoptimalnější řešení z řady různých variant. Domnívám se, že v roce 1947 a zejména v jeho druhé polovině se mezinárodní postavení zásadně změnilo a že to vedlo k velkému politickému a sociálnímu napětí uvnitř země, které vyvrcholilo Únorem. Mám za to, že kořeny Února tkví v polovině roku 1947.

TUČKOVÁ: To myslíte na diskuzi přijetí či nepřijetí Marshallova plánu?

KAPLAN: Ano, chvíli, kdy se svět začal dělit, přičemž nejvýraznějším projevem toho byl Marshallův plán anebo obecněji řečeno: Byl to vstup Spojených států amerických do evropské politiky, snaha USA zastavit nástup revolučních sil a sociální neklid, který ohrožoval pozice kapitalismu na Západě. Pochopitelně se najednou stěly zájmy dvou světových velmocí: Sovětský svaz musel zabezpečit své vítězství, kterého ve druhé světové válce dosáhl a pro který obětoval nejvíce. Československá jednota politických sil do poloviny roku 1947 byla také budována mezinárodně politicky na jednom faktoru — proti Německu. Německo jako hlavní nepřítel československého státu — proč to musím rozebrat — Německo jako hlavní nebezpečí Evropy. Ovšem ve chvíli, když po Marshallově plánu vyhláší mezinárodní komunistické hnutí, že hlavním nepřitelem je Amerika, se pouta uvnitř Národní fronty oslabila.

Můj názor je, že v polovině roku 1947 dostává revoluce jiný smysl. Zatímco hlavním smyslem třeba ruské revoluce nebo revoluce v balkánských zemích byla sociální náplň — dát bezzemkům půdu, lidem zaměstnání, zlepšit jejich bídné postavení — v Československu to v takové míře nebylo. Tady vyřídila revoluce z jiných kořenů. Zajistit národní a politickou svrchovanost tohoto státu, a proto se také všechny ty proudy mohly spojit. Rozšířit demokracii do sociální a hospodářské oblasti — to byl hlavní smysl revoluce do roku 1947. Avšak v polovině roku 1947, když se dostávají do popředí sociální problémy, potřeba v zásobování, nespokojenost různých vrstev obyvatel, dostává revoluce sociální náplň a nejněže postavené vrstvy se stávají její hlavní nosnou silou. Především o ně se potom KSČ a ROH opírají a ony se stávají hlavní silou únorového vítězství.

HUDEČEK: Nemohu se vyjadřovat k názorům historiků od kdy se má socialistická revoluce datovat. Soudruh Kaplan říká, že v roce 1947 byl zlom, ale v roce 1945 ještě nemusel být počátek. Co nás spojovalo s národními socialisty, sociálními demokraty, lidovci, proč jsme s nimi mohli diskutovat na schůzkách? Proto, že měli v celé řadě otázek společné zkušenosti a z nich vyplývající politické představy, možná naivní, možná jednoduché, ale měli jsme je. Byly to představy o národní a demokratické revoluci s určitým směřováním k socialismu. Třídní aspekt nebyl tak silný, měli jsme například komunistické živnostníky. Hlavní nepřítel na kterého jsme neustále vzpomínali a říkali „Už nikdy Mnichov“, byli Němci. A ten spojenc, který nás oslobodil, byl samozřejmě Sovětský svaz, ale ani na Ameriku jsme v roce 1946 nechodili s bubnem.

KAPLAN: Ještě k té změně v roce 1947: Chtěl bych to dokumentovat jedním příkladem. V roce 1946 přijal Stalin labouristy a mluvil s nimi o cestě k socialismu. Říkal, že labouristická strana vede Anglii k socialismu, že je to jiná cesta než v Rusku že mohou být dvě cesty — jedna anglická, jedna ruská. „Ta naše je rychlejší, ale potom jsme to měli horší kdežto vy to budete mít pomalá, postupně, ale budete moc sociální a ekonomické problémy řešit lépe.“ Není to docela přesné, ale v tom smyslu to spojovала komunistické hnutí se socialisty nekomunistického směru, se najednou musela rozrušit protože i sociální demokraté i národní socialisté byli viděni v takovém světle. Velká polarizace mezinárodních sil zasáhla i československou realitu. Nad tím se můžeme pohoršovat ale Československo nemohlo změnit své postavení. Jak říkal Jan Masaryk: Jednou se proteč Čech zastavil na Řípu a nedalo se nic dělat. Myslím, že v tomto smyslu Únor hrál výraznou roli pokud mluvíme o československé cestě k socialismu. Po něm se o československé cestě k socialismu přestalo uvažovat i o ní mluvit a docházelo k aplikování sovětského modelu socialismu. Především to mělo své kořeny v myšlení mezinárodního komunistického hnutí a v jeho reanci na rozpad světa a na studenou válku.

SEYDLER: Je naprosto správné, co říká soudruh Kaplan o bezprostředním ztížení poměrů u nás v důsledku ztížení mezinárodní situace. Ovšem na druhé straně bych řekl, že i když existovala poměrně pevná fronta mezi příslušnými politickými stranami, vázaná obavou z Německa, domnívám se — a už tehdy jsme si to takticky ozejmovali — že už po volbách v roce 1946 bylo profesionálním politikům jasné, že jednoho dne musí dojít k rozhodujícímu politickému střetnutí mezi stranami, kdy půjde buď o restauraci nebo alespoň o přiblížení cesty k socialismu. Okolnosti, o kterých jsme hovořili, to urychlily. Ještě jedna věc: V roce 1947 působily Spojené státy jako jistý katalyzátor názorů našich lidí. Většinu našeho území oslobodil Sovětský svaz, ale na západě byli Američané, spojenci ještě vedli mezi sebou rozhovory, nedošlo ke konfliktu, který nakonec vedl k vytvoření obou německých států, nebyl Marshallův plán ani projev Churchilla ve Fultonu. Teprve potom, přibližně v polovině roku 1947 došlo i k dalšímu dělení názorů mezi našimi lidmi.

BENDA: Po druhé světové válce nevstoupila do Evropy jen Amerika, ale i Sovětský svaz. Jeho vstup byl ještě mnohem výraznější, protože s ním poprvé vstoupil do Evropy socialismus. Před druhou světovou válkou měl socialismus samozřejmě v Evropě ohlas, ale nevystupoval tu jako mocnost. Únor v naší republice je výslednicí střetávání těchto dvou společenských systémů na územním rozmezí a toto střetávání bylo umocněno státy tím, že šlo o nejsilnější státy světa. Nemyslím hospodářsky — to platí jen o USA — ale hlavně vlivem, který si tyto státy vydobily v průběhu války. Je jasné, že Spojené státy americké ji vyhrály ekonomicky, Sovětský svaz ji vyhrál svou krví.

Po válce se u nás prosadil směr, který chtěl vytvořit určitou národnostní demokracii, kvalitativně rozdílnou, která by nezklamala jako demokracie stará. V tomto smyslu se začalo mluvit o způsobech, jak tuto novou demokracii budovat. V důsledku mezinárodní situace však došlo k určitému zkratu, který vyvrcholil Únorovou revolucí. Domnívám se, že Únor byl revoluční čin a že není možné mluvit o tom, že to byl článek nějakého demokratického vývoje, protože ten by v tomto státně nikdy nevedl k situaci, která nastala po Únoru.

HUDEČEK: To nemůžete tvrdit, protože se to nevyzkoušelo. Co kdyby komunistická strana byla v květnu vyhrála volby? 52 % stačilo.

TUČKOVA: Je otázka, jestli jsme tuto šanci měli.

KAPLAN: Myslím, že v tomto státně by těžko kdo získal 52 % při existenci čtyř politických stran.

BENDA: Domnívám se, že k tomuto zkratu došlo zákonitě. Uvědomuji si, že cilem této revoluce bylo pro většinu lidí pokusit se o určitý experiment, totiž o vybudování socialistické společnosti. Tato revoluce měla sociální charakter, jejím nositelem byly nejnižší nebo persekované sociální vrstvy a z jejich hlediska byla plně oprávněná. Co se dalo potom bylo výsledkem revolučního nadšení, které samo ještě nemůže vyřešit základní sociální problémy, kvůli nimž většina revoluce vznikla. Myslím si, že taková zjednodušená reflexe skutečnosti může uškodit a dokonce znemožnit, aby se naplnily ty ideály které revoluce klade. Je to až zarážející, ale dvěma-li se do historie, vidím, že určitá deziluze, nebo spíš krok zpátky je vlastně téměř všem revolučním. Takové porevoluční situace se většinou řeší opět nějakým zkratovým způsobem, který však poškozujee samotné ideje, jež stály u jejich zrodu. Věřím sice, že bych se v budoucnu sám také podobného experimentu zúčastnil, ale zároveň nevěřím, že k té zkratové reakci v porevoluční době muselo dojít.

Pokud jde o organizaci Února, provedla ji komunistická strana velice dokonale. Všechno bylo geniálně připraveno nezapomnělo se vůbec na nic. V Únorové revoluci nedocházelo v podstatě k nějakým výstřelkům nebo chybám které by mohly ovlivnit její zdárný průběh a změnit ji v ozbrojený boj proletariátu proti jiným vrstvám. Na to by nebyly doplatily ani tak proletářské nebo vyslovené reakční vrstvy. Byla by to odnesla vrstva nediferencovaná, a ta toho byla uchráněna.

HUDEČEK: Únoru je třeba rozhodně přiznat jednu československou specifičnost — že byl proveden elegantně. Myslím, že se v tom jeví to určité československé specifikum, které spočívá v tom, že náš lid je přece jen schopen dostatečně si uvědomit, že v této zemi může vládnout My jsme to tenkrát udělali tak, že nám Únor schválil parlament a prezident republiky, přičemž samozřejmě nechyběly ani nátlakové síly v záloze, včetně těch ozbrojených. Ale provedlo se to elegantně bez nich.

TUČKOVA: Poznámka k té eleganci: Netkví snad právě v našich demokratických tradicích?

BENDA: Rád bych byl takový optimista, ale vím, že český národ ve své historii, zejména v té nejčerstvější, dokázal že je schopen přijímat i metody mnohem méně elegantní.

KAPLAN: Mluvíme-li o „eleganci“, o parlamentu a demokratickém principu, musíme mluvit s určitým omezením. Pod pojmem parlamentní cesty rozumíme to, že parlament svolá novou vládu a její program. To je jistě správné. Ovšem jistě je, že v průběhu únorových událostí funkce parlamentu převzaly některé jiné složky. Sjezd závodních rad rozhodl, že bude znárodňovat na 50 zaměstnanců předtím, než to schválil parlament, sjezd rolnických komisí rozhodl, že se má provádět pozemková reforma nad 50 ha ještě předtím, než to udělal parlament. Myslím ovšem, že nakonec nezáleželo na tom, jak své odporce porážíme — to základní je, že nikdo z nich v Únoru nebyl postaven před soud ani nějak persekčován. I to je pravda, že ti, kteří chtěli odejít, mohli Vláda to udělala celkem normálně. Dokonce Antonín Zápotocký potom v jednom projevu po Únoru mluvil o tom, že kdo chce odejít, dostane pas.

Souhlasím s tím, že se komunistické straně podařilo vypracovat výborně fungující mechanismus řešení tohoto základního politického souboje. Byl vypracován především díky tomu, že strana měla ve svých rukou základní páky politické moci, například revoluční odbory, které sehrály velkou úlohu, i bezpečnost. Ovšem už od poloviny roku 1947, kdy vztahy mezi politickými stranami dostaly podobu mocenského zápasu, probíhal velký souboj mezi dvěma hlavními články mocenského mechanismu v Československu — mezi ministerstvem spravedlnosti a bezpečnosti. Teprve v souvislosti s pokusy o diktát a také s odhalením protistátních živelů v demokratické straně vypul najednou tento souboj na povrch, dostal se na půdu parlamentu, ovšem i tak v sobě skrývá věci o kterých zatím nikdo z nás neví. Nevíme, jak si počínalo ministerstvo spravedlnosti, jak bezpečnost, na obou stranách šlo o mocenský zápas. To není. Žádné moralizování, to je přirozená věc.

MORKES: Jsem také zástupcem generace, která nepatří mezi pamětníky a pro kterou je Únor historií. A dnes tu sedíme právě proto, že Únor už historií je. Každý historický akt představuje určitou kontinuitu ve vývoji. Mám však dojem, že Únor, který je určitým vyústěním logického procesu — a v tom smyslu tedy rozhodně pokrokovou tradici našeho národa — přinesl s sebou i část diskontinuálních prvků, a ty potom výrazně ovlivnily období po roce 1948. Myslím, že je třeba o tom hovořit už proto, že vývoj každé společnosti není nikdy ovlivněn jednostranně jen tradicemi pokrokovými nebo jen tradicemi retardačními. V poslední době jsem měl možnost hovořit o vývoji po roce 1946 s řadou studentů vysokých škol a na základě těchto hovorů mohu říci, že oni Únor chápou jako součást pokrokových tradic, jako vyvrcholení národní demokratické revoluce i jako určitý zlom ve vývoji Československa. Ovšem pokud jde o výsledek Února, o němž se tady říkalo, že to bylo provedeno elegantně, československou formou, o tom používají termínů jiných: Říkájí, že to bylo dílo výborné politiky KSČ — v tomto okamžiku ji plně oceňují — ovšem na druhé straně je jim značně nepochopitelná zcela nedostatečná akceschopnost vedoucích představitelů těch stran, které stály druhé straně. Mladá

generace postrádá v tomto střetnutí smysl a oni Únor chápou jako ostré střetnutí — určitou regulativnost sportovního utkání. Únor sám se jim jako celek jeví jako pohodlná a snadná záležitost.

Dr. PÁTKOVA: Před Únorem byli ve Francii komunisté vytlačeni z vlády. Potom jeli studovat do Francie někteří představitelé národně socialistické strany, jak se to vlastně stalo. Když se vrátili, prohlásili, že jsou přesvědčeni, po volbách vyvezou komunisty z vlády na trakaři. Národně socialisté byli vojáky bez generálů a vedení strany generály bez vojska. Takové branné komise strany byly cosi donkichotského. Slyšela jsem výrok, který by mohl být žertem, ale byl myšlen vážně: Co postaví vedení národně socialistické strany proti milicím? Načež jeden z hlavních představitelů prohlásil: „Oni mají milice a my máme rolety na obchodech. Stáhneme rolety a bude po legraci.“

Ani v kritických dnech si někteří z vedoucích představitelů nenechali ujet víkend i se svými tajnými láskami. Dr. Zenkl odjel do Olomouce, kde jej strávil v přepychové vile pana Andra. Dojel tehdy do Lanškrouna, kde měl dostat čestné občanství jako předseda strany. Členové strany tam byli shromáždění a řekli: „Pane předsedo, my vám to čestné občanství nedáme, protože se něco děje.“ Otočili se k němu zády, on zůstal velmi překvapen, ale jel do Olomouce dál. Když se z víkendu vrátili, bylo pozdě a vzpomínám na výrok Fráni Zemínové, že jaksi stranu provokovali — ona to ovšem řekla přílehavěji a drastičtěji.

SEYDLER: Proti tomu stála báječná organizace strany. Důležitá, byla ovšem i důvěra v příznivý vývoj událostí. V den, kdy se konal služební sjezd Svazu přátel SSSR a Společnosti přátel Sovětského svazu, jsem byl pověřen, abych odvedl Gottwalda do lože v Národním a šel čekat na Slánského. V Národním divadle — nevím, zda znáte jeho zákulisí, všechny ty chodby — jsem vedl Člověka, v jehož rukou se soustřeďovaly všechny nitky Února. Šel, aniž měl nějakého průvodce, s neznámým člověkem — čekal jsem jen, že na mne a na něho někdo vyskočí... Pak jsem šel pro Slánského. A tito dva lidé tam byli sami. Když se později soudruh Gottwald objevoval na veřejnosti, člověk žasl, kolik bylo kolem něho těch, co ho hlídali.

BENDA: Nejsem přímý účastník a mohu se odvolat jen na údaje, které jsem vyčetl. Možná, že nebyla zabezpečována bezpečnost osob, u nichž se shromažďovaly všechny nitky, avšak jinak strana zabezpečovala vývoj událostí důkladně. Před Únorem probíhaly čistky v závodech, vyloučily se nesmířitelné opoziční živly, probíhala rozsáhlá kontrola branných komisí národně socialistické strany, a jestliže komunistická strana sáhla k vytvoření Lidových milic, aby se zbraní v ruce hájily republiku, jsem proti tomu, aby se používalo výrazu „důvěra“, protože tím se paralyzuje revolučnost Února. Tady skutečně šlo o revoluci. Hovořilo se tu o tom, že v našem státě během Února došlo ke změnám specifickou cestou, odlišnou od jiných revolucí. Myslím, že tato revoluce byla odlišná pouze v tom, že k násilným prostředkům nebylo třeba nakonec sáhnout. Ovšem hrozba a nátlak tu byly a přiměly opoziční síly, aby vyklidily pole.

SEYDLER: Rozumím, co máte na mysli. Možná, že šlo dokonce o neopatrnost. Ovšem komunistická strana by byla bývala krajně neodpovědná, kdyby nebyla vytvořila prostředky pro případ, že by došlo k boji.

TUČKOVA: K tomu, že mladí lidé vidí Únor jako pohodlnou záležitost. Snad v průběhu těch šestí únorových dnů tomu do jisté míry bylo. Ovšem to, co předcházelo, byla velká práce — straně se před Únorem skutečně podařilo získat velkou část politicky aktivních lidí.

MORKES: V tom nejsme v rozporu. Studenti konstatují vynikající taktickou i organizátorskou úlohu strany před Únorem, ale vlastní průběh únorových událostí považují za naprosto jednoznačný, kdy už nemohlo být pochybností o výsledku tohoto střetnutí.

BENDA: Pokud jde o organizační práci KSČ v průběhu Února, rád bych upozornil na to, že KSČ například kontrolovala tisk národně socialistické strany už několik dní před únorovými událostmi. Byla zastavena kolportáž Svobodného slova na venkov...

TUČKOVA: Sazeč je odmítali sázet...

BENDA: ...a železničáři vozit. Velmi dokonalý byl systém akčních výborů, které zajišťovaly spojení Prahy s venkovem. Domnívám se, že příprava Února byla skutečně dokonalá.

HUDEČEK: S tím tak docela nesouhlasím. Od okamžiku, kdy demise dala možnost určitého taktického postupu včetně vytváření akčních výborů Národní fronty, se všechno dalo rychle a bez velké přípravy jako zcela nové rozhodnutí a nové organizační opatření. Samozřejmě, že byly branné komise strany, Lidové milice, ale to, že dostaly zbraně, nebylo připraveno ani dva, ani jeden měsíc napřed. V tom bylo mistrovství politiky, která napřed roky — když to vezmeme od doby před válkou — pozvolna zakotvovala v myšlení lidu, protože na toto myšlení navazovala. Nebudeme rozebírat, zda všechny argumenty byly od „a“ až do „z“ přesné. Také se nemluvílo o všem. Relativní jednota lidu byla v určitých bodech, které byly třeba formulovány jako „zrádci z vlády ven“. Ovšem znárodnění — to byl hlavní požadavek těch nejširších sociálních skupin. Byly i určité chyby politických odůrců a hrálo se jako na šachovnici. Bylo snad možné tyto věci předvídat a připravovat? To bychom museli mít několikamístnou RAND-Corporation, aby nám všechny alternativy vypracovala.

MORKES: Myslím, že došlo k nedorozumění: Nemyslel jsem, že by strana nějaké únorové akce připravovala. Měl jsem na mysli to, že KSČ byla na mocenské střetnutí kře připravena, poněvadž šla i do roku 1945 s určitým předstihem, s politickým kapitálem mnohem větším, než měly ostatní politické strany. Košický program tuto prestiž posiluje, i když je do značné míry kompromisní, protože musel vyhovořit požadavkům Národní fronty. Budovatelský program Gottwaldovy vlády opět posiluje postavení komunistické strany. Byla to systematická práce za celé to období, která vedla k tomu, že v okamžiku skutečného otevřeného střetnutí strana měla na své straně nejen své členy, ale i drtivou většinu obyvatelstva a měla se o koho opřít.

BENDA: Jinak by to také nebyla revoluce, ale mohli bychom mluvit pouze o puči.

KAPLAN: Ještě k vlastnímu mechanismu únorových dnů: Sám se domnívám, že byl předurčen do značné míry řadou okolností — postojem jak nekomunistických partnerů, tak komunistické strany. Myslím, že si žádný z představitelů nekomunistických stran nepředstavoval, že může vrátit republiku ke kapitalismu. Jistě, existovali takoví jedinci a zejména v polovině roku 1947 vystupovali na veřejnost a aktivizovali se v politických stranách. Avšak lidé, kteří rozhodovali o postupu nekomunistických stran, tyto představy neměli, protože to byli reálně myslící politikové. Otec únorového postupu nekomunistických stran byl patrně Ripka, myslím, že to byl jeden z nejchytřejších politiků nekomunistického tábora, člověk, který viděl Československo evropsky, což byl z těchto politiků málokdo schopný — Zenkl určitě ne, ani Stránský. Domnívám se, že jejich základním plánem bylo zastavit anebo oslabit nástup, který komunisté začali uskutečňovat. V tom mocenském střetnutí jsou jejich kroky do jiné míry determinovány tím, že museli něco udělat před sjezdem závodních rad. Ve chvíli, kdy podávali demisi, se domnívali, že bude řešena starými zvyklostmi předmnichovské republiky, totiž jednáním presidenta republiky, předsedy vlády a politických stran, a že tenhle kruh bude uzavřen. Proto také celou váhu odpovědnosti hodili na Beneše. Ovšem, když do toho komunisté vnesli nové prvky — to je lidové maso a stupňující se nátlak nejen na vedení politických stran, ale přímo na presidenta Beneše — v tomto momentu pocítili, že je třeba něco udělat. Ale to už bylo pozdě — neměli v té chvíli tisk, rozhlas, komunikace, kterými by mohli vejít ve styk se svými organizacemi, jejich poslední rezoluce, dopis předsednictva národně socialistické strany členstvu, se rozšířil jen ve čtyřech okresech Prahy. Také vedení lidové strany absolutně zkrachovalo. Šrámek se dostal do situace, kdy prohlásil: „Stranu nemáme v rukou, dělejte si, co chcete!“ Demokratická strana na Slovensku byla úderem bezpečnosti vůči svému vedení značně dezorientovaná. Není náhodou, že Lettrichovi vedení například neodhlasovalo ani souhlas s jeho demisí. Nevěděli, na čem jsou. Všechny tyto politické činitele také strašily nečekané události v Maďarsku, Bulharsku, Polsku, kde všichni představitelé opozičních stran byli soudně stíháni. Myslím, že to přesně vyjádřil Ripka ve svém vzkazu Gottwaldovi: „Vyřídte panu předsedovi vlády, že jsme tento politický zápas prohráli a že bych chtěl dělat universitního profesora.“

Její největší prohra byla v tom, že nemohli ukázat před světem, že z vlády neodešli, ale že je komunisté vytlačili. Kalkulovali totiž, že odjedou do zahraničí a vytvoří opoziční vládu mimo Československo. Protože však vláda existovala dál, neměli žádnou morální základnu pro to, aby mohli vytvořit nějakou truvládnu mimo Československo. Proto se také po Únoru všichni sesypali na Beneše, že je nechal ve štýchu.

SEYDLER: Myslím, že byste měl tento obraz doplnit o úlohu sociální demokracie.

KAPLAN: Tam to bylo velmi složité. Jestliže existovala v nějaké straně organizovanější levice, tak byla u sociální demokracie, i když na brněnském sjezdu nesehrála takovou roli, jakou měla. Bezprostřední představa v Únoru byla vytvořit se sociálními demokraty levicovou vládu, což jim bylo také nabízeno. Laušman tohle ovšem odmítl, protože trval na obnově vlády na pozicích Národní fronty. Uvnitř sociální demokracie vznikla svérázná situace, že Majer, se kterým Zenkl a Ripka počítali, na předsednictvu sociálně demokratické strany prohlásil, že podá demisi, ale Jankovcová to odmítla. Vedení sociální demokracie rozhodlo, že ministři dají k dispozici svoje křesla vedení strany, které rozhodne, má-li se demise podat, Jankovcová však prohlásila, že žádné křeslo nikomu dávat nebude, že ve vládě zůstane. Fakt je, že Laušman byl nejvíce přijímaným mužem vedle Gottwalda a Noska na Hradě, zatím co nejméně přijímání byli představitelé národně socialistické a lidové strany.

SEYDLER: Ovšem v době krize.

RATTINGER: Zdá se mi, jako bychom tu komunistickou stranu kladli do protikladu k ostatním politickým stranám. Jak znám chod věcí veřejných v té době, myslím, že by nikdy nemohl Únor být tím, čím byl, kdyby tomu tak skutečně bylo v plné míře. Byl jsem v té době tajemníkem Klubu poslanců KSČ a potom tajemníkem Národní fronty. Jsem hluboce přesvědčen, že v ostatních stranách bylo různorodé proudění. Lidová moc v centru se zdaleka neopírala pouze o ryze mocenské nástroje, ale o široký konsens, souhlas dokonce i ve vedoucích kádrech politických stran. My jsme prakticky od takového roku 1947 — a to není žádné státní tajemství — analyzovali profily vedoucích činitelů politických stran, k nimž jsme měli snadný lidský přístup, zdůrazňují lidský postup. Nebylo to přece tak, že bychom se my, komunisté, opírali jen o souhlas stoupců našeho hnutí a o své vůli, ale byli jsme v tehdejší době v každodenním živém kontaktu s vedoucími činiteli druhých stran, jak s našimi odpůrci, tak s těmi váhavými i s těmi, kteří k nám měli blízko. Naši partneři byli mimořádně vnitřně diferencovaní a tuto diferencovanost dovedla KSČ nejen teoreticky chápat, ale docela prakticky s ní počítat. Zhruba 22.—23. února jsme byli jisti, že obrozená Národní fronta by mohla mít v parlamentě podporu nejméně 160 poslanců ze 300. Ústředním faktorem Února nebyly lidové milice, to bylo by zkresené historické situace. Ústředním heslem Února bylo řešit situaci ústavně, demokraticky a parlamentárně. Tato ústřední myšlenka vyžadovala jak konsens lidu, tak konsens soustavy demokratických orgánů, které v tom okamžiku existovaly. Je přece známo, že od roku 1947 uvažovala komunistická strana, stejně jako jiné strany, o možnosti předčasných voleb a že by dokonce do nich mohla eventuálně jít s blokem nejrozmanitějších činitelů. S lidmi jako Neuman, Plojhar, Šlechta, dr. Pátková, Vandrovce, a to už nemluví o sociálních demokratech, jako byl dr. John atd. S těmi se jakožto s reálnými partnery počítalo dlouhou dobu...

KAPLAN: Trochu přeháníš...

RATTINGER: Nepřeháním. Bohudík byla komunistická strana tehdy stranou živých lidí se živými lidskými kontakty. Nechala tadyhle doktorka Pátková sebou manipulovat? Nechal sebou manipulovat Wunsch? Možná, že někdo toužil po ministerském křesle — to je lidské — ale to nebyl rozhodující moment.

KAPLAN: Souhlasím s tím, že se s těmi lidmi pracovalo. Ovšem myslím, že nepředstavovali žádnou vyhraněnou levicí a že kromě sociální demokracie v žádné straně levice organizovaná nebyla. Berme věci, jak jsou. Byl to politický zápas, který má svá pravidla zákonitosti. Proti tomu nikdo nic nemá. Ale nemluvíme o levicových hnutích ve stranách, když tam nebylo. Byli tam jedinci, kteří spolupracovali s komunisty, ale to není ještě levicový proud.

RATTINGER: Říkáš: vyhraněné levicové hnutí, ale já jsem výslovně mluvil o diferenciálních proudech. Například řada stoupců a představitelů národních socialistů těžce nesla, jak o tom mluvil dr. Pátková, že do národních socialistických stran vnikají agrárníci jako Feierabend, jednak to byly ideové rozdíly, jednak rozdíly prestižní, pozici. Já jsem měl možnost vidět to hnutí ne abstraktně, ale na reálných lidských profilech. Cílí — jsem přesvědčen, že v národních socialistických straně také proudění bylo, že bylo i v lidové straně a že lze tyto proudy označit za levicové v tom smyslu, že za a) byly pro národní frontovskou politiku, za b) byly pro socialistické, respektive hluboké sociální přeměny, a za c) úplně souhlasily se zahraniční politickou koncepcí, jak byla vyjádřena v Budovatelském a Košickém programu.

PÁTKOVÁ: Byla, myslím, chyba, že jsme nedovedli včas zformovat levicí ve vedení. V roce 1945 se všeobecně počítalo s tím, že předsedou strany bude Jožka David. Ovšem — na schůzi v Lucerně, kde ho měla Zeměná prohlásit jako předsedu, dostala v poslední chvíli pokyn, aby jím byl jmenován Zenkl. Tenkrát to bylo veliké zklamání. Všichni mysleli, že se jenom přeřekla. Pak vysvětlovala, že to byl pokyn presidenta Beneše. Už tenkrát nastalo ve straně dělení.

KAPLAN: Je ovšem fakt, že komunistická strana usilovala o to, aby všechny síly, které byly pro vývoj lidové demokracie, měla ve své straně. Proto také nějaká masová základna levicových proudů uvnitř nekomunistických stran neexistovala, i když souhlasím s tím, že v nich existoval odpor vůči politice vedení. Ale na druhé straně tu byl i souhlas s touto politikou — nedělejme si iluze, že to byli pouze generálové bez vojska. Ovšem, sociální základna nekomunistických stran se rekrutovala z vrstev, jejichž politická aktivita je v takových střetnutích nejmenší, jsou to tak zvané střední vrstvy, a ty se těžko dávají do kupy, aby mohly nějakým způsobem vystoupit.

MORKES: Myslím ovšem, že jedním z velkých úspěchů komunistické strany bylo, že se k řadě věcí z politiky Národní fronty musely otevřeně přihlásit, ať chtěly či nechtěly, i ostatní, nekomunistické strany bez ohledu na jakékoli politické proudění. Chěl bych se vyjádřit k tomu, že komunistická strana byla stranou živých lidí, kteří měli citlivý lidský přístup nejen ke svým členům, ale i k členům jiných stran. V obecné rovině to snad můžeme všichni podepsat. Ale protože se zabývám problematikou mládeže po roce 1945, mohl bych uvést tučet příkladů a citovat dokumenty, že k problematice mládeže se komunistická strana v řadě případů stavěla necitlivě, že se na ni dívala zastaralými očima, právě bez tohoto lidského přístupu.

RATTINGER: Máte pravdu, třeba brněnské události, kdy proti demonstraci studentů byla zmobilizována Zbrojovka.

MORKES: Mám na mysli především junáckou organizaci, která měla 300 000 členů. Díváme-li se na to dnes, je postoj KSČ vysvětlitelný, ovšem zamýšlím se nad tím, do jaké míry ho máme omlouvat. Domnívám se totiž, že potéž ČSM v současné době tkví právě v tom období před rokem 1948, že je to základ veškerých problémů současné mládežnické organizace. Bez seriózního vysvětlení není možné dobře řídit mládežnické organizace a Svaz mládeže nebude prosperovat.

HUDEČEK: Věc má však i druhou stránku. Nepopírám, co říkáte; možná, že máte pravdu. Avšak ve složení strany v roce 1947—48 bylo procento mládeže neobyčejně vysoké. Generace mezi 20—30 lety měla možná dvakrát až třikrát větší zastoupení než ostatní. Jestliže z generace od 40 do 60 let byl — dejme tomu — každý desátý člověk v KSČ, tak z mládeže každý pátý. Možná právě proto, že byla taková situace, dovolila si strana rozhodovat o mládežnických věcech subjektivisticky. A jestliže je v něčem kořen necitlivého poměru k mládeži dnes — a je doba, že se o tom tady mluví, když sedíme s mladou generací — tak zrovna v tom, že si myslíme, že tak jako v roce 1945 šli mladí houfně do strany, půjdou dnes také

MORKES: Současná mládež mimo jiné chápe Únor i jako určité „prokletí“, aspoň pokud se týče pojetí političnosti a vyjadřování politických postojů. Pořád je určitá tendence chápat politickou angažovanost mládeže tak, jako se to chápalo tehdy, jako se to chápalo tehdy byla alternativa: socialistické zřízení, nebo kapitalistické. Nyní ovšem mládež svůj vztah ke společnosti neřídí touto alternativou, ale konfrontací naší současné ekonomické situace. To je poněkud jiná rovina, a proto se angažovanost mládeže projevuje v jiných formách, třeba i konkrétní materiální zainteresovanosti.

RATTINGER: Na jedné straně bylo silné proudění mladých lidí ke komunistické straně, a na druhé straně, zvláště ve vysokoškolské mládeži, do jisté míry opačný proud. Tento proud jsme se tehdy pokusili analyzovat a konstatovali jsme, že mezi studentstvem se dělala izolacionistická politika. Výrazem toho byl Šlingův pokus dát do protikladu inteligenci a dělnickou třídu. Myslím, že kdyby události nebyly proběhly tak, jak se stalo, že problematika mládeže byla zralá pro vážnou vnitrostraničskou diskusi. K junácké organizaci: Já jsem Brňák a shodou okolností skautské hnutí na Moravě bylo před válkou mnoho let pod silným vlivem levice a komunistů. V čele Skautu stáli takoví lidé jako zemědělský profesor Riedl nebo architekt Krondl, který zahynul za okupace, a mohl bych jmenovat i jiné. Samozřejmě ti, kteří znali možnosti vlivu Junáka, byli toho názoru, že skautská organizace jakožto jedna z forem mládežnického hnutí má v našem lidovém režimu své místo. Byli však v KSČ lidé, kteří se na Skaut dívali docela jinak. To platilo i o jiných organizacích. Ve třicátých letech jsme měli heslo „Kdo chce dělat pánům vola, ať si chodí do Sokola.“ A když jsme potom říkali, že Sokol by měl být všennárodním hnutím, do kterého půjdou i komunisté, tak samozřejmě řada starých členů strany nechtěla. Kolem metod přístupu k mládeži byly uvnitř strany rozpory, které se však v plné šíři neprojevovaly, protože to nebylo to základní. Spor byl o to, zda chápat jednotu mládeže jako jednotnou organizaci, anebo jako jednotu v její diferencovanosti. Nakonec převážily názory, které si jednotu představovaly jen v ČSM. Jednou jsem o tom hovořil se soudruhem Zápotockým a ten byl například toho názoru, že i odbory potřebují svou mladou generaci, své mládežnické sekce, jinak že jsou odsouzeny ke stárnutí.

SEDLIC: Shodují se se soudruhem Morkesem, že zásahy, kterými se rušila organizace Junáka a její vedení persekvovalo, byly necitlivé. KSČ se k tomu do jisté míry vyjádřila a uznala, že k chybám došlo. Výrazem toho byl poslední sjezd mládeže, který přijal zásadu věkové a sociální diferenciaci uvnitř Svazu mládeže. Jsem z oddělení středoškolských a učňů a tam máme na starosti kluby, k nimž se přistoupilo na V. sjezdu. Samozřejmě tu ještě moc chybí, mnoho se ještě musí dotáhnout, ale je v tom už jiný, racionálnější přístup k mládeži.

BENDA: Můj názor jako vysokoškolačka je, že je to trochu málo. Ze bychom pod diferenciací mládeže neměli vidět jen diferenciaci zájmové činnosti. Myslím, že se v. sjezd v tomto smyslu diferenciací málo zabýval,

RATTINGER: Když soudruh Dubček besedoval s námi, starými členy strany, říkal, že co je staré a co mladé nesouvisí s věkem. Že zná spoustu lidí, kterým je 30—40 let a kteří myslí sakramentsky postaru, a že zná šedesátileté a sedmdesátileté lidi, kteří myslí tvůrčím způsobem. Mládež má právo ve svém myšlením negovat vše, co jsme dělali nesprávně, má právo nás kritizovat nebo mít pochybnosti. Oni budou dědicí trůnu, převezmou správu veřejných věcí zítra, pozítří. Oni musí mluvit z pozice dneška, dělají nesprávně, mají právo nás kritizovat nebo mít pochybnosti. Oni budou dědicí trůnu, převezmou správu veřejných věcí zítra, pozítří. Oni musí mluvit z pozice dneška, dělají nesprávně, mají právo nás kritizovat nebo mít pochybnosti. My jim musíme otevřít celý prostor, aby se na spravování věcí skutečně podíleli. Tak tomu bylo před Únorem: Vzdýt to přece byli mladí lidé, kteří jej dělali.

SEDLIC: Před Únorem a kolem něho to skutečně byli mladí lidé. Do jaké míry může však mladá generace a její organizace, jednotná a vnitřně diferencovaná, být nositelem progresu v současné době, do jaké míry může být v soustavě Národní fronty určitým oponentem a diskutérem k tomu, co se v politickém životě děje? Já se domnívám, že by se zaprášená Národní fronta měla očistit. Byť nemá mladá generace tvrdé zkušenosti únorové mládeže, přece má určitou potenci — a nejen kritickou —

kerou chce dát do služeb praktického řešení problémů. My si ovšem musíme ujasnit autonomii naší mládežnické organizace, abychom mohli být mluvčími mladé generace v pravém slova smyslu, abychom se vždycky někde nemuseli ptát. Zajistit nebude ČSM platformou diskusi o socialistických principech. Mládeži jde právě o jejich činnost naplnění. To je, myslím, rozhodující. Jsem toho názoru, že mladá generace musí zasahovat do veřejných věcí víc, než tomu bylo v posledních letech.

MORKES: Shodli jsme se na tom, že Únor a období před ním dělali většinou mladí lidé. A bylo veskrze pozitivní, že mladí stáli v čele progresivního vývoje. Ovšem ti mladí, kteří dělali Únor, jsou v současné době lidé v nejlepších letech a jsou na vedoucích místech naší společnosti. Je to určitá skupina věkově přibližně stejně starých nese v sobě určité generační napětí — nemusí to být vždycky konflikt. Nechtěl bych dělat zásluhu z mladí — Werich prohlásil, že z mladí se nemá dělat zásluha, protože každý starý blbec byl jednou mladý blbec. Avšak když uvážíme, nakolik má mládež v současné době možnost ovlivňovat řízení společenských záležitostí, nejsou ty možnosti takové, jaké by měly být.

TUČKOVÁ: A jsme zase u otázky, co s Národní frontou.

PÁTKOVÁ: Myslím, že někdo v poúnorovém období z politického života odstranil právě ty lidi, kteří měli citlivý přístup k člověku — v komunistické straně i v ostatních stranách Národní fronty. Z toho vzešly velké škody. Lidé, kteří přestanou do věcí mluvit, přestanou také dělat, respektive práci markýrují. Stýkám se s řadovými členy národně socialistické strany a ti říkají o Národní frontě, že je to atrapa ve výkladní skříni politického života. Myslím, že tohle komunistická strana nechtěla, protože i ona potřebuje konfrontovat své mínění. A když se obrátí k Čs. straně socialistické, kde jí měl vyrůst partner, tak nedostane odpověď, respektive dostává svůj vlastní názor, rozmlněný jinými slovy.

Po Únoru jsem byla místopředsedkyní čl. socialistů a poslankyní Národního shromáždění. Tato moje činnost brzy skončila pro jednu tragickou a druhou tragikomickou záležitost. První byl osud mého švagra Vladimíra Clementise, který nepotřebuje komentáře. Druhá byla historie jednoho klobouku. Tehdejší předseda strany dr. Šlechta se rozhodl cenzurovat mé projevy ve sněmovně s tím, že musí být tak učesané, aby nebyly v nejmenším rozporu s názory KSČ a Národní fronty. Rozstříhala jsem tedy články z denního tisku, hodila je do klobouku jednoho poslance, promíchala a pak v logickém sledu nalepila na papír. Bratru předsedovi se to líbilo, ale tento projev jsem už ve sněmovně nepřešla. A nelituji. S pocitem bolesti a smutku jsem uložila svůj činorový řád do šuplíku. Tehdy jsem si řekla: Kam to jdeme? Ocitli jsme se tam, kde jsme neměli být. Myslím, že právě regenerace Národní fronty — a myslím tu nejen mládež, ale konkrétně politické strany — by byla velmi žádoucí. My jsme přece politicky vyspělý národ, každý se chce politicky projevit — Červený kříž, Svaz přátel, žádná masová organizace nemůže nahradit politické strany. Myslím, že nové pojetí Národní fronty by mohlo sehrát důležitou úlohu při sjednocování národa na výstavbě socialistické společnosti.

KAPLAN: Nevím, možná, že se to podaří, možná, že ne. Můj osobní názor je, že bude těžké regenerovat Národní frontu, jaká byla před Únorem. My nejsme politikové, přechme to tedy politikům. Avšak hledat cesty k aktivizaci společnosti je neobyčejně důležité, protože konzervativní prvky a síly společnosti se především opírají o politickou pasivitu většiny.

SEYDLER: V závěru naší besedy bychom se měli pokusit odpovědět na jednu závažnou otázku: Co si vzít z Února pro dnešek, na které jeho tradice navázat a čeho se případně vyvarovat, aby se naše společnost hýbala kupředu?

RATTINGER: Chceme-li vývoj tlačit směrem k pokroku, musíme si rozmyslet, co ten pokrok je. Největší iluze mého života jako komunisty, kterým jsem skoro 40 let, byly dvě. První, že jsem socialismus automaticky spojil se společenským progresem — když ve mně tato představa vznikala, ještě jsem nevěděl, co znamená konzervatismus vládnoucí strany. Druhou iluzí bylo, že jsem si myslel, že komunističtí vůdci budou ideální, že se budou v praxi řídit jak marxistickou teorií, tak socialistickou etikou. Žel, hluboce jsem se mylil. Přišel jsem na to, že v každé společnosti je nutno se o pokrok sakramentsky rvát, a za druhé, že hlavní vlastností dobrých komunistických vůdců je ta, že jsou nahraditelní, jak to řekl Lenin. Musí být nahraditelní, čímž je také řečeno, že spravování věcí musí být demokratické.

KAPLAN: Nejsem velkým přítelem toho, hledat poučení z historie pro přítomnost, protože historie není klíčem řešení problémů přítomnosti. Od toho jsou politikové. Ale přesto se v souvislosti dneška s předúnorovou a únorovou dobou zavážím nad některými skutečnostmi: Domnívám se, že garnitura politických funkcionářů všech stran i komunistické bezprostředně chápala po válce nedostatečně novost této poválečné společnosti. U komunistických funkcionářů to bylo způsobeno tím, že přišli do republiky fakticky se sovětskou představou společenské reality a teprve potom ji začali (zejména kolem roku 1946 a po volbách) upravovat.

RATTINGER: Myslím, že se mylíte. Měli jsme, například u Lidovou frontu a třicátá léta nás tehdy velmi ovlivnila.

KAPLAN: Jen zdánlivě. Žádná strana neměla představu o cílové podobě socialismu v průmyslově vyspělé zemi. Představa Československých komunistů víceméně byla: Československou cestou k sovětskému modelu. To byla první představa, která trvala zhruba do jara 1946, kdy Stalin s Dimitrovem mluvil. Mezinárodní komunistické hnutí se dostalo do situace, kdy nebylo schopno reagovat na novost poválečného vývoje — vezměte si jen Stalinův vztah k bývalým koloniálním národům. U představitelů naší strany to bylo neobyčejně důležité ze dvou důvodů: Především, že KSČ jako strana hlásící se k marxismu-leninismu byla předurčena k tomu, aby dala celé společnosti cílový program socialismu — a to se bohužel nepodařilo dát dodnes. Nepopírám, že strana vypracovala výborný program konkrétních opatření — Košický a Budovatelský program, což odpovídalo dané realitě, ale byly to jen krátkodobé akční programy. Ještě k tomu poučení. Myslím, že z předúnorového vývoje by mohlo být významným poučením to, že tato země musela svoji cestu hledat. A proces hledání chápu jako názorové střetávání různých ideových proudů, které jsou na pozicích marxismu-leninismu, ale mohou být i mimo marxismus na pozicích socialismu. Prostě hledat a dát prostor pro to, aby mohlo být hledáno. Aby se vytvořila velká národní jednota, politická reprezentace, která musí dát národu program — to, co vždycky tato společnost potřebovala a zřejmě dnes potřebuje. Ovšem národní program, to je program všech vrstev společnosti. V letech 45—48 byly tyto programy národní jednak proto, že komunisté byli schopni vyjadřovat požadavky národa, ale také proto, že do toho mluvili i představitelé jiných sociálních vrstev...

RATTINGER: ...že to nebyl výlučný monopol komunistů...

KAPLAN: ...ale veliké národní hledání. To předpokládá jednu věc: rozbit monopol pravdy. Monopol moci se sice může oprátně opírat o monopol pravdy, ale je to jeho tragédie. Myslím, že před Únorem si naše strana nemonopolizovala právo na pravdu...

HUDEČEK: ...ale bojovala o to, aby její pravda byla uznána.

KAPLAN: Nejen bojovala, ale i hledala. Pokud se někdo ptá, jestli deformace padesátých let vznikla v Únoru — a tyto otázky mladí lidé kladou — osobně se domnívám, že zárodky toho v Únoru byly, a to v jedné věci. Totiž před Únorem se vytvořil určitý politický systém, budovaný na struktuře šesti politických stran soustředěných v Národní frontě. Tento systém umožňoval vnitřní kontrolu rozhodnutí a realizace těchto rozhodnutí, protože socialismus není nic jiného než uplatnění demokracie v ekonomické, sociální, kulturní a samozřejmě i politické oblasti. Ve chvíli, kdy rozruším strukturu politických stran, a to se v Únoru stalo jako přirozená reakce proti nenáviděnému zpartajnění života, musím vybudovat novou soustavu záruk. A to jsme neudělali.

BENDA: Možná, že to budete považovat za útok na vaši generaci: Vy jste chápali socialismus jako stav, do kterého jste vkořčili, nebo který jste začali budovat; my — anebo alespoň já — ho chápeme jako experiment. Po Únoru se opustily osvědčené empirické postupy, socialismus a komunismus se začaly chápat pouze jako cíl a ne jako permanentní rozvoj a život společnosti na kvalitativně jiné bázi. Mluví se o tom, co bude, a momentální potřeby, které by vyplývaly z důkladného empirického zkoumání, byly nahrazovány určitými vizemi krásných cílů, za nimiž národ jednou dospěje a pro které musí v současné době něco obětovat — ať již ze svého materiálního zabezpečení, či ze svých demokratických výmnožeností. Přitom by právě tyto výmnoženosti měly být v socialismu mnohem větší samozřejmostí, než jsou ve společnosti kvalitativně nižší, kde jsou pouze výrazem třídní struktury. I ve formulaci „cílový program“, která se používá a které také použil soudruh Kaplan, je částečně zakotvená ona fetišizace cíle. Zvláště v současné době, kdy vidíme v současné době, kdy vidíme do světa mnohem více, než jste viděli tehdy vy, ztrácí tento výraz svou konkrétní náplň. Je to příliš strnulé.

HUDEČEK: Ani ne tak strnulé jako příliš budoucí.

BENDA: Přitom vidíme, že ty cíle, které jste si kládli vy na začátku, se nám v poměru k jiným společenským formacím velice oddalují. My jdeme kupředu, ale svět jde také kupředu. Někdy když hodnotím Únor z hlediska své generace, co mi přinesl a co by se stalo, kdyby k Únoru nedošlo, tak si říkám: Nebyla by tedy možná vyšší životní úroveň? Onehdy jsem poslouchal v rozhlasu poznámku o nejnovější zbraní, která se ve světě vyskytuje — o zbraní — pšenici, o zbraní — obilí. Jestliže si uvědomíme, že socialismus nedokázal splnit ten nejkvalitnější předpoklad pro celosvětový úspěch své revoluce, totiž aby ukázal, že jeho výrobní způsob je nejen spravedlivý, ale i nasycit miliardy hladových, pak to řešení, které volí nějaké fiktivní cíle a nehledí k potřebě současnosti, je špatné a i v budoucnu se může pouze vymstít.

Nejde však jen o to: Domnívám se – a možná že má myšlení je příliš nacionální, že ČSSR je vzhledem ke svým kulturním i ekonomickým tradicím předurčeno k tomu, aby ukázalo, že se experiment socialismu dá naplnit konkrétním obsahem, který přispěje k rozvoji společnosti a konečnému osvobození člověka. K tomu potřebujeme, aby se socialismus vyvíjel diferencovaně a permanentně na základě střetávání názorů.

KAPLAN: Cílový program nechápu jako program vytyčující, že se má dosáhnout dvou praxeň na tři rodiny nebo průmyslové výroby na 150 procent. O to mi nejde. To konečně je společnosti není rozhodující. Já si ovšem myslím, že potřebujeme socialistický program současné společnosti. Socialismus u nás musí mít program také proto, že dosud to byl sociální socialismus, totiž socialismus, který řešil sociální problémy určitých vrstev. To není hlavní smysl socialismu, i když řešení sociálních problémů patří k jeho úkolům. Problém není v tom, že tato společnost jednou dokáže rodinám, které chtějí auto, dát auto, rodinám, které chtějí chatu, dát chatu že z nich udělá sportovce. Ale co dál, co potom? Myslím, že to naznačil ve své závěti Togliatti, který řekl, že socialismus musí vyřadit jako reagenca na hlubokou celospolečenskou krizi kapitalistické společnosti.

HUDEČEK: Soudruh Kaplan tady řekl, že máme-li si vzít nějaké poučení, tak tedy mít nějaký program. Ten jsme v Únoru a před ním měli. Proto měl Únor vyvrcholit. To je právě jedno z tajemství toho, že se věci vyvinuly tak, jak se vinuly. Naše připravenost byla právě v tom, že jsme měli akční program. Myslim, že je to důležité, než mít do budoucna zaměření, dlouhodobý program, který bude vždycky nesnadný a který například Engels odmítl vůbec formulovat. Je důležitější mít program dílčích opatření. Na tomto tenkrát dařilo dosáhnout určitého stupně jednoty, jednota totiž není stav, nýbrž proces, tedy: sjednocení. Před Únorem se lidé názorově sjednocovali v některých základních věcech, které souvisely s historickými kořeny a i s některými jevy přítomnosti, jako bylo kritické sucho, šmelnáři, očka, milionářská dávká atd. Tenkrát se neuplatňovala nějaká monolitní jednota; stačilo, že aktivní většina byla jednotná. Jsme teoreticky toho moc neznali, ale jako agitpropci bez moudrého vedení takových soudruhů, jako byl Gottwald nebo Bareš, jsme se snažili soustředit rozhodující společenské skupiny kolem hesel: další znárodnění pro dělníky, platy pro zaměstnance, páda pro rolníky atd. Kolem toho jsme se žili vytvořit jakousi základní názorovou jednotu, byť ideologicky různé zaměřených lidí, která potom byla schopna uskutečnit to, co soudruh Benda nazývá revolucí.

Jednota se samozřejmě nevytvářel snadno. Její mechanismus spočívá v konfrontacích – v ničem jiném. Chtěl bych odmítnout představu mechanické monolitní jednoty, která nemusí být pasivní, při nárazu se okamžitě rozštěpe a přestane fungovat. V této zemi je při vytváření jednoty třeba počítat s kulturními tradicemi – mám na mysli kulturu v širokém slova smyslu jako soustavu vžitých představ, norem, hodnot. Vycházet z politické tradice národa, který byl husitský boj, v dlouholetém odporu proti Rakousku-Uhersku, národa který měl svou tvář zvláště ve třicátých letech, národa který měl velmi nepřijemné zkušenosti s goebbelsovskou také někdy vytvářenou „jednotou“. Měli bychom dokázat jít k lidem a tvářet jednotu tak, jak jsme ji vytvářeli u většiny lidí – to nám by dnes také stačila většina lidí – v období 1945-1948. Můžeme předpokládat, že lidé mohou mít na mysli různé věci, že mohou dokonce klást rozporné skupinové požadavky, ale na něčem se musí sjednotit, aby se to hnuło vpřed. Podle mého názoru nemá dnes smysl stavět daleko do budoucna namířený program socialismu, ale především přiložit ucho na volné projevované mínění lidu a z tohoto mínění vědeckým způsobem abstrahovat, co lid potřebuje, aby byl šťastný a spokojený. Tyto věci spočítat, rozvážit, stanovit určité preference, formulovat je do československého akčního programu, který nebude jenom programem strany, nýbrž programem Národního shromáždění...

PÁTKOVÁ: Nebo Národní fronty.

HUDEČEK: Třeba Národní fronty. A hlavně tyto věci lidem srozumitelně vykládat, o všem je informovat, a mají-li jiný názor, pozorně nás naslouchat. Prostě vést diskusi velmi svobodně, využít všech demokratických forem k tomu, abychom obohacovali svoje poznání a dělali lepší rozhodnutí. To všechno jsme před Únorem dovedli. Trochu jsme od toho odešli a zdá se, že je to dědičné zatížení, které v sobě nesou všechny třídy, jež přijdou vltězně k moci. Jak Gottwald blahé paměti řekl: Aby nás pánbůh od zpychnutí ochránil! Podle mého ovšem vyplývá dnes pro nás z Února ještě jedno důležité poučení – a řekl bych, že doba k němu nazrívá: Trochu obrátit heslo, o němž hovořil soudruh Kaplan. Řekl, že my, komunisté, jsme měli představu o československé cestě k sovětskému modelu. Ted bychom to heslo měli poněkud obrátit: „Pevně po boku Sovětského svazu československou cestou, k československé podobě socialismu.“ Sovětský svaz výkonout, jak říkáj matematici, před závorkou, to znamená, že toto spojení ve všech případech platí, a potom říci „československou cestou k československé podobě socialismu“. To by mohlo mít možná specifický význam, kdyby se to podařilo v průmyslově vyspělé zemi.

RATTINGER: Bylo tu konstatováno, že to bylo období empirie, ale chtěl bych upozornit, že v této době vznikl i pokus o společenskou teorii. Souvisel s Ústavou 9. května. V době, kdy Djilas – je to ironie historie – nám vytyká v člencích, že jsme reformisté, vzniklo v Československu ústavní dílo, jehož cílem bylo vyjádřit československou cestu k socialismu v demokratických ústavních institucích. Kdo se na prohlášení k této ústavě pamatuje, ví, že toto prohlášení začíná úlohou obou našich národů od dob velmi dávných, od křesťanství, které je chápáno jako nejvyšší tvůrce tehdejší, vzdělanosti, tato ústava, která se nazývá ústavou cesty k socialismu, se dovolává Cyrila a Metoděje, dovolává se husitského hnutí, národně osvobozenického hnutí proti Rakousku; čili nebylo negováno nic z toho, co se právem dá nazvat historickým progresem. Samotná ústava byla pokusem o velké dílo: Byl jsem členem ústavní komise KSČ a znal motivy, které vedly akademika Procházku k tomu, aby spojoval radikální demokratické jakobínské tradice Velké francouzské revoluce s prvou sovětskou ústavou – ani ne tak tou stalinovou – a s naší československou zkušeností. Bohužel, tento grandiózní pokus nejen nejdal, nejen měl program, ale ujasnit si pozice tohoto pohybu, tím skončil. Potom nebylo nic, protože jsme si do platné ústavy dali to, co jsme tam v roce 1960 nikdy dát neměli – marxismus-leninismus jako státní ideologii. To snad může mít nějaká společnost, která se řídí náboženskými zásadami.

V čem vidím dnešní kontinuitu s tím pokusem v minulosti? Jednak je zřejmé, že se komunistické hnutí snaží programovat na vědeckém podkladě nejen ideologii, nejen ekonomii, nejen zemědělství, ale politiku. Něco se odehrálo, co nikdo nemohl zastavit. Společenské vědy v posledních letech začínají rozkvétat. Bylo shromážděno mnoho cenných věcí a je to přijímáno širokou veřejností kladně. Od ekonomie přes sociologii, přes historiografii – a dokonce i my, poněkud konzervativní právníci, se snažíme myslet progresivně. Začal fungovat společenský intelekt. Každé politické hnutí se v této složitě době musí opírat o tento brain-trust jakožto o nutnou autonomní část celku, autonomní v tom, že musí mít právo říci svou poznanou pravdu. A musí mít i právo na negaci, protože bez ní žádný společenský pohyb není možný. Věda bez negace neexistuje, věda, která je apologetická, není věda.

To je naše velká šance, že se politické hnutí dostává do stavu, kdy tuto teorii myšlení chce vzít v potaz, chce s ní počítat jako se skutečným partnerem. A v tom je ta dnešní československá cesta k socialismu – uvědomit si složitost svého postavení, chápat, že nežijeme izolováni, ale že můžeme být malou zemí, a přitom vnést do světového pokroku to, co tam vnést můžeme. To, myslím, je perspektiva, která je před námi a která není cizí tomu, o čem jsme tu v souvislosti s Únorem hovořili.

Bretyšová, T.: Střetávání názorů. Reportér, roč. 1968, č. 8, str. 27-29

S Reportérem hovořili předseda Svazu československých spisovatelů, profesor Karlovy university v Praze dr. Eduard GOLDSTUCKER a místopředseda Svazu, spisovatel a scenárista Jan PROCHÁZKA.

REPORTÉR: Aktivizace politického života po posledním zasedání ÚV KSČ znamenala i normalizaci stavu ve Svazu československých spisovatelů. Bylo tedy zvoleno vedení Svazu, to znamená jetu nový program Svazu čs. spisovatelů a jsou tu i představy o nejbližších úkolech i vzdálenějších perspektivách. Co k tomu můžete říci?

GOLDSTUCKER: Prosinčové a lednové zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa vyvolalo – a to může každý ve svém okoli pozorovat – značné naděje, zejména mezi inteligencí, a chuť znovu se aktivně účastnit změn v našem životě, směrem k demokratizaci celé naší společnosti. Svaz československých spisovatelů vyjádřil tyto pocity v dopise, který zaslal soudruhovi Dubčekovi brzy po jeho zvolení prvním tajemníkem ústředního výboru strany. Důsledek plněna v životě Svazu byl, že mohlo být konečně po dlouhé přestávce od sjezdu spisovatelů v červnu minulého roku zvoleno řídné vedení Svazu podle stanov. Programem tohoto nového vedení pro první dobu je to, co nazýváme normalizací – jak života Svazu uvnitř, tak i vztahu Svazu ke společnosti, zejména ke stranickým místům. Myslim, že tento úkol nám dá hodně co dělat na řadu měsíců.

A pokud jde o vzdálenější perspektivy, nejde o nic jiného než o to, abychom účastni na politickém obrodném procesu, který probíhá, a jak doufám, bude ještě intenzivněji probíhat v naší společnosti, vytvořili vhodné podmínky pro rozvoj naší literatury, kulturní tvorby, umělecké tvorby vůbec a kulturního života naší společnosti.

Když se ptáte na perspektivy naší práce, myslím, že bych je mohl shrnout právě do tohoto bodu: vytvořit co nejhodnější podmínky pro rozvoj literární umělecké tvorby a kulturního života v našem státě.

REPORTÉR: Jaký význam podle vašeho mínění mají pro realizaci těchto plánů výsledky lednového pléna ÚV KSČ?

GOLDSTUCKER: Lednové plénum ústředního výboru KSČ dalo základní předpoklady pro to, abychom mohli doufat, že tato perspektiva je reálná, a nikoli jen zbožné přání. Dalo předpoklad pro tuto naději proto, že v Komunistické straně Československa, v tomto případě v jejím ústředním výboru, je dostatek regeneračních sil, které přivodily rozchod aspoň v zásadních rozhodnutích s tím, co jsme všichni počítávali jako špatný stav, jenž se stupňoval až do neúnosnosti, zejména pokud šlo o síl, které nezdravý vztah, jak se v naší společnosti vyvinul k inteligenci. Tuto manifestaci, této regenerační síly v Komunistické straně Československa pokládám za věc velice nejednotnější. A když strana bude schopna si ji udržet – a k tomu jsme jí, doufám, všichni ochotni pomoci podle svých sil – tak se můžeme s dobrými nadějemi dívat do budoucnosti...

REPORTÉR: K práci Svazu patří i náplň svazových časopisů. Tedy — jaké poslání mají podle vašeho názoru plnit Literární listy, Plamen ... A v souvislosti s tím bych měla samozřejmě otázku mnohem širší: jaké je poslání literatury a umění v socialistické společnosti vůbec a v naší speciálně? Já vím, na to se nedá v rozhovoru odpovědět, ale tato otázka přece plně souvisí s problematikou vaší práce ...

PROCHÁZKA: Podíváme se na to z trochu širšího hlediska. Chtěl bych říci, že se spisovatelé hlásí ke své odpovědnosti nebo ke spoluodpovědnosti za všechno, co se u nás děje. Chtějí, tak jako většina rozumných a normálních lidí v naší zemi, aby Československo bylo úspěšnou zemí, aby to byla země evropská, aby to byla země, ve které budou vládnout svobody, aby to byla země demokratická, kterou občané nebudou mít chuť opouštět, ale do ní se budou chtít vždycky vracet. Z tohoto hlediska byly motivovány některé příspěvky na IV. sjezdu Svazu spisovatelů, a to zejména ty, které vyvolaly právě pro svůj špatný výklad tak veliké nepochopení v některých vrstvách nebo v některých kruzích naší společnosti.

Kritika, i když je někdy více nesena hněvivým tónem — a ten tón možná vyplývá z toho, že dlouho nebylo této kritice dopřáno sluchu nebo se na ni nereagovalo — nebo kritika, která chutná velice hořce, nemusí být kritika zlovolná. Podívejte se, potkáte-li někoho na chodníku a budete vidět, že je ve tváři umazán, a bude-li vám úplně lhovostejný, necháte ho klidně jít kolem sebe, vůbec vás nezajímá, že se zesměšňuje. Jestliže k němu přistoupíte a upozorníte ho, aby svůj zevnějšek dal do pořádku, znamená to, že máte určitý zájem, aby ten člověk vypadal důstojně. Jestliže řada spisovatelů kritizovala poměry v této zemi, tak nikoli proto, že by si přála krach a debakl naší politiky, ale proto, že si přála zlepšení. Zdá se mi, že rezoluce našeho IV. sjezdu Svazu spisovatelů je eticky i politicky ve velké blízkosti toho, co projednávalo prosincové a lednové zasedání ústředního výboru strany. Tento tón odpovědnosti, nové odpovědnosti, tato chuť zapojit se do obrodných procesů, začít od nějaké nové základny a jít k nějakým novým, lepším cílům, byla patrná na obou těchto událostech. Mám-li odpovědět z toho hlediska, jaké úkoly mají plnit svazové časopisy, Literární listy a Plamen, chtěl bych říci, že mají provádět kulturní politiku Svazu československých spisovatelů. Tato kulturní politika je opětina o rezoluci našeho IV. sjezdu. A to je taková politika, která všemu progresivnímu v této zemi chce nejen fandit, ale účinně pomáhat.

Kdybych se měl zamyslet, jaké je poslání literatury a umění v socialistické společnosti vůbec a v naší speciálně, tak bych vlastně od těchto politických postulátů pouze přešel do jiné oblasti. Umění si nemůže v dané etapě úplně odmyslet podmínky a souvislosti té dané etapy a musí se snažit na ně odpovídat. Musí nebo má v každé situaci člověku pomáhat na nohy, aby stál zpříma, aby měl dost odvahy říkat, cosi myslí, aby měl dost odvahy hájit pravdu, aby měl dost odvahy hledat to lepší a bránit se tomu horšímu v životě. Vidím tedy podíl naší literatury neobyčejně aktivně v celém procesu budování lepší socialistické společnosti v Československu.

REPORTÉR: Ale vraťme se k zasedání, z kterého jsme při dnešním rozhovoru vyšli. Co považujete za nejvýznamnější výsledek lednového zasedání ÚV KSČ?
GOLDSTUCKER: Už před tím jsem to naznačil: že se našla a z vlastního popudu účinně projevila dosti velká regenerační síla, která otevřela vývoj, otevřela možnost progresivního vývoje u nás. Otevřela možnost toho, že máme naději, že můžeme v této zemi vybudovat socialismus, jak já tomu říkám právě ověřený, moderní v nejlepší slova smyslu, prostě přiměřený době, ve které žijeme a do které jdeme.

Druhý výsledek, kterého si velice vážím a ze srdce vítám, je, že ústřední výbor strany si po mnoha letech uvědomil, že je fakticky nejvyšším orgánem strany mezi sjezdy a že této své pravomoci použil k takovým usnesením, jež korigují nezdravé vývojové tendence, do kterých jsme v poslední době zabředávali. To se týká hlavně — a my to tu ve Svazu cítíme nejnaléhavěji — vztahu k inteligenci. Na tom lednovém zasedání se skutečně stalo to, že se ústřední výbor ujal své funkce opravdového parlamentu strany, vrcholného demokratického orgánu strany, který všechny palčivé otázky, jež se nahromadily, otevřeně, kriticky, odpovědně projednal a vyvodil z nich aspoň první nejnütnější důsledky.

REPORTÉR: Když už jsme se dotkli vztahu k inteligenci, co soudíte o úloze a jejím postavení v současnosti?

GOLDSTUCKER: Pokud jde o postavení a úlohu inteligence v naší společnosti, není třeba podle mého názoru o tom dlouze vykládat. Je jasné, že naše budoucnost je závislá na výkonech našich mozků a rukou dohromady. A jelikož prožíváme dobu překotného rozvoje vědy a její aplikace ve výrobě v celém životě, tak je jasné, že ta specifická vlna výkonu mozků v naší společnosti bude stále větší. A v takové situaci by bylo přímo sebevražedné, kdyby chtěl někdo v naší společnosti přestávat a udržovat nevrzavost vůči inteligenci. To je otázka nejen úspěchu naší socialistické cesty, ale to je podle mého názoru otázka býtí a nebytí českého a slovenského národa do budoucna.

Proto klademe nejen jako příslušníci inteligence, jako odpovědní občané této země takovou váhu na nutnost harmonického vztahu všech vrstev naší společnosti, to je hlavně na odbourání bariér, které se kolem toho uměle nahromadily.

REPORTÉR: Pamatuji se na vás, souduhu Goldstuckery — a je to už pěkná řádka let — jako na komunistického studenta ve Spolku posluchačů filosofie, jako na komunistického novináře dávno před válkou, na vaše diskuse, neúnavné, věčné, bojovné ... Souhlasil byste s názorem, že jsme v uplynulých letech sice stále „diskutovali“, ale ve skutečnosti jsme diskusí a polemice odvykli? A že tedy je nutno znovu si zvykat na diskusí jako na střetávání názorů, bez hysterie a podezírání.

GOLDSTUCKER: Jistě víte, že některá má veřejná vystoupení z poslední doby vyvolala značný ohlas. Na jedné straně velice kladný, až překvapivě — a na druhé straně, což mě osobně překvapilo ještě víc, ohlas ostrého odsouzení v některých kruzích právě našeho stranického aparátu. Zdá se mi, že ta věc se zakládá poněkud — nechť bych říci na nedorozumění, ale na tom, že se v našem hnutí poněkud zapomnělo na tradice, z kterých jsme vyrůstali.

My jsme se stávali komunisty v ostrých střetnutích a jako komunisté jsme rostli uprostřed velmi živých, ostrých diskusí, tříbení názorů, v konfrontaci s jinými názory mimo rámec našeho hnutí i v rámci našeho hnutí. A byli jsme přesvědčeni, že pravdu lze nejspolehlivěji najít právě jejím neustálým hledáním, ve srovnávání jednotlivých názorů. Mám dojem, že se v některých kruzích našeho hnutí na tuto životadárnou tradici zapomnělo, že komunistické hnutí bylo nesené přímo diskusí a že jeho síla byla v tom, že mělo vždycky lepší, přesvědčenější, pádnější argumentaci než kterýkoli z odpárců. Po převzetí moci se u nás pod vlivem totalitních představ vzjal takový úzus, že se přestalo diskutovat a že se pouze nařizovalo a žádala se poslušnost. Mluvíme-li o demokratizaci, musíme si uvědomit, že s takovýmto způsobem života, vztahů jedné části občanstva ke druhé nevyjdeme. A že se můžeme vrátit k důvěře v sílu socialistické myšlenky. Protože to, co nazýváme dobou kultu osobnosti, se podle mého názoru vyznačovalo právě podceňováním síly této myšlenky a spoléháním na jiné než ideové argumenty, což vždycky vede dříve nebo později do slepé uličky.

S lítostí konstatuji, že jsme diskusí a polemice odvykli. A mluvíme-li o demokratizaci, to není nějaké prázdné heslo, vymyšlené několika intelektuály, ale to je otázka býtí a nebytí, protože bez dalekosáhlé demokratizace strany a celé naší společnosti neuskutečňeme nejen nové řízení naší ekonomiky, ale nedostaneme se o žádný podstatný krok dál. My jsme nyní v situaci, kdy otázka demokratizace je nejbližším nutným krokem, bez něhož nelze dál. A tudíž se musíme vrátit i k diskusím, polemice, srovnávání, střetávání názorů jako k tradici, která je živou tradicí naší komunistické strany. A budeme si muset zvykat my i ti soudruzi, kteří vyrostli ve straně v době, kdy tato metoda v životě strany upadla v zapomenutí. Budou muset zvyknout na to, že budou slyšet názory, které nejsou konformní, které nejsou předem schválené, které nejsou opakováním toho, co už někdo řekl, nýbrž slyšet i názory, jak si je lidi vytvoří na základě vlastní zkušenosti. A když jsou nesprávné, budou jim muset čelit. Lepší argumentaci, která je obsažena v socialismu a může tam být a ne ve formě represe, zákazu a odmítnutí a priori. To je velká otázka, kterou je možno takto proklamacovat, která si určitě vyžadá námahu a času, než se zase dostane zpátky do organismu naší strany, naší společnosti.

PROCHÁZKA: Naše diskuse v poslední době se vždycky podobaly monologům, na jedné straně jsme něco říkali my a na druhé straně něco říkali ti druhí. A obě strany byly zahleděny pouze do svých vlastních myšlenek a do svých vlastních vývodů. Aby nastalo ozdravení, je zapotřebí k jakékoli diskusi postupovat bez podezíravosti. Jakmile se začne přistupovat k diskusím s tím, že třeba to, co říkáme já nebo někdo jiný nám čeká nějaký problém Tigris z Paříže, tak v tom okamžiku diskuse končí. Tam není možné diskutovat, protože jsou použity argumenty, abychom byli de facto z diskuse vyřazeni. To samozřejmě nemění nic na věci, že my si nadále to, co jsme si mysleli před započatím takovéto neúspěšné diskuse, myslíme dál, a že tedy pouze je to odkládání a oddalování té skutečné polemiky, té skutečné diskuse, ve které má oběma stranám jít o pochopení nebo alespoň o snahu pochopit vzájemná stanoviska tak, jak tu přede mnou o tom mluvil profesor Goldstucker. Já si myslím, teď jsme na prahu určité možnosti se k takovémuto diskusím dostat. Nemyslím si, že budou přijemné, myslím si, že budou velice nepřijemné, ale to snad na věci nic nemění; pakliže jde o společnou věc, tak nechť jsou si lidé nepřijemní.

Při těchto diskusích by nás mělo vést jedno základní: že vůbec nejde o to, aby jedni mocní byli vystředáni druhými mocnými a společnost zůstane nemocná, ale spíš naopak, aby se společnost začínala dostávat do stavu pozvolného uzdravení a pak si společnost sama nalezne ty, kteří jí nejlépe povedou.

REPORTÉR: Víme, že máte oba blízko k mládeži a že váš mladí rád. V čem vidíte svou hlavní odpovědnost před mládeží?

GOLDSTUCKER: Já ji stále cítím jednak jako otec a dokonce dědeček, jednak jako učitel a jednak jako člověk, který sem tam veřejně pracuje. Nefeknu nic nového, když potvrdím starou pravdu, že každá mladá generace, když se osamostatňuje, je zpočátku taková, jakou jí starší generace udělají. Čili jinými slovy: všechny výtky, ať jsou oprávněné nebo neoprávněné, adresované na dospívající mladé lidi, by si měly ti starší říkat do zrcadla sami sobě. Pokud znám mladé lidi, zejména intelektuální studenty, vím, že aktivní část této mladé generace — a to je vždycky ta část, která určuje profil celé generace, jsou lidé upřímně se starající o to, aby náš život zde byl co nejlepší v tom smyslu, aby co nejvíce odpovídal potřebám a možnostem naší doby, třetí třetiny XX. století. Jsou to lidé, kteří těžce nesou všechno, co se v jejich předstávách odchyluje v našem životě od toho, co by mohlo být. To znamená, že těžce nesou každá zaostávání, každou zaostalost našeho života u srovnání s poznáními možnostmi našeho věku.

Jsou to mladí lidé velice cenní právě pro tuto svou starost. Ne svou vinou vyrůstli v atmosféře odpolitizované, protože se dělalo všechno možné, aby se do styku s reálným politickým životem nedostali. Do dneška se jim vytýká — lépe řečeno do věřejška se jim vytýkalo — jako hlavní smírný hřích, že se zabývaly politikou. Jsou to lidé, kteří mají upřímnou starost o to, aby s námi, s naší zemí, s národy Čechů a Slováků to šlo dopředu a dobře, abychom byli na jednom z čelných míst ve vývoji dnešního světa, po stránce materiální, po stránce duchovní. To jsou moje zkušenosti s mládeží. Ovšem s tím, je to mládež, která — jak říkám, nikoli svou vinou — nemůže myslit reálné politiky, protože k tomu jí byly vzaty dosud všechny předpoklady, a která tudíž svoje požadavky formuluje jako každá mladá generace v absolutních pojmech. Tato o to víc, že tu vazbu na reálnou každodenní politiku nemá. Čili z toho vyplývá, že musíme jim dát možnost plného života uprostřed naší společnosti jako rovnoprávným mladým partnerům, kteří musí jednoho dne od starších převzít štafetu, protože bez toho nemáme budoucnost. Dát jim veškerou svobodu — a pak uvidíme a jsem přesvědčen, že brzy uvidíme tuto mladou generaci na místech velice hluboce chápané odpovědnosti za osud současných i budoucích.

PROCHÁZKA: Zdá se mně, že mládež vzdor tomu, že ji vychováváme, je pořád ještě dobrá a myslím si taky, že přes veškeré snahy utumit v minulých letech patriotismus je to mládež vlastenecká. Chce, aby Československo bylo zemí, která v celém tom koncernu evropských zemí bude znít plným hlasem a bude přinosem i pro Evropu, a mám pocit, že se nechce zříkat své odpovědnosti, že naopak po této spoluodpovědnosti touží.

Něco jiného je, zda naše výchova a náš přístup k mládeži je vždycky dostatečně opravdový a dostatečně upřímný. Vyhlásili jsme už mnohokrát mnoho hesel o podílu mládeže na správě všech věcí v této zemi. Ale, bohužel, zůstává pouze u těchto hesel. Hlas mladých lidí není dostatečně slyšeným hlasem. Vždycky si jej ztotožňujeme s

organizací, která mládež zastupuje. Nezdá se mi však, že by hlas Svazu mládeže vždy vyjadřoval přesně to, na co myslí a po čem touží mladá generace. Rovněž se mi zdá, že i v naší sociální politice vůči mladé generaci je zapotřebí velmi mnoho změn, že programy týkající se bytů, odměňování za práci a mnoha dalších otázek jsou bohužel také často jenom programy. Někdy dokonce to zavání tím, že se to jenom podobá i volebním programům a různým tezím, které vkládáme do sjezdových referátů do zaměstnání, nemají před sebou žádnou příjmovou cestu, chtějí-li dělat skutečně to, čemu rozumějí a pro co jsou školeni. Ale je před nimi mnohdy velice složitá kalvárie v překonávání mnoha překážek, než se skutečně dostanou k tomu, aby mohli své předpoklady, získané ve školách, na universitách a jinde, uplatnit ve svém zaměstnání. Uprímná politika pro mládež nebo směr k mládeži je dneska už na pořadu dne a musíme setím začít zabývat. Hlas mladých lidí je vůči nám velice kritický, myslím tedy té části mládeže, na které by nám mělo záležet, která není apatická a lhostejná a o něco jí jde; měli bychom těmto hlasům umět vyjít vstříc a měli bychom si uvědomit, že generační boj i v naší zemi existuje a bude existovat, protože je něčím zcela přirozeným, protože vždycky názory dvacetiletých budou jiné než názory šedesátiletých a trochu jiné než názory čtyřicetiletých.

REPORTÉR: Vzpomínám si, že jste, soudruhu Procházkové, ve svém projevu na závěr sjezdu spisovatelů začínal svůj projev asi těmito slovy: Nemí v lidských silách jednoho člověka zhodnotit nyní náš sjezd. Teď, v odstupu více než půlroku, naplněných různými událostmi i osobními zkušenostmi, byste už mohli svůj názor přesněji formulovat.

PROCHÁZKA: V těch horkých událostech v červnu minulého roku, kdy končil náš IV. sjezd Svazu spisovatelů, jsem na sjezdu v závěru v podstatě vyjádřil souhlas s tím, co na sjezdu odeznělo. Dnes, v odstupu jednoho roku, nebo skoro roku, si uvědomuji, že to bylo správné. Uvědomuji si to teď zrovna tak jako tenkrát, že to byl sjezd neobyčejně prospěšný, sjezd, který patřil k jedné z nejvýznamnějších politických událostí v životě naší země v uplynulém roce. Myslí si, a tím bych současně chtěl odpovědět na určité kritiky, které se snesly na moji adresu, že jsem se málo distancoval nebo že jsem se nedistancoval od některých projevů. Samozřejmě, že jsem se od nich nedistancoval, protože jsem s jejich podstatou souhlasil a uvědomoval jsem si, že je velice správné, prospěšné a dokonce nezbytné takové věci na půdě Svazu spisovatelů říci, protože právě v tom se projevuje angažovanost a spoludopovědnost spisovatelů za všechno v této zemi. Mám pocit dnes, že stále víc se ukazuje, že rezoluce našeho sjezdu byla rozumným, neskandálním a velice pracovním východiskem pro spisovatele do celého dalšího období. Myslí si, že spisovatelé by měli se věcí napomáhat těm nejprogresivnějším silám v naší společnosti, aby skutečně nastaly změny a aby to byly změny k lepšímu.

REPORTÉR: Neodvídá vás práce ve Svazu od vašich osobních plánů?

PROCHÁZKA: Samozřejmě, že před převzetím funkce místopředsedy jsem měl plno svých osobních plánů, které se zřejmě trochu zredukují, ale nicméně bych v letošním roce chtěl napsat scénář pro jeden film, na kterém mi velice záleží. Je to film samozřejmě pro režiséra Karla Kachyňu, bude se jmenovat „Muž na ulici“ a chtěl bychom ho natáčet v létě letošního roku. Rovněž bych chtěl napsat nebo dopsat jednu knížku na které mi také velice záleží a která už byla inzerována v plánech našeho nakladatelství. Jmenuje se „Růžová dáma“. Je to zamyšlení nad vývojem revoluce ne v dobách tak dávno minulých a je to knížka, kterou považuji za dosti významný předěl pro svoji další prozaickou práci.

Otázka po osobní práci nemohla být dr. Goldstickerovi už položena. Jeho spolupracovníkům se ho po mnoha vyrušeních přece jen podařilo odvést k dalším jednáním.

Ruml, J.: *Mých dvacet let. Reportér, roč. 1968, č. 9, str. 5*

Šlo by se aspoň na začátku vzdát hold tomu, co nyní prožíváme — demokratizaci, aktivitě, elánu ... Ale bývá to přece tak, že zatímco lid houduje, někdo úplně jiný houduje. Na těch holdech.

To přece není poprvé, co otvíráme brány široké výměně názorů, abychom pak byli svědky, jak se buď postupně více přivírají, anebo dokonce rychle zaklapnou. In obou případech v nich obvykle někdo „zapomene“ prsty.

Před dvaceti lety jsme my, tehdy dvacátníci, skočili do politiky po hlavě jak do neznámé vody. Bylo v tom kus odvahy, ale také hazardérství, mnoho elánu i zbrklosti, hodně srdce, méně rozumu. To vše je mladý vlastník a tady se naskýtal možnost předtím dlouho uprání být přítom, když se tvoří něco nového. A byli jsme i náležitě neuváží a málo ohleduplní k váhavosti či nepochopení starších a třeba i zkušenějších.

Dobylí jsme velkého vítězství. Mnozí šli potom s námi ze sympatií, jiní ze setrvačnosti, někteří ze strachu. Ne vždy jsme to dost citlivě rozeznávali a rozlišovali. Psali jsme hrdá hlášení, strhávali ostatní, a když to vždy nešlo dobrovolně, nařizovali jsme. Revoluce „nemá čas“ přesvědčovat, žádá rozhodné činy. Poručíme větru, dešti — tak proč ne lidem — a kdo nejde s námi, je proti nám, toho bouře smete. A dávali jsme se bedlivě kolem sebe — nepřítel může být všude. I uvnitř strany. Brzy se tam opravdu „našel“.

Začaly procesy. Dnes se to snadno řekne: prašivá léta, ale my tomu tenkrát věřili. Snesené „důkazy“ se nám zdály věrohodné. „Zločinci“ ohrozili, co my jsme s takovým úsilím a nadšením budovali, pro co jsme žili.

Krátce nato odešli ti, kdo nás do tohoto boje vedli, s jejichž jmény jsme své úspěchy spojovali. Už to bylo skličující, ale skutečný otřes nastal, až když jsme zvěděli, že oni ani zdaleka nebyli neomylní.

To že byli pozavíráni a popraveni neviní, jsme se dozvěděli až později a po troškách — nejprve s výmluvou, že se „odsouzení dostali do soukolí, které sami roztočili“, a později s omluvou, že „falešné důkazy byly podvrženy“.

Rehabilitovali jsme. Podle výkladu tento termín znamená: obnovení dobré pověsti, vážnosti, hodnosti, práva, postavení, ospravedlnění. Bohužel ne obnovení života. Ale tento výklad nebyl zcela naplněn ani v mnoha případech ostatních. Rozhodně jsme s větší pompou rozsudky vynášeli, než zahlavovali. Zahlavovali se spíše stopy po tom, kdo je vynášel, ať už přímo nebo nepřímou. A tady se začínal prohlubovat konflikt mezi vědomím a svědomím, přičemž docházelo k paradoxu: čím více měl někdo o těch věcech vědomí, tím méně ho zřejmě trápilo svědomí.

Mezi lidmi rosla nespokojenost, protože se množily t hospodářské potřeby. Ten, kdo se nechce hlásit k omylům politickým, těžko přizná příčiny neúspěchů hospodářských. Tví přece tkvěly v mylné orientaci, v neuváženosti dlouhodobé koncepce, tedy v samých začátcích nerovnoměrného rozvoje. Lidé se sice vždy znovu a znovu pokoušeli zvrátit tento nepřiznivý vývoj, ale jejich síly se třífily, rozkládaly. Jejich hlasy zůstávaly spíše oslyšeny než vyslyšeny. A tak se pomalu, ale zato jistě začala nadohled sřít lhostejnost. Lhostejnost k úkolům i k těm, kteří je ukládali, k lidem a jejich osudům. Každý (nebo téměř každý) si hleděl svého záhonu více než společných lánů.

Rezignovali jsme. A v této chvíli přichází onen nový impuls, který by mohl být životodárnou transfúzí do ochabujícího krevního systému. Ale jak přichází? Znovu, tak jako už několikrát předtím, je pouze předkládán k věření. Co kdo z nás ví o opravdové snaze dát lidem konečně možnost plného rozvoje všech nejlepších schopností? Je skutečně možné jenom věřit? Myslí si, že je třeba předešlým znát.

Mnohokrát jsem se ve své novinářské práci setkal s tvrzením, že určité pojmy jsou u nás nedotknutelné, že jsou to pojmy přímo svaté. Často jsem v této souvislosti slyšel okřídlená slova: Straně věřte. Strana potřebuje. Zklamal jsi stranu. Mýlit se můžeš jen se stranou.

A když jsem si to pak v klidu dešifroval, zjistil jsem: Ze jsem měl věřit něčemu, co vyhlásil jednotlivec, a co už za půl roku třeba neplatilo. Ze nikoli strana, nýbrž funkcionář Tenaten potřeboval a že jsem zklamal důvěru jiného Tenatena, který třeba sám za čas na celé čáře „zklamal“. Že jsem neměl vyslyšet hlas odborníka, odsuzujícího kukuřici, ale počkat, až ji odsoudí strana. A když jsem se ozval proti jednotlivci, hned jsem byl nařčen, že napadám stranu.

V tom všem je totiž ukryta velká dávková alibismu. Ze dal někdo někoho vyhodit z místa? To chtěla strana. Ze dal někdo jiný souhlas k nepotřebné stavbě? To přece žádala strana. Ale vždyť to přece vždycky musí být někdo konkrétní! To potom skutečně nikdo nic nezakázal — všichni jsme za všechno odpovědní. A bez ohledu na vyšší postavení? Míra odpovědnosti je třeba na různých stupních různá.

Postupně jsem se tedy přesvědčoval, že mnohé vznešené pojmy v praktickém životě ztrácejí svou gloriolu — jako lidství, čest a pravda. Záležejí totiž na tom, kdo a jak si je vykládá. I zneužit se dají. Proto od určité doby nemám rád zbožňené pojmy, neboť jejich oslinivého lesku může leckdo zneužít k oslepení. Jsou věci, o kterých nebudeme s nikým diskutovat — říkali obhájci této „nedotknutelnosti“, někteří současně měli plná ústa demokracie. Kolik bylo před únorem na ulicích debatních kroužků, v nichž platil jen argument proti argumentu. A nikdo nemohl vztyčit prst a vykřiknout: to nesmíš říkat, to si nesmíš dovolit! Měla třeba porazit protivníka kroužků, jeho myšku nebo nepravdu vyvrátit. My jsme si však zvykli, že o slovech a činech „vedoucí síly společnosti“ se nesmí pochybovat, ani když jsou ta slova a činy někdy v rozporu. Tudíž ani není třeba přesvědčovat, neboť to dokonce máme zakotveno v ústavě — tak jaképak debaty. A pomalu se přestalo diskutovat i na příslušných schůzkách, protože kdo bude na sebe zbytečně přivolávat hromy a blesky. Tak vznikala „jednota“ — nikoli ve štetlivých názorech, ale v jejich bezvadném zákrutu. „Jednotně“ se stávaly i ostatní politické strany a masové organizace, protože čím vyspělejší je socialistická společnost, tím uvědomilejší má členy. Uvědomělost se projevuje souhlasem se zásadními směrnicemi. Kdo má ráztko, má i veřejné mínění.

Tento systém vyžadoval poslušnost. To znamená lidi spolehlivé, kteří si budou vážit důvěry do nich vkládané. Kdo si může vážit důvěry víc — ten který něco umí, anebo ten, kdo by se jinak těžko uživil? Ukázalo se, že větší „spolehnutí“ je na ty, kteří by neradli své postavení ztratili. Rodili se profesionální revolucionáři. Lidé nejsou hloupí, naučí se v tom chodit. Už slyším, jak někdo říká: to je urážka povětivých snah.

Nikdy jsem nepochyboval o schopnostech našich lidí, jsou ve srovnání s jinými i vyspělejší nadprůměrné, leč nevyužívané. Kdybychom takto schopných i a ne „všebo schopných“) měli na rozhodujících místech víc, měli bychom méně rozhodnutí, která je třeba později napravovat, a byly bychom rozhodně dál s podstatně méně starostmi. A věrnost ideám? Proč by měl být hodný a poslušný vyvolenější a věrnější než druzí? Snad jen proto, že se bojí o svůj vlastní soukromý socialismus, fen se to nesmí veřejně přiznat.

Z této skutečnosti se vyvinulo dvojitý svědomí. Mezi sebou, v kruhu svých známých a blízkých, si můžeme říci pravdu, ale navenek ji nesmíme říkat plně nebo vůbec, abychom neoslabilí hnutí. Vznikl zvláštní kód — říkáme nebo píšeme něco jiného, než si myslíme. A protože už to děláme dlouho, dokonce obojímu věříme. Anebo se protože poruší pravidla hry. Kdo ale potom vlastně oslabuje akceschopnost hnutí? Nikdy mne neuspokojoval příslib blaženosti v životě posmrtném. Snad proto, že nejsem věřící. Ale neuspokojuje mne pochopitelně ani příslib, že dobře se budou mít budoucí generace. Ze blahobyti, k němuž my klade me základy, budou užívat až ta příští pokolení. Doposud žádná revoluce neuspokojila všechny tužby člověka a nedosáhla cílů, které si sama vytyčila. Nechci být považován za snílka, ale myslím, že právě socialismus byl vymyšlen pro člověka, aby ho užil ještě za svého života. Potřez je ovšem v tom, že každá moc, když upevnívá své pozice, začne pečlivě konzervovat dobyté. Brání se útokům zprava i zleva tak dlouho, až ustne. Ztrácí schopnost vlastni každému živému organismu — obnovovat nebo nahrazovat opotřebované, porané, ztracené nebo zničené orgány nebo buňky částmi novými. Nenabude-li organismus našeho veřejného života zase tu schopnost, zbytečně se těšíme na velké proměny, neboť vše se může opět znovu opakovat třeba v jiných formách. Nyní je příležitost změnit slova v čin — a málokdy bývá tak velká. Je ovšem nutné se jí chopit.

Tučková, A.: Proč zemřel Osvald Závodský. Reportér, roč. 1968, č. 9, str. 10-11

Nezachu datem narození, protože v této souvislosti není důležité. Dětská léta v Ostravě, mezi šesti sourozenci, Osvalda Závodského nepochybně poznamenala. I to, že po smrti rodičů musel nechat gymnasia a starat se o ty mladší. Avšak život, o který tady jde, jeho život-ve službách komunistické strany, začal v roce 1937. Tehdy, kdy odešel do Španělska, do mezinárodních brigád.

„Poslal domů dopisy a jeho bratři je předčítali na schůzkách Svazu mladých,“ vypráví Ostravačka Zdena Zajoncová. „Vzpomínám si, že v zápisčích byly i české noviny, které interbrigadisté tiskli na španělském stroji, bez háčků a bez čárek. Četli jsme je se vzrušením a pomoc demokratickému Španělsku měla pro nás tvář Osvalda Závodského.“

Ponevadž měl znalosti z vojenské služby, sloužil jako poručík v pěší rotě. Osík byl statečný, moc řečí nikdy nenadělal, ale na to, co řekl, bylo možné se spolehnout, vzpomínají na něho veteráni ze španělské války. Jací však jsou to veteráni? Jejich vyprávění není sentimentálním evokováním věcí minulých, nedovíte se od nich přibýhý od Ebra nebo od Madridu. Jako by pro ně interbrigády pořád ještě byly přítomností: stále je brání proti pomluvám, které se na ně navršily, polemizují s obviněními, kterým zaplatili bolestnou a pro nás dnes už nepochopitelnou daň. Jeden z nich, bělovlasý, a přece ještě s vojenským držením těla — nebyl by rád, kdybych ho jmenovala — mi říkal: „Jaký byl Osík dobrodruh? Vždyť to byla válka, krutější o to, že jsme se do Španělska museli dostat ilegálně, že jsme tam bojovali skoro s holými rukama proti italské a německé technice, že jsme mřli a hladověli. . .“ Kterýsi ze španěláků napsal: „Nebyť onoho hořícího plamene v našich srdcích, ale myslím, že bychom nemohli přestát ledové noci ve španělských horách.“ Bili se u Madridu za Prahu. Měli mrtvé, raněné, byli daleko od domova, hájili často v zájmu španělské republiky zoufalé pozice — copak tohle mohli dělat morálně rozložením lidé? Anebo dokonce zrádci v žoldu imperialismu?

Tak se o španělácích mluvilo v procesech, tak o sobě před soudem vypovídali oni sami — Osvalda Závodského i toho šedovlasého soudruha nevyjímaje. Jak to bylo možné? Je tomu už mnoho let, už se vysvětlilo, že Berjiova síť, která se kolem interbrigadistů zafala, byla zločinná, ale šedovlasý muž se dosud nevyrovnal se svým tehdejšími „přiznáními“. Ve Španělsku byl raněn, celou okupaci prožil v ilegalitě s oprátkou nad hlavou: „Věť mi,“ — a je strašné, má-li muž v očích slzy, — „my jsme se smrti nebáli, ale zlomili nás. Každého trochu jinými metodami, ale v podstatě všechny stejně: vzali nám to, pro co jsme léta žili, co bylo vlastně jediným smyslem našeho života — stranu. Pro nás mimo ni nic neexistovalo, ani žena, ani děti, i když jsme je samozřejmě taky měli rádi; jen strana a služba jí za každých okolností, za každou cenu. Když nám jí vzali, ztratili jsme všechno; měli nás tam, kde nás chtěli mít — doveďte to pochopit?“ Nevím. Ale každý, kdo věří v budoucnost komunismu, musí palčivě litovat toho, co se stalo.

Když se Závodský po odchodu interbrigád dostal do internačního tábora v Gursu ve Francii, zvolili si ho jeho kamarádi za předsedu stranické organizace. Antonín Svoboda, jeden z vedoucích československých interbrigadistů, mi pomáhá rekonstruovat jeho další osudy. „Stýkali jsme se tehdy v Gursu a později v Marseille — Osík byl zajímavý člověk, četl doma Šaldův Zápisník i Fučkovu Tvorbu, znal Nezvala.“ Bylo po Mnichovu, Francie prošla svou drůle de guerre, směšnou válku, ale ti, o nichž, se později psalo jako o trockistických desperátech, před fašismem zbraně nesožili. Nestáli se do bezpečí, ale vyvinuli aktivitu, která je v tehdejší skutečné rozložené Francii vynesla do prvních řad odbojových pracovníků. Interbrigadisté — francouzští, naši i jiní — se stali důležitými kameny v odboji. (Když později o tom podávali zprávy, byli obviněni, že chtěli snížít podíl Francouzské KS — ve skutečnosti s ní samozřejmě úzce spolupracovali.) Pomocí odcizených demobilizačních listin se jim podařilo dostat do ilegality stovky lidí. Ti, kdo doma nebyli veřejně známí, se pašovali do protektorátu a na Slovensko, aby pracovali v podzemí. (V procesech se tomu říkalo „záměrný průnik trockistických agentů“ — mnozí z nich byli popravěni, mnozí zahynuli v koncentračních táborech nebo ve Slovenském povstání, interbrigadista Jan Černý zemřel jako člen ilegálního ústředního výboru KSČ.) Jiní byli vysláni do nově se tvořících čs. armádních sborů na Západě a jejich vliv například zneškodnil reakčnímu velení, aby poslalo čs. dobrovolníky do Finska. A konečně třetí skupina se pod vedením Londona, Štefky a Holdoše ve Francii „potopila“ a začal bojovat proti Němcům. Závodský s Ickovicem si vyrobili časovaný granát a položili ho do haly hotelu na rue d'Aiéssia, který si wehrmacht proměnila ve svou ubikaci. Výbuchem byla demolována — a když byl Antonín Svoboda vloni v Paříži, našel ještě stopy na omítce protějšího domu. Maloměstáci, kteří nikdy nic neriskovali, se mohou od takových činů distancovat, ale mohli je nazývat avanturismem ti, kdo k nim na vlnách moskevského rozhalu denně vybízeli?

Dva roky žil Osvald Závodský s partyzánskými oddíly v miliónovém městě jako psanec: Avšak i jeho zásluhou se Němci báli chodit po jednom v pařížských ulicích. Při poslední akci atakoval oddíl granáty pochodující wehrmacht — pak byl Závodský ještě s několika interbrigadisty zatčen a deportován do Mauthausenu. Vydávali se za Francouze; jako komunisté a bojovníci proti Francovi by nebyli měli žádnou šanci přežít. S francouzskými politickými vězňi byli také po válce vráćeni do Paříže — domů se dostali až v říjnu 1945. (I to jim mělo být později připsáno k tůží, neboť i to bylo možno terminologií vyšetřujících a soudců označit jako zradu, trockistický záměr, navázný spojení „aby mohli dále pracovat v intencích Allana Dullese“). Jak to, že nám to už tehdy neznělo absurdně?

Závodský se za několik týdnů díky pomoci pařížských krajanů postavil na nohy a vrátil se do Prahy. Byl by rád pracoval doma, v Ostravě, ale na ÚV mu tehdy řekli, že už je tam Závodských dost a že ho to třeba tady. A tak zůstal, nejprve jako pracovník branného oddělení sekretariátu ÚV; po roce 1949 přešel na ministerstvo vnitra do státní bezpečnosti. Seznámil se s dívkou, která byla od roku 1939 členkou strany, pracovala v ilegalitě, prošla Osvětimí a Ravensbrückem. Protože z její rodiny se nezachránil nikdo, vyhledala u lékařky interbrigád Dory Kleynové. Šcházeli se, vzali se a měli dva syny.

Zdávalo se, že je všechno v pořádku. „Byl šťasten, že má po všech těch letech domov, rodinu,“ vypráví Helena Závodská a ruce se jí chvějí. „Měl svoje kluky hrozně rád, ale přesto byl málokdy doma. Považoval za samozřejmé, že jeho práce je přednější; za těch pět let si nikdy nezval dovolenou, říkal, že na to bude čas, až budeme staří. Když šel s malým na Prvního máje a on pozal obraz Stalina, byl celý šťastný. Snad dokonce šťastnější, než když mu poprvé řekl »táto.«“ Věřil celou svou bytostí, snad i slepě, snad i bez nároku na vlastní úsudek. Jinak by přece právě on (ve své funkci na státní bezpečnosti) nebyl mohl vyšetřovat jednu z prvních zatčených interbrigadistek — dr. Alici Gláserovou, tuž Alici, kterou znal z nemocnice Komenského a která po celou válku, ve Spojených státech organizovala pomoc pro příslušníky interbrigád. Jak mohl uvěřit, že se tam zaprodala kapitalistům? Nepochybně přijal teorii o zosťování třídového boje, o nepřátelích uvnitř strany. Ale mohl jí aplikovat na blízkého člověka, který právě tak jako on dal straně roky života?

V čem se porušila ona důvěra mezi komunisty, která přece musela být v bobovém společenství, v němž si lidé navzájem říkali soudruhu, pevnější než kterékoli jiné straně, již jede jen koryta? Najít odpověď na tuto otázku bude důležité — a nejen kvůli minulosti.

Dne 27. ledna 1951 telefonoval Závodský ženě, aby mu připravila kufřík a holící potřeby. Že odjíždí. Neřekl kam, ale to neřikal nikdy — konspirační metody mu z dlouhého ilegality přešly do krve a jeho ženě ostatně také. Jeho práce v bezpečnosti byla pro ni tabu. Myslela, že žertuje, když řekl: Jdem asi s Oskarem do basy. (Oskar Valeš byl jeho soused, spolupracovník a také španělák.) Děti — roční a tříletý — už byly v posteli. Teprve později si Helena Závodská uvědomila, že se s nimi loučil nezvykle dlouho a že byl bílý jako papír. Tak jí zůstal v paměti. Ten večer ho viděla naposled.

Na paži, kterou si podírá hlavu, má Helena Závodská vytetováno číslo z Osvětimi: 42734. Po Osíkově odchodu nebyla ničím víc, nikdo s ní nemluvil, když se ptala po svém muži. Za týden přišli dva, vstřelili nohu mezi dveře a zůstali sedět v bytě. Po několika hodinách je přišli vystřídat další. Helena nevěděla, kdo jsou, myslila, že z americké rozvědky a že Osík snad upadl do léčky cizí agentury. (Když jednou večer usnula, uvažovala o tom, že jim vezme pistoli a tyto kontrarevolucionáře zastřelí.) Chtěla volat o pomoc, nepustili jí však na krok, chtěla telefonovat, nedovolili jí dotknout se aparátu. Byly tu děti, potřebovaly mléko, měly by jít na vzhuch. Byla zoufalá a bezmocná. Kdyby nebylo „tety“, starší paní, která se starala o malého, když před časem byla Helena v nemocnici, bůhví, jak by to bylo dopadlo. „Teta“ měla klíč od bytu a s onou samozřejmostí prostých lidí, kteří jsou zvyklí přijímat rány osudu a nedívají se jim, vzala na vědomí přítomnost dvou mlčenlivých hlídačů. Nevěděla si jich, ale nenechala si také nic přikazovat. Přinesla potraviny, oblékla děti, šla s nimi na procházku — a tak potom každý den. Helena neměla žádné peníze, ale teta je přece někde sehnala, zásobovala domácnost a chodila kolem fízlů, jako by to byl kus nábytku. Svou samozřejmostí je odzbrojovala, nechali ji tu, zatímco švagra z Ostravy hnal od dveří. Nebála se jich a nebála se ani pomáhat osamělé ženě s dvěma malými dětmi, ještě že se v tomto národě vždycky najdou chůvy, ještě že má lidi velkých srdcí!

Nemá jich, bohužel, mnoho. Helena Závodská to měla poznat v následujících měsících i letech, kdy se cítila jako malomocná. „Bylo to horší než za okupace — jak v ilegalitě, tak v lágru jsem pořád byla mezi soudruhy. Teď jsem byla sama. Až na několik přítelkyň z lágru se mne lidé báli, nedůvěřovali mi, byla jsem pro ně žena podezřelého.“

Vystěhovali je z bytu. (Když jí chtěli zabavit věci, myslila, že je někde ukryla. Copak tehdy komunistům záleželo na tom, aby měli skříň plně šatů? Osvald chodil téměř do zatčení v kabátě, který dostal od repatriční komise.) Nemohla dostat práci. I na noční směny do továrny jí odmítli přijmout, protože byla nespolehlivá. Připadala o to zatčen v kabátě, který dostal od repatriční komise.) Nemohla dostat práci. I na noční směny do továrny jí odmítli přijmout, protože byla nespolehlivá. Připadala o to tehdy jako dopisující člen ÚV, pořád někam psala, chtěla vědět, co je s mužem — vždyť to byl jediný člověk, kterého na světě měla, — ale třebaž znala mnoho soudruhů

z dřívějšíka, nedostala se dál než do vrátnice. Co se to s lidmi tehdy, proboha, dělo? Nelze přece předpokládat, že ti, kdo měli za sebou kriminální, lágry, vojnu, byli najednou zbabělí. I tuto otázku bude třeba zodpovědět, abychom se my, komunisté, mohli každému podívat do očí. Nakonec měla Helena Závodská přece jen štěstí, dále se v souvislosti s jejím osudem o štěstí mluvit. Přihlásila se na inzerát Spolku přátel Žehu, který hledal pracovníci, a jeho tajemník, komunistka, byl ochoten ji hned přijmout. Aby ho přece jen kryla, vyžádala si souhlas ministerstva vnitra, že může ve Spolku přátel Žehu pracovat. (Teprve komunistického přesvědčení by bylo spíše pohoršivé to, kdyby matka nemohla uživit dvě malé děti.) „Žila jsem zase ve stínu krematoria jako v Osvětimi,“ říká Helena Závodská. Zvykla si. Horší bylo, že nevěděla nic o Osíkovi. Vystoupil jako svědek v procesu s „protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“, ale jeho žena nechápala jediné slovo z toho, co bylo otištěno v novinách. Proč obviňoval Závodský interbrigády, na které byl vždycky hrdý? Proč tvrdil o sobě a o svých kamarádech, že jsou nepřátelé? Co to s ním udělali? Když se — a bylo to mnohem později — zpráva. Šla za obhájcem. Řekl jí: „Ano, váš manžel byl odsouzen k trestu smrti, on vám o tom nepsal!“ Neměla už dost síly, aby pátrala dál, zavolala jeho bratry z Ostravy. Přijeli v noci, v metelici, ale ani oni se nedověděli víc. Prokurátor jim jenom řekl, že Osvald Závodský dobře vypadá a je zdravý. Pak konečně přišel jeho dopis. Poslední. Že je odsouzen na smrt a že ho může zachránit jen milost. A potom už nic. Týdny a měsíce čekání, úzkosti, zoufalství. V březnu 1953 umřel Stalin, o několik měsíců později, v červenci 1953, je po zásluze odhalen Berija, iniciátor nedůvěry ke španělákům; v prosinci je Berija popraven. Svítá naděje. Ale potom se vrátí padesátikoruna, kterou Závodská poslala do Ruzyně. Na ústítku je poznámka, že peníze nemohly být doručeny. A zase nic. Až v prosinci 1954 dostává žena Osvalda Závodského z národního výboru Praha 4 úmrtí list svého muže: datum úmrtí 19. března 1954. A poněvadž má ve Spolku přátel Žehu blízko ke hřbitovům, dozví se, že byl po popravě i s jinými hozen do hromadného hrobu v Dáblících. V roce 1963 byl Osvald Závodský plně rehabilitován — občansky i stranicky. Jeho žena však rehabilitačnímu řízení přítomna nebyla — prý podle litery zákona, který v případě „porušení zákona“ veřejné líčení nevyžaduje. Neví tedy dodnes, z čeho byl vlastně obžalován, kdo ho vyslyšel, kdo soudil. Neví, co za ty tři roky v samotce v Kolodějích a Ruzyni prožil. Zná jen výtah z rozsudku proti Závodskému a spol., kde se říká, že jednal „v intencích Allana Duliese“ a že on — synek z Ostravy, který nikdy nic neměl — se zaprodal kapitalistům. Byla jí vrácena jeho stranická legitimace a také její členství, které bylo podle bůhvjakých stanov po leta „v klidu“, bylo obnoveno. Osvald Závodský byl i s řadou jiných španěláků posmrtně vyznamenán. Avšak proč musel zemřít ještě v březnu 1954, kdy už u nás žádní Berijovi poradci nefungovali, objasněno nebylo. Bylo řečeno, že ve straně každý neseme svou část viny za kult osobnosti, avšak je třeba vidět, že polí této viny není stejný. Nemůže být stejně vinen ten, kdo o ničem nerozhodoval, jako ten, kdo měl tehdy všechno v rukou. Nejde dnes o to lidi znovu zavírat a znovu soudit, ale o to, jak vytvořit záruky, aby se podobné tragédie nikdy nemohly opakovat. A k tomu je potřeba poznat celou pravdu — i když bude bolet.

Hric, M.: Michal, T.: *Neukamenovali jsme proroka?*. Reportér, roč. 1968, č. 10, str. 8-10

České pohraničí mělo své psohlavce. Rusové kozáky a průšmyky Transylvánských Alp obývali po celá tisíciletí Šikulové. Stačilo, aby vzplanuly ohně na štíttech — Sikul vsedl na koně a za 24 hodin stála připravena třicetitisícová armáda. Šikulové byli vojáci, později obchodníci... ale nikdy neznali poddanství. Tisíciletá tradice vytvořila jeho praděd padl v povstání Rákócziho.

Jeho děd byl odsouzen k smrti za účast v Kossuthově povstání.

Jeho nejstaršího bratra, velitele rudých gard z roku 1919 v Dobšíně, zabili nakonec v Terezíně.

Není zřejmé v souladu s rodinnou tradicí, že se Jozef Herczeg vrátil z vězení. Měli bychom o problém méně. Ale on ne!

PŘEDSEDA DRUŽSTVA

Léta největší kolektivizace vesnic zastihla Herczega ve Stavodindustrii. Za předsedy JZD se získávali lidé z továren, od železnice — z okresu se obrátili i na Herczega.

Byla to možná forma vzpoury... ozvala se v něm jeho sikulská krev.

„Proč by, k čertu, taky ten pracovitý liptovský rolník neměl slušně vydělávat? Proč by také podhorská družstva nemohla prosperovat? Vždyť na Liptovsku se zlato přímo válí po zemi — jen je posbírat!“

Předsednictví přijal.

V Malatině vzniklo družstvo o třinácti členech. Vlastnilo jednu krávu. „Za rok — nevíme! Ale za tři roky musí pracovní jednotka činit 30 korun,“ řekl. Nebyla to póza, gesto, reklamní slogan, kterýmižto prostředky se tehdy nešetilo. Herczeg věřil v pracovitost lidí a ve své organizační schopnosti.

Štalo se ...

„Na světě nejsou dva lidé se stejnými otisky prstů. Nejsou dva lidé se stejnou povahou, stejnou duší. Duši si můžete získat — anebo urazit. Myslím, že za těch pět let jsem neurazil člověka ani jednou ...“

Jsi rolník, živiš zem. Nesluší se krást — ale není ani namístě, aby sis kukuřici nebo zrní šel koupit do Tuzexu. Družstvo ti prodá, co potřebuješ! U Herczega se nekradlo. A druhý princip: Když poctivě pracuješ — musíš vydělat! Pro vedoucí výmluva neexistuje. Ani na ekonomickou situaci, ani na počasí. K tomu mají hlavu, aby dovedli uvažovat. Organizovat práci tak, aby nevyšla naprázdno.

PŘIDRUŽENÁ VÝROBA

Hornatý Liptov nikdy v minulosti všechny lidi neuživil. Liptovští ojejkáři provandovali Evropu, liptovští zedníci postavili Budapešť. Liptovské ženy tkaly po práci na poli plátno, zpracovávaly ovčí vlnu, vyšívaly nádherné lidové kroje. Třebaže za posledních 20—30 let tato domácí práce žen takřka vymizela, „přidružená výroba“ měla přece jen tradice. Herczeg viděl, že bez přidružené výroby to nepůjde ani dnes... Aby družstevníci v rostlinné výrobě nekončili s výdělkem v říjnu, aby možnost vydělku měly i vesničké ženy ... na to by každý jiný předem vyžebal od státu 10 nebo 100 milionů. Postavil by haly, nakoupil stroje. Herczeg uvažoval jinak: stovky žen zaměstnal v domácí výrobě bez halře investic, dokonce i bez režie.

Dělat to, po čem je poptávka.

Dělat to, pro co jsou podmínky.

V těchto dvou nejelementárnějších zásadách podnikání (i kapitalistického, a dnes vidíme, že rovněž socialistického!) tkvěla Herczegová moudrost -a, žel i jeho tragédie. Začal uvažovat v kategorii socialistického podnikání dřív, v době, kdy někteří zaměřovali socialistické řízení stále ještě za byrokratické.

Za dva roky po založení malatinského JZD přišli družstevníci z Dechtárů. „Rádi bychom se sloučili s vaším družstvem.“ Za další rok se přidali družstevníci z Paludze, Sokoľč, Klacán. V roce 1960 si doslova „vyboxovalo“ připojení další sedm JZD. V roce 1961 už Herczeg předsedoval „mamutímu kolosu“, čítajícímu 1500 lidí a vlastnickému 5000 ha půdy. Družstvo s názvem Nový Liptov už tehdy zavedlo různé sociální vymoženosti: mateřská dovolená, řádné dovolené, výpomoc ve starobním důchodu.

Herczeg byl hrdina.

Noviny se rozplývaly chvalozpěvy na předsedu, který přišel na to, jak povznést Liptov. Jeho zkušenosti studovali experti. Stíždaly se tu oficiální delegace. V listopadu 1960 přijal delegaci družstva Nový Liptov náměstek ministra zemědělství, dal se informovat o zkušenostech a převzal pro ministra tzv. Pamětný spis s popisem hospodaření.

KONFLIKT

Začátkem roku 1961 nastává zlom. Ještě před tím se podařilo založit JZD v hornické liptovské vesnici Dúbrava. Horníci souhlasili s družstvem pod podmínkou, že budou přičleněni k družstvu Nový Liptov. A po založení — došlo ke konfliktu. Okres řekl NE. Horníci to označili za podvod. Okresní funkcionář, který přijel zehlit situaci, se rozhořčil: „My, okres, budeme rozhodovat o slučování!“ Horníci argument neuznali. Vyhodili funkcionáře i s jeho autem z obce způsobem mírně řečeno nedůstojným.

A tak se utrhla lavina.

Jak je možné, že všechny státní statky jsou vysoce ztrátové, jak je možné, že 30korunová jednotka je zřídka i v bohatých družstvech na úrodném jihu a jak je možné, že u Herczega prosperuje JZD v k a ž d é vesnici?

Nebude v tom nějaký fígl?

V lednu na radě ONV vstal vedoucí kontrolního odboru a prohlásil: „Herczeg dostává 100 jednotek — 3000 korun. Zdá se mi neuvěřitelné, aby za tyto peníze pracoval jeden člověk 16 hodin denně aby řídil j e d e n á c t družstev, v socialismu! Myslím, že musí mít příjmy z jiných zdrojů!“

„Tak tedy kradu?“ — zeptal se Herczeg.

Ticho.

Herczegová sikulská krev se nezapřela: „Tak mně nezbyvá, než podat demisi, nebo se zastřelit!“

Do družstva, které jako pozoruhodný e x p e r i m e n t sledovaly orgány až po ministerstvo zemědělství, kde rada ONV věděla o každém pohybu, protože schvalovala plány a bilance ...

PŘÍŠLA HLOUBKOVÁ KONTROLA

„Ano, lidé vydělávají, družstvo funguje. Ale jestliže najdeme sebeneopatrnější porušení předpisů — konec!“ — přiznal se jeden z kontrolorů. Strach má totiž velké oči. Co když se k Herczegovu družstvu za miskou čočky — třicetikorunovou jednotku — připojí postupně družstva z celého kraje? Z celého Slovenska? Herczeg koupil ztrátovou vápenku a družstvo přinášela zisk. Co když družstvo odkoupí všechny ztrátové podniky?

Vždyť, vážení, to pak bude k a p i t a l i s m u s !

Zníť jako ironizování, naivní hyperbola?

„Hospodaření JZD Liptov bylo obžalovaným Herczegem ... postaveno na základnu kapitalistickou, kde hybnou pákou podnikatelské činnosti byl zisk, a to na úkor celé naší společnosti...“ nalézáme ve zdůvodnění rozsudku soudu prvního stupně na str. 121.

Byl to tehdy v Banské Bystrici velký proces.

Smad posledně z procesů tohoto druhu u nás ...

A veřejnost se divila. Jak se ze dne na den hrdina proměnil v našich novinách — ve zločince.

Nelze probrat všech 46 bodů obžaloby.

Tedy alespoň několik ukázek, jak Herczeg „kapitalisticky podnikal na úkor celé „společnosti...“

HISTORIE KOLEM KOLEJNIC. Státní lesy likvidovaly úzkokolejku na Lednické Rovně. Náklad na demontáž plánovaly na 180 000 korun, za kolejnice a pražce by dostaly 60 000. Čistá ztráta tedy 120 000. Nový Liptov nabídl za kolejnice 265 000. Čili stát a společnost vydělaly čistých 385 000 korun. Je to zisk — nebo ztráta společnosti?

Díle: Ing. Frolo ze správy lesů vypracoval návrh, jak z kolejnic a pražců stavět l e v n ě j i kravíny. Družstvo postavilo podle návrhu 8 kravínů, 3 mateřince, 10 konstrukcí na uskladnění strojů. Ve srovnání se s t á t n í m i normami ušetřilo družstvo n e j m ě n ě milión korun. Ing. Frolo dostal za zlepšovák jedno procento úspory — 10 000 korun. Část kolejnic si rozkopili stavitelé rodinných domků za ceny neobyčejně výhodné pro ně i pro družstvo.

Je to přece geniální, ne? Každý občan Slovenska — nebýt Herczega — od kojenice až po penzistu by na demontáž kolejnic a stavbu 19 objektů doplatil třiceti haléři! Je naše životní úroveň taková, aby tato úspora byla protisociální činností?

A přece se p o d a f i l o krajskému soudu v Banské Bystrici zaonačit věc tak, aby to byl protisociální trestný čin: Herczeg porušil § 137 tr. z., odst. 1-3.

Přikazuje tento paragraf prohodit společenské hodnoty? Ne. Ale zakazuje organizaci zajistit si n e o p r á v ěné výhody a poskytovat je jiným. Co je oprávněná

výhoda — o tom rozhoduje soud.

UKRADENÝCH 11000 KORUN. Družstvo mělo problémy s dopravou. Benzina v Žilině vyžadovala dvě Tatra 111. Byla ochotna odprodat je družstvu přes Mototechnu, jestliže jí družstvo opatří novou volhu. Není chyba Herczegovou, že Benzina nepožadovala 100 ovec, sýr, brambory — ale volhu. A — je to trapná záležitost — ale právě pěstování volh se na družstevních lánách nějak nedaří. Herczeg přesvědčil družstevníka s novou volnou, aby jí prodal Mototechně. Bohužel, nikdo ho nemohl pro šrot. Opravilo je, za rok udělalo obrát 792 000 na jedné, čistých 100 000 zisku ročně.

Člověk je tvor hloupý. Rád se nechá okrást protiprávně o j e d n u korunu, když v průběhu roku za to obratem dostane d e s e t korun. Naštěstí prokurátor bděl.

Nedovolil okrást takto družstevníky o 11 000 korun. Za těchto 11 000 dostal Herczeg § 158, odst. 2... „za zneužití pravomoci veřejného činitele se odnětím svobody na 3—10 let potrestá pachatel, který působí jinému značnou šk o d u.“

Kdyby Herczeg „neokradl“ družstevníky o 11 000 a tak jim způsobil škodu 89 000 korun ročně, možná by byl dostal medaili.

ČTYŘI KILA MASA A ČTYŘI KILA CUKRU... takový úplatek dal Herczeg skladníkovi mlékárny, kam si družstvo jezdilo auty pro odstředěné mléko na krmení. Jezdila tam totiž jiná družstva, ve vyhrazenou hodinu tam stávala fronta aut a traktory. Když se náš národní podnik n e d o v t í p í l , že společensky efektivnější je dát skladníkovi 6 korun za přechas, aby auta nestála, zaplatil mu tento předsás Herczeg. Nový Liptov si totiž NEMOHL DOVOLIT n e n a t a stát, chtěl-li mít tricitikorunovou jednotku! Za ušetřené hodiny vydělala auta družstvu peníze na stovky ku^a masa i cukru. Nevaď! Přesto se onech 8 kil potravín dostalo do rozsudku jako paradoxní ilustrace našeho myšlení v roce 1961. Na věčnou paměť potomkům.

STOPROCENTNÍ SILNICE ZA 70 PROCENT PĚNĚŽ. Okresu Poprad potřeboval postavil silnici na Podbanské a — jako obyčejně — nemohl najít dodavatele. Družstvo

Nový Liptov mělo nevyužití lidí, mělo auta, mělo dokonce už i bagry. Rovněž vyřazené do šrotu. Opravované — a na Východoslovenské nížině podávaly dvojnásobný (l) výkon než nové bagry Zemstavu. Ale JZD podle předpisů nesmí stavět silnice. Dohodlo se tedy, že silnici postaví v rámci akce Z. To znamená za 70 procent státem určené ceny, kterou by žádal Doprastav.

Lidé si výborně vydělali, přivydělali si dokonce i experti, kteří měli podle předpisů pomáhat Herczegovi z a d a r m o, z titulu své funkce. Přivydělali si na předsásích sám stavební dozor, který měl hlídat kvalitu. A už jsme doma! Tu to máme! Trestný čin korupce, podplácení státního orgánu.

To jsou věci! Máme desítky silnic, které stály o 30 % víc! Lidé si na stavbě vydělali méně. Státní orgán je převzal bez korupce.

A přece jsou na nic! Naproti tomu jsme ještě neviděli stavbyvedoucího nebo ředitele podniku, který byl stál před soudem za š p a t n o u silnici. Mimochodem — ani Herczeg nebyl souzen za špatnou silnici. Je totiž opravdu dobrá. Herczeg byl souzen za 20 000, které rozdál externím odborníkům.

Stavební podnik by inženýrům, účetním, sekretářkám za takovou silnici zaplatil možná milión. V rámci předpisů. Nevíme přesně kolik — ale milión určitě. Jinak by se to také muselo vejít do 70% ceny při vyšších výdělích. Herczeg vystačil — musel vystačit — se dvěma procenty této sumy. Za odbornou pomoc. Podle názoru soudu postaví dobrou silnici zřejmě leccjaký družstevní fušer. A 20 000 korun, prakticky jediné režijní náklady na odborné vedení stavby — to všechno byly podle předpisů úplatky.

Právě těmito „úplatky“ — odměnami expertům — dosáhl, že celá přidružená výroba, kolos, který měl v roce 1960 obrát 12,5 miliónu, stála za č t y ř i roky — jak to počítal krajský soud — na „úplatcích“ asi 50 000 korun. Nic víc to nestálo. Je to plat jedné písařky. Najde se v republice jediná továrna s obratem 12,5 miliónu, kde by inženýři, plánovače, účetní, odbýtaře, zásobovače atd ... nahrazovala j e d i n á p í s a ř k a ?

A tak Herczeg budoval: stavěl silnice, otevřel první salaš s pohostinstvím, renovoval budovy, doplňoval okresní stavební podnik, těžil štěrka a písek, organizoval domácí výrobu hraček, koberců, panenek, upomínkových předmětů, pěstoval noky.

Ale k čertu!

Kdo má potom produkovat obilí? Mléko? Maso?

Doprastav? Stavební podniky? Raj?

Ne. Bylo to zřejmě p o u h ě nedop a t ě n í bezpečnosti, vyšetřujících, prokuratury i samotného krajského soudu, že nepostřehli jednu maličkost.

Před likvidací družstva měli na 100 ha 62 kusů hovězího dobytka a 21 dojnic. Tím se vyrovnali kterémukoli družstvu v produkční oblasti. Hektarové výnosy 24—27 metrů pšenice, 22—23 q ječmene, 22—25 q ovsy, 45 q sena — to všechno je pro typicky horskou oblast takový ú s p ě c h , že skutečně by se musely zavřít obě oči — případně i zacpat obě uši — aby se dalo tvrdit, že v družstvu Nový Liptov se kvůli přidružené výrobě z a n e d b á v a l o hlavní poslání JZD, zemědělská výroba. Spíš opak je pravdou: právě příjmy z přidružené výroby umožňovaly pozvednout zemědělskou výrobu, investovat do ní, zainteresovat vydělkem družstevníky na poctivé práci.

A živočišnou výrobu měli takovou, že okres přišel dokonce na nápad předepsat jim dodávky t ř í k r á t v y š š í , než byl okresní průměr na hektar. Návrh neprošel, rávoplatný plán plnili na 180 procent, a p ř e c e Herczegovi na krajském soudě soustavně vyčítali neplnění onoho neexistujícího plánu živočišné výroby.

Družstvo Nový Liptov mělo dalekosáhlé plány ...

Chtělo ještě stavět rybníky, zachytit přírodní teplé prameny na vytápění sklenků, renovovat a využívat kulturní památky, pomáhat turistickému ruchu — aniž požadovalo od státu jediný halř.

SOUK

V červnu 1961 Herczega zajistili, v únoru následujícího roku vyřkl krajský soud v Banské Bystrici rozsudek: DEVĚT LET!

Za čtyři měsíce Nejvyšší soud korigoval, zmírňoval nejkřiklavější případy, ale stejně rozsudek zněl:

ŠEST LET.

Po dobu jednání byl celý Liptov vzhůru nohama. Mluvili jsme teď, po letech, s řadovými občany, s funkcionáři, dokonce s pracovníkem bezpečnosti... a dodneška kroutí hlavami: „To byl přece zlatý člověk!“ A lidé tenkrát s napětím očekali: „Dobře jsme vydělávali, udělali jsme obrovský kus p o t ě b n ě práce... a to přý byly kapitalistické metody? Co se dá dělat... tak si teď počkáme na metody socialistické!“

A dočkali se!

Nikdo ze soudců, ať už v právním nebo v politickém smyslu, nepřišel ukázat, jak dělat ještě víc a vydělat ještě líp.

Jednotka klesla na 10 korun... na třetínu.

Družstva se rozpadla.

Většina půdy připadla státním statkům v Dechtárech. Měly připraveny skutečně dobré podmínky: zkultivovaná půda, hospodářské budovy, stroje — nic nemusely investovat.

Zatímco JZD Nový Liptov mělo příjem ze zemědělství (nikoli z přidružené výroby!) 3093 Kčs z hektaru, státní statky po 4 letech, po každoročním zlepšování výsledků, mají o 200 korun méně. A vůbec se nerozptylují přidruženou výrobou!

Ažkoli u soudu se stále operovalo blížícím se krachem JZD v Novém Liptově, po konečné likvidaci — po definitivním rozsudku!!! — se zjistilo, že družstvo nebylo ztrátové, nýbrž vysoce ziskové, aktivum představovalo 9 miliónů korun!

Státní statky by c h t ě l y , jak nám řekl ředitel Jaroslav Karas, zlikvidovat potřebu dotací, dosáhnout aspoň vyrovnaného hospodářství do roku 1969. Jejich ekonomickou situaci analyzovala slovenská Pravda 22. 4. 1966. Náklady na vyprodukovanou korunu byly — dvě koruny. V roce 1966 neměly příjmy převyšit jejich m z d o v ě náklady. Ostatní náklady se měly uhradit ze 7 miliónové dotace. Nikoli z Herczegovy přidružené výroby. Z kapsy nás všech. Byla to přesvědčivá rehabilitace přidružené výroby. Odsouzená iniciativa se však těžko stana nohy.

A ten proces?

Těžko by někdo vymyslíl způsob, jak masách lidí v Liptově udělat účinnější propagandu p r o t i nám. V roce 1961—62 jsme Liptovany vskutku nepřesvědčili o naší pravdě.

A přece se točí. . .

Dnes člověk s úsměvem čte na str. 27 v rozsudku 023/61, že odměňování ve formě podílu na zisku je neslučitelné se zásadami socialismu. Je stavět podnikání na zisku je kapitalismus. Mezitím jsme totiž objevili fantastickou novinku: že ani nejsilnější ekonomika nemůže dlouho vydržet podnikání dotované na ztrátu. Kdyby nespokojovalo potřeby pracujících, jinými slovy mimo potřeby trhu, kdyby vyráběli pro sklad... museli by zkrachovat. Že ano. Začalo se mluvit i o nové ekonomické soustavě.

V socialistickém podnikání.

Bez nutnosti dělat to, co je zapotřebí trž, pro spotřebitele. O tom, jak mnohé předpisy nesmyslně zabíjí jakoukoli iniciativu. Ředitel podniku se na oficiálním fóru přiznal, že pár hodin přemýšlil, jak obejít předpisy, aby mohl pracovat.

Zjistili jsme, že to není chyba ředitele, ale předpisů.

Zadul vítr reality.

A v Argentíně, kam Herczeg po válce zvali, aby organizoval konzervářský průmysl... tam prorokem být nechtěl. Odmítl.

Herczeg byl ve vězení 4 a půl roku.

Už je opět doma.

S nehybnými nohama leží na posteli a přemýšlí.

O tom, jak se bude bránit. O tom, jak by mohl Liptov bez haléře nákladu přinášet státu i sobě milióny. „Jen si představte, husí pečené...“ vzplane a už ho nezastaví. Herczeg tentokrát ve vězení odmítl milost, odmítl propuštění ze zdravotních důvodů. Tvrdí sikulská hlava se nezapřela. „Jaká milost, když jsem nic neudělal bez vědomí ONV, banky, nadřízených zemědělských orgánů?!“ A přece se točí... A přece se i případ Jozefa Herczega blíží ke konci. Na zásah nejvyšších orgánů dnes znalci celý případ studují... doufáme, že tentokrát objektivně: bude obnoveno líčení. Zatím Nejvyšší soud Jozefa Herczega propustil z výkonu trestu.

EPILOG

Ani dnes ještě nemůžeme předvídat, jak celý případ skončí. K jakým závěrům dospějí experti, jak rozhodne Nejvyšší soud. Ale zřejmě to už nebude monstrproces se zvláštními opatřeními, jak tomu bylo v Banské Bystrici.

Je možné, ba pravděpodobné, že většina předpisů, které Herczeg porušil, platí i nadále. Dnešek však naznačuje — a budoucnost posoudí jednoznačně, zda byl Herczeg falešným prorokem nebo prorokem dobrým.

Rehabilitujeme rozum, prahněme po vědeckých poznatcích, po dobrých zkušenostech, doháníme, co jsme zameškali.

Svíma nohama nám Herczeg už sotva pomůže. Je chromý. Ale Herczegův rozum, sta a tisíce Herczegů budeme možná co nejdřív potřebovat jako sůl. Hodili by se už dnes. A možná, že ani včera nebyli tak docela k zahození.

Nesg.: Hovoříme o demokracii v politice. Reportér, roč. 1968, č. 10, str. I–VIII

V projevech a článkách lidí zasvěcených, členů a kandidátů ústředního výboru Komunistické strany Československa, kteří se zúčastnili prosincového a lednového plenárního zasedání, se zdůrazňuje jako jeden z hlavních požadavků doby nutnost větší demokratizace politického života. Také nástin obsahu akčního programu KSČ hovoří mj. o tom, že je nutné dát široký prostor společenské iniciativě, umožnit otevřenou výměnu názorů a nejjírnější demokratizaci celého společenskopolitického systému, což by mělo být hlavním předpokladem dynamiky socialistické společnosti.

Pod dojmem těchto myšlenek, projevů a zásad vyhlášených v nástinu akčního programu vybrali jsme jedno i nejdiskutovanější téma, a to o „demokracii v politice“. a pozvali k našemu již tradičnímu kulatému stolu ty odborníky, kteří se touto problematikou přímo zabývají nebo k ní mají velmi blízko. Jsme si vědomi, že ani více než tříhodinová beseda nemůže všechny otázky této oblasti zdaleka zodpovědět. Podaří-li se nám však zaujmout čtenáře alespoň některým z problémů či myšlenek, pak beseda jistě splnila svůj účel.

Víme, že právě na diskutovaný problém „demokracie v politice“ není zatím jednotné stanovisko, ale domníváme se, že vzájemná polemika může přinést to optimální hledisko, které naše socialistická společnost potřebuje. Upozorňujeme na to, proto, že se chceme vyhnout diskusím s kompetentními činiteli Ústřední publikační správy, kteří měli již k naší minulé besedě „Čím je dnes pro nás Únor?“ v 7. čísle Reportéru nejedná výhrada.

Ke kulatému stolu zasedli (uvádíme podle abecedního pořádku): Ing. Jiří HANZELKA, doc. dr. Milan HÜBL CSc, prof. dr. Jaroslav KLOFÁČ DrSc, doc. Ing. Miloslav KRÁL CSc, doc. Zdeněk MLYNÁŘ CSc, prof. Ing. Věnek ŠILHÁN CSc a za Reportéru Vladimír NEPRAŠ.

NEPRAŠ: Téma je tak aktuální, že nepotřebuje úvod. Prosincové a lednové zasedání ústředního výboru hovořilo o nepřiměřeném omezení demokratické účasti našich občanů a tedy i komunistů na rozhodování. V čem si myslíte, že bylo u nás v minulosti demokracie tak málo, proč a jak se stalo, že byla značně deformována? A v neposlední řadě, Jaké z toho plynou důsledky?

Měli bychom si zde alespoň částečně říci, zda vůbec existují nějaké meze demokracie. Mám na mysli meze demokracie v moderní civilizaci. Může jí být vůbec někdy dost? Co je to správné a falešné chápání demokracie, jsou oblasti, kde nelze připustit, aby každý rozhodoval. Velmi často se objevuje nesprávná aplikace tzv. demokracie. Zde především musí vystoupit do popředí odbornost, kvalifikace a její rovná míra pravomoci a odpovědnosti...

KLOFÁČ: Měli bychom začít tím prvním, otázkou, zda u nás byla demokracie omezoována. Je možno dnes otevřeně říci, že byla. Hlavní tedy je problém, jaké měla příčiny, a jak z toho.

Jedna z nich byla v ideologii. U nás ideologie hraje význačnou úlohu, koneckonců marxismus-leninismus je uzákoněn jako státní ideologie. Myslím, že právě v této oblasti byla udělána rada chyb, že se skutečně vytvářela podle určitého ideologického obrazu.

První taková nesprávnost byla, že jsme tehdy vycházeli z představy, že zespoločněním výrobních prostředků dojde k jakési jednotné společnosti, že se odstraní jakékoli konflikty mezi výrobními vztahy. Že tato jednotná společnost bude zcela nekonfliktní a že se v ní lidé budou shodovat nejen v základních člech a zájmech, ale ve všem. V důsledku tohoto ideologického předpokladu,

který je podle mého názoru zcela v rozporu s marxistickou teorií, bylo vše, co vycházelo mimo tuto jednotu, považováno za jev patologický nebo přežitek či za projev nějaké buržoazní ideologie, který je nutno odstranit.

Vycházelo se z toho, že naše společnost musí být ve všem jednotná, a to se muselo potom také konkrétně projevat ve všech oblastech. Projevovalo se to ve volbách, které musely vždy skončit výsledky na 99,8 %, projevovalo se to v tom, že musí být jednotna zájmů všech organizací Národní fronty, že odbory nebo Svaz mládeže nemohly hájit jiná stanoviska než strana. Pochopitelně to podporoval celý mocenský aparát, který v ideologické oblasti zabraňoval nejrůznějšími způsoby, ať cenzuroval nebo pronásledováním lidí, kteří vyjadřovali jiné názory, aby se projevilo nějaké jiné stanovisko.

Druhá příčina byla v tom, že se naše demokracie — i když jsme buržoazní demokracii vždycky kritizovali jako formální — rovněž stala vyloženě formální záležitostí, která končila u volební urny; sám volební proces byl formální, a proto výsledek voleb postupně přestal lidi vůbec zajímat. Formálnost šla až do té míry, že ti, kteří byli v těchto volbách voleni, neodpovídali za své činy, že vznikla situace nesaditelnosti kohokoli, neodpovídání za politické rozhodování, že ministr měl většinou dvě možnosti buďto — jestliže se neosvědčil — dostal funkci jinou, to znamená stal se ministrem něčeho jiného; nebo byl zavřen.

Třetí příčina byla, myslím, v tom, že strana převzala veškeré mocenské pozice, a to nejen v oblasti politické, ale ve všem, že se stala určitou výsadní organizací, která měla moc naprosto ve svých rukou a znemožňovala jakékoli vystupování jiným způsobem, než jak rozhodovaly orgány, a to často ne volené, ale jmenované. Možná, že to přeháním, ale myslím, že velikou chybou, která potom měla důsledky pro celou mocenskou politiku, bylo, že se spojila funkce prezidenta a prvního tajemníka ústředního výboru, protože tím se v rukou jediné osoby soustředila ohromná moc. Hlavní bylo to, že se tento typ přenesl do celého našeho politického dění, že se přenesl až do okresů.

HANZELKA: Já bych nepochyboval o správnosti a užitečnosti ideologie, na které stojí Komunistická strana Československa, komunistické hnutí a náš stát. Ale praxe — a to nejenom pokud jde o mocenské pozice, ale i pokud jde o praktické, každodenní řízení — byla v přímém rozporu se základy této ideologie. Narušení demokracie začalo tam, kde se likvidovala možnost veřejně odhalovat rozpor mezi slovem a činem, mezi teorií a praxí, kde se kritika těchto rozporů začala kvalifikovat jako nepřátelský čin. Demokracie končí tam, kde začíná nedotknutelnost vůdců. Právě vůdcové ve snaze o svou nedotknutelnost likvidují demokracii.

Hovoří se o nutnosti obnovit vnitrostraničnou demokracii. Myslím si, že nelze hovořit zvlášť o vnitrostraničnou demokracii a zvlášť o demokracii ve státě. KSČ představuje souhrn lidí, kteří jsou součástí celonárodního organismu, chce a má být jeho projevem, ale není možné, aby vztahy mezi lidmi uvnitř strany byly demokratické a mimo stranu už demokratické už nebyly. To jsou podle mého názoru spojitě nádoby.

Jednou z příčin porušení demokracie vnitrostraničnou i mimo stranu bylo to, co vyústilo do ústavního zakotvení, do ústavních záruk — rozhodující úloha strany v tomto státě. Jestliže má strana zůstat věrna principům, na kterých stojí, a má-li plnit funkci, pro kterou se zrodila a pro kterou žije, pak nesmí mít monopol moci. Jakmile existuje fakticky nebo formálně monopol moci, končí demokracie. To jsou věci naprosto neslučitelné. Strana si nemůže vysloužit důvěru lidí jenom jednou a provždy. Musí se o ni ucházet stále.

Uvedu příklad. Začala se u nás uskutečňovat diktatura proletariátu. Postupem doby se však velice rychle změnil pád, ve kterém je třeba chápat diktaturu proletariátu.

Měla to být diktatura proletariátu ve smyslu druhého pádu, ale stala se diktaturou ve smyslu pádu třetího.

Právě tak lidová demokracie, vláda lidu. Sám o sobě je to verbální nesmysl, skutečná demokracie nemůže být jiná než lidová, protože demokracie je vláda lidu. Ale stala se vládou někým. Začalo se vládnout lidu, místo aby vládl lid. Kde se uzákonil monopol moci, nelze hovořit o demokracii. Jestliže strana nemá ztratit podporu nejjírnějších vrstev lidí, musí se ucházet o jejich přízeň, důvěru a podporu znovu a znovu, jakmile se ohradí mocí, ztrácí kolektiv, ztrácí povinnost vystavovat své činy a své postupy veřejné kontrole, veřejné kritice. Nikomu fakticky neodpovídá. Pravdu určuje, nikoliv hledá. Svou pravdu obhajuje, nemusí jí vždy obhajovat přesvědčivě, a tím ztrácí jednu z podstatných vlastností, kterou strana má mít.

Základní podmínkou demokracie, fungující demokracie, kromě informovanosti, o které se hovoří, a kromě otevřenosti při střetávání myšlenek a názorů, je především způsob výběru lidí. Hovořilo se o lidové demokracii, předstíralo se, že je to demokracie širší, než byla demokracie buržoazní, ale fakticky se míra demokracie omezovala. Kritériem je způsob výběru lidí. Jakmile se začne provádět výběr shora, určovaným — fakticky nebo formálně, to nerozhoduje — demokracie končí. Je známo ze zkušenosti, že lze pro ni nalézt historické potvrzení od starých dob až po dnešek, že odpovědnost vždycky směřuje ke zdroji moci. V osobní diktatuře odpovědnost podle führerprincipu směřuje k diktátorovi. Jestliže rozhodující silou je malá skupina lidí, jejíž moc je zmonopolizována a ohraničena dokonce prostředky fyzického nátlaku, armádou, policií atd. a která odpovídá jen sama sobě, je tato skupina jediným zdrojem moci. Rozestavuje kádry a tyto kádry odpovídají fakticky jen těmto vedoucím lidem. Naproti tomu, bude-li se výběr skutečně provádět zdola, zdrojem moci budou volitelé. To je základní předpoklad demokracie. Ve straně i ve státě. Členové parlamentu budou odpovídat svým voličům a budou vědět, že nezodpovědí své postupy, budou odvoláni a funkce a vůbec nebude záležet na tom, jak se na ně dívá ten nahore.

Druhou podmínkou faktické demokracie je myslím velice přesné rozdělení moci zákonodárné, výkonné a soudní. Sloučením těchto tří oblastí moci do rukou jednoho orgánu, říkáme tomu jakkoli, automaticky likviduje jakoukoli skutečnou demokracii. Proto si myslím, že sloučením těchto tří mocí, zákonodárné, výkonné a soudní, se demokracie v tomto státě zlikvidovala. Obnovit ji lze jedině plným rozdělením těchto tří oblastí moci.

V souvislosti s tím: Myslím, že se slovo demokracie stalo v současném světě jakýmsi fetišem, máme demokracii buržoazní, humanistickou, lidovou, řízenou. My jsme s Miroslavem Zikmundem zažili tzv. řízenou demokracii v Indonésii, jediným zdrojem moci a jediným vládnoucím človkem nad stamilionovým národem tam byl prezident doktor Ahmad Sukarno. Bez jeho rozhodnutí se nic v tomto státě nestalo. Hovořil o demokracii, a to o demokracii řízené. Tato dvě slova se nedají sloučit. Každé adjektivum, každý přívlastek je berlička demokracie. Jakmile demokracie potřebuje přívlastek, je nemocná. Myslím že může být jen jedna demokracie. Bud' to demokracie je, nebo není. Jestliže je okleštěná, omezena nějakým adjektivem přestává být demokracií, stává se jejím předstíráním, slovním fetišem. Stává se systémem na lákárně charakteru.

Slovo demokracie je lákavé a stává se pro mnoho lidí cílem stejně jako slovo socialismus. Slova demokracie i socialismus jsou prostředky, nikoliv cíle. V třetí třetině tohoto století prožíváme novou variantu věčné soutěže mezi národy. Má formu soutěže kapitalistického světa se světem socialistickým. Ale ať na sebe vezme jakoukoli tvář, vždycky je to soutěž mezi národy a vítězí ten národ, který dokáže využít pro svůj rozvoj vyššího procenta své tvořivé potence. Demokracie a socialismus musí být prostředkem k zvýšení tohoto koeficientu, užitečného účinku tvořivé potence národa. To platí podle mého názoru dvojnásob v období nastupující vědeckotechnické revoluce.

Soutěž mezi těmito dvěma systémy je v podstatě soutěž mozků. Nejenom mozků, také celých státních organismů a jejich schopností využít tvořivé potence mozků národa. Jde o maximální možné využití a koordinaci fyzické a duševní tvořivé schopnosti národa. Fungující demokracie v socialistickém zřízení má jisté předpoklady pro to, aby využila maxima schopností národa: ale předpokladem je, že to bude skutečná demokracie ve skutečném socialismu.

KRÁL: Mám velkou obavu, aby naše diskuse nebyla souhrnem monologu, jde o to, abychom se také trochu střetávali. Ovšem myslím, že zřejmě nezbyvá nic jiného, než že každý asi řekne určité expoé na začátku, svou představu toho, co je demokracie. Dovoluji tedy, abych také já řekl, jak k otázce demokracie přistupuji.

Především myslím, že demokracie je jeden ze způsobů, jakým se vytváří a realizuje politika, a chce-li nějakým způsobem zkoumat demokracii, tak si kladu otázku, co vlastně politika ve společnosti dělá. Myslím si, že hlavní smysl politiky, ne ovšem jediný, ale hlavní, je ten, že musí nějakým způsobem konstruovat to, co je tzv. zájem společnosti, anebo řečeno jinak, to, čemu se říká společenský blahobyt.

Ve společnosti jsou velmi různé zájmy. Jsou tam zájmy individuální, zájmy různých sociálních skupin, vrstev a tříd atd. Ale vedle toho tu musí být nějaká síla, která je bere v úvahu a určitým způsobem reprezentuje to, co nazveme společenským zájmem. K této konstrukci společenského zájmu se přistupuje zhruba dvojnásobným extrémním způsobem. A právě mezi těmito dvěma extrémy leží oblast demokracie — aspoň v tom smyslu, jak ji chápu já.

První přístup je ten starý, tzv. liberalistický, který předpokládá, že je možné konstruovat zájem společnosti tak, že dáme pouze průchod zájmům individuí a že nejlepší bude, když budeme dávat přednost většině. To je starý přístup liberalistické demokracie, která ovšem v čisté podobě asi nikde na světě neexistuje. Zjišťuje, co si lidé přejí, jaké mají postoje, a snaží se, aby tyto postoje nebyly v příslušném rozporu mezi sebou, a dává přednost většině tím, že jistým způsobem menšinu retarduje.

Druhý extrém je něco, co lze nazvat osvicenskou despocií. Nerespektuje zájmy většiny a vůbec lidské zájmy ani příliš nezjišťuje. Vychází z apriorní představy blaha společnosti, kterou bere z různých sfér. Bud' z vědy, i když o tom mohou být různé pochybnosti, nebo je to pouze představa či ideologie mocenské elity, že to a to musí být blahem společnosti nebo společenským zájmem. Vzpomeňme si, jak si třeba představoval společenský zájem nacismus jako příklad krajní despotie. Oba tyto přístupy jsou podle mého názoru krajnosti a mají své přednosti i nevýhody. Mezi nimi asi leží plodné uplatnění demokracie. Myslím, že ve vyspělé společnosti, zejména v technizované společnosti, se dnes nedá konstruovat demokracie po výte liberalistické. Ing. Hanzelka velmi správně řekl, že jde také o problém sebezáchovy určitého společenství a že nejde jen o to, co si většina myslí. Většina vždycky nemusí mít pravdu.

Zřejmě jsou oblasti, kde se musí uplatnit vůle všech. Ale zřejmě jsou také oblasti, kde se vůle všech uplatnit nemůže, kde asi musí nastoupit trochu složitější úroveň toho, co je zájem společnosti z hlediska její sebezáchovy. Aby bylo jasno, já si myslím, že se věda a demokracie nevylučuje, ale jenom se nesmí dávat to, co má dělat věda, demokracii — a opačně. To jsou oblasti, které se mohou výborně doplňovat. Vědecký přístup dokonce nutně zahrnuje demokracii v problematice řízení společnosti. Ovšem u nás často vzniká dojení, že u nás je dnes vědeckosti dost, že společnost je řízena vědecky a že jí chybí jen demokracie.

HANZELKA: To je jeden z podstatných a rozhodujících rozporů mezi slovem a činem. Neznám oblast, kde bychom v posledních letech vedli tuto společnost skutečně vědecky. Právě tady ten rozpor byl katastrofální a vedl k vývoji téměř tragickému.

KRÁL: Obojího se tedy této společnosti silně nedostávalo. Mám na mysli i té demokracie, i té vědeckosti. Jde jen o stanovení, kde může efektivně fungovat, jaké otázky může efektivně řešit a kde musí být nasazena opravdová věda, ne účelová věda na objednávku.

ŠILHÁN: Vzniká velmi důležitá otázka, aspoň pro mne. Co je objektivním základem toho, že může dojít k určitému rozporu slov a činů a k něčemu, co charakterizujeme jako deformaci demokracie. Nemá to například otázka existujícíma pojetí socialistického vlastnictví? Odtud pramení všechny ty problémy, které se nakupily v posledních letech a které charakterizujeme jako deformaci demokracie atd.? Jak ty věci ve skutečnosti vypadají? Neznám zatím jiné než dva typy socialistického vlastnictví: všelidové, státní — a je třeba pochopit, jak historicky vzniklo — a na druhé straně skupinové družstevní vlastnictví. Politická moc, když se zmocňuje výrobních prostředků, je znárodnuje, je to akt politické moci v oblasti hospodářství. Takový akt může provést jedině stát, za kterým stojí určité společenské, sociální, politicky formované síly. Ale ten stát musel po znárodnění vykonávat něco, co k vlastnictví výrobních prostředků patří, musel řídit tuto hospodářství. Musel nastoupit na místa těch, které vyvlastnil, a vykonávat ty podnikatelské funkce, které dříve dělaly tisíce podnikatelů.

HANZELKA: Ne podnikatelské.

ŠILHÁN: Treba nejsem přesný, když to nazvu podnikatelskou funkcí. Stejně to podnikatelská funkce byla, chápu-li ji jako výkon, jako funkci vlastnictví, je to disponování vlastnictvím. To znamená, že státní vlastnická struktura nevedla k ničemu jinému než k tomu, že se stát choval vůči hospodářským subjektům — pokud se o subjektech dá hovořit — tak, že s nimi jednoduše a jednostranně manipuloval. Pokud nedojde k všestrannému a hlubokému teoretickému průzkumu v této oblasti a k jistým sociálně ekonomickým experimentům v oblasti vlastnictví, je stále nebezpečí různých recidiv, dokonce politického a jiného charakteru, protože právě v dnešním pojetí vlastnictví není záruka, že se doba jediné moci, personifikované buď v jedné osobě, anebo v malých skupinách osob, už nikdy nevrátí. A problém hospodářské demokracie je pro mne také problémem uspořádání, takové vlastnické struktury a tomu odpovídající soustavy řízení, která dává možnost, aby se projevil určité zájmy hospodářských subjektů podniků, státu, obyvatelstva, aby se tyto zájmy navzájem střetly a realizovaly jen tehdy, vedou-li k uspokojení potřeby něhoho jiného, protože ve ekonomice to v podstatě jinak nejde.

Všimnete si takové věci. Kdysi existoval prvotní komunistické vlastnictví. Ukázalo se však jako neschopné pokroku. Neobsahovalo totiž žádné zvláštní motivace k pokroku výrobních sil a bylo také nahrazeno jiným, soukromým vlastnictvím, které tyto motivace mělo. Naše pojetí společenského vlastnictví také neobsahuje výrazné motivace k vědeckému a technickému pokroku. Nebo lépe řečeno — zatím se neprojevil. Proto musely být hospodářským subjektům — to je především podnikům — vnucovány zvržky, byly imputovány nějakým politickým rozhodnutím, politickou silou. Nebyly to tedy motivace k pokroku, které by přirozenou cestou vznikaly uvnitř hospodářských organismů. To znamená — pokud naše vlastnictví bude plnit jen tu funkci, že zlikviduje vykořisťování (nechme teď stranou podrobnější výklad tě věci), ale současně nebude motivovat všestranný vědecký a technický pokrok — a to je ta druhá funkce — pak nemá podle mého soudu naději na trvalou existenci.

To je, zdá se mi, jeden z kardinálních problémů toho, co nazýváme demokratismem. S tím také souvisí soustava řízení. Nová soustava řízení, pokud by se omeztla pouze na oblast různých metod řízení a pokud se neodehrává také v oblasti vlastnictví, nevytvoří trvalou základnu pro všeobecný pokrok.

To znamená: musíme znovu hluboce přemýšlet o vlastnické struktuře naší společnosti. To je základna demokratické společnosti. A pokud vlastnická struktura byla taková, jaká byla, nedá se hovořit o hospodářském nebo jiném demokratismu.

HANZELKA: To, co říkáš s. Šilhán, představuje — myslím — velmi pozoruhodný myšlenkový postup v jednom poli veřejného života. Chtl bych postavil proti sobě dva principy, na kterých naše společnost může stát — na kterém stála, a naproti tomu na kterém by měla stát.

Ten, na kterém stála, byla monopolizace — monopolizace v absolutním rozporu s naší teorií, s ideologií, na které stojí naše společnost, protože právě v těch nejtěžších letech, kdy byla v podstatě zlikvidována demokracie, právě tehdy se nejvíce brojilo proti monopolu, proti monopolismu, proti jakékoli formě monopolu jako proti čemusi, co je oporou konzervatismu ve vědě, v technice, ve vývoji společnosti, vzdělání, umění atd.

Myslím, že u nás došlo v rozporu s teorií k důsledné monopolizaci všeho: k monopolizaci politické moci zákonodárné, výkonné i soudní, k monopolizaci hospodářských pravomocí, k monopolní pravomoci vytvářet názory na umění, k monopolizaci služeb, distribuce, dopravy, stavebnictví. Podívejte se do kterékoli oblasti veřejného života — ve všech oblastech se důsledně zmonopolizovaly řídicí funkce a zbavily se veřejné kontroly. Odpovědnost směřovala jenom směrem nahoru, jenom k centru moci, protože to byl také pramen moci. Myslím, že to, o čem hovořil s. Šilhán, by bylo třeba k prospěchu společností rozšířit na všechny oblasti veřejného života.

Jestliže chceme u nás realizovat demokracii, musíme důsledně provést ve všech oblastech života demonopolizaci, otevřít nutně soutěž o jakýkoli vliv a jakékoli oblasti této společnosti. Soutěž o řídicí politické funkce. Soutěž o řídicí hospodářské funkce. Soutěž o nejlepší vedoucí činitele v dopravě, v umění, v jakékoli oblasti veřejného života, přičemž kritériem je objektivní užitečnost pro další rozvoj společnosti. A to nemůže posoudit člověk, který v řídicí funkci prováděl onu deformující monopolizaci, bez níž neuměl — a tedy neumí — vést. Ten vždycky — pokud má charakter, i když nemá mozek — je přesvědčen, že to dělá nejlepší, jak se to dělat má. Jinak by od toho musel odejít. Když ovšem nemá ani mozek, ani charakter, drž se židle, i když ví, že to dělá špatně.

Řešení současných problémů v naší společnosti tkví podle mého názoru v tom, že vytvoříme podmínky k výběru lidí do vedoucích funkcí, takových lidí, kteří budou bezpodmínečně spojovat mozek a charakter. Jakmile chybí jedno, chybí všechno.

Ale to nemůže posoudit ten, kdo řídí, to může posoudit jenom většina lidí. A v tomto smyslu myslím, že důsledná realizace toho, čemu s. Král ne zcela přesně říká liberalistická demokracie, je nutná. Liberalistická demokracie, jak ji ve světě známe, to totiž nedělá, ta to jenom předstírá. Právě v socialistickém zřízení jsou předpoklady pro to, abychom touto mírou demokracie realizovali v rozsahu, jaký dosud nemá obdoby.

Abych shrnul: všechny prvky v organizování věcí veřejných, jež směřovaly k monopolizaci jakékoli řídicí funkce, vedly k rozbití demokracie a k jejímu předstírání. Náprava stavu této společnosti podle mého názoru vede přes důslednou demopolizaci a otevření veřejné soutěže ve všech oblastech veřejného života.

HÜBL: Několik poznámek zejména k tomu, nakolik to byl rozpor mezi teorií a praxí. Marxovo a Engelsovo dílo je mnohovrstevné a najdeme tam zdůvodnění různých postupů, protože je to dílo mnoha let, desetiletí, ve kterém se srazily zkušenosti a teoretické zobecnění v různých fázích jejich vlastního vývoje a vývoje celé západní a střední Evropy zhruba od roku 1840 až do roku 1890. To je větší část 19. století. Čili nelze jednoznačně říci, že v Marxově a Engelsově díle nejsou prvky monistického pojmání jednoty společnosti v tom smyslu, že by měla být založena jen na společenském vlastnictví, na panství jedné třídy nebo jedné socialistické politické strany. Najdeme tam takové myšlenky, zejména v počátečním období předrevolučním a revolučním kolem roku 1848, a najdeme je znovu kolem roku 1870. Zejména zkušenosti pařížské Komuny jsou zobecněny způsobem, který mohl být teoretickým východiskem, třeba ovšem zjednodušeně chápáným, ale určitý náběh k tomu je.

Ovšem v jiných fázích jejich myšlenkového vývoje, zejména potom v závěrečných fázích Engelsova politického myšlení, už vidíme, že začíná chápát určité meze, hranice a také nebezpečí tohoto pojetí, kdy znovu připomíná, že typem budoucího socialistického státu může být ne typ Pařížské komuny, ale že by to měl být typ nejdemokratičtějších zemí západní Evropy, jejich představa — a zvláště později Engelsova představa — je taková, že socialismus lze nejdříve uskutečnit v průmyslově nejrozvinutějších zemích, ale také v zemích, ve kterých byla v té době největší míra demokratických svobod. Měli za to, že to bude Velká Británie, popřípadě Holandsko, do jisté míry možná Spojené státy, ale nedomnívali se, že to bude východní Evropa.

Čili v tomto mnohovrstevném díle jsou náběhy k oběma těmto variantám vývoje. Myslím, že si tuto skutečnost musíme přiznat. Fakt je, že politika Sovětského Ruska po říjnovém převratu, zhruba do kronštadtské vzpoury, je pokusem realizovat Marxovu myšlenku z období Komunistického manifestu, a potom znovu Pařížské komuny. Nezdár tohoto pokusu vedl v Sovětském Rusku k hluboké společenské krizi. Nutil Lenina retardovat lejen momentální politiku, ale i hledat nové myšlenky, nový pohled na tuto skutečnost, nová východiska. To znamená, že období NEP je chápáno jako náběh k něčemu dlouhodobějšímu, v podstatě odklon od původního pokusu, i když odklon neukončený, nedovršený, který víceméně po dvou letech byl opuštěn a znovu nastal příklon k předchozí linii vývoje. To je jedna z věcí, které bychom mohli brát v úvahu, když říkáme, nakolik zde působily některé ideologické prvky, které nechci přeceňovat.

Druhá věc: zobecnění stadia ekonomického rozvoje společnosti. V mnoha směrech představa o budoucí socialistické společnosti byla odvozená z nepřesné analýzy stavu kapitalistické společnosti. Kritizovali jsme sice ultraimperialismus Kautského, ale ve skutečnosti to, co se realizovalo jako model socialistický, bylo v podstatě dovedením toho do konce až k dokonalosti monopolizace vlastnictví v politické moci. Zatímco dnes se ukazuje, že ani průmyslově nejrozvinutější země na Západě nejsou tak monopolní, jak si značná část marxistů v minulosti představovala. Naši ekonomové dnes spíš docházejí k závěru, že západoevropská společnost je spíše oligopolní, kde vedle sebe je monopol, střední vlastnictví a drobné vlastnictví. Ve skutečnosti by toto byl asi lepší základ pro rozvíjení moderní společnosti než zjednodušená představa absolutního monopolu.

ŠILHÁN: Pozdější vývoj je svým způsobem poplatný těm politickým akcím, ke kterým v revolučním převratu došlo. To znamená k tomu politickému aktu, k aktu státního hospodářství, který se musí nějak vyvíjet, shromažďovat prostředky; aby mohl kumulovat prostředky, podřizuje k tomu všechny zdroje, daňový systém atd., zbraňuje lidu suverenitu spotřebitele. Aby je mohl zbavit suverenitu spotřebitele, musí je zbavit trhu. Trh je také základ fungování politické demokracie. Proto návrat k tržnímu typu hospodářství je jedním z předpokladů.

KLOFÁČ: Souhlasím se s. Hüblem, chtěl bych to dokumentovat. Předpokládám, že stále hovoříme o tom, proč u nás byla deformována demokracie. Když se nad tím zamyslím, mohl bych uvést čtyři příčiny. První by byla, že nejsme pro demokracii zralí, že ji nemáme v tradicích, což jistě není pravda. Druhá by byla, že určité společenské skupiny mají mocenský zájem o to, aby demokracie nebyla dostatečně rozvíjena. Já myslím, že v tom kousek pravdy je, protože zpravidla o rozvoj demokracie nemají zájem ty mocenské skupiny, které se bojí soutěže. Tam, kde není možná soutěž, tam není přílišná demokracie.

Třetí příčina by byla, že se udělaly určité chyby. A tak tomu jistě bylo.

Čtyři se však zastavím u čtvrté příčiny — do jaké míry je chyba ve falešné ideologii. S. Manželka to odmítá. Já si ale myslím, že ideologie tu skutečně sehrála významnou úlohu, ať prvotní v tomto smyslu, že něco vytvářela, anebo jako pomocník sil, které o demokracii nestály. Nejenže jsou určité rozpory v Marxovi, které je možno různým způsobem vykládat — Čiňan se také opírá o Marx! Socialistická ideologie se vyvíjela; a vyvíjela se tak, jak se vyvíjela praxe budování socialismu, hlavně v Sovětském svazu. Touto rozvinutou socialistickou ideologií postupovali ani ne tak teoretikové sami — a proto byli neustále kritizováni — jako někteří vedoucí politikové. Zvláště v poslední době byly rozpory mezi tím, co psali teoretikové a vědci, např. sociologové, a mezi tím, co se říkalo v politických projevech. Vycházeli jsme z představy, že jsme provedli úplnou analogii budování socialismu v Sovětském svazu u nás ve všech oblastech, a to i v oblasti státního vlastnictví. Domnívali jsme se, že neexistuje jiná forma zespoledenění než státní vlastnictví výrobních prostředků. Lidé se říkalo, že tovarny jsou jejich ale oni to necítili...

HANZELKA: ... měli důvod to tak necítit ...

KLOFÁČ: ... chovali se k tomu vlastnictví co nejhůře, k záhmenku zato lépe, ale ani to také necítili, protože jim nemohli disponovat. I jeho postavení cítili jako něco cizího. Když byl špatný ředitel, musel zůstat, protože byl jmenován někým jiným a nikoli jím jako „vlastníky“. Dalo by se předpokládat, že vlastníci budou určovat, kdo bude řídit, kdo bude manažerem, anebo ho vyhodit.

To byl první krok k rozporu mezi slovy a činy. Měl objektivní základ. Říkalo se lidem: vše patří vám, ale ve skutečnosti jim nepatřilo nic. Říkalo se: socialistická výroba je nejdokonalejší. Ukázalo se, že tomu tak vždy není... Přenašelo se to do všech oblastí. Buď je tím vinna ideologie, aspoň tak jak byla chápána nebo spojována s představnými teoriemi ...

NEPRAŠ: Čtěl bych navázat v jedné věci. Hovoříme-li o demokracii v politice, pak se domnívám, že se musí vycházet se sociální strukturou dané společnosti a jejího celku. Nelze mechanicky přenašet všechny jednotlivosti jednoho politického zřízení na druhé, aniž bychom nepřihlíželi k specifice země, k specifice lidu, národa, stupně jeho vyspelosti. Vzniká tím nebezpečí, že se mohou vypůjčit a přenést ty poznatky, které jsou strukturu dané společnosti nejnepřijatelnější. Proto jakýkoli jiný zásah do této struktury vyvolává určitou reakci. To se vyvíjí jak v ekonomice, tak v politice atd. Proto se domnívám, že se někdy u nás ne dost citlivě přijímaly některé poznatky a že jsme je někdy velmi násilně vsazovali tam, kde nebyla pro ně vhodná půda.

KRÁL: V zásadě se všichni shodujeme, že přílišná monopolizace demokracii konečně škodí. Já si myslím, že dokonce monopolizace není něco, co je typické pro vědu. Představte si, že by pět skupin vědců byl zadán úkol, aby vypracovali nějaký způsobem problém, co je to blaho člověka a jak k tomu cílit jít. Já jsem přesvědčen o tom, že budou-li to na sobě nezávislé skupiny vědců a nebudou-li nikým mocensky ovládnuty, to znamená, nebudou-li jim dány žádné zásadní direktivy, že budou jejich vědecké přístupy velmi různé. Sice mohou mít ke stejnému cíli, ale přitom se jejich programy budou velmi lišit. Ani sama věda není tak deterministická, tak striktní vzhledem k budoucnosti, že již mohla konstruovat jedinou nejlepší možnou budoucnost. Na to slyš nemá a myslím, že to nebude možné ani nikdy v budoucnu. To znamená, že se celá společnost neodvíjí striktně deterministicky. Vzhledem k budoucnosti tedy bychom zřejmě měli mít různé programy. Tyto různé programy musí být připravovány vědou. Myslím, že lidé sami bez pomoci vědy nejsou schopni sestavit takový program, jaký by zaručoval vývoj společnosti. Ovšem, pozor — tyto programy směřují k blahu lidí. A jenom lidé mohou rozhodnout, zda skutečně k jejich blahu směřují. To znamená: konstruovat lidskou budoucnost, a nebrat přitom v potaz mínění postoje, zájmy dnešních lidí, to je veliké nebezpečí. Tkví v tom, že by se mohla zkonstruovat budoucnost, ve které ti lidé, pro které je konstruována, nebudou chtít žít, že se ta budoucnost — když nebude stále konfrontována s dnešními zájmy lidí — bude s nimi více rozcházet. A demokracie má být právě účinnou zpětnou vazbou těchto programů, které zpracovává věda na společenskou skutečnost, to znamená na lidi. Lidé musí mít možnost zastavit nevhodný program, takový program, který se stále více s jejich zájmy rozchází. A to je hlavní smysl demokracie — aby takový program, který nemfř k blahu lidí, který je neuspokojuje, byl včas rozpoznán a nahrazen jiným. Ovšem tyto jiné programy musí být v zásobě, musí být připraveny. Taková vědecká práce musí proto probíhat ve více skupinách, aby byl optimální výběr.

Samozřejmě, že každý takový program realizují nějakí lidé. To znamená, že je tu nějaká skupina lidí, kteří za něj určitým způsobem odpovídají, a když se změní program, musí se změnit také ta skupina lidí, která za ten program odpovídá. Nemohou tedy stále tížit lidé realizovat nové programy, mnohdy zcela protikladné.

HÜBL: Možné to je, ale je-li to zdravé a správné, to už je druhá věc.

KLOFÁČ: Dovolte mi námitku z pozice ideologie. První problém: těch alternativ by bylo mnohem teoreticky vytvořit velké množství, a bylo by třeba, aby mezi nimi někdo vybral. Druhá námitka: Nemí nebezpečí, že masy lidí vlastně nevědí, co je jejich blaho? To se také někdy stává.

HÜBL: To je ovšem širší problém přirozeného výběru vědců, kteří by měli umět vybírat mezi různými alternativami, mají umět hledat syntézu, protože skutečný politik, státník, má znát stanoviska vědy, různých vědních oborů a být natolik fundován — ne jako čistý teoretik, ale natolik v teorii vzdělán, aby uměl posoudit a uměl to srovnat s každodenní realitou, kterou ten vědec zase v tom úhrnu znát nemusí. To by měla být věc politika, aby nebyl ve leku jedné teorie nebo jedné teoretické školy. Abychom vzali konkrétní příklad: Kennedy byl muž, který se opíral ve svém společenském systému o nechytejší mozky své země. A přitom dojel svým způsobem z hlediska zájmů té skupiny, kterou reprezentoval, nacházet určitá řešení, která v dané chvíli byla relativně — pokud je to v reálném životě možné — optimální. Přesto, že byl prozravější než Johnson, dostal ve volbách menší počet hlasů. Snad to bylo proto, že průměrní politikové mohou získat dočasně širší podporu než nadprůměrní.

HANZELKA: Vděčně jsem poslouchal doc. Krále a myslím, že to byla zatím nejprůběžnější formulace toho základního problému. Naproti tomu nesouhlasím s prof. Klofáčem v jeho pojetí ideologie. Myslím, že i dr. Nepraš oběhával trochu zdaleka a velice laskavě, co v našem životě je.

Domnívám se, že jsou dvě ideologie. Jedna skutečná, která je jakýmsi vyústěním komplexu činnosti společenskovedních oborů a musí se zakládat na průběžné, trvalé analýze společnosti. Musí vést k dynamickému vývojovému modelu, vytvářet představu, kam tuto společnost vést. Naproti tomu je druhá tzv. ideologie, která přijímá ze společenskovedních oborů jenom to, co je apologetikou apriorních, často diletantských a primitivních názorů na to, jak má společnost vypadat a kdo jí má vést. Myslím, že není náhoda, že právě tyto tzv. ideologové, kteří nejsou dost vzdělaní, aby byli ideology, kteří se nesnaží poznávat společnost, kterou řídí, že právě tito tzv. ideologové

likvidovali v podstatě celou paletu společenských vědních oborů a vytvořili místo nich jakýsi degenerát, který se zabýval jenom apologetikou toho, co bylo dáno, co bylo určeno shora. To mu se říkalo ideologie, ale to ideologie není.

KLOFÁČ: Myslím, že právě podle této druhé „ideologie“ se řídila potom reálná praxe.

HANZELKA: Právě proto se tato „ideologie“ stala nejtenčím ledem našeho života.

KLOFÁČ: S tím souhlasím.

HANZELKA: Pak se ovšem shodneme na tom, že takto prováděná „ideologická“ práce nemá v socialistické společnosti místo.

KLOFÁČ: Neměla by mít, ale zatím má.

HANZELKA: Jsem přesvědčen, že ideologie, která je právě tím logickým vyústěním výsledků práce společenských vědních oborů ...

ŠILHÁN: Není to jenom iluze? Není to něco, co bychom chtěli, aby bylo, ale co nemůže nikdy být?

HANZELKA: Myslím, že společnost musí mít nějakou představu, kam má jít. A o toto hledání směru se snaží jak ideologie, tak nakonec — v té praktické poloze — politologie, ale obě mohou plnit tuto nezákladnější funkci ve společnosti jen tehdy, jestliže budou vycházet z výsledků práce společenských vědních oborů.

ŠILHÁN: To, co říkáš s. Král, zní velmi pěkně. Já s tím velmi sympatizuji, ale mám přece jednu poznámku. Každý program se rodí v nějakém prostředí, ve kterém právě ti lidé, kteří program tvoří, existují, pracují a žijí. Dříve se tvořily programy — my jsme přece také měli jakési programy — určité představy, které však vždy byly adekvátní těm poměrům, ve kterých autoři programů žili.

Není to ideální vize, která by formovala blahobyť nebo cokoli jiného bez zřetele k poměrům. Mluvíme-li o ideologii, používáme často slovíčko „lid“. Zpravidla si málo uvědomujeme, o čem jde. Každý má své zájmy, které často mohou být realizovány jen na úkor jiných zájmů. Známe lid, který pomáhal reakčním teoriím, dokonce proléval za ně krev. Tyto teorie se také staly třeba jen dočasně i ideologií lidu určitých zemí. Vytvořila se dokonce tomu odpovídající politická moc. Zdá se mi, že nám velmi často chybí reálný pohled na věc, který by byl oproštěn od jakýchkoli idealismů různého druhu, ať mají programové či neprogramové charakter. Bojím se, že právě ideolog je nejsklonnější k tomu, aby si věci idealizoval právě jen pod praporem ideologie, kterou vyznává.

KRÁL: Z toho, co bylo řečeno, vznikne dojem, jako by existovala nějaká absolutně vědecká ideologie, nebo jako by sama věda vytvářela nějaký společenský zájem. Přirozeně předpokládám, že se tento zájem rodí v konfliktech. To znamená, že konečně chceme-li věda uvažovat, lépe řečeno bude-li jí dána zakázka, aby uvažovala o budoucnosti společnosti, musí k tomu mít aspoň dvě věci: především nějakou představu, kam se ubírá takový objektivní trend, který je dán nastoupenou technizací, ekonomickou sférou apod. Ve všech zemích existují futurologické vize, řečnické na 15—20 let kupředu, kde se říká, kam se dostanou, bude-li nastoupen trend pokračovat ...

HÜBL: Naštěstí se to tam nedostane.

KRÁL: ... a vedle toho — a to za druhé — musí mít představu dnešních skutečností, dnešních zájmů. Z těchto dvou komponentů pak je možné vytvářet onu vědeckou ideologii.

Nemyslím jsem vůbec na užité slova ideologie v nějakém absolutním vědeckém slova smyslu. Jde o zvědeckování ideologie, a ne že si snad myslím, že už je hotové vědecké ideologie dosaženo.

HANZELKA: Pak mezi námi není rozpor. Průběh tohoto střetnutí názorů je důkazem toho, do jaké míry je deformovaná ideologie zakofenena i v našem povědomí.

Ideologie ano, ale jenom pokud bude vycházet ze skutečné znalosti společnosti, znalosti konfliktů uvnitř společnosti, a nikoli ze zbožných přání nebo z demagogie. V tomto smyslu je mezi námi naprostá jednota. Bojím se jen slova „zakázka“, když jde o vědu. Vědě je možné klást otázky a žádat odpověď. Výsledek však není možné objednávat. Ve společnosti, jakou bychom si přáli mít, ve společnosti skutečně socialistické je místo vědy mnohem svebytnější, než jak jsme si u nás v souvislosti s vědou zvykli uvažovat a přijímat. Například v době nehlubší deformace socialistické společnosti se udělovaly přímé zakázky tzv. společenským vědám.

Společenské vědy tyto zakázky plnily — a přestaly být vědou. Kdo neplnil zakázky, ztrácel možnost pracovat. Myslím, že vzájemný respekt k odpovědné práci i na politických i na vědeckých místech je na obou polích podmíněn spojením mozku a charakteru. Pak je možné dojít k užitečné koordinaci obou polí.

Zdá se, že stav naší besedy je už zralý k vyslovení představy, co znamená prakticky to, o čem hovoříme. Myslím si, že obrovská většina tzv. řídicí elity nebo vedoucích, především politických představitelů, v naprosté většině není podléhá středověké představě, že prezident nebo předseda vlády musí rozhodovat, musí vládnout. Už v pozdním středověku to asi bylo scestné. A v tak komplikovaném organismu, jaký vyspělá průmyslová společnost představuje, není ani fyzicky, ani biologicky možné, aby si na sebe kdokoli, byť i sebezvědomnější a sebezodpovědnější člověk, bral povinnost a odpovědnost za plné rozhodování, za plnou vládu. V moderní společnosti — a to pochopil velmi dobře Kennedy — úkolem vůdčího politického představitel je především provokovat je ve společnosti to nejtvrdější, co v ní je. Pomáhat vyhledávat

mozky. Těžší práce vedoucího politického představitel musí být v koordinaci těch tvořivých mozků, v plném respektu k jejich tvořivé společnosti, kterou pomáhá řídit, koordinuje ty, kteří vědí víc než on. Schopný a užitečný politický představitel se obklopuje lidmi chytřejšími a vzdělanějšími než je sám.

HÜBL: Musí být tak chytrý, aby to pochopil.

HANZELKA: To především. V demokracii to lidé dovedou vycítit a dovedou rozpoznat člověka, který má tyto předpoklady. Ovšem takový člověk bude považovat za samozřejmost, že nemůže příliš dlouhou dobu stačit, že se obru suje, že se jeho představy stávají čajem do jisté míry schématem, že kostnat. Každý člověk, který pracuje poctivě, vydá ze sebe za určitý časový úsek vše, co je v něm. Pak musí mít možnost znovu si doplnit znalosti, studovat společnost, kterou má řídit. V moderní společnosti vedoucí politický činitel musí především vedle té činnosti, o které jsme hovořili, vyhledávat nástupce schopnějšího, než je on sám. Musí se snažit, aby měl důvod odejít z funkce, aby mohl uprázdnit místo schopnějšímu. To znamená, že se z funkce bude odcházet nikoli do hanby, do trestu, do zapomenutí, ale se ctí. Nejvyšší chválou politického činitele je, že umí odejít včas, když už ze sebe vydal to nejlepší a včas se postaral o výběr nástupců. V tomto smyslu věřím ve skutečnou demokracii, která dává předpoklady, aby množství lidí v dělu — nikoli podle slov, ale podle výsledků činnosti — kdo pracuje dobře a kdo pracuje špatně. Podle zákona velkých čísel souhrn těch názorů lidu v dobrém slova smyslu musí být hnací silou demokracie.

ŠILHÁN: Nezapomínáme na to, že máme co dělat s politikou a politickou mocí? Velmi sympatizuji s myšlenkami, které jste řekl, ale vždyť přece politika, a to i komunistická politika, je především problémem moci. A to je také problém osob, které tuto moc reprezentují na kterémkoliv stupni řízení společnosti. Myslím, že někdy zaměňujeme morální normy, nebo bychom je rádi viděli jako normy politiky. Musíme vzít na vědomí, že politika právě proto, že je to mocenská záležitost, determinuje, ohraničuje celé uplatnění demokracie.

HANZELKA: Otázka moci shora nebo zdola — to je rozhodující. Myslím, že moc shora demoralizuje řídicí a řízené. Doba, kterou máme za sebou, to dokazuje. Byla to doba masového lámání charakteru právě proto, že to byla doba moci shora. Jsem přesvědčen o tom, že demokracie a etika lidského soužití jsou věci od sebe neoddelitelné. Jako příliš velká míra moci shora láme charakter, tak demokracie, tj. moc založená na názoru většiny lidí, podporuje uplatnění morálních norem v životě společnosti, rovná páteře tvořivých lidí. Chyba naší generace nebyla v tom, že měla morální normy, ale že je ve jménu velikých myšlenek dala znásilnit. Že věřila, i když k tomu ztrácela důvody. To je to stalinové „tak nado, tovariši!“ V sousedství zabíjeli čestného člověka, o kterém lidé věděli, že je skutečně čestný, ale Stalin řekl: To je nutné, tak to musí být! Chyba byla ne v tom, že jsme u nás ty morální normy měli, ale že jsme je včas neuplatnili a neobhájili, že jsme se dali oklamat tímto neuvěřitelným rozporům mezi slovem a činem.

KRÁL: Uvědomme si ovšem také, že předpokladem demokratizace společnosti je hluboká informovanost občanů, srovnávání našeho stavu třeba s jinými zeměmi, znalost poměrů v jiných zemích, aby si mohli srovnávat. I tady se mnohé zanedbalo. Informovanost je nezbytná, aby se občan mohl dobře a rozumně politicky angažovat. Ale když bude znát jen jednu pravdu, těžko může o společenském stavu příliš mnoho uvažovat.

NEPRAŠ: Nebude dosavadní ideologie bránit prosazování demokracie?

KLOFÁČ: Myslím, že může. Už asi pět let sociologové na konkrétních výzkumech dokazují, že je sociální struktura naší společnosti úplně jiná, než se říká ve veřejných projevech. Ze dělnická třída je složena z nejrůznějších vrstev, progresivních i neprogresivních atd.

HANZELKA: Naše ideologie dělá totéž, co dělala ideologie katolická.

KLOFÁČ: Protože máme dvě ideologie.

HANZELKA: To není potom ideologie, ale trestuhodné šarlatánství. Proto je nutno vyměnit ne ideologii, ale lidi, kteří ji zmrazili.

ŠILHÁN: Bez ohledu na výměnu lidí bude se tento druh ideologie regenerovat. Bude to chytřejší a bude to blíže obecné pravdě. Lidé chtějí odůvodnit své postavení ve společnosti, své zájmy. Nebudou říkat, že mají sobecké zájmy, budou říkat, že mají zájem celospolečenský.

HANZELKA: Pak to je lež. To není ideologie, ale podvod.

KLOFÁČ: Ideologie může být někdy zneužitá i k podvodům ...

HANZELKA: Pak tu nemá co dělat!

ŠILHÁN: Já ideologii také nespojuji s vědou. Sviták to svého času říkal. Já myslím, že ideologie není a nemůže být vědecká.

HANZELKA: Dopustím se svatokrádeže. Ta naše představa ideologie je bezprostředně svázaná s mechanismem politické strany, jak jsme si na něj v této společnosti v uplynulých dvaceti letech zvykli. Máme-li dojít k nějakému východisku, k řešení, musíme se od této představy odpoutat. Koncepcí a řídicí struktura politických stran, jak je známe, to není ani politická strana, jako spíše velké svebytný mocenský organismus. Alespoň to má některé prvky této organizační struktury. To je samoúčelná, svebytná organizace, nepřilíží početná a odpovědná jen sama sobě. Dá se fakticky počítat snad na sta, maximálně na tisíce příslušníků. Je to hrstka vládnoucí bez kontroly strany i státu. Pro tohle u nás nehlasovala většina ani v pětáctičlém, ani osmačtyřicátém. Oligarchická forma vlády byla naší společností vnucena k její katastrofální škodě.

ŠILHÁN: Kde jsou sly, které by vytvořily společnost, jež by byla blíž k ideálním tezí a myšlenkám, které jste řekl?

HANZELKA: Cesta k vytvoření takové společnosti vede přes otevřený rozbor, přes přesný obraz společnosti. Přes přiznání skutečnosti. Přes důkaz toho, že dosavadním způsobem společnost řídit nelze.

KRÁL: Kdo to provede?

HANZELKA: Katastrofě jsme se přiblížili do té míry, že bylo možné prosincové a lednové plénum, že je možný takovýto rozhovor o Únoru v Reportéru č. 7. To je proces, který má svou vlastní dynamiku, každý pokus o zašpuntování tohoto procesu zvýší nebezpečí katastrofy. A zkomplikuje cesty k řešení. Dokonce i uvnitř mocenského aparátu je dost lidí, kteří chápou, co se stalo. A chtějí hledat objektivní východisko. Nebude to patrně jednostupňové řešení. To bychom byli

idealisty, kdybychom si feli, že se všechno vyřeší jedním rozmachem. Myslím, že rozhodují vývojové tendence. To co se v naší společnosti stalo v posledním roce, to je důkaz velice zdravých sil, jež u sil u j í právé o to, nač se ptá docent Král. On sám přeče k těm silám patří.

ŠILHÁN: Kde najít záruky toho, že se tato společnost bude vyvíjet demokraticky? Co bylo řečeno o volbách síly, intelektu a rozumu, to je sympatické a v pořádku. Dalo by se to dále rozvádět. Ale musíme vytvořit takové prostředí, a to především v ekonomické oblasti života, které by zabránilo v oblasti politiky recidivám ve smyslu administrativního politického řízení. Takový problém, jako je suverenity spotřebitele, to je obywatelstva, podniků, ekonomických organismů, problém soutěže, trhu a všechny ostatní záležitosti demonopolizace, která s tím souvisí — to jsou určité záruky rovných šancí v ekonomice, které se musí projevovat i v oblasti politiky. Tam, kde se člověk cítí suverénním spotřebitelem, suverénním výrobcem, tam se také může cítit občanem s politickým vlivem. Pokud to nebude a budou se provádět jen opatření v oblasti politiky a politických metod — i když to nepodceňují, naopak je to důležité — tak se to stejně může jednou znovu vrátit zpět k systému, který opět vytvoří vládu určitých skupin a bude vnučovat lidem svou vůli.

Nová soustava akceptovala v podstatě oblast trhu s výrobky. Pro ni ještě neexistuje trh práce a trh kapitálu. To jsou tři body, bez nichž nová soustava nemůže existovat. Pokud ty dva chybějí — a ony ještě chybějí — do té doby k reálným procesům denivelizace a diferenciaci ve společnosti, a tím i k reálné základně politické demokracie, nedojde.

NEPRAŠ: Dnes jsme tak daleko, že můžeme bez zábrán hovořit o přičinné deformaci demokracie v nedávné minulosti i o současné demokratizační vlně. Ale existují přece ještě síly, které mohou být vůči tomuto proudu destruktivní. Nebo snad mezi komunisty není nikdo, kdo v minulé době naopak bránil uplatňování demokracie ...? **MLYNAŘ:** (přišel v průběhu besedy: Navázal bych nejdříve na to, co říkal s Šilhán. Domnívám se, že uplatnění nové ekonomické soustavy nebo ekonomického modelu zboží socialistické výroby je neproveditelné bez přetvoření politického systému a naopak. To zní jako banální moudrost, ovšem považují to za základní pro naši dnešní situaci. Nemohu si dnes přece položit otázku, zda už těmi změnami, které jsou reálné nebo které se začaly po lednovém plénu rýsovat, vytvořím všechny pevné ideální záruky, že se nemůže vrátit starý stav. Nevytvořím. Ani nemohu. Ten problém je mnohem složitější a nemohu být falešným optimistou. U nás je v praxi vybudován a pevně zakořeněn systém, který doposud umožňoval především prosazovat centrální direktivy a bránil demokraticky tvořit samostatná rozhodnutí. Je to systém diktatury jediného zájmu, a tímto zájmem ovšem může být cokoliv, co se do centra dané mocenské struktury prosadí, čili to nemá už nic společného s diktaturou třídního zájmu, ať se díváme na problém dělnické třídy jakkoliv. Doposud mohl být často nadiktován značně libovolný zájem, např. i zájem jednotlivce, zájem té nekalifikovanosti apod. A náš politický mechanismus nemá doposud dostatečné prostředky k tomu, aby nejen vytvářel ideální záruky, že recidiva toho všeho není možná, ale ani aby korigoval chyby dříve, než dojde ke katastrofálním následkům. Jedinou zárukou Jsou zatím lidé — a to dnes hlavně ti komunisté, kteří prosazují a rozvíjejí mysl lednového pléna ÚV KSČ. Záruky v samotném politickém systému, v jeho mechanismu, musí být teprve vytvářeny a my jsme teprve na počátku, ne na konci cesty.

Soudruh Křofáč: To naznačil — a já s ním souhlasím — že dosavadní systém má oporu v jisté dost silné sociální síle u nás, kterou bych nazval nejspíš průměrným zájmem průměrně kvalifikovaného a průměrně materiálně i mentálně zříjícího člověka. Ale já považuji za velmi problematické, zda tento systém tyto reálné průměrné zájmy ještě vůbec zabezpečuje. Naopak, tyto průměrné potřeby ohrožuje a kdyby trval dále, pak by ani tyto „průměrné“ zájmy, „průměrná“ životní úroveň nemohly být uspokojovány, protože systém vede ke stagnaci.

Je pravda, že to zatím není pro každého zjevné a že se stále ještě může utvářet značná dávka politické demagogie v tom smyslu, že někteří politikové, kteří za daný stav nesou odpovědnost, mohou vystupovat jako obhájcí „zájmu“ mas; ve skutečnosti se stavějí proti věcem, které jediné mohou dynamizovat vývoj společnosti, ač se tváří jako ochránci „zájmu lidu“. Domnívám se však, že ani to už nelze dělat dlouho. Nepodceňoval bych hloubku pocitu krize ani stupeň poznání ve společnosti; to není jenom záležitost inteligence — inteligence to vyjadřuje, formuluje — ale myslím, že to je záležitost pocitu nejširšího okruhu lidí a že i průměrný obyvatel této země už vidí, že cosi je tady v nepořádku, že je ohrožen jeho zájem, i když on sám se může ještě občas dát znepřít demagogií proti progresivním silám, jako hrozba proti pokusům o nalezení racionálního řešení.

Fakt je, že mezi komunisty jsou lidé, kteří se o takovou ideologii „průměru“ rádi opírají; je to určité preferování zaostalých nálad, o něž jediné se může dosavadní mechanismus opírat. Kdyby sama strana nedokázala tento problém správně vyřešit, nelze vůbec hovořit o tom, že se tento systém může dále vyvíjet k nějakým zárukám a dalšímu rozvoji demokracie a zároveň vědeckosti.

Pokud jde o problém jedné nebo více politických stran, mám z hlediska záruk demokracie za to, že absolutní záruka není dána žádným systémem, protože byly klasické mnohopartijní buržoazně demokratické systémy, které se při nárazu určitých faktorů vnitropolitických — nemluvě o zahraničních politických — hrotily a uvolnily pole systémům diktatorským. To konečně dobře známe z vlastní historie. U nás dnes podle mého mínění jediná možná reálná cesta k zárukám demokracie je zatím v tom, že uvnitř komunistické strany, která se s mocenským mechanismem ztotožnila, musí být zajištěny možnosti konfrontace názorů na tyto otázky — to je problém vnitrostraní demokracie; strana se na tomto základě musí dostat z pozice monopolního politického subjektu; a teprve až se to podaří a nová situace se stabilizuje, bude možno otevřít další cesty plnějších, objektivnějších záruk demokratického vývoje socialistického politického systému.

Domnívám se, že je situace dnes taková, že optimální řešení všech otázek politického systému není v současné době u nás prakticky nařad dosažitelné, že může jít jen o otváření cesty k tomu, aby se překonal model direktivně mocenského řízení, který umožňuje prosazovat jenom jeden jediný zájem. Tím by se otevřely cesty k tomu, že při tvorbě politických rozhodnutí by došlo k uplatnění samostatné subjektivnosti všech zájmových sil. A to nejruznějších, podle sociálního vrstvení, podle dělby práce a kvalifikace, podle rozvrstvení generačního národnostního atel. To může vytvořit novou situaci, která — bude-li stabilizována — bude s to otvárat perspektivy vývoje, který by mohl být optimální, mohl by mezinárodně něco znamenat jako specifický případ Československa socialistického vývoji. Ta možnost byla v Československu pravděpodobně už po roce 1945 a nebyť historických podmínek vývoje po roce 1948, mohl být náš přínos socialistické demokracii dnes zcela jiný.

Ať se dnes dívám na naši demokracii jakkoli kriticky, nemohu zároveň zapomenout, že náš systém byl vždy demokratický ve smyslu nastolování principů sociální rovnosti. Životní zájmy mas se tu prosadily, ale, má to dva základní problémy: jednak se sám proces politického života rozvíjel přitom nedemokraticky, jednak náš systém na jedné straně vyřešil velmi ostré sociální konflikty a rozpory, ale přitom zároveň znivelizoval celý společenský život. Právě to umožnilo vytvářet politikomocenské mechanismy, které vedly vývoj ke stagnaci. Vytvořil se i ekonomický systém, jenž neznal tvůrčí samostatné uplatnění člověka v širokém smyslu slova, a tím ztrácel vnitřní dynamiku. Když se dnes přichází na to, že klíč k ekonomické reformě je v politice, tak je to z těchto důvodů pravda.

Krátce řečeno — nejsem tedy velký optimista a soudím, že se z toho všeho opravdu dostaneme asi tak za jedno desetiletí, věnované skutečné regeneraci a rekonvalescenci; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

KRÁL: V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti.

KLOFÁČ: Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit. **KRÁL:** V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti. **KLOFÁČ:** Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

KRÁL: V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti. **KLOFÁČ:** Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

KRÁL: V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti. **KLOFÁČ:** Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

KRÁL: V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti. **KLOFÁČ:** Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

KRÁL: V rámci jedné strany je možná velká monopolizace, ale i růst demokratizace. V dnešní situaci jde o to, aby se zabránilo určitým autokratickým deformacím, které v rámci jedné strany mohou vznikat. Jde o to, aby se zabránilo přílišné kumulaci ve rukou jednotlivce nebo malé skupiny. Aby totiž určitý jednotlivec nemohl vtisknout své subjektivní vlastnosti celému stranickému organismu. V tomto smyslu se dá demokratizace silně posílit i v rámci jedné strany. Jestliže se posílí třeba rozhodovací úloha pléna ÚV a oživí se celý stranický organismus, aby se co nejvíce lidí účastnilo na tvorbě stranické politiky, je to určitá demokratizace i v rámci jedné strany. Když se potom tento organismus podaří také oživit, dá se uvažovat o tom, zda je to postačující demokratizace, protože když začne demokratizace v centru strany, musí se rozšířit do celé strany. Když se rozšíří do celé strany, musí se rozšířit konečně do celé společnosti. Pak vznikne otázka, jestli může jediná určitá strana, která by byla pojata jako elitní strana naší společnosti, tuto demokratizaci v rámci společnosti dostatečně zaručit, anebo je-li třeba vytvořit systém druhé strany. Podle mého názoru je to otázka, je-li schopna jedna strana zajistit dokonalou informovanost společnosti. Zda o to bude mít zájem, zda uvnitř té strany najdeme určitý mechanismus, který by vytvořil tento zájem na informovanosti společnosti.

Jakou úlohu by hrála druhá strana? Je to především úloha kontrolora vládnoucí strany a záruka větší informovanosti společnosti tak, aby se ukázaly i nedostatky vládnoucí strany a druhá strana aby tím získala moc. Interes na moci je jistě velmi silný a v tom smyslu je také silný interes, informovat veřejnost. Čili je to otázka vážná a teoretická, čím v rámci jedné strany zabezpečit co největší informovanost společnosti. **KLOFÁČ:** Řekl bych něco z jiného konce. Moje poznámka se bude týkat toho, co bych nazval určitými mezemi demokracie. Kritické demokracie zpravidla přicházejí s rekonvalescencí; přitom se budeme muset i zabývat něčím, co mnohde ve světě dávno už není problémem. Tuto cestu za minulost budeme muset zaplatit.

HANZELKA: Myslím, že jsme v nebezpečí, že pro stromy nevidíme les. Je přece zákonitě, že žádná společnost, co jich v historii mladší nebo starší známe, se nevyvíjela tak rovnoměrně, jak bychom si teď ve smyslu našeho rozhovoru přáli; to je vždycky nějaká sinusoida. Impuls k progresivnímu skoku společnosti nebo urychlení vývoje nastává vždycky v době krize. Domnívám se, že největší naděje naší společnosti v současné době je právě v té krizi, na kterou tolik nařikáme a která nás všechny bolí. Impuls nejen k výměně lidí ve vedoucích funkcích, ale také ke změně řídicích struktur, k vytvoření koncepcí tam, kde se jen předstírala. Impuls k jakékoli hluboké a zdravé přeměně ve společnosti může vyjít ze dvou pramenů. Ten první, mocenský, je podle mého názoru naprosto nereálný. Není myslitelné, že by se nějakými mocenskými prostředky, nějakým osvěcujícím absolutismem vnutila naší společnosti demokracie. Kdo drží v rukou monopolní moc, tomu není nakloněn. Bude i ochoten předstírat, že to dělá, ale dělat to fakticky nebude. Je to proti jeho osobnímu zájmu i proti mnohaletým zvykům. Tady dochází k rostoucímu zájmovému konfliktu mezi představiteli řídicí struktury a většinou lidí. Tento konflikt nebyl tak viditelný před pěti nebo deseti lety, jeho projevy se uměle tlumily. Obraz v emulzi, který se postupně objevuje ve vývoje, se stává zřejmějším i pro méně vzdělané lidi, pro méně zkušené pozorovatele. Myslím, že právě to je ten druhý, reálnější pramen. Vědomí nedobrého vývoje, vědomí nebezpečí katastrofy, především ekonomické, roste v lidech tou měrou, jakou ve vedoucích lidech roste — třeba skrývaně — bezradnost a také vědomí neschopnosti zvládnout tuto katastrofální situaci. To je jev který nutně posune věci kupředu. Neudělá to jednoduchým způsobem. Není precedens; neexistují recepty. Vždycky to bude proces hledání. Domnívám se, že podstatnou charakteristikou naší společnosti v posledních několika letech jsou dva vývojové trendy. První je proces ekonomické, politické, morální — jaké chcete — desintegrace společnosti. To je urychlující se proces rozpadu společnosti, ke kterému fakticky dochází, a tím vzniká tento krizový stav. Na druhé straně rozpádový, akceleruje rychleji než proces nápravný, a z toho vzniká napětí ve společnosti, které konkrétně potom vyústí do takové záležitosti, jako bylo prosincové nebo lednové plénum. Pokud se nevytvorí a nevyšší nic podstatného tento proces střetávání zájmů bude pokračovat, a tím si vynutí pokusy o řešení. Teprve skutečná opatření, proces nabude katastrofálního charakteru. Tomu je třeba předjet, protože každý živelný shon ve vývoji společnosti ničí hodnoty morální, lidské i materiální, a na čas odloží vývoj společnosti. V tom jsme jistě zajedno. Myslím, že reálná vyhlídka na řešení těchto problémů je v tom, že každý, kdo se zabývá nějakou analýzou společnosti, bude s to přesvědčit ty, kdo se domnívají, že je možné držet moc i při nedostatku schopnosti a charakteru, že tento postup vede i k jejich osobní katastrofě. Čím déle budou neprávem držet v rukou moc, která není úměrná jejich schopnostem, tím horší bude konec. MLYNÁŘ: My tuto besedu konáme ve zvláštní situaci, kdy se prakticky ještě téměř nic neudělalo z těch základních opatření, jež mohou reálně ovlivnit demokratický vývoj, takže naše optika možná v něčem podceňuje ten kvalitativní posun, který podle mého názoru v naší společnosti nastane, jestliže se nejen vyhlásí v podobě akčního programu strany, ale jestliže se provede početno několik základních opatření: zásada nezaměňovat státní a společenské organizace stranou, uplatnění samostatnosti demokratických orgánů státu i společenských organizací, institucionální změna v ekonomické sféře — v postavení podniků, jejich sdružení i orgánů státní hospodářské politiky a bude-li skutečně tomu odpovídat ekonomický pohyb, jestliže se odstraní cenzura a umožní se svobodný projev názorového střetávání, což je u nás dost závažná věc. Je třeba vidět, že se řada přežitých věcí drží už po léta tím, že se o nich nedovoluje mluvit. Sám proces výměny názorů nutně povede k dost rychlému tempu vývoje. Když se o něčem značně veřejně diskutuje, mnoho věcí se za pár měsíců stane neudržitelnými a příslušné orgány musí na to reagovat. Jestliže se v některých organizacích, které jsou dnes dost zdiskreditovány (odborní, ČSM atd.), provede vnitřní svobodná kritika, která uvede masu čtyř miliónů lidí do myšlenkového pohybu, vzniknou návrhy, jak by měla ta či ona organizace vypadat, a to povede ke změně. Jestliže se vytvoří právní záruky pro institucionální pohyb, může to vést do konce roku k dost hlubokým kvalitativním změnám a posunům. I když tím na druhé straně nebude ještě vytvořen ideální politický model, jaký si lze přát. Ale kvalitativní rozdíl vznikne jistě a jestliže se přes tuto sérii opatření dostaneme, pak do roka a do dne bude taková beseda vypadat značně jinak i z hlediska optimálních možností dalšího vývoje. NEPRAŠ: V tom případě za rok vás zvu na stejné téma ke kulatému stolu.

Tučková, A.: *Dost na jeden život?*. Reportér, roč. 1968, č. 8, str. 5-6

Ztratil muže ve slovenském povstání. Pět let potom, co v horečce umřel pod Chabencem, byla zatčena a po třiapůlleté vazbě, odsouzena na doživotí. Její bratr byl popraven a zet byl dlouhá léta v kriminále. Dost na jeden lidský život. Dost na to, aby člověk byl zatřpklý a zklamaný. Dost na lítou ženu s jemným obličejem. A přece když sedíme v její pokojí, mezi knihami, moderními obrazy, samorosty a drobnými předměty, které svědčí o vkusu, řekne Marie Švermová: „Cítím se stále zodpovědná za stranu. Mínilost, myslím, není dnes to primární. Hlavní je co teď a co v budoucnu si, jak získat znovu plnou důvěru lidí. — Hodně si slibuji od akčního programu.“ Tato důvěra však závisí i od toho, jak se s minulostí vypořádáme. A snad právě u této ženy, jejímž komunistickým přesvědčením nedovedlo nic odtáhnout, lež nejlépe hledat odpověď na zásadní otázku: jak se to vlastně mohlo stát? Sama si jí jistě položila mnohokrát v celých Ruzyně a Pankráci a Pankráci a znovu setkala se soudruhy, s nimiž kdysi vyrůstala a pracovala. Odpověď však není jednoduchá a Marie Švermová jí zřejmě nikdy nehledala v osobních vlastnostech těch či oněch vedoucích politiků — i když ani tyto nepodceňuje, právě proto, že je dobré znala. Ale kořeny, z nichž vyrůstal kult osobnosti i se všemi svými důsledky, jsou mnohem hlubší. Jezdila jsi se Švermou často do Sovětského svazu. Jak to, že jste tam neviděli pronikat ty nebezpečné tendence, které například ochromovaly vnitrostraničnou demokracii nebo která podporovaly srůstání straničké a státního aparátu? ŠVERMOVÁ: Pro mne vždycky byl a je Sovětský svaz první zemí socialismu. Nedovedeš si představit, co to pro nás a vůbec lidi z kapitalistických zemí znamenalo, když jsme překračovali sovětskou hranici ... Nezval to vyjádřil ve svém Vyzvání na cestu přesně: „Ta země je divukrásná a plná lahody“ ... ŠVERMOVÁ: Přijeli jsme tam poprvé v šestadvacátém roce, když končilo období NEP. Byli jsme tam v Leninské škole, jejímž rektorem byl Bucharin. Jeho zástupkyní byla Kirzanovová, žena Jaroslavlského, přicházel tam Manuilskij i jiní významní sovětské představitelé a diskutovalo se o všem velmi otevřeně. Poznali jsme nesmírné těžkosti, jimž sovětská země procházela. Když jsme pracovali v kolomenském závodě u Moskvy anebo v textilním centru v Ivanovozněnsku, viděli jsme to úporné úsilí, s nímž komunisté vychovávali z negramotných dělníky. A co jsme teprve cítili, když jsme v Burjatmongolii prohlíželi zářivé bílou nemocnici, když vyrostla přímo ve stepi, anebo se seznamovali s novou burjatskou inteligencí, s lidmi otevřenými, srdečnými, přátelskými! Sovětské lidi se strašným úspěchem doháněli, co se u nás buďovalo staletí, a bylo to tak strhující, že i později, když nás zarazel byzantismus, to uctívání Stalina, jsme si říkali, že se z něho vlastně stal symbol výstavby socialismu v jedné zemi, onoho velkého díla, které jsme také obdivovali. Vzpomínám si, jak Kopecký v jednom ze svých procesových projevů říkal, že jsi se přiznala k tomu, že ti uctívání Stalina je cizí. Měl ti to za zlé. I ti Švermovi, v němž bylo zvláště silné ono nepatetické češství, bylo uctívání Stalina opravdu cizí, ale dovedli si je vysvětlit, tak jako si dovedli později vysvětlit i procesy s trockisty a dalšími. Říkali si: čím větší dílo si lidé předsevzali, tím tvrději je musí hájit proti těm, kdo je ohrožují. Věděli, že jich není málo, buržoazie na celém světě i u nás vedla už léta nenávistnou kampaň proti Sovětskému svazu, komunisté ho ze všech svých sil bránili. Byl zástitou proletariátu, byl bojovníkem proti fašismu; že tam současně probíhal proces, který byl později označen jako kult osobnosti, si nechtěli — a snad ani v době ohrožení první země socialismu nemohli — připustit. ŠVERMOVÁ: Až v roce 1939, když jsme tam po Mnichovu znovu přijeli, jsme cítili změnu atmosféry, lidé už nebyli srdeční a otevření, báli se s námi jako s cizinci mluvit, báli se jeden druhého, a když jsem se ptala na toho či onoho z Kominterny, ledově mlčeli. Říkali jsme si tehdy, že kdyby se byli ti, kteří byli odsouzeni, provinili jen nastolením této nedůvěry, že by zasloužili svůj tvrdý trest. Dnes v odstupe let vidím jednu z hlavních příčin v tom, že Stalin soustředil ve svých rukou veškerou moc a nepripouštěl jiné názory. Byl přesvědčen, že protichůdný názor ohrožuje jeho koncepci, a promítal si jeho možné dalekosáhlé důsledky. A proto považoval za nutné nositele takového názoru odstranit. Později, když mne vyšetřovali, setkala jsem se s touž snahou: Odtáhnout člověka, vymýtít z něho, co považoval za pravdivé, a přimět ho, aby přijal jejich interpretaci svých činů, dal jim takový smysl a cíl, jaké jim oni přikládali. Řekla jsem například na kteréš schůzi, že ani ten sebelepší vzor nelze mechanicky přenášet do jiných podmínek, a oni si to vykládali jako odmítání sovětských zkušeností a pokus o rozbití společenství se Sovětským svazem. A vidíš, i u nás tomu lidé věřili a byli přece vzdělanější, politicky zkušenější než masy v SSSR. Pamatuji si, jak mi dozorcí v Ruzyni smutně říkali: „My jsme vás měli tak rádi, jak jste nás mohla tak zklamat?“ Čím větší dílo je v sázce, tím více lidí se o ně bojí. Bylo nám tehdy něco přes dvacet, právě tolik, kolik Marii Švermové, když jezdila do Sovětského svazu. Věřili jsme tím, že stranu je třeba tvrdě bránit především proti vnitřnímu nepříteli, proti páte koloně. A dokonce jsme byli ochotni připustit, že tento nepřítel vzal na sebe tvář Maňenky Švermové. Lidé byli tehdy vyzváni, aby pomohli straně v odhalování nepřátel, a oni pomáhali — někteří nepochybně z dobré vůle. A tak vyšetřovatelé dostávali výroky Švermové z různých schůzí, které v jejich podání nabývaly další rozměr — o organizaci mládeže, o vnitrostraničké demokracii a hlavně o specifické československé cesty k socialismu. ŠVERMOVÁ: My jsme s touto myšlenkou všichni přímo rostli. Když jsme v Moskvě pracovali na základech Košického programu, vycházeli jsme z našich národních tradic naší strany. Šverma měl velký podíl především na koncepci národních výborů i na plánu budoucího uspořádání vztahu mezi Čechy a Slováky. Gottwald, který byl jako málokdo zakořeněn v české dělnické třídě, znal její hlubokou potřebu demokracie a z ní ve svých úvahách vycházel. V ekonomii tuto československou cestu, jako kotvící v naší hospodářské základně, v jejích možnostech a zdrojích, vypracoval Frejka se svou skupinou. Já se domnívám — mohu se jen domýšlet, protože Gottwald zemřel dřív, než mě pustili — že měl před očima Jugoslávii a že se zalekl jejího osudu. Chtěl svou zemi ušetřit těchto zvrátů, které by u nás nepochybně byly těžké a složité, a proto raději své druhy obtoval. Není náhodou, že první sborník Švermových prací, který u nás vyšel v roce 1949, se jmenoval *Za socialistickou vlast*. Vlastenecké cítění, které naprosto nebylo v rozporu s internacionálnímismem, tryská z každé stránky — nejen z článků a projevů, ale i z dopisů dceri Jurce. V jednom z nich, v roce 1939 z Paříže, napsal, jak chodí do

ulice, v níž je stará československá cestovní kancelář: Jsou to obrázky naší Prahy [Hradčany, radnice, Karlův most], obrázky Tater, Prachovských skal, Řípu — inu, celá naše česká krajina se tu dívá do pařížské ulice...“ A není také náhodou, že Slánský v projevu při odhalení pamětní desky na jeho rodném domě v Mnichově Hradišti v listopadu 1948 zdůraznil, že se Šverma jako první u nás zabýval významem boje dělnické třídy pro zajištění svobody a rozvoje národa.

ŠVERMOVÁ: Slánský se také proti němu nejde bránit, skoro až do konce, a já jsem odmítla v tomto směru proti němu vypovídat. Nikdy jsem tomu nevěřila — vždyť jsem viděla, jak zubožený, fyzicky a duševně, se vrátil z povstání, s omrzlou nohama a zoufalý, že Jan zemřel. Později jsme se spolu často hádali, přelí, to vyplývalo z naší práce na sekretariátu, kde jsem vedla organizační oddělení a měla na některá opatření jiné názory než on. To je přece přirozené. Když se mi však narodil vnuk a dali jsme mu jméno Jan, požádala jsem Slánského, aby mu byl kmotrem. Copak bych to mohla udělat, kdybych si myslela, že zavinil Janovu smrt?

Ne, nemohla by to udělat. Nemluví o svém vztahu k muži, jehož fotografie stojí na jejím psacím stole. Ať o něm tedy podá svědectví citát z dopisu otce dceři... „to si povíme, až zas jednou budeme sedět spolu s mámou v našem malém pokojíčku (ať je to kdekoliv — když jsme spolu, je to vždy krásné)“.

Byla zatčena v lednu 1951, pod dozorem předvedena na zasedání ústředního výboru. Václav Kopecký ji tam v ostrém projevu napadl jako vedoucího činitele Šlingovy skupiny, vyčetl jí, že považovala za nesprávnou tezi o zosťování třídního boje, že nesouhlasila s pozdravnými dopisy Stalinovi, že projevovala v roce 1947 odpor proti Švermově se stala vedle Oty Šlinga hlavním strůjcem „šlingovštiny“ jako politické a akční platformy nepřátelských škůdců strany a republiky, clevelřemě fizeňých agentem angloamerického imperialismu. Šlingovým doznáním ji usvědčovalí dokonce z toho, že prý oba usilovali o odstranění Slánského a fyzickou likvidaci Gottwalda. Bylo to tak absurdní, že se Ota Šling nepochybně domníval, že tomu nikdo nebude moci uvěřit. O to absurdnější, že rok nato seděl v procesu na lavičce obžalovaných jako Slánského spojenc. Přesto byla Marie Švermová ještě v roce 1954 odsouzena na doživotí. Říká:

„Už jsem se s tím dávno vyrovnala a jestliže se dnes znovu vracíme k rehabilitacím, pak myslím, že tentokrát by mělo jít také — a možná že především — o nekomunisty, jimž bylo také ukrivřeno. Udělat opravdu čistý stůl. Podle mého názoru je však pro naši současnost a i budoucnost především důležitě, abychom věděli, na čem jsme i v ekonomii — co přebíráme z minulých let. Jen takové poctivé úty mohou zabránit nebezpečným tvrzením, která by chtěla vyvolat dojem, že strana při uskutečňování nezbytných hospodářských opatření přestává hájit dělnickou třídu. A je tomu právě naopak — je přece právě v zájmu dělnické třídy, aby naše hospodářství šlo kupředu. Jako za Rosického programu, jako za Února je dnes třeba bojovat o důvěru našich národů. V danou chvíli to, aby většina přijala akční program za svůj a angažovala se při jeho plnění.“

Tohle dnes slyšíme i jinde, ale přesto je podivuhodné, když to říká právě tato žena se šedivými vlasy. Zdá se, že v životě Marie Švermové se otevírá nová kapitola. A to je dobře.

Svoboda, L.: ...A odsuzuje se k trestu smrti. Reportér, roč. 1968, č. 12, str. 10-13

Hovofil jsem nedávno se soudcem, který byl před časem poprvé ve své soudní praxi nucen vynést rozsudek smrti. Je to velmi energický muž a zkušený právník. I toto řízení vedl po celou dobu s obvyklou suverenitou, ale při vyhlášení rozsudku byl k nepoznání. Zbledl, hlas mu vypovídal službu, byl viditelně rozrušený.

„Soudci v takovém případě není co závidět,“ — řekl mi o svém černém dni. „I když vlastně jen interpretujete zákon, i když učiníte zadosť všem ustanovením práva a spolu s vámi spolorozhodují další dva členové senátu, přece jen se nemůžete zcela odosobnit. Přece jen konec konců musí člověk sám vynést onen těžký verdikt nad obžalovaným. A rozhodovat o životě a smrti není snadné, i když jde o zločince. Na tento svůj proces nerad vzpomínám.“

V obvodě tohoto soudce došlo později k dalším trestním činům, pro které zákon požaduje absolutní trest. Naštěstí se jejich pachatelé odsoudili sami, spáchali sebevraždu. Sílivo „naštěstí“ vyslovil můj známý soudce.

Zdá se, že paragraf 29 trestního zákona, vymezující podmínky pro uložení absolutního trestu, je i pro některé soudce, zejména na prvním stupni, zkouškou nervů a zvláště pak v takových případech, kdy se charakter trestného činu pohybuje ve vakuu mezi 15 lety, jež jsou dosud zákonem stanovenou horní hranicí trestu odnětí svobody, a trestem smrti. Tam soudce povinnosti posoudit každý případ individuálně a rozhodnout podle litery zákona i podle svého nejlepšího svědomí a vědomí nikdo nezavíjí.

Kdysi snímaly do jisté míry tuto odpovědnost ze soudců poroty, které rozhodovaly v tajemném hlasování o vině. Nyní i nejtěžší trestné činy soudí tříčlenný senát, složený z jednoho soudce a dvou laičků. I prostá logická úvaha bez ohledu na ne dost dobré zkušenosti s některými laickými soudci napovídá, na kom leží tíha rozhodování. Nebylo by dobré vrátit se k porotám nebo alespoň rozšířit počet členů senátu při projednávání závažných trestných činů?

Dr. PŘICHYSTAL: Porotní soud měl bezesporu něco do sebe. Do rozhodování o vině zapojoval poměrně široký a různorodý kolektiv lidí (12 porotců se losovalo z 36 volených osob, přičemž strany mohly kohokoli z nich odmítnout bez udání důvodů), který měl možnost jít jaksi nad zákon, což byla v některých případech výhoda. Na druhé straně existovalo ovšem reálné nebezpečí, že bude osvobozen i skutečný zločinec, protože pro soud bylo rozhodnutí poroty závazné. Porota se zpravidla vyslovovala jen k otázce viny. Soudní sbor pokládá porotcům otázky, na které se odpovídalo v porotě hlasováním jen ano nebo ne. K uznaní pachatele vinným bylo zapotřebí 8 hlasů. Rozsudek se pak opíral o konečný výrok poroty. U nás byl porotní soud zrušen v roce 1949. Nedomnívám se osobně, že by bylo dobré vrátit se k němu, ale rozhodně by měl být při projednávání závažných trestných činů, u nichž zákon umožňuje uložit i nejvyšší trest, rozšířen senát na prvním stupni, nebo by měly být rovnou postupovány krajským soudům. V praxi je stejně každý rozsudek trestu smrti znovu projednáván před krajským soudem a zkoumán i presidiem nebo senátem Nejvyššího soudu.

Dr. PEROUTKA: V případech, o nichž je řeč — jde zejména o trestný čin vraždy — se chceme specializovat už v průběhu vyšetřování. Měly by ho zpravidla vést speciální orgány VB, především na krajských správních. Proto by byla správná určitá specializace i při soudním projednávání. I na Generální prokuraturu jsme toho názoru, že by tyto trestné činy měly soudit rozšířené senáty u krajských soudů. A spoň pětičlenné a snad i s převažující účastí profesionálních soudců.

Velmi diskutovanou je i zatím platná nejvyšší hranice trestu odnětí svobody, kterou jsme převzali ze sovětského soudnictví. Veřejnost ji nepokládá v některých případech za úměrnou vině odsouzených zločinců a z vlastní zkušenosti vím, že také soudcům neskýtá dost možností diferencovat při určování výše trestu podle osoby pachatele i způsobu provedení trestného činu. Domnívám se, že proto také volí někdy raději nejvyšší trest, aby ja třeba i jen místní veřejné mínění neobviňovalo z blahovůle.

Dr. PŘICHYSTAL: Nemyslím, že by se zvýšením horní hranice trestu odnětí svobody snížil počet trestů smrti, nebo že by to dokonce vedlo k jejich zániku. Ale tlak veřejnosti by jistě nebyl v některých případech tak citelný. Zejména u mladých pachatelů bývá veřejné mínění zbytečně tvrdé. Někdy dokonce požaduje nejvyšší tresty i pro mladistvé delikventy. Takovému „hlasu lidu“ však nelze nekriticky naslouchat, nechceme-li se dostat na úroveň nekulturního sté I tak je věková hranice dospělosti u dost nízká.

Dr. PEROUTKA: Pravda je, že prokuratura i soudy by zvýšením hranice trestu odnětí svobody uvítaly. Patnáct let opravdu málo. Pokud vím, ústavní právní výbor Národního shromáždění se loI otázkou již zabývá.

Vrátme se však nyní opět k § 29. Zatím co soudy velmi pečlivě váží každé jeho uplatnění, existuje dosti početná skupina lidí ve všech vrstvách naší společnosti, která si podobné starosti nepřipouští a volá po uložení trestu smrti třeba i tehdy, když řidič z nedbalosti nebo i bez vlastního zavinění usmrtí chodce. Zákon nezákón, paragraf neparagraf. Snad bude na místě, abychom se se zněním § 29 seznámili:

Trest smrti může soud uložit jen za trestný čin, při kterém to tento zákon ve zvláštní části dovoluje, a to jen za podmínky, že stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost vzhledem na obzvláště zavrženou pohnutkou nebo obzvláště těžký a těžko napravitelný následek mimořádně vysoký a

uložení trestu vyžaduje účinná na společnosti,

není naděje, že by na pachatele bylo možné trestem výchovně působit.

Trest smrti není možné uložit těhotné ženě nebo osobě, která v době, kdy spáchala trestný čin, nepřekročila 18. rok věku.

Trest smrti není možné vykonat na těhotné ženě.

Trest smrti se vykoná oběšením, za branné pohotovosti státu také zastřelením.

Jak vidno, pokládá zákon absolutní trest za zcela výjimečný a stanoví pro jeho uložení přísná kritéria. V praxi to znamená (pomineme-li trestné činy ti základům, bezpečnosti a obraně republiky, u nichž se zákonem stanovená možnost uložení nejvyššího trestu už po léta nepoužila), že smrtí mohou být potrestáni jen trestně odpovědní pachatelé vraždy. Ne však každé vraždy, jen tehdy, dopustí-li se jí na několika osobách nebo opětovně, při loupeži nebo způsobem zvláště surovým a konečně, jeli tu ještě jiná zvláště přitěžující okolnost. Aby byl trestný čin, jimž je způsobeno usmrcení člověka, kvalifikován jako vražda, musí být pachatelé prokázán úmysl připravit někoho o život Před zákonem pak nerozohoduje, šlo-li o vraždu dokonanou nebo jen o neúspěšný pokus. Aspoň tolik z právníkové minima bylo třeba říci, aby nebyl pokládán za vrahu každý řidič, kterému třeba selžou brzdy.

Přesto, že zákon sám výslovně stanoví výjimečnost absolutního trestu, zdá se někdy při zběžném pohledu, že popravy u nás nejsou žádnou zvláštností. K tomuto optickému 'klamau přispěly i „černé kroniky“ v denním tisku. Ověřil jsem si malou soukromou anketou mezi kolegy novináři, u nichž se automaticky předpokládá dobrá informovanost, že tomu tak opravdu je. Denní tisk totiž pečlivě zaznamenává každý rozsudek smrti, který ještě nenabyl právní moci, ale málokdy se už publicity dočká odpovědní pachatelé vraždy. Ne však každé vraždy, jen tehdy, dopustí-li se jí na několika osobách nebo opětovně, při loupeži nebo způsobem zvláště surovým a konečně, jeli tu ještě jiná zvláště přitěžující okolnost. Aby byl trestný čin, jimž je způsobeno usmrcení člověka, kvalifikován jako vražda, musí být pachatelé prokázán úmysl připravit někoho o život Před zákonem pak nerozohoduje, šlo-li o vraždu dokonanou nebo jen o neúspěšný pokus. Aspoň tolik z právníkové minima bylo třeba říci, aby nebyl pokládán za vrahu každý řidič, kterému třeba selžou brzdy.

Přesto, že zákon sám výslovně stanoví výjimečnost absolutního trestu, zdá se někdy při zběžném pohledu, že popravy u nás nejsou žádnou zvláštností. K tomuto optickému 'klamau přispěly i „černé kroniky“ v denním tisku. Ověřil jsem si malou soukromou anketou mezi kolegy novináři, u nichž se automaticky předpokládá dobrá informovanost, že tomu tak opravdu je. Denní tisk totiž pečlivě zaznamenává každý rozsudek smrti, který ještě nenabyl právní moci, ale málokdy se už publicity dočká odpovědní pachatelé vraždy. Ne však každé vraždy, jen tehdy, dopustí-li se jí na několika osobách nebo opětovně, při loupeži nebo způsobem zvláště surovým a konečně, jeli tu ještě jiná zvláště přitěžující okolnost. Aby byl trestný čin, jimž je způsobeno usmrcení člověka, kvalifikován jako vražda, musí být pachatelé prokázán úmysl připravit někoho o život Před zákonem pak nerozohoduje, šlo-li o vraždu dokonanou nebo jen o neúspěšný pokus. Aspoň tolik z právníkové minima bylo třeba říci, aby nebyl pokládán za vrahu každý řidič, kterému třeba selžou brzdy.

Přesto, že zákon sám výslovně stanoví výjimečnost absolutního trestu, zdá se někdy při zběžném pohledu, že popravy u nás nejsou žádnou zvláštností. K tomuto optickému 'klamau přispěly i „černé kroniky“ v denním tisku. Ověřil jsem si malou soukromou anketou mezi kolegy novináři, u nichž se automaticky předpokládá dobrá informovanost, že tomu tak opravdu je. Denní tisk totiž pečlivě zaznamenává každý rozsudek smrti, který ještě nenabyl právní moci, ale málokdy se už publicity dočká odpovědní pachatelé vraždy. Ne však každé vraždy, jen tehdy, dopustí-li se jí na několika osobách nebo opětovně, při loupeži nebo způsobem zvláště surovým a konečně, jeli tu ještě jiná zvláště přitěžující okolnost. Aby byl trestný čin, jimž je způsobeno usmrcení člověka, kvalifikován jako vražda, musí být pachatelé prokázán úmysl připravit někoho o život Před zákonem pak nerozohoduje, šlo-li o vraždu dokonanou nebo jen o neúspěšný pokus. Aspoň tolik z právníkové minima bylo třeba říci, aby nebyl pokládán za vrahu každý řidič, kterému třeba selžou brzdy.

Dr. PRÍCHYSTAL: V 69 zemích na světě je dnes trest smrti zrušen. Ze zemí západní Evropy existuje tento druh trestu už jen ve Španělsku a ve Francii, kde už byl návrh na zrušení 15krát zamítnut, v Belgii sice zrušen nebyl, ale už 100 let (s výjimkou krátkého období po druhé světové válce) nebyl vykonán. Ve Velké Británii, kde v letech 1949 až 1953 bylo ročně popraveno až 17 osob, byl v roce 1965 trest smrti na dobu 5 let působně zrušen. V současné době tam, zejména po vraždách policistů, sílí hlasy, žádající obnovení trestu smrti, zatímco například v Austrálii, jež je součástí Britského společenství, probíhaly nedávno naopak bouřlivé demonstrace proti popravám. V zemích, kde byl trest smrti zrušen, existuje obvykle jako určitá kompenzace doživotní žalář. Rozbory ze zemí nebo například z té části amerických států, v nichž byl trest smrti zrušen, téměř jednoznačně potvrzují, že v nich nedošlo ke zvýšení zločinnosti. Proto se vážně uvažuje o zrušení trestu smrti i v Jugoslávii a jiných zemích. Ale i tam, kde byl trest smrti zachován, je počet rozsudků velmi nízký. Tak například v Polsku byly v roce 1956 uloženy jen tři tresty smrti.

Přes tyto skutečnosti vyvolá patrně konstatování, že počet poprav u nás za rok nepřekračuje počet prstů na jedné ruce, u jisté části veřejnosti nelibou reakci, neboť ho bude srovnávat se svými pravděpodobně rovněž zkresenými představami o počtu vražd. Ty, jak jsem si řekl, jsou dnes prakticky vyvrhelové, kteří se nelíbí ze Československu absolutní trest ukládat. Zde si my novináři musíme opět přiznat svůj díl viny, i když „jsme ho nechtěně dostali do vlnku. Po mnoha letech sterility, kdy vraždy pro náš tisk byly úředně tabu, protože se vymykaly naivním představám o socialismu, byla část veřejnosti mírně šokována, když se začala dočítat, že nejen v Americe nebo v západním Německu, ale i na Chomutovsku, v Ostravě, v Praze nebo v Jeseníku se najdou takoví vyvrhelové, kteří se nelíbí ze sadismu, z vilnosti, ziskuchtivosti nebo v pominutí smyslu zabíjet. Od šoku není nikdy daleko k hysterii a zveličování a tak se čas od času zvedá pokřik, jako by se to u nás vrahy a vraždami jen hemžilo. Zvláště, když statistické údaje byly až do nedávna označovány za přísně tajné. Není divu, že potom docházelo v neinformovanosti i k obvinění bezpečnostních orgánů a soudů, ne-li přímo z neschopnosti a nadržování zločincům, tedy alespoň z nepatřičné tolerance. Skutečnost je naštěstí mnohem střízlivější. Naše bezpečnost vyšetřuje průměrně 200 případů vražd, včetně pokusů. V poměru k ostatní kriminalitě to bylo např. v r. 1965 pouze 0,14 %. Je to méně než ve většině zemí světa, ačkoli lehce se to přejít samozřejmě nedá. Ony přibližně dvě stovky případů ani ne s desetiprocentním plus minus (1963 — 217, 1964 — 187, 1965 — 205 případů) jsou navíc zajímavé tím, že na rozdíl od ostatních trestných činů se už po řadu let ve statistických sešlechou pravidelnosti opakují. Sluší se na tomto místě poznamenat, že jen u nepatrného procenta vražd (a to ještě zpravidla u vražd novorozenců dětí) není vypátrán pachatel. Kriminalisté tedy svoje povinnosti v tomto směru plní! takřka stoprocentně. Podívejme se nyní, jak se s pachateli vražd vypořádává justice. Následující tabulka hovoří o tom, v kolika případech bylo u nás za příslušná léta vedeno stíhání pro vraždu. V 2. kolonce je počet stíhaných vražd novorozenců dětí a v 3. kolonce počet stíhaných sexuálních vražd:

1960	163	38	14
1961	170	31	8
1962	188	36	16
1963	178	39	11
1964	163	24	12
1965	172	33	3
1966	163	30	8

Z této tabulky je zřejmé, že počet lání za vraždu rok od roku jen mírně kolísá, Z podrobnějšího rozboru bylo patrné, že i motivace zůstává podstatně stejná. Nejvyšší procento tvoří vraždy, jejichž příčinou je rodinný rozvrat (v r. 1965 např. 42,6 %), poměrně málo je u nás loupežných vražd (ve sledovaném roce 6,1 %) a sexuálních vražd, které obvykle vyvolávají největší rozhořčení veřejnosti, nejsou také nikterak běžným zjevem. Pokud jde o věk pachatelů, nejsilnější je kategorie od 24 do 40 let. Počet stíhání za vraždu je však zpravidla vyšší než skutečný počet vražd a odsouzených případů. V roce 1965 bylo u nás pro vraždu, včetně pokusů a návodů, žalováno 111 osob, přičemž zavražděno bylo 75 osob. Podle motivů stojí i v počtu obětí opět na prvním místě rodinný rozvrat (35); z ošklivých bylo zavražděno 5 osob, ze zářivosti 4, z vilnosti 3 atd. Toto rozložení je s malými odchylkami typické i pro dlouhodobější statistiky.

Soudy bylo v roce 1965 odsouzeno pro vraždu 95 osob. Každé sedmé trestní stíhání (přesně 14,8 %) muselo být zastaveno pro nepřítomnost pachatele a ve 20 % případů musel vzít soud podle zákona v úvahu při výměře trestu sníženou přítomnost pachatelů. Proto také ve sledovaném roce bylo například 14 pachatelů vražd odsouzeno pouze k trestům odnětí svobody do 5 let (1966 jich bylo 8). Nejčastějším trestem bylo odnětí svobody od 5 do 10 let (u 29 pachatelů), o něco méně bylo trestů od 10 do 15 let.

Vezmeme-li v úvahu, že vraždy z obzvláště zavržených pohnutí (loupežných, sadistických atd.) jsou u nás spíše výjimkou než pravidlem, nedá se říci, že by naše justice nedostatečně využívala všech zákonných prostředků k spravedlivému potrestání zločinců.

Znepokojujícím jablkem sváru je však oněch průměrně 35 % pachatelů vražd, jimž znalci každoročně přiznávají nepřítomnost nebo sníženou přítomnost, i když se u nich zpravidla nařizuje časově neomezená ochranná léčba (může být zrušena opět jen rozhodnutím soudu na základě posudků znalců), přece jen za dosavadní praxe představují potenciální nebezpečí pro společnost. Varovné příklady se množí, je známo, že například Polach z Břeclavska, u něhož soud po spáchání trestného činu pohlavního zneužití vyslovil ochranné léčení, se po propuštění! z léčebného ústavu dopustil sexuální vraždy.

Každý takový případ (viz známý proces s Papežem) vede ve veřejnosti k zesílenému volání po častějším ukládání trestu smrti jako zdánlivě jedině spolehlivé ochrany společnosti před podobnými živly. Zdá se také potvrzovat názory, že naše soudnictví nemá dost možností nebo dost vůle existujících možností využívat, aby chránilo životy občanů a zvláště dětí před úchylnými zrůdami.

Osobně si myslím, že častější rozsudky smrti tento problém nevyřeší. Je dnes už všeobecně uznáváno, že jejich odstraňující účinek byl v minulosti značně přeceňován, Dr. PRÍCHYSTAL: Trest smrti jako hrozba působí odstraňujícím způsobem na lidi, kteří se obvykle nikdy zločinu nedopustí. Jinak by snad mohl preventivně působit například na potenciální pachatele loupežných vražd, ale ty jsou u nás mizivé. Většina pachatelů vraždil v afektu a následky jsou jim v kritickém okamžiku lhostejné. Už v minulém století vypovídal před britskou parlamentní komisí vězeňský duchovní, že ze 167 odsouzených, jimž poskytoval poslední útechu, jenom třetí před spácháním svého trestného činu nebyli ani jednou přítomni veřejné popravě. A přece to nikoho z těch zbývajících 164 neodradilo. Polský sociolog Adam Podgórecki ve své knize „Sociologie práva“ dochází na základě četných sociologických výzkumů, zejména ze Spojených států, ke stejnému závěru. Proto také ve většině zemí bylo upuštěno od veřejných poprav.

Řešení by se tudíž mělo hledat jinde. Mimo jiné snad také ve vyplnění mezery v soustavě našich nápravných zařízení vybudováním speciálního ústavu, v němž by se soudně nařízená ochranná léčba opravdu kvalifikovaně prováděla. Už také z toho důvodu, že osoby se sníženou přítomností, které byly odsouzeny k nižšímu trestu, se zatím podrobují ochranné léčbě až po jeho vykonání, kdy se zpravidla jejich psychologický stav podstatně zhorší.

Dr. PRÍCHYSTAL: Existují zkušenosti s takovým ústavem pro nejtěžší delikventy-psyhopaty v Dánsku. Celý kolektiv odborníků se zde zaměřuje na tak zvané praedeliniktní stavy. Na základě rozhodnutí soudu jsou do tohoto ústavu posíláni psychopatičtí pachatelé na neurčitou dobu a zleží jen na jejich chování a posudcích ústavních odborníků, kteří dlouhodobě zkoumají jejich duševní stav, kdy se zase vrátí do společnosti. Dánsko zavedlo u pachatelů s nebezpečnou sexuální deviací také dobrovolnou i nucenou kast racy. Personál ústavu vytvořil v průběhu let smíšený pracovní tým, v němž každý, od dozorců až po lékaře specialisty, pokládá svou práci m významné společenské poslání. Obávám se, že u nás by zaměstnanci podobného zařízení nakládat svou práci spíše za společenskou degradaci.

Krajský soud v Banské Bystrici projednal odvolání obžalovaného, uznal důkazy o spáchání vraždy E. B. za nedostačující, zprostil ho v tomto bodě obžaloby, ale odsoudil ho rovněž k trestu smrti.

Rozsudek krajského soudu prozkoumal v roce 1955 Nejvyšší soud a rozhodl po novém projednávání celého případu, že jím byl porušen zákon. Na návrh předsedy NS byla věc odňata krajskému soudu a rozhodnutí o odvolání obžalovaného bylo přikázáno přímo NS. Tím pak v roce 1986 zrušil rozsudek okresního soudu a uložil Šedivému trest odnětí svobody na 15 let a ochrannou léčbu za vraždu M. L.

Pokládám toto rozhodnutí za velmi správné, neboť i sebeoprávněnější domněnky, že obžalovaný spáchal obě vraždy, mají ještě daleko do nezvratitelných důkazů. Někdo ovšem změnu trestu smrti na dlouholeté vězení za zvlášť velké štěstí pro odsouzené nepokládá. Často jsem slyšel akademické úvahy, v nichž ten nebo onen — čistě teoreticky ovšem — by podle vlastních slov raději volil v podobné situaci smrt. Nedávno jsem měl možnost hovořit ve vězení s mužem, kterému byl před 16 lety cestou milosti změněn trest smrti na doživotní žalář a později na 20 let. Cekal tehdy několik měsíců ve zvláštním oddělení věznic, jak bude vyřízena jeho žádost o milost. Ačkoli od té doby uplynulo už mnoho let, ještě dnes v něm vzpomínka vyvolává hrozivé představy.

Věděl jsem, že každý den může být poslední. Bylo mi málo přes dvacet, a to se nechce umírat. Dokud člověk žije, má stále na ději. Vlastně je to víc přátel než naděje. Měl jsem strach, nevěřím, že v takové situaci někdo strach nemá. Měl jsem strach z těch posledních okamžiků před smrtí, protože jsem od spoluvězňů částečně věděl, jak se poprava vykonává. Věděl jsem například, že na poslední noc se odsouzený přemísťuje do jiné cely, ve vězeňské nemocnici a bál jsem se, kdykoli mi přinášeli jídlo, že tam budu odveden.

Několik týdnů jsem byl v jedné cele s jinými odsouzenými. Ten neměl naději a připravoval se na smrt. Předčítal jsem mu nahlas z knížek Myslím, že mě ani nevnímá. Když ho odvedli a už se nevrátil, bylo mi ještě hůř. Vážil jsem celý svůj život, všechny své omyly, dobré i špatné skutky a nejvíce mne trápilo, že způsobím bolest svým blízkým.

Když mi přišli oznámit, že moje žádost o milost byla vyřízena kladně, byl jsem zprva přesvědčen, že po dlouhém čtení obou rozsudků mi nakonec přečtou, že rozsudek nabývá neodkladné platnosti. Naplnili mne tenkrát, a když jsem konečně pochopil, že všechny ty hrozné myšlenky, jimž jsem se po několik měsíců nemohl ubránit, přestaly být pravdou, vrhly mi slzy do očí a nebyl jsem schopen slova. Ani jsem nepoděkoval. Přímo jsem v tom okamžiku cítil, jak se mne padá velká tíha. Ten, kdo si myslí, že by volil raději smrt, nikdy není takového nepožil. Myslím, že bych měl stejnou radost z udělení milosti, i kdybych už tehdy věděl, jak nesmírně těžká jsou dlouhá léta ve vězení. I tehdy, kdybych se už nikdy neměl dostat na svobodu. V tomto případě ovšem nejde o kriminálního zločince. Jejich intelekt bývá obvykle tak nízký, že nejsou schopni hodnotit zpětně svůj život, že si neuvědomují hloubku svého provinění, jsou morálně necitliví a prakticky bez svědomí.

Několikanásobný sexuální vrah Mrázek například ještě v průběhu procesu, o jehož výsledku nikdo jiný nepochyboval, sliboval vyšetřovateli VB, že mu pošle první výplatu z Jáchymova za to, že se k němu dobře choval. Pardubický vrah Kulík, který bestialním způsobem zavraždil dva malé chlapce, nebyl schopen po rozsudku smrti, kdy s ním hovořil jeden pracovník Kriminalistického ústavu, žádného citového projevu. Ještě v té době mu nejvíce vadilo; že ho kdyby v Jáchymově okradli.

Otuplost a naprostou citovou abstinenci těchto zločinců formovalo nepředstavitelné drsné prostředí, v němž vyrůstali. Proto je také tento kriminalista nazývá „nebezpečnými ubožáky“.

Rozsudek smrti je tak závažný soudní rozhodnutí, že musí být v každém případě, i kdyby se obžalovaný proti němu neodvolal, přezkoumán z hlediska zákonnosti presidentem Nejvyššího soudu. Potvrdí-li Nejvyšší soud uložený trest, zbývá odsouzenému už jenom jediná možnost — žádost o milost.

Dr. PEROUTKA: Možnosti žádat o milost využívá prakticky každý odsouzený nebo jeho obhájce. O udělení, milosti odsouzeným mohou žádat ve zvláštních případech i společenské organizace. O udělení milosti rozhoduje osobně prezident republiky.

Dr. PŘÍCHYŠTAL: Při udělování milosti už nehrají roli právní hlediska, ale spíše lidské ohledy. I tady se projevuje tendence vyhýbat se trestu smrti, w li alespoň nějaká naděje, ze pro odsouzeného byla bezprostřední hrozba nejvyššího trestu dostatečnou výstrahou. Udělí-li prezident republiky milost, má zároveň právo určit výši trestu. Zpravidla ho mění na 15 let odnětí svobody. V případech, že milost nebyla udělena, může se výkon trestu smrti nařídit teprve tehdy, až ministerstvo spravedlnosti sdělí příslušnému soudu, že rozsudek byl ponechán v platnosti a milost nebyla udělena.

I kolem výkonu trestu smrti u nás panují ve veřejnosti četné a většinou mylné názory, pocházející narmoze ještě z četby romantické literatury. Už dávno to není ona tradiční šibenice se schůdky, s hlukem bubnů, s posledním přáním a s čekáním na úsvit.

Dr. PEROUTKA: Způsob výkonu trestu smrti je určen zákonem. Řídí se maximálně humanitními zásadami. Doba popravky není dnes už odsouzenému určována předem. Rozsudek (ovšem jen v nejstručnějším výtahu) spolu s oznámením, že žádost o milost nebyla udělena, se odsouzenému přečte bezprostředně před výkonem trestu, přičemž se využívá i reflexy vyplývající ze zvyklostí vězeňského života. Takže obžalovaný si v podstatě ani nestačí uvědomit, že bude popraven. Vědomí pozbývá velmi rychle a téměř bezbolestně. Popravě musí být podle zákona přítomen soudce, prokurátor, náčelník ústavu a lékař, který také do protokolu o výkonu trestu zapisuje, kdy nastala smrt.

Ačkoli co do principu zůstává výkon trestu smrti v podstatě tradiční, vše, co mu předchází, doznalo zásadních změn. Vždyť ani v tomto případě nejde o pomstu společnosti, nejde o to, abychom odsouzeného mučili, ale jen o to, abychom ochránili společnost před nenapravitelnými zločinci.

V Československu se zatím o zrušení trestu smrti neuvažuje. Čas od času bude tedy muset některý soudce vyslovit ono neúprosité „... a odsuzuje se k trestu smrti“. Příklad bych si, aby měl vždy dost pochopení a důvěry veřejnosti, aby se k takovému verdiktu mohl rozhodovat jen podle zákona a vlastního svědomí. Přispěje-li k tomu alespoň trochu i tento článek, nepsal jsem ho zbytečně.

Přinášíme v REPORTÉRU poměrně rozsáhlý rozbor problematiky trestu smrti. Domníváme se totiž, že je tento problém v povědomí veřejnosti neustále živý a že se o něm v nejrůznějších souvislostech často diskutuje. Ve veřejném mínění tu dochází k jistému rozporu: na jedné straně je trest smrti považován společností jako protihumánní — na druhé straně se ožívá volání po tvrdé represii při jednotlivých závažných deliktech a toto volání má zhrsta motto: oko za oko, zub za zub, život za život.

Zdá se, že společnost poněkud přeceňuje represivní účín trestu fakta mluví přesvědčivě o tom, že v zemích, kde byl trest smrti zrušen, nedošlo ke zvýšení zločinnosti. Jak potom — ve světle této skutečnosti — můžeme hledět na trest smrti jinak než jako na akt samoúčelné odplaty? Existence tak závažného jevu v moderní lidské společnosti, ale nemůže být přece zdůvodněna pouze pouhou tradicí pradávné krevní msty.

Tak jako v jiných sférách, i zde jediný přístup ke zkoumání „pro i proti“ a k odůvodnění další existence trestu smrti by měl být jen přísně vědecký. (Pozn. redakce: Tento článek byl vysazen již v létě minulého roku. Tisknout jej však můžeme až nyní.)

Čtka, R.: Hodnota přátelství. Reportér, roč. 1968, č. 13, str. 6-9

Bylo to 31. července 1951. Stál jsem na jevišti a četl jsem zdravotci. Psali jsme jí my, kteří jsme před dvěma lety odložili nářadí a sedli do lavic prvních dělnických přípravek. „Aurea prima...“ Latina nebyla pro nás mrtvým jazykem. Byl to náš zlatý věk, který skrze revoluci pro nás nastával. „Sponte sua“ jsme do něho vstoupili. Z vlastní vůle jsme také psali a já četl před naplněným sálem onu zdravotci k padesátým narozeninám Rudolfa Slánského. Ještě toho roku, těsně před tím, než jsme odešli na vánoční brigádu do dolů, jsem stejně spontánně s ostatními zvedl ruku a odhlasoval, že ten, jenž jsme slavnostně přísahali věrnost, ten, jehož jsme prohlásili za náš vzor, je naším úhlavním nepřitelem a jenom jeho smrt může vykoupit zradu, kterou na nás spáchal?

Kdo tehdy koho zradil? Kdo koho podvedl?

O nějaký rok později jsme se učili, že když se kácí les, litají třísky, že při kácení lesa nejen litají třísky, ale že také zůstane paseka. Rudolfa Slánského zasáhla tříska. Je dost těch, kteří říkají: „Vždyť ale to byl, kdo s jinými začínal ten les kácet.“ Možná, že se jednou dovíme, jak to tehdy doopravdy bylo. Dnes víme, že mezi námi žijí lidé, pro které byl nejbližším člověkem:

Manželka Josefa Slánského, rozená Hašková, narozená 25. února 1913, členka komunistické strany od r. 1929.

Syn Rudolf Slánský, narozený 6. února 1935, člen komunistické strany od r. 1964.

Dcera Marta Slánská, narozená 8. června 1949.

Druhá dcera Naděžda Slánská, narozená 16. července 1943, byla rodičům ukradena před vánoční roku 1943. Dodnes je nezvěstná.

Josefa Slánská je v důchodu, Ruda je inženýrem v ČKD a Marta studuje. Normální rodina, která žije v dvoupokojovém bytě v jednom pražském paneláku. Rodina bez otece — kolik je takových v Praze, v republice! Jenže tehle otec se jmenoval Slánský a rodina nese jeho jméno. A loni jim někdo na dveře vyryl Salzmanna.

Patří tento rozhovor s Josefou Slánskou do rubriky „Rehabilitace“? Ona přece nebyla nikdy souzena ani odsouzena. Její jméno nikdo nenajde v protokolech procesu s Rudolfem Slánským. Nebyla zatčena, nemohla by (...), to, že byla dohromady asi 5 měsíců vězněna v Ruzyni. Sama říká, že její fyzické utrpení bylo mnohem menší než utrpení soudružek a soudruhů, kterých se týkaly procesy.

Proč tedy už do smrti nezažila člověka rovného mezi rovnými? Čím se vlastně provinila? Měla ráda Rudolfa Slánského, byla jeho ženou. Její děti se provinily tím, že se narodily. Byly souzeny a ostouzeny, i když neprávem. Proto tento rozhovor přece jen patří do rubriky „Rehabilitace“.

REPORTÉR: Jak to vlastně bylo?

SLÁNSKÁ: „23. listopadu 1951, ve dni narozenin Klementa Gottwald jsem byla odvezena do Hvozdu, do nějaké boudy o jedné místnosti, kde byli i příslušníci STB. Po několika hodinách přivezli syra. Asi z když nás přestěhovali do většího, přivezli i dvouloudu Martu. V roce 1952 nás odvezli do společné ubytovny na Veselíčkově, kde bylo 7 dospělých a 7 dětí. Z internace jsem byla koncem června 1952 s dětmi odvezena na slezské hranice, kde jsem do konce roku 1955 pracovala v lisovně nových hmot ve Smokovci. Od roku 1955 až do února 1956 jsem nedostala pracovní povolení. Teprve v únoru 1960 jsem byla díky se sourohovi Grohmannovi přijata jako korektorka Státního technického nákladatelství, kde jsem pracovala až do června 1977 a od té doby jsem v náklado. Na jaře ??? mi byl přidělen byt v Praze. Právní rehabilitace mého muže byla provedena v rámci celkových rehabilitací v roce 1963.“

REPORTÉR: Byla jste ženou revolucionáře. Později ženou jednoho z nejpřednějších lidí v republice. Potom ženou zrádce a ještě později vdovou po soudně rehabilitovaném Rudolfu Slánském. Měla jste svůj osobní život, své přátele, svůj okruh známých. Poznala jste za těch posledních 17 let hodnotu přátelství?

SLÁNSKÁ: Je pravda, že jsem prožila různá období. Všechna byla těžká a některá z nich dokonce tak nesnesitelná, že si někdy sama kladu otázku, jak to, že jsem to všechno mohla přežít. Ani vůle, ani odhodlání umějí rvát se s osudem by mi nebyly stačily, kdyby nebylo přátel kolem meho nebo alespoň projevů lidského pochopení a spoluúčasti. Často jsem přemýšlela o svých bývalých přátelích, hledala pohytnky jejich chování. Jsou ovšem přátelé a „přátelé“. Zejména, je-li váš manžel ve vysoké funkci, nemáte o „přátelé“ nouzi: Takový já říkám „funkční přátelé“. Vzpomínám si, že při prvním výročí února, v roce 1949, jsem dostala záplavu květinových darů. Na den 25. února připadají totiž moje narozeniny. Můj manžel mě našel, jak uprostřed těch květin pláču. Zpočátku nechápal, proč jsem tak rozhořčená a proč nemám spíš radost. Řekla jsem mu, že ty květiny jsem nedostala já, a přes mne ani on, ale že květiny dostala jeho funkce. A požádala jsem ho, aby je všechny, až na ty prosté květy od něho, soudruha Gemingera, Svatopluka Rady a dvou třímých přítelkyň nechal odvést na Olšany na hroby rudoarmejců. Vyhověl mi. Na okraj mohu říci, že od té doby dostávám 25. února květiny jen od svých dětí.

Tedy kromě těchto „funkčních“ přátel a známých jsme měli ovšem řadu opravdových přátel — aspoň tehdy jsme měli důvod za takové je pokládat — protože to byli lidé, se kterými jsme ve straně pracovali a osobně se s nimi stýkali už před válkou; já sama od roku 1929, kdy jsem svého muže poznala. Je přece známo, že jeho nejbližším přítelem byl Klement Gottwald, Jaromír Dolanský, Václav Kopecký, Ladislav Kopriva. Měli jsme ale i celou řadu jiných, dobrých přátel.

REPORTÉR: Setkala jste se po roce 1951 s nějakým projevem přátelství, nebo s lidmi, kteří vám projevili lidskou úctou?

SLÁNSKÁ: Setkala. Dokonce i v Ruzyni. Jeden ze strážníků, který mě poznal, mi hlasem plným zoufalství říkal: „Soudruško, to není možné, to přece není možné.“ Protože nebyl schopen převázat mi oči hadrem, převázala jsem si je sama. A tu malou chvíli, kterou mě vedl k výslechu, mě doslova něžně držel za loket a šeptal: „Řekněte, proboha, co pro vás můžu udělat? Udělám Pro vás všechno, co budete chtít.“ Potom už Ruzyně nebyla pro mne takovým peklem, to světlíčko přátelské úcty mě vydrželo zahřívát a povzbuzovat po všechny dny tam strávené. Včasně jsem ho už mezi svými strážníky neviděla. Dodnes to pokládám za jeden z nejbohatších okamžiků mého života.

Jak jsem už řekla, byla spolu s námi interno vána i soudruška Růžena Sochorková, která pečovala o malou Martu. Její první slova, když jsme se ve Hvozdech setkaly, byla: „Soudruško, buďte klidná. Je to určitě omyl a soudruh Gottwald to přece tak nenechá.“ A do května 1952, co byla s námi, neslyšela jsem od ní ani slovo výčitek. Jen povzbuzování a dennodenní pozornost a péči. V Ruzyni jsem naléhala na její propuštění. Loučila se s námi nerada a dokonce mi nabízel, že s námi zůstane dál dobrovolně, jak dlouho bude třeba. Dnes nerada mluví o diskriminacích, kterým byla delší léta vystavena a zůstává přítelem naší rodiny dál.

Byly i drobné, ale velmi vzácné projevy lidské úcty i od některých příslušníků STB. O tom píše ve svých kusých vzpomínkách, které budou od dubna uveřejňovat Literární listy.

REPORTÉR: Vaším přátelům dalo prý hodně práce přesvědčit vás, abyste dala souhlas k jejich vydání. Proč jste tolik váhala?

SLÁNSKÁ: Předně proto, že když jsem před čtyřmi i více lety po nocích svoje vzpomínky psala, psala jsem je pro sebe. Byl to jediný způsob, kterým jsem se mohla zbavit části té tíhy. Zachraňovalo mě to ve chvílích nejtěžších depresí a bezradě. Většinu rukopisů jsem pak ničila, zůstalo jen torzo — snad jednou pro Martu, která si

na otce nepamatuje. Nikdy jsem nepomyslela na to, že bych to dala někomu jinému číst, natož zveřejnit. Najde se potom jistě i dost těch, kteří se na to budou dívat jinak než přátelé, kteří mě přesvědčili, že mám dát souhlas k vydání. O nás se už lidé namluvili dost nepravd, byli jsme vyliční víc než černě. Ještě se vlastně veřejně neřeklo, jaký člověk byl Slánský opravdu, a proto jsem přesvědčena, že se i teď najdou lidé, kteří v mých vzpomínkách budou hledat všechno možné, jen ne tu malou subjektivní pravdu. A najdou se i takoví, kteří to budou pokládat z mé strany za snahu zpopularizovat se — to by mě mrzelo nejvíc, protože já opravdu o žádnou popularitu nestojím. Známi její poměrovou cenu.

REPORTÉR: Co vás vůbec poutalo k životu, v němž byly dvě tak mimořádné tragédie, jako únos vaší dcery a poprava vašeho muže?

SLÁNSKÁ: Po únosu dcery to byla víra, že třeba ona najde někdy mě. O osm let později to byla především víra, že Rudolf Slánský byl odsouzen na základě vykonstruovaných obvinění, že pravda vyjde dříve či později najevo. Znála jsem ho přece přes dvacet let a znala jsem ho jako velice obětavého, straně oddaného a věrného soudruha. Nu a — přirozeně to byla povinnost postarat se dobře o jeho děti.

REPORTÉR: Měla jste od roku 1951 někoho, kdo by byl pro vás skutečnou morální oporou?

SLÁNSKÁ: Měla a mám. Svého syna. Taký Rudu. Mí přátelé by vám mohli říci lépe než já, co pro mne a mou dceru, svou sestru celá ta léta znamenal a znamená. Jeho přátelství mi pomáhalo nejvíc.

REPORTÉR: Našla jste již tehdy někoho, kdo by byl s vámi sdílel názor o nevině soudruha Slánského?

SLÁNSKÁ: Ano. Už v Rázové na Moravě, kde jsme byli ve vyhnanství. Pan Rossmannit, náš soused a spoludělník mi řekl, že plakal, když četl o popravě soudruha Slánského a ostatních soudruhů. A plakalo prý víc ostřížných chlapů. Nemohli prostě uvěřit takové krutosti. Jiný dělník z naší továrny mi otevřeně řekl, že podle jeho mínění byl soudruh Slánský jen obětí bernánkem, který snímal hříchy druhých.

REPORTÉR: Když jste se koncem roku 1955 vrátila do Prahy, mohla jste se setkat s těmi, kteří k vám do roku 1951 měli nejbližší? Našla jste alespoň pomoc a pochopení? SLÁNSKÁ: S těmi, kteří zůstali ve vysokých státních funkcích, jsem se ovšem nesetkala. Jen s Václavem Kopeckým, u kterého rozhodně podobně zvítězila zvědavost nad ostatními pocity. A pak — nebylo to tehdy pro něho nebezpečné, bylo to přece těsně před XX. sjezdem KSSS. Jiní mou žádost o rozhovor přes své tajemníky odmítli s odůvodněním, že jsou příliš zaneprázdněni státnickými pracemi. Světlou výjimkou byli soudruh Karel Kreibich, zakládající člen strany a před válkou jedna z vůdčích osobností ve straně, a jeho žena Lote.

REPORTÉR: Jak se k vám chovali lidé, které jste před tím neznala a se kterými jste nějakým způsobem přišla do styku?

SLÁNSKÁ: Různě. Od opovržení až k hluboké lidské úctě. Jako každý, kdo žije ve velkoměstě, přišla jsem do styku s řadou lidí v domě, v obchodech, na ulici. A mohu říci, že většinou tito lidé uměli být pozorní, taktičtí, na nic se neptali. Ať to byla sousečka, prodavačka v feznictví, zelinář, trafikantka, instalatér nebo listonoš. Protože tenhle rozhovor dokončujeme v nemocnici, nemohu opomenout soudruhy lékaře — ty, které jsem znala dříve, i ty, které jsem poznala až po procesu. Všichni do jednoho, s nimiž jsem jako pacientka za těch uplynulých šestnáct let přišla do styku, pro mne zpravidla udělali víc, než bylo jejich povinností jako lékařů. Dovedli si vyšetřit čas třeba i na dlouhé rozmluvy, které pomáhaly nejvíc.

REPORTÉR: Měla jste možnost vytvořit si nový okruh přátel?

SLÁNSKÁ: Po návratu do Prahy se nám známí až na vzácné výjimky vyhýbali. Ty vzácné výjimky, to byli vzácní lidé. V té době se ukázalo, kdo byli „funkčními přáteli“ a kdo byli a zůstali přáteli opravdovými. Přišli, pohovořili, povzbudili, a nic jim nevadilo, ani to, že jsem byla pod policejním dohledem. Bylo také pochopitelné, že jsem se často stýkala s přáteli stejné postavení, ovšem i to nám bylo připisováno k tíži jako projev „protistátního a protistraničského smýšlení“. Po dvacátém sjezdu se chtěli někteří lidé k nám přiblížit, ale jakmile bylo jasné, že dvacátý sjezd ještě neznamená rehabilitaci, jejich zájem opadl. Ale ani já jsem těmto lidem nevyházela příliš vstřícně. Po zkušenostech, které jsem měla, byla jsem ve výběru přátel možná až úzkostlivě opatrná. Člověk si nerad sám připravuje nová zklamání.

Nové přátele jsem našla později na začátku šedesátých let. Byli to většinou lidé, v době procesu příliš mladí, než abych je mohla znát. Někteří z nich po procesech psali proti Rudolfu Slánskému. Když přišli, nijak se tím netajili. Ale já je pozvala proto, že jsem o nich věděla, že patří k těm, kteří čestně pro sebe i pro společnost hledali pravdu o padesátých letech, ať už jako historici, spisovatelé či kumštýři. Proto je mám ráda.

REPORTÉR: Máte dnes už pocit občanky, která není žádným způsobem vyřazování ze života?

SLÁNSKÁ: Pocit normálního zařazení do lidské společnosti nemám a už asi nikdy nebudu mít. Už proto, že se mnoho lidí na mne nedovede dívat normálně. Někdo ke mně přistupuje s nenávistí nebo opovržením, jiný s málo tajenou nedůvěrou, s předsudky k paničce „shora“ nebo s příliš zdůrazňovaným pocitem soucitu, což také uráží, protože ani soucit nevytváří normální rovnocenný vztah mezi lidmi.

REPORTÉR: Přesto nevytvoříte ve velkou hodnotu přátelství?

SLÁNSKÁ: Ano. Já si vůbec nedovedu představit, že by bylo možno žít bez přátel. Přátelství je hodnota, která pomáhá překonat nejtěžší životní krize. Dobří přátelé, to je velká životní jistota.

Za Reportéra rozhovoural Jiří Čutka

Z NEODESLANÝCH DOPISŮ

Mezi písemnostmi soudružky Slánské je i řada neodeslaných dopisů, které psala svým přátelům ve chvílích, kdy jí bylo těžko. Psala je spíše proto, aby si s někým pohovořila, aby nebyla sama — proto je ani neodeslala. Dva, které uveřejňujeme, jsou psány o vánocích.

Milý Jindřichu,

snad bych dnes raději seděla na sklápeče v Ruzyni, opírala si nohy o záchodovou mísu, nízku a širokou, a lovila vzdechy ze sousedních cel. A doufala, že mezi nimi rozeznám hlas nebo nějaký sebelepší zvuk, který by mohl pocházet od mého muže. Celé dny jsem se zaposlouchávala do kašle mužů ze sousedních cel, do zvuku kroků, opisujících na rozkaz nekonečný počet koleček po malíčkové cele. Do kroků na chodbě, když vedli někoho k výslechu ...

Jednou se mi mé přání splnilo. S hadrem na očích mě vedli k výslechu, a přece jsem poznala, že proti mně vlečou strašně ztýraného Rudu. Přestože jsem přes ten ručník nemohla vidět, mám neustále před očima jeho zhroucené tělo v šedivých vězeňských hadrech, jeho oči plné zoufalství, smutku, bolesti a ještě víc toho neutešitelného nepochopení, jak se mohlo stát, že jeho ... Slyšela jsem jeho napětím vůle tlumené steny, jeho zrychlený dech, slyšela jsem, že nejde, že je vláčen. Bylo to jen několik vteřin, protože jsme byli už blízko kanceláře mého vyšetřovatele. Tak vidím svého muže dodnes.

Svatopluk Rada mi po těžkém zranění v ostravském dole při zachraňování horníků zasypaných po výbuchu řekl: „Špacičku, teď jsem poznal, jak vypadá peklo.“ A sebevraždou ušel peklu daleko horšímu, ušel Ruzyni, fyzickému a psychickému nátlaku všech těch Karů, kteří slavili svůj svátek na Josefa a na dny jiných svatých a kteří pro nás byli bez jména i bez příjmení. Karel ti vyhrožoval Karlem, telefonicky volal Karla: „Ahoj, Karle, nazdar Karle, Karle, posli mi sem Karla“

A v životě jsem neviděla tolik únorových ráků a odznaků Julia Fučíka jako na uniformách ruzýňských vyšetřovatelů a strážných. A ti všichni Karlové strojí dnes — vědy! Je štědrý den 1966 — stromečky, kladou pod ně dárky pro svoje ženy a děti. Vyrvátejí pro své rodiny kouzlo štedrovočerného dne i večera, pohodu, která k těmto svátkům patří. A jistě málokterá z jejich žen a málokerá z jejich dětí ví, že ty ruce, které je budou dnes večer hladit a objímat, před několika lety lámaly žebra a kosti, vyrážely zuby soudruhům, povětivým komunistům. Ti budou dnes večer v kruhu svých rodin u vánočních stromků hovořit jako milující manželé a starostliví otcové. Dostanou dary, budou se z nich těšit: to proto, že jim nikdo nedal jediný dar — svědomí.

Budu se dnes, Jindřichu, dívat na obraz dívky bez tváře. Toužila jsem vidět tvář, aby mi někdo namaloval Nađu. Nespílnitelné přání. Jak může umělec namalovat tvář dívky, kterou ani její vlastní maminka nezná? A přece ty si mi dokázal Nađu namalovat už v době, kdy jsi o její existenci nevěděl — a ani i dnes nevíš — v době, kdy jsem byla pro tebe jen jménem. Namaloval jsi dívku obrácenou k divákovi zády, s hlavou skrytou pod deštníkem. Kdyby se obrátila, mohla bych v ní poznat svou Nađu, víš. Nevěděl jsi dnes, kdy jsi mi i obraz daroval, že mi dáváš mou Nađu. Budu se na tu dívku dívat a možná, že se budu i báti, aby se neotočila. Je často spojeno s hrůzou dívat se na něco, co mluví jen k nám, co jiní nemohou vidět a vnímat. Budu doufat, že se stane zázrak a že ji třeba poslední den, poslední hodinu před smrtí přece jen uvidím. Mohu ti dost poděkovat za takový dar.

A dnes v noci, sotva usnu, zase přijde do mých snů můj mrtvý a zase to tentokrát „nebude jen sen, ale opravdu pravda“. Pak se ráno probudím a budu uvažovat, proč vlastně mám do toho dalšího dne vstávat. Vstanu a dnes bude zase všechno jako včera, jako před patnácti a více než 23 lety.

Slyším z televize od sousedů „Vánoce, vánoce přicházejí...“

Štědrý den 1966.

Josefa Slánská

Milá soudružko Santarová,

(...)

Můj muž byl zatčen 23. listopadu 1951. Tedy na prahu vánoce. Ten 23. listopad byl poslední den našeho společného, víc než dvacetiletého života. Naposled jsem ho viděla v noci z 2. na 3. prosince 1952, v věznicích na Pankráci za dvojitou drátěnou stěnu. Tedy zase těsně před vánoci. Žili jsme spolu 21 let a víc, co to je, když jsem ho nechala odejít ze života (nevěděla jsem přece, že byl proces, že byl odsouzen k smrti a že za několik hodin bude popraven), aniž bych mu mohla říci, že ho mám ráda. Že si ho vážím, že nevím, že jeho sebelepší vinu — a mnoho a mnoho jiných věcí. Nesměl vidět třináctiletého syna, nesměl vidět třiletou Martu. Řekni mi, bylo i tohle nutné? Ne z hlediska dneška, kdy už všichni víte, o jak tragickou provokaci šlo, ale i z hlediska tehdejší doby, kdy byl proti nim poštován celý národ? Pravda, bývají náhlá úmrtí, kdy rodina také nemá možnost se rozloučit dobrým slovem, stiskem ruky, polibkem. Ale tady nešlo o náhlou smrt. Tady byla možnost nechat nás rozloučit se se soudruhy lidským způsobem. Tady byla možnost — třeba tajně — ale pohrbit je.

A na tyhle věci myslíš stále, stále se snažíš pochopit, proč to bylo uděláno právě takhle, a žádné, třeba jen trochu přijatelné vysvětlení nenacházíš. A je snad docela přirozené, že jsou-li vánoce zároveň takový neblahý výročí, že právě o nich ta tragika doléhá víc, že pak už nemáš vždycky dost síly „držet se“. Promiň mi tedy ty slzy — opravdu, to nejsou slzy slabosti. Takový přepych, jako je slabost, si já dovoluji nemohu.

Jsem ráda, že jsem tě poznala, a doufám, že naše spolupráce nebude jen povrchní a chvilková. Mně pomůže zase se s větší odvahou rvát s tím málo útešným životem, ke kterému jsem byla odsouzena, je jistě radostně poznávat dobré lidi; je to opravdu povzbuzující pocit a nic na tom nemění, je-li ta radost jen chvilková. Stejně hřeje dlouhou. Vidíš — pro mne je nejcnějším dárkem a nejlepší zakončením tohoto roku právě to seznámení s Tebou a Tvoje laskavá slova, kterých jsi pro mě tolik našla.

14. 12. 1964.

Jožka (Slánská)

Hájek, K.: *Hledání viny*. Reportér, roč. 1968, č. 13, str. 9-10

Ve dnech 20. až 27. listopadu 1952 se konal u Nejvyššího soudu v Praze na Pankráci proces proti tzv. „vedení protistátního spikleneckého centra“. Hlavním žalobcem byl JUDr. Josef Urválek, jehož jméno se stalo symbolem procesu.

JUDr. Josef Urválek, který potom zastával několik významných funkcí, je v současné době téměř šedesátiletý. Je vědeckým pracovníkem Vědeckovýzkumného ústavu kriminalistiky, jenž spadá pod Generální prokuraturu. Ani po XX. sjezdu a po roce 1963, kdy byla u nás provedena alespoň částečná veřejná rehabilitace nevinně odsouzených, se JUDr. J. Urválek příliš nezdálil z oblasti justice.

Náš rozhovor s prokurátorem padesátých let nebyl snadný. Nebylo lehké ani JUDr. Urválkovi, ani novináři, který kladl otázky.

HÁJEK: Chtěli bychom vám, pane doktore, položit několik otázek.

URVÁLEK: Nebudu vám odpovídat, protože nemohu.

HÁJEK: Nechceme se ptát na podrobnosti, na jednotlivce, my chceme vědět, jak se dnes na všechno díváte?

URVÁLEK: Co máte na mysli?

HÁJEK: Pane doktore, vy jste před nepříliš dlouhou dobou opět vystoupil před veřejnost, když jste v tiskovém orgánu ministerstva spravedlnosti uveřejnil článek. Redakce tehdy na protest, který jí byl zaslán, neodpověděla.

URVÁLEK: Nevidím důvod, proč bych nemohl veřejně vystupovat.

HÁJEK: Byl jste hlavním žalobcem v inscenovaném procesu proti tzv. spikleneckému centru, kdy rozsudkem soudu bylo potom popraveno jedenáct soudruhů: R. Slánský, V. Clementis, B. Geminder, J. Frank a další.

URVÁLEK: Upozorňoval jsem na nezákonné rozsudky soudů. Necítím se ničím vinen.

HÁJEK: Kdy jste upozorňoval?

URVÁLEK: Bylo to někdy v letech 1957 a 1958.

HÁJEK: Ale tehdy se přece ještě mnohé rozsudky Nejvyššího soudu z padesátých let potvrdily. Vy jste mezitím změnil několikrát funkce, byl předsedou Nejvyššího soudu a také generálním prokurátorem.

URVÁLEK: Četl jste trockistické procesy? Já jsem procesům věřil.

HÁJEK: Já jsem také věřil.

URVÁLEK: Tak vidíte. Znal jste procesy s Laszlo Rájekem, Trajčo Kostovem, Koce Dodzem, Gomulkou a s dalšími?

HÁJEK: Pochopitelně.

URVÁLEK: Věřil jste jim jako já.

HÁJEK: Jenže, já jsem podobně jako ostatní znal procesy jen z tisku nebo z rozhlasu, kdežto vy jste je dělal.

URVÁLEK: Začátkem padesátých let jsem byl pouhým krajským prokurátorem v Českých Budějovicích. Pak jsem byl narychlo, náhle povolán do Prahy k Bacfkovi. To už jsem byl určen, že ten proces povedu. Dohodli to beze mne.

HÁJEK: A vy jste souhlasil.

URVÁLEK: Ovšem, byl jsem přece přesvědčen, že dělám správnou i slušnou věc.

HÁJEK: Pracoval jste v justiční službě i za okupace?

URVÁLEK: Ano, jenže ne celou dobu a ničím jsem se neposkvrnil. Před koncem války jsem byl nasazen na manuální práci.

HÁJEK: Domníváte se, že proces je veden v duchu litery zákona?

URVÁLEK: Ovšem. Nakonec mi nepříslušelo, abych něco posuzoval, všechno už bylo předem dohodnuto a uděleno, takže jsem nemusel pochybovat o správnosti. Řekli mi, že šetření provedly nejlepší kádry bezpečnosti. Já jsem osobně obžalované neznal, jen tak podle jména, nikdy předtím jsem je neviděl, spatřil jsem je prvně až u soudu. Soudní síň byla plná a také hodně novinářů tam přišlo a ti všichni věřili se mnou, že to, co se děje, je v pořádku a neviděli na průběhu řízení nic nezákonného a nepřirozeného. Snad k tomu přispěla i ta okolnost, že obžalovaní se navíc vzájemně obviňovali a potvrzovali, že doznání, která učinili před vyšetřovateli, jsou pravoplatná.

HÁJEK: Pracujete v justici hodně přes třicet let a máte značnou praxi. Někdy po roce 1948 jsem byl přítomen soudnímu řízení v jižních Čechách a tam jste vystupoval, jak si dobře pamatují, velmi mírně — zcela jinak než při procesu. Měl jsem dokonce dojem, že jste byl spíš na straně obviněných. To jsem ovšem ještě nevěděl, že jméno Urválek se brzy stane neblaze proslulé právě svou tvrdostí.

URVÁLEK: Já jsem přece na Pankráci nemohl obviněné přesvědčovat o jejich nevině, když sami přiznávali vinu. Neměl jsem potuchy o tom a nevěděl jsem, že na bezpečnosti je celá banda, určená na likvidaci stranických kádrů. Také jsem proces, ani ty „bezpečáky“ nedával dohromady a nebyl jsem to já, kdo vytvořil pověstně oddělení pro práci proti vnitřnímu nepříteli.

HÁJEK: Co se rozumělo pod pojmem vnitřní nepřítel?

URVÁLEK: Lidé ve straně.

HÁJEK: Máte i dnes pocit, že jste se ničím neprovinil?

URVÁLEK: Můžete si o mně myslet, co chcete, nemohu se hájit, nemám podklady, abych dokazoval a nemohu svádět vinu na jiné. U procesu zapadlo jedno do druhého a mně se zdálo, že to tak má být. Z odsouzených se nikdo neodvolal, asi očekávali, že dostanou milost, která nepřišla. Ale o tom jsem přeci nerozhodoval já. Byly některé věci, které mne utvrzovaly v názoru, že je vše správné. Reicin například byl Žid. Neberte to prosím jako urážku, já jen konstatuji fakta. Byl Žid a komсомолец a za jedno i za druhé dávali Němci do koncentráku, ale on se tam nedostal a místo toho dostal pas k vystěhování.

Hájek: Ale to není důkaz.

URVÁLEK: Neříkejte, ale tehdy... a když v obžalobě stálo, že Reicin pracoval s gestapem, tak... Nebo Clementis. Jen si přečtěte, co o něm bylo řečeno na ÚV KSS dávno před procesem. A o J. Frankovi nám byl předestřen dokument, z něhož vycházelo najevo, že Frank je zapsán na listině válečných zločinců.

HÁJEK: Byl to podvrh jednoho fabrikanta a podobně jako u Clementise a jiných soudruhů to nebylo důkazné obvinění.

URVÁLEK: Pravost dokumentů se nikde, ani na ÚV nezkoumala a přiznání obviněných jen posílalo moje podezření, že jsou vinní.

HÁJEK: Jste členem strany?

URVÁLEK: Ano, od roku 1945 nepřetržitě.

HÁJEK: Lidé žádají, aby byla provedena důsledná rehabilitace nevinně odsouzených. Souhlasíte s tímto požadavkem?

URVÁLEK: Plně s ním souhlasím.

HÁJEK: Pane doktore, než jsem začal dnešní rozhovor, četl jsem znovu protokol procesu proti tzv. spikleneckému centru. Vy jste v závěrečné řeči pronesl tato slova: „...žádám pro všechny obviněné trest smrti! Necht' rozsudek dopadne jako železná píšť, bez nejmenšího slitování. Necht' je ohněm, který do kořene vypálí tuto hanebnou hříz zrady.“

URVÁLEK: Závěrečná řeč a vše co jí předcházelo, odpovídalo mému přesvědčení. Přesvědčení té doby. Já obžalované neznal, ostatní je znali.

HÁJEK: Jedenáct soudruhů bylo popraveno, další byli dlouhodobě uvězněni. Považujete i dnes za správné, že pracujete blízko justici a prokuraturě?

URVÁLEK: Uveřejnil jsem v tisku práci o významu soudu v boji proti kriminalitě mládeže.

HÁJEK: Říkáte, že ti nevinně odsouzení očekávali, že jim bude poskytnuta milost. Nepřišla. Víte jistě, že někteří „vnitřáci“, kteří byli právním později souzeni proti nezákonnosti, Prechal, Košťál a jiní, si vlastně tresty neodpykali. Dostali několik let vězení a za pár měsíců byli ve vší tichosti na svobodě.

URVÁLEK: Vím o tom, ale za to přece já nemohu.

HÁJEK: Jistěže ne, jen jsme tento příklad uvedli pro názornost. Jste přesvědčen, že děláte užitečnou práci?

URVÁLEK: To co dělám, dělám v zájmu společnosti, v zájmu toho, aby bylo mezi mladými lidmi málo kriminálních případů.

HÁJEK: Nebylo vám nikdy úzko, neměl jste nikdy výčitky svědomí?

URVÁLEK: Je mi hrozně už mnoho let, ale já nenesu vinu na všem tom strašném, co se stalo. Jsou soudci, s kterými se dostávám do styku, a ti nemají vůči mé osobě výhrad. Alespoň jsem se s tím nikde nesetkal.

HÁJEK: Nejsou to soudci, kteří v neblahých padesátých letech soudili a soudí podnes?

URVÁLEK: Co to děláte, dělám v zájmu společnosti, v zájmu toho, aby bylo mezi mladými lidmi málo kriminálních případů. Když bych to, pane doktore, udělal, vzal bych na sebe celou vinu, potvrdil bych svou vinu a já ji necítím, tu má někdo jiný. V tom je rozpornost celé situace tehdejších let i dneška.

HÁJEK: Nikdo vás nechce, pane doktore, uhnat a uštvať. Měli jsme spíš na mysli změnu vašeho pracoviště. Chtěli jsme vědět, jestli o tom nepřemýšlíte.

URVÁLEK: Nehnévejte se, ale musím jít, mám členskou schůzi a chci být při tom.

(ROZHOVOR VEDL KAREL HÁJEK)

Tučková, A.: *Jak to bylo možné?*. Reportér, roč. 1968, č. 15, str. I-VIII

Před několika týdny jsme v Reportéru uveřejnili článek Proč zemřel Osvald Závodsky. Přišlo nám mnoho dopisů a do redakce se dostavila řada lidí, dožadujících se, aby se jich redakce zastala a zveřejnila jejich osud. Není to možné a nebylo by ani z hlediska budoucnosti dobré, kdyby se rehabilitace omezila jen na nápravu křivd, která je samozřejmě nezbytná. Především je však třeba odhalit příčiny a mechanismus deformací, které tak neblaze ovlivnily lidské osudy. Spolu s redakcí PLAMENÉ uspořádali proto Reportéři besedu kolem kulatého stolu, v níž položil dr. Otomaru BOČKOVÍ, předsedovi senátu Nejvyššího soudu, prom. fil. Jiřímu ČUTKOVÍ z mezinárodn. odd. ÚV KSČ, dr. Jiřímu HONZÍKOVÍ z filosofické fakulty KU, docentu Karlu KAPLANOVÍ z Historického ústavu ČSAV, dr. Jaroslavu OPATOVÍ z Ústavu dějin soc. zemí ČSAV, dr. Vilému PREČANOVÍ z Historického ústavu ČSAV, docentu Lubomíru SOCHOROVÍ z Právnické fakulty KU otázku: Jak to bylo možné? Za redakci Plamene se besedy účastnil dr. Karel KOSTROUN a za Reportéra Stanislav BUDÍN a Anna TUČKOVÁ

SOCHOR: Stoupenec socialismu si může tuto otázku klást naivním způsobem, v němž se prolíná víra, nedůvěra, údiv a rozhořčení, anebo způsobem racionálním — tj. může hledat odpověď cestou analýzy. Aby mi bylo rozuměno: dovolávám se rozumu jinak než konzervativci, kteří se dnes se vztyčeným prstem stavějí proti emocím i ale zároveň bezohlednější, protože se snaží proniknout k příčtinám.

Justiční vraždy, lživá demagogie se zájmy dělnické třídy, tendence k osobní noci, potlačení socialistické demokracie — to jsou jen jednotlivé symptomy systému, který se za těmito povrchovými jevy skrývá, následky teorie a praxe stalinismu se Stalinem anebo bez něho, tj. stalinismu, jenž byl destalinizován polovičatě, pokrytecky a nedůsledně. Nedostaneme se ovšem kupředu, dokud se při analýze těchto jevů nezabýváme matoucích pojmy, jako je kult osobnosti. Osvícení lidé dnes samozřejmě chápou termín „kult osobnosti“ ne v jeho doslovném znění, ale pouze jako metaforu většinou ho uvádějí i v uvozovkách nebo jej doplňují adjektivem „takzvaný“ stalinismus. Přesto i takto zakrývá tento eufemismus skutečný stav věci. Staví totiž na první místo ideologický derivát určitého systému a tím znovu mystifikuje systém sám. Za druhé staví na hlavu marxistický pohled na společnost a její dějiny a nahrazuje ho myšlením, které osciluje mezi půly deus ex machina a diabolus ex machina. Za třetí metaforu „kult osobnosti“ redukuje stalinismus na dějinné náhody a exkulpuje systém, protože mění v čistou nahodilost krutého „vladaře“, který může být právě tak nahodile vystřídán „vladařem“ dobrým, stejně jako dobrý „vladař“ může být vystřídán „vladařem“ zlým. Mám na mysli ony polonáboženské legendy o Leninovi, které se vytvořily po XX. sjezdu a na počátku procesu destalinizace. Je třeba se tedy vzdát metafor a nazývat věci pravým jménem — termíny jako je osobní moc, byrokratizace socialismu apod.

Je jisté paradoxní, že naše teorie si ještě nepoložila otevřeně otázku, co je to stalinismus jako společenský systém a co je jako ideologie. Nechci samozřejmě pokrytecky obviňovat ani sebe, ani své kolegy proto, že to nečinili, protože to dosud nebylo možné — je však třeba to udělat. Jisté se už nevystačí s tím naivním schématem, kdy se provádí mechanické dělení prvků na ty, které jsou ve Stalinovi marxistické, a omyly, jimiž se Stalin marxismu zpronevěřil. Stalinismus jako ideologie je degenerovaný marxismus, je to amalgam marxismu a byzantského byrokratického pragmatismu, amalgam marxismu a předburžoazního myšlení. Stalinismus jako společenský systém je extrémní byrokratizace socialistické společnosti. K jeho rysům patří monolitismus strany, společenských organizací, společnosti jako celku. Důsledkem je potom teroristický režim, který je liberálnější nebo ostřejší podle proměn společenské situace a podle periodicky se střídajících krizí systému a osobní moci. Stalinismus vybudoval obrovské aparáty reglementace společnosti, od bezpečnostního aparátu až po zjevnější nástroje ideologického dozoru. Tyto mohutné aparáty mají a měly samozřejmě svůj samopohyb, něco, co bychom mohli charakterizovat jako falešnou produktivitu. Jakmile jsou vybudovány, začínají samy produkovat předměty své činnosti. Začínají si hledat zaměstnání a kde nemají reálné úkoly, vymyšlejí si fiktivní, jež mají pro společnost katastrofické důsledky. Když nejsou protisocialistické síly, vytváří si je rozbujejí bezpečnostní aparát policejní provokací, když nejsou ideové odpůrci, ideologickou provokací.

KAPLAN: Vždycky se nepřítel našel, ať to byly v padesátých letech politické procesy nebo později spisovatelé či jiní, vždycky šlo o „nepřátele“ téhož druhu. Podoba socialismu, která u nás ještě do jisté míry a po různých úpravách zůstává, se vytvářela v období studené války a nesla na sobě pečeť tohoto politického i sociálního napětí i umělé vyvoláváního. Tento systém měl jeden charakteristický rys, že dovedl vytvářet zdánlivě své existence. Jím si jí zdůvodňoval a prodlužoval svoji životnost.

OPAT: Odpověď na otázku, „jak to bylo možné“, bych začal kritikou termínu „deformace socialismu“, užívaného často při retrospektivních pohledech na léta po Únoru. Sérii chyb a omylů nelze odbyt tím, že šlo o chyby nahodilé. Mám za to, že byly svým způsobem „zákonité“, jejich kořeny byly mnohem hlubší. Není mezi historiky veelku sporu o tom, že zhruba od druhé poloviny 1947 se politika strany orientovala na postupnou realizaci sovětské varianty socialismu v Československu. Od první chvíle to nebylo takto formulováno, ale zcela jednoznačně k tomu došlo po uveřejnění rezoluce Informbyra. Kladu si otázku: Je vůbec možné realizovat v podmínkách konkrétní me sociální systém, jehož principy byly odvozeny ze systému, vybudovaného v podmínkách zcela jiných? Soudím, že normálním způsobem, bez negativních následků pro společnost to možné není. Zvolená varianta socialismu předpokládala hluboké strukturální přeměny společnosti, socializaci všech výrobních prostředků, včetně drobných vlastníků, předpokládala socializaci vesnice. Předpokládala i zcela konkrétní politiku v oblasti kultury i zcela konkrétní mechanismus politické moci. Není, myslím, třeba dokazovat, že kolektivizace vesnice nebyla doprovázena dobrovolným souhlasem a podporou většiny rolníků. Totéž lze říci o drobných vlastnicích ve městech — mám na mysli hořlice, klempíře, malé obchodníky, hostinské atd., nejde mi o kapitalisty ani o střední podnikatele, ale o jiné drobné vlastníky, kteří v době před Únorem považovali KSČ za své spojení a kterým pro budoucnost slibovala garantovat jejich postavení. Takováto koncepce socialismu se nutně musela spoléhat na monopolizovanou politickou moc, na byrokracii, včetně jejích zvláštních oddílů — bezpečnosti, soudů atd. Procesy, postihy vůči jednotlivým osobám, skupinám osob, při nichž bylo použito těch nejdrastičtějších prostředků, jsou svým způsobem extrémní, ale nejsou nahodilé. Teze o postíhování třídního boje, jež tuto praxi zdůvodňovala, se objevila v SSSR v druhé polovině třicátých let, v době čísteck. Tato teze se stala i u nás organickou součástí oficiální politiky a metod vládnutí, se všemi důsledky, které z toho vyplývaly.

Při kritických pohledech na minulost se ozývají občas hlasy: Pozor, abychom při kritice našeho socialismu nezavrhlí socialismus sám! Osobně se domnívám, že tato obava je zbytečná. Analyzujeme-li první dvě léta poválečného vývoje Československa, tedy léta 1945–1947, zjistíme, že v naší době byly realizovány dalekosáhle, pozoruhodné přeměny její struktury ve směru k socialismu a že — a to je důležité — na realizaci těchto přeměn se podílely všechny základní vrstvy společnosti. Konflikty, které se v přístupu k té či oné otázce tehdy objevovaly, a často šlo o velmi ostré konflikty, byly přece jenom zhruba od poloviny roku 1947 vždycky řešeny demokratickými prostředky, cestou kompromisu. Československo bylo v té době demokratickým státem, v němž jedna společenská síla nevyklučovala ze hry druhou. Byl to vývoj, který šel veelku k duhu této republice, jejtému lidu, uznávali to nejen přátelé, ale i odpůrci za hranicemi. V době, kdy bylo možné, aby jako spiritus agens vývoje společnosti vystupovaly všechny její základní síly, bylo možné demokratickou cestou uskutečnit svým rozsahem a hloubkou v tehdejším světě ojedinělé socialistické přeměny. Z toho vyzvojuji: socialismus je vlastně přirozeným vývojem tendencím naší společnosti, ovšem jen socialismus demokratický.

BUDÍN: Guttwald v těch letech hovořil o specifické československé cestě k socialismu. Jsem přesvědčen, že za války a v prvních poválečných letech sovětská politika nepočítala s násilným vnučováním sovětského modelu zemím, které se ocitly v tak zvané sovětské sféře vlivu po skončení války. Stalin připouštěl i jinou formu specifické cesty. Proč tedy došlo ke zvratu? Protože se válečná protifašistická koalice rozšla, začala studená válka, zostřily se rozpory, hrozilo nebezpečí atomového konfliktu atd. Pak to vyvrcholilo Jugoslávií. V letech 1945–1947 byla Jugoslávie jedinou lidově demokratickou zemí, která se přesně řídila sovětským modelem. Vzpomínám, jak jsem přijel do Bělehradu 14 dní před naším Únorem vyjednávat v nějaké úřední záležitosti — jugoslávští soudruzi se tehdy na mne dívali s pohrdáním, a když jsem v jedné chvíli použil výrazu „všechny lidové demokracie“, dostalo se mi odpovědi: „Vy že jste také lidová demokracie? Vždyť vás Beneš všechny zavřel!“ Proč tedy Jugoslávie, budovaná podle sovětského modelu, přesto všechno našla odvahu, postavit se a jít na roztržku? Vysvětlují si to jednak historii jugoslávských národů, partyzánskou válkou, jednak tím, čemu se eufemicky říkalo nacionalismus, co však je spíš národní mentalitou, tou „černoborskou uměností“, a v nemalé míře i zvláštními dějiny jugoslávské komunistické strany. Tehdejší vedoucí jugoslávští komunisté — Tito, Kardeľ, Djilas, Ranković, Moše Pijade, kteří se rozdělili o jugoslávské cestě, nikdy nestrávil delší dobu v Moskvě, nevstřebali v onom slavném hotelu Lux ovzduší Kominterny, ten byzantinismus a byrokratismus, tou slepou víru ve Stalina atd. Jestliže my jsme naopak tehdy opustili svůj československý model socialismu, pak to lze částečně vysvětlit národní mentalitou, odlišnými dějiny KSČ a také ovšem zeměpisnou polohou.

OPAT: I Tito ztrávil počátkem druhé poloviny třicátých let nějaký čas v Moskvě a lze se domnívat, že i on se vrátil jako věrný voják Kominterny. Od konce roku 1937 — s malými přestávkami — je však doma. Za války, v nejkritičtějších chvílích pro národy Jugoslávie vede po čtyři roky ozbrojený boj nejen proti okupantům, ale i četníkům a ustašovcům. To formuje ve vedení KSJ výrazně sebevědomí, národní, partyzánská hrdoť je v poválečné Jugoslávii obecným jevem — osvobodili se z 90 procent sami. V době konfliktu se Stalinem a Informbyrem byli Tito a jeho spolubojovníci nejen v čele vlněné revoluce, ale v roce 1948 už více jak tři roky v čele samostatného státu, jsou silou uznávanou doma a požívají nesmírné autority i ve světě. Neodpovídalo jejich mentalitě ustoupit tlaku zvenčí, vzdát se suverenity. Když o to jde, říkají: Proč? Vždyť nám nejde o nic jiného než Stalinovi.

ČUTKA: Měli bychom si uvědomit, v jakých podmínkách se to, co se v SSSR zrodilo, revolucí konstitovalo. Byla intervence, nesmírně těžké mezinárodní i vnitřní podmínky. Třicátá léta už znamenají přímo vojenské ohrožení fašismem. Pak přichází válka. Její výsledek potvrdil sílu sovětského systému — tento systém moci byl schopen zvítězit nad fašismem. Když jsme tento systém přijímali, pokračovaly komplikace v mezinárodním i vnitřním měřítku — studená válka a těžká hospodářská situace u nás. A když začalo svítat a bylo možno přejít na jiný systém, přišel rok 1956, maďarské události. Proto se tento model u nás udržel až do letošního roku. Je to v podstatě model polovojenský — všimněte si, že i v politické terminologii převládá terminologie vojenská. Donedávna byla ve slovníku na prvním místě kázeň jako jeden z nejdůležitějších pojmů v politice.

Podle mého názoru souvisí s mezinárodní situací i to, co se dnes u nás děje i v mezinárodním dělnickém hnutí. Jestliže se to nazývá dezintegrací tendencí, zdá se mi, že je to jen fiktivní určení všech těchto tendencí, kterých jsme svědky. Podle mne je to o autonomii, o suverenitu. To, že je dnes v Evropě relativní klid, hraje také důležitou roli při posílení autonomních tendencí.

TUČKOVÁ: Přejdeme nyní od obecného ke konkrétnímu. Zejména v současné době se mnoho lidí v souvislosti s rehabilitacemi ptá, jak to vlastně bylo a kdo je hlavním vinník, který má na svědomí několik mrtvých a desítky tisíc postižených lidí.

KAPLAN: Jako historik nejnovějšího období bych chtěl říci, že je ještě mnoho otázek, na něž konkrétní odpověď můžeme a patrně tomu tak bude ještě dlouho. Odpovědi leží zavřeny v tajných archívech ministerstva vnitra u nás i za hranicemi. Zřejmě se historiografie k nim dostane — dostane-li se k nim vůbec někdy — až po desítkách let. Kdybychom si měli říct, jak to začalo, existují podle mého názoru dva základní momenty. Především — a to je dnes celkem známo — to byly tlaky zvenčí. Od prvního zasedání informačního byra na podzim 1947 to tlaky víceméně politické, po roce 1948 dostávají už výrazně ostřejší ráz — dopisy Rákosiho Guttwaldovi, od polské bezpečnosti a přirozené i ze sovětské bezpečnosti. Tyto tlaky nadále rostou a dosahují výrazného vrcholu na počátku padesátých let, kdy to už není třeba,

protože v celém socialistickém táboře byla nastolena atmosféra, v níž už politikové považovali za běžné hledat a stíhat nepřátele mezi bývalými přáteli, soudruhy a dlouholetými spolupracovníky. Politické procesy se zdály přirozenou věcí a je známo, že tam, kde jich nebylo, se objevovali, že nepřátele nejsou. Nebylo by ovšem správné hledat všechno jen v zahraničních vlivech, i když je samozřejmě nechci podceňovat. Je pravda, že sem bylo vneseno mnoho politických momentů, které byly v rozporu s tradiční československou politikou a které se rozcházely s československou realitou, ať už jde o teorii zostřování třídního boje nebo například o pojetí demokratického státu, které se neshlazuje s naším tradičním pojetím založeným na určité dělbě a kontrole moci. Procesy pochopitelně měly i své vnitřní zdroje, které nelze popírat. Jedním z nich byla přestavba politického systému na monopol jedné strany a princip převodových pák. V tomto systému se během doby, kdy strana bojovala o moc, bezpečnost nejednou vymkla politické kontrole. Skutečnost, že se politické kontrole vymyká jedna z nejmocnějších složek současnosti státního aparátu, pochopitelně umožnila (???) vyrábět politické procesy. S tím samozřejmě souviselo i to, že jak ve státním aparátu, tak zejména v bezpečnosti působili sovětští poradci, kteří k nám vnašili způsoby umožňující přípravu politických procesů.

Druhým vnitřním zdrojem bylo jisté sociální napětí a hospodářské potřeby, které na počátku padesátých let Československo prožívalo. Bylo to období základních přeměn československé ekonomiky, kdy v zemi vzniklo i v sociálním postavení lidí velké napětí a kdy politické procesy mohly působit do jisté míry jako ventil. V historii procesů existují dvě základní fáze. První od počátku 1948 do konce 1949: Jde o případ spojený s Maďarskem, potom případ Čedok (Pavlík), politické procesy proti představitelům jiných politických směrů – Horáková a biskupové. Tyto procesy, které jsou zajisté také tragické, nebyly tak velké svými rozdíly do vyjasnit, protože lidé, kteří tam byli, si nevzpomínají. V roce 1949 se sešel sekretariát Informbyru v Bukurešti. Když jsem s lidmi, kteří tenkrát reprezentovali Československo v Informbyru, hovořil, říkali, že takový orgán nikdy nevolili. Tohoto zasedání se za naši stranu zúčastnil Ladislav Kopriva a referoval potom na předsednictvu ÚV. Z takových zasedání se obvykle nedělají zápisy. Zachovalo se však usnesení předsednictva o tom, že se zpráva L. Koprivě bere na vědomí a k ní je přijato rozhodnutí se dvěma body:

že Kopriva podá na nejbližším zasedání ÚV zprávu o ostrážitosti a bdělosti (jde o únorové plénum 1950), že se prozkoumají patřičné materiály a vyvodí důsledky. Za několik měsíců začíná první šetření a rodí se počátek prvního politického procesu. Na začátku 1950, na zasedání předsednictva ÚV KSS, Slánský říká, že na základě doporučení orgánu Informbyru – zřejmě tím myslí právě onen sekretariát – strana prověřila minulost některých vedoucích soudruhů a došla k závěru, že Clementis má ve své minulosti určité kazy. Zřejmě se myslelo na Paříž a na jeho postoj k sovětsko-německému paktu 1939. Na základě toho dochází k návrhu na odvolání Clementise z funkce. Z té doby se zachovala korespondence mezi Clementisem a předsednictvem. Je neobvyčejně smutná, neboť je z ní jasné, že jde o vytvoření případu; Clementisovi se totiž dáváji za vinu věci, které už tenkrát musely být známým vyvatitelné. Například, že byl členem Slovenského výboru v Londýně za války, že to bylo v rozporu s politikou strany, že byl členem londýnské Státní rady, a to prý také proti vůli strany. Clementis na to odpovídá, že jde o omyl, že nebyl členem slovenského, ale Slovenského výboru, že tam byl z pověření stranické organizace v Londýně, že nebyl členem Státní rady, ale právní komise Státní rady a podobně. Domnívám se, že si Clementis uvědomoval, od čeho, protože v dopisu uvádí, že mu už Vyšinskij a Molotov na zasedání OSN ani nepodali ruku...

TUČKOVÁ: A přesto se vrátil z Ameriky domů, protože pořád ještě věřil.

BUDÍN: Stalo se prý toto: Koncem roku 1947 byl Clementis v Gottwaldem v Moskvě a jednání jako obvykle skončilo hostinou u Stalina, která trvala až do rána. Stalinův lékař doporučil Gottwaldovi, aby to neprotahovali, protože Stalinovo zdraví to nedovoluje. Kolem třetí hodiny tedy Gottwald navrhl, že se půjde domů. Tehdy se však dostali do nejlepšího Clementis se Stalinem, seděli vedle sebe a zpívali – Clementis slovenské, Stalin gruzinské písničky. K loučení došlo teprve později. Stalin chvilku Clementise za písně a náhle řekl: „Ale v roce 1939 jste se postavil proti nám.“ Clementis rázem vystřízlivěl. Byl to pro něho šok. Pokoušel se vysvětlit, že byl tehdy izolován a nechápal souvislosti. Stalin se mu poďával do očí: „Měl byste být za to zavřen, ale to nic, umíte pěkně písničky.“ Clementis potom vykládal v Praze přátelům, že to byla pro něho katastrofa, že už to má za sebou, že je všechno zapomenuto, jak to však skončilo, víme.

KAPLAN: Přesto jsem přesvědčen o tom, že většina soudruhů ve vedení strany věděla, oč jde. Velká část z nich prožila podobné procesy v Moskvě a měla z tohoto období bohaté zkušenosti. Proto se mi také zdá pravděpodobné, co v dopise Gottwaldovi z vězení napsala Taussigová. Říká, že snahou Slánského bylo, a že to měl snad i říci, udržet procesy na rovině Clementis – Švermová – Šling. I já se domnívám, že byla snaha, aby se to nerozjelo. Ovšem sovětští poradci i některé československé členové komise stranické kontroly říkali, že nepřítel sedí ještě ve vedení strany a ten nepřítel zřejmě, podle jejich verze, nebyl nikdy jiný než Rudolf Slánský a skupina kolem něho.

Nemá, myslím, dnes už smysl rozebírat osudy jednotlivých lidí, jsou známé, ale chtěl bych se vyjádřit k otázce viny. Domnívám se, že politické procesy vyráběla část bezpečnosti (a to skupina pro potravní nepřátele uvnitř strany), že politické vedení tyto procesy ideově zdůvodňovalo a schvalovalo a soudy prováděly. Při čemž iniciativa v jednotlivých případech mohla vycházet z kruhů politického vedení či soudů.

TUČKOVÁ: Při hledání viníka jsou zřejmě mezi lidmi hlediska trochu posunuta – alespoň v dopisech kladou čtenáři hlavní vinu justici. Možná, že tu působí i naše tradice, která vždycky justici stavěla na významné místo.

BOČEK: Tato oblast je dnes skutečně pro nás víc než živá. Absolvoval jsem například diskusi Kriminální společnost, kde vůbec nešlo o kriminalitu, ale o rehabilitace, o Strahov, o Šejnu, čili o záležitost, které jsou v současné době mimořádně citlivé. Rehabilitace – za tím se skrývají hluboce zasažené lidské osudy. Myslím, že charakteristika, že bezpečnost vyráběla procesy v symbióze s politickým vedením je v zásadě správná až na to, že některé osoby byly zatčeny, aniž bezpečnost vůči nim měla z oblasti operativně agenturní jakékoli poznatky. Teprve potom, když byl člověk zatčen, se hledalo, z čeho má být obviněn. Dnes je to obrovské množství případů, sama bezpečnost se požírala vnitřními spory a jeden druhého likvidovala. Ve fázi, kdy došlo k zatčení Šlinga a na to navázalo zatčení Švermové, se zdálo, že vyšetřování začíná stagnovat. Ovšem ve vyšetřovacím procesu byla zapojena spousta lidí, kteří – byla to také záležitost jejich kariéry – teď měli obrovskou životní příležitost objevit ještě někoho dalšího, který by stál dokonce výše. My asi nikdy nedáme dohromady – a je mi to líto – celou škálu příčin a motivací, které vedly k zatčení Slánského, protože tam byly jak příčiny vnější, tak i velice komplikované a různorodé příčiny vnitřní. V této době začaly orgány bezpečnosti shromažďovat materiál a vyslyšet svědky nebo obviněné – užijí státní bezpečnostní terminologie – „na“ Slánského.

Lidé ve vyšetřovací vazbě byli ve velmi zdemocivaném stavu, psychologicky i fyzicky. Stačilo, aby vyšetřovací orgán někoho naznačil a zatčený už proti němu vypovídal a dokonce si věci vymýšlel. V některých výpovědích do té doby zatčených osob se říkalo: To bylo dohodnuto se Slánským. Šlo o běžné, z hlediska zákona naprosto nezavadné jednání. A to stačilo k tomu, aby orgány bezpečnosti začaly shromažďovat materiál. Tenkrát byla pozice Slánského ještě velmi silná. Sám Kopriva zastával názor, že Slánský je nedotknutelný. A tehdejší sovětský poradce byl odvolán Stalinem právě proto, že důkazy vůči Slánskému nebyly spolehlivé.

Je anomální, že někteří lidé byli pozatýkáni jako spiklenci proti Slánskému, ale zůstali ve vazbě i v době, kdy Slánský byl odsouzen pro protistátní činnost. Čili byly tu úplně protikladné rozsudky. Známe případ jednoho zpravodajského důstojníka, který byl odsouzen pro kontakty se západní rozvědkou, přičemž tyto kontakty byly uskutečněny na příkaz naší zpravodajské služby. Dostal třest smrti. Krátce na to byl odsouzen náčelník zpravodajského oddělení ministerstva národní obrany, rovněž k trestu smrti za to, že prohlásil, že tento člověk nebyl československým zpravodajcem. Oba rozsudky platily do roku 1963.

Mnozí vyšetřovatelé později přiznávali: Zatkli jsme určitou osobu a aby se našel důvod, využívalo se sebekritiky. Nosil se „nedostatek bdělosti a ostrážitosti“; ve vazbě psali lidé životopisy a na základě nich se proti nim konstruovala obžaloba. Procesy byly do značné míry takto vyráběny a orgány bezpečnosti o tom věděly.

TUČKOVÁ: A věděly o tom také justiční orgány? Soudcové a prokurátoři?

BOČEK: Troufám si tvrdit, že tu byly tak vážné signály, že u trochu zkušeného soudce a prokurátora nemohlo být pochyb, že procesy jsou inscenovány. I když si o soudcích a prokurátorech klíčových procesů nemyslím, že byli scenáristy a režiséry této hry, byli jejími důležitými hráči. Všichni obvinění znali své protokoly nazpaměť. Soudce ani prokurátor nesměl uhodnout o otázky a jak byla položena v tak zvaném soudním protokolu, tak musela být položena i při hlavním líčení. Prokurátoři neměli možnost s obviněným mluvit a fakticky nedělali nic jiného, než že převzali hotový text obžaloby; upravovaly se v něm maximálně dílčí formulace. Pro centrum tomu obžaloba například dělal vyšetřovatel Doubek, který vůbec neměl právnícké vzdělání. Nebylo tomu tak v ostatních případech, ale i v nich přijímali prokurátoři většinou obžaloby hotové. Obhajoba byla prakticky zlikvidována a i když obháječi měli teoreticky právo, neměli možnost se zeptat, protože to znamenalo okamžitě z procesu vypadnout. Známe případ soudce, který v souvislosti s centrem prohlásil, že si nedá vzít, aby nekládl otázky. Sotva domluvil, bylo mu sděleno, že v centru soudit nebude.

TUČKOVÁ: Byl stíhán?

BOČEK: Ne. Já jsem sice četl výpovědi některých vyšetřovatelů, že byly připraveny zatykače na soudce a prokurátory v centru pro případ, že by sešli, ale nemohu tuto zprávu prohlásit za zcela autentickou. Ve hře byly i znalecké posudky. V centru například znalci – národohospodáři podávali znalecký posudek zejména o činnosti Frejky, Löhla a Margolia. Četl jsem pak další zcela odlišné posudky z roku 1956 a 1963, kdy se dělala revize.

Výpovědi proti Slánskému vyráběly orgány bezpečnosti. Gottwald tomu v první fázi nevěřil, dokonce tehdy tomu nevěřil ani Stalin. Dochází k červnové Čepičkové cestě do Moskvy, o které nic nevíme, a pak se opět objevuje tendence soustředovat materiál na Slánského. To už je podzim roku 1952. V září se vyšetřování na něho vysloveně orientuje. Koncem října nebo v polovině listopadu přichází dopis „Velkému Metaři“, který je tím jazyčkem na váze – přítom dopis sám v originálu neexistuje...

KAPLAN: ... vyrobila ho asi tajná služba ...

BOČEK: Fakt je, že tento dopis Velkému Metaři byl posledním signálem, na jehož základě došlo k rozhodnutí, že Slánský bude zatčen, protože se dospělo k názoru, že „Velký Metař“ je Slánský. Myslím, že jedna z příčin procesů byla koncentrace moci v rukou státní bezpečnosti. To do dnešního dne nebylo odstraněno, pořád bylo vyšetřování a výkon trestu prakticky v rukou bezpečnosti. To znamená, že vyšetřovatel má možnost říci vyšetřovanému a nemusí ho ani mlátit: „Poslyšte, vy nám přijmete zkrátka stejné do rukou a my si to s vámi doveďme vyřídit.“ Znesnadnil život člověku ve výkonu trestu není velkým kumst. A nemusí jít ani o politický proces. To, co rovněž umožnilo politické procesy, byla tak zvaná kabinetní justice, protože soud ve skutečnosti nebyl soudem. Dostával takřka hotové rozhodnutí předem a neustále na něj některé orgány působily. Nebyly snadné a vždycky jasné ani v poslední době.

TUČKOVÁ: I o to dnes půjde, aby se to co nejrychleji změnilo.

SOCHOR: Fakt je, že revizí procesů jsou otřesení, ale myslím, že otřesenější je, jak se věci opakují: od role prokurátorů, soudců, po roli samotných obžalovaných, po metody konstrukce těch provokací apod. Když si vezmeme Vyšinského nebo Urválka, prokurátora v našem procesu se Slánským, a postavu tohoto druhu z francouzské revoluce Fouquiera-Tinvilla, zjistíme stejnou teroristickou logiku, podsouvání, dělání teček nad i, což je okřídlený výrok Vyšinského. U všech těchto smutných postav dějů

zjistíme tutěž primitivnost argumentace, urážlivý slovník vůči obžalovaným, všem je podsouváno, jsou agenti cizí moci a špióni — Robespierovi, Dantonovi, Bucharinovi atd. Je to stejné v procesech ve francouzské revoluci, ve velkých sovětských procesech i v našich. Otěsně je, že se znovu, do nejmenších podrobností, opakují tytéž věci, které už byly historicky popsány.

TUČKOVA: Teď se to znovu opakovalo na Kubě.

SOCHOR: Existuje jedna pozoruhodná kniha, známá na celém světě kromě u nás, román Artura Koestlera „Tma v poledne“, která popisuje přesně mechanismus sovětských procesů v druhé polovině třicátých let, logiku vyšetřovatelů, soudců, prokurátorů, obžaloval kteří se stávají spolupracovníky vyšetřování i obžaloby. Samozřejmě, Koestler je ex-komunista, člověk, který změnil své názory a stal se renegátem. Nemohu souhlasit s jeho světovým názorem, s jeho kontrapozici komise ale jóžina, v níž vyúsťuje celá jeho filosofie, ale nemohu popřít zajímavost té knihy jako deskripcie mechanismu procesů, psané v roce 1939, kdy Koestler neměl k dispozici ani archiv, ani výsledky justičních rehabilitací, ani výsledky politické destrukce stalinismu. Nejtragičtější je, že o deset let později se tyto věci znovu opakují s jakousi silou přírodního zákona.

Marx kdysi srovnával francouzskou revoluci se Saturnem, který požívá své děti a předpokládá, že socialistická revoluce se vyvine těmto tragickým následkům. Zatím ovšem socialistická revoluce ve všech zemích, i když ne všude se stejnou intenzitou, se buďto vyrovnala francouzské revoluci nebo ji dokonce v této saturnské úloze předčila. Socialismus si nevytvoril mechanismus, který by zabránil těmto tragediím.

PREČAN: Když si odmyslíme to, co dělá XX. století dvacátým stoletím, to, čím se liší „monstre procesy“ 30. a 50. let od každodenního průvodu ke guillotíně a od obyčejného usekávání hlav, docházíme k tak zvanému revolucnímu teroru, který hraje svou úlohu při formování každé revoluční společnosti. Soudruh Kaplan — a jsem mu za to vděčný — vzpomněl toho, že o politických procesech nemůžeme mluvit jen jako o procesech vedených proti komunistům, ale že začaly proti bývalým politickým protivníkům. Podobně to bylo i ve francouzské revoluci: nejdříve royalisté, potom girondisté, a nakonec jakobíni mezi sebou. Z hlediska vnitřního pohybu a automatismu revoluce sehrály procesy svou úlohu i v tom, že byly prostředkem ideologické manipulace společnosti, že byly nástrojem sjednocování strany a společnosti k určitému cíli, v určitém duchu, nástrojem výchovy k disciplíně. Je to jakási velkolepá autodafé — aniž ji snad inscenátoři vědomě organizovali — která měla vést k upevňování víry v každém z potenciálních hříšníků, v každém z komunistů. Revoluce chce mít vždycky adresného nepřítele, adresný cíl, adresného viníka potíží. K procesům dochází v době, kdy se projevují krizové jevy v oblasti politické a hospodářské jako následek rychlého prosazování sovětského modelu socialismu v čs. podmínkách. A všechny změny ve struktuře společnosti mají být navíc provedeny rychle, protože se počítalo, že nejpozději do roku 1955 pravděpodobně dojde ke světové válce a každá socialistická země na to měla být vnitřně připravena.

TUČKOVA: Já myslím, že tato autodafé také měla ohlas. Mladí lidé nám dnes vyčítají: jak jste tomu mohli věřit? V závodech tehdy podepisovali rezoluce, že by měli višet ještě ti a ti, jak to, že nevíš i v London. Do značné míry tomu lidé v té době podléhali.

HONZÍK: Roku 1952 jsem seděl u ampiónu a věřil i nevěřil. Byly tam některé nelogické věci, jako třeba tvrzení o malých botách, které prý měl Slánský Švermovi půjčit. Na druhé straně jsem si nedovedl představit, proč by právě tito funkcionáři, kteří prošli lecčím, přiznávali to, co přiznávali. Dnes už víme proč. Zamýšlím se nad tím, jak se z příslušníka revolučních zástupů může stát příslušník hysterického davu. Několikrát, někdy méně, ale prošly tím statisíce komunistů. Z hezkého pocitu nastupovat na 1. máje 1946 nebo 1947 jako součást avantgardy až po účastníka schůze, která v daném případě sice neodhlasovala (ale původně měla odhlasovat), aby i tih, kteří v procesu nedostali trest smrti, viseli. Většina lidí proto nemluvila ani ze strachu, ani z kariérismu, nýbrž zdánlivě z lepších pohnutek — snad to byla psychóza anebo dokonce přesvědčení. Myslím však, že v tomto případě je přesnější mluvit o psychóze. Kdy však přesvědčení přechází v psychózu, to nevím.

Proč jsme byli ve velké většině tak relativně snadno manipulovatelní? Neř pravda, že by všichni komunisté byli roku 1948 tak naivní, aby všechno přijímali s absolutním nadšením. Člověk si uvědomoval, že se vzdává různých důležitých svobod, předpokládá intelektuální práce, jenomže se domníval, že se jich vzdává dočasně a ve jménu něčeho podstatnějšího. Něčeho, co umožní prostým lidem lépe žít a co vytvoří perspektivu pro lepší intelektuální práci. Ale pak najednou nastal moment, kdy se začal vzdávat mnoha věcí, kterých se nikdy vzdát nelze.

Domnívám se dokonce, že tento typ rezignace na vlastní kritické myšlení a na vlastní postoj, tento typ podřizování sebe sama zájmům celku apod., byl zřejmě jednou z příčin toho, čeho jsme byli svědky zejména v procesech s komunisty. Ti lidé se ve svých funkcích jistě dopustili nejedné chyby — a kdo žil konec 40. počátek 50. let, ví přece dobře, jak poměrně snadné bylo pak přimět člověka, aby si sám své chyby napravoval, aby se viděl neobjektivně černě. Dařilo se to i při pouhém kádrovém řízení, tím spíše se to muselo dařit u lidí, kteří si pod tlakem Koptřova a Bacilkova vyšetřujícího aparátu sami sebou přestali být jisti.

Přichází mladá generace, která by jistým způsobem měla být „očkováná“, aby si při větším smyslu pro kolektivitu, pro potřeby nadsobních celků zachovala osvicenský způsob myšlení, úctu k individualitě, včetně k té vlastní. Tak, aby se ideály osvícenství mohly uskutečňovat, aniž by lidé museli chodit pod guillotinu, ale reálně nebo symbolicky. To je jedna z věcí, která se nedá, myslím, zaručit institucí, ale jít musí být systém nápomocen — aniž zbaví každého člověka osobní odpovědnosti. Aby z povědomí komunisty zmizelo, že se musí vzdávat sám sebe, aby mohl být dobrým komunistou.

PREČAN: Chtěl bych položit otázku trochu obecnější: Kdo byli lidé souzení v oně druhé fázi, když už šlo o členy strany? Byli nositeli jiné politické koncepce, zastávali jinou linii, představovali si jináč socialismus? Proč se do toho dostali, že často velmi iracionální. Pravda, u řady lidí se sledujeme s tím, že v určité etapě nesouhlasili s tím či oním opatřením — například Švermová měla námitky proti rychlé kolektivizaci. Avšak vcelku to bylo náhodné — zdá se mi, že tyto náhodnosti se vyniká jediné případ hlavních osobností v procesu proti tak zvaným buržoazním nacionalistům.

Je strašně tragické, že lidé byli popraveni, odsouzení na doživotí, že třeba jim vrátit čest a říci, že jsou nevinní. Ale pro hlubší pochopení považují za nezbytné si uvědomit, že to byli lidé, kteří pomáhali systému, který je poohltil, uvést v život. Že byli v jisté fázi vývoje jeho součástí, oporou anebo i ideologickými nositeli. A že to byla často náhoda, jestliže se nedostali do role svědka, ale obžalovaných.

BOČEK: Myslím, že tato teorie je nebezpečná. To je ona teorie mlyna a zažil jsem ji tolikrát, že se jí obávám...

PREČAN: ...nešlo mi o Novotného „mlyn“? Myslel jsem svou otázku obecněji: zda třeba Slánský a jiní měli na mysli jiný socialismus...

KAPLAN: Nikdo z nich...

KOSTROUN: Nebudeme se přít o podíl jednotlivých, později i popravených lidí, na budování socialismu. Tady jde spíš o to, z jaké pozice se otázka mlyna a mlynáře a roztačením mlyna klade, jestli z hlediska obhajob systému, jako většinou kladena, když část vedení strany neměla chuť rehabilitaci provést do konce, anebo jestli se klade v zájmu historické pravdy.

OPAT: Je skutečně velmi tragické, že někteří lidé, kteří na začátku zakládali bezpečnostní „trojky“ a plnili tak kolektivně přijaté usnesení, byli jimi nakonec sami semletí. Když je to začíná mlít, nechápu ovšem, oč jde. To je právě ona tragika, na jejímž začátku bylo vylučování demokratických principů ze života společnosti. Napřed parlament, pak státní orgány a instituce, potom je vylučován systém kontroly uvnitř strany samotné a tím vším se dává do pohybu mechanismus, který nakonec neovládají ani ti, kdo mají největší část moci v rukou.

BUDÍN: Mluví se o nahodilosti ve výběru obžalovaných. Ale to bylo pravidlo, byla to teorie amalgamu. V procesech se vždycky na lavici obžalovaných ocitli lidé, kteří neměli spolu nic společného a velmi často zastávali protichůdná stanoviska. Tak se i v našich procesech například ocitli Clementis vedle Londona a Hajdů, kteří byli na ministerstvu zahraničí jeho největšími oponenty. Byli tam Reicin i Šváb, kteří byli agenti sovětské bezpečnosti. Kdyby byl Stalin živ ještě pět let, potom by se na lavici obžalovaných určitě ocitli i Koptřa, Bacflek a Čepička. Takový je logický vývoj.

OPAT: Přece jen bych viděl v procesech určitou logiku. Vzpomínám na jeden projev Trockého před komisí stranické kontroly z poloviny dvacátých let. Bylo mu naznačeno, že bude souzen v zájmu revoluce. A on říká: Podle které fáze? Podle té první vzestupné fáze, nebo podle termidoru? V obecné rovine se mi to jeví tak, že moc vzešla z revoluce pracuje napřed k upevnění moci třídy anebo části třídy, ale netrvá příliš dlouho, a pak už nejde o upevnění moci třídy, ale upevnění moci skupiny nebo třeba i jednotlivce. Nemělo by nám uniknout, že naše procesy se odehrávají v období studené války. Pořád je takové: Nejdříve bývalí političtí odpůrci, potom, když studená válka vyžadovala „semknout řady“, objevuje se konflikt Stalin—Tito. Úderý, který v jednotlivých stranách směřují proti určitým lidem a skupinám uvnitř strany, jsou vedeny pod heslem boje proti buržoazním nacionalistům. Není náhodné, že jedním z prvních byl Gomulka, který si dovolil pochybovat a mít výhrady proti postupu vůči Titovi a Komunistické straně Jugoslávie. Buržoazní nacionalismus, titoisms se potom jako zločin vytýkal v procesech v roce 1952, a to nejen v případech slovenských komunistů. Úsilí o pevné držení tábora a uvnitř země o pevné držení moci zasazuje preventivní úderý všude tam, kde mohla existovat potenciální možnost odporu. To jsou ti „spaněláci“, „londynčtí“ apod. Pokud jde o proces v roce 1952, neměli bychom zapomínat na jednu vážnou mezinárodní souvislost: V roce 1948 vzniká na základě rozhodnutí OSN stát Izrael, mimo jiné také z iniciativy socialistických zemí. Vytváří se situace, kdy se v zahraniční politice socialistických zemí jeví účelným přehodit karty...

BUDÍN: — a to trvá do dnešního dne...

OPAT: ... na arabský svět. Tato souvislost není vykonstruována, různí tak zvaní agenti mají vazbu na Izrael. Tedy: V rámci zdánlivě nahodilosti je určitá „železná“ strategie.

PREČAN: Je třeba vidět jedno: Jestliže z hlediska vnitropolitického mají procesy vytvořit monolitní společnost, z hlediska sovětské politiky mají vytvořit monolitní socialistický tábor a hrát ukázkující úlohu vůči vedení komunistických stran v jednotlivých zemích. Takový proces proti Slánskému vedl mimo jiné k ukázkování Gottwalda.

SOCHOR: Chtěl bych se vás, soudruhu Bočku, na něco zeptat: Jaká byla morální úroveň a intelektuální obzor ne řadových vyšetřovatelů, ale jejich šéfi, jako byli Doubek a Kohoutek?

BOČEK: O jejich morálce mohu říci málo, pokud se sami jeden druhého nenahrávali na magnetofonový záznam, nevíme o tom. Jejich kvocien inteligence byl často na dolní hranici a také jejich znalost marxismu praubohá. Operativní agentura byla mizerná. Pozornost byla zaměřena jen na nepřítele ve straně, spousta nepřátel mimo stranu unikala pozornosti a mohla skvěle pracovat. Takováto bezpečnost naletěla na všechno, každou neproverěnou operativní agenturní zprávu brala za svou. A obávám se, že na vnitru byly změny provedeny v nejmenší míře. Pokud vím, byli do dnešního dne za protizákonné činy z celého vnitru odsouzeni čtyři lidé.

SOCHOR: Když jste se setkal s těmito lidmi jako se svědky, jaký byl jejich postoj k jejich bývalé činnosti? Považují se za pouhý nástroj, anebo přiznávají nějakou iniciativu?

BOČEK: Především říkají, že všechno, co udělali, dělali v zájmu strany. Za druhé, že ke všemu, to je k mlácení, „Jlapákům“ atd., dostávali pokyny od politických orgánů a od sovětských poradců. Je pravda, že někdy v roce 1950 bylo školení, na němž se skutečně mluvilo o možnosti použití fyzického násilí. Já jsem tam pochopitelně nebyl, ale tvrdí to celá skupina vyšetřovatelů.

SOCHOR: To je známo už z předválečných let. V Chruščevově řeči se mluví o telegramu Ždanova, Molotova a Stalina z Krymu. Velké teroristické procesy z let 1936—1938 měly dopad v každé republice, oblasti a okresy. Někde v NKVD se asi našli svědomití lidé a bouřili se proti použití tortury. Žádali vysvětlení od ústředního výboru. Tato trojka v čele se Stalinem odpovídá, že jsou to nemístné úvahy, protože je zcela běžné, že imperialistická policie mučí hrdině bojovníky proletariátu. Proč bychom tedy — odpovídá Stalin — měli být více humánní proti vzteklym psům imperialistických rozvědek?

TUČKOVA: Našel se u nás někdo, kdo měl konflikty se svědomím a odmítl vykonávat tuto práci?

BOČEK: Našli se. A tito lidé většinou zmizeli.

TUČKOVA: Na závěr naší besedy bychom se měli pokusit odpovědět na nejdůležitější otázku: Jak zamezit, aby se něco podobného mohlo opakovat?

BOČEK: V našem oboru se dostává popředí otázka morálky soudců. Můj názor je, že ten, kdo ve spravedlnosti vědomě selhal, může dělat cokoli, dokonce na lépe placeném místě, ale nechť už nikdy nedělá spravedlnost. Je to riziko. Možná, že tito lidé by v případě, kdyby byli řekli „ne“, riskovali sami sebe, ale proto je soudcem a zastává místo soudce, vyžaduje osobní si statečnost. Kdyby byl systém v pořádku, pak by této osobní statečnosti nebylo třeba a nikdo by z toho, že nějakým způsobem rozhodoval, nevyvozoval pro soudce kádrové nebo politické důsledky. Nedejme si iluze, že rokem 1954 nebo rokem 1956 tento tlak na soudce a jejich rozhodování skončil. To by byl naivní pohled a neodpovídá by pravdě. Zastupoval jsem například přibuzného Slánského, který byl původně souzen pro velezradu, pak byl propuštěn. Dejme tomu, že soudce, který to soudil v roce 1953 riskoval, že bude zatčen (nejsem si tím docela jist, protože nešlo o hlavní proces), ale v roce 1956 už soudce, který rozhodoval v této věci, neriskoval nic víc, než to, že bude odvolán ze své funkce. A po roce 1963 už tento soudce neriskoval skoro vůbec nic a přesto k takovému omylům docházelo. Jsem to, aby vyšetřování bylo odděleno od bezpečnosti, aby vězeňství dostalo ministerstvo spravedlnosti i pro to, aby soudce byl volen — a to doživotně — aby neměl po čtyřech letech obavy, jestli se nebudou líbit okresnímu tajemníkovi strany, že ho vyhodí.

Fakt je, že někdo nás odpovědnosti nezabaví a my se jí ani zbavovat nechceme. Dnes, kdy došlo na rehabilitace, jsou všichni pro, ale já jsem zažil, že někteří měli donehdávána k rehabilitacím jiný vztah. Nemí přece žádné tajemství, že po roce 1963 bylo další provedení rehabilitací zmrazováno a ne proto, že by si to byl vymyslel Nejvyšší soud. Viděl sem návrhy soudců Nejvyššího soudu, kteří navrhovali, aby byla podána stížnost pro porušení zákona. Nestalo se tak.

TUČKOVA: Je vůbec v našich silách, abychom všechno uvedli na pravou míru a prošetřili celou tu hromadu, která před námi leží? Máme i v redakci zkušenosti s tím, že se hlásí i takoví, kteří byli odsouzeni právem pro šmelinu, pro různé machinace — a kdo se v tom po tolika letech vyzná, kde bylo ukrýváno a kde ne?

BOČEK: Jsou tři skupiny případů se specifickými rysy: Politické procesy, které jsou do značné míry vyřešeny. Ovšem je rozdíl mezi soudní rehabilitací a rehabilitací občanskou a stranickou. Dále je velký objem rozsudků, které na běžícím pásu vyráběl státní soud. Dávaly se dohromady třeba třicetičlenné skupiny a rozhodovalo se velmi zjednodušeně. Také toho, co převzaly krajské soudy, je obrovský objem a v krátké době to nezvládneme. Pak je tu zvláštní skupina tzv. zemědělských procesů. Nemám na mysli ty vysloveně kulacké, ale takové, kdy třeba někdo nechtěl do JZD, a tak se na něho např. zjistilo, že se nedovoleně ozbrojil. Netrvdlým ovšem, že všechno — a to by byla druhá krajnost — co se odehrávalo u státního soudu, je možno a limně zbourat. To by bylo to nejhorší, co by se mohlo stát, protože sami vidíme, že rada diverzantů a sabotérů byla souzena právem. Potř je v tom, že se rehabilitace nedodělala v roce 1956. Tehdy bylo ještě všechno živé — od té doby uplynulo 12 let důkazy se dávají těžko dohromady a ani archiv není tak úplný, jak by se dalo doufat.

KAPLAN: Politická intervence v soudních procesech zachycena není?

BOČEK: Přirozené, že ne. Bude to vůbec obrovský problém. V politických procesech jsou snad už věci po soudní stránce z velké části dořešeny, ale nikoli po stránce stranické a osobní.

ČUTKA: Myslím, že je skoro bezpředmětné pro budoucnost i pro současnost obviňovat lidi, podléhající se na procesech, z nemorálního jednání. Počínajíc těmi, kteří byli akty až k těm, kteří zvedali ruce pro rezoluce, budou tvrdit — a možná právem — že jednali podle svého přesvědčení. Je tu však jeden důležitý moment: Mnohý z nich, ve chvíli, kdy se měl vzpřítit proti činnosti, která neodpovídá morálce, si musel položit otázku: Co bude se mnou? A když neměl žádné právní ani jiné záruky, že ještě bude člověk, když se proti tomuto systému postaví, těžko se mu rozhodovalo pro morálku. Z toho jasně vyplývá, že je to věc politického systému, záruk, které dává lidem a dokud tyto záruky nebudou, můžeme sice apelovat na morálku, ale nebudeme mít jistotu, že se podobné věci nebudou opakovat.

KOSTROUN: Nejsem historik, ale jako člověk, který se aktivně účastnil politického dění, si kladu otázku, jak byla strana budována nejen po roce 1948, ale už od třicátých let. Strana je předvoj dělnické třídy a má být proto budována jako mozek, který je schopný vytvářet určitou koncepci a to realizovat. Myslím si, že stranu je možno si představit dvojnásob: Jako prostředek a nástroj moci a na druhé straně jako společenství lidí, kteří jsou momentálně tím nejlepším, co je schopno společenství, v němž strana působí, nabídnout. U nás byla podle mého soudu strana budována jako prostředek moci, možná, že byly dvě alternativy. Podle toho, co se dělo už v třicátých letech například v oblasti kultury, je patrné, že tu byl dvojitý model strany. Tady ovšem to někde začíná: Aby mohla strana plnit svou funkci nástroje moci, musí si vybudovat převodové páky, což nejsou jen organizace, odbory atd., ale i bezpečnost a celý systém mocenských nástrojů, které pak pracují v jejich intencích a realizují její záměry. Zažil jsem a zblízka poznal konkrétní fázi jednoho obrodného procesu už kolem roku 1963, kdy velice zesílil vliv těch členů strany, kteří se proti tomuto systému postavili. Narazili na vybudované prostředky, především stranický aparát, který byl schopen za určitou dobu tuto vlnu paralyzovat. Myslím, že hlavní problém je ve straně samé, že nejde o to, jaký je — řekněme — systém jednotlivých ministerstev, ale především na tom, jak je organizována strana. Z tohoto hlediska nemůžeme ani dnes být přehnanými optimisty, protože ve straně samé je dnes ještě mnoho — aspoň kvantitativně — mocných sil...

ČUTKA: ...disciplinovaných vojáků strany...

KOSTROUN: ...dá se to takhle obrazně říci — jejich samotná existence je přímo vázána na minulý model strany a společnosti, který tu nazýváme deformací. To není žádná legrace, protože jestliže proti tomu není nebo nebudou postavena druhá alternativy, pak je možná — snad za delší dobu, než tomu bylo dříve — restaurace těch metod, které tu už jednou byly.

ČUTKA: Vidí: „Až se páni profesori vypovídají, dostaneme to znovu do ruky a pak uvidíme!“

OPAT: Dívám-li se dozadu na zhruba 23 let od května 1945 a na 20 let od Února setkávám se s třemi typy socialismu: první z let 1945—49, druhý je ten následný, který sahá až do lednového pléna 1968, třetí je onen, k němuž nám šance otvírá lednové plénum a který podle mého soudu velmi vhodně vyjádřil Alexander Dubček ve svém referátu k výročí Února, když řekl, že musíme přejít od politiky „proti“ k politice boje „za“. To je přesné vystižení toho, o čem jde. Kritický pohled na léta od Února neznamená ovšem zavírat oči před skutečností, že i v té době existovala — bez fráze — tvořivá práce statisíců a milionů našich lidí, práce konaná často za velmi těžkých podmínek. Této práci je nutno vzdát vždycky čest, ona představuje tu hodnotu, na níž lze založit kontinuitu dneška s onou dobou. Ovšem snaží se nacházet kontinuitu v principech politiky z konce 40. a 50. let, to by bylo konzervativní počínání, které by nevedlo k úspěchu. Kontinuitu politické demokracie je možno hledat jen v principech politiky z let 1945—1947. Říká-li v principech, chci tím říci, že nemůže jít o to vyvolávat v život staré instituce, staré politické skupiny. To rozhodně ne. Jde však o to, dát politikou na demokratických zásadách prostor všem tvořivým společenským silám.

A záruky do budoucna? Myslím, že nejsou možné bez pluralistického systému. Je možné to chápat ve dvou rovinách — jednak pluralitu moci, která nezbytně nepředpokládá ihned a automaticky několik politických stran. Pluralita moci v podmínkách jedné strany je na přechodnou dobu možná. Dokonce se mi zdá, že určitou pluralitu moci dnes máme, a to nemyslím jen na různé síly uvnitř strany. I prostředky masových komunikací představují svého druhu mocenský faktor a prvek pluralismu. Ovšem to jsou věci, které je možno kdykoliv udušit, suspendovat.

PREČAN: Tak jakápak pluralita moci?

OPAT: Proto mluvím o prvcích pluralismu. Vybudovat systém — to je druhá věc. Ze známých systémů je to demokraticky fungující systém více stran. Je to však jediná alternativa?

PREČAN: Jestliže jsme tu hovořili o nezbytnosti rehabilitace, soudím, že nejde jen o zúčtování s minulostí a o nápravu křivd. Ani o likvidaci té, po mém soudu daleko větší, hanby, než byly politické procesy, totiž pro Novotného čru tak typické neochoty důsledně a před zraky celého národa s celou věcí zúčtovat. Tím základním dnes je, vyjasnit si všechny podstatné rysy a mechanismus společenského systému, který se u nás etabloval po roce 1948; je to součást pokusu o vytvoření nového systému.

Nestací přece jenom to, aby ve větší či menší míře odešla z politického života ta vrstva, jež byla nositelem a oporou „deformací“. Máme příklady z roku 1956, kdy také lidé přicházeli a jejich přechod byl spojován s velkými nadějmi. Pak postupně v nezměněném systému degenerovali. Kořen všeho zla je v systému; mám pocit, že společenské hnutí, které je schopné dopracovávat se pozitivního programu strukturálních přeměn společnosti, je dnes natolik vyzrálé, aby natrvalo nespojovalo své naděje s žádnou osobou.

SOCHOR: Shodli jsme se na tom, že monopolismus ideologický a monolitismus politický plodí tendence k osobní moci. Proti nim musí být postaveny úřadé přehradny. Každý člověk touží po svobodě, kterou chápe jako svobodu své vůle, svého sebeuplatnění. To nutně znamená omezení sebeuplatnění druhých. Ovšem prozástí jedině je usnadňováno psychologickým faktem, že určitá část lidí se bojí svobody. Není jen darem, ale i obtíž, odpovědnost, nutnost rozhodování, volby, a lidé se někdy raději vzdávají svobody a podřizují se cizí vůli. Čili jsou tu tendence, které působí na reprodukci jevů, o nichž jsme mluvili. Aby se tomu zabránilo, je třeba určitého mechanismu, který působí proti nim. Zavést politický pluralismus ve smyslu pluralismu politických stran je podle mého otázky vzdálenější úvah. Bezprostředně je třeba zavést politický pluralismus uvnitř komunistické strany. To znamená odstranit stalinický monolitismus po stránce ideové i organizační. Je třeba nastolit problém dialektiky menšiny a většiny, jiného statutu.

KAPLAN: To všechno může nastolit, ale kdykoli likvidovat. A tady znovu vyvstává otázka záruky.

SOCHOR: Je to například možné zavedení takového statutárního systému — že například první tajemník může zastávat svou funkci omezený počet let a po určité době musí být nahrazen jiným členem. Bude postupovat moudřejší, protože, zatím všichni tito funkcionáři počítali s věčností své moci a svou politiku provozovali ve špatném slova smyslu sub specie aeternitatis. To uvádím ne jako všelék, ale jako jednu z celé řady možných institucionálních záruk přímo ve stanovách strany. Za druhé — mimo stranu. Systém politického pluralismu musíme zavádět přes všestrannou společenskou samosprávu daleko rozsáhlejší, než je např. i v Jugoslávii, která s ní začala.

Za třetí: Možnost udržet svobodu vědeckého bádání, svobodu výuky, svobodu projevu a tisku, to znamená svobodu společenského a teoretického kritiky. Domnívám se, že souhrn těchto faktorů může vést k tomu, aby naše společnost prolomila kruhy stalinistického byrokratismu a dostala se na dráhu socialistického nerealistického vývoje. Samozřejmě nemohu říci, že jsou to dostatečné záruky, protože orientace na každou možnost je vždy sázkou. Myslím, že v tomto smyslu platí Gramsciovo heslo „pesimismus intelektu — optimismus vůle“. S vědomím nedokonalosti těchto zařízení, s vědomím, že to nejsou absolutní záruky a se zdravým skepticismem vůči nim se Besedu vedla a zpracovala Anna TUČKOVÁ

Urválek, J.: *Hledání viny*. Reportér, roč. 1968, č. 16, str. 14

Všech časopis uveřejnil můj telefonický hovor s Karlem Hájkem. Ačkoliv jsem tehdy velmi spěchal, dožadoval se redaktor alespoň odpovědi na otázku, zda se cítím vinen výsledkem procesu se „spikleneckým centrem“ v čele s Rudolfem Slánským. Odpověděi jsem proto na několik jeho otázek. Z rozhovoru bylo patrné, že naprosto nesouhlasím s uveřejněním, a to proto, že ve stručném telefonickém rozhovoru nelze řešit tak závažné otázky. Redaktor se ani slovem nezmínil o tom, že by hodlal náš rozhovor nézde zveřejnit, a na přímou otázku mne ujistil, že jej nezapomenává. Rozhovor uveřejněný ve Vašem časopise odpovídá průběhu zmíněného telefonického rozhovoru pouze v některých částech. Na řadě míst jsou formulace i sled položených otázek zkresleny, stejně jako mé odpovědi. Takový postup není seriózní, jsem nucen proto požadovat uveřejnění alespoň základního svého autentického vyjádření k mé úloze v procesu s R. Slánským a uvést i funkce, které jsem zastával. K připravovanému procesu jsem byl povolán krátkou dobu před jeho počátkem. S. Bacilek, tehdy člen politického byra ÚV KSČ a ministr národní bezpečnosti, mi sdělil, že jsem byl pověřen odváděním úkolům prokurátora v procesu se Slánským, že je to pro mne velká čest, projev důvěry strany, že vyšetřování provádějí nejlepší kádry, které má strana v bezpečnosti za pomoci zkušených sovětských poradců, že proces řídí strana a osobně soudruh Gottwald. Krátkou dobu před procesem vyplnilo studium protokolů z vyšetřování a písemných materiálů, z nichž nebyla patrná žádná nezákonnost postupu vyšetřovatelů. Nedával jsem příkaz ani souhlas k zatčení obviněných, nikoho z nich jsem mimo soudní síň nevyšlechl a nijak se nepodílel na shromažďování materiálů. Závěrečné protokoly obsahovaly podstatné části z protokolů již dříve sepsaných s obviněnými. Nebylo nám zakázáno klást otázky neobsazené v závěrečných protokolech, nýbrž bylo nám doporučeno, abychom výslech při hlavním líčení nerozptylovali na další okolnosti vzhledem k tomu, že nelze očekávat, že by obvinění učinili doznání dále sahající. Pokud některý z vyšetřovatelů v trestním řízení proti němu později vedeném tvrdil, že některý soudce byl odvolán ze senátu, protože prohlásil, že bude klást otázky podle své úvahy, neodpovídá skutečnosti. Došlo sice k výměně jednoho člena senátu, dr. K. Trudáka, avšak ze zcela jiného důvodu. Senát si totiž uvědomil, že podle tehdy platného trestního řádu musí být členem senátu vojenský soudce v hodnosti generála, protože jeden z obžalovaných, B. Reicin byl generálem, a dal podnět ke změně ve složení senátu. Proto byl dr. K. Trudák nahrazen gen. J. Štelou. Byl jsem naprosto přesvědčen, že všichni obžalovaní se dopustili těch zločinů proti republice a jejímu lidu, z nichž byli usvědčováni a ke kterým se také doznávali. Vím také, že totiž přesvědčení měli i další tři prokurátoři a všichni členové senátu. Tehdy bylo pro nás nepředstavitelné, že by existoval celý aparát složený dokonce z komunistů, který by donucoval významné stranické funkcionáře, komunisty, k nepravdivým doznáním a konstruoval podvodně neexistující „spiklenecké centrum“, aparát, který je schopen donutit obviněné, aby zcela rezignovali na jakoukoliv obhajobu při hlavním líčení a vzdali se i odvolání. K takovému poznání otevřel cestu teprve XX. sjezd KSČ. Neuvěděli jsme nic o stalinistických represáliích a berijovských metodách. Měli jsme plnou důvěru jak k nejvyšším představitelům strany a státu, tak i k orgánům bezpečnosti a sovětským „poradcům“, kteří je zřejmě řídili. Proto i moje závěrečná řeč byla v plném souladu s mým tehdejším přesvědčením. Z dnešního hlediska, kdy nezákonné metody bezpečnostních orgánů jsou již známe a kdy je známa i řada dalších souvislostí a vlivů působících při přípravě procesu, je snadné obviňovat prokurátory a soudce činné v procesu z toho, že k výpovědím obviněných a svědků, k věcným důkazům, a znaleckým posudkům nezažili dostatečně kritický postoj. Žádný z nás však o tomto zákulisí procesu neměl nejmenší tušení.

Prokurátoři a soudci, již vzhledem ke svému povolání byli úzce spjatí s dobou i s deformacemi, jimiž byla postižena a přejímali i slovník té doby používaný v projevech politických pracovníků. Postaći tu poukázat například na projev V. Kopeckého a Š. Baštomenského na zasedání ÚV KSČ dne 21. února 1951. Některé části uveřejněného rozhovoru mne nutí vyjádřit se i k funkcím, které jsem po skončení studií zastával. Za okupace jsem byl pomocným referentem na Státním zastupitelství ve Vodňanech, jehož působnost se omezovala na drobné obecné kriminální delikty, a posléze jsem byl „iotalně nasazen“ jako pomocný dělník. Po osvobození jsem vykonával funkci veřejného žalobce u mimořádného lidového soudu a zástupce národního prokurátora u Národního soudu. Po Únoru jsem byl pověřen funkcí krajského prokurátora v Č. Budějovicích až do podzimu roku 1953. Nikdy jsem nevykonával funkci generálního prokurátora, jak uvádí redaktor Hájek. Na konci roku 1953 jsem byl povolán do funkce předsedy Nejvyššího soudu. Tomuto pověření jsem se bránil a mohu doložit, že jsem osobním dopisem naléhavě žádal tehdejšího ministra spravedlnosti dr. Raise, abych byl ponechán v Č. Budějovicích. Netoužil jsem po žádné kariéře. Funkci jsem nakonec přijal jako stranický úkol. Po celou dobu jejího trvání do počátku roku 1963 jsem v rámci daných možností činil vše, co bylo v mých silách pro dodržování socialistické zákonitosti. Nejvyšší soud za dobu svého působení změnil značný počet rozsudků nižších soudů ve prospěch obžalovaných. Proto také v několika provérkách jeho práce i na aktivech konaných ve všech krajích v roce 1957 byl jsem ze strany ministra spravedlnosti kritizován pro „liberalistické“ tendence.

Na počátku roku 1963, když bylo komisi ÚV KSČ po obsáhlém šetření v plném rozsahu zjištěno, že proces s R. Slánským i jiné politické procesy byly vykonstruovány, byl jsem tím hluboce ošřesen, požádal jsem o zproštění z funkce a odešel jsem pracovat na úsek, který je zaměřen především na zjišťování příčin obecné kriminality a metod prevence.

Dr. Josef URVÁLEK
DOPIS ČTENÁŘE

Jak může Urválek veřejně tvrdit, proces byl veden u ducha litery zákona? Pátého dne přelčení jsem se odebral v dopoledních hodinách na Pankrác žádal jsem, abych byl puštěn k Urválkovi, abych mohl protestovat a vysvětlit nesprávná a nepravdivá tvrzení, která byla pronesena v předělných dnech v hlavním přelčení. Protože jsem k němu nebyl puštěn, odevzdal jsem dopis, ve kterém jsem ho žádal, aby ještě skončil hlavním přelčení byly tyto věci, jak se sluší a patří, vysvětleny a objasněny. Jistě nejsem jediný, kdo se ohradil proti tomuto procesu, a to včas, ještě během hlavního přelčení. Konkrétně vím o jiném soudruhovi, který mu napsal obdobný dopis.

Při čtení Urválkových odpovědí má čtenář dojem, že Urválek se stál žalobcem v procesu „s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“ nějak zčásti jasná, proti své vůli byl „narychlo, náhle povolán“ atd. Jenomže to tak asi nebylo. Veřejnost je informována o tom, že mu byla svěřena tato špinavá práce, když se o dvaapůl roku předtím již „osvědčil“ jako prokurátor v procesu proti Miladě Horákové, Závěru Kalandrovi a jiným.

A ještě jiná věc: Dnes je dokázáno, že obžalovaní se museli odpovědi naučit nazpaměť. Vystává otázka: Jak je možné, že Urválek jako prokurátor (který měl hájit zákon) kladl právě a přesně takové otázky, na něž obžalovaní měli předem připravené a a naučené odpovědi.

JUDr. Lucian WICHs, Praha 1, Opatovická 7, člen KSČ od roku 1933, člen Komsomolu od r. 1929.

Holler, J.: ... a odsuzuje se k trestu smrti provazem. Reportér, roč. 1968, č. 17, str. 10-12

Přítomní povstávají. Předseda vojenského senátu Státního soudu dr. Otakar Matoušek začíná poslední dějství krátkého procesu, čte rozsudek: Obžalovaný generál Heliodor Pika, narozený 3. července 1897 ve Štítině u Opavy, je vinen z žalovaných skutků a odsuzuje se podle § 6: 2/IL podle zák. č. 50/23, za po užití § 45 a 98 voj. tr. zákona kro mě kasace a ztráty čestných odznaků a vyznamenání k trestu smrti provazem.

Vojenský prokurátor s uspokojením skládá spisy, obhajoba, zastoupená seniorem advokátů a předsedou Advokátní komory dr. Čefovským a dr. Váhalou, podává obsáhlou zmatečnou stížnost. Obviněný je sice bleďý a vyčerpaný, ale zůstává klidný. Za dlouhé měsíce vazby, od dne, kdy ho z vojenské nemocnice odvezli do vězení, i za ty krátké tři dny procesu, který začal 26. a skončil 28. ledna 1949, promyslel každý krok svého života a na žádném z nich neshledal ani stín toho, z čeho je obviněn.

Krátko po vnesení rozsudku žádá náměstek ministra národní obrany plukovník Bedřich Reicin vojenského prokurátora, aby připravil na Pankráci místnost, v níž by mohl s odsouzeným mluvit. Stalo se. Ti dva se setkali znovu. První výslech generála Píky prováděl Reicin. Teď přesvědčuje odsouzeného, aby se přiznal, aby vyzradil všechny záměry presidenta Beneše vůči lidové demokratickému státu. Odsouzený generál odmítá. Nic takového neví, a proto nic takového nemůže říci. Reicin odjíždí bez úspěchu. Nejvyšší soud v Brně za předsednictví dr. Havlíčka potvrzuje rozsudek vojenského senátu.

Obhajoba doporučuje obžalovanému, aby podal žádost o milost. Generál Pika sepisuje obsáhlé prohlášení s prosbou o milost a zaslál je presidentu republiky Klementu Gottwaldovi.

V neděli 20. června je obhájce dr. Váhala vyzkoušen vojenskou prokuraturou, že žádosti o milost nebylo vyhověno. Trest bude vykonán zítra ve věznici na Borech, kam byl odsouzený začátkem března převezzen.

Tu poslední noc s ním strávili syn Milan, jeho žena a dr. Váhala. „Do poslední chvíle jsme čekali,“ vypráví dr. Rostislav Váhala, „že milost bude udělena, že není možné, aby tento nespravedlivý rozsudek byl vykonán. Pika pak napsal dopis dětem a manželce. Před poslední cestou jsem se s ním rozloučil. Požádal mne, až bude vhodná doba, abych ho očistil. Když mu byl znovu přečten rozsudek, řekl: Máli moje smrt vykoupit sjednocení národa, umírám rád. To si dobře pamatuji. V zápise o vykonané exekuci však stojí: Mým posledním přáním je, aby národ zůstal sjednocen a aby každý bez rozdílu pracoval na sjednocení národa.“

V pondělí 21. června 1949 byl generál Heliodor Píka popraven.

KDO BYL HELIODOR PÍKA?

V článkách i v oficiálních historiografích o našem odboji za druhé světové války je zbytečné pátrat po jménu, zásluhách či zločinech popraveného generála. Zato v memoárové literatuře a i v dokumentech, bohudík už většinou nezkresené publikovaných, lze najít dosti faktů a nejružnější názory o činnosti šéfa československé vojenské mise v Sovětském svazu.

Generál Vilém Sacher v knize vzpomínek „Pod rozstřeleným praporem“ má tuto pasáž: „Generál Píka patřil k té menší části generálního štábu předmnichovské armády, která měla velmi dobré vojenské a všeobecné vzdělání a slušný vztah k trupu, tedy solidní předpoklady pro velitelské místo. To je totiž typické, důstojníci generálního štábu neměli obyčejně buňky pro velení. Píka působil jako vojenský atašé a na tulo službě se vybral i společensky.“ Vilém Sacher se s generálem Píkou sešel v Moskvě v listopadu 1943, kdy přijel z Anglie k naší jednotce. O tomto setkání ztuhlaze:

„Jeho sdlnost mne překvapila. Některé jeho soudy a názory se mi tehdy zdály být kacířské a neuvěřitelné. Proto se mi vryly do paměti natolik, že je mohu věrně reprodukovat. Podle Píky je maršál Stalin člověkem pevně vůle až brutální síly, výtečný organizátor, a štetím Sovětského svazu je, že v této době stojí v čele štátu. Stalin je však také uměný a neústupný a celé jeho okolí se mu proto podrobuje a přizpůsobuje... Sovětská armáda má výtečný bojový elán a přímo na bojišti se rodí lidských životů, ale dosáhli by Hitlerovy porážky. V Londýně nemají o tom správnou představu...“

Generál Sacher dále reprodukuje názory Píky na poměry v naší jednotce, to, že nesouhlasil s jmenováním generála Kratochvíla naším nejvyšším vojenským představitelem v Sovětském svazu; bylo by vhodnější, kdyby jím byl generál Svoboda, vojáci ho mají rádi, jeho přesvědčení se nerozchází se slovy a týmy. A další zmínka je časově vzdálena celých pět let:

„Vítězný únor rozřešil i na MNO množné potře, předtím zdánlivě nepřekonatelné. Měl však i své stíny. Za jeden z nich považuji tragický osud generála Píky. Nedovedu si dodnes představit, že by se stal zrádcem naší vlasti. Rozhodně, si v žádném případě nezasloužil potupnou smrt na libenecku. Když v roce 1948 zmizel náhle ze svého pracovišti, neměli jsme ani tušení, jaký osud se mu chystá. Rozsudek nad Píkou a jeho poprava mrou hluboko otfáslu. A tak jsem si, bohužel až v nedávné době, přečetl opis prohlášení armádního generála Ludvíka Svobody ve věci rehabilitace, adresovaný vojenskému kolegiu při Nejvyšším soudu v Praze.“

Než však dáme slovo člověku nejpovolanejšímu, podívejme se na jinou vzpomínku. Jejím autorem není nikdo jiný než Václav Kopeccký. Citát je z knihy „CSR a KSČ“. Je třeba si představit, jak jsme musili být stále ostražití vůči generálu Heliodoru Píkovu jako šéfu čs. vojenské mise, v Sovětském svazu. Od první chvíle jsme věděli, že Píka je vojenským i politickým špiónem, a to nejen v měřítku československém, ale v měřítku širším, v měřítku zájmu západních mocností. Bylo každému známo, že všechny čs. vojenské mise v zahraničí na cestě Londýna přes Káhuru, Bagdad a Teherán jsou napojeny na anglickou vojenskou špiónáž a na špiónáž anglické „Intelligence Service“. A Heliodor Píka k takovému poslání zvlášť kvalifikován. Vypěstoval si své zvláštní schopnosti v generálním štábu čs. armády. Uměl se dokonale přetvářovat a potřeby společnost zabavovat i všelijakými kouzly, jimž se někde naučil, jako jsou triky s kartami, s ručníkem, s prsteny apod. I na zábavě v největší veselí však nepil. Vymlouval se na nemoc jater, ale bylo zřejmo, že ho v generálním štábu naučili nepít, aby v opilsti něco neprozradil. Píka měl i na vojenskou misi v Sovětském svazu lidi, kteří všude slídili a které Píka posílal i za sroudem Gottwaldem a námi, komunisty.

... v očích Heliodora Píky bylo z hlediska zájmu čs. a mezinárodní reakce velezradou všechno, co jsme v Sovětském svazu děláli my pro osvobození republiky Sovětskou armádou a čs. východní armádou a co jsme dělali pro zajištění našeho vítězství v úsilí o čs. republiku novou, lidově demokratickou a socialistickou. A v našich očích bylo z hlediska zájmu naší dělnické třídy, z hlediska zájmu našeho pracujícího lidu, z hlediska zájmu národu CSR a z hlediska zájmu naší vlasti a její budoucnosti — velezradou všechno to, co dělal generál Heliodor Píka, co dělal jako poslušný vykonavatel příkazů z Londýna, co dělal jako Ingruv společník, co dělal jako agent čs. a mezinárodní reakce, co dělal jako špión, napojený na anglickou a mezinárodní imperialistickou špiónáž, co dělal jako úkladný intrikant, co dělal jako bezohledný kariérista a vojenský dobrodruh. Dějinný vývoj chtěl tomu, že generál Heliodor Píka neměl možnost nás poslat na libenecku, jak nám vyhrožoval, a že ho stihlo to, co připravoval nám.“

Tolik rozhovně Václav Kopeccký. Jeho kniha vyšla v roce 1960, tedy čtyři roky po XX. sjezdu KSČ, v době, kdy kořinky pravdy byly sice zmrzovány, ale přece jen klřily. Bylo to v době po procesech se Slánským a Reicinem, kdy bylo známo, jak se zacházelo s nimi a i to, jak oni zacházeli s jinými. Bohorovně Václavu Kopecckému to však nevadilo. „Bezohledný kariérista a vojenský dobrodruh“ v žádosti o milost o Václavu Kopecckém a o jiných říká:

... „Konečně všichni političtí činitelé v Moskvě, posl. Slánský, Kopeccký, Culen, dr. Nejedlý, red. Bořek a všechny jejich manželky mohou potvrdit, že jsem vyhověl všem jejich požadavkům, jakož i úkolům Všešlovanského výboru a že jsem se choval naprosto korektně a velmi přátelsky, a že velmi často se u mne přátelsky scházeli. I vy, pane presidente, víte, že jsem vám ve všem vyhověl.“

Vojenský a všeobecně vzdělaný, společensky úspěšný, legionář, vojenský diplomat, zrádce, špión, dobrodruh a kariérista, přítel komunistů, úhlavní nepřítel komunistů, generál Heliodor Píka. Je vůbec možné se dopátat pravdy? Je vůbec možné, aby člověk se tak rozpornou charakteristikou chodil po této zemi?

Generál Ludvík Svoboda, který s Píkou spolupracoval prakticky po celou dobu války, nepatřil k těm, kteří by měnili názory podle politických závanů. Jeho názor?

„Heliodor Píka byl za svou činnost sovětskou vládou vyznamenán, což by se ne i kdy a zejména ve Stalinově čte nestalo, kdyby bylo známo, že Píka škodil Sovětskému svazu. Píka se snažil vždy podávat objektivní zprávy o situaci na frontě... Byl přesvědčen o vítězství Sovětského svazu. Píka vedl celou řadu úspěšných jednání o materiálním zajištění a šic h jednotek v Sovětském svazu... Poznal jsem Píku jako vlastence a čestného člověka.“

Po návratu do vlasti souhlasil Klement Gottwald, aby byl jmenován zástupcem náčelníka generálního štábu. To by rovněž Klement Gottwald neučinil, kdyby pokládal jeho činnost v Moskvě za škůdcovskou... Mohu potvrdit, že v době procesu proti generálu Píkovu v roce 1949 jsem mluvil s velvyslancem radou Sovětského svazu Čiřajevem a informoval jsem se, zda snad sovětské orgány mají něco proti Píkovu. Čiřajev opověděl, že nikoliv, že znal dobře jeho činnost od začátku, znali všechny jeho zprávy do Londýna Benešovi a Ingrovu, měli šifrovací klíč a v těchto zprávách nebylo nikdy nic, co by ohrožovalo zájmy Sovětského svazu. Vím, že zejména představitel NKVD Veršanský měl Píku rád a velmi ho chválil. V době procesu jsem vystavil kladné hodnocení Píky i pro soud. Jestli není ve spisech, pak bylo záměrně odstraněno.“

Hodnocení generála Svobody je z roku 1966. Jeho posudek z roku 1949 před soudem čten nebyl, Reicin přece nemohl dopustit, aby soud — byt' zpracovaný a připravený — jen na chvíli zaváhal nad opačnými tvrzeními, která mu byla předložena k věření.

DŮKAZY BEZ SVĚDKŮ

Proces s generálem Píkou trval tři dny. První den byl obžalovaný vyslyšán, jednalo se o doplnění administrativních výslechů, které prováděl vojenský prokurátor dr. Vaš. Druhý den byly čteny administrativní výslechy svědků, v den třetí podán důkaz viny výslechem znaleci a vynesene rozsudek. Rozsudek, precizovaný do přesných formulí skutkové podstaty velezrady a ozdobený dlouhým výčtem paragrafů, se zdá být v naprostém pořádku. Jenomže rozsudek nelze oddělit od průběhu procesu, od průběhu vyšetřování, kladenou vinu od skutečných činů obžalovaného.

„Tento proces postrádá jakékoli normální pravidelnosti,“ říká dr. Váhala, „a nepřipustil právo obhajoby. Právo obhajoby znamená navrhnout svědky, slyšet svědky přímo před soudem, klást svědkům otázky, prověř případně konfrontaci svědků s obžalovaným, možnost svědecké výpovědi doplňovat nebo je vyvracet. Právě v obavě, aby velmi povrchní, nic nedokazující výslechy slyšených svědků nebyly úplně znehodnoceny, nebyly připuštěny žádné důkazy. A tak se stalo něco, co snad bylo poprvé v dějinné československého soudnictví: obžalovaný byl odsouzen k trestu smrti, aniž by před soudním tribunálem stál jeden svědek.“

Všechno, co obhajoba navrhovala, bylo zamítnuto. Mohl se bránit alespoň obžalovaný?

V motáku z vězení synovi Milanovi z 12. února 1949 je psáno: „Združuji, že protokoly jsou nepravdivé, formuloval je dr. Vaš, zkomoluje skutečnosti, obal, smysl a formulace je tendenční výmysl dr. Vaše. Odmítal jsem podepsat, odmítal jsem při každém výslechu smysl formulace. Dr. Vaš však tvrdil, že podpis nepotřebuje a že vůbec nebude vyslyšat. Dvakrát přerušil jsem na 14 dnů, vyhodil mne, proto jsem si přál co nejdříve soud, kde bude dovoleno mluvit a vysvětlit. Byl jsem přesvědčen, že musím být osvobozen, proto jsem podepsal i tendenční výklad dr. Vaše. U soudu nebylo dovoleno se přesně vyjádřit...“

A v jiném motáku: „Nepřipustili jediného svědka, jediného dokumentu a z archivu vybrali jen zprávy dnes nepřiznivé.“

Obžalovaný nemá možnost se hájit, svědecké výpovědi jsou jen kus papíru, obecně a chabě v argumentech. Kde že jsou humánní tradice československých soudů, kde že je svědomí soudců, kde že je spravedlnost? Psal se rok 1949, ne 1952!

A proto přesvědčující důkaz o vině musel dát vojenští znalci, v případě generála Píky vystupuje jako znalec pravá ruka Reicina plk. Zadina. Bez jakýchkoli podkladů, bez důkazů prohlásil, že obžalovaný prozradil velmi důležitá vojenská tajemství, že způsobil branné moci velkou škodu. A to bylo vše, jaká tajemství prozradil se soud nedozvěděl, jaká škoda byla způsobena, nikdo nevěděl a neví; jen vodopád frází, urážek a domněnek zaplavl soudní sféru. Už generál Zadina si v době procesu s Reicinem vzal život. Takže z hlavních aktérů onoho omdněného procesu zůstává na živu jen dr. Vaš, tehdejší vojenský prokurátor. Najde odvahu promluvit?

BYL GENERÁL PÍKA SKUTEČNĚ ZRÁDCE?

Rozsudek vojenského tribunálu Státního soudu v Praze č. OR I 38/48 z 28. ledna 1949 tvrdí, že Heliodor Píka byl odsouzen právem za:

1. vyzrazení důležitého vojenského tajemství v Istanbulu před odjezdem do Moskvy.

Pravda je však taková: Po okupaci Československa v roce 1939 uprchl generál Píka přes Polsko, Rumunsko, Jugoslávii, Itálii a Francii do Anglie, kde se dal k dispozici dr. E. Benešovi. Protože měl z předchozího působení jako vojenský atašé v Rumunsku velmi dobré kontakty, vyslala ho londýnská vláda zpátky do Rumunska, aby tam zajišťoval československou akci, to je průchod uprchlíků z protektorátu. V polovině října 1940 byl se svou skupinou zatčen Železnou gardou, za pomoci známých se podařilo uprchnout do Turecka. Zde pokračoval ve své činnosti. Hned v počátku navázal spojení s tamějším konzulem SSSR plukovníkem NKVD Veršanským.

„Podával jsem mu všechny zprávy z protektorátu a o přesunech německých divizí, a upozorňoval, že lze očekávat útok na SSSR. Byl jsem pevně přesvědčen o tom, že Sovětský svaz zasáhne do války po boku spojenečků.“ To bylo v době, kdy stále ještě platila sovětsko-německá smlouva, kdy Stalin odmítal jakékoli názky toho, že Hitler chce sovětskou zemi napadnout, v době, kdy jsme my, jako samostatný československý stát, neměli se Sovětským svazem žádné oficiální diplomatické styky. Několik měsíců před napadením Sovětského svazu je Píka jmenován šéfem čs. vojenské mise v SSSR; jeho poslání je tajné, pochopeitelné. Odjíždí z Istanbulu. Aby jej však přátelé z anglické rozvědky nehledali, hlásí, že odjíždí projednat otázky spojené s odsunem Svobodových vojáků na západní bojiště. S Angličany jsme byli v té době ve spojeneckém svazku, se Sovětským svazem ještě ne. Přesto zachoval Píka maximální možnou diskretnost.

2. činnost ve funkci náčelníka čs. vojenské mise v Moskvě způsobila Československu nezdolnou škodu.

Pravda je taková: Dohoda mezi Spojenci zakotvila i zásadu vzájemného předávání zpráv a informací. To se dělo. Píka ve své činnosti podléhal vládě v Londýně, plnil její příkazy. Londýnskou vládu uznali i komunisté, i když na řadu otázek měli odlišné názory. Ve válce však šlo o jediný společný cíl: osvobození Československa. Tomuto cíli Píka sloužil, poctivě a věrně. Jeho postavení nebylo záviděníhodné; byl v politických otázkách mezi dvěma myšlenkami kameny. Českoslovenští komunisté v Moskvě zcela samozřejmě se snažili ovlivňovat jeho činnost ve svůj prospěch, londýnská vláda zase naopak. Píka Sovětský svaz obdivoval, i když nebyl komunist.

Proto také působil víc jako sfla usmířující, hledající společný jazyk a společná řešení. Což bylo vysoce oceněno sovětskou vládou: Píka byl vyznamenán Řádem rudého praporu, Řádem vlastenecké války I. třídy a řády Za osvobození Prahy.

Nové Československo, za které bojoval jako poctivý vlastenec, jej poslalo na šibenici.

3. V letech 1945–1948 jako zástupce náčelníka hlavního štábu vyzradil vojenská tajemství ve styku s cizími vojenskými nebo zpravodajskými osobami.

Pravda je taková: Píka byl v hlavním štábu pověřen přípravou mírových smluv. V této funkci byl v Londýně, kde se setkal se šéfem Intelligence Service generálem Davidsonem. Schůzku si vyžádal generál Davidson a byl jí přítomen i tehdejší náš vojenský atašé v Londýně plk. Kalla. V podstatě se hovořilo o činnosti za války, o zprávách gen. Píky z Moskvy, které IS vysoce hodnotila. (Neběžl o špiónáž proti SSSR, všechny zprávy sovětská rozvědka znala, měla k dispozici šifrovací klíč. A souhlasila s nimi.) A také se hovořilo o budování naší nové armády. Píka sdělil velmi obecně, že samozřejmě máme potíže, že naše výzbroj je složená jak ze zbraní ukolištěných, tak z toho, co nám Spojenci dali. Nic víc, nic máf. Všeobecně známá skutečnost, že naše výzbroj byla v té době každý pes jiná ves, se pro vojenský tribunál stala velezradou, která „způsobila branné moci nedozírné škody“.

Kromě toho byl Píka obviněn, že se v Praze setkal s důstojníky IS, což vedlo k tvrzení o špiónážním charakteru informací, které měl na těchto schůzkách předat. Schůzky se udaly před Únorem. V motáku z pankrácké věznice Píka o nich píše: „Za války jsem pracoval se Spojenci bez rozdílu, zda je Intelligence Service, nebo politik či voják. Po válce jsem společensky s jedním v Londýně poobědval, s jinými v Praze též jednou poobědval a s třetím povečeřel. S našimi pomocníky v boji za osvobození ČSR! V rozhovoru jsem hájil naši politiku s SSSR, hájil jsem Sovětský svaz. Stykem s IS jsem prý zradil vlast. Dále jsem se dopouštěl zločinu, že jsem plnil rozkazy prezidenta republiky a naší londýnské vlády.“

Poslání Píky za války mělo především zpravodajský charakter. Je zcela logické, že se nescházel s dělnicemi textilní továrny, ale se zpravodajci Spojenců, tedy s rezidentem IS v Moskvě Berryem, ale i s generálem NKVD Fokinem.

ZA ZÁSLUHY — PROVAZ

Svědectví z posledních let mohou být zkreslená, motivovaná všeobecnou liberalizací. Svědectví dokumentů z dob, kdy se činy staly, však nelze ničím a nikým ovlivnit. Těch dokumentů je konečně dost, jsou všechny, a každý je může studovat, konfrontovat — a pokud má jen trochu smysl pro historickou pravdu, dojde ke stejnému závěru: generál Heliodor Píka je nevinen.

Dokázali jsme se už pořívat pravdě v tvář při rehabilitaci procesů s tzv. protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským. Rudolf Slánský byl kromě jiného odsouzen proto, že se ke své „nepřátelské“ činnosti spojil s „anglo-americkým špiónem generálem Píkou (dr. Urválek při výslechu Slánského). Bedřich Reicin byl popraven kromě jiného také proto, že „byl spjat v době své činnosti u I. československého sboru v Sovětském svazu s některými reakčními důstojníky tohoto sboru... jako špiónem Heliodorem Píkou...“

Pane bože, co se to vlastně dělo v těch letech temna? Reicin obviňuje vlastence Píku ze špiónáže a posílá ho na smrt, někdo jiný posílá později na smrt i Reicina, protože spolupracoval s Píkou; je to úděsný kolotoč.

Generál Heliodor Píka nebyl odsouzen za to, co ve druhé světové válce v našem osvobozovací boji proti hitlerovskému Německu konal a vykonal, ale proto, že se jeho činnost v pozdější, politicky změněné době, posuzovala v rozporu se skutečností, na základě přání a — musí se to přiznat — msty. Neboť jiné vysvětlení tu není. Škoda, že poznání přichází tak pozdě. Vždycky přichází pozdě. I generál Píka pochopil svou tragédii až v té poslední noci z 20. na 21. června 1949. V dopise na rozloučenou píše:

„Milovaní, nejdražší, před strašně a hrůzně tragickými okamžiky stojím klidný, vyrovnaný, s čistým svědomím, že — přes mnohé chyby — jsem své povinnosti plnil co nejsvědomitěji a co nejpoctivěji. Jsem přesvědčen, že nejde o justiční omyl, vždyť vše je tak průhledné — že jde o politickou vraždu; přece však rád přinesu tuto násilnou obět, bude-li sloužit k uklidnění v národě, k jeho sjednocení. Nejen ve mne zloby, nenávisť ani pomstychtivosti, snad toho chtějí moji protivníci využít k dosažení jednoty — studí mne však hořká lítost nad tím, že zmizela spravedlnost — snad jen dočasně — a šíří se nenávisť, mstivost, zmizel smysl pro snášlivost, pro svobodu myšlení a projevu. Jak lehce se pravda překroutila v pravý opak a není dovoleno dáti jediného svědectví a důkazu k obhájení pravdy. Je mi líto, že strach ovládl většinu lidí a že se neodvažují říci pravdu, nebo aspoň neříci vyloženou lež buď z donucení, nebo z konjunkturalismu.“

Kam ze zmizela poctivost a odvaha? Kam zmizelo naše „credo“ — zděděné od M. J. Husa a T. G. Masaryka — které jsme tak hrdě sobě i světu připomínali? **Pravda!** Je to soumrak národního svědomí, nebo už temno svobody lidských práv? Ne, nemohu uvěřit, neboť genius národa je věčný, přetrvává bouří a nedá zahynouti!“

Žádost o rehabilitaci generála Heliodora Píky ležela u Nejvyššího soudu, vojenské kolegium, už od 10. září 1966. V březnu 1967 byla postoupena Vyššímu vojenskému soudu v Příbrami k provedení obnovy procesu. Je to dost dlouhá doba k tomu, aby mohla být odčiněna jedna z největších křivd na vlastenci, jemuž msta, neuvěřitelná politická msta přisoudila za zásluhu potupnou smrt provazem.

Šimek, P., Brod, J.: *Rada více než přátelská*. Reportér, roč. 1968, č. 17, str. 10–12

V 13. čísle REPORTÉRA vyšel pod titulem „Hledání viny“ rozhovor redaktora K. Hájka s bývalým prokurátorem a bývalým předsedou Nejvyššího soudu dr. J. Urválkem, který byl hlavním žalobcem v procesu proti Slánskému a ostatním, kteří tvořili tzv. spiklenecké protistátní centrum. Výsledkem tohoto procesu bylo 11 justičních vražd a několik stovek let protiprávně uložených trestů na svobodě. Dr. Urválek je dnes vědeckým pracovníkem ve Vědeckovýzkumném ústavu kriminalistiky, jenž spadá pod Generální prokuraturu.

Dr. Urválek odmítá odpovědnost s tím, že byl tehdy plně přesvědčen o vině obžalovaných, protože všichni obvinění před soudem svou vinu v plném rozsahu doznali a vzájemně se usvědčovali. Dr. Urválek uzavírá rozhovor tím, že se ptá K. Hájka, zda si přeje, aby nyní, když se projevila celá hrůza procesu z let padesátých, snad skočil s petřínské věže.

Je v podstatě vědecké práce, že na základě určitých daných skutečností, kriticky uvážení, dochází k odkrytí nových, do té doby neznámých závěrů. Vědecký pracovník tedy musí být člověk vzdělaný ve svém oboru, obdařený kritickou myslí, který se dovede nejen orientovat v písemnictví, ale který dokáže též zvážit hodnotu a pravděpodobnost vědecké evidence, kterou shromáždil pro svou hypotézu i proti ní. Nestací postavit hypotézu a udělat pokus a uzavřít, že vše je takové, jak si předstáváme, vyjde-li pokus pozitivně. Musí především zvážit veškeré možné chyby metody, kterou tohoto pozitivního výsledku bylo dosaženo. Nadto musí mít vědecký pracovník množství mravních kvalit, především čestnost, pravdomluvnost a odvahu, bez nichž jeho práce ztrácí kredit. Je samozřejmě, že tyto kvality se musí projevat u vědeckého pracovníka i v jeho každodenním zaměstnání.

Pro dr. Urválka stačila jako evidence o vině, která 11 obviněným přivodila smrt, jejich přiznání a vzájemné usvědčování. Přitom všichni, kdo jsme sledovali tyto procesy v rádiu a novinách, si živě vzpomínáme, jak nepochopitelným byl pro nás způsob, jímž jeden obžalovaný vedle druhého vypovídal. Působilo to dojmem špatně naučené úlohy školáčka, kterého dokonce předseda soudu opravoval, když se některý z obviněných ve výpovědi zarazil, nebo použil zřejmě jiného slůvka. Kdyby takto vypovídal jeden! Množství lidí si kladlo již tehdy otázku, zda výpovědi nebyly nějakým způsobem vynuceny, snad pod vlivem nějakých drog. V uplynulých 16 letech bohužel postupně vyplynulo na povrch, že metody, jimiž tato „doznání“ byla získána, byla takové, že nad nimi každému slušnému člověku stydne krev a pošpinily jméno našeho národa.

Dr. Urválek jako prokurátor s určitými zkušenostmi, a dnes jako vědecký pracovník, měl povinnost hodnotu této evidence, i když zdánlivě usvědčující, bedlivě uvážit, tím spíše, že vedla k hrdelním trestům. Měl si zajisté položit otázku, která se vnucovala i prostým lidem, jak to, že všichni obvinění vypovídal takto uniformně a nepokoušejí se vůbec o obhajobu, což je přirozená snaha každého obviněného před soudem, tím spíše, jde-li o otázku života a smrti a o různé interpretovatelné delikty politického a hospodářského rázu. Dr. Urválek nic takového neučinil a sám prohlašuje, že mu v průběhu procesu žádné pochybnosti nevznikly.

Vyskytují se pro to jen dvě možná vysvětlení:

a) buď byl dr. Urválek subjektivně přesvědčen o správnosti celého postupu vyšetřování i důkazů před soudem a nepokládal za potřebné přešetřovat, jakými prostředky bylo těchto evidencí ve vyšetřování dosaženo;

b) nebo dr. Urválek nemluví pravdu, pochybnosti měl, nebo dokonce jistotu, že řízení není v pořádku, ale z nějakého důvodu své pochybnosti skryl a ve své funkci prokurátora dostatečně nepřesvědčil evidenci o vině.

Domníváme se, že mezi těmito dvěma možnostmi by měl rozhodnout čestný soud právníků, protože výsledek činnosti dr. Urválka v tomto procesu se dotýká jejich cti jako celku, především pracovníků prokuratury.

a) Jestliže dr. Urválek byl skutečně pouze naivně důvěřivý, prokázal tím svou naprostou neschopnost vědecky hodnotit právníkovou evidenci a tedy svou nezpůsobilost zastávat funkci vědeckého pracovníka. Měl by proto sám odejít z vědeckého výzkumného právnického pracoviště a hledat zaměstnání mimo právní obor. Toto muselo přece udělat v dobách, kdy byl dr. Urválek na vrcholu své kariéry, mnoho jeho kolegů z důvodů, které neměly nic společného s jejich odbornou nebo morální způsobilostí.

b) Zjistí-li čestný soud, že dr. Urválek naopak měl pochybnosti o správnosti řízení a nevyvodil z nich důsledky, je spoluviněn na 11 justičních vraždách a měl by být postaven před řádný soud. Z jeho konstatování, že všechno bylo předem dohodnuto, vzniká nepřijemný dojem, že tato druhá alternativa je bližší pravdě. Pochybnosti též vzbuzuje jeho konstatování, že byl k funkci v tomto procesu povolán do Prahy z Českých Budějovic. V Praze přece bylo dost prokurátorů, patrně při nejmenším stejně způsobilých. Znamená to, že tyto prokurátory odmítli hrát úlohu, k nř se propůjčil dr. Urválek? A nepřineslo toto dr. Urválkovi kariéru, již se pro klid svého svědomí a v plnění své akademické přísahy vzdali jeho pražští kolegové?

Smyslem těchto řádků není nabádat dr. Urválka ke skoku s petřínské rozhledny, ale k tomu, aby našel v sobě tolik cti, aby opustil vědecké pracoviště, kam v žádném případě nepatří, a aby dal velkost svého provinění proti celému národu zvážit čestnému soudu. Toto by snad i jemu pomohlo, aby se zbavil pocitu hrůzy, který, jak sám prohlašil, v sobě nese už mnoho let.

JUDr. PAVEL ŠIMEK, Stará Boleslav

Proj. MUDr. Jan BROD, DrSc,

podepsat. Znovu jsem dál zápornou "odpověď". Náhle ke mně „Kohoutek“ skočil, začal mě fackovat a vyrazil mi dva zuby. Pak dobře mřířeným K. O. mne poslal k zemi. Ještě mne kopl do slabiny a šel si sednout za stůl. Jen pomaloučku, téměř bez dechu jsem se zvedal a slzy mi kanuly po tvářích. Ty facky ani kopnutí mi příliš nevadily, byl jsem na to zvyklý od nacistů. Avšak na otázku, proč brečím, jsem řekl: „Nemohu pochopit, jak vy, jako komunisti, mne můžete bít?“ Znovu se rozzařil, prý abych ho nediskriminoval, že mne tu, raději utluče a že u něho změkčí již jiní páni, přičemž ze zásuvky vytáhl tlustý fackičkl, na jehož přední straně dole bylo úhledným písmem mamulovno LÖBL. Evžen (to jsem ještě nevěděl, že je E. L. již zatčen). Znovu jsem odmítl podepsat a „Kohoutek“ mne vyhodil z kanceláře, kde jsem byl převzat vězeňskou stráží.

Výslech pokračoval v noci. Ne, to již nebyl výslech, spíše dohadování, zda protokol podepíši. — Opět jsem navzdory všem vyhrůžkám odmítl. Po dvou hodinách prohlásil „Kohoutek“, že se tady už se mnou špinit nebude, ale předá mne jiné skupině specialistů, kteří si už budou vědět rady, a že to vůbec ještě nic není, co jsem si s ním zažil.

Ani chvilinku jsem po této lekcí o tom nepochyboval.

Jitro 25. listopadu se mi mělo stát nikdy nezapomenutelným dnem.

Opět jsem byl předveden do kanceláře hlavního velitele vyšetřovacího aparátu Státní bezpečnosti, čili sektoru 6/A. k „Bohoušovi“, kde již čekal „Kohoutek“ a s ním Karel Sváb, náměstek ministra Státní bezpečnosti, s nímž jsem se znal od roku 1923 z Federace skautů socialistů a Skautů spartakovců. Naposled jsme spolu velmi přátelsky hovořili asi před měsícem na recepci bulharského velvyslance.

Sváb ihned přešel do útoku: „Jste špión! Agent! — Dohodneme se?! — Jste ochoten spolupracovat...?! — Dávám vám pět minut na rozmyšlenou!“

Tehdy jsem měl těžkou bronchitidu a „Kohoutek“ dobře cílený boxerský „direkt“ udělal své. — Jen jsem spípal: „Nejsem agent ani špión a na rozmyšlenou nepotřebuji ani pět vteřin: Ne!“ a pak jsem dodal naivně: „Budu si stěžovat na ÚV.“

„Na ÚV si chcete stěžovat? To vám nebude nic platné. Ze strany jste vyražen a když odmítáte, tak se tady odtud již živ nedostanete. V nejlepším případě to znamená 22 let a to je stejně konec!“ — Odved'te ho!“

„Kohoutek“ mne odvedl do své kanceláře a posměšně dodal: „Tak jste slyšel soudruha náměstka. Podepíšete ten protokol?“

„Nepodepíšu!“

Výslechy pak u „Kohoutka“ pokračovaly celodenně ještě 26. a 29., už síce bez facků, ale vždy v pozoru, až mi z toho tuhly svaly na naběhlých nobou, neboť ještě po řadu měsíců jsem si nesměl sednout od 6 hodin ráno do 22, pokud jsem nebyl volán k různým výslechům.

Pak byl skoro 14 dní klid. „Kohoutek“ mne 16. prosince předal skupině „Vašek a Alois“. Následovaly denní i noční výslechy 17., 19., 20., 21., 22., 23. a 24. prosince, tedy i na Štědrý den.

„Vašek“ byl občas opilý a hrozně rád se mnou „cvičil“. Musel jsem dělat „klencáky“, klečat s předpaženými rukama, na něž mi někdy dával pravítko. „Alois“ se choval přisně, ale slušně. Vím, že se jmenoval Dřevíkovský, sám býval kratší dobu v koncentraci, nikdy mne neuhodil, ani na mne neřval a dokonce, když jsme byli jednou sami v kanceláři, mi dal housku s máslem.

Až později jsem se dověděl, že „Bohouš“ je pověstný podplukovník Bohumil Doubek a že „Kohoutek“ není přezdívka, nýbrž že se skutečně jedná o majora Kohoutka, již tehdy jsem se dozvěděl od bývalého ministerského předsedy Rudolfa Berana (č. 1752, trávil jsem s ním několik týdnů na cele 5/01 v tak zvaném „prasečím chlívku“), že se jedná o bývalého policejního komisaře Kohoutka, který sloužil za všech režimů, a to i za nacistů, kteří ho ke konci války zavřeli na několik měsíců, a to nikoliv za politické delikty.

Vězeňská budova se začala plnit. Bylo slyšet řev vyšetřovatelů, facky, rány a pláč vyšetřovaných. Někteří zeřekli a jejich neustálé bédování se rozléhalo dnem i nocí. Velitel věznice (bývalý ostravský kat) si na dvore zařídil chov a výcvik policejních psů ve zvláštních drátěných koticích, jejichž štěkot a skočení celé noci doplňovaly vyšetřovatelskou psychologickou metodu.

Konečně jsem byl ze samovazby přemístěn 7. února 1950 na společnou celu 220, okupovanou filosofem soudruhem K. Projzou [č. 1388] a odborářským sekretářem Fr. Dlouhým (č. 1412). Tehdy začali zavazovat oči při předvádění. Přesně za měsíc přišel Jožka Hirsch (č. 1595) a 14. 3. vplul k nám bývalý osobní tajemník prezidenta Beneše doc. dr. Sýkora (1629) a my putovali na novou celu č. 14.

Znovu mi začaly denní i noční výslechy od 16. do 21. března. Z cely odešel dr. Sýkora a 10. dubna jej vystřídal ostravský Mírek Sýkora (č. 1629), o něco později popravený v rámci národně socialistických procesů. Odešel i Jožka Hirsch a s K. Projzou jsme putovali na celu č. 232.

Byla to poslední cela na konci dlouhé chodby, zakončené oknem, pod nímž bylo umístěno ústřední topení.

Pane generální prokurátore, zjistěte vrahy i zavražděného!

Naše v řadě předcházející cela byla termičí. (Sám jsem tam také seděl.) Večer 24. dubna tam byl kdosi dodán. Snad se bál, neboť hrozně nařikal a klepal na strážného. Přišli dva a nazeřali mu. To se opakovalo 25., pak byl 26. klid a v noci z 27. na 28. duben, když výšetřovavec bušil na dveře a prosil, aby ho vrátili do jiné cely, přišli snad tři dozorcí, hrozně ho zmlátili, pak mu nasadili svěrači kazajku a do úst vrazili plechový roubík. Když odešli, nastalo ticho, jen my slyšeli tlumený, zoufalý neartikulovaný zvuk, jako když se někdo dusí.

Nemohli jsme tušit, o co jde.

Ráno, při obchůzce dozorců, asi v 5 či v 6 hodin, jsme slyšeli volání strážného na kolegu: „Pocem, pojď se sem podívat! Myslím, že je mrtvej! To bude zase průser...!“

Konečně byla otevřena cela termice, kdosi odběhl pro nosítka a nastalo ticho.

Když nám pak před naši celu pokládali plechovou misku se snídaní, viděli jsme, že pod oknem u ústředního topení stál oprén slámnik z termice. Na něm ležela plátěná svěrači kazajka a na ní plechový roubík ve tvaru velké hrušky, na jehož silnějších konci byly malé vzduchové otvory a přidělaný šlamfnek s přezkou k utažení v záhlaví.

Kdo zavinil smrt zcela určitě dalšího politického vězně, jehož rodina dostala patrně oznámení, že zemřel na srdeční slabost...?

Už se mi ani nechce popisovat další výslechy v dubnových a květnových dnech, kdy mi „Alois“ sdělil, že vlastně proti mně nic není a prokurátor zamítl podat žalobu. Ve dnech 18. a 19. 5. večer si mne dal opět předvést Kohoutek. Prý, že půjdu domů, avšak jen po podepsání „Prohlášení“, které si sám stylizoval. — Ne, tohle jsem přece nemohl podepsat, to vlastně znamená přiznání k vině, a tak, jako před sedmi měsíci, znovu nastal „taneč“ o podpis; jenže tentokrát již bez facků. Odmítl jsem podepsat. Po zdráhání se Kohoutek rozhodl pro novou koncepci s tím, že když podepíši, budu na „čestné, bolševické slovo“ do tří dnů venku, a když nepodepíši, budu odeslán do „nápravného tábora“ Státní bezpečnosti nejméně na tři roky, neboť o tom rozhodují oni sami a žádní svědci mi nebudou nic platní.

Rád jsem mu toto po dosavadních zkušenostech věřil a podepsal pozmeněné, celkem soudně nepostizitelné „pro vinění“, v němž mimo jiné „prohlašuji, že po svém propuštění nebudu se domáhat rehabilitace, satisfakce, nebudu intervenovat ve svém případě a zařadím se do produktivní činnosti, zachovám o celém svém případě mlčení a neuprchnu z Československa“, jakož i že „toto prohlášení činím dobrovolně“.

Sotva jsem podepsal, měl jsem temný pocit, že jsem opět nalítl...

Ano, od toho dne, téměř na hodinu, navzdory „bolševickému čestnému slovu“, jsem tam byl ještě další rok...

Konečně! 21. června první a předposlední pětiminutová procházka na vězeňském dvoře za celých 18 měsíců. Kousíček opodál chodil literární kritik M. M. Dědinský. Přišel den byl K. Projza odeslán do pracovního tábora a já přemístěn 6. července na celu č. 315 k Jihošlanu Vierdovi z Bratislavy.

Už mi dokonce dovolovali občas psát ženě, ale mnoho dopisů vůbec nebylo odesláno. Z vlastních prostředků jsem si směl kupovat léky a teď občas i dostat z domova balíček. Kdosi (strážný) mi řekl, že v Ruzyni je řada pokusů o sebevraždy. Někteří se to i povedlo, ač jsem tomu po zkušenosti z 28. dubna nechtěl ani věřit a spíše se domníval, že jde o přímé vraždy.

Nastaly tvrdé osobní prohlídky — i do konečků se nám koukali. Pak nás 30. srpna předvedli do cely č. 321. — A jako každá maličkovost v monotónním životě vězně, také 1. září bylo pro nás svátkem. Namontovali nám k podlaze stůl a dvě štokrata a my jsme první za téměř 10 měsíců nemuseli jíst ve stoje. Když následující den odvedli Vierdu k soudu, zarazil mi velitel věznice o své újmě i onu bídnou dietu přeřepsanou lékařem.

Opět jsem měnil 18. 9. celu a přešel na č. 510, kde již byl Mírek Rosůlek (č. 1722). Pochopitelně, že jsme nevěděli, co se děje venku, ale 29. 9. jsem byl vyslyšán o Šlingovi a il. a 17. října znovu. Neměl jsem ho rád, ale rozhodně jsem odmítl s ním si tu něco vyřizovat, jak mi radili. Proto jsem tvrdil, že je to straně oddaný soudruh.

Hrozně mi za to vynadali. Prý, zda vím, že se stýkal s anglickou policií...

U „Bohouše“ jsem si to zase jednu polepil. Zavolali mne 12. října v noci a Doubek začal vykládat, že ví, že jsem dobrý komunisti, a že tu mají z ÚV příkaz, abych jim pomohl...

Mlčet jsem.

No, ve vazbě je teď řada „národně socialistických diverzantů“, pokračoval, a bylo by třeba uvědomit předsedu dr. Josefa Nestávála, k němuž by mne dali na celu, a to ostatní už by byla moje práce. — Je to rozkaz strany, dodal.

Tedy nejdříve jsem ten písemný rozkaz strany chtěl vidět. Řekl mi, že jsem se zbláznil. — A pak jsem tudíž se všř rozhodností odmítl, že zde, kde se na mne koukají jako na zločince, jim tuto službu dělat nebudu.

„Nebudete? — Dobře, pak toho sám budete litovat...!“

Dne 2. prosince jsem napsal žádost ministru státní bezpečnosti Ladislavu Kopřivovi. Koncept mám ještě dnes. Nikdy mň neodpověděl, ale co znamená pro tyto lidi dávné předválečné přátelství a soudružství?

Vánoce jsem prožil již v „prasečím chlívku“ s bývalým předsedou protektorátní vlády Rudolfem Beranem. Přivezli ho z Mírova k výslechu pro nějaké historiky. Nic si nesměl s sebou vzít, a tak jsem mu ze svých prostředků nechal koupit mýdlo, kartáček a zubní pastu. I na Štědrý večer jsem se s ním podělil o povolený nákup — já, komunisti, se svým třídím a politickým nepřítelem na jedné cele. Tady jsem ho teprve pořádně poznal. Byl to kultivovaný a vzdělaný člověk s fantastickou pamětí i s nezmarným humorem.

Dne 6. ledna byl vystřídán Jardu (č. 1716), zahradníkem z Libně, který mi nahnal dost strachu. Nevím, zda hrál, či byl opravdu šlencem, anebo zdali se zbláznil až v Ruzyni, ale několik týdnů s ním na jedné cele bylo jedním z mých nejhorších utrpení a někdy jsem si myslel, že se sám z toho zblázním. Jednou v noci (24. 2.) nám přivezli Wilkovského (č. 888) a konečně po prudkém výstupu byl i Jarda přeložen. O svých různých výslechích se již ani nechci zmiňovat, ale díky „Bohoušovi“ mi byla snížena již beztak malá dávka denního přídelu chleba asi na 50 gramů.

Řekl jsem, že si na tu pasáž vzpomínám. Na to Brůha začal mluvit v tom smyslu, že jsem v obdobné situaci a že bych z toho měl vyvodit důsledky. Já jsem, upřímně překvapen, odpověděl, že nevím, jak bych já k té věci přišel, aby mne srovnával zrovna s Fučíkem. V tu chvíli mu došla i druhá půlka té paralyse, totiž srovnání jeho sama s komisařem gestapa, a přišel na chvíli do lehkých rozpuků. Ale jen na vteřinku.

To major Ledl se žádnými literárními reminiscencemi nezdržoval. Promluvil takto:

„Myslíte si, že se s vámi budeme srát? Jste úplně v naší moci. My můžeme všechno. Jsou dvě možnosti: buď se dá s Veselým ještě na něco počítat a vy budete s vyšetřováním spolupracovat, nebo se s vámi počítat nedá a pak vás zlikvidujeme za 14 dní i bez soudu. Tak si to rozmyslete. To je doslova vaše poslední příležitost.“ Kdo by odolal tak úlisnému vábení? Fyziologie učí, že jediná katastrofální zkušenost nebo sled lehkých terorů, avšak často opakovaných, vyvolá u člověka po čase určité psychologické zmrazení. Nervozitu, naopak za letargickou apatii, naprosto nerealistické reakce na události, podivné zvraty ustálených důležitých stereotypů. Nakonec neustálé napětí, rozmyslné vyvolávání strachu, zlosti nebo úzkosti přivede mozek k tomu, že začne stávkovat a zejména se zvýší obrovsky jeho sugestivita. To praví věda. Ale mně pro vysvětlení reakce v takové situaci připadá naprosto přesná a vyčerpávající ona pasáž ze Solženicynovy knihy, kde praví: „Šuchov uvažoval jednoduše: nepodepíšeš, kabátek z prken, podepíšeš — aspoň chvíli si tu ještě pobudeš. A podepsal.“

Já jsem znal Ledla i jeho pověst, tak jsem věděl, že jeho slova je třeba brát vážně, doslova smrtelně vážně. On se pak chodil dívat na výslechy prováděné vyšetřovateli nižší hodnosti a vždy občasně přivítivě poznamenal, abych se v tom doznání nehrabal jako student v němce.

Kromě uvedených základních axiomů mi bylo předloženo k věření ještě jedno dogma. O tom, že při domovní prohlídce v mém bytě byly nalezeny doložené předměty: prostředky pro tajinosti, používání neviditelného písma. Ona prohlídka byla vykonána v mé nepřítomnosti a nebyl k ní přizván také nikdo z mé rodiny, až moji matku i bratra dovedla STB po mém zatčení najít ihned. A ty doložené předměty mi nebyly nikdy předloženy. Bylo nutno v jejich existenci slepě věřit a nebylo dovoleno klást o nich rozumové otázky. Odpovídaly tedy přesně definici církevních dogmat, která praví, že dogmata jsou prsty, které ukazují zde a zde leží nepochopitelné tajemství.

Nepozoroval jsem ani, že by tyto doložené předměty byly kdy předloženy soudu. Další pomockou vyšetřování byla jakási tajemná příručka, něco jako středověké „Kladivo čarodějnic“. Tuto příručku nazýval můj vyšetřovatel vtipně „pravdomluvu“. Z něho mi byly předfukávány při výslechu do protokolu moje špiónážní úkoly — bylo jich poženhané, asi 50. Ten „pravdomluvu“ bylo další takové dogma. Nakonec jsem musel podepsat protokol, že takový seznam úkolů jsem vlastnil, ale že jsem jej vlastnoručně spálil. Pro potřeby STB pak zřejmě tento tajemný seznam vyvalil z popela jako pták Fénix.

Tak se pomalu a bolestně rodily protokoly, podle nichž se návštěva tajemníka norského vyslanectví, který mi přišel vyříditi pozdravy od norského kolegy novináře, stala navázáním mého styku se zahraniční špiónáží, jež mi dodala ony mytické doložené předměty. Ale pak se zas ukázalo, že navázání tohoto styku bude vyžadovat nějaký motiv či předehru. Vyšetřovatel prohlásil, že kořen mé špiónážní činnosti vidí v mé práci stálého dopisovatele rozhlasu v západním Německu a v mé někdejší příslušnosti k sociálně demokratické straně. Tak vznikl protokol o mém navázání styků s velmi populárním představitelem americké rozvědky ve Frankfurtu n. Mohanem, do čehož musel být za sociální demokraty zapojen bývalý ministr Majer.

Jinak poznámky z normálních tiskových konferencí ministerstva zahraničních věcí, na které jsem chodil v rámci svých povinností redaktora televize, ba dokonce i výpisky ze zahraničních časopisů, jako byl americký Newsweek, který byl tenkrát vzácností, všechny tyto normální písemnosti každého redaktora dostaly hrůzavý název „špiónážní materiál, připravený k odeslání západní rozvědce“.

Když byly protokoly hotovy, tak jsem musel po měsíce při tzv. udržovacích výsleších odpovídat na tytéž otázky, stále tmiž slovy znova a znova. Jakmile jsem se už z nudy nebo z nepozornosti odchýlil od původní verze, bylo zle, že zase mým výpovědi.

Oren ve své uvedené knize líčí, kterak na závěr vyšetřování byl předveden v Ruzyni do kanceláře muže v uniformě vysokého důstojníka sovětské Bezpečnosti, který mu dal slovo, že Oren se bude moci vrátit ihned do Izraele, jakmile odřídí bezchybné svoje svědectví při procesu proti Slánskému. Oren to udělal, ale pak šel sám před soud a na léta do Leopoldova.

Mně si po skončení vyšetřování a těsně před soudem zavolal vyšetřovatel a položil mi otázku, jak se chci hájit před soudem. Zda nechci dělat nějaké obstrukce a odvolávat výpovědi. Pochopil jsem a tázal jsem se, s čím mohu počítat, jestliže výpovědi neodvolám. Vyšetřovatel řekl, že s 12 až 13 roky, ale jinak že mi je známo, že na takovou kvalifikaci zločinnu, jakou mám já, je provaz. Já jsem tedy neodvolal a dostal toho čtvrt století.

Předtím ještě prokurátor u soudu přednesl řeč, kterou sestavil z pasáží mých komentářů, jež si zřejmě vypůjčil v televizi. Podle něho totiž celá moje novinářská činnost byla přitěžující okolností, neboť sloužila jen rafinovanému, krytí činnosti špiónáže. Nakonec prokurátor emfaticky zvolal: „Podíváme-li se na Atlantický pakt, koho tam vidíme? Nacistického generála Speidla a hned vedle něho obžalovaného Veselého.“ Takže nebylo divu, že i když se nade mnou houpal stín oprátky, řeč pana prokurátora dokázala rozjasnit mou líč.

Pak byl vynesena rozsudek, podle něhož jsem já sólově představoval důsledky odhalené „rozsáhlé rezidency Atlantického paktu“ na našem území. Ten Atlantický pakt byl totiž jediná možnost, jak sladit moje někdejší angažování americkou rozvědkou v západním Německu s pozdějším navázáním spolupráce s norským diplomatem. Škoda, že jsem neznal nějakého islandského diplomata. Atlantický pakt měl 15 členů, tak bylo možno si vybrat. Žádná společná rozvědka Atlantického paktu ovšem neexistuje. Předseda soudu mi v rozsudku nepřiznal žádnou polehčující okolnost, ani doznání ne, neboť jsem se prý doznával jen tehdy, když to bylo pro mne výhodné.

Nakonec však prohlásil, že trest smrti nedostávám jen proto, že mi nebylo možno dokázat, že bych v poslední době dal někomu nějakou zprávu. Teprve po propuštění jsem se dozvěděl, že ještě před procesem uznal moji vinu a veřejně mne odsoudil tehdejší předseda Svazu novinářů Vojtěch Dolejší, což se se zásadou presumpce nevinu obviněného příliš nesrovnává. Ovšem Dolejší šel ještě kus dál než vyšetřovatel a soud. Aby mohl nějak ukázat, že kořeny mé zločinnosti tkví v mém třídním původu, zkrátka můj případ „postavit třídně“, vymyslel si, že můj nevlastní otec, v jehož rodině jsem byl vychován, byl starostou v Zábřezce na Moravě za fašistické Národní sjednocení a že tento můj nevlastní otec byl přední okresní funkcionář fašistické strany finančního kapitálu. Když toto tvrzení vyšlo v časopise „Československý novinář“ v září 1957, můj nevlastní bratr se ihned obrátil na Vojtěcha Dolejšího s fotokopiemi dokladů toho, že můj nevlastní otec se stal starostou za vlastní skupinu pro povznesení města, a to proti hlasům Národního sjednocení, jehož byl odpůrcem. Vojtěch Dolejší mému nevlastnímu bratřovi odpověděl, že to jsou data a nebude-li můj bratr mlčet, aby si dal pozor, že Dolejší si opatří materiál na něho. Nevím, zda tím narážel Dolejší na nějaké své dobré styky s ministerstvem vnitra. Nevím také, kde by sháněl nějaký materiál na mého bratra, který byl tehdy laureátem státní ceny Klementa Gottwalda a od té doby se stal již dvojnásobným laureátem a členem — korespondentem Akademie věd. Kdyby nějaký materiál proti mému bratřovi byl, jistě by se o něm dozvěděly i instituce rozhodující o udělení státních cen a o přijetí do Akademie věd.

Vojtěch Dolejší pak tato tvrzení o mém nevlastním otci otiskl znovu v knize svých pamětí. Vojtěch Dolejší tedy vědomě lhal, pomlouval dávno mrtvého člověka a na protesty pozůstalých odpovídal pohrůžkami, hodnými revolverového žurnalisty nějakého kapitalistického plátku. Což příliš neladí s jeho úvahami o etice socialistického novináře, jichž je jinak v jeho pamětech dostatek.

Pokud však jde o ono mysterium, kterým pro normálního občana v uplynulých letech byla Státní bezpečnost, pak se mi zdá, že jeho nejdůležitější charakteristikou byla směs dvou vlastností nebo příznaků. Hlouposti a tuposti na straně jedné, a zlovlnosti, zločinnosti na straně druhé. Tyto dva prvky se projevují ve všech činech tehdejší STB ve velmi různém poměru a často je těžko určit, která převládá nebo je určující. Přitom dělíč čára mezi oběma prochází i uvnitř lidí, ale i mezi jednotlivci. Takový Velký Inkvizitor Ledl přenechával drobnou denní práci se smolením protokolu, vyšetřovateli, který mi hned na začátku řekl, že mu u každého „si“ musím radit, zda má psát tvrdě nebo měkké. Jinak po čase bez obalu doznal, že má od svého vedení, tedy od Ledla, pro každý výslech vypracovaný přesný plán nebo scénář, kde kromě otázek jsou uvedeny i moje příslušné odpovědi.

Protože STB, jak se dnes obecně připouští, vládla i u soudu a potom ve výkonu trestu, projevovaly se tyto dva prvky tuposti a zlovlnosti všude. Například: jedna z okolností, která činila pobyt v budoucí samotě v Leopoldově nepřilíží útulným, byla přítomnost spoluvězňů, kteří byli choromyslní, duševně nemocní. Pamatuji se na jednoho, který se jmenoval Magda. Ten sotva začala vycházka druhých — sám na ni nechodil nikdy — vyspíchal se do okénka své cely a monotónně vykřikoval po celou dobu vycházky: „Tady visí poslední nacistička Magda! Heil Hitler! Tady visí poslední nacistička Magda!“ Druhý, myslím, že se jmenoval Rybářík, trpěl zase náboženským šílenstvím, mluvil ve svatyních, měl vidění atd. Bachaři na ochoze samotek, když neměli co dělat, otevřeli si okénko na podávání stravy ve dveřích jeho cely, provokovali nešťastníka k výlevům o jeho vizech, stycích s nadpřirozenými bytostmi a smáli se jako normální člověk při filmové grotesce. Člověk by si zase řekl — snad je to jen byrokratická tupohlavost, která nerozezná simulanta od duševně chorého, či která si dokonce myslí, že nemocný člověk patří do vazby. Jenže přítomnost šílených bylo využíváno někdy velmi racionálně a promyšleně. Jeden z mých kamarádů například během vyšetřování neřekl něco na něžného jiného, co bylo žádáno.

Vyšetřovatelé jej upozorňovali, aby si uvědomil, že i výkon trestu může být různý. Do nekonečna ovšem vyšetřování protahovat nemohli, jednou byl souzen, dostal svých 16 let — a hned první noc ve výkonu trestu byl zavřen do jedné cely se šílenecem. Když to zjistil, začal kopat do dveří, aby přivolal strážného, a tomu řekl, že přece nemůže být s choromyslným člověkem pohromadě, že chce na jinou celu. Strážný odpověděl: „Prosím vás, kdybych měl dávat od sebe všechny, kdo se sobě navzájem nelíbí, kam bych přišel!“ Zaklapl dveře a bylo to. Nakonec se protestující mládenec dostal druhý den k nějakému tomu náčelníkovi, vyložil mu svoji stížnost a ten mu se sladkým úsměvem odpověděl: „Dobrá, ale nechťeš byste nám nejdříve něco říci?“ — On nechťel, a tak putoval na celu zase s jiným šílenecem. Jiný můj kamarád u Leopoldově byl zavolán příslušníky STB, kteří za ním přijeli a zase žádali informace o jiných osobách. Odmítl — a ihned na samotku, kde byl zavřen do malé cely s útočnou agresivním šílenecem. Několikrát se jeho útokem ubránil, až unaven ven usnul a ve spánku mu tento šílenec rozbil hlavu do krvavě.

Tato charakteristika směsice primitivnosti a zlovlnosti je opravdu určující pro onu největší ilegální organizaci v dějinách tohoto státu, jíž byla Bezpečnost padesátých let. Neboť jakmile narazil člověk na příslušníka ministerstva vnitra, který si zachovával zdravý rozum a normální lidskou laskavost, bylo vše zcela jiné. Ba poznal jsem i příslušníky tohoto ministerstva, kteří vzděláním, rozhledem, charakterem a inteligencí byli ozdobou kterýchs povolání. Chyba byla v tom, že byli výjimkou a že sami museli těžce bojovat proti těm, kteří byli pravidlem. Je v zájmu všech, aby se poměr kvalit v této instituci obrátil. Jinak bychom doporučili monografii Mordechaje Orena o Ruzyni jako stručnou rukověť pro každého dospělého občana. Neboť to, co se stalo mně, by se mohlo pak stát každému — zejména pak každému novináři.

Šťastná, Z.: *Amnestie bez podmínek a výjimek*. Reportér, roč. 1968, č. 21, str. 9

Noviny vyšly s titulky: Rozhodnutí presidenta republiky o amnestii — Velkorysá amnestie — President republiky použil své pravomoci — Amnestie pootevřela brány vězení... Televize natočila šot a na obrazovce se objevili ti, kteří se opět vracejí mezi nás. Musí to být beze sporu zvláštní pocit — stát najednou zase na ulici a vybrat si směr, kterým se člověk zachce zrovna jít. Ale na druhé straně to asi zase není pocit nijak zvlášť růžový. Mnozí mohou opravdu vykročit doslova kamkoliv, protože je nikde nikdo nečeká. Staré kontakty jsou zpřeháňány, znovu se začínají opět pracující a bydlící obyvatelstvo nebývá bez problémů.

Ale tu vidím, že se dopouštím jisté nepřesnosti, která obvykle žije v obecném povědomí: pod pojmem amnestie si lidé představují hlavně a především pootevřené dveře kriminálu — vězně, který opustí mříž. Amnestie se však naopak největší měrou dotkne odsouzených, kteří si odpykávají tresty na svobodě, tresty podmíněné. V článku 6 nynější amnestie jest uvedeno: „Promíjíme podmíněné tresty odnětí svobody a nevykonané tresty nápravného opatření, popř. jejich zbytky, které byly nebo budou soudem pravomocně uloženy za trestné činy spáchané před dnem tohoto rozhodnutí, s účinkem, že se dnem tohoto rozhodnutí na pachatele hledí, jako by odsouzen nebyl.“ Vezmeme-li v úvahu, že soudy vynášejí kolem 70 procent těchto trestů, můžeme si udělat představu i o jejich podstatném podílu v úhrnu všech amnestovaných trestných činů.

Nebylo by jistě bez zajímavosti, kdybychom mohli uvést již dnes přesné číslo, kolika odsouzených se celkově amnestie dotkne. Na tuto cifru si však budeme muset tři čtyři měsíce počkat, až soudy zpracují příslušný spisový materiál. Lze však určit hrubý odhad, že se vztahuje přibližně na 100 000 odsouzených.

Pokud porovnáme nynější amnestii s těmi, které byly uděleny v minulých letech, objevíme dosti markantní rozdíly. I obě poslední amnestie (1962, 1965) byly formulovány politicky, dotýkaly se politických deliktů. Zároveň však byly hned oklešťovány a zužovány řadou výjimek. V článku 1 amnestie z r. 1962 se říká: „Promíjíme nevykonané tresty odnětí svobody nebo jejich zbytky osobám, které byly před vydáním tohoto rozhodnutí pravomocně odsouzeny pro protistátní trestné činy pobuňování, zneužívání náboženské funkce, hanobení republiky a jejího představitele, hanobení států světové socialistické soustavy a jejich představitelů, opulštění republiky, vniknutí na území republiky, poškozování zájmů republiky v cizině, násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivcům, hanobení národa, rasy a přesvědčení, nedovolené ozbrojování nebo šíření poplašné zprávy.“ Nejen tedy, že i z trestných činů proti republice byly vyňaty celé kategorie — ty nejzávažnější, např. vlastizrada, rozvrácení republiky atd. — byla zde dále připojena celá řada výjimek, na které se amnestie nevztahuje. Tu byli kromě jiného uvedeni saboteři socialistické výstavby a jejich pomocníci, pachatelé teroristických akcí, přírní agenti imperialistických rozvědek, organizátoři teroristické, sabotážní nebo jiné nebezpečné protistátní skupiny atd. Vznikala vůbec otázka, zdali výjimek není tolik, že vlastně překrývají amnestované trestné činy.

První podstatný rozdíl letošní amnestie tedy spočívá v tom, že toto oklešťování, tyto výjimky neobsahuje.

A druhý, neklade podmínku, nepřináší lhůty, ve kterých by mohl být zbytek trestu nařízen.

Tyto lhůty — to byl totiž také jeden „háček“ minulých amnestií. Ta z roku 1962 kladla u protistátních trestných činů podmínku dokonce desetiletou, vyměřovala si, že pachatel po celou tuto lhůtu povědí „fádný život pracujícího člověka“ a nedopustí se úmyslného trestného činu. Co to v praxi znamenalo? Nic méně než to, že tyto amnestovaní byli nadále svým způsobem „pod dohledem“ a pokud se ukázal „vyšší zájem“, stačila třeba drobnost — a pro bezpečnostní aparát nebylo problémem takovou drobnost nalézt — a delikvent skončil zase tam, odkud se dobrodružím amnestie v příznivém případě dostal. Tyto podmíněné lhůty — i když poněkud kratší, 3 a 7 let — obsahuje i amnestie z roku 1965.

Bylo již dosti napsáno o tom, že amnestie nemá nic společného s rehabilitací, které jsou nyní v popředí pozornosti. V prvním případě předpokládáme pachatele, který se trestného činu opravdu dopustil, v druhém případě jde o nápravu nezákonného rozhodnutí.

Za současnou politickou situace vede amnestie i k různým dalším úvahám. Lidé se ptají: „Co bude s těmi, kteří týrali odsouzené v politických procesech, kteří vymucovali nezákonnými metodami jejich doznání? Buděť vůbec možno postavit je před soud? Nevztahuje se amnestie i na tyto trestné činy?“ Tu je problém poněkud jiný. Nesouvisí s amnestií, ale s promlčením. U těchto deliktů připadá v úvahu lhůta promlčení podle našeho platného právního řádu 5, případně u závažnějších 10 let. Ozývají se dnes požadavky, aby se tyto trestné činy mohly stíhat bez ohledu na toto promlčení. Obnovení trestnosti je však samo o sobě záležitost z hlediska právního řádu zcela neobvyklá, která je v podstatě v rozporu se základními zásadami trestního práva. Pokud by byl vydán zvláštní zákon, který by umožnil stíhat tyto trestné činy bez ohledu na promlčení, musili bychom připustit, že je vlastně opět právo „vylepšováno“ či „upravováno“ podle aktuálních politických potřeb a požadavků. A koneckonců i případný trest těmto viníkům uložený by nebyl nikým jiným než pouhou odplatou. Oněch trestných činů se totiž dopustili před tak značnou dobou, že dnes by již bylo iluzorní hovořit o převýchově dotyčných pachatelů.

Stejně tak se v souvislosti s letošní amnestií diskutuje o naší emigraci. I když je trestný čin opuštění republiky amnestován bez jakýchkoliv lhůt a podmínek, nedomníváme se, že by se k nám nyní tito lidé, žijící již dlouhá léta v zahraničí, najednou houfně vraceli. Pravda, minulá amnestie byly i v tomto směru různým způsobem oklešťovány. Ta z roku 1960 se v tomto směru například vztahovala jen na lidi, kteří opustili republiku pod vlivem nepřátelské propagandy. Nikdo však nemohl mít předem jistotu, že jeho útek bude právě takto posouzen. O tom rozhodovať soud až tehdy, když se tento občan vrátil na území republiky. Návrat na základě oné amnestie byl tedy při nejmenším riskantní. Dnes žádná podobná rizika neexistují. Přesto si však myslím, že naši občané, kteří trvale žijí na území jiného státu, kde mají již kontakty pracovní, osobní a společenské, dají ve většině případů pravděpodobně přednost pouhým návštěvám ve své staré vlasti. V tomto směru se dívám na nynější amnestii jako na jeden z předpokladů a kroků k tomu, abychom se i v této sféře pozvolna přiblížili normálnímu stavu, kdy občan naší republiky může vycestovat či žít v zahraničí bez omezení podle své úvahy a osobních okolností, aniž by se nad tím kdokoliv pozastavoval.

Možno říci, že letošní amnestie je opravdu v mnohém velkoryseji formulována než ty předcházející. První a hlavní příčinu spatřuji v současném procesu demokratizace, napravujícím celou řadu deformací. Jednou z takových deformací bylo i nebyvalé zvýšení trestní represe v období padesátých let. Byl to výkyv, vymykající se z obecné tendence zmiřňování trestů, kterou můžeme pokládat za celosvětovou. Moderní doba a vývoj přináší nové názírání na tresty vůbec, zamýšlení nad jejich účinností (zvlášť u trestů dlouhodobých) a nové podněty, pokusy a metody, jak ozdravit společnost postiženou jhem kriminality. I u nás změny, které se připravují ve správě nápravných zařízení, otevřou snad výraznější cestu tomu proudům. Ministerstvo spravedlnosti hodlá vypracovat novou koncepci trestu odnětí svobody. Doufejme, že alespoň s přihlednutím k možnostem, které naše vězeňství skýtá, bude tato koncepce vycházet z modernějších hledisek a vědeckých poznatků.

Tučková, A.: *Slánský a spol. — jejich »velký« případ aneb Zlé věci nepřicházejí najednou.*

Reportér, roč. 1968, č. 22, str. 8-11

Není cílem tohoto článku, aby někdo skočil i okna nebo se pověsil. Jde o pokus na jednom svědectví — odhalit ono přesné do sebe zapadající soukolí oblundé mašinérie. Vystopovat, jak a kým byl navázán špagát, na jehož konci se kymáceli nejen odsouzení, ale i ti, kteří sice unikli oprátcé, ale nikoliv odpovědnosti. V této souvislosti není proto tak důležité, jak se přesně jmenuje muž, který bude vypovídat. Říkejme mu „XY“. Jeho osud se od osudů jiných vyšetřovatelů liší jen v jednotlivostech, jen v osobním přístupu k směrnicím i cílům. Ty byly dány v domácím i mezinárodním měřítku.

Když byl „XY“ v roce 1955 zatčen, našli při prohlídce jeho bytu brožury s projevy Slánského a Švermové, protokol z procesu s Rajkem, 1 ocelová pomítkovaná pouta, 1 kovový boxer, 3 kusy pornografických karet, několik výhrůžných dopisů, psaných neznámým pisatelem — a také Únorový řád a Rád republiky. Z jeho osobních spisů vyplývalo, že to dotahá na podplukovníka, že mu byla v roce 1953 udělena peněžitá odměna ve výši 30 000 Kčs a že byl, když se začal soustavně opíjet, převeden z ministerstva do vedení nápravných zařízení. Ani tam však nevydržel; je propuštěn a umístěn v roce 1954 u firmy Motokov. V kádrovém posudku se říkalo: „Ze zdravotních důvodů bylo doporučeno umožnit mu pracovní příležitost mimo úsek ministerstva vnitř.“ Kádrový posudek má datum 22. října 1954 — tedy téměř rok po odhalení Beriji, téměř rok po tom, co byl v SSSR popraveni někteří z těch poradců, s nimiž „XY“ pracoval. Jak to, že nikoho ze zodpovědných a informovaných nenapadlo jiné důvody než zdravotní? Kdyby byl „XY“ nepropadl alkoholismu a není se co divit, z toho, co bude dále řečeno, vyplývá, že měl proč umlčovat své svědomí — byl by tedy zůstal ve službách vnitř? Patrně ano, jako mnozí jiní.

Jak vůbec „XY“ přišel do této instituce? Nebyl ani předválečný policajt, ani fízl z povolání, neměl za sebou ani spolupráci s gestapem, jak také v některých případech bylo. Jeho život byl čistý — tím hůře pro systém, který dovedl i bývalého maturanta, studenta medicíny, člena Mladé kultury zménit v inkvizitora. V okupaci byl „XY“ nasazen v různých podnicích, od osvobození pracoval v aparátu ÚV KSČ — nejprve v hospodářských složkách, později v kádrovém oddělení. Odtud si ho Karel Šváb vyzvedl, prý na tříměsíční brigádu, aby posílil v Bezpečnosti stranu. Když tři měsíce uplynuly a XY se chtěl vrátit na sekretariát, nebylo mu to dovoleno: Šváb mu řekl, aby považoval svou práci v Bezpečnosti za stranický úkol. A tak zůstal, neboť o stranických úkolech se přece nediskutuje. Tím spíše ne, když se nad stranou, nad republikou začínají stahovat mračna.

SEZNAM Z BUDAPEŠTI

Táhnou z Maďarska — Šváb a „IM“, který dělal styčného důstojníka k maďarské bezpečnosti, přivezli materiály, soustředěné kolem Rajka a bratří Fiedů. Když „IM“ na jejich podkladě navrhl náčelníkovi STB Závodskému, aby byl zatčen London, postavil se Závodský, který Londona znal z interbrigády i z koncentráku, nejprve proti: byl přesvědčen, že je nevinný. „IM“ přivezl seznam asi 40 lidí, jejich jména mu dala maďarská bezpečnost. Tehdy však Gottwald řekl, že je šleštnost označovat tyto lidi za zrádce, a zakázal proti nim cokoli podnikat. Rákosí nato vzkázal Gottwaldovi, že bere věci na lehkou váhu a že by měl zakročit.

Mašinérie, poháněná teorií o zostřování třídního boje a o tom, že je třeba nepřítel odhalovat přímo ve straně, se už rozběhla. Mohla být patrně zastavena jen tak zásadním krokem, k jakému se odhodlal Tito. Dřívější odpor a dílčí protesty byly příliš slabé — smetla je z cesty, anebo je alespoň ohnula natolik, že nepřetáhli. V roce 1949 začíná „XY“ vyšetřovat Rajkovy stopy v Československu. Jsou vyslyšáni Gejza Pavlík, Alice Kohnová, Vlasta Veselá, Karel Markus a jiní. Španělačka Veselá odmítá obvinění ve spolupráce s Fiedly a zahajuje hladovku. Když ani to nepomáhá, otrávil se prášky, které si schovávala a které najednou sní. A lavina se řítí dál — je zatčen Lobl, Šling a další a další. Šváb pořádá školení o tom, jak psát protokoly s vyšetřovanými, neboť i do Bezpečnosti přicházejí stále noví lidé, aby nápor práce mohli být zvládnuti. Jsou vybíráni z Lidových milicí, jsou mezi nimi nejlepší pracovníci závodů, mladí pohraničníci, absolventi politických kursů. Ti všichni mají doplnit staré policejní kádry, z nichž někteří vyslyšeli komunisty za první republiky, za gestapa a budou je vyslyšet i dnes.

INSTRUKCE JE JASNÁ

Protokoly mají ostře formulovat vinu vyšetřovaného, nepřipustit jeho obhajobu, protože to je věcí soudu. Vyšetřovací orgán tu není na to, aby vyslyšel člověka z toho, co udělal dobrého, ale proto, aby ho usvědčil z toho, co udělal špatného. Ale jak usvědčovat? Na pomoc mladým vyšetřovatelům vychází brožurka, kterou „XY“ s jinými zpracoval, Galkin, Vladimír Jesikov, Alexej Moi rozov, Gromov a jak se všichni jmenovali nebo nejmenovali. Mnohá jména byla krycí, mnohá znal „XY“ jenom křestními jmény. Přenášejí k nám zkušenosti, kterým se člověk zdráhá říkat sovětské. Neboť tyto metody, odsouzené později XX. stoletím, polkodily Sovětský svaz, sovětský lid, věc socialismu víc než nacističtí tanky. To ony zničily nejlepší kadry sovětské strany, armády, vědy a umění, nejstatečnější dělníky a rolníky, to ony počinily štvět socialismu v očích pracujících na celém světě. Jestliže se dnes obracíme proti nim, jestliže kritizujeme ty, kteří u nás byli představiteli bertjovské zvládnutí, vůbec. Socialismus — at' je děkokoli — se musí distancovat od Lichačevů, Makarovů, Galkinů a jim podobných.

„XY“ říká: Sovětské poradci nás učili, že našim největším kapitálem je vyšetřovavec, i tak lze zpancharit ono krásné humanistické heslo Gorkého, že člověk je našim nejcenějším kapitálem! Rafinovaný nepřítel totiž po své činnosti nezanechává usvědčující materiály, a proto je třeba ho k doznaní donutit. Vyšetřované je nutno fyzicky vyšetřované „zlom“. Když se podařilo tohoto zlomu dosáhnout, apatičky podepsal všechno. U některých se užívalo metody výslechu „na strasn“ — vyšetřovaný byl převléčen, že může před stranou odčinít své chyby jedinou službou: že se přizná. Tímto způsobem byl například vyslyšán Clementis, kterému bylo ustavičně předhazováno obvinění, že kdysi — v době paktu sovětsko-německého — se se stranou rozešel a že může jedině svým přiznáním odčinít, co spáchal. „XY“ cituje jednoho z hlavních vyšetřovatelů, který řekl: „Nebojte se, ten přizná všechno, co budu chtít, protože má dobrý poměr ke straně.“ Přidě-li si k tomu Člověk svědectví, že mnozí — jako například Geminder — prý umírali s výkřikem: „At' žije KSČ“, padne na něho tiseň, jako by se pohyboval v Kafkově Zámku. Sovětské poradci měli také svůj podíl na výrobě protokolu: Podle „XY“ byl postup obvykle takový, že nejprve vyšetřovatel zpracoval vyšetřovaného, nedal mu však po výslechu podepsat protokol. Sám jej pak sestavil a u důležitějších případů byl protokol přeložen do ruštiny a předložen poradci. Ten v něm provedl korektury, protokol byl znovu přeložen do češtiny a pak teprve vyšetřovaný byl nucen, aby ho podepsal. Když se bránil, nastalo trápení nanovo. U Horákové a jiných bylo například použito tzv. otazníkových protokolů — vina byla řečena v otázce a vyšetřovaná mohla odpovědět jen ano nebo ne — další vysvětlování se nepovolovalo. Totéž se dělo i s konfrontacemi, které byly předem pečlivě připraveny. Nejhorší je, že vedení strany proto dostávalo už hotová, takto vyrobená „přiznání“ a že někdo k nim nepřipsal, jakým způsobem jich bylo dosaženo a jaká je jejich skutečná hodnota. Jeden z vyšetřovatelů prý podle svědectví „XY“ řekl: „Kdyby tohle Gottwald věděl, dal by PŘÍPRAVA HLAVNÍHO PROCESU“

Ta měla své peripetie: p r v n í bylo vyšetřován Oty Šlinga, kterému předložili dopis, jenž byl nalezen u špióna E. Vosky a jenž byl podepsán „Otto“ Na začátku Šling přiznával jen chyby, jichž se dopustil jako krajský tajemník, ale nakonec podepsal, že dopis je od něho. Vyšetřovatelům to však nestačilo. Šling však prohlásil, že si už dál vymýšlet nebude, protože byl přesvědčen, že každý, kdo bude jeho výpověď číst, pozná, že je vymyšlena. Šlinga proto odvezli do pracovní táborejšího ministra národní bezpečnosti Koprivý, kde byli i sovětské poradci, Šváb a čeští vyšetřovatelé. Šváb tam na Šlinga útočil a řekl mimo jiné: „Zase ta pitomá hlavička dumá, co asi v varoval, aby nemluvil proti Slánskému. Šling se však nepodivil, byl vsazen do svěrací kazajky a prohlédnut dr. Sommerem, který měl konstatovat, kolik vydrží. Byl bit pendrekem, živěn jen chlebem a vodou a v jeho cele byla taková zima, že sem vyšetřovatelé chodili v zimníku, s kloboukem na hlavě. Šling byl jen na boso, byl obločen do svěrací kazajky a plá jných kalhot. Nakonec vypověděl, že se účastnil spiknutí, které bylo namířeno proti Slánskému. D r u h o u p e r i p e t i í bylo zatčení Švába a vedení Bezpečnosti — Závodského, Valeše a jiných. Spodní proudy v Bezpečnosti vyvřely na povrch — ti, kteří se cítili předtím z nějakého důvodu přeskočení nebo ukřivdění, se obrátili proti „XY“ a jeho skupině, jako by ani nešlo o pracovitě, kde neplatily žádné zákony ani stanovy, vyvřel se tu s úděsnou pravidelností koloběh stranického života — scházely se skupiny, vybíraly příspěvky, školilo v kroužcích RSŠ. Stranická organizace začala prověřovat ty, které do Bezpečnosti dosadil Šváb — na schůzích se diskutovalo, zda se jim má vyslovit nedůvěra. Protože nebylo jasné, zda by jejich spolupracovníci dost nekompromisně s bývalými vedoucími Bezpečnosti zacházeli, soustředily se materiály proti Švábovi, Závodskému a ostatním se značnou mírou na komisi stranické kontroly. I jejich zatčení bylo provedeno tajně: Byli v robotu odpoledne jednotlivě pozváni v přesně vymezených časových termínech k ministrům. V jeho kanceláři byl poradce i orgánové, kteří měli zatčení provést. Každému ze zatýkaných bylo řečeno, že pojedí s důvěrným úkolem a že pokyny dostane na ministerstvu národní obrany — cestou v autě byli pak zatčeni. Některé by byly převedeny do Koloděj, jiné do konspiračního bytu, kde byli několik dní zavřeni ve skříni. T e t í p e r i p e t i e se užívala Slánského. Když se v jednotlivých výpovědích začalo objevovat jeho jméno, vydal ministr Kopriva zákaz vyslyšet „na Slánského“ a „na vysoké stranické představitele.“ Skupina vyšetřovatelů však materiály přesto shromažďovala, některé dokonce získala provokací a odevzdala je pak na sovětského velvyslanectví. To je předalo sovětským poradcům, kteří se s nimi zase obrátili na ministra Koprivu a upozornili ho na nebezpečí sionismu — že ve vedoucích funkcích jsou židé i se Slánským. Některé z vyšetřovatelů byli sice za svůj neúřední postup a za to, že shromažďovali výpovědi provokacemi, potrestáni — jeden z nich, Holvek, spáchal prý sebevraždu. Dosud nebyla vysvětlena, protože jeho pozámky, v nichž si připravoval sebekritiku na stranickou schůzi, se ztratily. Zákaz vyslyšet „na Slánského“ byl potom změněn v tom smyslu, že se sice nemá „na něho“ vyslyšet, ale že je třeba dát vyšetřování volný průchod a nebránit tomu, budou-li vyšetřování vypovídat proti představitelům vedení strany. Sovětský poradce Jesikov prohlásil, že je třeba konečně najít hlavu spiknutí. A Kopriva jel do Lán, aby o tom informoval Gottwalda.

SPIKNUTÍ — PROTI KOMU VLASTNĚ?

Potíž byla v tom, vypovídá „XY“, že zatčení předtím museli přiznávat, že připravovali spiknutí proti Slánskému — teď najednou měli být jeho součástí. U některých, jako byl Polák, Landa, Smrkovský, Pavel, to vyvolalo ironický údiv, jiné byli tak apatičtí, že se podrobili. A kolečka mašinérie se točila dál. 24. listopadu 1951 byl „XY“ pozván ke Koprivovi. Byli tam poradci Alexej a Jesikov a ministr oznámil, že ještě týž den bude Slánský zatčen. Jesikov dodal, že se tohoto zatýkání má účastnit i „XY“, že je to uznání za práci, již vykonal. Operativa prý konečně získala dokument, který dokazuje, že Slánský má spojení se zahraničím, že je to nepřítel, který by upření, kdyby nebyl zajištěn. A že Gottwald na základě tohoto dokumentu dal souhlas k zatčení. Byl to dopis jistého Kaudera, agenta CIC, uprchlého z ČSR, adresovaný Daniele Kaňkovské. Kauder si v něm žádá, aby ho doručila „Velkému Metaři“ a varovala ho, že se chystá jeho zatčení. Současně mu byl nabízen útek a politická kariéra v zahraničí. Na potvrzení toho dopisu vysílala Svobodná Evropa výzvu „Zlé věci přicházejí najednou, vzkazuje Podpora.“ „XY“ se domnívá, že šlo o nějaký agenturní komplot, protože vyšetřovatelům bylo později řečeno, že Kaňkovská nemá vědět, že originál dopisu je v rukou Bezpečnosti, protože se domnívá, že ho zničila. Když jí posléze ukázali jeho fotokopii, tvrdila, že není totožná s dopisem — pamatovala si, že při otvírání papír polkodila. Jako důkaz měl tento dokument ovšem pochybnou cenu. Slánský ho nikdy nedostal do ruky, nevěděl vůbec o jeho existenci, ani o hlášení Svobodné Evropy. Ve vile, v níž před zatčením bydlel, izolovaly jeho ozbrojenou ochranu a odvezli ho se zavazánými očima a ústy do Ruzyně. Vyslyšán byl ještě též noci a když mu řekli, že t#l odhalen jako nepřítel, protestoval. Zeptal se, zda Gottwald ví o jeho zatčení. Řekli, že ano a tak žádal, aby mu mohl napsat dopis. K tomu však vyšetřovatelé museli mít souhlas ministerstva a poradců a protože byla noc, muselo se čekat do rána. Slánský odmítl odpovídat na jakékoli otázky, dokud Gottwaldovi nenapíše. Ráno dostal souhlas a napsal, že nechápe, proč byl zatčen. Že se dopustil chyb, které doznal ve své sebekritice, že však nikdy nebyl nepřitelem. Tento dopis byl Gottwaldovi doručěn. Slánský musel podepsat písemné prohlášení, že se zříká mandátu, aby mohla být zrušena jeho poslanecká imunita — toto prohlášení pak bylo antidatováno. Zákonné formy zřejmě měly být alespoň na oko zachovány, i když jejich obsah byl zcela popřen.

KONEČNĚ „VELKÝ PŘÍPAD“

Slánský byl konečně onen „velký případ“, na který se čekalo. Nic nemělo být ponecháno náhodě, bylo zavedeno důkladné plánování každého výslechu, každé konfrontace. Tyto přípravy byly podrobně probírány na schůzkách vyšetřovatelů s poradci a překladateli. Předem byly určeny otázky i odpovědi. Dokud nebyl odpor Slánského zlomen, nenapsala se do protokolu ani řádka. Slánský obvinění odmítal a vyšetřovatel mu vyčítal, že chce úmyslně poškodit stranu, která jeho činnost už veřejně odhalila. Až do svého pokusu o sebevraždu byl vyslyšán v kanceláři, později veden k výslechu se zavazánými očima, spoutanými rukama a přivazován za nohu ke kruhu ve zdi. Bránil se a občas dostával záchvaty, kdy křičel a tloukl hlavou do zdi. Protestoval i proti záhlaví protokolu, na níž bylo uvedeno, že je „židovské národnosti“ a později „české národnosti židovského původu“. Řekl, že takové označení nepodepíše a tak je potom vynechávali. Protože se vytrvale bránil přiznání, navrhl poradce Alexej, aby byl vyslyšán nepřetržitě — to znamená bez spánku, bez možnosti se posadit — dokud nepřátelskou činnost nepřizná. Jednoho večera šel „XY“ s několika českými vyšetřovateli a sovětskými poradci na hořejší výstup. (Neboť život běžel dál i v těchto dobách, lidé chodili do kin, do divadel, na výlety, slavili vánoce i Silvestra, zatímco v kobkách Koloděj a Ruzyně jiní lidé bojovali svůj zoufalý zápas.) Po hořejší se vrátili do Ruzyně, aby vystřídali ty, kdož zatím Slánského vyslyšali. Když jeden z vyšetřovatelů zůstal se Slánským sám v místnosti, požádal ho vyslyšán, aby mohl na záchod. Vyšetřovatel šel na chodbu zavolat stráž — Slánský za ním bleskurychle přibouchl dveře, zamkl a když nenalel jeho služební pistoli, oběsil se na šňůře poplachového zařízení na klíce u okna. Vyrázili dveře a našli ho v bezvědomí, ale vězeňský lékař ho injekcemi a umělým dýcháním přivedl k životu — byl za to později vyznamenán.

Alexej pak navrhl, aby ke Slánskému do cely přišel ministr Bacílek a působil na něho. Bacílek použil argumentů „na stranu“. Vyčítal Slánskému, že nechce straně pomoci v odhalování spiknutí a Slánský mu odpověděl, že všechno je lež, že nikdy nepřitelem nebyl a že je uvazován za nohu jako pes.

PROTOKOL SLÁNSKÉHO MĚL 700 STRAN

Rudolf Slánský dlouho odolával a pak přiznal jen to, co už řekli ostatní. Sám od sebe neřekl ani slovo. Největší odpor kladl proti obvinění ze špiónáže, proti tvrzení, že měl vinu na smrti Jana Švermy a že chtěl izolovat a odstranit Gottwalda. V tomto směru se přes veškeré usvědčování muselo vyšetřování spojit kompromisem. Slánský křičel: „Nechtějte to na mně, to přiznat nemohu.“ Nakonec slbil, že při procesu vystoupí tak, aby strana byla spokojena a že nedá nepřátelské propagandě příležitost, aby jeho případu využila. Avšak s jednou výhradou: Ze udělá ostudu, budou-li připuštěni dva svědkové, kteří měli „dosvědčit“ jeho vinu na Švermově smrti. Poradci se domnívali, že by svědkové vystoupit měli a až do procesu v této otázce nemohly definitivně rozhodnout. Když hrozilo toto střetnutí, byl proces přerušen a půlhodru hodiny a Bacílek šel volat Gottwaldovi. Ten rozhodl, aby oba partýzníci nevystoupili. Poradci potom vytýkali, že strana je vůči Slánskému slabá. Sama příprava procesu byla velmi důkladná. Byli vybráni soudcové a prokurátoři i obhájci, kteří potom po řadu dnů studovali protokoly, svědecké výpovědi a dokumentační materiál. Bylo jim řečeno, že směřjí klást jen ty otázky, které jsou v protokolech, s obviněnými se do styku nedostali. V jejich bytech bylo odposlouchávací

zařízení, aby bylo možno kontrolovat, jak reagují. Vyšetřovatel „XY“ vypracoval návrh obžaloby, obžaloba byla přeložena, ale poradám se nelíbila. Vypracovali tedy jinou verzi, která pak byla z ruštiny přeložena do češtiny a předložena předsednictvu strany. Výběr obžalovaných byl proveden tak, aby zahrnoval všechny obory, do kterých mohlo centrum zasahovat. Tím došlo k mnoha nelogičnostem, sám „XY“ se divil, jak to, že se mezi centrem ocitá na lavici obžalovaných i Margolius. Poradce mu řekl, že v jeho případě šlo o veliké částky peněz a to že na veřejnost působí. Režie procesu klapala bezvadně — ti, kteří se na ní podíleli, byli později významnými. Neboť i o služební postup přece šlo, i o to, kdo zvíťazí v soutěži „o nejlepší výšelechový Čas“, která v Ruzyni probíhala. I v tom směru kolečka mašinerie jeia bez skřípotu — jestliže se občas v někom ozvalo svědomí, jako například ve dvou milionářích, kteří odmítli vyslyšet vězně v Kolodějích, byli odkázáni. Ti dva skončili jako pomocné síly v kuchyni, jiní na tom možná byli hůř. Někteří se dali zlákat hmotnými výhodami, jiní podlehlí ustávenému přesvědčování, že oni jsou údernou pětistřednické třídy, že oni musí vytrhat i s kořeny býlí zrady. Předseda stranické organizace v Ruzyni, bývalý milionář, řekl jednou vyšetřovateli „XY“: „Kdyby u toho nebyli sovětští poradci, tak bych myslel, že je to všechno bouda.“ I tihle víry v Sovětský svaz, který nás osvobodil, bylo zneužito Benjovými agenty. V tomto národě, který zrodil Švejka, se nemohla ovšem ani Ruzyn obějt bez specifík tohoto druhu: Někteří vyšetřovatelé, hlavně bývalí dělníci ze závodů, si stěžovali ministři — nikoliv, bohužel, na nezákonnosti, ale na to, že při nepřetržitých výsleších není dodržována osmihodinová pracovní doba. Vyskytl se dokonce jeden, který si problém sobot a nedělí vyřešil tak, že soudruha Smrkovského vzdýcky na tyto dva dny zavlel do temnice. „XY“, hlavní vyšetřovatel, se dlouho zamyslel nad tím, proč se Smrkovský vzdýcky provinil v pátek, aby musel být potrestán, než přišel na pravý důvod. Lékař, který se denně setkával s nejlhlubším ponižením humanity, si pro sebe vymyslel přjemný melouch: z lihu, který dostával přidělem pro ordinaci, páčil líkér — černý humor by ho mohl nazvat „ruzyňákem“, a „XY“ si během výslechu k němu poslal pro rtana.

V tomto ovzduší absurdity byla i tečka za procesem zcela nehorázná: Když popravili všech 11 odsouzených, byl vyšetřovatel „XY“ shodou okolností u poradce Gaikina. K hlášení se dostavil šofér s vyšetřovateli, kteří byli pověleni likvidací voze. Hlásili, že jej nasykali do pytle, zajeli s ním za Prahu a posypali jím kluzkou vozovku. Šofér se smál, že ještě nikdy nevezl v tatraplánu čtrnáct lidí najednou — 3 byli živí a 11 jich bylo v pytlí.

„XY“ PO „VELKÉM PŘÍPADU“

Vyšetřovatel „XY“ byl po svém zatčení odsouzen pro porušení povinností veřejného činitele, byly mu odňaty jeho řády i peněžitá odměna. V roce 1958 — tedy daleko dříve než mnozí z těch, které vyšetřoval a kteří dále seděli na Mírově, v Leopoldově a jinde, byl propuštěn a zaměstnán v jednom podniku, za který nás reprezentovali i na bruselské Světové výstavě. Na zásah nejvyšších státních a stranických míst s tím, že celá jeho záležitost je nejvyšše důvěrná. V roce 1964 odešel do důchodu a říká se o něm, že zcela propadl alkoholu.

Je to všechno pobuřující? Nepochybně, ale daleko víc pobuřující a mnohem významnější — je skutečnost, že podrobná výpověď „XY“ ležela v trezoru sekretariátu I. tajemníka ÚV KSČ už od roku 1955. A nejen z ní, ale i z řady dalších svědectví muselo tehdejší vedení strany bezpečně vědět, jak to bylo s procesy a jak to bylo i s ostatními nespravedlivě a nezákonně odsouzeními. Už tehdy, v r. 1955, mohlo vedení strany tyto metody tvrdě odsoudit a zjednat nápravu. Bylo by mnoha lidem ušetřilo roky utrpení a straně i socialismu ztrátu prestiže.

A že toto otevřené slovo nebylo řečeno ani v roce 1956, po XX. sjezdu KSSS, kdy řada organizací — a také nestranická veřejnost — pro vysvětlení tolik volaly, je zločinem. Jestliže totiž někteří vedoucí strany v době procesů nemuseli vědět, o čem skutečnosti jde — tehdy to už věděli. A jejich komunistickou a lidskou povinností bylo promluvit, informovat stranu i veřejnost, udělat už tehdy opatření, aby zákonnost byla v plné míře obnovena. O těch víc než deset promělkavých let to máme dnes těžší.

Máme-li znovu věřit, že učení komunismu je „mládím světa“, máme-li se angažovat za „zřtky, které zpívají“, musí být pravda řečena celá.

Z výpovědi hlavního vyšetřovatele zpracovala ANNA TUČKOVÁ

Hájek, K.: Miroslav Mamula, »muž v pozadí«, vysvětluje. Reportér, roč. 1968, č. 22, str. 7-9

Každá doba vynášá do popředí veřejného zájmu různá Jména. Pozornost veřejnosti k nim je kratší či delší, podle toho, čím a Jak se do ní vepsali. Samozřejmě, že se největší pozornost soustřeďuje na známé lidi, kteří často vystupovali na veřejnosti. Leč přišly jiné doby. Letošní „pražské jaro“, narozené v prvních lednových dnech, rozčeřilo poklidnou hladinu i okolo lidí, jejichž jména byla dosud neznámá. Konečně — o nic zvláštního by přitom nešlo, kdyby...

Kdyby současně nerozkryly vedle opon politických zákulisí i po léta nashromážděné nepravosti, násilí a lidsko a bolest, bezpráví a slzy. Kdo za to vše nese odpovědnost, kdo vytvořil onen mechanismus, kdo jím pohyboval? A v té souvislosti se stalo známým jméno Miroslava Mamuly, do poloviny ledna vedoucího 8. oddělení ÚV KSČ. Kdo je tento muž, který — jak se říká — stál za všemi akty represe a deformací veřejného života, v jehož rukou se sblížaly nitky supertajných spojenců z Bezpečnosti, armády, justice, milic a cenzury? Který, podle stále znovu a znovu se vynořujících tvrzení, se podílel na přípravě vojenského vystoupení proti progresivním členům ÚV KSČ?

Neplyne den, aby do redakce nedošlo několik dopisů čtenářů, kteří žádají bližší vysvětlení o muži v pozadí i o tajemní 8. oddělení. Reportér žádostem svých čtenářů vyhovuje. Přináší rozhovor redaktora Karla Hájka s Miroslavem Mamulou. Uveřejňuje jej doslova. Rozhovor má autorův prolog a epilog.

REPORTÉR

PROLOG ČI TĚMĚŘ VÝTAH Z KÁDROVÉHO MATERIÁLU

M i r o s l a v M A M U L A (47 let) žije ve čtyřčlenné domácnosti. Jeho manželka pracuje jako úřednice, syn studuje a připravuje se na vědeckou aspiranturu, dcera bude přibližně rokem maturovat. Rodina obývá třípokojový byt v jednom pražském činžáku a vlastní auto.

V roce 1940 maturoval na strojním průmyslovce, po maturitě pracoval jako technik nejprve v závodech Ferrum ve Frýdlantě nad Ostravicí, po osvobození pak v Třineckých železárnách a v závodech Koh-i-noor v Jablunkově. V květnu 1945 vstoupil do KSČ, jako stranický funkcionář pracoval v místní organizaci do října 1947, kdy se stal úředním tajemníkem strany pro Jablunkovsko. Začátkem února 1948 přešel na KV KSČ v Ostravě do krajské národohospodářské komise. Po absolvování roční stranické školy se stal vedoucím průmyslového oddělení KV KSČ v Ústí nad Labem. V roce 1952 byl povolán na OV KSČ a jmenován vedoucím národohospodářského oddělení. Vedoucím státní administrativního oddělení ÚV KSČ se podle usnesení předsednictva ústředního výboru KSC stal...

HÁJEK: Teď pozor, k o n e c prologu. Soudruhu Mamulo, ještě jednou:

MAMULA: Vedoucím státní administrativního oddělení jsem se stal v dubnu 1960. Od roku 1964 studuji externě na právnické fakultě Karlovy university.

HÁJEK: Je to tedy tak, že v padesátých letech jste nepůsobil v žádném z represivních orgánů ani ve stranickém kolektivu, do jehož působnosti by takový orgán spadal?

MAMULA: Ano, tak to je. HÁJEK: Nicméně na počátku šedesátých let jste se podílel na budování známého 8. oddělení a téměř 8 let jste stál v jeho čele.

MAMULA: Do vedení 8. oddělení jsem přišel v dubnu 1960. Tehdy se oddělení zabývalo pouze otázkami obrany a bezpečnosti. V rámci reorganizace celého aparátu ÚV KSČ byl v první polovině roku 1961 na základě usnesení předsednictva strany převeden do oddělení odbor soudů a prokuratury. K převedení odboru došlo ani ne za rok po mém příchodu. Ještě jsem plně neprokoukl do problematiky obrany a bezpečnosti a už tu byla další, nová práce.

HÁJEK: Tím ovšem reorganizace 8. oddělení neskončila. V polovině roku 1963 ještě přibyl odbor Lidových milic. Ať byly motivy, jež vedly ke změnám v aparátě ÚV, jakékoliv, došlo k nesmírnému nahromadění problematiky mocenských orgánů do oddělení, které podléhalo přímo prvním tajemníkovi. K využití dobře vybudované mašinerie k různým cílům scházelo už jen krůček.

MAMULA: Teď se o státní administrativním oddělení a o mně tvrdí, že jsme byli nástrojem osobní moci prvního tajemníka. Tak tomu nebylo a ani nemohlo být.

HÁJEK: Co bylo tedy obsahem práce 8. oddělení?

MAMULA: Nikoliv bezprostřední řízení armády, Bezpečnosti, prokuratury a soudů, nikoli „komandování“ ústavních činitelů, ale účast na vytváření a uskutečňování politiky strany v otázkách obrany a bezpečnosti země, na upevňování socialistického právního řádu a účast na stranické práci v těchto oblastech. Všechny zásadní otázky politiky strany na těchto úsecích — podobně jako i v jiných — byly rozhodovány volenými orgány strany. Konkrétní otázky armády a Bezpečnosti v předsednictvu ÚV KSČ a v jeho vojenské komisi obrany. 8. oddělení nemělo žádnou příkazovací a rozhodovací pravomoc.

HÁJEK: Tak co je pravdy na pověstech o chystání zneužití armády nebo Bezpečnosti k osobním cílům a zájmům A. Novotného v prosinci října lednu?

MAMULA: O ničem podobném nikdo nemohl ani uvažovat, protože v armádě a Bezpečnosti pracují tisíce uvědomělých komunistů, kteří nikdy nesložili jednotlivci a nedali by se jim zneužít. Za sebe mohu říci, že jsem nikdy po motě netoužil a jsem proti páchání přikrofi a nespravedlnosti. V oddělení pracovali čestní a zkušení pracovníci. Oddělení také nebylo nástrojem administrativního zasahování do všech oblastí života a práce naší společnosti, jak se to dnes v některých informacích traduje. Dbal jsem na to, abychom politicky působili jen v těch oblastech, které byly v naší kompetenci. Mocenské zásahy do kultury oddělení nedělalo, rovněž cenzurou jsme se nezabývali. K zneužití 8. oddělení k různým cílům nedošlo.

HÁJEK: Posoudit, jak 8. oddělení realizovalo usnesení předsednictva ÚV KSČ, nakolik dodržovalo stranické normy práce a zda nepřekračovalo svoji pravomoc, nemohu. Na stránkách tisku však někteří pracovníci státních orgánů poukazovali na to, že 8. oddělení byli komandováni a že ustupovali jeho nátlaku.

MAMULA: Pochopitelně, že dnes mohou mít někteří soudruzi nejrůznější názory. Nebudu předstírat, že v některých otázkách se projevovala rozdílná stanoviska, o nichž pak rozhodovali příslušné stranické orgány. Ale k nesmířitelným rozporům nedocházelo. Náš vztah například k ministerstvu národní obrany i k ostatním mocenským orgánům nebyl takový, že bychom je přímo řídili. Stranické orgány působili na ministra tak, že politicky posuzovaly všechny základní otázky výstavby, života a činnosti ozbrojených sil. Šlo o připomínky především politického charakteru, které vycházely z poznatků a zkušeností stranické práce. Do ryze odborných otázek se oddělení nevměšovalo. Osobně se domnívám, že ministři připomínky oddělení přijímali proto, že byly pravdivé a pomáhaly důkladněji zpracovat návrhy, a nikoli proto, že šlo o připomínky 8. oddělení. Často jsem se ministrů ptal — a oni si na to jistě dobře pamatují — zda mají k práci oddělení výhrady. Neměli.

HÁJEK: 8. oddělení se vztýká, že zasahovalo do sféry prokuratury a justice, že ovlivňovalo orgány soudů a prokuratury, že se jeho vedoucí nebo jednotliví pracovníci podíleli na represálních vůči občanům či dokonce je organizovali.

MAMULA: Mohu mluvit o činnosti oddělení jen od roku 1960. V té době jsme usilovali o to, abychom ve sféře prokuratury a justice působili přesně v duchu usnesení strany. Zvláště jsem dbal na to, aby moji spolupracovníci stejně jako já neovlivňovali soudy a orgány prokuratury v jejich rozhodování. Pozorně jsem sledoval, aby v 8.

oddělení za mého vedení nedocházelo k recidivám metod „padesátých“ let. Ani Státní bezpečnost jsme neřídili, oddělení se tu staralo pouze o stranickopolitickou práci a kádry podle nomenklatury. Z mé iniciativy ani z popudů soudruhů z oddělení nebyl nikdo zatčen ani sledován či odposloucháván. Soudy jsme v žádném konkrétním případě neovlivňovali ani ve prospěch či neprospěch obžalovaného nebo odsouzeného.

HÁJEK: V tisku se však objevily informace, které jsou v rozporu s tím, co říkáte, například případy Barák, Beneš, Micka. V souvislosti s těmito případy jste obviňován z inscenace procesů, ovlivňování soudů a z nepodloženého pronásledování lidí pro odlišné názory.

MAMULA: Za tím, co jsem řekl, plně stojím. Jak víte, v případě Rudolfa Baráka přezkoumávají příslušné orgány stížnost pro porušení zákona. Vyčkejme výsledků šetření. Rudolf Barák byl odsouzen na podkladě důkazů shromážděných příslušnými vyšetřovacími orgány a na této práci se 8. oddělení nepodílelo. Také není pravdivé tvrzení jeho syna Pavla, že v oddělení byly připravovány procesy s rodinnými příslušnými.

HÁJEK: Jak to bylo s případem spisovatele Jana Beneše?

MAMULA: Jan Beneš říká, že předseda Městského soudu, před kterým byl souzen, si chodil do 8. oddělení pro instrukce ohledně výše trestu. Vzhledem k tomu, že činnost spisovatele Beneše měla širší souvislosti, a to i mezinárodní, konala se v našem oddělení porada, na které se jednalo právě o těchto souvislostech, zejména o vztazích Beneše k Pavlu Tigrdovi O tom, jak obžalované soudit, jaký jim vyměřit trest, o tom jsme nikdy nejednali, a aby byl zvýšen trest spisovatelí Benešovi, jsem žádný pokyn nedával.

HÁJEK: Pokud jde o dr. Karla Micku?

MAMULA: Byl jsem několika soudruhy telefonicky upozorněn na jeho dopis uveřejněný v LN. Požádali mě, abych na totéž upozornil Generální prokuraturu, a ta aby zjistila, zda obsah dopisu není v rozporu se zákonem. To jsem učinil. Na stížník dr. Micky jsem žádný osobní zájem neměl. Příslušné orgány upozorněné přešetřily a stížník nezahájil, protože skutková podstata trestného činu nebyla prokázána. Lícit tento logický krok jako hrdinství vyšetřovacích orgánů vůči 8. oddělení je neseriózní.

HÁJEK: To ale, jak dobře víte, stále není všechno, co se vám vytýká. MAMULA: Víím. Dnes se stalo módou vymýšlet si nejrůznější pomluvy na 8. oddělení i na mne osobně. Jsou nám připisovány zášahy, které jsme nikdy neprovedli, a slova, která jsme nikdy nevyřekli. Málokdo se snaží své tvrzení doložit důkazy. Mám na mysli i článek Václava Pelíška v Rudém právu ze dne 14. května 1968, v němž rozhovory mezi čtyřma očima, si může vymyslet kdekoliv a mohou, jak vidno, být nefantastičtější.

HÁJEK: Vaše jméno se objevilo také v souvislosti s prací rehabilitační komise na OV KSČ v roce 1963.

MAMULA: Do rehabilitační komise jsem sice byl koncem srpna 1962 jmenován, avšak na její práci jsem se pro těžké onemocnění podílel jen nepatrně. Když jsem opět po léčení nastoupil do práce, chýlila se činnost komise již ke konci. Neříkám to proto, abych se od ní distancoval, ale proto, že by se mohl možná ještě někdo najít, kdo by mne chtěl obviňovat, že jsem i tuto komisi ovlivňoval. Státní orgány postupovaly při provádění rehabilitací podle usnesení ÚV. Do jejich činnosti jsme rušivě nezasahovali, a naopak jsme se snažili, aby závěry ústředního výboru strany byly v plném rozsahu realizovány.

HÁJEK: V tisku se objevila informace o poradě na 8. oddělení v červnu 1963, na níž jste se měl v rozporu s objektivní skutečností vyjádřit v tom smyslu, že „všechny nepravosti z minulosti byly napraveny“.

MAMULA: Porada v červnu 1963 měla zcela opačný smysl, nežli se uvádí. Šlo totiž o podání podrobných informací o závěrech z pléna ÚV KSČ a porada měla přispět k upevnování socialistické zákonnosti a k podpoře rehabilitací ve smyslu usnesení ÚV. V případě inkriminovaného výroku jde o zkrácenou informaci. Jak bych něco takového mohl odpovědně pronést, když soudní rehabilitace se v té době teprve začaly rozvíjet!

HÁJEK: Ve veřejnosti se hovořilo také o tom, že zmizely spisy z padesátých let a jiné dokumenty.

MAMULA: Dokumenty z procesů nebyly nikdy archivovány v 8. oddělení, ale v ústředním archívu ÚV KSČ. Pokud jde o písemnosti související s prací 8. oddělení, bylo s nimi nakládáno podle stanoveného řádu platného pro celý aparát KSČ. Zvláště v našem oddělení jsme dbali na to, aby v nakládání s dokumenty byl pořádek. Za celou dobu svého působení v oddělení se nepamatuji, že by nějaký spis byl ztracen nebo neopatrně zničen. O všem je v protokolech oddělení přehled. Já jsem si nějakou „osobní“ či „tajnou“ agendu nikdy nevedl a dokumenty v mém trezoru jsem předal v pořádku.

HÁJEK: Když je řeč o trezoru, hovoří se rovněž o nějakých zatykačích vámi podepsaných. Měl jste je prý mít ve svém trezoru.

MAMULA: Takové pověsti kategoričticky odmítám. Nikdy bych se k podobné akci nedal zneužít. Nedovedu si vůbec vysvětlit, z čeho tyto řeči vznikly a kdo má zájem na jejich šíření.

HÁJEK: Utekl Šejna, generál Janko se zastřílil. Vyprávělo se o tajných schůzkách na Orlíku, na kterých se v prosincových dnech a snad i v lednu mělo připravovat vojenské vystoupení proti pokrokovým silám. V této souvislosti se objevilo i vaše jméno.

MAMULA: O těchto věcech se v posledních měsících nahromadila spousta často I protichůdných výmyslů. Například jsem byl zpočátku obviňován, že jsem protěžoval Šejnu a držel nad ním ochrannou ruku. A pak se ukázalo, že to není pravda. Naopak, že mezi Šejnou a mnou byly neshody a vládlo napětí. Osobně jsem se s ním nikdy nepříteřil, o jeho soukromém životě, a tím spíše o jeho trestné činnosti jsem neměl ani ponětí. K tvrzením o zneužití armády jsem se již vyslovil.

HÁJEK: A ty tajné schůzky na Orlíku?

MAMULA: Žádných tajných schůzek na Orlíku nebo někde jinde jsem se nikdy nezúčastnil a pochybuji, že se něco takového vůbec konalo. Ubezpečuji vás, že by mne nikdy ani nenapadlo řešit stranické záležitosti zásahem zvenčí, tedy ozbrojenou mocí. Tyto řeči asi vznikly z normálního a již dlouho předem připravovaného vojenského cvičení, k němuž došlo na sklonku roku 1967 a které nemělo naprosto žádnou souvislost se zasedáním a jednáním ÚV KSČ. Konečně, toto vysvětlení bylo již zaznamenáno tiskem. O průběhu jednání předsednictva ÚV KSČ jsme měli na oddělení pouze informace uvedené v zahraničním tisku a z pověstí, které kolovaly po Praze. Tyto informace byly zmatené a já otevřeně říkám, že jsem měl obavy, jak to skončí, ale to je také vše. Za sebe a za své bývalé spolupracovníky mohu prohlásit, že jsme vůbec o zásahu zvenčí neuvažovali, naopak, snažili jsme se, aby do armády nebyl vnesen neklid. HÁJEK: Jste označován za muže Antonína Novotného. Jaké byly mezi vámi vztahy?

MAMULA: Mezi námi byly pouze pracovní vztahy. Nebyly prosty různosti názorů a někdy i konfliktů. Osobně jsem preferován nebyl, spíše naopak. O tom ví celá řada soudruhů. Nikdy jsem se necítil „zaměstnaným“, nýbrž fungováním a pracovníkem strany. Byl jsem si vědom odpovědnosti za svou práci i za práci kolektivu, který jsem řídil.

HÁJEK: Jste člověk zkušený, musel jste přece za ta léta, po která jste pracoval v aparátě, vidět, že se dějí nedobré věci, a měl jste tedy zasáhnout

MAMULA: Nevím, jaké nedobré věci máte konkrétně na mysli. Na událostech padesátých let nemám nejmenší podíl a do roku 1963 jsem o nich věděl to co naše veřejnost. Tedy velmi málo. Když jsem nastoupil do státní administrativního oddělení, spolu se svými spolupracovníky jsem usiloval o zkvalitování práce ve prospěch zvýšení obranyschopnosti a bezpečnosti republiky. Vycházeli jsme přitom z docílených kladných výsledků i existujících nedostatků a snažili jsme se politicky působit, aby problémy byly řešeny v intencích linie strany, a tedy aby byly odstraňovány i poznané nedostatky, nebo, jak říkáte nedobré věci. Myslím si, že z minulosti oddělení není mnoho co „odtajňovat“. Naše názory a práci znaly stovky a stovky soudruhů z nejrůznějších úseků. Oddělení nebylo uzavřené, nechodilo se kolem něho po špičkách, lidé se na nás s důvěrou obraceli s nejrůznějšími osobními a pracovními problémy. Ročně za námi přicházely stovky soudruhů se svými návrhy i potížemi.

HÁJEK: Takže to tak vypadá, že oddělení pracovalo zcela bez chyb.

MAMULA: Nechci nikterak tvrdit, že jsme se nedopouštěli chyb a omylů. V žádném případě jsme se však nedopouštěli nedobrych věcí vědomě, jak by se z nepřesných a neúplných informací někdy mohlo zdát. Myslím si také, že není v zájmu řešení věcí, aby všechno skutečně nesprávné, co se udalo v armádě, Bezpečnosti, u soudů atd., bylo automaticky připisováno na účet 8. oddělení a jeho vedoucího. To nepomáhá dobru se objektivní pravdy.

HÁJEK: A nakonec — jak se díváte na svoji práci na ÚV KSČ?

MAMULA: Všechnu dosavadní práci jsem dělal podle svého komunistického přesvědčení a snažil jsem se jí dělat poctivě a dobře. I v budoucnu budu usilovat o to, aby má práce sloužila ku prospěchu socialistické společnosti.

EPILÓG

Dne 16. ledna 1968 přestal M. Mamula pracovat jako vedoucí 8. oddělení ÚV KSČ a odešel z aparátu strany. Na doporučení nastoupil v podniku AERO v Letňanech u Prahy a ne tedy k A. Novotnému na Hrad, jak se vyprávělo.

V některých záležitostech se začali bouřit lidé. Nechtěli ho.

V současné době nemůže pracovat, je nemocen, několikrát se nervově zhroutil. Dostává anonymní i neanonymní telefonáty a dopisy. Čte pravidelně noviny a skoro denně tam nalézá své jméno. Neví, co bude dělat, až se uzdraví.

Pro veřejnost je Mamula stále oním mužem, který naháněl strach a jenž stál v pozadí všeho zlého. Byla vždy ve všem čistá hra? Teď je každodenně Mamula terčem. Ti, kteří jej postavili do čela 8. oddělení, kdo byli a možná ještě i jsou ve vyšších funkcích, než byl on sám, a kdo mu dávali příkazy, se ho veřejně nezastali a takticky se distancovali.

Bezesporně Miroslav Mamula byl vedoucím, který oddané plnil příkazy. Věřil, jak říká, tomu, co dělal, byl článkem důležitých soustrojí, které pracovalo i šrotovalo. Teď zůstal sám a nikdo se ho nezastane. A v tom je kus lidské tragédie.

Navrátil, B., Pejčoch, Z.: *Politik »penzionovaný« v cele č.8.* Reportér, roč. 1968, č. 23, str. XIV-

XVI

Kolem bývalého ministra vnitra, místopředsedy vlády a člena politbyra ÚV KSČ Rudolfa Baráka kolují dnes nejpodivuhodnější pověsti. Ve světovém tisku, soudě podle komentářů, vládlo až donedávna přesvědčení o jeho fyzické likvidaci, zatímco u nás by zmizení „korunního svědka“ prý přišlo mnohým lidem náramně vhod. Je také

přino dohadů o příčinách jeho nedobrovolného odchodu z politické scény. Šlo o peníze, rozkradený socialistický majetek nebo snad prohraný boj o moc? Nejlepší odpověď na to může dát především R. Barák sám...

K BARÁKOVI SE NESMÍ

Rozhodli jsme se tedy požádat o rozhovor. Bylo to v době jeho „pobytu“ v opavské věznici.

První překážkou však byl už příkaz náčelníkovy věznice: K tomuto trestanci, jako jedinému v republice, novináři nesmějí! Příkaz vydal náčelník správy útavů nápravné výchovy plukovník dr. Mejdr s odvoláním na náměstka ministra vnitra plukovníka dr. Demjana. Proč nesmí R. Barák promluvit? V době, kdy jsme to zjišťovali,

„Už mně o tom říkal náčelník sekretariátu, že Jste sem několikrát volali,“ řekl. „Já jsem ty věci konzultoval na příslušných místech (na OV KSC?) a za tím to nepřicházím v úvahu.“

„O těchto věcech rozhodujete přece vy, jako ministerstvo vnitra...“ namítli jsme.

„Jistě. Ale pochopte, že jsou věci, které se musí konzultovat. Je to moje povinnost.“

„Můžete nám tedy aspoň vysvětlit, proč k Rudolfovi Barákovi nesmíme?“

„No, já nevím...“

Zkusili jsme poslední možnost a zavolali členu předsednictva a tajemníkovi ÚV KSC Drahomíru Kolderovi Ten se podivil: „Copak tu máme babilon, že se musíme

starat i o takové věci?“

„Chceme jen povolení k návštěvě cely Baráka a rozhovoru s ním.“

„To přece patří do pravomoci ministerstva vnitra. Já o nějakém zákazu, jako člen předsednictva, vůbec nic ne vím!“

Za týden pak na dubnovém plenárním zasedání ÚV KSČ prohlásil, že nejlepší by byla konfrontace s R. Barákem, aby k tomu mohl říci své. Tak jsme zůstali v roli

chudých prosebníků.

Jediným úspěchem naší neodbytnosti po trvalých intervencích u ministrů vnitra a spravedlnosti, starých i nových, v útavně právním výboru Národního shromáždění a jinde, byl však pouze glejt „shora“ pro dva novináře, před nímž povolily všechny zámkové křídle traktu bedlivě hlídávané strážními vězeňmi (prý ne pro ostrahu, ale kvůli bezpečnosti odsouzeného), ve všech dveřích k cele číslo 8, kde Rudolf Barák žil s 22krát trestaným zlodějem J. Š. Exministra jsme však zahlédli jen koutkem oka. Pro zajímavost stačí snad také říci, že obava z porušení příkazu přísné izolovanosti tohoto prominentního vězně vedla i k porušení zákona. Marně se domáhali vstupu představitel krajské komise veřejného pořádku a nápravné výchovné činnosti Severomoravského KNV, kteří jsou v tomto zařízení oprávněni hovořit s kterýmkoliv vězněm, a to na základě zákona 59/65 (paragraf 45 a 46).

To všechno napovídá tomu, i když jsme to z úst odsouzeného neslyšeli, že ve věci R. Baráka hrály zřejmě větší roli záležitosti jiného než kriminálního charakteru a mají z nějakého důvodu zůstat pod pokličkou.

KDO TO BYL RUDOLF BARÁK?

Dá se říci, že nejpozoruhodnější osobnost naší politiky v letech 1953 až 1962. Ještě za války se podílel na založení ilegálního národního výboru v Blansku, j3bož předsedou se stal v květnu 1945. Později pracoval jako člen rady ONV ve funkci bezpečnostního referenta a v roce 1948 již předseda ONV v Boskovicih. Dva roky nato dosáhl křesla předsedy KNV v Brně a v březnu 1953, kdy mu bylo právě 38 let, je povolán na funkci místopředsedy vlády. To už byl také rok náhradním členem ÚV KSC. Zdálo by se, že nemůže být rychlejšího postupu na politickém zenitu.

Při reorganizaci vlády v roce 1953, kdy se sloučilo ministerstvo národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra v gigantický úřad — nové ministerstvo vnitra — Rudolf Barák je jmenován jeho šéfem. Kulminacím domo politické kariéry je však konec padesátých let, kdy navíc získává dřívější funkci místopředsedy vlády, tentokrát s úkolem řídit několik dalších ministerstev, a nadále zůstává členem politbyra.

Jeho osobní vlastnosti jsou pro tuto cestu v oně zvláštní době jakoby předurčeny. Je velmi důsledný, energický, pracovitý a neústupný. Na rozdíl od jiných našich politiků má schopnost předvídat a je také dobrým řečníkem, který si dovede všude získat přítele a osobní popularitu.

Ředitel a dramatik Vinohradského divadla František Pavlíček si například vzpomíná, jak v roce 1954, když došlo ke střetnutí s cenzurou u příležitosti uvedení Černé vlajky, Rudolf Barák překvapivě zasáhl neoficiální replikou. Řekl, že považuje za lepší, jestliže budeme mít kuráž říkat si z jevišť věci třeba velice nepopulární, než abychom si lhali a povíдали nám to za zády bezpartijní lidé na ulici.

„I když nešlo o vyjádření oficiálního postoje k cenzurní praxi, byla to reakce, na niž jsme tehdy nebyli zvyklí. Mezi kumáři měl Rudolf Barák dost slušný kredit. Ve srovnání s praxí ostatních vedoucích státníků se mu více důvěřovalo a byl ve větší oblibě než ti druzí...“

Inženýrka Milada Červinková, z Historického ústavu Čs. akademie věd v Praze, pracovala v letech 1950—1963 v sekretariátu Zdeňka Nejedlého. Dodnes se pamatuje, že profesor se velmi vděčně vyjadřoval o Rudolfovi Barákovi.

„Dělal mi na recepcích často po dlouhé hodiny osamělého společníka. Nebylo totiž příjemné sedět se starým páнем a rezignovat na všechny přijemnosti takových shromáždění. Byl veden snahou získat si popularitu nebo měl úctu k bezradnosti stáří?“

MINISTR VNITRA, KTERÝ BYL V OBLIBĚ ...

Až na skupino těch, kteří se angažovali v procesech na počátku padesátých let, získal si R. Barák sympatie dokonce také na ministerstvu vnitra. Oblíbil si ho I Antonín Zápotocký, který jej těsně před svou smrtí pozval na přátelské večerky, do kruhu nejbližších přátel. Posléze ani první tajemník ÚV KSČ a pozdější prezident republiky Antonín Novotný před ním dveře nezavíral. Naopak. Hovořilo se o jejich docela blízkém vztahu, což potvrzuje třeba fakt, že jen dovolenou v Sovětském svazu trávili společně s rodinami osmkrát! I tahle skutečnost mu jistě pomohla v postupu na politickém žebříčku.

Tedy přátel ve všech společenských vrstvách měl Rudolf Barák vskutku úctyhodně. Zda si je získával čestně nebo listovou přetvářkou, či, jak říká poslanec Národního shromáždění za blanenský obvod Josef Korčák, mistrovstvím libivé politiky, je tady vedlejší. Chceme si všimnout pečlivěji jiných souvislostí. I když by se i pro osvětlení jeho druhé tváře daly nastat argumenty. Abychom byli spravedliví, jeden z nich.

Bývalý pracovník ministerstva vnitra J. V. nám sdělil, že v roce 1951, kdy se konal sjezd předsedů národních výborů v Praze (R. Barák byl tehdy předsedou KNV v Brně), zprostředkoval mu jakýsi V. Z. z Břeclavi (ten z pověření R. Slánského zakládal v jiných politických stranách buňky — trojky či pětky — pro zajištění vedoucí úlohy KSC) schůzku s R. Barákem v pražském Bellveru. Tehdy Barák ukázal na aktovku, kterou měl při sobě, a řekl, že nese důležitý materiál pro souduzku Taussigovou, tehdejší předsedkyni komise stranické kontroly při ÚV KSČ. J. V. tenkrát Barákovi prozradil, že jedná neprozřetelně, protože Taussigová bude zatčena. Dokumenty se týkaly také mj. osoby A. Novotného. Barák tedy místo Taussigové předal obsah aktovky Klementu Gottwaldovi a ten R. Baráka později, na návrh sovětského poradce, jmenoval ministrem vnitra. Podle slov našeho informátora se pak R. Barák svému příteli nakonec „odvděčil“, na nátlak A. Novotného, zatykačem.

... ALE NIKOLIV NAVŮZDY

Jak vypadala ona sláva z druhého konce... Ve vládnoucí suítě Antonína Novotného (R. Barák je ze všech nejmladší), bylo ambiciózních soudruhů více. Došlo např. k zajímavému rozhovoru mezi R. Barákem a dalším členem politického byra J. Hendrychem. Ten tehdy údajně navrhl, že by se v příštím období staral o věci partajní, zatímco R. Barák by si vzal premiérové vlády. To ministr vnitra rázně odmítl, i když tušil, že odhalení těchto Hendrychových osobních manévrů vzájemné vztahy poškodí.

V létě roku 1959 došlo k dalším diferencím, zejména po návštěvě Číny. Právě tam Barák dokázal, že dobře ovlá, dá politickou násobilku. Ještě v době penaršeno jednoty mezi SSSR a Čínou postřehl příznaky kultu Velkého Maa a vývoje v Komunistické straně Číny přišli doleva. Když se s těmito obavami svezil v Pekingu J. Hendrychovi, ten ho nabádal — aby se to „starému“ raději ani neříkalo. A pak se stalo, že při mezipřistání v Moskvě hovořil A. Novotný o návštěvě a dojemech z představitel KS Číny pochvalně, zatímco R. Barák se netajil kritikou. Tento názorový rozpor N. Chruščov pak A. Novotnému vytkl

Ve druhé polovině roku 1960 se konal v Tiraně sjezd Albánské strany práce, na který R. Barák vedl čs. delegaci. Výměna názorů a sjednocování stanovisek se odvíjalo separátně na sovětském velvyslanectví, protože všude jinde byiv odposlouchávací aparatury. Dobrou organizaci R. Baráka a jeho iniciativu ocenil velice lapidárně N. Chruščov slovy: „Vot marxist-leninist...“ Dnes bychom se nad touto replikou mohli pousmát, ale tenkrát byla najmě .A. Novotnému solí v očích. Ještě ovšem ne natolik, aby se musel s R. Barákem rozloučit.

Tady jen docela malé extempore: moc zákonitě tihne k jednorodosti a vypuzování žilvl, které by ji omezovaly a ohrožovaly. Jistě je, že mladý, průbojný Barák, vyzbrojený lépe než všichni jeho soupeři shodnými mentálními vlastnostmi a prostřednictvím zpravodajské služby téměř dokonalou informovaností o všem a o všech takovým nebezpečím pro A. Novotného byl. Zvláště v období úvah, kdo nastoupí na místo presidenta republiky po A. Zápotockém. Jedním z nejvážnějších uchazečů byl totiž, a hovořil o tom už kdekdo, R. Barák. O jeho kandidatuře se mluvílo také na jedné z porad politbyra ÚV KSČ v Moskvě, kde nakonec padlo rozhodnutí na prvního tajemníka ÚV KSC A. Novotného. Po kumulaci těchto dvou nejvyšších funkcí ve státě v rukou jedné osoby se pochopitelně vzájemné relace upravily v neprospěch ministra vnitra. Přesto byl pro jistotu dán pod drobnohled, jehož okuláry se jmenovali Mamula, vedoucí 8. oddělení ÚV KSČ a plukovník Kotál, náměstek na ministerstvu vnitra. Pokud jde o prvního, tomu dával R. Barák zřetelně najevo nesouhlas s hrubými zásahy do pravomoci MV. Proti jmenování plukovníka Kotála svým náměstkem (v 50. letech se angažoval v tzv. procesech) nemohl sám zasáhnout. Návrhy na tyto funkce sestavoval sekretariát, přesněji řečeno A. Novotný, který po jedno

desetiletí obsazoval rozhodující funkce s přehledem dobrého šachisty.

JSOU TU DOKUMENTY!

Pak přišly na scénu kompromitující dokumenty. Co v nich bylo, nevěděl ani R. Barák. Faktem však zůstává, že jejich obsah A. Novotného rozčilil. Hrozil, že R. Baráka zavře a zničí! Ať veřejně v televizi přizná svoji vinu, ať se ospravedlní! Dále vyhrožoval, že mu zavře také ženu a oba syny. Až na trest smrti se všechno vyplnilo

(Synové Zdeněk a Pavel byli po vyšetřovací vazbě propuštěni na svobodu s podmíněným trestem.)

Stejně jako cesta vzhůru byl rychlý i jeho pád. Koncem června 1961 R. Barák odchází z funkce ministra vnitra. Členové stranické komise — A. Novotný, V. Široký a J. Hendrych — po tři měsíce sledují podezřelého, nyní místopředsedu vlády. Současně se přibližují vztahy k M. Mamulovi. Hledají se ukryté peníze, obrazy a poklad. A. Novotný chce být přítom. Spolu s předsedou vlády V. Širokým se účastní o s o b n ě prohlídky domu Barákových v Blansku. Aspoň se tehdy i tom veřejně hovořilo

před příslušnými Veřejné bezpečnosti na politické škole v Praze. Taková aktivita hlavy státu je tedy v historii naší kriminalistiky vskutku nevídaná.

L. KOPŘIVA: „Po skončení první světové války jsem vstoupil do sociálně demokratické strany. V roce 1920 jsem šel s levicí této strany ve své základní organizaci, kde jsem byl členem výboru. V té době jsem byl úředníkem konzumního družstva v Přerově a později v Olomouci, kde jsem se stal zakládajícím členem KSČ. V roce 1922 revizní komise KV KSČ v Nymburce. Funkci důvěrníka jsem vykonával v letech 1926–28 i v Nové Pace a v Hořovicích. Byl jsem tam ředitelem slouženého konzumního družstva. Za své působnosti v Hořovicích jsem byl také členem KV KSČ v Hradci Králové. V roce 1928 mne sekretariát ÚV KSČ pověřil funkcí vedoucího družstevního oddělení ÚV KSČ, kterou jsem vykonával až do svého zvolení poslancem Národního shromáždění. V době bojů o „Včelu“, pražského konzumního družstva, jsem přechodně vstoupil do zaměstnání „Včely“ jako vedoucí organizačního oddělení a redaktor časopisu „Včela“. Po skončení boje jsem pokračoval ve své práci v sekretariátu ÚV KSČ. Současně jsem zastával čestnou (bezplatnou) funkci jednatele představenstva „Včely“, a to až do října 1938.

Po vzniku proletářského družstevní opozice, v jejímž vedení jsem byl činný, byl založen časopis „Proletářský družstevník“. Byl jsem jeho neplaceným redaktorem a vydavatelem. Také jsem se podílel na vydávání hlubotiskového měsíčníku a později čtrnáctidenníku „Svět práce“. Ve volbách do Národního shromáždění v roce 1935 jsem byl za KSČ zvolen poslancem. V roce 1936 mne strana pověřila organizací náboru španělských dobrovolníků a jejich ilegálních odjezdů, společně s dobrovolníky z jiných východních států do Španělska. Na VII. sjezdu KSČ v roce 1936 jsem byl zvolen za člena ÚV KSČ. V roce 1938 mne strana pověřila vedením administrativy ústředních stranických časopisů. Po Mnichovu jsem zůstal členem kolegiálního vedení strany společně se soudruhy Zápotockým a Dolanským. V posledních letech však moje jméno v této souvislosti není uváděno. V té době, až do odjezdu do SSSR (při něm došlo k našemu zatčení), jsem se staral o ilegální odjezdy vedoucích soudruhů a jejich rodin do zahraničí. V dubnu 1939, společně se soudruhy Zápotockým, Dolanským a Klimentem jsme byli na cestě do SSSR (cestovali jsme ilegálně na sovětské pasy) na hranicích Polska zatčeni. Po věznění ve Frýdku, Ostravě, na Pankráci a v Drážďanech jsme se, soudruh Kliment a já, dostali do koncentračního tábora Dachau, kde jsme byli až do osvobození.

Po osvobození jsem se stal členem představenstva ÚV KSČ, předsedou Zemského národního výboru, předsedou Svazu osvobozených politických vězňů a později Svazu bojovníků za svobodu. Od května 1949 a po zrušení Zemského národního výboru jsem zastával funkci vedoucího kádrového oddělení ÚV KSČ, poslance Národního shromáždění a od 23. května 1950 ministra národní bezpečnosti. Po rezignaci v lednu 1952 jsem byl vedoucím II. skupiny ministerstva vnitra (komunální hospodářství), později náměstkem ministra místního hospodářství a po zrušení ministerstva místopředsedou představenstva Ústředního svazu výrobních družstev do dubna 1963, kdy jsem byl v důsledku vyloučení ze strany zbaven i této funkce. Nyní jsem v důchodu. Můj starobní důchod činí hrubých 1600 Kčs měsíčně.“

V KÁDROVÉM ODDĚLENÍ ÚV KSČ

REPORTÉR: Životopis funkcionáře dělnických družstev ani v nejmenším nenapovídá nějaké předurčení k velmi odpovědné funkci ministra národní bezpečnosti v době, kdy vítězství revoluce teprve upevňuje svou moc. Snad až zčásti jasna se objevující funkce vedoucího kádrového oddělení na ústředním výboru zvláště strany? Byl už tehdy vedoucí tohoto oddělení oním všemocným kádrovákem, který nám ilustruje heslo: Kádry rozhodují vše?

L. KOPŘIVA: „Do funkce vedoucího kádrového oddělení sekretariátu ÚV KSČ jsem byl po schválení představenstvem ÚV KSČ povolán v polovině roku 1948. V té době jsem byl ještě předsedou Zemského národního výboru až do 1. I. 1949, kdy vzniklo krajské zřízení. Byl jsem současně i poslancem Národního shromáždění a předsedou Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých. Všechny tyto funkce vyžadovaly velkého úsilí a nemohl jsem to ani s největším úsilím zvládnout. Úloha a pravomoc vedoucího kádrového oddělení nebyla pevně stanovena. Také oddělení nebylo dostatečně vybaveno. Práce byla značně decentralizována. Při mém nástupu se sice v sekretariátu hovořilo o centralizaci této práce, ale praxe byla opačná. Z působnosti vedoucího kádrového oddělení byly vyňaty kádry armády, Bezpečnosti, zahraničních věcí, zahraničního obchodu a kádry hospodářské. Pro schvalování návrhů na rozmisťování kádrů v těchto oborech existovaly tzv. úzké komise. Nebyl jsem členem ani jedné z těchto komisí. Teprve asi tři měsíce před svým odchodem z oddělení jsem byl kooptován za člena komise pro kádry v armádě. Počátkem roku 1950 bylo vytvořeno nové oddělení pro vyšší stranické kádry vyňaty další kádry z působnosti kádrového oddělení. Dlouhou dobu jsem nemohl docílit toho, aby alespoň kádry hospodářské procházely postupem oddělení, které jsem vedl. Ale i potom, když toho bylo docíleno, byly návrhy z tohoto úseku vypracovány a připravovány oddělením POP (úsek hospodářský), které pro návrhy opatřovalo všechny podklady. V sekretariátu strany, zvláště v R. Slánském, jsem později našel podporu, pokud šlo o vybavení kádrového oddělení. Byl rozšířen počet pracovníků o zkušební soudruhy.

Na rozdíl od dřívější praxe jsem dával ke schválení sekretariátu nebo představenstvu strany všechny případy, pokud spadaly do působnosti oddělení. Sám jsem o kádrovém zařazování nebo přemisťování nerohodoval.

Moje snaha o to, abych mohl pro kádrovou práci získat zkušenosti jiné komunistické strany, například zkušenosti sovětské, byla za celou dobu mé činnosti v kádrovém oddělení marná, ale ani jiných pramenů u nás nebylo. Později za pomoci pracovníků kádrového oddělení se mi podařilo vypracovat zásady kádrové politiky, které se po přisunutí schválení staly předmětem několika celostátních instrukcí kádrových pracovníků. Z podnětu pracovníků kádrového oddělení byl vydán také sborník „Kádry při budování socialismu.“

Práci kádrového oddělení ÚV KSČ a vůbec kádrovou práci i jinde komplikovaly v letech 1948 a 1949 zásahy Akčního výboru Národní fronty. Svá mnohá radikální opatření prováděl s takovou jistotou, že se řada soudruhů domnívala, že je nadřazeným orgánem strany. Tato falešná koncepce byla často uplatňována i v nižších složkách.“

REPORTÉR: Je třeba dodat, že Ladislav Kopřiva do funkce vedoucího kádrového oddělení na ÚV KSČ nespadol rovnými nohama. Jako předseda Zemského národního výboru měl ve svém resortu i otázky bezpečnosti. Ano, je to ono údobí bojů o SNB, narůstání sporů a sil ke konečnému konfliktu v únoru 1948. Komunistická strana se stává vedoucí silou ve státě, je zcela samozřejmé, že chce státní aparát obsadit kádry, které mají její důvěru. Ale přesto se tu už objevuje první univerzální strachák: Státní aparát se chce nadřazovat nad stranu. Strašák, který se potom v různých obměnách objevoval po dlouhou dobu. Nad stranu se chtěla nadřazovat Bezpečnost, armáda, pak také spisovatelé, vědy, když se něco znelíbilo, byla za příčinu vydávána tendence toho či onoho nadřazovat se nad stranu. Ale přitom je známo, že strana byla od počátku nadřazena nad vším; bez vědomí aparátu, bez vědomí tajemníků, „nespadl v této zemi nikomu vlas s hlavy“. Akční výbory Národní fronty jako revoluční organizace únorových dnů zaslouží jisté důkladnější pozornost historiků. Tři roky od konce války, tři roky od dnů, kdy přirozená tendence rozhodovat o spravedlnosti na ulici byla předána lidovým soudům, nastupuje znovu revoluční síla, jinak zformovaná, k dalšímu aktu čistky a třídní mimo státní a soudní moc. Nejsou snad v činnosti akčních výborů, v té bezprostředně poúnorové činnosti, symptomy budoucích deformací? A nedochází snad v aparátě strany ze strachu z nadřazování se akčních výborů k přebírání jejich hlavních sil, kterou byla represe?

NEJDŮLEŽITĚJŠÍ ÚKOL — REVOLUČNÍ BDĚLOST VE VLASTNÍCH ŘADÁCH

Na IX. sjezdu KSČ, který se konal ve dnech 25.–29. V. 1949, byl Ladislav Kojík přiván jedním z pěti zástupců generálního tajemníka strany Rudolfa Slánského. Dalšími zástupci se stali Marie Švermová, Josef Frank, Gustav Bareš a Štefan Baštovský. Ladislav Kopřiva zůstává nadále vedoucím kádrového oddělení na ÚV KSČ, koncem listopadu 1949 se poprvé objevuje jako československý zástupce na poradě Informačního byra komunistických stran. Na zasedání ÚV KSČ koncem února 1950 podává pak zprávu, kde poukázal na to, že podle rezoluce tohoto orgánu je nejdůležitějším úkolem KSČ úsilí o všemožné zvyšování revoluční bdělosti ve vlastních řadách a odhalování a vymycování buržoazně nacionalistických živlů a agentů imperialismu, ať se skrývají kdekoli. Pro pochopení situace je nutné připomenout tento neslavně proslulý orgán, Informbyro, jeho rezoluce o Jugoslávii a z toho potom pramenící závěry pro práci komunistických stran ostatních, přesněji řečeno závazné směrnice pro houbu na čarodějnice, ať už se jmenují jakkoliv. Čím vyšší postavení budou zaujímat v té či oné komunistické straně, tím lip, neb imperialisté musí dostávat ránu za ranou. Přehled o zasedáních Informbyra od roku 1947, který sestavil Ladislav Kopřiva, leccos napovídá.

Zasedání informačního byra komunistických a dělnických stran koncem října 1947 v Polsku
Účast:

Jugoslávie: E. Fardelj, M. Djilas

Bulharsko: V. Červenka, B. Poptomov

Rumunsko: G. Georgiu-Dej, A. Paukerová

Polsko: W. Gomułka, H. Mine

Sovětský svaz: A. Ždanov, G. Malenkov

Francie: J. Duclos, E. Fajon

Itálie: L. Longo, E. Reál

Československo: R. Slánský, Š. Baštovský

Hlavní referát měl A. Ždanov — VKS (b): O mezinárodní situaci. Dále hovořili: E. Kardelj — KSJ: Komunistická strana Jugoslávie v boji za nezávislost národů světa, za socialistický stát, za ekonomický rozvoj a socialistickou rekonstrukci zemědělství. W. Gomułka — PDS: O činnosti ÚV Polské dělnické strany. Delegace KSČ se jednání účastnila, ale s vlastním příspěvkem nevystoupila.

Zasedání Informbyra v druhé polovině června 1948 v Rumunsku:

Sovětský svaz: A. Ždanov, G. Malenkov, M. Suslov

Francie: J. Duclos, E. Fajon

Itálie: P. Togliatti, P. Secchia Československo: R. Slánský, V. Široký, B. Geminder, G. Eareš

Jugoslávie odmítla účast na zasedání.

Na tomto zasedání byla vypracována a schválena Rezoluce IB o situaci v Komunistické straně Jugoslávie.

V rezoluci se mimo jiné říká:

1. IB schvaluje postup ÚV VKS/b, který vzal na sebe iniciativu při odhalení nesprávné politiky ÚV KSJ a především nesprávné politiky Tita, Kardeleja a Rankoviče ...
2. Ve své politice uvnitř země vůdcové KSJ ustupují z pozic dělnické třídy a rozcházejí se s marxistickou teorií tříd a třídního boje. Popírají skutečnost, že kapitalistické živly v jejich zemi rosou a že v souvislosti s tím se zostřeje třídní boj v jugoslávské vesnici. Toto popírání vychází z oportunistického názoru, podle kterého prý v období přechodu od kapitalismu k socialismu se třídní boj nezostřeje, jak učí marxismus-leninismus, nýbrž uhasíná, jak tvrdili oportunisté Bucharinova typu, kteří hlásila teorii pokojného vrstvání kapitalismu do socialismu ...
3. Vzhledem k vytvořivší se situaci v KSJ a ve snaze poskytnout vedoucím činitelům KSJ možnost nalézt východisko ze situace, navrhl ÚV VKS/b a ÚV druhých bratrských stran, aby o situaci v KSJ bylo jednáno na zasedání IB podle těchto normálních stranických zásad, podle kterých byla projednávána na prvním zasedání IB činnost jiných komunistických stran. Avšak na četné návrhy komunistických stran pojednat o situaci v KSJ na IB odpověděli jugoslávští vůdcové odmítavě ... Je všeobecně známo, že komunistické strany při organizaci IB vycházely z nesporné zásady, že kterákoliv strana má skládat účty ze své činnosti před IB, stejně tak jako kterákoliv strana má právo kritizovat druhé strany ...
4. IB dospívá k jednomyslnému závěru, že svými protistraničnými a protisovětskými názory, neslučitelnými s marxismem-leninismem, celým svým postupem a svým odmítnutím dostavit se na zasedání IB, se vůdcové KSJ postavili proti komunistickým stranám, které jsou členy IB, přičili k oddělení se od jednotné socialistické fronty IB odsuzuje tuto protistraničnou politiku a postup ÚV KSJ.
5. IB zjišťuje, že v důsledku toho všeho ÚV KSJ staví sebe a KSJ mimo rodinu komunistických stran, mimo jednotnou komunistickou frontu a tudíž mimo řady IB.

KAMPAŇ VE STRANĚ PO RESOLUCI

L. KOPŘIVA: „Ačkoli rezoluce IB si přímo vynucovala pozornost ÚV KSČ, nebylo jí věnováno tolik času a úsilí, kolik si vyžádala v jiných komunistických stranách. U nás jsme právě volili nového presidenta, stal se jím 14. června K. Gottwald. Krátce nato byla jmenována nová vláda a pozornost byla soustředěna na vyhlášení programu vlády.“

Potom přišla amnestie. Velké úsilí si také vyžádala sokolský slet. Jeho zabezpečení i po stránce politické nebylo snadnou záležitostí.

Nemalou pozornost si vyžádala konference zahraničních ministrů SSSR a lidové demokratických států ve Varšavě, věnovaná otázkám Německa. Dalším významným činem v životě KSČ bylo sloučení sociální demokracie s KSČ, které se uskutečnilo 27. června 1948.

O výsledcích jednání IB referoval na předsednictvu ÚV KSČ dne 28. června Rudolf Slánský, předsednictvu ÚV KSS Vilém Široký. Rezoluci IB otisklo Rudé právo 29. června. Nebyla doprovázena žádným komentářem. Teprve v následujícím dnu vyšlo prohlášení předsednictva ÚV KSČ k situaci v KSJ.

V prohlášení se praví: „Bylo usnášeno provést v celé Komunistické straně Československa vyjasňovací kampaň o ideologických problémech a politických závěrech, vyplývajících ze zasedání IB.“

Tím byla zahájena kampaň za očistu v řadách KSČ. Rudé právo psalo: „... Historie nás učí, že ti, kteří v dělnickém hnutí zradili praporek marxismu-leninismu, nemohli zachránit vývoj a ocitli se sami na smetišti dějin...“

Dne 8. července rozhodlo předsednictvu ÚV KSČ nevyšlat své zástupce na sjezd KSJ, „protože ÚV KSJ svou neúčastí na posledním zasedání IB a svým postojem k jeho rezoluci se oddělil od jednotné socialistické fronty a vyřadil se z bratrské rodiny komunistických stran“.

Je pozoruhodné, že místo toho, aby se zástupci většiny komunistických stran přišli podívat na situaci v KSJ a přesvědčili se o její činnosti, odmítli účast na sjezdu KSJ. Zatím se v orgánu IB „Za trvalý mír, za lidovou demokracii“ pokračovalo v hodnocení „zrady“ KSJ projevy nejvýznamnějších zástupců komunistických stran.

Nejaktivnější počtem příspěvků svých vedoucích funkcionářů byla Komunistická strana Rumunska. Zástupci KSČ se vyjádřili až 22. prosince 1950 článkem R. Slánského v čísle 51. časopisu „Bělehradští špióni bez masky.“

K rezoluci se připojily komunistické strany (kromě těch, které se účastnily zasedání IB a na rezoluci se podlely): Albánie, Anglie, Spojených států, Argentiny, Rakouska, Dánska, Belgie, Holandska, Finska, dělnická strana Kanady a další. V projevech jejich zástupců, otištěných v „Za trvalý mír, za lidovou demokracii“ jsou citovány klasikové marxismu-leninismu, Stalin, G. Georgiu-Dej a další. Například Stalin: „... Odklon k nacionalismu je přízvěstí internacionální politiky dělnické třídy nacionalistické politiky buržoazie. Odklon k nacionalismu je odrazem pokusu vlastní národní buržoazie obnovit kapitalismus...“ Ze všech těchto projevů je patrný tlak vůdců mezinárodní dělnické hnutí. Jakýkoliv odchýlný názor byl v této době pokládán za nepřátelský.

Kampaň, která byla v roce 1948 v KSČ rozvíjena k objasnění situace v KSJ, byla zcela jistě slabší než v jiných komunistických stranách lidové demokratických států a v SSSR. ÚV KSČ se ještě pokoušel řešit hlavně problémy „vlastní specifické cesty k socialismu“ tak, jak se o tom hovořilo již v emigraci v Moskvě.

Zasedání Informbyra ve druhé polovině listopadu 1949 v Maďarsku

Účast:

Bulharsko: V. Červenkov, V. Poptomov Rumunsko: G. Georgiu-Dej, I. Kišinevský,

A. Mogyorose

Maďarsko: M. Rákosi, E. Gerő, J. Révay, J. Kádr

Polsko: J. Berman, A. Zawadzki SSSR: M. Suslov, P. Judin Francie: J. Duclos, E. Fajon, G. Gogniota Itálie: P. Togliatti, E. D. Onofria, A. Cicalini

Československo: R. Slánský, Š. Baštovanický, L. Kopřiva, B. Geminder

Na poradě byly vyslechnuty referáty: M. Suslov — Obrana míru a boj s podněcovateli války, P. Togliatti — Jednota dělnické třídy a úkoly komunistických a dělnických stran, G. Georgiu-Dej — Komunistická strana Jugoslávie v moci vrahů a špiónů.

K referátu M. Suslova byla schválena rezoluce.

V důvodu rezoluce se potvrzuje správnost rozboru mezinárodní situace, tak jak byl proveden na zasedání IB v roce 1947. Konstatuje se, že útočnost imperialistického tábora se dále zesiluje. Ale roste také síla demokratických sil.

... Úspěchy sil demokracie a socialismu, nazrávající hospodářské, krize, další přístředí všeobecné krize kapitalistické soustavy, přístředí vnitřních a vnějších rozporů této soustavy — svědčí o vzrůstajícím slábnutí imperialismu.

Změna v poměru sil na mezinárodním kolbišti ve prospěch tábora míru a demokracie vyvolává zbledlou zlobu a zuřivost imperialistických podněcovatelů války.

Záměrem angloamerických imperialistů je válkou změnit běh historického vývoje, vyřešit svoje vnější i vnitřní rozpory a obtíže, upevnit pozice « monopolistického kapitálu a dobýt světové nadvlády ...

... Imperialistická politika rozpoutávání nové války se projevila také ve spiknutí, odhaleném na budapešťském procesu Rajka-Brankova, které bylo organizováno angloamerickými kruhy proti zemím lidové demokracie a SSSR za pomoci fašistické, nacionalistické Titovy kliky, jež se stala agenturou mezinárodní imperialistické reakce ...

... Komunistické a dělnické strany, neúnavně bojující za mír, musí každodenně odhalovat pravcové socialistické pohlavky jako nejhorší nepřátele míru ...

... Význačnou úlohu v uskutečňování svých útočných plánů, zejména ve střední a jihovýchodní Evropě, přisuzují angloameričtí imperialisté Titově nacionalistické klice, která je špiónem ve službách imperialistů ...

Rezoluce se dále zabývá úlohou a úkoly mezinárodního mírového hnutí.

K referátu P. Togliattiho byla schválena rezoluce: Jednota dělnické třídy a úkoly komunistických a dělnických stran.

Další rezoluce byla schválena k referátu G. Georgiu-Deje: Komunistická strana Jugoslávie v moci vrahů a špiónů.

V rezoluci se uvádí:

... ÚV KSJ a vláda Jugoslávie se úplně spojily s imperialistickými kruhy proti celému táboru socialismu a demokracie, proti komunistickým stranám celého světa, proti zemím lidové demokracie a SSSR ...

... Klika bělehradských nájemných špiónů a vrahů se otevřeně smluvila s imperialistickou reakcí a dala se do jejich služeb, což s naprostou jasností odhalil budapešťský proces Rajka-Brankova ...

... Přechod Titovy kliky není náhodný, došlo k němu na pokyn jejich pánů — angloamerických imperialistů, jejichž je zaprodancem ...

... Titova klika udělala z Bělehradu americké středisko špiónáže a protikomunistické propagandy ...

... V Organizaci spojených národů, kde Kardejev, Djilasov a Beblerové vystupují ve velmi důležitých otázkách mezinárodní politiky v jednotné frontě s americkými reakcionáři ...

... V důsledku kontrarevoluční politiky Tita-Rankoviče, která uchvátila moc ve straně a ve státě, byl v Jugoslávii zřízen protikomunistický, policejní státní režim fašistického typu ...

... Klika Tita — Rankoviče poskytla zahraničnímu kapitálu velké možnosti pronikání do hospodářství země a postavila jej pod kontrolu kapitalistických monopolů ...

... Když se jugoslávští zaprodanci imperialismu zmocnili vedení v KSJ, rozvinuli teroristické tažení proti opravdovým komunistům ... Tisíce jugoslávských vlastenců, oddaných komunismu, byly vyloučeny ze strany, uvrženy do žalářů a koncentračních táborů a mnozí z nich byli umučeni a zavražděni v žalářích nebo zákeřně ubiti ...

Zvázané pro všechny komunistické strany bylo prohlášení v rezoluci: IB má za to, že boj proti Titově klice nájemných špiónů a vrahů je mezinárodní povinností všech komunistických a dělnických stran.

... IB má za to, že jedním z nejdůležitějších úkolů komunistických a dělnických stran je, aby všemožně zvyšovali revoluční bdělost ve svých řadách, odhalovaly a vymýcovaly buržoazně nacionalistické živly a agenty imperialismu, byt se skrývaly pod jakoukoliv vlajkou ...

Vliv těchto rezolucí na usnesení KSČ a opatření z nich vyplývající je nesporný. Čelní funkcionáři reagovali na jednotlivé myšlenky a závěry rezoluce ve svých projevech. Byla vyhlášena linie bdělosti a ostražitosti. Kdokoliv by se byl v této době vyjádřil opačně, nebo jen měl nějaké pochybnosti, stávil se okamžitě do řad nepřátel.
Členové KSČ chtěli dokázat svou revoluční bdělost a svoji oddanost straně i tím, že se nejen řídili pokyny této rezoluce, ale aplikovali její zásady na současnou situaci. Zklamání důvěru strany bylo největším proviněním.

Zasedání Informbyra koncem dubna 1950 v Rumunsku.

Hlavní referát měl M. Suslov: Bojové úkoly mírového hnutí.

Celé zasedání bylo věnováno úkolům mírového hnutí a důležitosti jeho rozsvěžení na celém světě.

Delegáti podávali zprávu o činnosti mírového hnutí ve svých zemích.

Československo zastupovali: Ladislav Kopriva, Marie Švermová a Bedřich Geminder.

L. Kopriva podal zprávu o činnosti mírového hnutí v ČSR, o ohlasu rezoluce IB k otázkám KSJ a o akcích strany v duchu revoluční bdělosti a ostražitosti. Zpráva byla předem projednána sekretariátem KSČ, po připomínkách přepracována a schválena i soudruhem Gottwaldem.

Kaplan, K.: *Zamyšlení nad politickými procesy I.* *Nová mysl*, roč. 1968, č. 6, str. 765

Prožíváme dramatické dny. K jejich napětí nemalou měrou přispěly pronikající zprávy o politických procesech z poloviny padesátých let i o osudech těch, kteří byli postiženi. Rozsáhlost informací a jejich otřesný obsah dopadá na naše občany, vyvolává v nich trpké pocity a celou řadu otázek. Zvláště silně dolehnají uvedené zprávy na členy a funkcionáře komunistické strany, z nichž velká část byla ve zmíněných letech ve funkcích, a cítí spoluodpovědnost za osudy naší společnosti. Mnozí si kladou otázku, jak to bylo možné, kdo to zavinil, proč tomu strana nezabránila, kdo nese odpovědnost. Odpověď si často nemohou sami dát, neboť zprávy, které získávají, jsou osobní krize řešit odchodem ze strany.

Jako každý komunista, kterému leží na srdci osud republiky a socialismu, prožíval jsem trpké chvíle, když jsem se seznamoval před časem s podrobnostmi padesátých let. Byly to chvíle vnitřního utrpení, těžké deprese a rozporuplnosti, které násobily ještě neustálé a naléhavé otázky z řad mladší generace, její oprávněné znechučení, její přesvědčení o její prospěšnosti právě v této chvíli.

Dalším důvodem bylo vědomí, že musíme zabránit opakování nezákonosti v jakékoli podobě a rozsahu. To si vyžadá řadu opatření v našem politickém životě, v politickém systému, ale přispěje k tomu také jistě znalost pravdy, která nemůže škodit, nýbrž jen straně prospět.

Přál bych si, aby čtenáři takto cháпали můj skromný příspěvek k hledání pravdy o polovině padesátých let, která, ať chceme nebo nechceme, jsou součástí socialistické přestavby naší společnosti. Socialismus se v procesech zpřonevěřil svému poslání, přehlušil v sobě to, co pro něj mělo být nejpřítelštější — humanismus. Takové konstatování i ovšem nevylučuje skutečnost, že to byla i doba pozitivních činů.

Ve své studii soustřeďuji pozornost výkladu především na politický proces dosud považovaný za hlavní — na proces s takzvaným proti-stranickým centrem: Pokusím se zachytit nejvýznamnější domácí, i zahraniční politické příčiny a vlivy, které vedly k nezákonostem a k politickým procesům, popsat mechaniku či technologii výroby politických procesů. Samozřejmě rozsah studie i čas mne nutí omezit se na proces jeden, a jak věřím, nejpřítelštější a nevhodnější ke zpracování už dnes, jednak proto, že o něm nejvíce dosud známe, neboť v jeho přehodnocení byl učiněn největší krok kupředu, a také proto, že mechanismus přípravy a průběhu politických procesů se v něm promítl v nejvyhraněnější podobě. Přitom samozřejmě nikterak nepopírám význam a morální povinnost zkoumat i ostatní politické procesy, ať už postihly komunisty či nekomunisty.

Jsem si vědom, že nemůžeme ještě poskytnout výstranný pohled na politické procesy, nicméně budeme usilovat o to, aby byl co nejširší. Pokusím se zasadit politické procesy do širšího rámce, neboť jenom to může přispět k jejich pochopení. Proto také jsem volil při zpracování formu komentovaných dokumentů (pocházejících převážně z archívu UV KSČ), přičemž ne vždy najde čtenář autorovo stanovisko a musí se stát sám jeho tvůrcem.

Studii rozčleňuji do tří částí. První obsahuje hledání kořenů a vytváření podmínek pro hlavní politické procesy; druhá bude shrnovat přípravu a průběh politického procesu; v třetí se budu zabývat dnes už »dějními rehabilitace«, čili dalšími osudy procesů.

Žádám čtenáře, aby studii chápal jako první pokus komunistického historika o širší pohled na politické procesy. Jsem si vědom, že nese všechny znaky a důsledky omezenosti doby.

Je pouhým příspěvkem k poznání nedávné minulosti a současně chce být podnětem pro ty, kdož hledají odpověď na řadu dnes ještě aktuálních problémů. Domnívám se, že přes všechny výhrady alespoň částečně svoje poslání splní.

ČÁST PRVNÍ

I

1. Počátek studené války

Druhá polovina roku 1947 je všeobecně uznávána za období zrodu studené války, která po pět let určovala atmosféru mezinárodního života. Pro studenou válku nebyla charakteristická pouze existence seskupení kapitalistických a socialistických států, nýbrž především vzájemné vztahy mezi nimi. Tato seskupení se počala formovat v tábory a krátce nato v bloky; izolovaly se navzájem a místo dřívější spolupráce mezi nimi postupně převládala nedůvěra a vzájemné podezírání. Obě strany očekávaly, že ve velmi krátké době dojde k válečnému střetnutí a připravovaly se na ně. Studená válka představovala tedy jednu zvláštní formu soužití kapitalismu a socialismu ve světě, formu, která neslibovala nic dobrého žádné z grupujících se zemí ani obyvatelům této planety. Nemá naším cílem zkoumat příčiny a kořeny tohoto stavu.

Konstatujeme jen, že studená válka se stala důležitým faktem světové politiky.

Od druhé poloviny roku 1947 se dva světové tábory počaly formovat již intenzivně. Koncentračním bodem kapitalistického se stala Amerika, socialistického Sovětský svaz. Základem probíhající integrace v prvním případě byl nejdříve Marshallův plán hospodářské pomoci, která se později rozšířila i na pomoc vojenskou. V druhém případě šlo o základnu, která měla spíše ideové politické charakter. Socialistický tábor se totiž utvářel na principu »sovětského modelu socialismu«, k němuž se každá členská země postupně přibližovala. Všechny pokusy o »specifické cesty k socialismu« či o odlišení se od sovětského systému se tehdy označovaly za projev buržoazního nacionalismu, za nepřátelský poměr k SSSR, neslučitelný se socialismem.

Jedním z nejvýznamnějších mezníků při formování socialistické soustavy bylo informační byro devíti komunistických stran. Na jeho ustavující schůzi v září 1947 se sjeli zástupci komunistických stran Sovětského svazu, Bulharska, Jugoslávie, Polska, Maďarska, Rumunska, Československa, Itálie a Francie. Nemáme k dispozici úplný záznam této první schůze, a proto můžeme o obsahu jejího jednání soudit pouze z vydaných projevů a heslovitých, a tudíž velmi nepřesných poznámek některých účastníků (R. Slánský a S. Baš'ťovanský), a pak z jejich reakce na diskusi. Jedno je nesporné. Kritika politiky francouzské a italské strany, které byly donuceny odejít z vlády, vedla k odmítnutí parlamentní cesty k socialismu a také ke krajně nedůvěřivému postoji k postupu některých dalších stran, mezi něž náležela i KSČ, jejichž politická orientace vzbuzovala u ostatních obavou o další osud revoluce.

Informační byro charakterizovalo mezinárodní situaci a úkoly komunistických stran. Mezi hlavní rysy světových vztahů řadil A. A. Ždanov přípravu imperialismu v čele s USA k světové válce. Součástí této přípravy tvořily politické a ideové útoky světového imperialismu proti zemím lidové demokracie a SSSR. Proto podle jeho vývodů spočíval prořadový úkol komunistického hnutí v boji proti americkému imperialismu jako hlavnímu nepříteli míru a socialismu a zejména proti jeho »invazi do Evropy«. Tento zápas měl probíhat ve všech oblastech společenské činnosti, ve všech zemích. Všichni účastníci se Ždanovovým hodnocením souhlasili a snažili se je promítnout do politiky vlastních stran. Ustavující schůze Informačního byra tudíž znamenala kromě jiných výsledků hlavně ideové sjednocování komunistických stran socialistických zemí pod ...vedením KSSS, což připravovalo cestu k vytvoření tábora. Ovšem tento proces neprobíhal zdaleka hladce a bezkonfliktně.

2. Změny koncepce československé politiky

Nyní se alespoň v stručnosti podíváme na rysy poúnorového vývoje Československa. Byl výrazně ovlivněn hlubokými změnami dosavadní politické koncepce státu, které postupně vyústily v úplně jiné pojetí socialismu.

V politické oblasti se změna promítla jako přestavba politického systému. Dřívější systém budovaný na zásadě více politických stran se přetvářel v model, jenž se opíral o monopol moci komunistické strany a soustavu převodových pák dalších společenských organizací. Komunistická strana se postupně přebudovávala ve stranu moci. Tyto přeměny zasáhly do politického a společenského života, země velmi hluboko. Uvedme jen některé jevy pro naše pozorování zvláště významné. Mocenské postavení komunistické strany vyvolalo u jejích příslušníků, zejména funkcionářů, opojení z moci. Tento celkem přirozený důsledek každého vítězství třídy a její politické reprezentace byl provázen silným sektářstvím. Projevilo se zejména kolem květnových voleb 1948, ale i později, protože se pevně zakořenilo v politickém životě a přerušovalo v některých místech (zejména v pohraničí) až v administrativní zákroky proti části občanů. S tím souvisel i nový pohled na příslušníky nekomunistických stran — nikoli už jako na politické partnery či snad odpůrce, ale jako na třídní nepřátele.

Nový politický systém rozrušil také dřívější, i když nedokonalou soustavu zábran proti zneužívání moci, která vyrůstala z existence více politických stran a důsledně děly moci. Tato soustava se rozpadala a nová, která by odpovídala principu mocenského monopolu jedné strany, se nevytvořila. Postupně se ustaloval stav, v němž se za normální považovala praxe, která výklad jednotlivých zákonů podřizovala momentálním politickým potřebám, což se pak zase zdůvodňovalo jako nezbytnost vedoucí k upevnění moci dělnické třídy.

Vedoucí funkcionáři strany a státu při různých příležitostech sice odsuzovali výstředky sektářství i nezákonosti. Ovšem jejich výzvy byly příliš obecné a neměly účinek. Jako příklad mohou posloužit známé projevy Kl. Gottwalda namířené proti »různým králům a králičkům«, proti »zpychutí« apod. Pravda, nechyběly ani úvahy o tom, jak tímto negativním jevům, jež poúnorový vývoj provázely, vážně čelit. Kl. Gottwald uvažoval o opozičních skupinách či stranách; A. Zápotocký o kontrolní funkci Národní fronty či ROH. Uvedené úvahy byly sice zajímavé, ale nereálné. Rodily se v době, kdy všechny takové náměty a myšlenky Informační byro odmítalo a známkovalo jako nemarksistické. A tak měla nakonec funkci obrany společnosti proti zneužití moci, jak to na zářijovém ÚV KSČ v roce 1948 oznámil Kl. Gottwald, převzít komise stranické kontroly (dále KSK).

To ovšem bylo řešení zcela nedostatečné a život to brzy potvrdil. KSK totiž úlohu garanta proti zneužití moci hned od počátku své existence neplnila a v průběhu dalšího vývoje působila dokonce zcela opačně. Stala se časem sama jedním z nositelů protizákonných opatření, iniciátorem řady obvinění a neoprávněných bezpečnostních zásahů. Vyrostl z ní obrazně řečeno »bezpečnostní útvar« ve straně. Přebírala metody státní bezpečnosti, předávala jí své poznatky, a naopak získávala poznatky od ní. Pravomoc KSK byla velká. Rozhodovala o osudech lidí a shodovala se s Bezpečností o tom, že konstruovala »případy nepřítelů a agentů«. S její činností se ještě setkáme. Nyní jen poznamenáme tato fakta. Komise stranické kontroly jmenovala své zmocněnce do centrálních státních orgánů a do všech krajských výborů KSČ. Jejím úkolem bylo sledovat činnost těchto orgánů, upozorňovat na nepřátelské metody a živly. Hlavní postavou a duší komise se stala J. Taussigová.

Také v hospodářské oblasti došlo k takovým změnám, že lze mluvit o nové hospodářské politice. Nejvýrazněji se projevila ve vztahu k malovýroba a jejímu posilování. Dřívejší proklamace o zachování soukromého vlastnictví, v malovýrobě, jež vyhlášovaly všechny politické strany včetně komunistů, byly zapomenuty a zájem se soustředil na hledání cest malovýroby k socialismu, přičemž za jedinou alternativu vedoucí k funkcionální komunistické straně považovali sovětský vzor. Změna se připravovala v kulturní oblasti. Měli bychom ji stručně charakterizovat jako přechod k prosazování socialistického realismu. Když se v roce 1948 připravovala sjezd národní kultury, organizační sekretariát ÚV KSČ po diskusi mezi R. Slánským a G. Barešem o tom, zdali se už na sjezdu má vystoupit s prosazováním socialistického realismu, rozhodl, aby se řešení odsunulo až na dobu po volbách. Do tohoto období spadají též první konflikty s tvůrci, kteří se tehdejšímu pojetí socialistického realismu vymykali.

O podstatných změnách v politické, hospodářské a kulturní oblasti poúnorového života československé společnosti se zmiňujeme proto, že právě ony spoluvytvářely atmosféru doby, vyvolávaly politické a sociální napětí v zemi, vedly k narušení dosavadních demokratických vztahů mezi vrstvami obyvatel a zejména proto, že realizace těchto změn vyžadovala uplatnění administrativních zákonů a «sluka shora». Všeobecné napětí poúnorového vývoje se stupňovalo. Přispívala k tomu, kromě zmíněných změn v celkové politice, i řada faktorů tehdejšího společenského vývoje, z nichž připomeňme alespoň základní: hospodářské obtíže, rušivé politické události, mezinárodní vlivy a také existující činnost nepřátel.

V druhé polovině roku 1948 se ohlásily silné zásobovací těžkosti. Na trhu se opět nedostávalo potřebné zboží — jak potraviny, tak průmyslové výrobky. Výkup obilí probíhal neuspokojivě. Pociťovaly se důsledky sucha a rovněž nejistota, která zachvátila část rolníků. Opět se rozrůstal černý trh. Mezi dělníky vznikala nespokojenost a citelně se projevovala. Objevovaly se hlasy vyjadřující nedůvěru vládě spolu s ostře prosazovaným požadavkem na zvýšení mezd.

Z této kritické situace se hledalo východisko. A řešení směřovalo především k tomu, aby se odstranila nespokojenost dělníků. Zajímalo se přednostně zásobování na závoděch, prováděly se kontroly u obchodníků a rolníků. Rodiny živnostníků, obchodníků a rolníků, kteří nespínali dodávky, neobdržely potravinové lístky a poukazy na textil.

Způsob řešení problémů poúnorového vývoje porušoval předchozí demokratické vztahy mezi třídami a skupinami obyvatel tím více, čím zřetelněji se v něm postupně uplatňovaly a sílily administrativní a bezpečnostní metody. Lícení dalších příkladů, a nebylo by jich málo, by jen kvantitativně násobilo naznačené již tendence. A zatím vývoj šplál dál k obsáhově novým formám. A proto pokračujeme.

3. Ideový odkaz rezoluce Informbyra o KSJ

Přijďme nyní k mezinárodním vlivům na československou společnost. Nejdříve budeme sledovat vlivy, které působily od poloviny roku 1948 a jsou zejména spojeny s usnesením Informačního byra o situaci v Komunistické straně Jugoslávie.

Informační byro na své druhé schůzi v červnu 1948 přijalo usnesení o Komunistické straně Jugoslávie. Spory mezi vedením KSSS a KSJ se tím »zmezinárodnily«, přerostly ve spor Informbyra a KSJ. Vedení jugoslávské strany bylo prohlášeno za tvůrce a vykonavatele nemarxistické politiky. Pro naše další zkoumání jsou důležité především tyto skutečnosti: a) Informační byro přijalo za své zásady stalinické teorie o zosťování třídního boje za socialismu; b) prohlásilo za je dne a rozhodující měřítko věrnosti socialismu vztah k Sovětskému svazu; c) odsoudilo myšlenku a politiku specifických cest k socialismu a zahrnuje je mezi projevy buržoazního nacionalismu, kterému se zároveň vyhlásil rozhodný boj jako jednomu z hlavních nebezpečí pro komunistické hnutí. Tyto myšlenky rezoluce Informačního byra výrazně a osudově zasáhly do utváření socialistického tábora. Vtiskly nesmazatelnou pečeť a stanovily nové hranice vzájemným vztahům mezi jednotlivými státy a zejména vztahům SSSR s ostatními lidovými demokratiemi. Rezoluce se také pokusila teoreticky zdůvodnit poučku, podle níž utváření socialistického tábora může probíhat pouze na principech sovětského modelu socialismu; právě tato její část hluboce a nadlouho poznamenala budoucnost socialistického tábora.

Všechny členské strany s rozhodnutím Informbyra souhlasily. Mnohé přezkoumaly svou předchozí činnost a provedly většinou neodůvodněné sebekritiku. V postoji československých komunistů se však objevily určité, i když málo významné, nesrovnalosti ve vztahu k rezoluci o KSJ. Nicméně stojí za povšimnutí.

Hlavní teoretické postuláty a politické zásady, které Informační byro ve své rezoluci proklamovalo a činilo závazné pro politiku všech členských stran, byly v přímém rozporu s dosavadní cestou Československa k socialismu i s potřebami tehdejšího stavu a potřeb dalšího pohybu společnosti. Všechny pokrokové síly v zemi a také komunisté se vyslovovali doposud pro specifickou československou cestu k socialismu. Tu však Informbyro odmítlo. Tato náhlá změna přispěla k oslabení sociální základny socialistické přestavby společnosti. Podobnou úlohu sehrála teorie o zosťování se třídním boji, jejíž přijetí násobilo rozpory mezi komunisty a ostatními přívrženci socialismu. Konečně také útok proti nacionalismu ve formě, v jaké se vedl a chápal, byl v přímém protikladu s dosavadním demokratickým nacionalismem, jenž ovládal vědomí českého i slovenského národa a jehož využití tvořilo jeden ze zdrojů masového charakteru komunistické strany. Celý duch a smysl rezoluce Informbyra byl v rozporu s potřebami československé politiky a její plnění oslabovalo možnosti řešit další nazrálé úkoly socialistického procesu.

Komunistická strana Československa však přijala všechny body rezoluce Informbyra. O výsledcích této historické schůzky podával R. Slánský zprávu předsednictvu ÚV KSČ 28. června 1948. Ze zápisu jeho informace vyjímáme:

»I my se musíme poučit na příkladu Jugoslávie, k čemu vede zpyšnění, když se z úspěchu zatočí hlava. Proto s. Gottwald zdůvodňoval skromnost. Musíme si říci, co pro nás bude znamenat boj proti zbytkům kapitalismu — třídní diferenciaci, omezování zbytků kapitalistických tříd. Je třeba přezkoumat naši zemědělskou politiku z nového zorného úhlu.«

A. Zápotocký se ještě prosazoval, aby zhoršené stranické vztahy nezasažily hospodářské styky mezi ČSR a Jugoslávií a rovněž mezistátní styky, ale Kl. Gottwald už tuto možnost spojil s předpokladem, že v Jugoslávii v dohledné době dojde k zásadnímu obratu ve straně.

Jugoslávská rezoluce Informbyra se zřejmě stala i předmětem krymských rozhovorů Stalina a Gottwalda na podzim 1948. Bylo to v době, kdy se již odsuzovala »specifická« cesta a přitom Stalin ještě potvrdil správnost politiky KSČ do února 1948, i když se specifick veřejně ještě neodfekl. Kl. Gottwald se o Stalinově souhlasu zmínil na listopadovém zasedání ÚV KSČ a V. Kopecký jej komentoval takto:

»Pro vedení KSČ je to nejdražší pochvalou, když s. Stalin vyjádřil s. Gottwaldovi názor o naší politice slovy: „Molodci.“ A víte, co to znamená, když s. Stalin řekl „molodci“?«

Listopadové zasedání ÚV KSČ bylo však již v těch bodech, jež určovaly budoucí směry politiky a zejména pak řešení třídních vztahů ovlivněno výsledky rozhovorů Stalin—Gottwald. Hlavní důraz položila schválená zde politická linie na omezování a zatlačování kapitalistických živlů. Mezi tyto živly se podle nových měřítek počítala již i velká část středních vrstev. Rozhovory také ovlivnily výklad bodu jugoslávské rezoluce o kolektivizaci a likvidaci kapitalistických tříd, třebaže Gottwald ještě vystupoval proti přílišnému spěchu a ukvapenosti v kolektivizaci, což podle něho právě rezoluce kritizovala.

Přes tyto zmíněné rozdílnosti, přesnější nesrovnalosti, však nejvýznamnější výsledek plně spočíval v tom, že politické zásady rezoluce KSJ pronikaly do vědomí politicky aktivní části obyvatel, tj. vykonavatelů politické linie. Zejména teorie o zosťování se třídním boji opeřená a skloubená se sektářskou politikou rychle zakořenila v politickém myšlení i praxi.

Tyto zásady a teorie pronikaly prostřednictvím tisku a jiných sdělovacích prostředků do všech vrstev společnosti. Omezíme se však pouze na to, jak ovlivňovaly hlediska a myšlení těch, kdo politickou linii určovali. Uvedme nejdříve svědectví o tom, jak byla zdůvodňována potřeba změny politiky. Z tohoto hlediska je zajímavá část projevu R. Slánského na poradě krajských tajemníků v září 1948. Pro naše zkoumání je to stanovisko zajímavé ze dvou hledisek. Jednak oblaňuje změny v politické linii a spojuje je s rezolucí Informbyra a s rozhovory Stalin—Gottwald. Jednak naznačuje, že československá politika do února byla Stalinem schválena, po únoru přece jen kritizována.

»My všichni si hned po únoru neuvědomili tyto leninskostalinické poučky o tom, že přechod od kapitalismu k socialismu je velká etapa, která je prováděna ne zmíněním třídního boje, ale jeho neustálým zosťováním, jak nám připomněla rezoluce Informačního byra o jugoslávské otázce. Mnozí soudruzi si mysleli, že únořem už máme za sebou třídní boj, že už jsme natolik silní, že reakce nám už žádný odpor nebude klást, mluvili o zbabělosti reakce, která se projevila v únoru, a mysleli, že bude zbaběle ustupovat dále, přizpůsobovat se, že tu máme před sebou období klidného vývoje k socialismu.

Pravda, mluvili jsme sami před únořem o klidném vývoji k socialismu, o československé cestě k socialismu, která na rozdíl od ruské cesty se vyznačuje tím, že je to cesta klidná.

Po návratu s. Gottwalda ze Sovětského svazu přijde náš ÚV, předsednictvo strany s celou řadou nových taktických problémů, propracuje nově politiku strany na celé řadě úseků tak, jak to odpovídá novým podmínkám zosťujícího se třídního boje...

Je přirozené, že jsme se v naší politice dopustili řady chyb, že zvláště pokud jde o podceňování síly reakce jsme nebyli dost bdělí a že jsme se zosťením boje proti reakci měli začít dříve.

Musíme uplatňovat ostrá, administrativní opatření proti reakci. Musíme přestat reakci hrozit. Právě nám bylo vytýkáno, že mnozí před stavitelé strany pronášejí silná slova, ale skutek utek...

Tento shovívavý liberální poměr, názor, že nějakým ostrým zákretem zhoršíme situaci a popudíme proti sobě reakci, tento názor ve straně byl a namozte i je, a my jej musíme ostře potírat a ukázat jeho nehybnost, závažnost, škodlivost

Kl. Gottwald na schůzi předsednictva ÚV KSČ 13. ledna 1949, když se projednávala zásobovací situace na Slovensku: »Podle soudruha Širokého je to tak, že tam (na Slovensku, pozn. K. K.) reakční živly neprojevují aktivitu, že neorganizují intenzivní ilegální práci a že také nehledí sabotovat aspoň neorganizovaným způsobem.

Pravda je, že v českých zemích v tomto směru jsme na tom tak, že tady reakce naopak velmi intenzivně pracuje. Letáky zmizely, ale organizace pod-polních skupin pokračuje, zintenzivňuje se styk s emigranty... Je mnoho zatčených, trestných oznámení atd. Mám obavu, aby to nebylo tak, že je u nás chytají a u nich ne, a proto se neprojevují. Strana na Slovensku si musí být vědoma, že další perspektiva je perspektiva velmi ostře boje. Že opatření, která budeme muset dělat na cestě k socialismu při zatlačování a omezování, nutně k tomu vedou a že je třeba vzít na to kurs. Současný stav je možno vysvětlit strýčovským poměrem...«

»Je třeba (Lidovým milicími — K. K.) věnovat velkou a vážnou pozornost tím více, že sami říkáte, že státní aparát není dost spolehlivý. My sami to neděláme z legrace. Nezaměňujeme milici aparát, ale mějme ji při ruce pro každý případ.«

Rudolf Slánský 11. 3. 1949 na poradě krajských tajemníků: »V této souvislosti nyní při zprávách, které dostáváme z ministerstva vnitra, vidíme, že mezi lidmi, kteří jsou zatčeni, nacházíme stále mnoho lidí, kteří jsou členy strany. Zatklí jsou někdy nebezpečnou skupinu ilegálních pracovníků a bylo mezi nimi velmi mnoho členů

strany. Musíme se vždy dívat, kdo kterého člena doporučil a za ním potom jít a říci, jak jsi mohl člověka doporučit, když je to špión a zrádce... Nejnebezpečnější nepřítelé jsou ti, kteří se skrývají v našich řadách. Ani člověk, který není členem naší strany, není tak nebezpečný... My, soudruzi, podceňujeme vůbec tuto práci dnešní reakce. Musíme stále bdít. Reakce se bude pokoušet o sabotáž. Máme mnoha agentů. Tři roky měla anglo-americká propaganda možnosti pomocí ministrů a různých příslušníků si zde budovat svou špiónáž. Soudruzi, potom počítejte, kolik lidí jsme museli pustit, kolik úředníků a kolik studentů. Vezměte si ty důstojníky, kteří nám ušli. Musíme si myslet, že tady je třeba, abychom byli bdělejší, abychom přesvědčovali a abychom nakonec měli oporu v masách a tam, kde se pokouší rozvrátit, dít s bdělostí komunistům.

Teorie zostřování třídního boje postupně ovládala funkcionáře komunistické strany a ovlivňovala jejich pohled na společnost. Od rozšířené propagandy této teorie, od ostrých slov vedoucích představitelů, v nichž se tak často objevovala chvála bezpečnostních zákroků, se přešlo také k činům. Prováděly se změny v řízení bezpečnosti. Na její adresu zaznívaly kritické hlasy stranických funkcionářů, vyčítající jí línkovost a nedůslednost. Na zářijové (1948) poradě krajských tajemníků si např. zástupce Karlových Var stěžoval:

»Přesvědčili jsme se, jak kolísavá je naše státní bezpečnost. Projevilo se to, když KV KSČ dal příkaz k zatýkání rozvrzatých živlu z řad Sokola.« Na březnové poradě v roce 1949 zdůrazňoval J. Pavel, že musí objasňovat členům strany, že bezpečnost není jen zavírat lidí. »Při podrobnějším vyšetřování zjistíme, že jsme nepracovali správně politicky, že s těmi 2—3 reakcionáři jsme zatkl spoustu nevinných lidí... Tak jako například na Liberecku si dali (pracovníci NB — K. K.) jako závazek k IX. sjezdu strany, že zatknou tolik a tolik lidí«

Také na Slovensku se pozornost obracela k represivním metodám. Předsednictvo ÚV KSS 5. 2. 1949 projednávalo zprávu. D. Okáliho O některých bezpečnostních opatřeních a o ochraně strany proti záškodníkům, ve které už nalézáme několik případů protistátních skupin, v nichž byli komunisté. Projednávali hlavními diskusními vystoupeními, zjišťujeme, jak mocně už působila teorie zosťrujícího se boje a ozvužila podezřavosti. Uvedme alespoň některé stanoviska:

K. Chudík: »Bylo by dobré dostat do povědomí soudruha z III. odboru (bezpečnostní, K. K.), který by byl nenápadným zaměstnancem.«

Š. Šmidke: »... celá řada lidí, možná i tisíce, vnikla do strany, aby postupně se připravila na nejrozkladnější práci uvnitř strany a státu.«

Š. Baštovanický: »Nepřítel chce vyvolat třífázi. Otázka poměru Čechů a Slováků. Jsou členové předsednictva, kteří to špatně vysvětlují

V. Široký: »To je důsledek naší neostráživosti, že do redakce Pravdy se dostala špiónka. Do SNB a armády též. Na velmi exponovaných místech mají své agenty. To je známé.«

A závěry jsou adekvátní diskuzi:

»Uložiti národní bezpečnosti, aby měla svoji síť v závodech a úřadech, síť důvěrníků NS.«

Únesení přijaté po diskusi pak kromě jiného obsahovalo:

»Předsednictvo UV KSS konstatuje, že rozvrzatá práce reakce je zlehčována podceňováním potřeby zvýšené ostráživosti komunistů vůči třídnímu nepříteli. Neostráživost a nedbalost v kádrové politice měla až dosud za následek, že agenti mezinárodní reakce dostali se do některých hospodářských odvětví našeho života, do bezpečnostních orgánů, do strany,

»Svolat poradou tajemníků krajských výborů a pojednat tam o boji proti domácí reakci.«

Brzy se začaly připravovat změny v dosavadním řízení bezpečnostních útvarů. Opustila se praxe, kdy podléhaly do určité míry stranickým a státním orgánům v okrese, kraji, popřípadě ústředí a podřídlily se přímo (zejména útvary státní bezpečnosti) vyššímu velitelství; v krajích a ústředí vznikly bezpečnostní pětky složené z vedoucích tajemníka KSČ, bezpečnostního referenta KSČ, velitele státní bezpečnosti, velitele národní bezpečnosti a bezpečnostního referenta národního výboru. »Pětka má za úkol kontrolovat práci v kraji, řešit kádrové otázky a koordinovat bezpečnost v souladu s politikou strany v kraji.«

Vytvořením bezpečnostních pětek zanikly dosavadní bezpečnostní komise. Také stranické organizace v Bezpečnosti se vyjmuly z pravomoci příslušných územních orgánů a podřizovaly se většinou jmenovaným ústředním politickým orgánům. Tato reorganizace řízení Bezpečnosti představovala významné novum. Bezpečnost totiž (zejména státní) od tohoto momentu nepodléhala již ani kompetenci státních orgánů, ani kontrole stranických či jiných volených orgánů a podřizovala se pouze centrální instituci, kterou reprezentovala bezpečnostní pětka, jejíž složení bylo obdobné jako v kraji. V jejím čele stál R. Slánský, jejími členy (po dobu své funkce) byli J. Veselý, K. Šváb, L. Kopřiva a A. Čepička ad. O činnosti pětky dostával zprávy Kl. Gottwald a A. Zápotocký. Předsednictvo ÚV KSČ o závažných otázkách Bezpečnosti již nejednalo, různé její činy bralo pouze na vědomí. Teprve později vzniklý politický sekretariát ÚV KSČ byl o některých věcech informován anebo i rozhodoval některé otázky. V činnosti bezpečnostních pětek se ustálila taková praxe, že projednávala a schvalovala návrhy bezpečnostních orgánů na zatýkání osob, seznamovala se s výsledky vyšetřování a na jejich základě doporučovala další opatření. Rozhodnutí ústřední pětky o zatčení významných osob schvaloval Kl. Gottwald a politický sekretariát.

Rezoluce Informbyra o KS Jugoslávie vypověděla válku buržoaznímu nacionalismu. Chápala jej jako nedocenění vedoucí úlohy Sovětského svazu a KSSS v komunistickém hnutí a socialistickém táboře i jako pokus uplatňovat vlastní politiku, byť jen nepodstatně odlišnou od sovětského modelu. Hlasy, které upozorňovaly na nebezpečí nacionalismu v Československu, zaznívaly už v době výměny dopisů mezi KSSS a KSJ a po rezoluci ještě zesílily.

9. 6. 1948, když předsednictvo ÚV KSČ jednalo o rekonstrukci vlády, vystoupil Kl. Gottwald proti názoru, že mají slovenští soudruzi málo míst ve vládě, a prohlásil,

»na Slovensku máte vnitřní správu v rukou... to, co vy děláte, je provincialistická a sektářská politika«

28. 6. 1948 v diskusi předsednictva ÚV KSČ o výsledcích Informbyra formuluje V. Kopecký problém otevřeně: »V Jugoslávii proniká buržoazní nacionalismus. Jsou to nebezpečné diskuse. Podobné tendence se objevily také na Slovensku. Třeba je důrazně potrat.«

2. 7. 1948, rezoluce předsednictva UV KSS vyslovila bezvýhradný souhlas s výsledky Informbyra a dodávala na vlastní vrub: »V oblasti vlastních problémů považuje předsednictvo za potřebné vyvodit závěry především z nesprávného teoretického oceňování velkého vítězství lidové demokracie nad reakcí, z vlivu maloměstského nacionalismu v vlastních řadách...«

V září 1948 mluví už V. Široký výš, na samém vedení, když se na ÚV KSS prohlašuje: »Důležitým problémem našeho socialistického rozvoje je vliv maloměstského nacionalismu v naší straně a tím i v určitých vrstvách našeho lidu. Musím sebekriticky podtrhnout, že vlivu maloměstského nacionalismu se neubrání ani vedoucí orgány strany.«

V lednu 1949 odráží už diskuse předsednictva KSČ o vyživovací situaci na Slovensku zřejmou nedůvěru a podezření:

Kl. Gottwald: »Třeba se na to podívat (na zásobovací těžkosti, pozn. K. K.) politicky, co za tím vězí. Mám obavy, že za tím vězí více než neschopnost. Jestli za tím nevězí něco po stranicko-politické linii. Tady není u vedoucích soudruhů, kteří pracují na Slovensku, takový poměr ke straně a k její politice... a že neplní politiku strany a předsedněn, že ji plní formálně. Ale ve vedení strany, ve vedení státního aparátu není něco v pořádku. Nemůže to jinak být. Někde to musí vézt. Mám pořád dojem, že z toho konce hrozí politické nebezpečí...«

I z tohoto krajně zhuštěného obrazu geneze »buržoazního nacionalismu« je zřejmé, jak závěry rezoluce Informbyra hluboce působily na život komunistické strany v Československu. V československém případě šlo ovšem hlavně o uspořádání česko-slovenských vztahů, a proto kritika slovenských funkcionářů předurčovala další osudy lidí, na které ještě dosud jen v obecné poloze mříla.

4. Politické případy v komunistické straně

Myšlenková náplň »jugoslávské rezoluce« působila také na řešení některých disciplinárních záležitostí v komunistické straně. Především se problémy změnily v »případy«. Shodně v nich bylo to, že do nich zasahovaly stranické a bezpečnostní orgány.

Prvním významnějším byl »Kolmanův případ«. Propukl na podzim 1948, v době, kdy Kl. Gottwald dlel na návštěvě na Krymu, tedy po jugoslávské rezoluci, kdy mnozí očekávali kritiku dosavadní politiky KSČ. Tehdy vystoupil univerzitní profesor a dřívější pracovník sekretariátu ÚV KSČ A. Kolman a kritizoval praktickou stranickou politiku.

»Obsah Kolmanova prohlášení charakterizovala M. Švermová 29. 9. takto: »Očekával sebekritiku nejen v dílejších chybách, ale v provádění politiky strany. Přitom naznačil, že politika s. Gottwalda je nesprávně prováděna tzv. praktickým vedením (s. Slánský, Švermová, Bareš)... Ti tři prý nechápali marxisticko-leninskou politiku... Strana se prý dostala z pozic marxismu-leninismu a zastává stanovisko mezitřídní. Dopustili jsme, že třídní nepřítel rozvíjel v našich řadách antisemitské názory, provádějí jsme nesprávnou politiku, pokud jde o zemědělství, SNB, došlo prý ke srůstání s třídním nepřitelem... Nesprávně jsme prováděli národnostní politiku (s. Kohler). Třeba změnit, nejen napravit, ale změnit politiku a provést sebekritiku, ukázat straně, v čem chybl...«

»Prof. Kolman postavil I. proti sobě na jedné straně s. Gottwalda a na druhé straně praktické vedení, 2. obvinil celou stranu, že odešla od správné linie a nedělá marxisticko-leninskou politiku. Hovořil o soustavě chyb...«

Teprve po návratu Kl. Gottwalda rozhodlo předsednictvo vyloučit A. Kolmana ze strany. »Případ Kolman« pro nás skončil. V SSSR ovšem pokračoval. Kolmanova kritika vycházející z sektářských pozic mohla i být načasována na předvečer očekávané diskuse o československé politice. Avšak ani tato skutečnost by nemohla ospravedlnit ani způsob, jakým ho předsednictvo ústy V. Kopeckého odsoudilo, ani další zásahy proti A. Kolmanovi. Ještě v ČSR byl totiž internován ve své vile, musel opustit republiku, v SSSR jeho diskriminace pokračovala. Teprve po roce 1956 byl rehabilitován.

Druhý, svým způsobem významnější, byl »karlovarský případ«. Od počátku roku 1949 se ozývaly stížnosti na činnost stranických orgánů — krajského i okresního — v Karlovarském kraji. Nepochybně zde docházelo nejen k častým zásahům odporujícími zásadám vnitrostranického života, ale také k opatřením, která odporovala zákonům. Šlo o křiklavé případy nezákonnosti vyplývající ze sektářského kursu tehdejší politiky. Stížnosti řešila komise stranické kontroly a bezpečnostní orgány. Použili bezpečnostních metod a tak vznikl »karlovarský případ«.

28. 4. 1949 podával L. Kopřiva zprávu sekretariátu ÚV KSČ. Mimo jiné řekl: »Byli jsme informováni, že na krajském sekretariátu sedí třídní nepřítel. Udělali jsme na sekretariátě prohlídku, u s. Tanenbaumy (bezpečnostní referent KV KSČ, pozn. K. K.) i v bytě. Strana (na Karlovarsku, pozn. K. K.) si nezískala svou práci a politikou důvěru mas a jejich podporu. Autorita strany a kázeň jsou budovány na strachu. Když jsme se ptali dělníků, příslušníků strany, řekli otevřeně, že „mají strach z lidí na okrese a na kraji“. Mezi dělníky se mluví tím způsobem, že jeden druhému říká, půjdeš do lágru. O Tanenbaumovi, mezi námi řečeno, se soudruzi domnívají, že je v cizích službách. Nic jsme nenašli.«

2. 5. 1949 o poměrech v Karlovarském kraji jednalo předsednictvo ÚV KSČ. Zpráva obsahovala řadu případů hrubého porušení norem stranického života a zákonů. Alespoň některé uvedl me: — »Prověřování členů a funkcionářů dělo se hlavně prostřednictvím bezpečnostních orgánů. Různé výroky pronesené na členských schůzích strany byly některými okresními sekretariáty hlášeny stanicí SNB a žádáno vyšetření a zákrok. Za kritiku byli soudruzi nejen vyloučeni ze strany, ale často propuštěni ze zaměstnání, vysídlováni a dokonce i zatýkáni.« Když 12. 7. 1949 předkládala Komise stranické kontroly návrh na potrestání funkcionářů v Karlovarském kraji, shrnula ve svém návrhu 220 disciplinárních případů, z toho 22 nejzávažnějších mělo rozhodnout předsednictvo ÚV KSČ. F. Škriana, krajský tajemník, doporučovala vyloučit ze strany s odůvodněním, že »z dosud neobjasněných důvodů aktivně podporoval činnost živlů straně cizích a nepřátelských ...«. Za hlavu této nepřátelské činnosti považovala KSK Tanenbauma, o němž tvrdila, že je »třídní nepřítel, který se vetřel do naší strany proto, aby mohl záměrně škodit«. Sekretariát ÚV KSČ však návrh neschválil a rozhodl, aby se počkalo na výsledek soudu s Tanenbaumem.

Postup sekretariátu vyvolal nespokojenost KSK, zejména J. Taussigové, která i později prohlašovala, že byla umiřena zjištění Bezpečnosti. Byla přesvědčena, že šlo o sionistickou skupinu, která pracovala u západních hranic ČSR.

Nakonec předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo o odvolání některých krajských funkcionářů, někteří z nich stanuli před soudem. Zároveň pranýřovalo »přehmaty« a složilo všem krajským orgánům, aby karlovarský případ projednaly.

Krajské orgány KSČ diskutovaly o rezoluci ke karlovarskému případu a hodnotily, zda se i v jejich kraji nevyskytuje porušování norem stranického života a zákonů. Většina odpověděla negativně a jen ojediněle se poukazyvalo na podobné jevy. Diskuse ovšem zdaleka nepostihla skutečný stav. Porušování stranických norem a nezřídka i zákonů se vyskytovalo mnohem hojněji, než se uvádělo. Přesto však i proto toto skromné přiznání bylo výstražné.

Karlovarský případ je zajímavý ze dvou hledisek: jednak poskytuje obraz o tom, jak se rychle šířily a množily případy nezákonnosti, jednak dokumentuje skutečnost, že v určitém ovzduší se nezákonnosti stávají zdrojem dalších nezákonností. Představa, že za vším stojí ruka nepřítelů, už pronikla do vědomí a činnosti vyšetřujících orgánů KSK i Státní bezpečnosti, jež společně v karlovarském případě zasahovaly. A prosakovala dál, do vědomí stranických řad i státních orgánů a stávala se nevděnou součástí povědomí.

Také olomoucký případ spadá do této doby. Koncem června 1949 předložila Korrýse stranické kontroly návrh na odvolání krajského tajemníka v Olomouci J. Stavinohy z funkcí. Jako důvod uváděla nedostatečnou starost o práci nižších stranických organizací a rozporné stanovisko odborů a rozdíly kolem hodnocení práce J. Stavinohy mezi KSK na jedné a R. Slánským a M. Švermovou na druhé straně, rozběhnout »olomouckého případu« pouze na čas oddálily. Pak už měl vývoj rychlý spád.

4. ledna 1950, podává v sekretariátě ÚV KSČ L. Kopřiva zprávu o poměrech v Olomouckém kraji. Sekretariát usnesl: »a) ustavit komisi (ss. Švermová, Kopřiva, Taussigová), která zítra nebo pozítří projedná se s. Stavinohou a Zuzanačkem politické poměry v Olomouckém kraji. Potom předat případ k dalšímu šetření KSK. b) Informovat ústně předsednictvo XJV KSČ a doporučit, aby byl s. Stavinoha zbaven funkce vedoucího tajemníka KV KSČ ...«

9. ledna 1950 se předsednictvo ÚV KSČ usneslo: »Zpráva (L. Kopřiva — K. K.) vztá k vědomí a schválit předložené návrhy sekretariátu ÚV s doplňky: a) Politického tajemníka Olomouckého kraje Sta-vinohu s okamžitou platností zbavit funkcí, vyloučit ze strany a zavést proti němu trestní řízení na svobodě, b) pokračovat v šetření olomouckého případu...«

20. ledna 1950 následuje všem KV KSČ dopis předsednictva ÚV KSČ. Mimo jiné se v něm jako důvody vyloučení a zatčení uvádělo: »Zjistilo se, že se dal (J. Stavinoha, pozn. K. K.) zlomit gestapem, že zradil ze strachu o vlastní život své spoluvězně, posílal o milost Hitlera a nakonec se zavázal sloužit gestapu. Zatčení zločiny, které utajil před stranou, stal se Stavinoha vhodným objektem třídního nepřítelů.«

Kruh kolem Stavinohy a spolupracovníků se uzavřel. Z funkcionáře, který prováděl sektářskou politiku a dopustil se hospodářských machinací, za něž měl nést odpovědnost, se rázem stal agent gestapa. Existovala, pravda, i jiná verze. KSK kupodivu tvrdila, že »Stavinoha byl jen samolibý, slabobý, zkažený dělnický funkcionář«. Ovšem někteří spoluautoři rezoluce předsednictva se zase snažili věci formulovat tak, jako by Stavinoha byl nástrojem vatikánské reakce. Byl zatčen a odsouzen na několik let žaláře.

Mohli bychom ještě rozhojňovat počet případů, které spolu s bezpečností či bezpečnostními metodami zpracovala Komise stranické kontroly. To však není náš cíl. Jde spíše o to přiblížit ono dusivé ovzduší a rostoucí tíhu osudové nevyhnutelnosti, kterou vyvolává lidský mechanismus, spulštěný sice rukou člověka, ale vyvymknuvší se z jeho kontroly a strhující pomalu, ale neodvratně i své tvůrce do záhuby.

5. »Ostrý kurs« v politice

Dosud jsme sledovali, jak odkaz rezoluce Informbyra o Jugoslávii působil uvnitř komunistické strany. Nyní bychom se měli pokusit alespoň v hrubých rysech naznačit, jak její stín dopadl na celou československou společnost. Zde se totiž výrazně kloubilo poúnorové sektářství vyrůstající z opojení mocí a nekontrolovaného mocenského monopolu strany s uplatněným teorií Informbyra, jež byly odrazem formování socialistického tábora v době studené války. Měnila se nejen celková politická linie strany a státu, ale zasahovaly i další události, v nichž se probíhající změny jako by koncentrovaly. Ty se pak stávaly ve vědomí funkcionářů potvrzením správnosti teorie o zostřování třídního boje a naopak, tato teorie zase tvořila východisko pro jejich posuzování.

Tak se z jednoty a plynulé záměny příčin a následků zrodil faktor, který se zvláštní silou prohluboval politické a sociální napětí v zemi a posouval je do poloh, kde postupně ztrácelo třídní charakter a změnilo se v napětí mezi komunistickou stranou (či přesněji její aktivní částí) a důležitou částí obyvatelstva. Takový stav si vynucoval přehodnocení klíčových otázek socialismu u nás — vztahu dělnické třídy a středních vrstev; strany a dělnické třídy; forem politické organizace společnosti, v níž by se realizovala avantgardní úloha třídy a strany apod. Šlo o otázky, které představovaly hlavní hodnoty modelu socialismu v ČSR. Ovšem nezvyklá doba a situace, jež ji rodila, nemohly nedávat prostřednictvím lidí, kteří rozhodovali se zvláštním vědomím, nezvyklou podobu socialismu.

První takovou událostí byl všesokolský slet v červenci 1948. Patřil k nejvýznamnějším veřejným projevům té části obyvatel, kteří nesusouhlasili s poúnorovým vývojem. Část Sokolů při průvodu před prezidentskou lóží odvrátila od prezidenta hlavy. Kromě toho se podle zpráv Bezpečnosti měly připravovat i jiné provokace. Jaký byl výsledek?

Na sletové události znepokojeně reagovali zaměstnanci závodů a požadovali ostré zásahy proti organizátorům.

9. 7. 1948 — tři dny po sletu předkládá J. Taussigová v sekretariátě ÚV KSČ zprávu o událostech z návrhy na opatření. Příčina, krčmě nedostatečné práce komunistu v Sokole, se spatřuje v tom, že »ministerstvo vnitra nedbalo dostatek našich pokynů, když zatýkala i vedoucí osobnosti Sokola«.

Závěry: »Slet odhalil naše slabiny a hnízdí reakce.« — J. Taussigová a R. Slánský: »Boj kdo s koho musíme ještě vybojovat. Budeme s nimi mít ještě těžký boj. Správně říká rezoluce, že se třídní boj stále zostřuje.«

Opatření: Očista Sokola, změny ve vedení, nábor komunistů a dělníků do Sokola.

Očista ale neprobíhala podle představ. Sokolští funkcionáři v Ostravě protestovali proti očistě a následovali je další z 10 žup. Proti některým z nich se ostře zasáhlo, došlo i k zatýkání. Teprve v říjnu očista nabyla masovějšího rozsahu. Ze Sokola bylo vyloučeno několik tisíc členů a funkcionářů.

K ostřejšímu střetnutí poúnorového vývoje došlo při pohybu prezidenta Dr. E. Beneše, na počátku září 1948. Sokolští funkcionáři se pokusili využít pohybu k protivládní demonstraci. V odporu proti novým poměrům se spojila nespokojenost části obyvatel, zejména středních vrstev, s poúnorovými opatřeními a nesouhlasem sokolských funkcionářů s vývojem v Sokole. Z toho pak závažnost této akce, v níž se sokolským organizátorům, dávalo získávat pro účast na pohybu několik desítek tisíc občanů, i když mnozí vůbec neznali skutečné úmysly organizátorů. Teprve v poslední chvíli straničtí funkcionáři, bezpečnostní orgány a Lidové mládež zabránili přejíždě účastníků do Prahy a při pohybu zajistili klid. Hlavní záměr sokolských funkcionářů, oddělit vládu od prezidentovy rakve a zorganizovat pohřeb podle vlastních představ, se nezdařil. Objevily se však letáky útočící na KSČ a Kl. Gottwalda a Bezpečnost podala též zprávu o ilegálních schůzkách sokolských funkcionářů ve vinohradské sokolovně. Musíme si připomenout, že události kolem pohybu Dr. Beneše zapadly do vážné situace a staly se v jistém smyslu kritickým bodem poúnorového vývoje. Proběhly v době zásobovacích těžkostí, které pociťovali zejména dělníci. K tomu přistupovala ještě skutečnost mnohem podstatnější: revoluce se totiž dostala k bodu, když už rozdal vše, co vyvlastnila buržoazii, a sama nebyla ještě schopna vzestupem výroby uspokojovat požadavky svých hlavních sociálních opor. Proto ne bezdůvodně část středních vrstev očekávala útok na soukromé živnosti a obchody. Tyto obavy, jak vysvítalo ze zpráv z krajů i okresů, zesílily zejména po zasedání Informbyra, jež svými teoriemi vsutku hluboce působil na to, jak byly tyto tak důležité problémy řešeny.

9. září 1948, druhý den po pohybu E. Beneše, projednávalo vzniklou situaci i opatření předsednictvo ÚV KSČ. R. Slánský podával zprávu o výsledcích porady u Kl. Gottwalda a A. Zápotockého.

Nejdříve charakterizoval události tak, že »reakce chtěla pohybu využít k provokačním akcím, k tomu, co se nepodařilo v Únoru... Byla z toho protivládní demonstrace... Bylo by to na 100 000 lidí (které chtěli organizátoři dostat do Prahy, pozn. K. K.). I po uveřejnění výstrah bylo ještě ohromné množství lidí v Praze. Správně jsme charakterizovali tuto věc jako pokus o puč. To tak bylo. Reakce chtěla ovládnout ulici. Byly vydány letáky, které vyzývaly k otevřenému boji, k obsazování sekretariátů, nádraží, pošt atd.«

Návrhy na opatření: »... dělníci žádají rázný postup proti reakci. Podle mého byl nejvyšší čas, abychom proti reakci zakročili. V poslední době se stupňovaly akce až nebezpečně. Je nejvyšší čas, abychom učinili silnější opatření proti reakci. Také s. Gottwald doporučuje, abychom využili této situace k tomu, a udělali řadu důležitých zákroků proti reakci. Nyní bude přijat ve vládě zákon na ochranu republiky ... To je dobré, ale myslím, že to nestačí, a doporučuji, abychom přijali zákon o pracovních táborech. Bude to mít velmi dobrý vliv mezi dělnictvem... V cizině nám to stejně neuskodí, říká se tam už dnes, že máme koncentráky. Výchova a přemlouvání nestačí a je třeba zvolit ráznější postup. Podle mého je také třeba ostřeji postupovat proti živnostníkům a obchodníkům, kteří štvou proti režimu. Také proti kulakům musíme postupovat. Doporučili jsme, aby na usedlosti provinivších se byly dosazeny národní správy. Máme zákon, že můžeme státní zaměstnance propustit okamžitě. Je třeba udělat také opatření a zbavit velká města těch lidí, kteří budí veřejné pohoršení. Jsou to zejména Praha, Karlovy Vary, Jáchymov.

A ještě několik úryvků z diskuse.

V. Kopecký: »Pro opatření, která navrhuje s. Slánský. Zostření kursu. Velmi jsme byli velkomyslní. Navrhovali ještě, aby byty bohatých lidí byly zabaveny a dány k dispozici nejpotřebnějším vrstvám.

Z. Fierlinger: Pokud jde o pracovní tábory, některé kraje to už měly. Mělo to dobrý vliv. Dělník, který se dostal do pracovního tábora, se velmi styděl... Radím k opatrnosti při zřizování pracovních táborů. Nesmí to být ponecháno svěvoli podřízených orgánů. Naše situace není taková, abychom potřebovali opatření,

G. Kliment: Na závodech vznikla panická nálada. Nejnebezpečnější je, kdy naši spolehliví funkcionáři začínají kolísat. Pokud jde o pracovní tábory, byla by to věc, která by působila.

V. Nosek: Nebyla to ještě poslední příležitost reakce. Bude jich ještě více. Vesnice nám bohatne a průmyslové dělnictvo a ti, kteří žijí za plat, chudnou ... Když to má být (pracovní tábory) ve správném řízení, budou to pracovní výchovné tábory, ne koncentrační tábory. Asi tak, jako v SSSR, kde z pracovních táborů vycházejí lidé s diplomem. Do táborů se dostanou i jiní lidé než reakcionáři, budou tam také dělníci.

O. John: Nemyšlím, že bychom učinili dobře, když budeme dělat trestní výpravy. Třeba pokračovat v socializaci. Pracovní tábory. Nejsem tímto návrhem nadšen... Pokud je to skutečně třeba, doporučuji, abychom, a hlavně vnitro, tam dali lidi velmi kvalifikované ...

R. Slánský: V závěru konstatuje souhlas s navrhovaným »ostrým kursem«. Jestliže se mluvilo o kolísání ve straně, možno to vysvětlit tím, že strana brzy po Únoru upadla do demobilizace. S. Gottwald už o tom mluvil, že budou ještě boje, že buržoazie se se svou porážkou nesmíří. Je to ono, co vlastně říká jugoslávská rezoluce a s. Dolanský. To si strana neuvědomila, ani funkcionáři, ani funkcionáři, a teprve na praktických opatřeních vidí, co to znamená. Právě proto, aby se

Praktická opatření »ostrého kursu«, jak je schválilo předsednictvo ÚV KSČ, se brzy začala realizovat. Zvyšily se přiděly potravín pro námeždné pracující a spolu s tím se objevily tábory nucených prací (TNP). Později se začal uplatňovat nový vztah ke středním vrstvám, který byl vyjádřen heslem urychleného přechodu k socialistickému úkladu, že většinu těch, které komise určily do TNP, tvoří pracující, hlavně dělníci.

Už v dubnu 1949 na to upozorňovala správa ministerstva vnitř: »Slabinou zůstávají dále naše pracovní tábory. Jsou vesměs nedostatečně naplněny a u činitelů, kteří do nich provolnice vysílají, zdá se, že je nepochopení o tom, kdo má být do pracovních táborů zařazen. Do těchto táborů jsou bezpečnostními referenty a komisemi posíláni až z 80 % dělníci, přitom za nepatrné poklesky, jako je opilství, nedostavení se do práce, a pouze 20 % z těch, kteří jako třední nepřátelé do těchto táborů patří...«

Š. Baštovanický — v září 1948 konstatuje na poradě krajských tajemníků: »Pracovní tábory u nás (na Slovensku, pozn. K. K.) již máme. Nestačí však jen tábory, strana je musí kontrolovat. Vidíme tam obrovskou převahu drobných lidí. Musí se to však dělat třídně, třídně nikoli ve prospěch velkošlechtářů.« Situace se však mnoho neměnila. Průzkum prováděný v krajích v roce 1950 to potvrdil.

K linii »ostrého kursu« náležel také obrat oficiální politiky ve vztahu k středním vrstvám. Tato změna byla v souladu s myšlením části dělnické třídy, což by se dalo dokumentovat řadou jevů. K nejvýznamnějším patřilo uplatnění teorie zůstujícího se třídního boje a omezení kapitalistických žilvů i vůči středním vrstvám. Odrazilo se to nejen v závěrečném listopadovém plénu ÚV KSČ v roce 1948, ale také přímo v praxi.

Z usnesení předsednictva OV KSČ z dubna 1949 lze si udělat představu o tehdejšímu obsahu živnostenské politiky.

Psal se o něm: V této vrstvě národa měla a má i nyní největší oporu reakce. Živnostníci jako celek nejméně odolávají vlivu nepřátelské propagandy...« Když živnostenskou politiku projednával předsednictvo ÚV KSČ, tak s. Široký na obavy některých členů, »abychom neudělali mnoho chyb«, odpověděl: »My chceme socialismus, a jak ho chceme mít, musíme postupně natlačovat a omezovat tento sektor. Ale to nemá být přes jednu noc.«

Střetnutí a události kolem Benešova pohřbu znásobily politické a sociální napětí v zemi. Zesílily váhu a přitažlivost politiky tvrdě ruku vůči středním vrstvám mezi částí dělnictva. Množily se hlasy vyzývající k ostrým zázkormům. Ty zase zpětně umepeňovaly ve vědomí stranického aktivu přesvědčení, že teorie zůstujícího se třídního boje je oprávněná, proveditelná třídním instinktem pracujících. To konečně potvrdil i ohlas na první praktické kroky »ostrého kursu«, vyjádřené na podzim 1948 souhrnem opatření, která fakticky postihovala nejen reakci, ale i část pracujících, zejména střední vrstvy, ale nezděka i příslušníky dělnické třídy. Ne právě bezvýznamná část dělníků je přivítala se zřejmým uspokojením. Ze značného počtu souhlasných rezolucí uvedme alespoň tyto příklady:

Důl Michálka, Ostrava: »Havříři spoléhají na svou vládu a očekávají, že dá na viníky dopadnout tvrdou pěst své moci ...«

Továrná stavební kovárna, Duchcov: »Žádáme důrazně, aby se proti reakčním silám postupovalo daleko přísněji než dosud, nepřevádí jsme toho názoru, že jedině takový způsob na ně platí.«

Železoudeňské sklo, Železný Brod: »... aby proti takovýmto podvratným žilvům bylo postupováno co nejprísněji, aby každý zjištěný případ byl potrestán a nadobro odstraněn z .našeho veřejného života nasazením do pracovních táborů pod kontrolu.«

Železniční stanice, Plzeň: »Chceme, aby proti těmto žilvům bylo postupováno co nejrozhodněji.«

Rojko, n. p., Litomyšl: »Trváme na tom, aby flákači a šmelináři byli ihned posláni do pracovních táborů ...«

A tak napětí, jehož významnými protipóly byla dělnická třída na jedné a střední vrstvy na druhé straně, usnadnilo prakticky aplikovat »linii tvrdého kursu«, která zase nejenže nestavěla nové, ale naopak odstraňovala ještě existující zábrany stojící v cestě sílícím tendencím porušovat zákony.

6. Vojenské případy

Po Únoru byla po jistou dobu možnosť téměř volného přechodu československých hranic; to umožňovalo mnohým příslušníkům nepřátelských rozvedek pronikat a vyvíjet činnost v republice. Na tuto skutečnost upozorňovaly naše bezpečnostní orgány a požadovaly, aby bylo zesíleno zajištění hranic, zejména se západním Německem, odkud zvláště vysílaly špiónážní centrály svoje členy. Ti se snažili získat spolupracovníky zejména mezi některými nespokojenými skupinami obyvatel v českých zemích i na Slovensku. Existovaly také případy, i když ojedinělé, že i komunisté se ocitli v některých ilegálních skupinách. Nechyběly ani pokusy příslušníků buržoazie, kteří byli revolucí postiženi, vystupovat proti podnorovému vývoji v naší republice.

Podnorový vývoj nebyl proto prost ani řady útoků, provokací a pokusů o protistátní vystoupení. Byly to akce namířené proti osobám, určitým opatřením vlády a nezdečka přímo proti základům lidové demokratického režimu. Většinou šlo zjevně o činy nezákonné, které měly být oprávněně stíhány a potrestány.

O růstu protizákonné činnosti svědčí mnohá fakta. V dubnu 1949 oznamoval ÚV KSČ, že »od poslední doby na Slovensku lze pozorovat zvýšenou protistátní činnost reakčních žilvů, jež hraničí s pácháním atentátů a vražd na politické pracovníky«. Zpráva hlásí 8 případů vážných napadení funkcionářů (Jeden z nich byla vražda zastílením), požáry, výtržnosti apod. Podobné i v Českých zemích uváděla zpráva 24 případů různých útoků proti funkcionářům, na veřejné budovy apod. Všeobecná informace podávaná bezpečnostními orgány konstatovala, že od konce roku 1948 a počátkem roku 1949 zesílila činnost reakce.

K nejvýznamnějším akcím protistátního charakteru náležely akce některých armádních činitelů a skupin. Brzy po Únoru začali vojenští letci přelétávat československé hranice a utíkat československými letadly. Přelety byly jednotlivé, ale i v celých útvarech. Tyto činy vyvolávaly neudvěru k většině letců, zejména západním. Existovaly také skupiny vojenských důstojníků, kteří brzy po Únoru připravovali protivládní útoky, jako tomu např. bylo v Žatci. Kromě těchto skutečných se však objevily i další »skupiny«, z nichž většina patřila mezi umělé vykonstruované vojenskými zpravodajskými orgány. Tedy již v této době časově nepřilhl vzrůstající Únoru »votily« se případy, které později vyústily k neoprávněným zatýkáním důstojníků. Sem patřilo i vyšetřování kolem slovenských generálů, nebo akce proti důstojníkům západní armády.

My se nebudeme zabývat jednotlivými skupinami ani případy. Na to by tato studie nestačila. Jejich analýza a přezkoumání bude záležitostí vojenských a soudních orgánů. Nás zajímá především metoda nebo obrázek »výrobní technologie«, politických procesů. V tomto směru vojenské případy a procesy z doby brzy podnorové poskytují nemálo pozoruhodných poznatků. Uvedme alespoň, tyto čtyři:

1. Vyšetřováním protistátní činnosti významnějšího charakteru a rozsahu se zabývalo jedno z oddělení generálního štábu, nazývané také HIS. Jeho velitelem se stal generál Musil, který během tří let povýšil ze štábního kapitána na generála. Celé oddělení bylo v této době podřízeno generálu Reicinovi, který i sám vydával příkazy k zatýkání osob. Toto oddělení se členilo na skupiny a útvary. Obhospoďovalo věznicí, jejímž správcem byl štptk. Pergl. V čele výslechového oddělení stáli pplk. Souček a pplk. K. Bohatá, s nimiž spolupracovali mjr. Turek, mjr. V. Vaněk a štptk. J. Růžička. V pátracím oddělení pracovali J. Peleška, kpt. J. Skýva a F. Zeman, a sami se nazývali popravě četou.

2. K běžným znakům vyšetřování a konstrukce obvinění, jež zmíněná skupina používala, patřily provokace. Řada důstojníků se stala obětí agentů-provokátorů a podvržených dokumentů. Jejich prostřednictvím inscenovali vedoucích HIS situace, na jejichž základě bylo mnoho osob zatčeno, vyšetřováno a odsouzeno. Na podvržených se zakládalo zatčení generála Palečka, falzifikáty pomáhaly usvědčovat známého výbojového pracovníka pplk. Veselého-Steinera. V obou případech byly vyrobené »dokumenty« podstrčeny při domovní prohlídce. V jiných případech zase pracovali agenti-provokatéři. Na základě takto shromážděných »příkazných materiálů« se rodily případy i celé skupiny.

3. Již v té době existovaly a zdokonalovaly se prvky toho, co se v hantýrce nazvalo »výsledky na někoho«. Podstata této metody spočívala v tom, že bezpečnostní orgány výsledkem nesledovaly zjištění trestné činnosti, tedy »něčeho«, ale zaměřovaly se především na někoho. Přistupovaly k výsledku s cílem získat od zatčených výpovědi, které by oprávněně vyslovovat vůči dalším osobám podezřelým, vytvářet kolem nich vědomí jejich nespolehlivosti, takový postup obvykle vrcholil zatčením označeného a cyklus se opakoval.

4. Momenty »výsledku na někoho« se např. objevily výrazně už v uvedených případech generála Palečka i Steinera-Veselého. Např. důvodem k zatčení posledně jmenovaného byly protokoly, které při výsledku jednoho vězně (vypovídajícího se zavázanými očima, bitého a téměř vyhladovělého) vyrobil mjr. Turek a o nichž jiný vyšetřující prohlásil, že neobsahují nic trestného. Proto se snažil Turek Steinera-Veselého nějakou ilegality »udělat«. Podalilo se to tak, že se živě obvinění vytlouklo po dvoudenním výsledku z vězně, který vypovídal to, co mu namluvil mjr. Bohata.

»Udělat někoho« souviselo s »výsledkem na někoho«, a proto se tento druhý, často užívaný termín objevil jako logický důsledek prvního. Neoprávněné zatýkání přinoněné vyvolávalo u některých zatčených stav, že se ani při prvních výsledcích nepřiznávali k vykonstruovaným činům. Vyšetřovatelé však považovali za nemožné, aby od nich někdo odešel jako omylem zatčený, nebo dokonce nevinný. Musel se zmínit ve vině už proto, že existoval určitý okruh osob, které byly předmětem podezřelosti a nichž bezpečnost, či vyšetřovací orgány měly zájem. A tak vyšetřovatelé dostávali pokyn i příkaz »udělat ho«, vynutit si priznání k neexistující trestné činnosti.

Vyslychající útvary dostávaly volnou ruku, předháněly se ve uplatňování surových metod.

4. K běžným metodám činnosti těchto osob a orgánů patřilo brutální fyzické a psychologické násilí, kterému jen někteří dokázali déle vzdorovat a jen nemnozí jednotlivci vydrželi a nepřiznali se.

7. Bezprostřední vnější vlivy

Dosud jsme se zmiňovali o dvou vnějších vlivech: o důsledcích studené války a o ideově politickém působení činnosti Informačního byra. Tyto vlivy byly do určité doby klíčovými, nikoli však jedinými. Kromě nich existovaly i jiné a měly též jinou podobu. Jedny bychom mohli označit jako »nepřímý tlak vnější«, druhé jako »přímé tlaky«. K prvním řadíme ty události, které se udaly mimo hranice Československa, ale zasahovaly vlivně náš vnitřní život již samou svou existencí. K druhým pak přímé zásahy z vnějšku, kterými je vnášena a postupně probuzena k životu fikce nepřátelské agentury ve straně a vynucovány represivní kroky proti ní. Začneme »nepřímými tlaky«.

Na podzim 1949 byly zahájeny známé politické procesy v lidových demokraciích. V září 1949 probíhal v Maďarsku proces s L. Rájkem a tři lidé byli odsouzeni k trestu smrti; v prosinci 1949 se konal v Bulharsku proces s T. Kostovem, který byl popraven. Zejména Raj-kův proces dosáhl velké publicity. Velkou pozornost mu věnoval také orgán Informbyra. Uvedeme pro ilustraci článek M. Rákosiho, který je zajímavý a pro budoucnost poučný i tím, že se v něm provádí »mezinárodní proces«.

Rákosi napsal:

»Před rokem upoutala naši pozornost ta okolnost, že američtí imperialisté s přílišnou jistotou hovořili o jakési tajné »operaci X«, jejíž důležitou součástí bylo pronikání amerických agentů do vedoucích orgánů komunistických stran lidových demokracií a v dalších vývodech tvrdili, že L. Rajk a jeho společníci jsou jen jednou z odnoží této agentury.

Také proces s T. Kostovem, ačkoli neměl takovou publicitu, upoutal pozornost veřejného mínění, zejména překvapivým průběhem. Byla v něm totiž jedna zvláštnost — Kostov nesouhlasil s prohlášením a protokoly, jež dříve podepsal. Nastal chaos mezi soudci. Nevěděli, co mají dělat, a proces počal vést Kostov. Nakonec to vyřešili tak, že Kostovovi nedali slovo a místo toho četli jeho písemné výpovědi. Ještě jeden nepřijemný fakt se udal při závěrečném slově Kostova, který dokazoval, že je přítelem Sovětského svazu. Milice ho posadila a soud mu vzal slovo. « Autor zmíněné zprávy sděloval další informace: »Mám zprávy, že Kolarov, Červenkov a jiní členové politbyra, kteří měli zařazený přenos procesu v ministerské radě, zuřili nad trapným a politicky negramotným vedením výslechu T. Kostova. « Politické procesy vstoupily rázně do vědomí československé společnosti, do politického myšlení a důkladně s ní zatřáslý. Šlo o procesy do té doby neobvyklé jak rozsahem, tak obsahem a hrůzou obvinění i rozsudku. Neboť tentokrát to byly významní komunističtí a státní představitelé, které požírala vlastní, už socialistická státní mašinerie, byli to čelní komunisté, které vyvrhovalo vlastní hnutí, vinilo je nejotřesnější zradou, soudilo a popravovalo. To byl náraz a musel se zřetelně promítnout i v československých podmínkách. A také zapůsobil. Už během procesu s Rájkem rozhodl sekretariát ÚV KSČ, že se připraví důkladná vnitrostraničná kampaň v tisku i na schůzkách, kde se podstata procesu vysvětlí, a že se vyvodí poučení. Jaké? O tom nám dává představu referát R. Slánského na poradě krajských tajemníků 15. 9. 1949, kde o tom hovořil takto:

»Proces s Rájkem ukazuje, jaký plán měl Tito, když chtěl všechny lidové demokratické státy odtrhnout od Sovětského svazu a seskupit je pod vedením Tita do bloku zmarshalizovaných zemí. Musíme tedy straně ukázat, co znamená přechod z tábora socialismu, uvědomit si, pokud jde o naši stranu a všechny sesterské komunistické strany, že nepřítel proniká do vlastních řad, že je třeba neustálého ideologického boje proti všem cizím žvlům a názorům, které tam hrozí. Je třeba zkoumat kádrou každého člena strany, nového i starého. Je třeba věnovat se měšťáckým žvlům, lidem měšťáckého pávodu, byť členům strany, lidem, kteří nejsou a nebudou spjati s dělnickou třídou a stranou. V Maďarsku staří členové strany se ukázali jako špiclové, je třeba věnovat pozornost ve straně i žvlům, které se stranou nesrostly. A takových žvlů máme ve straně mnoho. Naše strana musí projít očistným procesem, aby se zbavila lidí tohoto druhu.«

Na tom se chod událostí ovšem nezastavil. Prim však už začaly hrát síly, jež jsme označili jako přímé zásahy či pokusy o přímý nátlak. I když jim nebylo hned a vždy popřáno sluchu, vyvolávaly atmosféru nedůvěry, a nakonec zásahy proti osobám a později celým skupinám stranických činitelů. Nemůžeme zde zaznamenat všechny složité a rozvětvené peripetie, ale pokusíme se alespoň naznačit základní osnovu děje.

Začalo to v souvislosti s přípravou procesu s L. Rájkem v Maďarsku. Československá bezpečnost udržovala styk s maďarským ministerstvem vnitra. Jeho zástupci sdělili na počátku roku 1949, že sbírají materiály na Rajka a že přípravu vede sám M. Rákosi se sovětskými odborníky. V dubnu oznámili, že L. Rajka zatkl. Na sjezdu KSČ došlo mezi Farkašem a československými orgány k dohodě o výměně materiálů z vyšetřování Rajka.

9. 5. 1949 M. Rákosi žádal Kl. Gottwalda, aby byl zatčen N. Field, jehož jméno se objevilo ve výslechu. Rovněž požadoval zatknout G. Pavlíka. Oba byli zatčeni, přičemž na Pavlíkovi bylo v Maďarsku fyzickým násilím vynuceno jednak přiznání, že je špiónem, a jednak pomyslný seznam osob, kterým údajně předával zprávy. Tak vznikl spisek asi šedesáti lidí, většinou odbojových komunistických funkcionářů ze Západu, na které bylo vrženo podezření a nedůvěra.

M. Rákosi (5. 9. 1949) žádal dále, aby přistoupili v Československu k zatýkání osob, k nimž nemají důvěru v Maďarsku. V dopise (ze září 1949) je označil jako agenty amerického imperialismu. Mezi nimi byla jména: L. Frejka, VI. Ciementis, V. Nový, E. Lobl, L. Holdoš, M. Fal-čán, J. Páll, Š. Rais, J. Goldmann, O. Šling, E. Friš, F. Zupka, E. Goldstücker, V. Nosek, A. London, K. Moskovice aj. M. Rákosi vyslovil také ministrům zahraničí a vnitra a své podezření orientoval ní odboj a některé slovenské funkcionáře. Současně M. Rákosi oznamoval, že v připravovaném procesu oznámena špiónážní spojení na československé funkcionáře a doporučoval, aby se v ČSR učinila již předem opatření. Takovou výzvu nelze chápat jinak než jako přímý nátlak k následování.

Kl. Gottwald ještě »odolal této žádosti«, avšak vytvořil komisi se složením Šváb, Kopřiva, Závodský, která měla oněch 60 podezřelých osob prošetřit. (Při této příležitosti Pavlík svou výpověď z Maďarska odvolal s odůvodněním, že k ní byl donucen.) S touto komisí spolupracovali J. Veselý, Kohoutek, Klešňová a další. Komise prováděla v září až říjnu 1949 v budově sekretariátu ÚV KSČ výslechy řady stranických funkcionářů. Na všechny vyslychané padl silný stín podezření, dokonce i na ministra vnitra V. Noska.

7. září 1949 jednal K. Šváb v Budapešti také s M. Rákosim. Ten sděloval svoje názory a stanoviska.

Kl. Gottwald a českoslovenští funkcionáři celý případ a jeho varování podezřelí. Přesvědčoval, že na vysokých funkcích v ČSR sedí špióni, že zejména ti, co byli v Londýně, jsou naverbovanými agenty. Doporučovali řídit výslechy tímto směrem a rozšířit je i na inter-brigadisty. Radil Švábovi, aby raději uhasil vedle, než aby někdo ušel. Také sovětským poradci v rozmluvě se Švábem určoval směr výslechu a okruh podezřelých na »londýňany a interbrigadisty«.

J. Veselý, pracovník Bezpečnosti, jednal s polskými představiteli R. Zambrowským a B. Bierutem a bezpečnostními orgány. Ti jej informovali, že v souvislosti s Rájkem zatkl padesát osob, z nichž mnohé měly spojení s ČSR. Polští představitelé se shodovali v tom, že centrum nepřátel je v Československu.

Oba dva — J. Veselý i K. Šváb — informovali Kl. Gottwalda o výsledcích jednání. Kl. Gottwald reagoval na zprávy prohlášením, že v ČSR je jiná situace, protože strana byla legální a to ji chránilo proti agentům.

Události se však nedaly zdržet. V procesu s L. Rájkem se, jak už Rákosi dříve upozornil, souvislosti a vazby na Československo objevily, hlavně ve výpovědích Branková a Szonye.

První významné politické procesy v utvářejícím se socialistickém táboře skončily, ale jako hrozivý stín stály za zády hnutí. Jejich výsledkem byly čtyři tresty smrti a několik vysokých trestů na svobodu. Maďarské a sovětské bezpečnostní orgány a další iniciátoři procesů je totiž koncipovali jako počátek velkého mezinárodního spiknutí imperialismu a jugoslávských nepřátel socialismu, spiknutí, které po dře vlybere procesů — mělo mít nitky a hřzda ve všech lidově demokratických státech. Vliv procesu na Československo se promítal nejen ve vědomí a myšlením obyvatel a zejména jeho politicky aktivní vrstvy. Zasáhla zemi jako virulentní nářez a šířil se jako epidemie. Už zprávy, které přicházely na čs. Bezpečnost v období přípravy procesů, přispívaly k tomu, že stílila tendence hledat jugoslávské agenty v ČSR, jejichž okruh byl určován bez jakýchkoli důkazů, pouze na základě dohadů.

V souvislosti s Rajkovým procesem se množily návrhy a doporučení maďarských i polských politických představitelů a bezpečnostních orgánů, že by Československo mělo požádat o sovětské poradce v Bezpečnosti. Doporučovali to K. Švábovi jak M., Rákosi, tak sovětský poradce v Maďarsku Bělkin, a také polští funkcionáři měli stejná doporučení.

A v říjnu 1949 na požádání Kl. Gottwalda přišli sovětský poradci vskutku do Československa. Nejprve Makarov a Lichačev (byli později v SSSR po zásluze potrestáni).

Již při svém nástupu se podivovali tomu, že není ve straně odhalen nepřítel. V říjnu 1949 se tedy u Státní bezpečnosti ustavil útvar (s několika sektory) pro sledování nepřátel ve straně. Krátce nato podobná uskupení vznikala na Slovensku a v krajích.

První kolo politických procesů v lidově demokratických státech skončilo na sklonku roku 1949. Koncepcí procesu však nenásledovala tomu, že by šlo o konec definitivní. Kde měly pokračovat? Vedení polské strany (11.—13. 11. 1949) zbavilo W. Gomułka, Klisžku a Sychalského funkcí a vyloučilo je z ústředního výboru strany, a kooptovalo do ÚV maršála Rokossovského. Kruh se zatahoval kolem Československa.

10. O politickém systému

Považujeme za nezbytné naznačit alespoň základní obrysy poúnorového politického systému. Politické procesy s ním souvisely, byly v jistém smyslu jeho produktem. Politický systém jim tvořil nejen východisko; ale i rámeček, v němž se rodil mechanismus výroby politických procesů. Bez těchto souvislostí bychom asi naše zkoumání zastavili na poloviční cestě. Ačkoli se ještě po roce 1949, tj. v okamžiku, kdy jsme sledování vnitřního vývoje opustili, politický systém teprve dotvářel, byly již hlavní zásady realizovány a pozdější změny nebyly podstatné.

Připomeňme, že hlavním principem poúnorového politického systému byl monopol moci komunistické strany a postavení ostatních společenských organizací jako jejich převodových pák. Existovala tedy přímá a bezvýhradná podřízenost všech státních a hospodářských i společenských orgánů komunistické straně, přesnější různými jejími orgány. Žádnou autonomii a možnost samostatného rozhodování o základních záležitostech tyto instituce neměly. Tento stav jen stupňoval koncentraci moci v rukou příslušných orgánů komunistické strany, či přesněji v rukou několika funkcionářů a současně negoval jakoukoli soustavu záruk proti zneužití moci.

Vláda nevládla, neřídila a neutvářela politickou linii státu. Ta se formovala jinde, v orgánech komunistické strany. Kromě toho z pravomocí vlády byly postupně vyjímány celé oblasti — Bezpečnost, armáda, zahraniční politika, určování hospodářské politiky — o nichž nerozhodovala vůbec. Kl. Gottwald vládu založenou na principu Národní fronty už v červenci 1949 nazval výhodnou a prospěšnou fasádou. Vláda tedy nebyla politickým orgánem státu, ale fungovala jen jako výkonný úřad

pro realizaci rozhodnutí. Na tomto faktu nic neměnilo, že mnozí členové vlády byli současně členy vedení strany. Vývoj směřoval ke kumulování funkce členů představenstva vlády a politického sekretariátu ÚV KSČ u jedněch lidí. V roce 1953 toto srůstání dosáhlo vrcholného stupně, neboť členové obou orgánů byli titíž a tak se dohodli, že zasedání obou orgánů spojí, aby stejné otázky a materiály nemuseli projednávat dvakrát. Také parlament nerozhodoval. Ztratil svou funkci v politickém systému, přestal být vrcholným sborem, který by projednával, měnil, schvaloval zákony a kontroloval vládu. Zůstala mu jen funkce schvalovací. Jeho úloha v politickém mechanismu byla trapná. Ostatně takový osud mu už krátce po Únoru předpověděl R. Slánský, když ho prohlásil za orgán bezvýznamný, neboť, jak tvrdil, bude se rozhodovat u nás, tj. v orgánech strany. K realizaci tohoto záměru se vytvářel stále rostoucí stranický aparát, který postupně nahrazoval a volené politické orgány, rozhodoval za ně tím, že svými podklady předurčoval jejich rozhodnutí. Strana se počala izolovat a dále vydělovat ze společnosti, stavět se nad ni a přitom o ní rozhodovat. Vnitřní život ve straně směřoval k vytváření výjimečně mocné pozice stranického aparátu, který v sobě koncentroval rozhodující vliv na mocenské páky i na rozhodování. Samozřejmě i uvnitř stranického aparátu existovala diferenciace, někteří vedoucí si přivývojili velké díl moci, jiní menší.

Na různých stupních struktury komunistické strany se rozhodovalo o všech hlavních a někdy i podružných otázkách politického, hospodářského i kulturního života. Vždy se seskupila vládnoucí skupina osob, která tuto moc vykonávala a reprezentovala. Současně s tím, jak se rozšiřovala mocenská sféra strany, oslabovala se její spojitost se společností a její demokratická vnitrostraní kontrola. Ochabovaly a postupně mizely demokratické principy a prvky vnitrostraního života. Demokratičnost byla vytlačována a nahrazována stranickou kázní, která se často zaměřovala se slepou poslušností. Tento princip — se stával jedním z klíčových při výstavbě strany. Stranícká vedení i aktiv v nižších orgánech zvláště silně pociťovali potřebu upevnit každého a podřizovat se jí. Stala se pro ně hlavním měřítkem správnosti jednání, myšlení a „služby straně“, opírala se tudíž o nejčistší vztahy komunistů ke straně a jejím cílům, a proto téměř nenarazila na odpor či meze a prostupovala celý stranický organismus odzola nahoru.

Mechanismus vnitřního života strany, který se vyznačoval malou demokratičností, vyústil v neomezenou moc ústředních orgánů, která se ještě navíc přenácela pouze na některé osoby. Ty pak rozhodovaly o hlavních otázkách československé politiky. V jejich rukou byla rozhodující moc, a proto také nesly a nesou největší tíži

Ústřední výbor jako vrcholný orgán strany svoji úlohu nesplnil. Dostal se do postavení orgánu, který pasivně schvaloval rozhodnutí a politickou linii představenstva či politického sekretariátu. Nikdy se ne-vzepjal, nečinil ani pokus uplatnit svou pravomoc a funkci. Za tohoto nedemokratického stavu by tedy alespoň představenstvo ÚV příslušelo rozhodovat o hlavních problémech politické linie strany. I tato pravomoc však měla řadu omezení. Jednak nikdy neprojednávalo nejdůležitější otázky — jako např. Bezpečnosti, armády, zahraniční politiky aj., nýbrž rozhodovalo jen běžné operativní záležitosti, jednak se v systému práce představenstva ustálené praxe, kdy poslední slovo měl Kl. Gottwald. Jeho názory všichni chápali jako závazné a vždy správné. Brzy se Kl. Gottwald radil už jen s okruhem svých nejbližších spolupracovníků, nejčastěji pak s R. Slánským, A. Zápotockým a V. Širokým, a své názory předkládal představenstvu ke schválení. Z této skupiny se později zrodilo jádro politického sekretariátu.

Členy představenstva ÚV po IX. sjezdu do roku 1954 byli: Bareš (do února 1952), Baštovský (do ledna 1952), David, Dolanský, Ďuriš, Erban, Fierlinger, Frank (do 23. 5. 1952), Gottwald, Jankovcová, John, Kliment, Kopecký, Kopřiva, Krosnář, Nejedlý, Nosek, Slánský (do 6. 12. 1951), Smrkovský (do 26. 6. 1951), Široký, Švermová (do 21. 2. 1951), Zápotocký. Dodatečně byli zvoleni K. Bacflek a A. Čepička (6. září 1951), A. Novotný (6. prosince 1951).

Politický sekretariát byl ustaven 6. září 1951. Soustředil v sobě veškerou moc ve straně a ve státě a padá na něj tedy také plná odpovědnost. Jeho členy se stali: K. Bacflek, A. Čepička, J. Dolanský, Kl. Gottwald, R. Slánský (do 6. 12. 1951), V. Široký, A. Zápotocký. 6. prosince 1951 byli dodatečně zvoleni A. Novotný a V. Kopecký. V rukou těchto osmi funkcionářů se koncentrovala veškerá moc v hospodářství, politice i kultuře nikým nekontrolovaná a nekontrolovatelná.

Sekretariát ÚV KSČ se zabýval převážně otázkami vnitřního života strany. Často ovšem svou pravomoc překračoval a rozhodoval i o záležitostech, jež spadaly do kompetence představenstva. Členy sekretariátu od 29. 5. 1949 byli: G. Bareš, Š. Baštovský, J. Frank, Kl. Gottwald, L. Kopřiva, R. Slánský, M. Švermová (do 21. 2. 1951). Tento orgán zanikl 6. září 1951, kdy ho nahradil organizační sekretariát ve složení: G. Bareš (do února 1952), Š. Baštovský (do ledna 1952), V. David, J. Frank (do 23. 5. 1952), Kl. Gottwald, J. Hendrych (do roku 1952), A. Novotný.

Ke struktuře stranických orgánů, zvláště nejvyšších, připomeňme, že po Únoru existovala řada různých pěték, trojek a jiných pomocných útvarů při představenstvu ÚV. Ty si osobovaly právo samy rozhodovat a nahrazovat volené orgány. Tyto útvary však brzy zanikly. Jejich úlohu v poněkud pozmeněné podobě převzal stranický aparát. Některé trojky či pětiky, jako např. bezpečnostní, však zůstaly, v tématu našeho rozhboru sehrály významnou roli.

Zvláštní, možno říci výstřední, postavení v politickém systému měla také Bezpečnost, přesněji některé její složky. Již před únorem 1948, v době vyostřených rozporů v zemi, se Bezpečnost vymykala kontrole vlády. Po Únoru tento proces u některých složek Bezpečnosti se prohluboval. O otázkách Bezpečnosti vláda nejednala a o její činnosti nevěděla. Také vedoucí stranické orgány nebyly informovány a neprováděly kontrolu její činnosti. Řídícím orgánem se stala bezpečnostní pětka a porady s Kl. Gottwaldem, později rozhodoval o některých krocích Bezpečnosti politický sekretariát.

Situace se vyvíjela tak, že složky Státní bezpečnosti měly zájem vymknout se jakékoli kontrole. Přitom v této souvislosti nezkoumáme, zda šlo o záměr některých pracovníků Bezpečnosti, nebo zda tento stav vznikl realizací směrnic vysokých stranických funkcionářů. Oprávněnou kontrolu své činnosti prostřednictvím soudu a prokuratury Státní bezpečnost postupně zcela vyloučila.

Ovšem proces postupoval dále. Emancipace Státní bezpečnosti od státních a stranických orgánů se změnila v nadřazenost nad ně. Zvláště, po příchodu sovětských expertů se tento pochod urychloval. Ovšem tím se i vztah mezi bezpečnostní pětkou a úzkým okruhem funkcionářů (později politickým sekretariátem) na jedné a bezpečnostními orgány na druhé straně stával složitějším. Bezpečnostní orgány obdržely právo rozhodovat o řadě kádrových otázek i vysokých státních a stranických funkcionářů. Ovšem rozhodovalo mnohem víc. Nepřímou ovlivňovaly politickou linii státu, neboť zaměřovaly výslechy a zatykyám na určité skupiny funkcionářů, které převážně určovala sama Bezpečnost, a tím zasahovala do politiky. Dále tím, že vytvářela atmosféru napětí, psychózu strachu, v níž se politika uskutečňovala. Konečně Bezpečnost také svoje kroky — zatykyání, procesy — politicky zdůvodňovala, a tím prováděla kritiku politické linie. Určité její směry prohlášovala za nepřátelské, a tak do značné míry předurčovala osud budoucích politických koncepcí. Stranícké orgány, které rozhodovaly o opatřeních, jež Bezpečnost předkládala, schvalovaly její kroky, vycházely z výpovědí, jež získala, vymyslela si a vynutila na vězňených, byly tedy na ní značně závislé. Současně však stranické orgány dávaly politické směrnice a pokyny, ovlivňovaly směr činnosti bezpečnostních složek.

Mimořádně postavení ve Státní bezpečnosti měla skupina pro potravní nepřátele ve straně. Její členové se necítili absolutně nikomu podřízeni. Svou pozici spatřovali ještě nad vedením strany a byli vůči všem stranickým funkcionářům, orgánům i komunistům nedůvěřiví a podezřívaví. Cítili se být jedinými vykonavateli Gottwaldových pokynů o ochraně strany a socialismu, jedinou uznávanou autoritou pro ně byli sovětské porádky. K. Šváb funkci této skupiny charakterizoval takto: Ve straně je nepřítel a my ho na přání s. Gottwalda máme odhalit.

Podobný politický systém se rodil ze studené války, za doby velkého mezinárodního politického napětí a rovněž ze silného sociálního a politického napětí vnitřního. Tomu odpovídá, sloužil a také sám nové zdroje napětí vyvolával. V důsledku toho se prosadila na čtené místo v mocenském mechanismu Bezpečnost, armáda a vůbec potlačovací orgány. Ty pak měly schopnost neustále samy reprodukovat napětí, obnovovat zdroje své existence a zdůvodňovat si tak své opodstatnění; Proto společenské napětí a neklid je tomuto politickému systému vlastní. Napětí jej zrodilo a on je zase násobí, vyhrocuje do střetnutí a neustále opakuje. Nemohou bez sebe existovat, jsou spolu silou dialektiky života spojeny. Taková je tedy vzájemná vazba politického, sociálního napětí a politického systému, z jejichž syntézy vyrůstaly politické procesy, politická střetnutí, bez nichž nemohl systém existovat.

Kaplan, K.: *Zamyšlení nad politickými procesy II.* Nová mysl, roč. 1968, č. 7, str. 906

1. Zostření studené války

Vztahy mezi dvěma světovými tábory — socialistickým a kapitalistickým — charakterizované studenou válkou a neustálým růstem napětí — se v letech 1950–1952 nezlepšily, naopak — v polovině roku 1950 vyústily v otevřený ozbrojený konflikt v Koreji. Představitelé obou táborů očekávali třetí světovou válku nejspíše do pěti let. Na obou stranách se na ni připravovali vojensky, hospodářsky, politicky i ideově. Stupňovala se vzájemná izolovanost obou seskupení, postupovalo umrtvování dřívě živých hospodářských i kulturních vztahů. Politická spolupráce mizela. Zato zesílila špionážní činnost, rostly vojenské rozpočty, násobila se bezpečnostní opatření i výdaje na ně. Nás ovšem především zajímá odraz nepřítelivého vývoje mezinárodních vztahů v socialistickém táboře a zvláště v naší zemi.

Informační byro se na své poradě v listopadu 1949 vyjádřilo k otázce válečného nebezpečí takto: „Jestliže na první poradě Informačního byra se mluvilo o tom, že USA a Anglie přecházejí k politické přípravě nových válečných dobrodružství, pak dnes už vládnoucí kruhy Spojených států a Anglie, které stojí v čele imperialistického tábora, provádějí otevřeně politiku agrese, přípravy a rozpoutání nové světové války. Vládnoucí kruhy USA a Anglie ... všemi silami připravují novou válku...“ Mezinárodní komunistické hnutí spatřovalo charakteristický rys situace ve světě v přechodu imperialistických států od přípravy války k přímé agresi. Součástí této agresivní orientace viděli představitelé Informbyra a zemí socialistického tábora v tom, že se organizuje mezinárodní spiknutí amerického imperialismu proti socialistickému táboru, které se už podhhalilo v procesech s Rájkem a Kostovem.

Toto hodnocení současné mezinárodní situace se stalo východiskem dalšího upevnování socialistického tábora a určovalo také vztah k Jugoslávii. Výsledek listopadového zasedání vnesl ovšem do tohoto procesu nové momenty. Kategoricky se na něm požadovalo, aby se socialistický tábor úplně oddělil od kapitalistického světa, aby s ním přerušil všechny dosavadní styky a svazky, neboť — jak se tvrdilo — to byl nutný předpoklad upevnění socialistického společenství. Jako argument se uvádělo, že brzdou jednoty socialistických řad jsou snahy imperialistů odtrhnout lidové demokracie od Sovětského svazu prostřednictvím svých agentur, které jsou ve všech socialistických zemích a v jejich vedoucích straně. V této atmosféře se stmelení socialistického tábora nemohlo chápat jinak než jako bezvýhradné podřízení politiky, ekonomiky i ideové činnosti každé socialistické země potřebám tábora, které v ideové politické rovině vyjadřovalo Informační byro. Pro Československo mělo toto usnesení Informbyra mimořádné důsledky, neboť jeho politické, ekonomické a kulturní styky, jakož i styky občanů se západoevropskými státy byly rozsáhlé a daleko nejčilejší a nejrozvětvenější ze všech lidových demokracií. Tato skutečnost vyvěrala jednak z předchozího historického vývoje republiky a

jejho geografického položení v Evropě, jednak z toho, že velká část Československého odboje v druhé válce působila v západní Evropě a konečně z faktu, že ša. komunisté vyslali do Španělska poměrně velký počet interbrigadistů, kteří i po letech udržovali styky se západoevropskými pokrokovými činiteli. Informační byro proklamlamo také odhodlání oddělit komunistické strany od SKJ a socialistické země od Jugoslávské republiky. Situaci v SKJ charakterizovalo tak, že vedení je v rukou špiónů a zrádců. V tomto duchu se nesl referát Gheorgha Gheorghiu-Deje, jakož i vystoupení představitelů dalších stran. Důležitým podkladem pro toto stanovisko Informbyra se stal Rakjivk proces. Děličč čára mezi Jugoslávií a ostatními socialistickými státy se změnila v propast, když Informbyro vyhlásilo, že Jugoslávie se stává střediskem americké činnosti proti socialistickým státům.

Ústředním bodem zahraniční politiky socialistických států se stal boj proti americkému imperialismu. Z tohoto hlediska nutno také posuzovat i postupnou změnu stanoviska socialistických států, zejména SSSR, ke Střednímu východu. Vyjádřením této tendence byl růst zájmu o spolupráci se zeměmi této oblasti. Socialistické státy, zpočátku Sovětský svaz, pro nějž je oblast Středního východu důležitá i z hlediska zabezpečení vlastních hranic (což bylo zvláště akutní v době studené války), podporovaly však rychle měnila. V Izraeli postupně získávaly vliv USA, a některé arabské státy se naopak postupně vymaňovaly z podřízenosti Anglie a Francie. To byl důvod k přeusnu zájmů socialistických zemí od Izraele směrem na arabský svět. Dá se předpokládat, že se tento vývoj zahraniční orientace promítl i do vnitropolitických poměrů zemí socialistického tábora, kde zesiloval protizidovské nálady.

Jestliže ideovou a politickou základnu formování socialistického tábora tvořila rozhodnutí Informbyra, pak v ekonomické spolupráci tuto úlohu plnila Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Pověsinné si alespoň základních rozhodnutí, která přispěla k ekonomickému seskupování socialistických států a předurčovala vzájemné vazby a formy ekonomické spolupráce.

RVHP vznikla v lednu 1949. Její zrod upříšly politické důvody — nutnost reagovat na ekonomické seskupování západoevropských států a jejich politiku diskriminace, potřeba rozšířit ekonomickou spolupráci lidových demokracií se Sovětským svazem apod. RVHP však zároveň přispívala k realizaci hlavních zásad politiky Informbyra; podřizovala se jim a pomáhala také zavádět sovětskou organizaci hospodářství v ostatních členských zemích. Z mnohostranné činnosti Rady, jejíž rozbor zjevně daleko překračuje meze našich možností, omezíme se pouze na stručnou charakteristiku té oblasti, která se nejvíce dotýkala utváření socialistické soustavy a její zahraničné politiké koncepce.

Do činnosti RVHP se již od počátku promítala snaha dosáhnout ekonomické nezávislosti členských států na kapitalistických zemích a dohat je ve výrobě některých výrobků na hlavu. Tuto tendenci násobila obava z hospodářské krize kapitalismu, z předpokládaného válečného konfliktu i z tvrdé hospodářské diskriminace ze strany kapitalistických zemí. Na sofijském zasedání v srpnu 1949 uložila Rada členům, aby omezovaly zahraniční obchod s kapitalistickými státy a rozšiřovaly výměnu zboží mezi sebou. Vyhlásila zásadu, podle níž signatáři RVHP mají přednostní právo na dovoz všech vývozních přebytků ostatních členských zemí. Každý členský stát měl za tím účelem uzavřít dlouhodobou obchodní smlouvu s ostatními.

Československo bylo jedinou vyspělou průmyslovou zemí v RVHP. Udržovalo rozsáhlé ekonomické styky se západními státy, jež podmiňovaly plynulost výroby a byly nezbytné, neboť je partneri v RVHP nemohly nahradit. Zpřetrhat ekonomické svazky s ekonomikou Západu nebylo proto v tak krátké době reálné bez nebezpečných zásahů do hospodářské struktury země.

Téměř za rok projednával sekretariát RVHP zprávu o tom, jak každá země sofijské usnesení plní. Československou zprávu (přesněji zahraničné obchodní politickou praxi) zástupci všech členských států ostře kritizovali. Vytýkali Československou velký rozsah obchodních styků s kapitalistickými státy a odsuzovali je za to, že prý podceňuje výměnu zboží a hospodářskou spolupráci se socialistickými partnery. V tomto smyslu vystoupili téměř všichni delegáti, zvláště ostře pak představitelé Rumunska a Bulharska. S kritikou souhlasil i zástupce SSSR A. Mikojan. Hrozilo nebezpečí, že československá zpráva nebude přijata. Československý delegát o tom proto ihned informoval předsednictvo Hospodářské rady (organ ÚV KSČ — K. K.), které se pokusilo zdůvodnit, že sofijské usnesení náš stát plní. Upozorňovalo však současně, že nelze přehlížet vliv zahraničního trhu na rovnováhu čs. ekonomiky, ani skutečnost, že přeorientování tak složitého mechanismu nelze provést ze dne na den. Československé vysvětlení však některé zástupce neuspokojilo. Prohlašovali, že budou hlasovat proti schválení československé informace.

Mezitím byla na prosinec 1950 svolána schůze rady (vrcholného orgánu RVHP). Původně naplánovaný program, který měl být věnován konkrétním návrhům na koordinaci výroby, byl stažen a na jeho místo se dostala znovu realizace sofijských usnesení. Kritika Československa tedy opět vystoupila do popředí. Nebyla, pravda, již tak ostrá, neboť A. Mikojan v diskusi uvedl, že si českoslovenští soudruzi uvědomili prospěšnost přeorientování výroby podle požadavků socialistických zemí. Ovlivnil to však zřejmě i fakt, že vedoucí československé delegace J. Dolanýk už nezdůrazňoval obtíž své vlády, nýbrž vyhlásil, že průmyslová výroba Československa a její struktura se podřídí požadavkům členských států RVHP. Teprve tehdy byla československá informace přijata. Pod tlakem kritiky udělala československá ekonomika další, snad největší krok k tomu, aby se integrovala do seskupení socialistických zemí. Urychleně přizpůsobovala tomuto útvaru strukturu svého hospodářství. Zahájila hlubokou strukturální přestavbu, jejímž charakteristickým rysem byl enormní rozvoj těžkého průmyslu.

Důsledky studené války dopadly na celou čs. společnost. Znásobily vnitřní politické i sociální napětí mezi jednotlivými vrstvami a skupinami obyvatel. V ekonomice sílily již předtím dosti výrazné prvky válečné ekonomiky. Hospodářství procházelo hlubokou strukturální přestavbou. Přizpůsobovalo se nejen tlakům průmyslové nevyssalých zemí, ale též rostoucím požadavkům obrany vyplývajícím z očekávaného válečného střetnutí. Rychle se rozvíjela odvětví těžkého průmyslu, zvláště strojírenství, což zase násobilo požadavky vůči hutní výrobě a uhelnému průmyslu. Tato odvětví pak požadovala další suroviny, investice a nové pracovní síly. Úkoly výroby rostly každým rokem, stále rostly i nároky, třebaže v předcházející etapě zůstávaly výsledky za plánem. Předpokládané úkoly byly totiž nad síly a možnosti československé ekonomiky. Přes veškeré úsilí a vypětí sil zůstávaly plány nerealizovatelné; a navíc požadavky obrany, které byly hospodářství diktovaly i mimo plán, rozrušovaly dosavadní hospodářské vazby a způsobilý další obtíž. Za neplněním nadměrných úkolů a plánů se však často spatřovala ruka třídního nepřítel - záměrná sabotáž.

Součástí strukturálních přeměn v polovině padesátých let byla také kolektivizace zemědělství a přechod městské malovýroby do socialistického sektoru. I způsob realizace této historické přeměny poznamenala studená válka a sociální napětí. V obou případech se vycházelo z politických hledisek, ze zásady, že málo výroba plodí kapitalismus a je tedy kapitalistická a musí být zrušena jako potenciaální nepřítel. Ústředním principem přechodu malovýroby k socialismu bylo úsilí uplatnit sovětský způsob přechodu a teorii o zotřující se třídním boji. Výzvy k tomu, aby se třídni boj zotřoval a aplikace této zásady vůči každému, kdo projevoval nesouhlas se záměry oficiální politiky, vnášely nejen pocity nejistoty a napětí, nýbrž si vynucovaly metody, v nichž se stále více objevovaly administrativní a represivní prvky. Současně se střední vrstvy stávaly rezervou pracovních sil, po kterých volaly závody těžkého průmyslu, a rovněž i zdrojem pro získání prostředků na značné investice.

Důsledky zotřující se studené války měly odraz také v oblasti politického řízení společnosti. Zostřovalo se napětí mezi částí obyvatel a vládnoucími orgány strany a státu. Toto napětí zachvacovalo stále širší okruh lidí, což zase vyvolávalo mnohá rozhodnutí oficiální politiky, jejíž realizace probíhala ve stále větší míře pod vlivem teorie o zotřování třídního boje. Třídní nepřítel zůstal neohraňčen, jeho vymezení opodlnu původní hranice a repreze zasahovaly i pracující. Uvedme některé údaje, které o tom poskytují alespoň částečný obraz: od 1. ledna do 1. března 1951 bylo v Čechách a na Moravě před okresními soudy 391 a na Slovensku 89 veřejných procesů. V nich se projednávalo trestné činy proti republice (14,8% v českých „zemích a 12,3% na Slovensku), trestné činy hospodářské (27% v českých zemích a 16,8% na Slovensku). V těchto veřejných procesech se zodpovídalo (uvedeno v procentech):

	České země	Slovensko
Dělníků	39,1	33,7
Vedoucích zaměstnanců původem dělníků	0,5	—
Ostatních zaměstnanců	30,1	30,3
Malých a středních rolníků	1,1	15,7
Vesnických boháčů	5,6	3,3
Samostatná povolání	12,2	15,7

Mohli bychom uvádět další statistiky a údaje. Ale přejděme k některým zprávám, které stráníči funkcionáři poslali ústřednímu výboru.

V kraji mělo 199 zatčených od 1. 1. 1950 stranickou legitimaci (K. Vary 6. 12. 1950).

Ze 40 milionů Kčs nevybraných pokut většina případů na drobné a střední rolníky. V táborech nucených prací jsou většinou dělníci a drobní zemědělci (C. Budějovice, 21. 2. 1950).

S. Kracmera tvrdil, že bychom měli sice chránit funkcionáře KV KSČ před rostoucími pomluvami, ale můžeme za někoho strkat ruce do ohně? Vždyť bychom o ně mohli přijít. (Ostrava, 22. 4. 1951).

Pracovník KV KSČ a oddělení při sekretariátu ÚV, kteří v závodech byli, vyslovují domněnku, že v závodech pracuje skupina záškodníků, která rafinovaně dovedla využit chyb, kterých se dopustilo vedení... (Železárně Třinec, 17. 7. 1951).

V Explosii Semtínu přímo vyslovili mínění, že v závodech pracují agenti zahraniční špiónážní agentury (3. 4. 1951).

Od prosince 1949 do září 1950 bylo pro neplnění dodávek potrestáno 97 malých, 685 středních rolníků a 456 vesnických boháčů. Pro činnost proti JZD bylo stíháno 51 malých, 205 středních rolníků a 37 vesnických boháčů.

Tato velmi kusá mozaika příkladů může jen ilustrovat stále rostoucí napětí ve vztazích mezi jednotlivými skupinami obyvatel; mezi komunisty a nekomunisty a rovněž mezi komunisty. Takový stav byl výsledkem nedůvěry, v níž uplatnění teorie zotřujícího se třídního boje postupně přerůstalo v sektářství, aby dále rozšiřovalo základ pro větší, novou nedůvěru. Ta stále silněji a v širší míře obnovovala a prolínala společenské vztahy a zasahovala do řad komunistické strany. Šířila se sbora od vysokých funkcionářů a prosakovala stále níže. K jejímu rozšíření přispěly politické procesy, které na jedné straně posilovaly atmosféru nedůvěry, podezřívání a na druhé straně pak obavy a strach. Stupeň nedůvěrnosti byl různý. Nejmeně zachvacovala prosté občany, směrem k vyšším funkcím narůstala stále zřetelněji.

Způsoby, jimiž se nedůvěra projevovala, byly různé. Od vypracování kádrových posudků přes obsazování funkcí, až po vzájemné podezírání a ve vyšších a nejvyšších orgánech obvinění z protistátní činnosti. Zárodky nedůvěry se později rozrostly do ohromných rozměrů. Na několika příkladech se pokusíme zachytit genezi tohoto stavu ve společenských i vnitrostranických vztazích.

Stále častěji se ozývaly výzvy k odhalování nepřátel. R. Slánský (8. 12. 1949, porada krajských tajemníků): »Naši lidé jsou příliš shovívaví. Tady poznáme, kdo se uchyluje od politiky strany. Ne každý musí být agent, ale v mnoha případech poznáme, že to je agent nebo cizí živel. Vylétíme-li nějaké hospodářské závady, neplní se někde plán, třeba nejen zkoumat objektivní příčiny (na to se často soudruzi vymlouvají). Spočívá to v mnoha případech i v subjektivních příčinách. Když za tím půjdete, uvidíte, že za tím stojí nepřítel.«

L. Koptíva (25. 2. 1950 na zasedání ÚV KSČ): »Mějme na paměti, že záškodník nejen sabotuje, rozvrací, vyzvídá, on také vykazuje na svém pracovišti často i úspěchy. Musí přikrýt svou záškodnickou činnost.

Často se naši funkcionáři spokojují s výmluvami na objektivní příčiny, aniž by šli ve vyšetřování opravdových příčin do hloubky a zjišťovali, není-li za závadami a nedostatky skryta ruka třídního nepřítel, nejde-li o záškodnictví nebo sabotáž.

Každý člen strany musí se naučit obezřetnosti, prozíravosti a ostražitosti, aby bezpečně rozpoznal třídního nepřítel a zmařil každý pokus proti straně, republice a jejímu lidu.«

K. Gottwald (6. 12. 1951, na zasedání ÚV KSČ): »Zato však mohou dalšímu vyšetřování prospět zejména oni členové a funkcionáři strany, kteří Slánského blíže znali. Mohou a mají prospět tím, že dají své konkrétní poznatky o dřívější činnosti Slánského k dispozici ústřednímu výboru.«

Dopis R. Tibelkové V. Kopeckému (15. 10. 1952): »Nikdo mně nevyšvětil, proč si nesmějfé komunisté svoje názory vyměňovat v dopisech a proč vlastně Státní bezpečnost fotografovala celou moji soukromou korespondenci

Mohli bychom pokračovat ve výčtu dalších případů; ty by ovšem jen dále rozmožovaly důkaz o sličí nedůvěře, jež se stupňovala tím více, čím více směřovala k vyšším funkcionářům.

V době studené války neobyčejně rostla úloha armády a Bezpečnosti. Jejich vliv výrazně spoluvytvářel atmosféru doby. Obě tyto složky se díky novým podmínkám rychle prosazovaly na přední místo politického života. Tento objektivní trend posilovala skutečnost, že mu některé představitel armády a Bezpečnosti vlastními silami napomáhali. A Čepička využíval své funkce ministra národní obrany k upevnění své politické pozice. Místo v armádě a příbuzenských vztah ke K. Gottwaldovi mu umožnily pracovat se na stále významnějších postavení i ve stranických a státních orgánech.

Studená válka, umožnila posílit »vojenské prvky« ve společnosti. Nejen tím, že armádní představitel (nejen českoslovenští) strážili bezpečím války a téměř každoročně předpovídali střetnutí, ale i tím, že v jejich rukách byla soustředěna ohromná ekonomická moc (disponovali výdaji na armádu, jejichž objem byl značný). Kladi požadavky, které neměl nikdo odvahu odmítnout, militarizovali dosud civilní složky života, pronikající do divadel, hudby a kultury vůbec. Také vojenská disciplína pronikala do společnosti; vztahy nadřízených a podřízených orgánů státních i společenských nabývaly charakteru rozkazu a plnění, což se zvláště silně projevvalo v komunistické straně.

Připomejme ještě, že důležitým rysem doby bylo zintenzivnění činnosti té části Bezpečnosti, která sledovala politickou aktivitu občanů. V činnosti těchto orgánů nedůvěra a podezírání dosahovalo nebyvalého rozsahu. Některé skupiny obyvatel byly bezpečnostními složkami sledovány z vlastní iniciativy, přičemž nelze přehlédnout, že mnohé z nich oprávněně, neboť spojené s nepřátelskými agenturami a činy směřující proti státu nebyly tehdy nijak vyjimečné. Kromě toho sledovala ovšem Bezpečnost i občany bezúhonné, mezi nimi též část funkcionářů, se schválením či na přímý pokyn stranických orgánů, hlavně bezpečnostní pětky nebo i jednotlivců.

2. Doba prvních velkých politických procesů

V listopadu 1949 zasedalo Informační byro komunistických stran v Budapešti. Potvrdilo platnost svých dřívějších rozhodnutí o boji proti nepřátelským agenturám a obohatilo je o zkušenosti z Rajkova procesu. V projevu G. Gheorghiu-Deje se poukázvalo na to, že hlavním úkolem je útok proti agentům a špiónům »z titovské kliky«. V usneseních se pak praví: »Informační byro má za to, že jedním z nejdůležitějších úkolů komunistických a dělnických stran je, aby všemožně zvyšovaly revoluční bdělost svých řad, odhalovaly a vymycovaly buržoazné nacionalistické živly a agenty imperialismu, byť by se skrývali pod jakoukoliv vlajkou.«

Za hlavního nepřítel označilo Informbyro buržoazní nacionalismus. Výklad obsahu tohoto pojmu nechávalo neuzavřené, i když vymezilo tři okruhy podezřelých. Do prvního spadali lidé s nedobrym, poměrem k Sovětskému svazu. Druhý okruh zahrnoval ty, kteří byli někdy v minulosti ve styku s Jugoslávci. Konečně třetí okruh podezřelých byli lidé, kteří někdy působili v západní Evropě. Listopadové zasedání Informbyra vyzvalo komunistické strany v lidových demokraciích k zesílení ostražitosti a bdělosti proti nepřítelům, zejména pak k nepříteli ve vlastních řadách, a nabádalo k prověrce minulosti všech stranických funkcionářů. Hledání nepřítel tak programově přesakuje dovnitř komunistického hnutí.

Výsledky Informbyra projednávalo též předsednictvo ÚV KSČ 28. 11. 1949. Vyslovilo souhlas se zprávou R. Slánského. O týden později (5. 12. 1949) vzalo na vědomí i zprávu L. Koptívy a usneslo: »Na program příští schůze ÚV KSČ zařadit zvláštní bod o bdělosti a ostražitosti.«

Obsah zprávy R. Slánského na předsednictvu neznáme, ale dá se předpokládat, že se mnoho nelíšilo od myšlenek, které byly v jeho referátu na poradě krajských tajemníků (8. 12. 1949). Uvedeme jen ty nejzávažnější myšlenky: »Informační byro v souvislosti s bojem za mír postavilo před nás úkol zvýšené revoluční bdělosti.

Nemůžeme se spokojit s tím, že nemáme Rajka nebo Kostova, máme jich nasazenou dost. Třikrát za letošní rok tu byl pokus o puč a bylo tu bezpečnostní spojené s anglickým, americkým a francouzským vyslanectvím. Každý týden odkrýváme sabotáže a špiónáž. Téměř ve všech případech jsou tam lidé s legitimací naší strany ... Musíme vědět, že jsme zdaleka ještě neodkryli a neodhalili celou síť agentů v našich řadách a státním a hospodářském aparátě. Úkolem celé naší strany je, jak říkají usnesení Informačního byra, zvýšit revoluční bdělost a soustavně odkrývat agenty

Byli usvědčeni (vedení KSJ), že jsou to měšťáci nacionalisté, pokud jde o jejich poměr k SSSR. Víte, čím to začalo, začali mít špatný poměr k sovětským lidem, tím, že tvrdili, že se osvozovali sami, že jdou jinou cestou atd.

V souvislosti s tím je třeba dělat mnohem bdělejší kádrovou politiku. Dívat se na minulost každého člena, zejména na temná místa v jeho minulosti. Tady je poučný případ Rajka a ostatních (Španělsko, Švýcarsko, vězení atd.). Objasnit všechna taková temná místa u každého člena, dívat se na jeho život, jestli nežije dvojím životem. Agent žije vždycky dvojím životem.«

L. Koptíva v referátu, který ÚV KSČ přijal jako usnesení či směrnici pro práci strany mimo jiné řekl: »Dějinné zkušenosti VKS(b), rezoluce Informačního byra a procesy v Budapešti a Sofii, jsou dobrou politickou školou pro naši masovou stranu.

Proto stranická legitimace nemůže být jediným osvědčením spolehlivosti a oddanosti k lidové demokratickému řádu.

Mnohé záškodníky a špióny jsme odhalili. To však zdaleka nejsou všichni.

My právě na poměr k Sovětskému svazu prověřujeme oddanost proletářskému internacionalismu ... KSČ musí ještě důsledněji bojovat s nacionalismem jako s ideou třídního nepřítel.

Je třeba pamatovat, že imperialistický řetěz má dva konce, leden je v zahraničí a druhý u nás mezi zbytky reakce všech odrůd a s nimi spojených poslušů.

Nebezpečí, že nepřítel pronikne mezi nás, že bude rozvracet, sabotovat a zrazovat, je nyní větší než kdykoli dříve.«

Od politických směrníc se přešlo k činům, které je někdy dokonce předešly. V listopadu 1949 došlo k zatýkání bývalých funkcionářů národní socialistické, sociálně demokratické a lidové strany a také představitelů tzv. trockistů. Byli později zařazeni »do skupiny« v čele s dr. M. Horákovou. V této souvislosti bylo zatčeno asi 600 osob na různých místech republiky. Na struktuře skupiny je zřetelně viditelný vliv cizích poradců odrážející neznalost předchozích politických poměrů. Byli v ní totiž postaveni vedle sebe představitel nejrozličnějších politických i názorových směrů, jejichž sblížení a sjednocení se člověku znalému předúnorového stavu jeví jako nepravděpodobné. To dosavadní československé zkušenosti z příprav procesů obohacovalo o další črtu — o náhodné seskupování tzv. spiklenců. Jinou zajímavou skutečností byla účast svědka J. Kopeckého, jehož jméno se už objevilo v procesu s Rájkem. Zda šlo o náhodu či o úmyslné hledání vazeb na proces v Budapešti, těžko za tím zjistit. Tristním faktem však zůstane, že soudní líčení se skupinou »Horáková a spol.« probíhalo od 31. 5. do 8. 6. 1950 jako proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice a že v něm byly vyneseny čtyři rozsudky smrti, dalších devíti osobám uloženy vysoké tresty na svobodě.

Krátce poté proběhl tzv. »Proces proti vatikánským agentům v Československu«. Byl jistě odrazem zostřujících se vztahů církve a státu, ale měl nepochybně také mezinárodní kontexty táhnoucí se k Rajkovu procesu. Obžaloba vinila Želu a další církevní hodnostáře ze spojené s Vatikánem a jejich činnost charakterizovala »jako součást velkého spikleneckého plánu imperialistických mocností, Vatikánu a zločinné fašistické bandy Titovy proti zemím lidové demokracie ...«. V tomto procesu se objevil další znak technologie výroby procesů — předem vypracované odpovědi souzeným, které pak v procesním řízení odříkávali. Na tuto skutečnost dokonce už tehdy nepřítel poukázovaly rezoluce z různých míst, vyslovující souhlas s potrestáním, ale podivující se zároveň nad terminologí souzených, která se zdála být v církevních hodnostářů nepřírodou. 2. prosince 1950 vynesl soud rozsudek, podle něhož všech devět obviněných odsoudil k vysokým trestům na svobodě.

Tyto dva první velké politické procesy²⁰⁴ měly některé společné znaky. Předešlým byly oba koncipovány jako součást mezinárodního spiknutí.

V prvním se objevily styky s jugoslávskými a západoevropskými diplomaty, v druhém vztahy k Vatikánu. Shoda byla i v tom, že obžalovaní byli označováni veřejně jako zrůdci dříve, než stanuli před soudem. Byli tedy předem odsouzeni. Oběma procesům se věnovala velká publicita, staly se především politickou záležitostí. Konečně zajímavé je složení reprezentantů justice. Státním prokurátorem byl dr. B. Ziegler v obou procesech. Kromě něho zastupovali státní prokuraturu v prvním dr. J. Urválek, dr. J. Vieska, dr. J. Kepák, A. Havelka, L. Brožová; v druhém dr. K. Čížek, dr. J. Fejař. Soudní senát v prvním procesu se skládal z dr. K. Trucláka, M. Kučery, J. Polaneckého, dr. O. Matouška, dr. K. Bedrný. V druhém zasedali dr. J. Novák, P. Polanecký, J. Novotná, dr. K. Bedrna, dr. Z. Kaláb.

²⁰⁴ Není naším úkolem provádět analýzu toho, co z uvedených obvinění bylo či nebylo oprávněné, to prozkoumají jisté příslušné orgány. Vycházíme z toho, že procesy jednak co do rozsahu, jednak jako politický akt, byly inscenovány.

Připomeňme ještě, že oba procesy zasáhly hluboce do života československé společnosti. Důležitá byla zejména jedna skutečnost: v Československu začínají velké politické procesy v roce 1950, tedy v době, kdy jinde už končily. Rodily se navíc ve tvaru, v němž jinde (v Maďarsku, Bulharsku, Albánii, Rumunsku i Polsku) zřítily. Už současně s dvěma zmíněnými procesy tvoří se zárodky pro procesy další — tenkrát již komunistickými funkcionáři. Od podzimu 1949 intenzivně probíhaly výslechy tzv. Pavlíkovy skupiny s cílem dokázat Pavlíkovo spojení s Rájkem a s N. Fieldem. Po listopadové schůzi Informbyra se začíná hledat československý Rájko; u

V druhé polovině listopadu byl zatčen Milan Reiman, kterého předtím vyslyšela komise DV KSČ.²⁰⁵

24. listopadu 1949 zatkl Bezpečnost E. Löbla, náměstka ministra zahraničního obchodu. Dva dny nato V. Nového, šéfredaktora Rudého práva. Oba proto, že přý udržovali spojení s N. Fieldem. Později však u obou vykonstruovala Bezpečnost zcela jiná obvinění. L. Koptřiva na ÚV KSČ v únoru 1950 už o obou hovořil jako o agentech imperialismu, i když E. Löbla neuváděl jmenovitě. Docházelo k dalším zatykááním funkcionářů — B. Bendy z krajského sekretariátu KSČ v Praze, Š. Pláčelky. Kromě toho v tom čase padlo již podezření na celou řadu vedoucích komunistických pracovníků. Svou roli tu sehrál nesporně fakt, že noví pracovníci Bezpečnosti, kteří 4am přišli s K. Švábem, měli poznatky o funkcionářích ještě z komise stranické kontroly, která vedoucí komunisty sledovala stejně jako pracovníky Bezpečnosti. V

Okrůh »sledovaných a podezřelých« se zhruba shodoval s již vzpomínaným seznamem z dopisu M. Rákosiho, ale dále se rozšiřil. Důležité však je, že vše se uskutečňovalo na »ideové základně« Informbyra, tj. v souvislostech s Jugoslávií a Rajkovým procesem. Záběr však byl neobyčejně rozsáhlý, neboť zahrnoval kromě jiných »londýňáky« a interbrigadisty.

Výrazným rysem se rovněž stává svého druhu dovršení »dělby práce« v hledání nepřátel. Iniciativa se postupně přesouvala na Bezpečnost, stranické orgány již přímo nezasaňovaly. 23. května 1950 vzniká samostatné ministerstvo národní bezpečnosti v čele s L. Koptřivou, jehož náměstkem byl od září téhož roku K. Šváb. Vztah Bezpečnosti a stranických orgánů ovšem ani potom nebyl jednoznačný. Existovala sice dělba práce, ale Bezpečnost se nadále řídila obecnými politickými směrniciemi stranického vedení (jako např. boj proti jugoslávskému nepřítelům, teorie třídního boje), které kromě toho řadu rozhodnutí Bezpečnosti schvalovalo. Na druhé straně zase Bezpečnost připravovala pro politické vedení záměrné podklady, jimiž předurčovala jeho rozhodnutí s cílem dosáhnout politického a ideového zdůvodnění a posvěcení svých zákroků. Na tento mechanismus navíc působila výměna informací a materiálů mezi bezpečnostními a stranickými orgány. Šlo tudíž o zvláštní druh spolupráce a vzájemného ovlivňování.

Součástí »jugoslávského období« v hledání nepřátel byl i zápas proti buržoaznímu nacionalismu. Vše nasvědčovalo tomu, že právě zde měl být původně nalezen československý Rájko. U funkcionářů Bezpečnosti i sovětských poradců vznikla představa, že tato role v Československu připadla V. Clementisovi. Proto se zesílilo pátrání po buržoazních nacionalistech na Slovensku a výslechy některých vězněných funkcionářů byly orientovány »na Clementise a jiné nacionalisty«.

7. března 1950 předal K. Šváb vedení KSČ zprávu zahrnující výsledky šetření o skupině buržoazních nacionalistů ve vedení KSS.

13. března 1950 projednávalo předsednictvo OV KSČ »Případ s. Clementise«; usneslo odvolat jej z funkce ministra zahraničí a dát mu možnost pracovat na úseku jiném, aby svou práci mohl prokázat, že se stranou smýšlí dobře a poctivě.

14. března se sešlo předsednictvo KSS, kterého se zúčastnila delegace ÚV KSČ v sestavě: R. Slánský, G. Bareš, B. Geminder, V. David, O. John, J. Krosnář, L. Koptřiva. Poslední ze jmenovaných zdůvodňoval rozhodnutí předsednictva a uvedl mimo jiné, že V. Clementis nesouhlasil s německo-sovětským paktem v roce 1939, s obsazením části Polska Sovětským svazem; v Clementisův neprospěch svědčilo podle Koptřivových slov i to, že byl členem DAVu a že byl neupřímný ke straně. Diskusi členů PÚV KSS zaznamenáváme alespoň v hrubých rysech: uvádělo se, že V. Clementis sice imponoval, ale už před válkou nebyl opravdovým straníkem; že se postavil proti politice strany a nikdy nepochopil, co je strana. Dále byl kritizován za to, že nechtěl nikdy ve straně »černou práci«, nýbrž jen mezi intelektuály. G. Husák byl naopak obviněním Vlády Clementise velmi překvapen a vyjádřil přesvědčení, že jde o chyby vyplývající nespíš z nekritického poměru k lidem, kterým Clementis přilížel. V. Novomeský prohlásil, že ho s Clementisem pojí velké přátelství a je to pro něho bolestivé. Podobně se vyslovil také J. Ďuriš. V. Široký pak uváděl, že V. Clementis se v Anglii sblížil s buržoazií, což potvrzuje skutečnost, že přijal členství ve Státní radě.²⁰⁶

R. Slánský na závěr diskuse zopakoval hlavní motiv tažení proti V. Clementisovi, když řekl: »Máme usnesení ÚV o zvýšené revoluční bdělosti, a proto dnes prověřujeme všechny členy strany včetně zodpovědných. ... když jsme dali dohromady celou minulost Clementise, jeho činnost, jeho kolísání, jeho hrubé chyby, jeho činnost za války i po roce 1945, tak jsme viděli, že jsou to souvislosti, které nejsou náhodné, přes které vedení strany nemůže přejít a ze kterých musí udělat organizační závěry...«

» V. Clementis byl odvolán. Nikdo výslovně nevystoupil proti obviněním na jeho obhajobu. Zůstal sám. Následovala ještě korespondence mezi ním, Kl. Gottwaldem a předsednictvem ÚV, v níž se sám pokoušel dobrot přičin vlastních chyb. Předsednictvo ÚV a Kl. Gottwald však jeho sebekritiku nepovažovali za dostatečnou a požadovali vždy znovu, aby jí Clementis prohloubil a rozšířil o své další údajné nepravosti. Nakonec 23. května 1950 předsednictvo ÚV KSČ zaujalo ke Clementisovým dopisům toto stanovisko: »1. Předsednictvo odmítá dopisy s. Clementise, které nepovažuje za sebekritické, nýbrž za omluvné. 2. Uložit komisi, složené ze s. Kopeckého, Bareše a Kohlera, do týdne vypracovat krátkou, ale ostře formulovanou odpověď« a předložit ji ke konečnému schválení s. Gottwaldovi. » K dalším Clementisovu dopisu, v němž znovu »prohloubil sebekritiku«, se předsednictvo vyslovilo takto (5. 9. 1950): »Připíš vzít na vědomí a pověřit sekretariát, aby formuloval odpověď« s. Clementisovi se zdůvodněním, že s. Clementis musí v další své činnosti dokázat, že ze své sebekritiky vyvodil vážné důsledky.« Ze stanovisek předsednictva i z marného úsilí V. Clementise bylo zřejmé, že předsednictvo nemělo zájem na tom, aby se provedla obvinění a našla pravda, nýbrž, že žádalo pouze doznání. V tu dobu se o V. Clementisovi rozšiřovaly na Slovensku zprávy, že je zárdce a nacionalista. Krajský i okresní stranický aktiv v českých zemích dokonce požadoval ostřejší potrestání Clementise a stavěl ho do jedné řady s Rájkem, Kostovem a Trockým.

Tažení proti buržoaznímu nacionalismu se rozjízďelo. 3. dubna 1950 pokročilo výrazně kupředu tažení proti tzv. »buržoaznímu nacionalismu« které tuto obecnou teorii konkretizovalo, ten den totiž předsednictvo ÚV KSS jmenovalo poprvé jako nositele buržoazního nacionalismu G. Husáka a L. Novomeského. Oba se bránili a dokazovali, že nejde o prohřešky tak velké a že se jich navíc dopouštělo celé vedení a ne pouze oni. Zůstali však opět sami.

Kritika se stupňovala. V květnu 1950 na IX. sjezdu KSS určila tón referátu V. Širokého. G. Husák a L. Novomeský se stali terčem útoku. Krátce na to (12. 6. 1950) odvolalo předsednictvo ÚV KSČ G. Husáka z funkce předsedy Sboru pověřenců a přemístilo jej do funkce vedoucího zemědělského oddělení ÚV KSS. L. Novomeský odešel do Slovenské akademie věd, K. Šmidke se stal ředitelem závadu a V. Clementis pracovníkem Státní banky.

Případ V. Clementise a jeho obvinění zaujímají významné místo v historii politických procesů. Byl odvolán dosud nejvyšší státní stranický funkcionář. Bezprostředním podnětem se staly směrnice Informbyra a ÚV KSČ, vycházející z »hodnocení minulosti« a zpráv Bezpečnosti a v neposlední řadě z vynucených výpovědí již uvězněných funkcionářů. Z Clementisovy minulosti se stal terčem kritiky zejména jeho postoj k Sovětskému svazu v roce 1939 a také smyšlený nacionalismus. Zejména tyto dvě skutečnosti přivedly bezpečnostní pracovníky k přesvědčení, že Clementis by byl vhodným československým Rájkem, neboť by umožnily vykonstruovat proces na obdobných základech. Hledání československého Rájka však narazilo na nečekané obtíže. Lze dosud těžko určit příčiny tohoto stavu. Mohly to být zábrany, které vyrůstaly z neochoty postupovat ostře proti slovenským politikům, neboť zřejmě i nadále působily vzájemné osobní vztahy aj. Možná že nikdo z těchto politiků se nezdál být natolik reprezentativní, aby mohl být ústřední postavou velkého politického procesu. Snad se vědomě připravoval velkorysý proces, který se nemohl omezit na Slovensko. Možná že se vzhledem k mezinárodním souvislostem a tlakům jevílo jako účelné připravit dosud největší proces s rozsáhlou mezinárodní účastí, zaměřený též jiným, než pouze protijugoslávským směrem. Dosavadní výzkum nemůže jednoznačně potvrdit ani vyvrátit žádnou z těchto ani dalších možných alternativ. Faktkem je, že už v padesátém roce ustupují výslechy zaměřené na spojení s Jugoslávií do pozadí, zatímco »v popředí zůstávají interbrigadisté a londýňani«. Stejně nesporně brzy nastává viditelný ústup od hledání československého Rájka z lůna tzv. nacionalistů.

Připomeňme ještě, že v dubnu 1950 podával L. Koptřiva zprávu na schůzi sekretariátu Informbyra o plnění rezoluce Informbyra z listopadu 1949. Uvedl, že byly odhaleny špiónážní agentury: americká rozvědka, protistátní činnost církevní hierarchie, V. Nový »jako agent západního imperialismu jakož i skupina, která tlačila zahraniční obchod na západní země. Zvláštní pozornost ve zprávě věnoval Slovensku: »Zvláště Slovensko a někteří jednotlivci tam, zatížení buržoazním nacionalismem, zdají se být vhodným objektem Titovy bandy a jejich pokouš o proniknutí do strany« a snaží se využít bývalých slovenských partyzánů k cílům jako v Bulharsku a Maďarsku.« I z tohoto pramene je zřejmé, že základnou pro hledání československého Rájka« měli původně být tzv. »nacionalisté na Slovensku«.

Mezitím se ovšem objevují podněty orientující další běh událostí novým směrem. Rodil se »politický případ Brno«.

Od počátku roku 1950 přicházely na ústřední výbor a také komisi stranické kontroly stížnosti na metody práce vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Ottý Šlinga. Mnohé ze stížností byly nepochybně oprávněné, většina s-e totiž nevymykala z obvyklé, praxe, která existovala i v jiných krajích republiky. Šlo o porušování, vnitrostranícké demokracie a někdy i zákonnosti.

Nejdříve se vyvíjel brněnský případ podobně jako karlovarský. Byl propleten osobními spory mezi funkcionáři a komise stranické kontroly měla o něm nashromážděno řadu informací. Když však došlo k ověřování stížností na O. Šlinga, dostalo šetření dramatický spád, který se stupňoval. V určitém momentě přerostl politický případ Brno v bezpečnostní.

Jaký byl ve skutečnosti sled událostí? V polovině roku 1950 prováděli dělníci funkcionáři prověrku v Brně. Sekretariát ÚV KSČ výsledek prověrky projednával, ale nezjistil nic mimořádného. Přesto byla pověřena komise stranické kontroly, aby podala zprávu sama. KSK však měla na Šlingovu činnost odlišný názor než členové sekretariátu. Hodnotila jeho činnost jako nepřátelskou. Zprávu komise podrobil sekretariát ÚV kritice, v níž někteří členové (např. G. Bareš) upozorňovali, že KSK pracuje neodpovědně. Protože však komise trvala na řadě obvinění, vytvořil sekretariát ÚV skupinu, v níž byl J. Frank, A. Baramová, F. Prachaf a další, a dal jí za úkol

²⁰⁵ Vyslyšela osoby, které uváděl Rákosiho dopis. — Viz N. M.; č. 6, 1968, str. 789.

²⁰⁶ Toto tvrzení neodpovídalo pravdě (K. K.)

vysvětlit jednotlivé stížnosti, což považoval za nutné i proto, že z různých pramenů přicházely stále další. B. Kohler, A. Baramová a F. Prachaš se tedy vypravili do Brna. Výsledkem jejich cesty byla zpráva, kterou 27. září 1950 předložil B. Kohler sekretariátu ÚV, jenž ji měl projednat 3. 10. 1950. Zpráva kritizovala kadrovou politiku v brněnské organizaci, nedostatky v poměru k dělníkům a některé další nešvary politického života.

Zřejmě nezávisle na tom pracovala dále na případy i Bezpečnost 6. října 1950 byl O. Šling zatčen, a to po rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ. Podkladem pro zatčení se stal dopis - E. Vozky O. Šlingovi, jež pracovník Bezpečnosti údajně nalezl u Vozky (při jeho zatýkání 12. 6. 1950), a prostřednictvím L. Koptívy jej předložil K. Gottwaldovi a předsednictvu ÚV KSČ.

Usnesení sekretariátu ÚV, které bylo původně zformulováno jako závěr k prověření nedostatků brněnské organizace a O. Šlinga, doznalo po jeho zatčení podstatné změny. B. Kohler upravil usnesení v tom smyslu, že chyby, jichž se O. Šling dopouštěl a které byly předtím kvalifikovány jako nedostatky v práci, se v upravené rezoluci hodnotily jako záměrná činnost třídně nepřátelská.

Už názvy rezolucí ukazují tento rozdíl. Rezoluce sekretariátu ÚV se nazývala O odhalení nepřátelského agenta v Brně a odstranění politických následků jeho činnosti, zatímco první návrh rezoluce nesl název O chybách v pracovních metodách a při provádění kadrové politiky krajského výboru strany v Brně.

Rezoluci o brněnském případě schválilo předsednictvo ÚV KSČ 27. listopadu 1950. Poté jej projednávaly všechny krajské a okresní výbory strany a souhlasily s ní.

Následovala další kadrová opatření, která souvisela s brněnským případem. 4. 12. 1950 schválilo předsednictvo ÚV KSČ návrh, který předkládal B. Kohler, aby byl odvolán z funkce vedoucího tajemníka KV KSČ v Oustí nad Labem M. Landa, a potom následoval další krajský tajemník. Současné předsednictvo schválilo návrh předložený K. Gottwaldem »doporučit s Švermové jít na dovolenou, až do zasedání TJV nevykonávat svou funkci a neúčastnit se práce v sekretariátu ÚV a předsednictvu ÚV«.

O. Šling byl odsouzen. Rezoluce jej označila za nepřátelského agenta. Do vědomí stranického aktivu, veřejnosti i do politického slovníku proniká nový termín — šlingovština. Stal se hrozivým a odstrašujícím výrazem něčeho, co dosud naše dělnické hnutí neznalo. A přitom byl jeho výklad znovu tak volný, že si pod ním mohl každý představit, co chtěl.

Po zatčení O. Šlinga se zrodila u představitelů Bezpečnosti a sovětských poradců představa, že Šling je důležitým článkem velkého spiknutí uvnitř strany. Časem se postupně dotvářela v tom smyslu, že dvojice Šling—Švermová tvoří základ spiknutí, nikoliv však jeho vrchol. To určilo směr kombinovaného »stranicko-bezpečnostního« postupu vyšetřování u obou jmenovaných a urychlilo přípravy na likvidaci »velkého spiknutí«.

O. Šling byl od počátku vyslýchán jako usvědčený špión. Nejdříve jej vyslýchal B. Doubek a K. Košťál, později i další. Výslech měl běžný začátek na téma vlastní životopis. Tam se vyšetřovatelé snažili něčeho chytit. Pak přišli i materiály z KSK. O. Šling se však nepřiznával. Odolával stupňujícímu se fyzickému i psychickému násilí. Po týdenní bezvýsledné snaze donutit ho k přiznání (Zprávy o stadiu výslechu se denně zaslaly min. Koptívi, jeho náměstku K. Švábovi, K. Gottwaldovi a R. Slánskému.) použili proti němu (po poradě u ministra) hlavní a jediný argument, který měli — a to Vozkův dopis. Předcházel tomu celonoční a po něm celodenní vyšetřování. Představitelé Bezpečnosti charakterizovali tento výsledek jako malý úspěch. Proto se rozhodli, aby na Šlinga působil sašiti ministr za přítomnosti K. Švába, poradce a vyšetřovatelů. Ale ani potom se úspěch nedostavil. Představitelé Bezpečnosti ovšem i pak stále předpokládali, že Šling zapírá a nechce jmenovat svoje spolupracovníky.

Trválo. Vycházeli z toho, že musel mít rozsáhlé spojení, neboť jde o spiknutí ve straně, jehož pozadí musí vyzradit. Proto nátlak na něho zesílil a zostřil se jeho veřejný režim. Teprve potom Šling vypověděl některá jména z Brna a také to, že informoval o všem Švermovou. To však nespokojovalo očekávání. Opět ho vyslýchali ministr.

Opět další trýznění. Byl bit, šňerován do svěračů kazajky, po dlouhé týdny zůstával téměř bez jídla. Pak následoval výslech s cílem vynutit přiznání, že připravoval spiknutí ve straně. Teprve po takovém utrpení jmenoval O. Šling některé krajské tajemníky strany (»londýňany«) a M. Švermovou, se kterými prý počítal při přípravě spiknutí. Ale to se vedení Bezpečnosti zdálo ještě málo. Říkali, že ke spiknutí je nutné mít pozice ve státním aparátě, Bezpečnosti a armádě. A proto už zlozmeněho O. Šlinga přinutili, aby kromě už uvedených krajských tajemníků jmenoval také vojáky a pracovníky Bezpečnosti — většinou interbrigadisty a tzv. nacionalisty.

Tento stručný průběh první fáze vyšetřování O. Šlinga nezachycuje ovšem všechny peripetie a obraty. O. Šling vypovídal a znovu odvolal výpověď, odolával dlouho násilí, vzdoroval statečně velkému nátlaku. První přiznání učinil teprve 2. listopadu a hned ho zase odvolal. Představitelé Bezpečnosti, kteří sami zkonstruovali »spiknutí ve straně« a Šlinga zadělali jako důležitý článek, si nevěděli rady. K. Šváb podával zprávu vedení strany, že O. Šling se přiznává a odvolává výpovědi a že z toho plyne nebezpečí, že bude jmenovat i nevinné. Způsob výslechů byl však takový, že přesahoval fyzické síly člověka. O. Šling nakonec podlehl.

V říjnu 1950 vytvořilo předsednictvo ÚV KSČ komisi, která měla prošetřit případ Šling—Švermová. Komisi tvořili V. Kopecký, G. Baroš a B. Kohler. Prováděla vyšetřování od 20. listopadu 1950 do 14. února 1951. Šlo o stranicko-bezpečnostní výslechy, kterých se také zúčastňovaly bezpečnostní orgány (např. B. Doubek a A. Prehal).

Kombinace výslechů spočívala též v tom, že na M. Švermovou byl činěn tlak tím, že se jí na stranické půdě předkládaly bezpečnostní vyzvědi, a vykonstruované výpovědi Šlinga. A naopak. B. Kohler posílal O. Šlingovi prostřednictvím Bezpečnosti otázky na M. Švermovou. Výsledkem všech těchto metod bylo, že M. Švermová postupně uvěřila ve vinu O. Šlinga a považovala za svoji povinnost přispět k jeho odhalení. Tento proces odrážej obsah dvou dopisů M. Švermové K. Gottwaldovi před zahájením a v průběhu vyšetřování, z nichž kromě jiného vyplývá, že jí v hodinové rozmluvě nabádal, aby straně pomohla »odhalit agen-ta«. Avšak ještě před tím, než dopis - Gottwaldovi odeslala, předsednictvo ÚV KSČ informovalo stranický aktiv o záležitosti M. Švermové. Informace kromě jiného obsahovala tvrzení: »Místo, aby straně pomohla Šlinga a jeho záškodnickou činnost odhalit, pokusila se ho kryt, ač si byla vědoma, že jde o dopadeného a usvědčeného nebezpečného nepřitele.« Vyšetřování pokračovalo. Jeho výsledek měla předložit jmenovaná komise ústřednímu výboru.

Krátko po zatčení O. Šlinga byla reformována původní skupina pro vyšetřování brněnského případu v mimořádnou komisi, v jejíž čele stál B. Kohler. Její úkol byl: zjistit a vyhotovit seznam všech lidí, kteří přišli prostřednictvím Šlinga do stranického, státního a hospodářského aparátu; sbrat pokud možno nejbosáhlejší kadrový materiál o těchto lidech a zejména upozornit na závažné okolnosti v jejich kadrovém materiálu. K provedení těchto úkolů vznikla subkomise pro stranický, hospodářský a státní aparát, pro španělské, anglickou emigraci, ilegální skupiny na Brněnsku a trockisty. Mimořádná komise zpracovala přes 6000 kadrových materiálů a upozorňovala krajské výbory, ministry a jiné instituce na osoby, které měly styky s O. Šlingem, nebo se s ním znaly z Londýna či z interbrigád.

Příprava na velký proces tedy pokračovala. Její součástí byla opatření namířená proti vedoucím pracovníkům Bezpečnosti. J. Taussigova opakovaně upozorňovala na to, že v čele Bezpečnosti jsou interbriga-disté, kteří, podle jejího názoru, brzdí odhalování nepřátel ve straně. Když se objevilo ve výpovědích O. Šlinga jméno M. Švermové, poukázovala na potřebu oddělit K. Švába od vyšetřování celého případu, protože je její bratr.

J. Taussigova 27. listopadu 1950 sdělovala R. Slánskému, že na Bezpečnosti sedí interbrigadisté, z čehož vyvozovala svoji pochybnost o jejich vůli dovést do konce případ O. Šlinga. Doporučovala proto provést prověrku vedoucích funkcionářů Bezpečnosti.

Ta byla vskutku zahájena koncem roku 1950. K tomu účelu byla vytvořena tzv. vyhodnocovací skupina, která podléhala přímo ministru. Jejími členy se stali také bývalí pracovníci Bezpečnosti, kteří pro hrubé zacházení s vyšetřovanými byli zavězeni. Úkolem skupiny bylo prověřit kadrový materiál pracovníků Bezpečnosti i jiných funkcionářů, převážně interbrigadistů. Potom dostal vedoucí skupiny (B. Klieha) úkol, aby vybral kolem sta příslušníků Lidových milic, jejichž seznam mu poskytl B. Kohler, a soustředil je ve zvláštní škole. Nikdo ze skupiny nevěděl, k jakému účelu škola slouží, obdržel pouze rámcovou informaci od L. Koptívy a B. Kohlera, že její účastníci budou pověřeni zvláštním posláním.

V druhé polovině ledna 1951 se provedly úpravy zámku v Kolodějích, aby mohl sloužit jako objekt pro větší počet vězňů. Sklepení se přeměnila ve vězeňské cely.

Většina z nich bez oken, všechny bez podlahy, tedy naprosto nevyhovující, nedůstojné pro lidi.

27. ledna svolal náčelník Bezpečnosti ministr L. Koptíva na poradu. Když opouštěli místo schůzky, byli jeden po druhém odvezeni příslušníky Lidových milic, a tím zatčeni. Tak se ocitli v Kolodějích O. Závodský, velitel Státní bezpečnosti, dále velitelé různých sektorů, K. Černý, K. Šmolka, J. Brož, J. Zelenka, O. Valeš, J. Dostatek, B. Pokorný.

28. ledna zatkl J. Milera, zástupce velitele Státní bezpečnosti. Tentýž den inscenovali útek V. Clementisovi za hranice a přítom jej zatkl.

29. ledna došlo k zatčení A. Londona, náměstka ministra zahraničních věcí.

30. ledna přišel do Koloděj E. Polák, krajský tajemník KSČ, který se vrátil z porady v Praze.

2. února byl zatčen J. Pavel, náměstek ministra národní bezpečnosti, a L. Holdoš.

4. února došlo k zatčení D. Okáliho.

6. února byl uvězněni G. Husák a L. Novomeský.

7. února řadu zatčených rozšířili H. Lomský a V. Fuchs, oba krajské tajemníky KSČ, první v Plzni, druhý v Ostravě.

8. února následoval B. Rein, náměstek ministra národní obrany.

16. února zavřeli K. Švába, náměstka ministra národní bezpečnosti.

21. února rozšířila řadu postižených M. Švermová.

Mezi zatčenými se na počátku roku 1951 objevila další známá jména. V lednu přišli do vězení generálové Z. Novák, R. Bulander a kromě nich J. Smrkovský, V. Hajdů, T. Baláž. Celkem přes padesát vysokých státních a stranických funkcionářů bylo zatčeno a soustředěno v Kolodějích.

Žili v hrozných podmínkách. Fyzický nátlak byl nepřehledně velký. Výslechy řídil B. Doubek a J. Janoušek, kteří se vyznačovali »ostrým způsobem vyslýchání«. Vedli výslechové útvary, v nichž se soustředili různí pracovníci Bezpečnosti, z nichž převážná většina nebyla v Bezpečnosti dlouho, většinou vstoupili do jejich řad v letech 1945–1949. Jen nemožní patřili k předválečným kádram Bezpečnosti. Byli mezi nimi i předváleční komunisté, ale většinu tvořili lidé mladí (25–30 let), které do Bezpečnosti vyslaly stranické orgány. To platilo zejména o členech Lidových milic. O každém zatčeném, kterého »dostali přiděleného« k výslechu, obdrželi jedinou informaci — jde o agenta, špióna, zrádce. Zato nedostali základní podklady, které by vůbec opravňovaly k zatčení. Tím méně pak důkazy o činnosti proti státu a straně.

Úkol vyšetřovatelů spočíval právě v tom, aby je získali. Kvalifikace většiny vyslýchajících člena neunesla odborné měřítka a naprosto neodpovídala úkolu, který jim byl uložen což, jak se ukázalo, bylo výhodné, protože vyzbrojení pouze předsudky, mohli lépe naplňovat představy politického vedení i představitelů Bezpečnosti.

První velké zatýkání vysokých státních a stranických funkcionářů postihlo přes padesát osob. Téměř o zatčení všech rozhodoval na návrh ministra L. Koptívy K. Gottwald, A. zápotocký, V. Široký, A. Čepička, R. Slánský. Proč došlo k tak rozsáhlému zatýkání osob na tak rozmanitých funkcích? Bude asi velmi obtížné dát i na tuto otázku jednoznačnou odpověď.

Vyhňeme se spekulacím a konstatujme zatím nesporná fakta:

1. Okruh osob se soustřeďoval na interbrigadisty, londýňany a tzv. nacionalisty.
2. Na tento okruh bylo orientováno vyslýchání už dříve uvězněných.
3. U žádného z postižených neexistovala skutková podstata k zatčení, ale jeho jméno se vyskytlo mezi těmi, která si Bezpečnost vynutila na dříve uvězněných.
4. Vytvořil se dostatečný výběr pro «československého Rajka». Avšak tento motiv už ztrácel na významu a odrazil se pouze v okružích podezřelých osob.
5. Došlo k tak rozsáhlému zatýkání státních a stranických funkcionářů, že to nemelo obdoby v žádném obdobném politickém procesu v lidových demokraciích.
6. Existovala na jedné straně jistá spojitost, ale na druhé straně ještě větší rozdílnost rozhodně se «československého procesu» od procesů v jiných lidových demokraciích.
22. února 1951 jednal o případu Šling—Švermová a tzv. nacionalistech, Clementis, Husák, Novomestský, ÚV KSČ. Příprava zasedání probíhala od počátku roku.
22. ledna předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo: 1. Schválit odložení zasedání ÚV KSČ, na kterém bude padná zpráva komise a projednána otázka zbavení členství některých členů ÚV bude tajné a účastní se ho kromě zvlášť pozvaných soudruhů pouze členové a náhradníci ÚV.
29. ledna na návrh K. Gottwalda zvolilo předsednictvo OV KSČ nový orgán — politický sekretariát, jehož členy se stali K. Gottwald, R. Slánský, A. Zápotocký, V. Široký. Tento nový orgán soustředil ve svých rukou veškerou politickou, ekonomickou a kulturní moc.
20. února jednal předsednictvo opět o přípravě nadcházejícího zasedání ÚV KSČ a o vyšetření věci Šlinga a Švermové (referent V. Kopecký), vylechlo zprávu o případu Clementis a jeho spoluviničku (referent Š. Bašťovanský). Usnesení obsahovalo tyto body: »1. Schválit předložené zprávy a uložit s. Kopeckému a Bašťovanskému upravit je ve smyslu připomínek vznesených v diskusi. 2. Návrhy budou předloženy zasedání ÚV jménem předsednictva.«
21. února přednesli V. Kopecký a Š. Bašťovanský svoje referáty na schůzi ÚV KSČ. Kopeckého referát nesl název: »Zpráva vyšetřující komise předsednictva ÚV KSČ k případu O. Šlinga, M. Švermové a druhých zločinných škůdců a spiklenců«; Bašťovanského: »Odhalení špiónážní záškodnické činnosti V. Clementise a o frakční protistanické skupině buržoazních nacionalistů KSS«.

Už názvy obou přednesených zpráv vyjadřují jednu nezvratnou skutečnost. Ti, o nichž se jednalo, byli odsouzeni, prohlášeni za zrádce, nepřítel, špióny, bez důkazů a bez možnosti obrany. Svědčí o tom struktura zpráv komise vedené V. Kopeckým. K fantastickým obviněním, která zkonstruovala Bezpečnost a jimž poskytla komise ideové zdůvodnění, přidal V. Kopecký osobně svůj svěráčný dramatický přednes, aby se ukázala v plné nahotě »zločinná činnost O. Šlinga a V. Clementise«, v druhé části je zjevná snaha prokázat spojení M. Švermové se Šlingem a také spojení Šling—Clementis. Bašťovanského referát byl střízlivější ve formě i v používání výrazových prostředků. V obsahu se však přidržel stejné linie: jde o zrádce a agenty.

Ústřední výbor KSČ schválil obě přednesené zprávy. M. Švermová, která se jednání zúčastnila a snažila se vyvrátit některá zvlášť ostře formulovaná obvinění, byla vyloučena ze strany a po odchodu ze zasedání zatčena.

Téměř rok po zasedání ÚV KSČ, na kterém zazněla výzva k ostrážitosti a bdělosti, schválil ÚV KSČ první rozsáhlé zatýkání funkcionářů, přijal koncepci Bezpečnosti o velkém spiknutí a »podložil« ji ideovým zdůvodněním. Zatčení tak byli před zasedáním soudu odsouzeni.

V duchu obou přednesených zpráv byla informována komunistická veřejnost. Ve straně, zejména u aktivu, se setkala rozhodnutí ÚV KSČ se souhlasem. Tisk už psal o Šlingovi, Švermové, Clementisovi i jiných jako o agentech a zrádcích. Abychom alespoň přiblížili myšlení té doby, uvedeme typické, avšak nikoli ojedinělé ohlasy. Důl Julius 3: »... Zdáme co nejprůběžněji potrestání těchto imperialistických zaprodanců.«

Důl Jan Šverma: »Na tyto odporné živly může platit jen nejprůběžnější trest. Náš závod, který nese hrdé jméno Jana Švermy, se s tím větším odporem odvrací od Švermové, která zradila stranu, národ i ideály, za které padl J. Šverma.«

Závod Orbis, Praha: »Soudruzi projevovali radost, že škůdci byli odhaleni, prohlašovali, že po zkušenostech z druhých lidových demokracií se domnívali, že ani naše strana nebude ušetřena proniknutím škůdců na vysoké funkce.«

Z názoru nestraníků na Ústecku: »... je mým míněním, že snad konečně dochází k řádné očistě strany od zrádců.«

Z okresního aktivu Škodovky — Plzeň: »... aby Šling a Švermová dostali trest smrti.«

Zpráva z kraje Brno: »Soudruzi ze (základních organizací) nechápou, jak je možné, že Šling a Švermová nebyli tak dlouho odhaleni

Ze schůzi PKV KSČ: »Já říkám jedno, to není jen Švermová, ale předsednictvo ÚV je odpovědná za všechno.« (Němec.)

Mohli bychom říci, že skončila další etapa přípravy rozsáhlého politického procesu. Konstrukce spiknutí byla hotova a přes padesát funkcionářů do sítě Bezpečnosti vázáno. Také motiv už tu byl. Orgány vyslýchající O. Šlinga i další vězněné jim vnutily »záměr«, který na únorovém plénu ÚV KSČ V. Kopecký charakterizoval takto: Spiklenci chtěli změnu ve vedení strany a státu, odstranili R. Slánského, A. Zápotockého a »ukladné zavraždit« Kl. Gottwalda, a tak odtrhnout ČSR od Sovětského svazu a od socialismu. Dnes je vyšetřeno, že Otto Šling a jeho spojenci se stále snažili sledovat myšlenku: prosadit M. Švermovou na místo generálního sekretáře strany.

4. Hledá se hlava spiknutí

Ačkoliv ve vyšetřování bylo přes padesát bývalých funkcionářů, ačkoli probíhaly výslechy pod silným fyzickým a psychologickým nátlakem, celý případ se dostal do svýzelného bodu. Točil se v kruhu. Nic nového se neobjevovalo. Vyšetřování »celého spiknutí také přerostlo možností Koloděje a přesunulo se do Ruzyně. Rozšířil se počet vyšetřujících. Přišli další funkcionáři Lidových milic, spolu s posilami z krajských orgánů Bezpečnosti a s dělnickými prokurátory, kteří se také účastnili výslechů. Na O. Šlingovi tu sice vynutili přiznání, že byl hlavou spiknutí, ale o části jeho výpovědi začaly už pochybovat sami vyšetřující. Pochybnost zesílila, když neuspěšně skončily jeho konfrontace. U vyslýchajících rostly obavy z Šlingových výpovědí. Mnohým údajům nevěřili a báli se, zda lze vůbec rozeznat, »co je a co není pravdivé«. Také M. Švermová odvolala to, k čemu byla před tím donucena, a tak vznikly mezi bezpečnostními orgány pochybnosti, zdali bylo vůbec správné její zatčení. Vynucená doznání u ostatních nedávala žádný podklad k tomu, aby bylo možné přijatelně logicky zformovat spiknutí. Pouze někteří ze zatčených v roce 1949 hovořili o organizovaném spiknutí.

Jiní naopak vůbec nepřiznávali nic a statečně odolávali tlaku (např. J. Pavel, G. Husák a další).

V březnu, dubnu a ještě i v květnu 1951 tedy vyšetřování nepokročilo. Kruh, v němž se pohybovalo, zůstal v podstatě neporušen. Východisko nebylo vidět. Netrpělivost u vyšetřujících, na vedení Bezpečnosti, ale také u některých politických funkcionářů, narůstala. Dokonce i na vyšetřovatele, kteří přišli k Bezpečnosti s K. Švábem, osvědčili se a zastávali významné funkce v Bezpečnosti, padlo podezření, zda nemají spoludopovědnost za stagnaci vyšetřování. Toto podezření vyjadřovali v dopise R. Slánskému někteří zvláště horliví vyšetřovatelé. Dopis, který obdržel i Kl. Gottwald, kromě toho obsahoval pro budoucnost nanejvýš závaznou myšlenku, že hlava spiknutí musí být výš než u Šlinga.

Na toto téma měla J. Taussigová již koncem roku 1950 rozhovor se sovětským poradcem i výměnu názorů s L. Kopyřovou. Později v dopise A. Zápotockému ze 14. 1. 1954 tuto skutečnost sama připomínala: »Proto byla snaha sekretariátu (ÚV KSČ — pozn. K. K.) po zatčení Šlinga označit ho jako hlavu nepřátelského spiknutí. Komise stranické kontroly se postavila proti této linii, že Šling byl hlavou nepřátelského spiknutí, s tím, že hlava musí být v předsednictvu strany, že Švermová byla hlavním ochráncem Šlinga a že hlavu spiknutí může odhalit jedině Státní bezpečnost, vyčištěná od španěláků a lidí nespolehlivých... Na přímou otázku (sovětského poradce — pozn. K. K.), kdo myslím, že je hlavou, jsem řekla, že nevim.«

Později (v roce 1963) J. Taussigová poněkud odlišně interpretovala zmíněný rozhovor se sovětským poradcem. Více v něm zdůrazňovala jeho snahu přesvědčit o nutnosti hledat hlavu spiknutí »výše«. Nicméně to nevyvrací fakt, který pro naše sledování je hlavní, že se totiž »hlava spiknutí« hledala.

Představa o tom, že hlava spiknutí sedí ve vedení strany, postupně ovládala další a další pracovníky Bezpečnosti, poradce i funkcionáře. Zvláště, když další výsledky nepřinášely žádné nové poznatky a důkazy stále chyběly. V této situaci se znenáhla začalo ve výpovědích některých vyslýchávaných objevovat jméno R. Slánského a B. Gemindera. Nabízí se tu otázka — proč se tak zarputile dále hledala hlava spiknutí, když ve vedení bylo přes padesát vysokých funkcionářů, z nichž mnozí mohli být jak podle měřítek, která byla převzata z budapeštského a sofijského procesu, tak pro svou funkci směle označeni za jeho hlavu. Byl k dispozici Vl. Clementis, ministr zahraničních věcí a v minulosti kritik sovětsko-německé smlouvy z roku 1939, agilní činník protifašistického hnutí na Západě, kde si za války získal mnoho přátel. Ale byli i jiní vhodní adepti. Přesto však nedostačovali a třeba konstatovat, že první masové zatýkání neposkytlo zřejmě přiměřenou základnu k tomu, aby se mohlo vybrat vedení spiknutí.

Proč tomu tak bylo? Šlo o logiku vývoje, která se vyznačovala tím, že rozjetý mechanismus pracoval dál? Nebyla příčina v tom, že se těm, kteří byli hlavními režiséry a výborci procesu, zdály dosavadní oběti nedosti významným svým společenským postavením a považovali proto za nutné vystupovat požadavky a zacílit na největší funkcionářskou elitu? Či snad považoval někdo za účelné a prospěšné demonstrovat nejrozsáhlejší spiknutí právě v Československu, nejzápadnější zemi východní Evropy a nejvýchodnější zemi západní Evropy? Z dosud dostupných faktů se dá soudit, že jako hlavní vystupoval mezinárodní faktor, zejména změna postoje socialistického tábora k některým jevům vývoje světa, z nichž na prvním místě třeba vzpomenout již dříve zmíněný vztah ke státům Středního východu. Zde bude s největší pravděpodobností nutné pátrat po důvodu, jenž byl rozhodujícím pro hledání »hlavy spiknutí«. Tím se ovšem rozrůstal jeho rozsah a zároveň měnil politický záměr i ideový motiv. Tento přesun, bychom mohli¹¹ stručně vyjádřit heslem: Od buržoazního nacionalismu k sionismu.

V Československu existovaly sionistické organizace. V době, kdy socialistický tábor aktivně podporoval vznik a formování nového státu Izrael, vyjevily tyto organizace legální činnost a setkávaly se s přízní oficiální politiky. Vyznačovaly se pestrými strukturami členstva a složitostí vnitřního života, kterou ještě násobily mezinárodní styky¹² těchto organizací. S jistou dávkou zjednodušení lze říci, že za pokrokový byl považován ten proud v nich, který usiloval o spolupráci Izraele se socialistickým táborem, sympatizoval s protimperialistickou zahraniční politikou a demokratickými proudy v jeho vnitřní politice, která v jistém smyslu tehdy korespondovala s projevem v lidové demokratických zemích Evropy. Naopak za reakční v sionistickém hnutí se považoval směr, který se snažil prosadit zahraniční politickou orientaci Izraele na USA a ve vnitřním zřízení se opíral o buržoazní moc.

Základním problémem sionistických organizací byl vztah k Izraeli, a protože šlo o ustavení vlastního státu, nemohly nebyť mimo vliv nacionalismu. Zápas o zachování existence Izraele byl však současně střetnutím o charakter státu a v širších souvislostech také významnou součástí zápasu mezi dvěma světovými tábory o pozice na Středním východě. Toto střetnutí skončilo vítězstvím imperialistického bloku a jeho rozhodujícím ekonomickým i politickým vlivem v Izraeli. Naděje a představy socialistického tábora o tom, že Izrael se může stát pokrokovým činitelem na Středním východě, se nesplnily. Vztah socialistických států se tudíž změnil a tím také postavení sionistických organizací. V nových podmínkách zmizel přirozený zájem o podporu jejich činnosti.

To jsou nejelementárnější fakta nutná k zařazení sionismu do doby. Nelze ho však pochopit, opomene-li se jeho protipól — antisemitismus. U některých osob, které se podílely na výrobě »spiknutí«, se projevoval v různém stadiu a síle, a to jak u pracovníků Bezpečnosti a sovětských poradců, tak u politických funkcionářů. Tyto antisemitické tendence byly zejména v roce 1951, kdy se upevňovaly pozice těch, kteří jimi byli zvláště zatíženi. V Bezpečnosti se zformoval zvláštní odbor zabývající se sionismem. Nebylo tedy příliš obtížné spojit boj proti sionismu s antisemitismem a už tím, že se vyhroutil boj proti sionismu v antisemitismus, nebo tím, že se bojem proti sionismu zdůvodní antisemitismus.

Sledujme však dále průběh dalšího hledání hlavy spiknutí, k němuž úvaha o sionismu a antisemitismu byla jen nezbytným úvodem. Opustili jsme naile pozorování v momentě, kdy se počalo ve výsleších objevovat jméno R. Slánského. Tato zprva zdánlivě bezvýznamná skutečnost se jeví v zcela jiném světle, když ji spojíme s jinou. Současně totiž existovaly výpovědi o židovském buržoazním nacionalismu, o tom, že jeho představitelé záměrně rozestavovali kádry v hospodářství i jinde a že na to byl upozorňován R. Slánský, ale nezakročil.

V polovině roku 1951 se objevila zmínka o R. Slánském v výpovědi profesionálního agenta J. Vondráčka a jednoho ze zatčených funkcionářů Bezpečnosti. Vyslyšal je dr. Smola, který byl doporučen komisí stranické kontroly do vyšetřovací skupiny. Také dva vyslyšení Kohoutkem²⁰⁷ vypovídali na R. Slánského. Tyto výpovědi byly nuceny a zdá se, že se v nich projevoval záměr pracovníků Bezpečnosti, který nemáme dosud možnost s naprostou jistotou ověřit. Jisté jsou některé skutečnosti, které tomu nasvědčují:

1. První a hlavní zprávu podal J. Vondráček, ochotný vypovídat na kdekoho a cokoliv. Vyšetřujícím orgánům to nebylo neznámo.
2. Oba vyšetřovatelé neodevzdali výsledky svým nadřízeným ani ministři, dokonce ani sovětským poradcům (k nim všem měli nedůvěru), ale prostřednictvím jiných pracovníků na sovětská velvyslanectví.
3. Ministr L. Kopřiva, když se tuto skutečnost dověděl, vyvodil z ní důsledky: jednoho z těch, co zprávy podávali, nechal zatknout. Vyšetřovatelé však v šetření pokračovali.

Poté ovšem dostala celá záležitost zvláštní a nečekávaný vývoj.

Zprávy o výpovědích na Slánského obdržela také Moskva, sám Stalin. Charakterizoval je jako možnou provokaci. V tomto smyslu také psal 20. července 1951 Kl. Gottwaldovi:

»Dostali jsme uvědomující materiály o soudruhu Slánském a Geminderovi. Považujeme materiály za nedostatečné a myslíme, že zde není žádných důvodů k obvinění. Z toho je vidět ne dost vážný poměr k této práci, a proto jsme rozhodli Bojarského odvolat do Moskvy.«

Ještě tentýž den odepisoval na uvedený dopis Kl. Gottwald:

»Souhlasím plně s Vámi, že na základě vyšetřovacích materiálů nelze vznést proti dotyčným soudruhům (Slánskému a Geminderovi, pozn. K. K.) obvinění, a tím méně dělat nějaké závěry. To platí dvojnásob, když výpovědi pocházejí od uvědoměných zločinců. To je první mínění od prvního okamžiku, kdy jsem se o věci vůbec dověděl. Z vedoucích československých soudruhů znají zmíněné výpovědi pouze Kopřiva, Gottwald a částečně také Čepička, jehož informoval Gottwald.«

Stalin pozval Kl. Gottwalda do Moskvy, aby se záležitost podrobněji projednal. Kl. Gottwald sám však neodcestoval. Zdůvodnil svoji nečinnost nemocí (Kl. Gottwald se v té době zúčastňoval schůzí politického sekretariátu jen velmi nepravděpodobně) a poslal místo sebe A. Čepičku. Jednání politbyra ÚV KSČ s přítomností Stalina se konalo 23. července 1951.

Rozhovory probíhaly tak, že A. Čepička informoval o průběhu dosavadních výsleších, v nichž se objevovalo jméno R. Slánského a B. Gemindera. Na to Stalin reagoval tak, že se může jednat o provokace nepřátel Úváděl přitom některé příklady ze Sovětského svazu, kdy také zatčení falešně obviňovali čestné členy strany. »Nemá-li se zvrhnout činnost vyšetřujících orgánů nakonec v prospěch nepřítelů, je nutno jejich činnost pevně a stále kontrolovat a nedovolit, aby se rozšířila obecná nedůvěra v nejvyšších orgánech.« To platí také o činnosti sovětských poradců.

A. Čepička přivezl dopis Stalina Kl. Gottwaldovi, ve kterém byly shrnuty výsledky jednání a Stalinovo stanovisko. Opakoval v něm: »My jako dříve myslíme, že výpovědi pachatelů bez faktů potvrzujících tyto výpovědi nemohou sloužit jako základ pro obvinění činitelů známých straně pro jejich velkou kladnou práci... Proto správně postupujete s opatrností a bez důvěry k výpovědím zkušných pachatelů, pokud se týká s. Slánského a Gemindera.« Současně doporučoval odvolat R. Slánského z funkce generálního tajemníka, neboť v této funkci se dopustil chyb při rozmišřování kádru, jež se ukázaly jako nepřátelské živly. »Proto myslím, že by bylo třeba jej vyměnit,« psal Stalin.

28. července 1951 odepsal Kl. Gottwald Stalinovi. Informoval jej, že s obsahem jeho posledního dopisu seznámil A. Zápotockého a že »souhlasím s organizačními opatřeními, ku kterým radíte ve věci soudruha Slánského... Chceme jej dát do vlády.«

Kl. Gottwald však nepoužil původní koncept dopisu Stalinovi, jenom některé myšlenky převzal do odeslané verze. Sám koncept dopisu je však významný pro pochopení Gottwaldova stavu. Obsahoval kromě jiného:

»Niměné se přiznávám, že jsem sám s takovým opatřením nepočítal (odvolat R. Slánského, pozn. K. K.). Vycházel jsem totiž z toho, že při celkové reorganizaci práce aparátu strany odshora až dolů možno vytvořit předpoklady, aby se chyby v podobném rozsahu neopakovaly. Vycházel jsem z toho tím více, že za první věřím v politickou i osobní poctivost, čestnost a dobrou vůli s. Slánského a za druhé, že ani dosud dobře nevidím, kdo by s. Slánského mohl v jeho dosavadní funkci s úspěchem zaměnit. Konečně ani já sám se necítím bez viny a odpovědnosti za učiněné chyby.«

Vraťme se však k dalším opatřením, jež byla učiněna doma. Kl. Gottwald uložil ministru bezpečnosti L. Kopřivovi, aby zastavil výslechy na R. Slánského a B.

Gemindera. Příkaz stejného obsahu dal ministr L. Kopřiva vyšetřujícím orgánům. Ovšem ti ho nerespektovali. Nadále soustřeďovali zprávy o Slánském, získali je dokonce odposloucháváním v celách. Na základě těchto informací došlo k poradě ministra a předních, do celého případu zasvěcených pracovníků Bezpečnosti. Zde se dohodlo, že se nebude nikdo u výsleších přímo na R. Slánského vyptávat, ale také se nebude nikomu bránit, bude-li chtít sám o něm vypovídat. Bylo rovněž doporučeno ministru, aby se zúčastnil výpovědi některého z těch, kteří o R. Slánském hovořili. To se také stalo. Výslechy na R. Slánského tedy pokračovaly, zprávy se množily. Následovala další poradě pracovníků Bezpečnosti, tentokrát bez ministra. Účastníci souhlasili s obavou sovětských poradců, že hrozí nebezpečí sionismu, i s návrhem, že se o tom musí informovat vedení strany. Zprávu sepsali dva vyšetřující (B. Doubek a K. Košťál) a obdržel ji L. Kopřiva. Ten ji projednával s Kl. Gottwaldem a poté sdělil, že je dán volný průchod dalšímu vyšetřování. Vše nasvědčuje tomu, že pracovníci Bezpečnosti, kteří byli zasvěceni do průběhu vyšetřování, měli opačný názor než ti vedoucí političtí činitelé, kteří byli o věci informováni (Kl. Gottwald, L. Kopřiva). Předpokládali totiž, že hlavou spiknutí není O. Šling, ale R. Slánský, zatímco političtí funkcionáři se v této době domnívali, že bude prokázána neoprávněnost obvinění R. Slánského.

Ovšem výsledkem byl nicméně dán volný průchod. I když se informace dál nemnožily, obdržel ministr L. Kopřiva od vyšetřujících raport, ve kterém se už rýsuje představa bezpečnostních pracovníků o hlavě spiknutí. Ministr sám se sice nadále domníval, že hlavou spiknutí bude asi B. Geminder. To neodpovídalo vykonstruované představě bezpečnostních orgánů.

Nastoupilo období hledání argumentů, jimiž by bezpečnostní pracovníci buď prokázali svoje představy, nebo pro ně alespoň získali politické reprezentanty. Situace však byla mnohem složitější. Měnila se celá »koncepte spiknutí«, spočívající na tom, že O. Šling je považován za hlavu. O. Šling podle původní koncepte měl prosazovat do vedení strany svoje lidi s cílem odstranit R. Slánského a izolovat Kl. Gottwalda. Změna v konceptu byla tak pronikavá, že ji nebylo možné realizovat bez vážných obtíží. Aby se R. Slánský mohl stát »vůdcem spiknutí«, musely bezpečnostní orgány domnělé účastníky spiknutí novými výslechy převádět na novou koncepci. Tím ovšem současně sbraly další výpovědi proti R. Slánskému.

Mezitím 6. září 1951 zasedal ústřední výbor KSČ. Kl. Gottwald zde předložil návrh na změny v orgánech ÚV KSČ, na přechod R. Slánského z funkce generálního tajemníka do funkce místopředsedy vlády. Ústřední výbor přijal sebekritiku R. Slánského.

Gottwaldův referát obsahoval kritiku činnosti sekretariátu ÚV KSČ a položil tu známou otázku. Kde se vládně? Na Hradě a ve Strakovce, či u Pražské brány? Zmínil se při té příležitosti o nebezpečí dvou center vládnutí — stranického a vládního.

Slánský se ve své sebekritice snažil vypočítat všechny chyby, kterých se dopustil a které umožnily činnost takových lidí, jako O. Šling a M. Švermová. Přihlásil se k nesprávným metodám práce stranického aparátu, který řídil a nahrazoval státní aparát i volené stranické orgány.

Ústřední výbor svým usnesením zrušil funkci ústředního tajemníka a povinnosti této funkce převěd na předsedu strany. Zvolil také členy politického sekretariátu ÚV: Kl. Gottwalda, A. Zápotockého, V. Širokého, R. Slánského, J. Dolanského, K. Bacířku a A. Čepičku. Za tajemníky ÚV KSČ zvolil A. Novotného, J. Franka, G. Bareše, J. Davida, J. Hendrycha a Š. Bašťovského. ÚV KSČ přijal také sebekritiku R. Slánského, který »s bolševickou otevřeností přiznal své chyby a ukázal, jaké nebezpečí pro stranu představovaly.«

Kritika a odvolání R. Slánského z funkce potvrdily představy té skupiny v Bezpečnosti, která považovala R. Slánského za hlavu spiknutí. Tím spíše, že zářijové plénum ÚV a zejména referát Kl. Gottwalda poskytoval náznak zdůvodnění spiknutí v podobě centra v komunistické straně.

Každým dnem se přibližovala k realizaci představa bezpečnostních orgánů. Bezpečnost stále intenzivněji pracovala na tom, aby svoji koncepci přivedla ke skutek. Přes všechno snažení však se okruh »důkazů« nerozšiřoval. Stále byl omezen na výpovědi několika zatčených. Počet těch, co sdělovali, že R. Slánský je hlavou centra, síce rostl, ale neposkytl žádný nový důkaz přesto, že si vyšetřovanci, kteří měli místo ve změně koncepci, uvědomovali svou novou úlohu a přizpůsobovali se. Všechny pokroky v Bezpečnosti se daly vyjádřit pouze kvantitativními zisky, nikoli však fakty nové kvality, které byly nutné pro nové pojetí spiknutí. Nicméně i tento »pokrok vyšetřování« umožňoval podezřívavost u těch, kteří zprávy dostávali (Kl. Gottwald, L. Kopřiva), i když zatím nebyl podkladem pro rozhodný zárok — zatčení. Nic se tedy zásadně nezměnilo od stavu, kdy Stalin i Gottwald předpokládali, že v případě Slánského je značná pravděpodobnost provokace. To byla hlavní překážka na cestě k uskutečnění představy Bezpečnosti o hlavě spiknutí, a proto také na vyvrácení této možnosti soustředila síly.

9. listopadu 1951 obdržel spolupracovník československé a dříve zahraniční Bezpečnosti dopisy, které měl údajně odevzdat agent západního státu československému občanu, D. Kafkovskému. Předal je bez meškání bezpečnostním orgánům. Mezi dokumenty byl i pověstný dopis Velkému metaři. Údajně adresát, zjevně vysokého

207 který byl jedním z mála policejních pracovníků z dob buržoazní republiky.

Svázce měli vyšetřovatelé zpočátku také s M. Švermovou. Její výpovědi měly charakter upřímné sebekritiky stranického funkcionáře, ale nebylo v nich nic, co by mohlo být základem pro soudní proces. Vyšetřující orgány byly koncem roku 1951 bezradné; sovětské poradci dokonce prohlásovali, že Švermová neměla být vůbec zatčena. Propustit jí však už nemohli, neboť mezi pracovníky Bezpečnosti převažovala zásada, že nelze nikoho propustit bez soudu, protože by se tím uškodilo Bezpečnosti a vyvolala nedůvěra k jejím zákrokům. Proto se musel přiznat každý.

Reakce vyšetřovanou na výslechy byly různé; někteří se přiznávali k tomu, co vyslyšající orgány vyžadovaly. Byly případy, kdy si zatčení sami psali výslechové protokoly. Jiní zase (např. J. Pavel, J. Smrkovský aj.) odmítli všechna obvinění. Konečný efekt se ovšem mnoho neliší. V případech, kde se výpověď neshodovala s potřebami vyšetřujícího, upravoval si protokoly sám podle svých představ, popíráje pokračování ve výslechu, dokud nedosáhl přiznání ke své verzi.

Vyšetřování v některých případech ovlivňoval osobně ministr K. Bacflek tím, že navštěvoval obviněné ve věznicích a vyzýval je k přiznání. Argumentoval tím, že to je výrokem, že nikdy nepřitelem nebyl, a když to podepisuje, čím tak jen proto, aby nedělal straně potíže. Podobné argumentace jako ministr používali i další vyšetřující. A fyzického nátlaku působil psychologický tlak silně na to, že se vyšetřování dostávalo do stavu, kdy se »přiznávali« podle příání vyšetřovatelů.

V druhé polovině roku 1952 začala příprava procesu s protistátním a protistranickým centrem. Ihned vyvstala otázka, koho do něho zahrnout. Nárys »organizovaného centra« vytvořili zejména představitelé Bezpečnosti a na konečné úpravě se podíleli sovětské poradci. Seskupování zatčených do centra podléhalo, jistěmu účelu, jehož schéma lze zhruba vyjádřit takto: 1. Musí v něm být zástupce každé oblasti politické činnosti. 2. Vybrat takové osoby, které by nedělaly obtíže s přiznáním a před soudem »nezklamaly«.

Tak se dostal do »centra« kromě R. Slánského K. Šváb za Bezpečnost, B. Reicin za armádu, V. Clementis a V. Hajdů za zahraniční politiku, O. Šling za stranický aparát, L. Frejka za ekonomii, V. Margolius, A. London za zahraničí a španělsky, E. Lobl za zahraniční obchod, A. Simoně jako známý novinář, O. Fischel jako »podporovatel« sionistu na ministerstvu financí. Protože se nepřiznávali a existovala obava, že by se »nechovali dobře« před soudem, nebyli do centra zařazeni G. Husák, M. Švermova, J. Taussigová, J. Pavel, J. Smrkovský. Další zatčení nebyli použitelná, protože podle představ organizátorů nezastávali dostatečně reprezentativní funkci.

Jakmile byli vybráni aktéři a obsazeny role, příprava procesu s »centrem«, dostala zrychlený spád. Bezpečnostní orgány vypracovávaly s obžalovanými otázky a odpovědi, které se měly stát základem soudního přelčení. Takto narežirovaný text se pak obžalovaní učili nazpaměť a bezpečnostní pracovníci je kontrolovali, jak pokročili a jak zvládají »své úkoly«.

Současně probíhal výběr soudců, prokurátorů a obhájců, které jako poslední instance schvaloval politický sekretariát ÚV KSČ. Tam se také potvrdilo složení komise znalců pro proces s centrem. Do komise byli vybráni gen. Tchoř, gen. Hruška, plk. Zeman za MNO, J. Souček, P. Růžek, O. Viktora za ministerstvo zahraničního obchodu; O. Pohl, J. Čekal, J. Rejsek, J. Polšteň, F. Šmída za ministerstvo financí; Z. Puček, J. Reitmajer, B. Joch, L. Nečas, F. Bereda za Státní úřad plánovací; A. Rydrych, J. Odvárka, F. Nejedlý, J. Neuman, K. Jankovský, J. Roháč, V. Hofman za průmysl.

Prokurátoři i soudci nejenže spolupracovali s Bezpečností, byli přímo pod jejich kontrolou. V místnostech, kde pracovali, bylo namontováno odposlouchávací zařízení, takže každý projev nesouhlasu či pochybností byl evidován a pochopitelně vyvolával u pracovníků Bezpečnosti nedůvěru. Tvůrci expertiz měli podepřít vykonstruovaná obvinění a tak poskytnout obžalobě věrohodnost. Tuto úlohu, ke které je vyzývali K. Bacflek, znalci v podstatě splnili. Bylo jim sice přislibeno, že jejich elaboráty jsou interní a že pro potřeby soudu se připraví posudky tzv. soudních znalců, ale v procesu se objevily pouze expertizy jejich. Také soudci byli seznámeni se svou úlohou a celým scénářem procesu. Vyslyšchat nesměli a ani u výslechů nebyli.

Stejně se na proces připravovali obhájci a svědkové. I jejich úlohy byly předem připraveny. Obhájcem pracovník Bezpečnosti dokonce řekl, že obžalovaní jsou vlastně už odsouzení.

V době, kdy se obvinění učili odpovědi pro soudní líčení nazpaměť, byli znovu vystaveni silnému psychologickému tlaku. Navštěvovali je »přidělaní vyšetřovatelé« a zdůrazňovali jim, že strana od nich žádá, aby se přiznali, neboť tím přispějí k posílení autority strany. V předvečer procesu obešel obviněné ještě jednou (kromě R. Slánského) ministr K. Bacflek, aby jim kromě již uvedených argumentace o službě straně připomněl, že podle toho, jak se budou chovat u soudu, bude hodnocena i jejich vlna. Je známa odpověď V. Clementise: »Jsem právník a politik, vím, co mně čeká, v tomto smyslu nemám ilmi. Budu se chovat u soudu tak, abych nedal podnět ke štvání proti straně a republice.«

Hlavní přípravy procesu skončily. Obvinění byli připraveni. Ale ani po všech těchto opatřeních si nebyli pracovníci Bezpečnosti jisti. Obávali se, že něco neočekávaného může narazit pečlivě připravované divadlo, měli strach, aby některý z obviněných nevybočil z přidělené role. Proto připravili svého druhu generální zkoušku, na níž si část otáček a odpovědí nahráli na magnetofon. Signalizační technikou zajistili spojení mezi předsedou senátu a skupinou pracovníků Bezpečnosti, kteří měli být předsedou pokyn k přeřazení jednání, jakmile by jeho průběh vybočil z předem připravovaného scénáře. Příprava, režie a konečně i složité a nákladné zajištění oprávněný průběh procesu podle předem připraveného plánu nenechávají na pochybách, jak málo věřili jak bezpečnostní, tak političtí strážci procesu v jeho oprávněnosti. Součástí přípravy procesu tvořili i vypracování obžaloby. Politický sekretariát její návrh, předložený K. Bacflekem, projednával 13. listopadu 1952. Účastníci schůze (Kl. Gottwald, A. Zápotocký, A. Čepička, V. Kopecký, V. Široký, A. Novotný, J. Dolanský) se shodli v tom, že návrh je nedostatečný. Kusé poznámky záznamu diskuse ukazují, že někteří členové odhalili slabiny obžaloby. A Čepička poznamenal, že »po stránce odborné právní je žaloba slabá«, V. Široký upozorňoval na její nedostatky, které spatřoval v tom, »že příliš moc mluví obžalovaná a že »musí být větší síla obžalovacího spisu«. Kl. Gottwald zdůrazňoval, »že jejich činnost ve straně by neměla být žalována, za to byli vyhozeni ze strany... a proto jejich činnost ve straně neuvádět«. Ostatní diskutující vyjadřovali obavy, aby obžaloba nevyzněla jako nedůvěra k celkové hospodářské politice, nebo zase doporučovali rozšířit obžalobu o činnost obžalovaných v armádě, Bezpečnosti, či rozvíjeli svoje představy o tom, že šlo o součást spiknutí světového imperialismu. Ani slovo však nepadlo o tom, že tak věčná žaloba by mohla mluvit ve prospěch obžalovaných.

Zjevná neprůkaznost obžaloby, která byla postavena pouze na výpovědích obžalovaných, vedla sekretariát k rozhodnutí: přepracovat obžalobu, dát jí seriózní vzhled. Proto spolu s rozhodnutím v zásadě schválit návrh žaloby politický sekretariát ustavil zvláštní komisi ve složení K. Bacflek, A. Čepička, V. Kopecký, S. Rais a uložil jí vypracovat podle výsledků diskuse konečný text. Činnost této skupiny je spojena s pozoruhodnou zvláštností. Přepracovala totiž do konečné podoby žalobu hrdelemho procesu, aniž by její většina znala materiály a výslechy. Přesto komise úkol splnila. Rozdíly mezi návrhem a konečným textem jsou zřetelně poznamenány perem V. Kopeckého.

Na téže schůzi politický sekretariát rozhodl, že proces bude zahájen 20. 11., bude trvat sedm dní, a schválil další dvě komise. Politická měla za úkol sledovat průběh procesu a operativně zajišťovat potřebná opatření. Jejími členy byli: K. Bacflek — předseda, V. Široký, A. Čepička, V. Kopecký, A. Novotný, Š. Rais. Tiskovou komisi, která připravovala informace pro tisk, vedl V. Kopecký (byl vystřídán B. Kohlerem) a dále v ní působili A. Prchal, J. Klos, V. Koucký, B. Doubek. Další část usnesení ukládala A. Novotnému, aby návštěvu v soudní síni organizoval aparát ÚV KSČ. K. Bacflekovi, V. Kopeckému, A. Novotnému a S. Raisovi se ukládalo zavést přímý poslech ze soudní síně pro členy politického sekretariátu. Tím příprava procesu vrcholila.

20. listopadu 1952 začal v soudní síni na Pankráci před senátem státního soudu proces s vedením protistátního spikleneckého centra. Obžalovaní byli R. Slánský, B. Geminder, L. Frejka, J. Frank, V. Clementis, B. Reicin, K. Šváb, A. London, V. Hajdů, E. Lobl, R. Margolius, O. Fischl, O. Šling, A. Simoně. Do soudní síně vstupoval senát ve složení J. Novák, J. Stella, F. Stýblo, V. Jareš, F. Doušek. Hlavní žalobce byl J. Urválek. Prokurátory V. Aleš, N. Kolaja, F. Antl. Jako obhájci obžalovaných před tribunálem vystupovali V. Bartoš, V. Pošmura, J. Šťastný, V. Synek, J. Růžička.

Obžalované vinila žaloba z nejhroznějších zločinů: z velezrady; z pokusu o změnu vývoje republiky; ze spolupráce s mezinárodním imperialismem; byli charakterizováni jako jeho nepřátelská agentura, jako sionisté, nacionalisté, nepřátelé socialismu apod.

Tak začal týden trvající inscenovaný politický proces, divadlo, které bylo hrozným životním dramatem každého z obviněných, neboť byl žalován ze zrady všeho, čemu zasvětil celý svůj život. V tom spočíval hrozný rozpor tohoto tragického dramatu, který vrcholil politickou a justiční vraždou jedenácti představitelů strany a státu. Vyhlášením rozhodnutí senátu skončil 27. listopadu největší politický proces v dějinách Československa. Ale o vyšší rozsudku rozhodl předem politický sekretariát. Žádný z odsouzených se neodvolal. Žádosti o milost byly zamítnuty. 3. prosince 1952 byli popraveni. Téměř všichni (kromě R. Slánského) napsali dopisy svým nejbližším a také Kl. Gottwaldovi. Všichni v dopisech před popravou, tedy v době, kdy neměli důvodu nemluvit pravdu, znovu potvrdili, že nikdy nebyli zrádci a agenti, že svoje přiznání učinili jen v zájmu strany a socialismu.

O. Šling: »Prohlašuji před popravou pravdivě, že jsem nikdy nebyl špiónem.«

K. Šváb: »Přiznal jsem se proto, že jsem to považoval za svou povinnost a politickou nutnost.«

L. Frejka: »Přiznával se proto, že „ze všech sil se snažil“, aby splnil svoji povinnost vůči pracujícímu lidu a vůči KSČ.«

A. Simoně: »... nebyl jsem nikdy spiklencem, členem Slánského protistranického centra, nikdy velezrádcem, nikdy špiónem, nikdy zavázaným agentem západních nebo jiných rozvědek.«

Krátce potom, když se uzavřela soudní síň za tzv. »protistátním centrem«, valily se stovky rezolucí na ústřední výbor KSČ a osobně Kl. Gottwaldovi: obsahovaly souhlas s výsledky soudu, ale také projevy další nedůvěry. Opět jen ve zkratce uvedme charakteristické výtahy z rezolucí.

Zprávy z okresů: »Jednotlivci si stěžují na to, proč, když Slánský je už rok v base, se dosud neprojevily konkrétní zásahy... Dostí počtyvých komunistů má depresivní náladu.«

Zprávy ze SONP Kladno: »Soudruzi kritizují celý ÚV, jak je možná, že to nevědí. Projevují se silně protizidovské tendence.«

Auto Praga, Praha: »S. Zápotocký u nás ve fabrice jednou říkal, že nevíme, kde se vládně, zda ve Strakove, nebo u Pražské brány. Ať nám teď S. Zápotocký přijde toto vysvětlit. Slánský dělal všechno, aby se nemohlo uskutečnit heslo: celém k masám. Dobře, ale proč nepřijít jiní mezi nás.«

Malé Kyšice (ZO KSČ), okres Kladno: »... at' si nás SSSR vezme jako republiku, když neumíme vládnout... Nebudeme dříve dělat víc, dokud nebudou vráceny

vymoženosti dělnické třídy, které byly odbourány.«

Často zaznávaly požadavky vyměnit celý ÚV, vyměnit vládu a volání, aby byli dělníci připuštěni do funkcí apod. Zvláště silně zaznával z oblasí antisemitismus, který se stal významným faktorem atmosféry doby a politického vědomí nemalé části obyvatel.

Proces s vedením protistátního centra tedy skončil. Jedna kapitola se uzavřela. Avšak ve vězení zůstalo ještě více než šedesát lidí zatčených ve spojení s centrem. Co s nimi? K. Bacilek předložil politickému sekretariátu ÚV zprávu, která obsahovala návrh, jak likvidovat zbytky spikleneckého centra. Vycházela z toho, že po procesu s centrem »zůstala ve vyšetřování řada skupin, které svou činností patří do protistátního centra«. Bezpečnostní orgány rozdělily zatčené do sedmi skupin: hospodářská (v čele E. Outrata), bezpečnostní (O. Závodský), stranická (J. Taussigová), trockistů (Z. Štem), slovenských buržoazních nacionalistů (G. Husák), pracovníků ministerstva zahraničních věcí (E. Goldstücker), armádní (Š. Drgač). To bylo 10. února 1953. Později se struktura skupin změnila. Počet skupin však zůstal. V květnu 1953 projednával politický sekretariát opět postup práce na dalších procesech a schválil novou Bacilkovu zprávu. Potom se už masinérie znovu rozběhla. Následovalo sedm dalších procesů: s tzv. skupinou M. Švermové, s ekonomy (v čele J. Goldman), s tzv. Velkou radou trockistů (V. Vlk), se slovenskými buržoazními nacionalisty (G. Husák), pracovníky Bezpečnosti (O. Závodský), s pracovníky armády (Š. Drgač) a s pracovníky ministerstva Technologie výroby se v zásadě nelišila od procesu s centrem. Příprava u Bezpečnosti byla stejná, neboť vycházela z »centra«, se stejnou praxí a dělali ji stejné osoby i orgány. Šlo pouze o nepatrné rozdíly. Obžalovací spisy projednával politický sekretariát ve všech sedmi případech a také i rozhodoval o výši trestu. Tyto procesy probíhaly již po smrti K. Gottwalda, kdy členy politického sekretariátu byli: A. Zápotocký, V. Široký, J. Dolanský, A. Čepička, K. Bacilek, A. Novotný, V. Kepecký. (V čele s R. Barákem. Na ministerstvu spravedlnosti vystřídal Š. Raise (též v září 1953) V. Škoda.) Až v roce 1954 skončila ofensívně řada politických procesů, které tak hluboko a na dlouhou dobu zasáhly a dosud ovlivňují život československé společnosti.

Kaplan, K.: Zamyšlení nad politickými procesy III. Nová mysl, roč. 1968, č. 8, str. 1054

Hlavní politické procesy v roce 1954 skončily. Zamysleme se teď nad jejich společenskými znaky. Šlo o největší politické procesy v poválečné Evropě. A to nejen co do rozsahu, ale také počtem vynesených nejvyšších trestů. Byly posledními v řadě procesů v lidové demokratických státech. Možná že právě tato skutečnost ovlivnila jejich masový charakter, tvrdost represe i mimořádný počet postižených. Kromě toho záleželo, že až na hlavní proces s tzv. centrem, který se konal v době nejvyššího hysterie studené války, se realizovaly další procesy už v období přechodu od studené války ke zmírnění napětí, tedy v době, kdy byl již v Sovětském svazu odhalen Berija a jeho spolupracovníci.

Politické procesy představují významnou kapitolu poválečného vývoje v Československu. Vyrůstají ze zvláštního mezinárodního i vnitřního klimatu. Jsou jeho zrcadlem a současně vyústěním. Patří k jeho nejtragičtějším produktům. Procesy vtiskly výraznou pečť společenskému pohybu, vystoupily jako negace ideálů a záměrů, které si společnost ve jménu socialismu vytýčila. V dějinách Československa představují jej ojedinělý, neorganický a nepřírozený. Zvláštní místo v celkové řadě nezákonností a sérii politických procesů zaujímal proces s tzv. centrem a následné procesy. Nejen proto, že zahrnovaly nejpočetnější skupinu osob (celkem přes 70), nýbrž také proto, že postihly vysoké stranické a státní funkcionáře, představitele stranické a státní politiky. Zvláštní postavení těchto procesů vyplývá jednak z technologie výroby procesů, nezákonností a krutosti a konečně z toho, že jejich mechanismus začal pohlcovat mnohé z těch, kdož jej spoluvytvářeli. Nezákonnost si nevybírá, působí jako nekontrolovatelná, bezohledná síla; jakmile je rozpoutána, nemá brěhů.

Nemůžeme ovšem hovořit o jakési neznámé mystické síle a nepostižitelném zdroji nezákonností i politických procesů. Naopak — mají zcela reálné a konkrétní kořeny. Vyrůstají z určité koncepce politiky, jsou důsledkem určitého politického systému, mezinárodních vlivů i vnitřního stavu společnosti. Mají své tvůrce a nositele, vykonavatele i služebníky. Okruh bezprostředních tvůrců a vykonavatelů nebyl rozsáhlý, avšak oni nesou hlavní odpovědnost. Existuje však nepřímá odpovědnost — určitá koncepce politiky, určitý politický systém, z nichž nezákonnosti a politické procesy vyrůstaly. Teprve odstranění těchto příčin poskytuje záruku, že se nebudou opakovat tragické události padesátých let.

Zamyslíme-li se nad mezinárodními příčinami politických procesů, musíme vidět především důsledky studené války a skutečnost, že se socialistický tábor formoval právě v této době. Rozpory, které uvnitř něho vznikaly (nejsilnějšího stupně dosáhly v roztržce s Jugoslávií), se promítly do života všech lidových demokracií mimo jiné v podobě politických procesů. Vývojová nit či příčinná vazba politických procesů měla bezprostřední výchozí bod právě v těchto vybročených vztazích v socialistickém táboře. Dokonce první politické procesy v lidových demokraciích získávají v této roztržce nejen hlavní impuls, ale také »ideovou výrobu«, »protijugoslávské zaměření«. Důsledky studené války se ohlásily i jinak. Spoluvytvářely formu sjednocování socialistického tábora, které se uskutečňovalo přísně podle sovětských vzorů a zkušeností z organizace socialistické společnosti... Jakýkoli odklon od této cesty či jen předpoklady možnosti odlišnosti byly charakterizovány jako nepřátelský akt vůči socialismu, jako služba imperialismu. Obavy z toho, že by různorodost cest k socialismu znamenala rozbití socialistického tábora a strach z existujícího nebezpečí izolace SSSR v době, kdy se očekávalo válečné střetnutí, vedly ke kritice a odsouzení jugoslávského vedení a později k boji proti těm, kdož byli obviněni ze spojení s Titem. Přitom se snažily vykonstruované důkazy o spiknutí světového, zejména pak amerického imperialismu.

Významnou, ne-li hlavní úlohu sehrála tehdy situace v mezinárodním komunistickém hnutí, jehož nejdůležitějším představitelem bylo Informační byro, v němž KSSS měla vedoucí postavení. Ostatní komunistické strany plně respektovaly rozhodnutí, stanoviska a názory KSSS; tuto vazbu podřízenosti upevňovaly i vztahy vedoucích představitelů i orgánů komunistických stran ke Stalinovi a jeho pokynům. (Tyto vztahy nerovnoprávnosti, převládající v socialistickém táboře, v roce 1956 vedení KSSS odsoudilo). Mezinárodní komunistické hnutí reagovalo prostřednictvím Informbyra na studenou válku mimo jiné výzvami k boji proti agenturám nepřítelů v socialistickém táboře a v komunistickém hnutí, což i teoreticky odůvodňovalo. Tato stanoviska byla závazná a jejich porušení znamenalo rozhod, jak se to stalo v případě Jugoslávie.

Všechny politické procesy v lidových demokraciích této doby se vyznačovaly shodnými rysy, především bojem proti agentuře imperialismu, ovšem lišily se ve svém zaměření. Zatímco Rajkův a Kostovův proces mířil především proti tzv. »agentuře jugoslávské a titismu«, v Československu směřoval v první řadě proti sionismu. Nebyl bez zajímavosti, že původní návrh obžalovacího spisu proti tzv. centru s protijugoslávským zaměřením procesu téměř nepočítal — to se objevuje teprve v další přepracované variantě. Nemůžeme dosud naprosto bezpečně prokázat příčinu protisionistického směru převažujícího v procesu s centrem. Domníváme se, že tu je jistá souvislost s přesunem v mezinárodních vztazích a se změnou politiky zemí socialistického tábora na Středním východě, zejména se změnou postoje k Izraeli. Nejsme dosud s to vymezit přesně úlohu této změny v politických procesech, ani naopak jejich úlohu v probíhající změně. Nicméně nelze význam a oprávněnost těchto předstáv vyloučit.

Uvažujeme-li o mezinárodních okolnostech a vlivech politických procesů, nemůžeme opomenout ještě jednu skutečnost, totiž to, že v procesu se objevují jména politiků, kteří patřili mezi levicové proudy v dělnickém či demokratickém hnutí — např. Koni Zilliacus, funkcionář anglické Labour Party, M. Oren, představitel levicového křídla dělnické strany v Izraeli, podobně i Š. Orenštein a N. Field. Bylo postižení těchto osob v souladu se stanoviskem Informačního byra k sociálně demokratickým stranám? Charakterizovalo je jako agenty amerického imperialismu v dělnickém hnutí a za zvláštně nebezpečné považovalo levicové křídla či skupiny.

Z vnitřních zdrojů, které nejvíce přispěly k realizaci politických procesů, náleží první místo politickému systému. Neobyčejná koncentrace moci v rukou několika osob, která fakticky byla přenesena na osobu jednu či skupinu čtyř, šesti lidí, neexistující děla moci a úplné rozrušení systému zábran proti zneužití moci, vedlo k tomu, že moc se odcizila společnosti a nadřadila nad ni. Vytvořily se tak ideální předpoklady k porušování zákonů, které za spolupůsobení zákonodárství i organizace soudních orgánů vyústilo v politické procesy.

Současně se utvářela, atmosféra, přispívající ke ztrátě zábrán při porušování zákonů. V tomto smyslu působila nejen oficiální politika, jež se snažila své kroky zdůvodňovat teorií, či z ní vycházet. Bylo to i celkové pojetí socialismu, třídního boje, kde své dlo vykonala i ideologická fronta. Nástroje propagandy a agitace vzbuzovaly vědomí oprávněnosti procesů, lámalý pochybnosti, stupňovaly podezřívavost a podlély se na tvorbu davové psychózy, která otupovala právní cit, smysl pro spravedlnost a vedla k hromadnému volání po trestu smrti.

Ne bezvýznamnou úlohu sehrála také hospodářská situace. K sociálnímu napětí v zemi přispívaly hospodářské těžkosti, vyvolané zejména neúměrnými úkoly kladenými na československou ekonomiku. Mnozí občané, zejména funkcionáři, se domnívali, že tyto obtíže způsobuje především činnost nepřátel socialismu; slibovali si, že odstraněním nepřátel zmizí nesnáze ve výrobě, a tím se zlepší sociální postavení lidí. Trvalo dosti dlouho, než se většina z nich této falešné představy zbavila. Toto sociální napětí vedlo mj. k prohloubení vztahů nedůvěry a podezřívavosti.

K důležitým faktorům politického systému a ke zdrojům politických procesů patří vztah politiky a bezpečnosti. Z mocenského monopolu strany a z výstavby strany jako strany moci vyplnul abnormální stav, kdy se zprávy bezpečnosti o situaci ve státě stávaly podkladem pro rozhodování politiky. Vývoj spojitosti strany a bezpečnosti a její pohyb v období politických procesů lze ve stručnosti vyjádřit takto: nejdříve docházelo k řešení tzv. politických případů (Karlovský, Olomoucký) převážně stranickými orgány za významné účasti bezpečnosti, potom nastoupilo kombinované stranicko-bezpečnostní řešení (případ G. Pavlika a částečně i O. Šlinga) až nakonec se přešlo pouze k bezpečnostnímu řešení (R. Slánský a další). Přitom ve stranickém způsobu řešení se rozrůstaly bezpečnostní metody.

Je nutno zmínit se ještě o dvou faktorech, které sehrály svou roli v politických procesech — vnitřní život komunistické strany a osobní vztahy mezi vedoucími funkcionáři. Jednostranná podřízenost stranickým orgánům a bezpodmínečná závaznost jejich usnesení vedla členy strany k slepé poslušnosti stranických příkazů a k plnění i těch rozhodnutí, která byla v rozporu s citem, smyslem, zásadami a programem strany. Takto vypěstovaná kázeň, násobená u některých přesvědčením o službě spravedlivé věci strany, vyústila až ve víru, že jejich — třeba i nezákonné činy prospívají straně a socialismu. Jistou úlohu měly také osobní vztahy mezi funkcionáři — jsou známy některé rozpornosti mezi nimi. Ale vymezení a přesné vysvětlení těchto otázek vyžaduje další studium.

Vyjímali jsme hlavní zdroje, které vedly k politickým procesům — od mezinárodních vlivů až po znaky politického systému a vztahy mezi politickými činiteli. Nechceme zlehčovat váhu jejich vlivu, je však nutno znovu říci, že to nebyly jakési abstraktní démonické síly — nositelem činů jsou lidé — konkrétní osoby, jednotlivci, orgány, útvary či skupiny. Teprve jejich činnost realizuje celou řadu nezákonností vrcholících v politických procesech, jejichž výsledkem byly celé desítky justičních a politických vražd.

Skupina lidí, která rozhodovala, se ocitla náhle v nových podmínkách, dostala se do soukolí vnějších i vnitřních vlivů a tlaků, stala se součástí zvláštního mechanismu a přítel snadno vyráběl nepřátele, ze soudruhů zrádce, ze spojenců nepřátele apod.

Ale složitost spočívá v tom, že ve většině případů ti, kteří byli součástí, obráželi kolečkem tohoto mechanismu, zároveň byli jeho strážci a inženýři. Systém vládnutí v té době si vše podřizoval - zákonodárství, justici, bezpečnost, organizaci řízení společnosti — a vytvořil takové vztahy a poměry, které zneemožňovaly dobrat se prvky ke «zázemí»; z druhé strany toto zázemí představovalo součásti jeho mechanismu. Mnozí pak rozhodovali, aniž znali pravdu, ale současně byli článkem řetězu, který poznat mechanismus moci vytvořil, byl to způsob vládnutí, který uplatňoval a který jej držel tak dlouho (téměř dvacet let) u moci. A bylo pak přirozené a logické, že důsledky

Je tedy při úvahách o politických procesech třeba vidět diferencovanou odpovědnost, odpovědnost rozdílné kvality. Obecná či nepřímá odpovědnost komunistické strany jako politické organizace vyplývá z jejího tehdejšího postavení ve společnosti, z její celkové koncepce politiky. Byla hlavním tvůrcem a zaujímal monopolní postavení upozorňoval K. Gottwald na to, že komunistická strana tím, že přebírá veškerou moc ve státě, současně přebírá plnou odpovědnost za vše, co se v zemi děje.

Míra a kvalita odpovědnosti je však zcela rozdílná — odpovídá významu orgánů, jež v mechanismu moci a rozhodování měly. Bezprostřední odpovědnost nesou ty orgány a útvary strany a státu, které se na výrobě politických procesů přímo podílely: Na prvním místě tzv. užší předsednictvo UV KSČ, později politický sekretariát BV; jeho členy byli K. Gottwald, R. Slánský (do prosince 1951), A. Zápotocký, V. Široký, A. Čepička, J. Dolanský, od prosince 1951 V. Kopecký a A. Novotný.

Zvláště velká odpovědnost připadá těm, kdož schvalovali návrhy na zatčení vysokých stranických a státních funkcionářů v roce 1949 až 1953, tj. K. Gottwald, A. Zápotocký, A. Čepička, občas V. Široký, L. Kopřiva a K. Bačflek, kteří návrhy předkládali.

Aktivní dílu sehráli někteří pracovníci útvarů komunistické strany, v prvé řadě bezpečnostní komise, vedoucí funkcionáři oddělení UV KSČ pro evidenci (K. Šváb), kádřového (L. Kopřiva, B. Kohler), bezpečnostního, komise stranické kontroly, dále vedoucí a členové komisí, které se zabývaly vyšetřováním osob z tzv. případu G. Pavlíka (v čele s L. Kopřivou) a vyšetřováním a prověřováním osob spojených s O. Šlingem, tj. komise V. Kopeckého a komise B. Köhlera, jakož i osoby, které se významně podílely na získávání «důkazového materiálu» pro potřeby bezpečnosti a soudu, především A. Novotný, tehdy ve funkci tajemníka UV KSČ.

Důležitým článkem mechanismu pro výrobu politických procesů byla bezpečnost, přesněji řečeno její státní bezpečnostní složka. Ministři bezpečnosti L. Kopřiva a K. Bačflek, jejich náměstkové pro státní bezpečnost, velitelé státní bezpečnosti a vedoucí některých jejích útvarů měli zvláště významné postavení v tomto mechanismu. Kolodějch a Ruziny. Někteří z nich se vyznačovali zvláštní aktivitou a hrubostí, vynalézavostí při používání fyzického a psychologického nátlaku. Speciální místo v bezpečnosti zaujímali sovětské poradci. S jejich příchodem není sice spojeno používání fyzického a psychologického nátlaku, vyšetřování je však obhaceno o některé nové formy (např. noční a dlouhodobé výslechy), zostruje se psychologický nátlak, zavádějí se z jejich popudu některé nové metody výslechů (např. tzv. otázkové protokoly, úprava protokolů). Jejich vliv se projevil v přípravě procesu, při sestavování skupin, konstrukci spiknutí, přípravě obžalovaných k soudu atd. Postavení sovětských poradců bylo mimořádné, jejich návrhy a názory jak ministr, tak i ostatní pracovníci ministerstva plnili a nepochybovali o jejich správnosti. Vedoucí poradců se zúčastňovali porad u K. Gottwalda, pokud se týkaly bezpečnostních otázek. Na svérázné postavení sovětských poradců u nás upozorňoval K. Gottwald i J. V. Stalin a připomínal mu, že je nutné, aby je kontrolovala vláda. Lze těžko posoudit, jak tehdy bylo možno uskutečňovat tento návrh, nicméně ovšem odpovědnost ústavních činitelů a vedoucích československých funkcionářů se tím nikterak nezmenšuje. Spíše naopak.

• Mechanismus výroby politických procesů jako by uzavírala justice; v ní sledovaných procesech se dovršila praxe kabinetní justice, jejíž existence je strašným protikladem a popřením společenské funkce soudu a soudcovské nezávislosti.

Kabinetní justice se počala uplatňovat brzy po Únoru, zejména od podzimu 1948, tj. vzniku Státního soudu. O rozsudku rozhodovaly orgány mimosoudní, a to buď orgány u ministerstva spravedlnosti, nebo politické orgány, nejčastěji jejich kombinace. Způsob zajišťování této podstatné služby kabinetní justice byl rozdělen; nejdříve o trestech rozhodovala (o politických procesech) bezpečnostní pětky v krajích a ústředí, později se provádělo «spřelícení v kostce», a o absolutních trestech rozhodovala na ministerstvu spravedlnosti tzv. komise K. Společně všem těmto způsobům kabinetní justice bylo to, že rozhodující slovo měla bezpečnost a politické orgány. Nejméně vlivu měl soud, který se změnil v inscenované divadlo. (Např. v případě osmi politických procesů o výši trestu rozhodoval politický sekretariát UV.) Kabinetní justice se počala uplatňovat v době, kdy ministrem spravedlnosti byl A. Čepička — ale i po jeho odchodu z ministerstva se v této praxi pokračovalo — vykonavatelem byli prokurátoři, soudcové a obhájci. Jejich činnost byla výsměchem a hanbou spravedlnosti — zakrývání pravdy. Také tvůrci odborných expertíz a svědkové sehráli svou neblahou roli v této parodii soudu.

Součástí mechanismu se stalo i patřičné zpracované veřejné mínění a volání po trestech smrti. Toto politické vědomí bylo cílevědomě utvářeno «svrchu» za aktivní «pomocí» zvláště iniciativních jedinců «zdola». Současně však působilo směrem opačným, ovlivňovalo politické, bezpečnostní i justiční orgány. Sledujeme-li skupinu hlavních aktérů, přesněji režisérů a výrobců politických procesů, je zcela zřejmý odlišný stupeň aktivity jednotlivců, jakož i rozdělení motivace, stejně jako kvalitativní rozdíly z hlediska jejich účasti a funkce v mechanismu. V porovnávání úlohy jednotlivých článků v přípravě procesů zůstává prováděcí místo politickému vedení, které reprezentovala skupinka stranických a státních funkcionářů, členů politického sekretariátu. Ti měli největší možnost dopátrat se pravdy, zejména když obdrželi signály o nezákonnostech. Tito funkcionáři také nejlépe znali lidi, kteří se stali přes nos špióny a zrádci. Pracovali s nimi, žili desítky let, věřili jim, neměli důvody k nedůvěře. Veliká míra jejich odpovědnosti vyplývá i z toho, že vládli jako vysokí funkcionáři stáli na vrcholku pyramidy politického systému, a tedy také mechanismu výroby procesů.

Vedoucí postavení v této skupině, kterou tvořilo převážně jádro tzv. gottwaldovského vedení, měl K. Gottwald. V jeho rukou se soustřeďoval největší díl moci, a tedy i odpovědnosti. Z hlediska Československa jako by uzavíral politický systém a rovněž i mechanismus výroby procesů. Rozpornost Gottwaldovy osobnosti se v těchto letech projevila v plné síle. Ocitl se uprostřed tlaků, v systému rozhodování, kdy neměl objektivně existující kontrolu a kdy systém, který budoval, mu produkoval případy a stavěl ho před nutnost učinit osudová rozhodnutí často o lidech, jež znal, jimž věřil. Ale mechanismus vyráběl a předkládal alternativy k rozhodnutí případy — on před nimi ustupoval; právě tento systém a jeho bezpečnostní složky pokládá za zdroj pravdy. K. Gottwald nejdříve odolával tlakům Rákosho i jiných funkcionářů bratrských stran, žádajících energické zákroky, krátce nato však ustoupil rozhodnutí Informbyra a bylo zahájeno vyhledávání nepřátel ve straně. Podobně tomu bylo i v případě R. Slánského: nejprve obvinění vznesená bezpečností a přáteli odmítá, cítí spoluodpovědnost. Krátce nato pod nárazem zvenčí mění stanovisko a je náhle důsledný, neústupný, tvrdý, nezná hranic a míry, je bezohledný vůči obviňujícím i jejich ženám a dětem apod.; neschopnost odolávat tlakům a podřízenost mechanismu jako by se u něho kompenzovala v obráceném směru. Ještě dlouho budeme hledat příčiny těchto změn v Gottwaldově osobnosti a jeho jednání. Není pochyby, že tu hrála úlohu i jeho postupující nemoc; nebo snad nemoc byla urychlena a prohloubena právě těmito událostmi? Nebo snad opravdu věřil, že jeho blízcí spolupracovníci jsou zamaskovaní špióni? Nebo snad vysvětlení spočívá v tom, že politický systém a mechanismus rozhodování, který se utvářel pod Gottwaldovým vedením, mu podstulal sérii zločinů vykonstruovaných nepřátel, v jejichž vinu Gottwald uvěřil a rozhodl o nich? Či snad se tu promítla jeho nekritická podřízenost mezinárodnímu komunistickému hnutí? Působily snad další příčiny nebo kombinace všech? Ačkoli nemůžeme poskytnout konečnou odpověď, chtěli jsme alespoň naznačit složitost Gottwaldovy osobnosti, jejího rozhodování. Současně chceme poukázat na vedoucí úlohu a místo K. Gottwalda v poúnorovém politickém životě země. Vazba nedemokratického systému, který se vytvořil vzhledem k minulosti i současným vztahům a byl propojen na mezinárodní komunistické hnutí, byly nad jeho síly a snad i možnosti vyřešit vzniklé problémy. Systém, který vytvořil, a vazby, které upevňoval, ho natolik spoutaly, zlomily a zbavily ho možnosti správně rozhodovat, že se stal také jejich obětí jako politik, neboť pozbyl smysl pro realitu, postupně se izoloval od lidí a od života a sám trpěl. V tom vyvrcholila rozpornost Gottwaldovy osobnosti, rozpornost, která v něm byla od poloviny třicátých let. Je to snad osud každého nositele osobní moci v socialistickém státě?

I. Nevyřešené problémy a společenské důsledky

Pokusili jsme se zachytit alespoň ve stručnosti jeden z mnoha politických procesů, proces zřejmě největší. Zůstává v něm ještě nemalé otázkám, na něž nemůžeme poskytnout dosud odpověď; snad nedaleká budoucnost mnohé osvětlí. Některé tyto otázky jsme už naznačili, další, zdaleka ne všechny, je třeba položit. Existovaly za politickými orgány a jejich rozhodnutími síly, které jednaly nezávisle na nich a proti jejich pokynům? Tato otázka se nabízí, když sledujeme směrnice pro výslechy na R. Slánského. Gottwaldův pokyn (červenec 1951) tlumočený vyšetřovatelem L. Kopřivou, aby se zastavily výslechy na R. Slánského, se nedodrží. Výslechy pokračovaly dál, a to se souhlasem sovětských poradců, kteří iniciativně přispívali k hledání hlavy nepřátel. Lze z toho vyvodit, že existoval záměr odlišný od Gottwaldova pokynu. Protože tento pokyn byl v souladu s názorem Stalina, možno usuzovat, že ani někteří pracovníci sovětské bezpečnosti nerespektovali Stalinovo stanovisko. Nebo je neznali? A jestliže je znali, jednalo se o jednotlivce, směr či skupinu v sovětských bezpečnostních orgánech reprezentovanou Berijou, která pracovala po svém? Nebo snad šlo pouze o spiknutí vykonstruované v hlavách některých československých bezpečnostních orgánů, nebo některých sovětských poradců? Jednalo se o společné dílo sovětských poradců a těch československých bezpečnostních orgánů, jež s nimi velmi úzce spolupracovaly? Ačkoli nemůžeme poskytnout odpověď, dá se předpokládat, že tu působily vlivy a síly mimo politické orgány. Znalost záměrů těchto sil — bohužel ji dosud postrádáme — by jistě přispěla k objasnění dalších otázkám.

Druhou otázkou, kterou chceme položit, aniž bychom mohli poskytnout odpověď, je příčina antisionistického, až antisemitského zaměření procesu. Šlo o pouhou nahodilost, nebo o záměr vyplývající ze zahraniční politické orientace socialistických států na Středním východě? Ovlivnila tato ideologická forma procesu rozsah jeho důsledků?

Třetí nezodpovězenou otázkou je tzv. «úloha tlaku» zvenčí, a to v případě R. Slánského; jde o návštěvu A. Mikojana. Uvedli jsme tři alternativy cítě této návštěvy; jedna z nich zcela vylučuje jakékoli rozhovory o zatčení R. Slánského, omezuje účel Mikojanovy návštěvy na hospodářské záležitosti. Nechceme sice přeceňovat význam této návštěvy pro politické procesy vůbec, přece však je v případě Slánského důležitá a má význam pro pochopení mechanismu výroby procesu a politických záměrů jeho tvůrce.

Politické procesy hluboce zasáhly do života celé společnosti. Mnohé rysy jejího života upevnily, jiné omezily. Zmíníme se alespoň o některých. Ve vědomí obyvatel vyvolaly hlubokou krizi důvěry ve vedoucí orgány státu a zkoncentrovaly důvěru pouze na K. Gottwalda. Gottwaldovi a jeho nejbližším spolupracovníkům, čímž autorita osobní moci vzrostla. Neobyčejně se zvýšila úloha bezpečnosti v politickém životě, neboť politické procesy byly chápány jako potvrzení aktivity, schopnosti a významu bezpečnostních orgánů. Nic na tom nezměnilo ani to, že bylo zrušeno v roce 1953 ministerstvo národní bezpečnosti a bezpečnost přešla do pravomoci ministra vnitra, jímž se stal R. Barák. Politické procesy byly vyvrcholením nebo klasickou podobou manipulace občanem či obyvatelem. Manipulováno bylo nejen s obviněnými, ale s těmi, kdož vyslyšeli a soudili, svědčili, či dělali expertizy. Nejmasovější manipulací procházely desetitisíce občanů, komunistů i nekomunistů, jímž byly předloženy procesy k vězení, a ze všech stran byli zpracováni a přesvědčováni tiskem, rozhlasem a ostatními složkami propagandy.

Podíl politických procesů na upevnění politického systému patří především v tom, že systém vyrostl z politického a sociálního napětí ve světě a ve státě, byl jeho produktem a k jeho překonání také sloužil. Vyznačoval se jednou vlastností — byl schopen obnovovat zdroje své existence, sám vyvolávat napětí, a tak neustále zajišťovat svou regeneraci. Tím lze vysvětlit jeho dlouhou životnost i poté, když už byly zřejmé všechny negativní důsledky, které pro společnost znamenal. A právě politické procesy představovaly jeden ze zdrojů existence, jež si politický systém vytvořil. Rozpornost působení politických procesů na upevnění systému spočívala v tom, že sice rozšiřovaly zdroje jeho existence a dovršovaly podobu mechanismu moci a rozhodování, současně se však stávaly zárodkem jeho postupného oslabování. Procesy patřily totiž k nejrůznějším aktům politického systému a zasáhly samo jeho jádro — komunistickou stranu a dokonce i ty, kdož je pomáhali v počátcích tvořit. Nemohly tedy nepůsobit proti systému, nezákonosti nabývaly takové intenzity, že v malé zemi je nebylo možno příliš dlouho utajovat. Pravda pronikala na veřejnost a stávala se nebezpečím pro systém osobní moci. Bylo by možno uvést další rozporné rysy ve vztahu politického systému a politických procesů, jež se postupně stavěly proti mechanismu moci, tolik podobnému mechanismu výroby procesů. V neposlední řadě působila ještě jedna důležitá, snad zásadní skutečnost. Společnost jako byla československá nemohla neustále pokračovat v nezákonostech, aniž by to neohrozilo ji samu, neboť nezákonosti totiž nejvíce postihovaly příslušníky těch skupin obyvatel, které představitelé moci považovali za sociální základnu moci — pracující vrstvy. A takto rozsáhlá a velká nezákonost může existovat jako trvalý jev jen za podmínky, že se stupňuje. V politických procesech jako by vyvrcholila, pak ustupuje, čímž se otevírá objektivně cesta k jejímu postupnému odhalení. Závažným společenským důsledkem politických procesů byla atmosféra strachu a podezřívání; nedůvěra pronikala stále hlouběji do vztahů mezi lidmi. Zasahovala nejen okruh vysokých úředních funkcionářů, ale stále silněji pronikala do krajů, okresů, obcí a závodů, stavěla hráze jak mezi komunisty a nekomunisty, tak i mezi komunisty navzájem. Ruka nepřátel se spatřovala za každým neúspěchem v hospodářství, za nesouhlasem s rozhodnutím některých orgánů. Bezpečnost rozšiřovala své sítle, pronikala svými metodami sledování stále hlouběji do těla společnosti. Napětí ve společnosti rostlo a dosahovalo nesnesitelné míry. Rytmus politického života, hospodářské aktivity a kulturní činnosti byl ochromován. Společnost však nemůže žít trvale v takovém napětí, zejména když tlak nepřiznivých mezinárodních vlivů slábní. V této souvislosti se tu opět projevil výrazný rozporný prvek ve vztahu politického systému a důsledků politických procesů, prvek, jenž byl jedním z faktorů rodících se celospolečenských krizí.

Politické procesy a opatření s nimi spojená provázely rozsáhlé кадровé změny jak ve straně, tak i ve státních orgánech. Nepatrně zasáhly vedoucí jádro — politický sekretariát i vládu. V dalších útvarech však došlo k takové výměně funkcionářů, že lze hovořit o vzniku jisté sociální vrstvy, která nastupuje do funkcí, či postupuje ve funkcích. Tak byli např. vyměněni téměř všichni krajské tajemníci a v roce 1951 byla provedena přestavba ústředního stranického aparátu. Čela řady funkcionářů odešla z ministerstva zahraničního obchodu i zahraničních věcí, v menším rozsahu byly provedeny změny i na jiných ústředních úřadech. Vždyť jenom komise, která prošetřovala ústředí, ale i v krajích a okresech.

V bezpečnosti a justici se stala aktivní účast na procesech důvodem k povyšování či k upevnění důvěry. Téměř všichni vyšetřovatelé, kteří ještě zůstali v bezpečnosti, byli povýšeni, obdrželi státní vyznamenání a peněžní odměny. Rovněž dva z tvůrců expertiz získali vyznamenání. Ovšem nešlo pouze o kvantitativní přesuny v obsazování různých funkcí, vytvořil se kvalitativně nový typ funkcionáře. Základním kritériem jeho výběru se stal třídílný původ a oddanost, přesněji řečeno bezmezná poslušnost vůči skupině vedoucích funkcionářů v ústředí i nižších stupních řízení. Do pozadí ustupoval nárok na kvalifikaci, schopnost přemýšlet, samostatně rozhodovat a jednat. Z politického života mizí typ komunistického funkcionáře, jakým byl např. V. Clementis, a do popředí se dostává garnitura funkcionářů typu K. Bacílka, P. Davida, R. Strebaje, B. Kohlera, A. Novotného, ale také V. Kopeckého aj. Politický systém dostal personální náplň odpovídající jeho úrovni; upevnily se mechanismy rozhodování spočívající v slepém podřízení vyšším orgánům a pouhým výkonu jejich rozhodnutí.

V souvislosti s кадровými přesuny se důsledky politických procesů projevily v ideologické oblasti. Rozsáhlé kampaně v souvislosti s procesy zaměřovala myšlení části obyvatel, zejména stranického aktivu, značně jednostranně. Vytvořila u nich zkrácenou představu socialismu a cesty k němu, představu, která se pro ně stala jediným měřítkem činnosti jiných i impulsem pro vlastní aktivitu.

Schématem a zjednodušené představy zapouštěly stále hlouběji své kořeny do politického vědomí obyvatel. Tento problém má však ještě i jiný aspekt. Politické procesy provázela kampaně proti buržoaznímu nacionalismu, kosmopolitismu a jiným ideologiím. Výklad těchto pojmů, k němuž významně přispěl V. Kopecký, způsobil úplnou izolaci Československa od světového myšlení — a co více, zakazoval uvažovat o osudech a cestách Československa alespoň v evropském či středoevropském měřítku. A takový pohled na postavení Československa a jeho vývoj patřil vždy k nezbytným předpokladům významných československých politiků. Typ politiků, který v té době počal převažovat, odpovídal či byl v souladu s rozsahem povoleného obzoru; hranice jejich úvah o Československu se zúžily na body Šumava—Kočiče. Často tyto politikové nevyužívali ani možnost, jež v tomto směru nabízel socialistický tábor; možná že nemohli, ale také zřejmě nedokázali uvažovat o širších souvislostech. Také ekonomickou oblast zasáhly důsledky politických procesů. Vždyť před sebou se objevili tvůrci nové ekonomické politiky L. Frejka, E. Outrata, J. Frank, ekonomové a ředitelé L. Goldman, Z. Rudín-ger, J. Bašta, M. Lewinter, I. Holý, J. Smrkovský a další. Tvůrci expertiz, kteří dělali posudky k činnosti těchto ekonomů, navrhli mnoho obvinění ze záškodnické činnosti, jímž se věřilo. Vláda ještě v roce 1953 usnesla, aby všechna ministerstva vyvodila »ze záškodnické činnosti závěry a předložila jí výsledky této činnosti a způsob nápravy. Na některých ministerstvech však příslušná pracovníci oplyvali zvláště velkou fantazií a vymýšleli si vlivy »záškodnické činnosti« neobyčejného rozsahu. A tak se stalo běžným, že se chyby ministerstev i obtíže vyplývající z nerealistické hospodářské politiky skrývaly pod jediný pojem: »důsledky záškodnické činnosti protistátního centra«. Do vědomí funkcionářů i obyvatel tato praxe pronikala jako trvalé přesvědčení. A Novotný v roce 1953 musel upozornit stranické funkcionáře na to, že výmluvy na záškodnickou činnost by měly skončit.

Také ve stranické činnosti se všechny nedostatky, těžkosti a neúspěchy stranické politiky zdůvodňovaly novým termínem — slánština. Např. A. Zápotocký v polovině roku 1953 spatřoval příčiny nedostatečného spojení strany s obyvateli a slabé aktivity masových organizací ve slánštině. Právě v této době se však tzv. slánština překonalava prováděním stále více sektářštější politiky s hrozivými důsledky.

A ještě jeden důsledek přinesly politické procesy. Mohli bychom jej nazvat morálním zlomem, kdy společnost prožila velký morální náraz. Zůstala hluchá k osudům lidí, ztrácela zájem o společenský život, byla hluboce dezorientována. Před soudem se ocitly dřívější sloupy politického vedení, významní představitelé, ještě nedávno oslavovaní. (R. Slánský např. obdržel nedlouho před svým zatčením nejvyšší vyznamenání ke svým padesátinám.) Najednou se z nich stali špióni a zrůdci, kterých se náhle tolik objevovalo v nejvyšších funkcích. Společnost všechny zprávy přijímala, mlčela, věřila. Věřili ti, kteří někoho z obviněných znali, i ti, kteří neznali. Těch, co pochybovali, bylo málo, těch, co se otázali, ještě méně, a těch, co protestovali a bojovali, nejméně, snad jen nejbližší příbuzní. V tom spatuji morální zlom. Společnost přijímala, mlčela, věřila, ale nebojovala. Zůstala pasivní, stala se a zůstávala objektem politiky i tehdy, když měla před sebou popravené, spousta zatčených a vyrobených »zločinců«. V čem tkví příčiny tohoto stavu? Zlhostejnělá společnost k osudům druhých? Věřila? Bála se? Ztratila cit pro spravedlnost opravdu? Nemůžeme poskytnout odpověď, konstatujeme jen tento morální zlom či náraz, který přirozeně byl různě intenzívní, u většiny lidí probíhal jako vnitřní svár a spor; jiní byli přesvědčeni o správnosti, věřili nebo snad i sami aktivně přispívali.

Pokusili jsme se ve zkratce zachytit pouze některé společenské důsledky politických procesů, aby bylo zřejmé, že tuto společnost, její vědomí i tvářnost (i když každou vrstvu a skupinu obyvatel v různém stupni) také formovaly politické procesy a jejich důsledky.

2. Osudy rehabilitace

Ve chvíli, kdy se zavřely dveře soudní síně za každým z politických procesů, otevírala se jeho nová kapitola. Odsouzení odešli na popravitiště, do vězení nebo táborů v Jáchymově, Leopoldově či jinde. Jejich utrpení nekončilo. Bezpráví a nespravedlnost je pronásledovaly dále. Mnozí čekali, doufali a bojovali. Nepřestali věřit v nezbytnost nápravy. Ve věznicích se setkávali komunisté a jejich dřívější političtí odpůrci. Vztahy mezi nimi byly složité, ne vždy přátelské, ale společenské podmínky i osudy je sblížovaly, i když v některých případech se naopak dřívější nepřátelství ještě prohloubilo.

Zatímco odsouzení žili svůj »trest« za zmiňované tábory, politické procesy ožívaly. Politickému vedení a celé společnosti se vracely nejdříve jako nesmělé signály, které postupně sílily, množily se a mohutněly. Spravedlnost a právo se hlásily o uznání.

Co však dělali ti, kteří o osudech odsouzených rozhodovali? Měli dostatek schopností a citu poznat a přiznat projevy nespravedlnosti, jež vyvrcholily v politických vraždách? Měli dostatek odvahy, aby se vypořádali s minulostí, která byla i jejich minulostí? Měli dostatek čestnosti, aby napravili křivdy? Aby si každý z nás mohl zodpovědět tyto otázky, musíme si položit jednu, zřejmě tu základní: měli dostatek poznatků, aby se přesvědčili o nezákonostech, o vykonstruovaných procesech, takové množství faktů, aby, všichni nebo alespoň, někdo z nich zahájil nutnou revizi, nebo jak dnes říkáme, rehabilitaci? Tato otázka je důležitá proto, že se vůbec nezmění mechanismus moci a rozhodování, a že tedy osudy nevině odsouzených nadále zůstávaly v rukou těch, kteří o nich dříve rozhodli.

Všimněme si alespoň některých, jistě ne všech signálů a později důkazů, které mělo politické vedení k dispozici, a na jejichž základě, myslím, mohlo revidovat vlastní tragické rozhodnutí.

1951
K. Gottwald obdržel zprávy o zptosebch vyšetřování a o poměrech v tzv. domečku, kterým procházely osoby z většiny vojenských případů (zmínili jsme se o nich v první části naší studie).

Také někteří z těch, kteří v průběhu roku 1951 byli zatčeni, psali K. Gottwaldovi a vedení KSČ dopisy. Snažili se přesvědčit o své nevině. Uvedli jsme dopis R. Slánského, ale podobně psala už v roce 1950 i M. Švermová, předtím též V. Clementis, později i další. Uprímná vyznání a ponižující sebekritiku známých komunistů však chápalo politické vedení jako projev politické nevyspělosti a neupřímnosti ke straně a požadovalo na nich jen jedno — přiznání.

1952

- Ministr K. Bacflek a od něho pak K. Gottwald obdržel dopisy odsouzených v tzv. centru před popravou. Většina z nich zdrazňuje, že nebyla a ani není agentem ani zrádcem. Dopisy zůstaly bez povšimnutí.
- V průběhu roku 1952 někteří vyšetřovatelé v několika případech sami (navrhovali, aby byl zatčený v souvislosti s procesy pro nedostatek důkazů propuštěn. To se nestalo.
- Pracovníci bezpečnosti, kteří prováděli výslechy a připravovali obžalované k soudu, znali mechanismus vyšetřování i způsob, jakým bylo dosaženo přiznání. Rovněž prokurátoři a soudci, kteří v procesů vystupovali, znali mechanismus soudního přelíčení.
- O těchto nezákonnostech věděli v menší či větší míře i ministři národní bezpečnosti rozžíval se okruh těch, kteří se seznamovali s činy, jež byly zjevně v rozporu s platným právem.

1953

- 19. ledna projednával politický sekretariát OV KSČ »Návrhy ve věci vazby některých osob zajištěných v souvislosti s případem R. Slánského«. Usnesl se: »Bere se na vědomí propuštění z vyšetřovací vazby: R. Starého, E. Fuchsové, V. Kuna, A. Patejdl, L. Clementisové, E. Životské.«
- 17. února schválil politický sekretariát OV KSČ »Návrhy na vyznamenání pracovníků Státní bezpečnosti řády«. Ve zprávě se pravilo: »V souvislosti s odsouzením vedení protistátního spikleneckého centra navrhuje, aby byli mimořádně odměněni...« Mezi desítkami jmen příslušníků bezpečnosti navrženými na vyznamenání bylo udělení Řádu republiky A. Prchalovi, B. Doubkovi, K. Košťálovi, Řádu práce V. Kohoutkovi a další.
- 7. dubna byla v politickém sekretariátu zpráva o »Ubytování, pracovním zařazení a práci s nejbližšími příbuznými odsouzených zločinců protistátního centra...«. K tomuto bodu přijal usnesení, které mimo jiné obsahovalo body: 1. Vystěhovat nejbližší členy rodin odsouzených zrádců a zločinců ... do dvou — tří závodů lehkého průmyslu, v zemědělství, v domácích pracích apod. 3. Zajistit, aby vysídlení byli pod stálou kontrolou orgánů MNB. 4. Nejbližším příbuzným odsouzených zrádců, spiklenců se ruší členství ve straně.
- 9. června politický sekretariát projednával návrh na jmenování B. Doubka zástupcem náčelníka hlavní správy Státní bezpečnosti. V důvodové zprávě se mimo jiné uvádělo: »Soudruh pplk. Doubek se při vyšetřování státně bezpečnostních případů osvědčil a prokázal, že dobře ovládá problematiku svého pracoviště. Má dobrý přehled o práci svých podřízených, které dobře vede, vyznovává a důsledně dbá, aby při vyšetřování nebyly používány nesprávné metody.« Politický sekretariát návrh neschválil a pověřil K. Bacfeka a A. Novotného, aby jej znovu přezkoumali.
- Současné přicházely četnější signály, které upozorňovaly na nezákonný postup při výsleších. Odvolávali se nejbližší příbuzní zatčených (např. K. Šmolky) neboji odsouzené ve svých dopisech.
- Nejvýznamnější ovšem byly události v Sovětském svazu. Po Stalinově smrti došlo k zatčení a později popravě Beriji. Potom následoval soud s některými pracovníky sovětské bezpečnosti, kteří byli Berijovými blízkými spolupracovníky, z nichž někteří pracovali jako poradci i v Československu. V prosinci 1953 obdrželo politické vedení KSČ informaci od sovětských představitelů o Berijově činnosti.

1954

byl rokem mnohem bohatším na signály, které upozorňovaly na nesprávnost procesů. Kritické hlasy se stupňovaly a zaznívaly stále silněji.

4. ledna zaslal J. Stavinoha dopis A. Zápotockému, ve kterém vyvrací obvinění vznesená proti němu, a popisuje průběh výslechu. Citujeme ze stanoviska A. Zápotockého:

- »Dopis posílám proto, že je po mnohých stránkách charakteristický:
  1. Jací lidé mohou být u nás dosazeni na tak významné funkce, jako je funkce krajského politického tajemníka. Marně se namáhám najít v dopise jediné slovo, které by svědčilo o nějakém komunistickém stanovisku...
  2. Charakterizuje vyšetřovací poměry v Ruzyni. Jak se na jedné straně s vyšetřovanci hrubě jedná a co se jim na druhé straně slibuje ... Dopis, myslím, dává příspěvek k charakteristice — jak u nás Slánský a spol. zaváděli do SNB berijovské metody, jak se tyto zakořenily a že byly všeobecně až dosud všemi orgány na úseku SNB pra co jítci mí důsledně přejímány.«
  - 14. ledna psala J. Taussigová dopis A. Zápotockému. Vyjadřovala se k činnosti své a R. Slánského. Poukazyvala na neodůvodněnost většiny obvinění vznesených proti ní. To bylo ještě před soudem. A. Zápotocký předložil 1. 2. 1954 členům politického sekretariátu její dopis a současně i své stanovisko, kde se mimo jiné praví:
    - Neříká nic o metodách, které Slánský při své záškodnické práci používal. To, co dělá Taussigová, udělali pohříchu bez jakéhokoli výjimky všichni nejbližší spolupracovníci Slánského... Neprozradí, na koho měla sbírat a sbírala materiál, který měl být ve vhodném případě ke zkompromitování užiti apod., ačkoliv je fakt, že její sbírala. Neřekne nic, z čeho nebyla usvědčena. Stejně tak se zachoval Frank, ale i všichni druzí v ústředním sekretariátu, když usvědčení nebyli...
  - Pro celý proces s Taussigovou nemá, myslím, dopis žádného významu.«
  - Po odsouzení 11. února 1954 se Taussigová opět obrátila na A. Zápotockého. Vyvracela důkazy, o něž se opíral rozsudek, a drasticky popsala metody vyšetřování. Z reakce A. Zápotockého vyjímáme:
    - »Taussigová se nesnaží v dopise věci vyjasnit, jen zamotat, aby tak dokazovala svůj domnělý boj proti trockisům, Slánskému aj., a tím dokazovala svoji domnělou nevinu.«

Také zpráva o průběhu procesu s M. Švermovou a spol. uváděla, že J. Taussigová vyvracela u soudu přednesená obvinění.

— 29. března přijal A. Zápotocký za přítomnosti R. Baráka zatčeného E. Outru. Ten 9. 8. 1955 o tom napsal: »Prohlášení o způsobu výslechu učinil jsem při mém slyšení u presidenta republiky dne 20. 3. 1954 za přítomnosti ministra Baráka ...« V listopadu 1954 byl odsouzen na dvanáct let. Za čtyři roky mu byla udělena milost. Mohli bychoem pokračovat ve výřtu jednoznačných signálů, mezi něž patří dopis A. Londona, M. Švermové, ženy G. Husáka a střížnosti mnoha dalších.

V dubnu 1954 probíhaly poradby československých a sovětských politiků v Moskvě. Záznamy z nich nemáme k dispozici. Podle poznámek A. Zápotockého lze však soudit, že obdrželi další informace o Berijovi a zajímavé jsou též poznámky týkající se bezpečnosti.

- »Na tomto poli byly spáchány největší chyby a hříchy. Staly se i zločiny. Jsem dalek vyvolávat paniku. Snažím se o nápravu. Chápal jsem těžkou úlohu u s. Bacfeka a chápu ji u Baráka. Snažil jsem se a snažím se pomáhat. Nalézám pochopení. Zdá se mi, že není tomu tak u A.«

V červnu se konal X. sjezd KSČ. Zvolil ústřední výbor a ten pak ze svého středu politbyro ve složení: K. Bacflek, R. Barák, A. Čepička, J. Dolanský, Z. Fierlinger, V. Kopecký, A. Novotný, V. Široký, A. Zápotocký. Kandidáty politbyra se stali L. Jankovcová, O. Šimánek. Antonín Novotný byl potvrzen ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ.

25. 10. oznámila Maďarská tisková kancelář, že obvinění proti N. a H. Fieldovým byla vykonstruována, jejich zatčení a věznění neoprávněná, a proto byli propuštěni na svobodu.

Ve stejný den podobná prohlášení učinila Polská tisková kancelář, pokud se týkalo Hermána Fielda. Rovněž byl propuštěn na svobodu.

V přímé souvislosti s N. a H. Fieldovými pro styky, které s nimi udržovali, byli v roce 1949 zatčeni G. Pavlík a jeho žena, R. Feigl, V. Veselá, K. Markus, E. Lobl, V. Nový a další. Souzeni byli v různých skupinách. Ve skupině G. Pavlíka stanuli u soudu i jeho žena, R. Feigl a K. Markus. Dostali: Pavlík 15 let, Pavlíková 10, Feigl 13 a Markus 3 roky. Soud s nimi probíhal 29. 6. 1950. Logickým důsledkem rehabilitace N. a H. Fieldových měl jistě být podobný postup i v těch případech, které byly ve spojitosti s bratry Fieldovými inscenovány u nás. Nestalo se tak.

- Naopak, v roce 1955, tedy za rok poté, dochází pouze k částečné revizi Pavlíkova procesu. Trest byl G. Pavlíkovi snižen na 10 let, R. Feiglovi rovněž na 10 let a podmíněně byli propuštěni na svobodu, teprve později následovala obnova procesu a zproštění viny.

Už první zkušenost s případem bratří Fieldových a »G. Pavlíka a spol.« naznačuje, že rehabilitace nebude tak snadná. Neprojevovala se velká ochota vyvodit opravdové důsledky, ačkoli ti, kteří G. Pavlíka vyslyšeli, soudili či rozsudky v politickém vedení schvalovali, znali přímou souvislost obou případů a nepochybně ještě víc. Přesto se nenašel nikdo, kdo by iniciativně vystoupil a žádal nápravu chybného kroku. Těžko to mohlo být proto, že si neuvědomili spojitost. Byla snad příčina v tom, že teprve před několika měsíci skončily poslední politické procesy a jejich revize se proto považovala za nemožnou? Či vyplývala netečnost ze skutečnosti, že se v podstatě nezměnila struktura orgánů, jež o zatýkáni, procesech a rozsudcích jednaly (a to nejen politických orgánů, ale i bezpečnosti a justice)?

Rok 1954 byl již poměrně velmi bohatý na zprávy o nesmyslnosti procesů. Někteří odsouzení byli dokonce vyzváni, aby psali představiteli nebo prokuraturě, což se v mnoha případech stalo. Uvážíme-li, že v sousedních státech došlo k propuštění nevinně odsouzených (např. v Maďarsku je na svobodě a vrací se do funkcí J. Kádár a další), neobstojí hypotéza, že by nebyl víc než dostatek podnětů nejen na bádařích, ale přímo vyžadujících důkladnou prověrku politických procesů i u nás.

1955

Signály z domova i ze zahraničí nemohly už zůstat bez odpovědi. Vedly k tomu, že A. Novotný v roce 1955 navrhl vytvořit komisi, která měla prošetřit oprávněnost politických procesů kromě procesu s tzv. centrem. Předsedou komise se stal R. Barák, jejími členy K. Inemann, K. Košťál (15. 8. 1955 odvolán), J. Litera, C. Švach. Komise zahájila činnost v lednu. Prováděla pohovory s pracovníky bezpečnosti a justice. V průběhu své práce navrhla zatčení vyšetřovatele B. Doubka a později i V. Kohoutka.

V srpnu 1955 začal B. Doubek (a později i V. Kohoutek) psát výpověď. Oba vylíčili mechanismus výroby procesů. Nikdo už nemohl být na pochybách o tom, že procesy byly inscenovány. Členové politbyra se seznámili s obsahem Doubkovy výpovědi a projednávali ji dne 23. 4. 1956. Přijali toto usnesení:

• Bere se na vědomí a až na další nepodávat trestní oznámení.

V roce 1955 došlo k revizi některých procesů a část odsouzených se dostala na svobodu. Mezi nimi J. Smrkovský, J. Pavel, E. Goldstücker, A. London a další. Nešlo však o rehabilitaci. Ustavená komise, politické vedení a spolu s nimi i justiční orgány vycházely z toho, že odsouzení mají buď vinu na tom, za co byli souzeni, nebo se jim našly jiné přečiny. Tresty propuštěných byly převalifikovány, rozsudky, zmírněny či přesněji upraveny tak, aby odpovídaly době, kterou si již odseděli. Přesto se i tato »podivná« revize dotkla jen nepatrného počtu případů.

Hlavní proces s tzv. centrem zůstal nedotčen. Naopak se vytvořila nová teorie zdůvodnění. Objevila se v tezi pro zprávu na ÚV KSČ, již předkládal 23. 12. A. Novotný a jejímž základním bodem bylo: R. Slánský byl československým Berijou. Objevila se tedy nová koncepce, ovšem metoda zůstala stará. Hledal se opět »československý« zloduch. Dříve to byl náš Rajek, nyní zase Berija. Na této verzi se v politickém vedení shodli všichni. Teze i diskuse k nim to potvrzují. Uveďme alespoň stručný průběh názorů těch, kteří byli členy politického sekretariátu a rozhodovali znovu (protože to byli tiž lidé) o osudech svých obětí.

• V tezi se píše: »Znovu se nepochybně potvrdilo, že strana jednala správně, když odhalila a na soud pohnala zrádce Slánského a jeho společníky. Slánský byl agent imperialismu. Nové je to, že to byl agent berijovského typu. Stejně jako Berija usiloval i Slánský o uchvacení moci ve straně a ve státě. K tomu, že by Slánský byl společníkem Berijovým, nemáme důkazů. Otázka — byl, nebo nebyl — není správně postavena a není rozhodující. Rozhodující je, co Slánský dělal. Proč by Berija u nás uplatňoval svůj vliv, když totéž, co chtěl Berija v SSSR, dělal u nás Slánský, z hlediska imperialistů dobře. Není tedy důvodů mluvit o berijovštině, když máme co činit se zlem domácího původu.

Nynější prověrka materiálů ukázala, že Slánský a jeho společníci byli po zásluze zatčeni, souzeni a trestáni jako nepřátelé strany, lidu a republiky.«

• A. Zápotocký: »Faktem je, že Slánský organizoval spiknutí proti straně, že ho k tomu vedla touha po uchvacení moci a že spekuloval s pomocí soudruha Gottwalda.

Ano, musíme na správnou míru přivést některé nesprávnosti v souvislosti s odhalením Slánského, avšak nesmíme otrást procesem, neboť byl správný, věsný a odsouzení Slánského je správné. My našimi vývody musíme naopak vinu Slánského a proces posílit.«

K. Bacílek: »Do určité míry jsem sám zodpovědný, že se některé věci tak vyvinuly a že věci, zejména některá zatčení před odhalením Slánského, nebyly revidovány.«

• Z. Fierlinger: »O Berijovi víme, že agentem imperialismu byl. Můžeme to takto stavět i o Slánském? Byl Slánský agent imperialismu? Myslím, že by se to nemělo říkat. Slánskému šlo o osobní moc, o získání pozic, kalkuloval s pomocí soudruha Gottwalda.«

A. Novotný: »Jeho činnost a úloha byly činy agenta imperialismu

V. Široký: »Kdyby byl uchopil moc, musel jednat na platformě agenta imperialismu.

U nás nejde o žádnou revizi procesu se Slánským. Po třech letech po odhalení Slánského, jeho odsouzení, je v politbyru jednoduše, že u Slánského nešlo o justiční omyl, o podvržené materiály, a že vše ukazuje na to, že odsouzení byl správný.«

A. Čepička: »Měli bychom ukázat, že už v průběhu šetření byla celá řada námitek. S přípravou obžaloby byly velké těžkosti. S. Gottwald musel často zasahovat do vyšetřování, i proti obžalobě měl námítky.

Tak se proces s centrem hodnotil v době, kdy výpovědi B. Doubka a V. Kohoutka poohalily tajemství výroby procesů, a bylo zřejmé, že šlo o vynucené výpovědi a o mimořádné hrubé projevy nezákonnosti.

1956

Do politického života vstoupil XX. sjezd KSSS. Ještě v jeho průběhu (24. února, před známým projevem N. S. Chruščova) probíhala diskuse československých studentů v Moskvě s A. Zápotockým. Na otázku procesu s centrem odpověděl: »Nyní k otázce rehabilitace Slánského ... Správnou politikou je v těchto věcech se nemáchat. Podobně jako Běla Kun je dnes Slánský mrtvý, a proč tedy kolem jeho osobnosti rozpřádat diskuse, polemiky, nic s tím nedocílíme.«

Na zasedání ÚV KSČ koncem března 1956 A. Novotný uváděl, že v politických procesech byla řada lidí nesprávně odsouzena a u některých byl trest smrti oprávněný. Sdělil, že obvinění byli doloženi k výpovědím pod silným fyzickým nátlakem.

• »Může být postavena otázka, jak všechno to bylo možné. Byl to přímo Slánský, který přímo tyto nesprávné metody do práce bezpečnosti zaváděl.«

• R. Barák: »Slánský to byl, který dal u nás bezpečnosti za úkol najít československého Rajka. Došlo k zatýkání a k atmosféře nejistoty a nervozity i v řadách strany.«

• K. Bacílek: »V orgánech bezpečnosti bylo často používáno metod provokace, byly falšovány a vyráběny kompromitující dokumenty... Za takových okolností byly případy, že často celé měsíce a roky seděli lidé, zatčení ještě za éry Slánského, přičemž často byli drženi ve vazbě bez důvodů... Tak jako v SSSR Berija se souhlasem Stalina zaváděl v sovětských bezpečnostních orgánech zločinné metody, tak i u nás Slánským a Taussigovou byly zaváděny nesprávné metody do práce bezpečnosti...« Diskuse pokračovala na ÚV KSČ v dubnu 1956.

• Z. Fierlinger: »Týká se především práce našich bezpečnostních a soudních orgánů, které musíme do všech důsledků zavítat smutného dědictví minulých let, zejména oné doby, kdy Slánského společníci beztržně prováděli své nekalé machinace.«

• K. Bacílek: »Snad kvůli úplnosti je třeba říci to, že při vyšetřování Slánského a společníků metod násilí používáno nebylo, o čemž svědčí nejen mé vlastní zkušenosti, ale i přešetření prováděné v poslední době soudruhem Barákem a soudruhy z komise...

Orgány bezpečnosti v případě Slánského byly vedeny snahou udělat velký proces, řešit v jednom procesu všechny problémy i nedostatky na poli hospodářském, na poli zahraničního obchodu a jině.«

• A. Zápotocký: »Je proto potřeba odmítnout ty hlasy, které dnes mluví například o tom, že proces se Slánského centrem byl nespravedlivý. Kdybychom šli po této linii, pak bychom z nehorších zločinů udělali lidi naprosto nevinné jako lilie.«

• V. Široký: »Podnětující a živice toto ovzduší (nedůvěry — K. K.), Slánský a jeho banda, Taussigová, Šváb, využili ho k prosazování vlastních zájmů, straně a státu nepřátelských. Porušování socialistické zákonnosti se jim stalo zbraní, kterou si klesli cestu k moci.«

• V. Kopecký: »Faktem je, že Slánského neměl nikdo rád, že se s ním soudruzi přeli, že však později vůči němu byli nastraženi, pa něvadž jeho moc rostla a ponevadž již výhružně pracovaly nástroje Slánského v bezpečnosti.«

• A. Novotný — závěr: »Tyto věci se postupně, jak jsme pronikli do těchto nesprávných metod, v plné nahotě objevovaly a více a více se ukazovalo, že hluboko pronikli do života bezpečnosti a do jejich pracovních metod.

Je beze sporu, že odpovědnost padá na politický sekretariát, předsednictvo a později na politické byro.

Je to v zájmu toho, abychom se na věci podívali z nových hledisek, abychom dostali správný pohled a zjednali úplně jasno. Přitom nepochybujeme o tom, že Slánský byl vinen.«

V dubnu 1956 začala pracovat druhá komise, kterou vedl R. Barák a která se nazývala »komisí C«. Jejími členy byli: K. Inemann, Č. Hruška, M. Bakula, St. Mlejnek. Měla prošetřit oprávněnost procesu s tzv. centrem. Tato komise předložila politickému byru zprávu, která obsahovala mimo jiné:

• »... že žaloba podaná na Slánského a jeho společníky, celý proces, jeho průběh a rovněž zdůvodnění nemohou zůstat v původní podobě ... Celý proces byl značně přehnaný.« Komise došla rovněž k důležitému poznání, že nešlo o žádnou organizovanou protistátní spiknutí.

• Na celostátní konferenci KSČ v červnu 1956 uvedl A. Novotný o procesu s centrem toto: »Přesto však, aniž bychom předcházeli závěrečné zprávě a návrhům na příslušná opatření, bylo dosavadní prověrkou faktů zjištěno, že není důvodů k rehabilitaci Slánského.

Prověrováním vychází najevo, že Slánský se dopustil ještě celé řady dalších trestních činů, které v žalobě nebyly. Dopouštěl se jich, aby uchopil moc ve straně a státě.

V podstatě celá činnost Slánského jasně směřovala proti zájmům našeho lidu, proti zájmům lidové demokratické řídy. Kdyby se Slánskému podařilo uskutečnit jeho cíle, znamenalo by to opuštění zásad a cílů politiky naší strany, přípravu zvratu v naší zemi.«

• Na konferenci o politickém procesu s centrem hovořil také R. Barák: »V té době, v ovzduší všeobecné podezřavosti Slánský, aby zakryl své nepřátelské cíle, dal pokyn k hledání československého Rajka. V atmosféře procesů probíhajících v bratrských zemích viděl možnost, jak rozvrátit také vedení naší strany, vysloužit si přitom ještě gloriolu bojovníka za čistotu stranických řad a zajistit si první místo ve straně a ve státě. Na vrub Slánského je třeba připočítat mnohá porušování socialistické zákonnosti a v některých případech i souzení nevinných lidí. Přesto se také Slánský po zásluze ocitl tam, kde chtěl vidět druhé. Stranické přešetření Slánského případu dá nyní po časovém odstupu poznat straně historickou pravdu.«

Mezi oběma vystoupeními na konferenci a poznatky Barákovy komise existovalo nemalé rozdíly. Jejich příčiny bude nutné ještě prozkoumat, a tím i postihnout rozpory, které vznikaly uvnitř komise i mezi komisí a politickými orgány či jejich jednotlivými členy. Zaznamenejme však ještě, že politické byro 7. 6. 1956 rozhodlo, aby část zprávy o politickém procesu formulovali A. Novotný a R. Barák, její znění pak schválilo 9. června, krátce před konferencí.

Nová koncepce výkladu procesu s centrem se tedy dále uplatňovala a realizovala. Opírala se o následující tvrzení: R. Slánský byl československým Berijou a nese odpovědnost za deformace, které se prováděly v letech 1948—1951 a ještě v roce 1952. Ostatní politické procesy je možno revidovat, ovšem proces s centrem zůstává v podstatě oprávněný. Ovšem už v té době byla i tato tvrz v jednom bodu prolomena tím, že se na svobodu dostal A. London.

1957

• V dubnu bylo politbyrem rozhodnuto, aby byla podána a urychleně projednána obžaloba proti B. Doubkovi a V. Kohoutkovi. Tak se stalo, že byl B. Doubek odsouzen na 9 let (Vojenským obvodním soudem v Praze byl s vědomím politických činitelů podmíněně propuštěn z trestu, když si odpykal 7 let).

— V září projednávalo nejdříve politické byro a potom plenární zasedání ÚV závěrečnou zprávu obou Barákových komisí. V podstatě zůstala u stejných zásad — schválena revize procesů následných, změnily se postoj k procesu s centrem.

Opět pouze ve zkratce uvedme některé myšlenky ze zprávy, kterou jménem politbyra sděloval R. Barák:

«Činnost Slánského a jeho skupiny nese všechny znaky vážné protistraničné a frakční politiky, která se projevila zvláště nebezpečně v napjaté atmosféře let 1948—1951.

Tato obvinění fakta znovu poukazují, že činnost skupiny Slánského, která zasahovala téměř do všech úseků našeho národního života, byla zločinná.

Rudolf Slánský byl inspirátorem, organizátorem a hlavou protistraničné frakční a zločinné skupiny, kterou kolem sebe seskupoval.

Prozkoumáním případu Slánského bylo zjištěno a znovu potvrzeno, že jeho činnost byla zločinná.»

A následovala charakteristika jednotlivých odsouzených v tzv. centru. Tak např. u L. Frejky se potvrzovaly úmyslné sabotáže hospodářství, u J. Franka byla opulitně jen neopatrná část obvinění, u V. Clementise se dále tvrdilo, že byl agentem francouzské policie a podobně o všech dalších s výjimkou A. Londona a V. Hajdů, u nichž už byla provedena revize procesu.

Ukončíme tento dostačující výčet jedním konstatováním a jednou otázkou.

Od roku 1954, zejména od roku 1955, mělo politické vedení a příslušní odpovědní funkcionáři už takové množství poznatků o nezákonné fabricaci politických procesů, že existovaly předpoklady, aby se mohli přesvědčit o jejich nesprávnosti.

Proč tedy neprovedli rehabilitaci? Proč zůstávaly ve vězení oběti nezákonosti a jejich strážci odcházeli na svobodu? Proč zůstávali političtí činitelé hluchí ke zprávám prokuratury. Je vyšetřování případů Doubek a Kohoutek vede k tomu, že »nelze však přejít podezření z trestné činnosti dalších osob«.

Vybrali jsme jako konečný rok 1957 proto, že neopodstatněnost procesů byla — na základě fakt vedení známých — nesporná a i u největších skeptiků musela alespoň vyvolávat pochybnosti. Rehabilitace však provedena nebyla, ne ovšem pro nedostatek fakt či omezení poznání, nýbrž pro politické příčiny a jisté jiné zájmy.

Teprve v roce 1963 schválil ÚV KSČ zprávu další komise vedené D. Koldrem se závěry, podle nichž všechna obvinění a všechny politické procesy a protistraniční skupiny byly vykonstruovány a všichni účastníci soudně rehabilitováni. Většina z nich byla i stranicky očistěna v tom smyslu, že se zrušilo jejich vyloučení ze strany. Některým však členství vráceno nebylo. U některých zůstaly v platnosti stranické tresty, zejména vyloučení z ÚV KSČ. Postižení z procesu s tzv. buržoazními nacionalisty

Komise utvořená k přešetření tohoto obvinění (nazývaná též barnabitská) předložila ÚV KSČ v prosinci 1963 zprávu o výsledcích své práce, v níž prokázala neopodstatněnost dřívějšího stanoviska. Ústřední výbor tyto závěry přijal.

Na závěr této studie, která nechťela nic více než přispět k prohloubení poznatků o politických procesech, opustíme půdu historie a přeneseme se do současnosti. Omezený rozsah výkladu předurčil, že jsme se mohli zabývat pouze některými fakty a museli jsme se soustředit zejména na procesy hlavní. Nicméně soudíme, že se podařilo shromáždit poznatky, které mají dosud platnost.

Nejsem sice přítelem teze, že přítomnost nachází v historii recepty na léčení svých neduhů. Přesto mi nedá, abych se alespoň několika postřehy z termých stránek československé poválečné historie nepokusil přispět k formování představ o nové tvárnosti naší socialistické společnosti.

Shodneme se jistě v tom, že trpké zkušenosti padesátých let se nesmějí už opakovat. Musíme učinit vše pro to, aby se tato naše předsevzetí stala skutkem. Připomínám v této souvislosti poznatek, který jsem již uvedl v úvodní pasáži studie, že totiž nezákonost si nevybírá. Nezná hranic, postihuje nejvyšší funkcionáře jako prosté občany, politiky angažované a organizované i neorganizované, ba dokonce i ty, kteří sami nezákonostmi prováděli. Proto zápas proti nezákonostem, z nichž politické procesy vrostly, musí být společným úkolem nás všech.

Jedním z vnitřních předpokladů toho, aby se už nemohly objevit v jakékoli formě politické procesy, je změna koncepce politiky a s tím související zrod nového politického systému. Mám na mysli takovou koncepci politiky, která by v sobě neměla prvky či jistou základnu projevů nezákonostní, jak tomu bylo nejspíše v době politických procesů. Šlo o koncepci politiky, stručně nazvanou politikou studené války, jež vycházela ze sociálního a politického napětí ve společnosti a ve světě, ale která současně toto napětí udržovala, vyvolávala a zotřešťovala. Typickým příkladem takové koncepce politiky se stala realizace teorie o zostřujícím se třídím boji apod.

Taková politika je ovšem praktickým vyjádřením určitého pojetí socialismu, jeho modelu. Duch studené války, duch neustálých konfliktů, objevování a výroby nepřátel poznamenal či spoloutvářel tento model socialismu, deformoval jej. S tím souvisí i struktura politického systému. Jeho podoba v polovině padesátých let (a s nemenšími změnami až do roku 1968) tvořila další základnu nezákonostem a deformacím společenského života. Stručně vyjádřeno — podstatou tohoto systému byla neobyčejná koncentrace moci v rukou nepočetné skupiny lidí zavázaných různým způsobem jedné osobě, která vlastně rozhodovala a vládla sama. Takový politický systém — systém osobní moci — vyřazuje všechny orgány z rozhodování a kontroly a podřizuje je zákonodárství, výkon moci, výklad práva apod.

Takový politický systém má veliké společenské důsledky; nejenže vyvolává politické a morální krize, usměrňuje společenský pohyb v zájmu jednotlivých vládnoucích skupin, otevírá bránu bezpráví a politické neodpovědnosti, ale také činí společnost neschopnou obrany proti nezákonostem, neboť nevytváří účinný souhrn zábran proti zneužití moci, proti tlakům zvenčí, pokud působí. Utváří si svou sociální základnu a oporu, snaží se jí privilegovat, ale současně nejspíše zasahuje ty vrstvy obyvatel, o jejichž oporu se uchází a jejichž jménem chce hovořit (Nená náhodně, že třídím a sociální struktura odsouzených a státní bezpečnost zatčených v letech 1950—1953 je taková, že dělníků a pracujících rolníků a zaměstnanců bylo přes 70 %.) Takový politický systém budovaný na koncepci politiky studené války a nedůvěry k většině obyvatel nelze reformovat, jediné zásadné změnit, vybudovat zcela nový. Nešlo o deformaci nějakého správného systému, šlo v podstatě o špatný systém.

Nás zvláště zajímá, že měl v sobě schopnost obnovovat zdroje své existence, udržovat se při životě — a těmito zdroji bylo politické napětí, přičemž politické procesy zastávaly prořadé místo.

Lze tedy říci: monopolizace a koncentrace moci v rukou jednoho orgánu nezaručuje fungující kontrolu moci a zábrany proti jejímu zneužití a vytváří vždy možnost výroby politických procesů.

Důležitou úlohu v systému moci měla a má bezpečnost. Ve změněném politickém systému, který je budován na mocenském monopolu jedné strany, je vztah bezpečnosti a politiky klíčový. Nejde tu o rozhodnutí otázky nadřazenosti či podřazenosti politických orgánů nad bezpečnost, či naopak. Domníváme se, že taková otázka je nesprávná.

Mezi nimi existovala ve zmíněné době spolupráce. Vedení ve zmíněném politickém systému potřebuje k udržení moci bezpečnost, její úloha roste přirozeně a sociální a politické napětí, které je zdrojem existence politického systému, je současně zdrojem potřeby a síly bezpečnosti. Tato vzájemná souvislost je samozřejmá, vychodisko k jejímu překonání spočívá ve změně politického systému. Nás však zajímá ještě jedna věc: jestliže politika dělá svoje rozhodnutí na základě informací bezpečnostní, jestliže přistoupí na tuto vazbu spolupráce, je samočinně — ať chce nebo nechce — nucena k tomu, že politický způsob rozhodování je nahrazován administrativním a mocenským. Takový stav je nebezpečný nejen pro společnost, ale pro samu politiku, která nemá nikde jistotu, že se tato síla neobrátí proti ní.

S politickým systémem a jeho strukturou souvisí i politická odpovědnost mocenských orgánů i jednotlivců. Politický systém období procesů vytvořil takový stav, vzájemné vztahy a vazby orgánů, že nikdo nepociťoval ani nebyl brán k politické odpovědnosti. Takový pohled a názor je jednostranný, a to v tom smyslu, že se zformoval takový systém vztahů, jež ztěžovaly určit, odpovědnost. A nebylo ani vytvářeno žádné kritérium pro vymezení odpovědnosti. Tuto nenormálnost politického života porušovaly a současně násobily »politické případy«, na něž se odpovědnost svalovala. Politické procesy působily jako klasický případ svalování odpovědnosti za hospodářské a politické obtíže na obviněné.

Nás však zajímá odpovědnost poněkud jiná — právě za polovinu padesátých let, za politické procesy. Chceme-li zabránit opakování všech negativních rysů minulosti, nezbyvá než »rehabilitovat« politickou odpovědnost, přesněji odpovědnost politiků za rozhodnutí orgánů, ve kterých sedí, za činy, které sami provádějí, za politiku, kterou reprezentují. Nezákonost plodí neodpovědnost a ta musí padnout s politickým systémem, který ji vyráběl. Nejen to, už dnes musíme postavit tento požadavek vůči těm, kteří se na politických procesech podíleli. Dnes jsme svědky toho, že i ti, jejichž odpovědnost je nepochybná, snaží se jí vyhnout, vykroučit a převalit ji na kdekoho. Často z jejich úst slyšíme slova: o ničem jsem nevěděl, já za to nemohu, protože jsem sice v úřadě či orgánu zastával významnou funkci, ale nerozhodoval jsem, »nestačil jsem na ni«, za mne rozhodovali jiní apod. Takový postoj je v přirozeném toku politického života nepřijatelný. Politik nese odpovědnost za to, čemu nerozuměl a schvaloval, za to, že na funkci nestačil a přitom ji vykonával. Jestliže jednou vstoupil do politiky, do funkce, pak odpovídá za všechno, co s touto funkcí bylo spojeno a vykonáno. Neří přece myslitelné, aby si někdo odpovědnost přiznal pouze za dobré činy a za ty ostatní jí přenechal na jiné. A rovněž není myslitelné, aby někdo seděl ve vrcholném orgánu moci v době, kdy tisíce lidí byly neprávem postiženy, a prohlásoval, že o tom nevěděl. Jak je to možné, že takové masové projevy nezákonosti neviděl, necítil, neznal, jak mohl být politikem?

Renesance politické odpovědnosti je nezbytná, měla by tvořit trvalou hodnotu politického systému. V souvislosti s politickými procesy vzniká několik problémů, alespoň o dvou se zmíním. Odpovědnost je diferencovaná; je přímá a nepřímá. Nepřímou odpovědnost mají některé organizace jako celek nebo i orgány i jednotlivci, skupiny obyvatel. Přímou mají určité osoby, funkcionáři strany a státu, útvary bezpečnosti a justice, stranické orgány a instituce. A je naprosto rozdílná míra odpovědnosti, stupeň a podíl jednotlivců a orgánů. V tomto případě lze vyslovit obecnou zásadu: míra odpovědnosti je přímo úměrná podílu na moci, postavení v mocenském mechanismu.

Druhý problém je: odpovědnost komu? Koncentrace moci, vyjádřena tehdejšími politickým systémem, znamenala, že také odpovědnost v podstatě byla vůči vládnoucí skupině osob či vůči jednotlivci v komunistické straně, takový stav se nazýval odpovědnost vůči straně. Neexistovala tu odpovědnost vůči občanům (např. voličům), ale ani vůči příslušným státním orgánům (parlamentu, vládě), neboť ty byly degradovány na nevyznamné vykonavatele, ani vůči svému svědomí a zákonům. Tato jednosměrná a bezvýhradná odpovědnost skupině nositelů moci tvořila důležitý rys politického systému, byla výsledkem stavu nezákonosti a současně nezákonost plodila a násobila. V tomto smyslu musí být odpovědnost mnohostranná, především vůči příslušným zastupitelským a státním orgánům a obyvatelům.

Dostáváme se k dalšímu předpokladu, aby tato společnost nepoznala už nikdy hrůzy politických procesů. Ide o komunistickou stranu, její vnitřní uspořádání, její funkci, organizaci. Vedoucí úlohu, kterou si strana uchovávala, nemíní, jak nekolikrát prohlásili její představitelé, oprát o rozhodující pozice v orgánech moci, ale o důvěru občanů. Již toto nové prohlášení pojetí vedoucí úlohy strany jako společenské avantgardy vyžaduje přetvořit stranu moci v jiný společenský útvar. Nás ovšem zajímá jinná skutečnost. Rodící se nový politický systém je možný pouze za předpokladu, že se komunistická strana přetvoří v moderní společenskou organizaci, jejíž vnitřní život bude odpovídat pojetí a obsahu demokracie dnešní doby. Mám na mysli tuto skutečnost — stranickou kázeň. Téměř všichni, kteří se podíleli na výrobě politických procesů, uvádějí, že plnili stranická rozhodnutí, podřizovali se stranické kázni. Taková podřidzenost stranické kázni však v podstatě znamenala poslušnost vládnoucí skupině ve straně, jejím záměrem a pokynům. Jejich činy a rozhodnutí byly v hlubokém protikladu s programem strany, s jejím cílem a posláním a konečně s obecnými principy humanismu. Člen strany vstoupil do strany pro její cíle, záměry, program a tomu v prvé řadě musí zachovávat poslušnost. Vnitřní uspořádání stranického života principy humanismu. Člen strany vstoupil do strany pro její cíle, záměry, program a tomu v prvé řadě musí zachovávat poslušnost. Vnitřní uspořádání stranického života principy humanismu. Člen strany vstoupil do strany pro její cíle, záměry, program a tomu v prvé řadě musí zachovávat poslušnost. Vnitřní uspořádání stranického života principy humanismu. Člen strany vstoupil do strany pro její cíle, záměry, program a tomu v prvé řadě musí zachovávat poslušnost. Vnitřní uspořádání stranického života principy humanismu.

by mělo vypadat tak, aby dovolovalo bez jakýchkoliv důsledků vymknout se poslušnosti orgánu, jestliže cítí, že jeho rozhodnutí a pokyny jsou v rozporu s programem a činy strany. Tato myšlenková volnost komunisty se může stát formou kontroly stranického vedení, odpovědnosti komunisty, renesance jeho komunistického svědomí.

Tento poznatek by se měl promítnout už v nových stanovách strany, překonat tak typ organizace odpovídající podmínkám boje o moc a přizpůsobit ji podmínkám avantgardní úlohy strany. Nechceme uvádět další důvody, které podtrhují nezbytnost změn vnitřní organizace. Nakonec se zmiňuji ještě o jednom z řady předpokladů — již dlouhou dobu znali. Vztahy mezi lidmi se změnily, narušily, ochladily. Obvinění a zatčení zůstali sami. Téměř nikdo neměl odvahu se za ně postavit. Nespravedlnost obviněnými a souzenými, manipulovalo se s těmi, kteří vyslychali a soudili, rovněž s těmi, od kterých se vyžadoval souhlas s politickými procesy, ideologicky se dával — strana mlčela. Rovněž tak to bylo s ministry a náměstky — lidé volali po nejvyšším trestu, ne na jejich obranu. Lhostejnost podložena ideovým vlivem vítězila a změnila se u někoho v aktivitu proti těm neprávem obviněným. Atmosféra doby byla zlá, posilovala, někdy i vyvolávala lhostejnost a rezignaci, jinde dezorientovala. Ale i tuto atmosféru pomáhala společnost a její lhostejnost spoluvytvářet. Lhostejnost — to je odpovědnost nás všech. Celá společnost je jí poznamenaná, je to její minulost, kterou má v sobě, nese si ji do přístích dnů a zbývá jí jen jediné — překonat ji v sobě.

Copyright Nová mysl